TÜRKİYE ve ARAP BAHARI

Graham E. Fuller

TÜRKİYE ve ARAP BAHARI Graham E. Fuller

Ben, ...

.... bu kitabı

....../....../............ tarihinde,

....'den aldım.

eksi
kitaplar

Facebook'ta
beğenin

Twitter'da
takip edin

Pinterest'te
"pin"leyin

Goodreads'te
kitaplarınıza ekleyin

TÜRKİYE ve ARAP BAHARI

Orta Doğu'da Liderlik

Graham E. Fuller

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

Graham E. Fuller

Türkiye ve Arap Baharı

Orta Doğu'da Liderlik

Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

Eksi Kitaplar: 3
1. Baskı: Haziran 2016
ISBN 13: 978-605-9802-05-5

Copyright © 2016, Eksi Kitaplar
Copyright © 2014, Bozorg Press

Tüm hakları saklıdır. Hiçbir şekilde tamamı veya herhangi bir parçası fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Bunu yapanlar veya buna teşebbüs edenler hakkında yayınevimiz kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

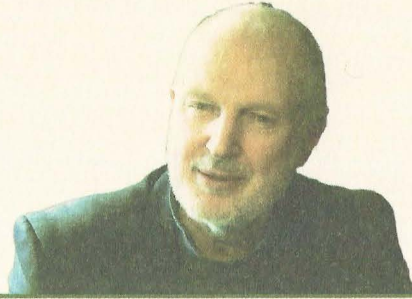
Yayına Hazırlayan: Selçuk Durgut
Redaksiyon: Ali Kürşad Çifçi
Kapak Tasarımı: Furkan Şener *(www.furkansener.com)*
Sayfa Tasarımı: Eksi Kitaplar

Kapak fotoğrafı başbakan olduğu dönemde Recep Tayyip Erdoğan'ın Kahire Üniversitesi'nde yaptığı konuşma sırasında çekilmiştir. (Kasım 2012)

Baskı: Tarcan Matbaası
Adres: Zübeyde Hanım Mah.Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara
Telefon: (312) 384 34 35-36 • Faks: (312) 384 34 37 • Sertifika No: 25744

Adres: Dr. Mediha Eldem Sok. No: 68/9, Kızılay, Ankara • Telefon/Faks: (312) 434 44 64
E-Mail: info@eksikitaplar.com • Web: www.eksikitaplar.com • Sertifika No: 25787

GRAHAM E. FULLER

ABD'li akademisyen, araştırmacı, eski istihbarat uzmanı. Harvard Üniversitesi'nde Türkiye, Orta Doğu ve Rusya ile ilgili konular üzerinde uzun zaman çalıştı. Yirmi yıl boyunca Türkiye, Lübnan, Suudi Arabistan, Yemen, Afganistan ve Hong Kong'da CIA operasyon şefi olarak görev yaptı.

Daha sonra küresel tahminler için CIA'de baş analistliğe atandı. CIA'de geçirdiği 25 yılın ardından, 1988 yılında bu kurumdan ayrılarak ABD'nin başlıca düşünce kuruluşlarından biri olan RAND'e kıdemli siyaset bilimci olarak katıldı. 2004'te Kanada'ya taşındı ve Vancouver'daki Simon Fraser Üniversitesi'nde "Adjunct" Profesör oldu. İlgi ve çalışma alanları olan İslam, Orta Doğu ve Asya'dan hiç kopmayan Fuller, İslamî köktencilik, Şii İslam ve Arap, Türk, Kürt ve Fars siyaseti üzerine birçok kitap yazdı. Neredeyse bir düzineye ulaşan kitapları arasında Türkçe'ye de çevrilmiş olan *Siyasal İslamın Geleceği, İslamsız Dünya* ve *Yeni Türkiye Cumhuriyeti* gibi kitaplar vardır. *Siyasal İslamın Geleceği* ve *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*'nin de mütercimi olan Mustafa Acar'ın çevirdiği elinizdeki *Türkiye ve Arap Baharı* adlı kitabı ilk olarak 2014'te yayımlandı. Son olarak *Breaking Faith* adlı bir casusluk romanı da yazmış olan Fuller, Türkiye ve Orta Doğu üzerine en yetkin uzmanlardan biri olarak tanınmaktadır.

İÇİNDEKİLER

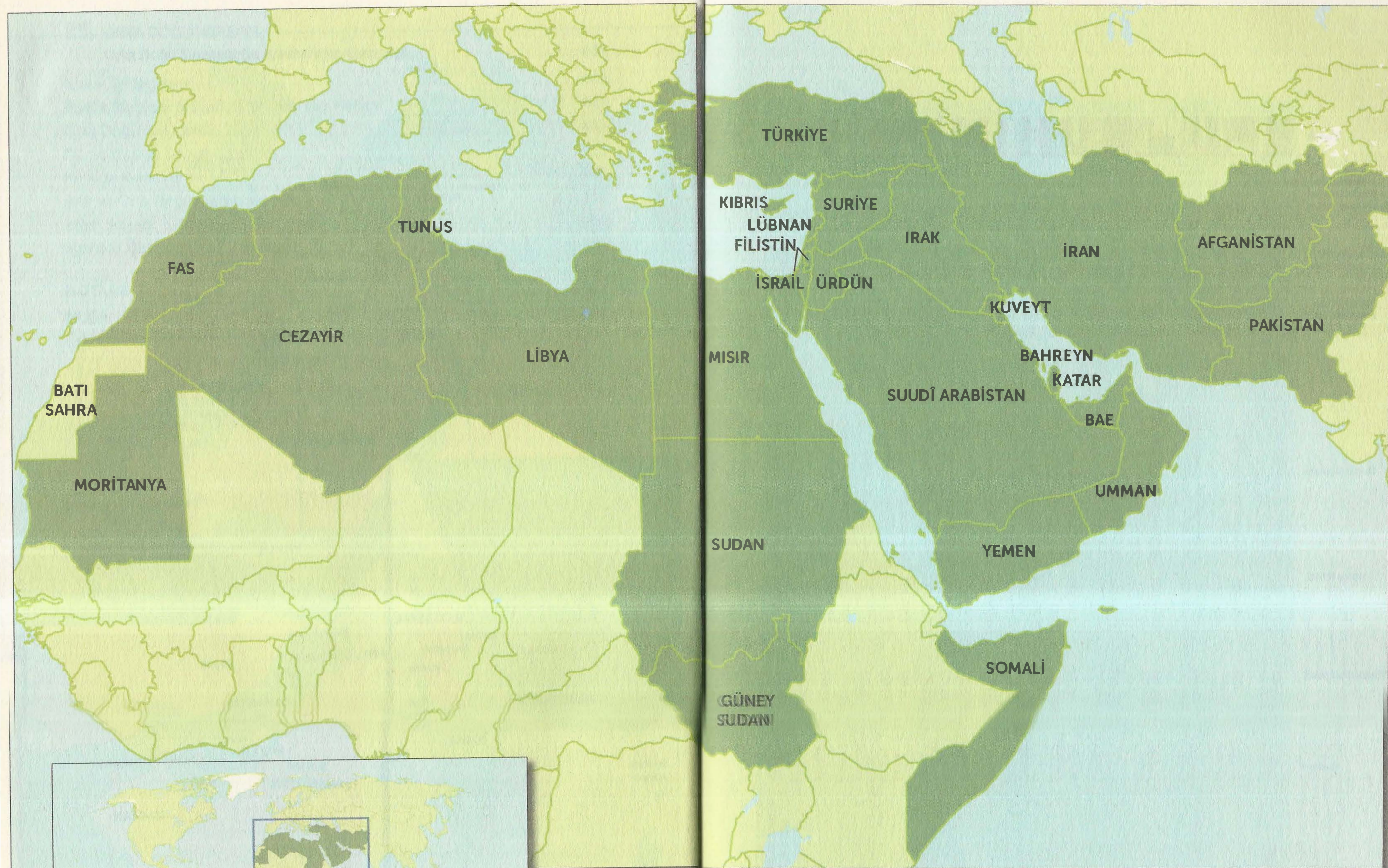
KISIM IV
İSLAM VE SÜNNÎ DEVRİM

KISIM V
ŞİÎLİK VE DEVRİM

Dar Orta Doğu

Geniş Orta Doğu

Ülke	Başkent	Yüzölçümü (km^2)	Nüfus (2016)	Devlet Başkanı	GSYH Milyar $, (nominal, 2015, IMF)	Kişi Başı GSYH, $ (2015, IMF)	İnsani Gelişmişlik Endeksi Sıralaması (2014)	Bayrak
Afganistan	Kâbil	852.864	27.101.365	Devlet Başkanı Eşref Gani Ahmedzai	19.204	600	171	
Bahreyn	Manama	665	1.404.900	Kral Hamad bin İsa El Halife	30.411	23.510	45	
Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)	Abu Dabi	83.600	9.856.000	Başkan Halife bin Zeyid El Nahyan	345.483	36.060	41	
Cezayir	Cezayir	2.381.741	40.400.000	Devlet başkanı Abdelaziz Bouteflika	172.278	4.318	83	
Fas	Rabat	446.550	33.337.529	Kral VI. Muhammed	103.142	3.079	126	
Filistin[a]	Kudüs / Ramallah[b]	6.220	4.136.540	Başkan Mahmud Abbas	12.579	2.811	-	
Irak	Bağdat	437.072	36.575.000 (2015)	Cumhurbaşkanı Fuad Masum	169.460	4.819	121	
İran	Tahran	1.648.000	79.208.000	Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani	387.611	4.877	69	
İsrail	Kudüs / Tel Aviv[c]	20.770	8.502.900	Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin Başbakan Binyamin Netenyahu	296.073	35.343	18	
Katar	Doha	11.437	2.559.267	Emir Tamim bin Hamad El Sani	185.395	76.576	32	
Kıbrıs	Lefkoşa	9.250	847.000 (2014)	Başkan Nicos Anastasiades	19.330	22.587	33	
Kuveyt	Kuveyt	17.820	4.183.658 (2015)	Emir Sabah IV El Ahmet El Cebir El Sabah	120.682	29.363	48	
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)[d]	Lefkoşa	3.355	294,396 (2011)	Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı Başbakan Hüseyin Özgürgün	4.273 (2014)	15.302	-	

Libya	Trablus	1.759.541	6.385.000	Başbakan Abdullah El Sani / Ömer El Hasi	38.300	6.059	94
Lübnan	Beyrut	10.400	5.988.000	Cumhurbaşkanı Tammam Selam	51.168	11.237	67
Mısır	Kahire	1.001.450	90.898.200	Cumhurbaşkanı Abdülfettah El Sisi	330.765	3.470	108
Moritanya	Nuakşot	1.030.000	3.718.678	Muhammed Veled Abdül Aziz	4.752	1.282	156
Pakistan	İslamabad	796.095	193.516.938	Cumhurbaşkanı Memnun Hüseyin	269.971	1.450	147
Suriye	Şam	185.180	18.564.000	Cumhurbaşkanı Beşar Esed	77.460	1.821 (BM)	134
Suudî Arabistan	Riyad	2.149.690	32.248.200	Kral Salman bin Abdülaziz El Suud	653.219	20.813	39
Tunus	Tunus	163.610	10.982.754	Cumhurbaşkanı El Bacı Kaid El Sebsi	43.581	3.923	96
Türkiye	Ankara	780.580	78.741.053 (2015)	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Başbakan Binali Yıldırım	733.642	9.437	72
Umman	Maskat	212.460	4.428.115	Sultan Kâbus bin Seyd El Ebu Seyd	58.491	15.233	52
Ürdün	Amman	92.300	9.531.712 (2015)	Kral II. Abdullah	37.620	5.513	80
Yemen	San'a	527.970	27.478.000	Devrim Komitesi Başkanı Abd Rabbuh Mansur El Hadi	36.852	1.303	160

[a] Filistin BM nezdinde üye olmayan gözlemci devlet statüsündedir.
[b] İddia edilen başkent Kudüs, idarî merkez ise Ramallah'tır.
[c] İsrail'in uluslararası tanınan başkenti Tel Aviv, uygulamadaki başkenti ise Kudüs'tür.
[d] KKTC, Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından resmen tanınmamıştır.

ÇEVİRENİN TAKDİMİ

TÜRKİYE VE ARAP BAHARI, TÜRKİYE'Yİ YAKINDAN İLGİLENDİREN, ÖNEMli bir eser. Doğrudan bizi ve yakın çevremizdeki gelişmeleri konu alıyor. "Bahar" olarak başlayan, ama bugün çoktan "kış"a dönmüş olan, yine de "galât-ı meşhur" haline geldiği için "Arap Baharı" olarak andığımız sürecin sonuçları hepimizi, bütün Türkiye toplumunu yakından ilgilendiriyor. Suruç'ta, Reyhanlı'da, Ankara'da, İstanbul'da patlayan bombalar Arap Baharı'nın sonuçlarıyla doğrudan bağlantılı. Bugün Arap Baharı, sevsek de sevmesek de, günlük hayatımızı doğrudan ve dolaylı yollarla etkileyen, zaman zaman can güvenliğimizi ve istikrarımızı bile tehdit eden bir olgu.

Graham Fuller Türkiyeli okuyucunun yabancısı olmadığı bir insan. İkisi bendenize (*Siyasal İslamın Geleceği*, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*) ait olmak üzere, eserlerinden bazıları daha önce Türkçeye çevrilmiş durumda. Bir zamanlar CIA görevlisi olarak çalışmış, bu bölgede yıllarca dolaşmış, Türkçe, Kürtçe, Arapça, Farsça ve Rusça konuşabilen, bölge üzerine araştırmaları ve gözlemleri olan, tahlilleri cidden üzerinde durmaya değer bir insan. Bazılarımızın sandığının aksine Fuller sadece bir istihbaratçı değil, CIA'den ayrılalı 29 yıl olmuş. Uzun yıllardır üniversitede hocalık yapan, kitaplar ve makaleler yazıp dersler veren bir akademisyen. Türkiye ve Türk kültürüne özel bir ilgisi olan, ülkemiz ve bölgemizle ilgili ancak çok az yabancıda hatta çok az yerlide olabilecek geniş bir birikime sahip, söyledikleri, üzerinde durulmayı hak eden bir sosyal bilimci.

Kitabın Türkçe baskısına bir önsöz yazmasını rica ettiğimde, bana şunları söylemişti: "Memnuniyetle yazarım da, söyleyeceklerimin birçoğu Türk iç siyasetini doğrudan ilgilendirdiği için bazıları bundan rahatsız olabilir; yayıncı bunu ne kadar tolere edebilir, bilmiyorum.

Biliyorsunuz benim Türkiye'de sevenlerim kadar sevmeyenlerim de var; hoşlarına gitmeyen şeyler söyleyince kızıyorlar. Üstelik beni bazıları hâlâ CIA'de çalışan bir istihbaratçı sanıyor, halbuki ben CIA'i terk edeli 29 yıl oluyor. ABD politikalarını ciddî biçimde eleştiriyorum. Buna rağmen bazıları söylediklerimde mutlaka başka bir 'maksat' arıyor; halbuki yazdıklarımın arkasında gizli bir amaç yok, ne düşünüyorsam onu yazıyorum..." Bendeniz, yayıncıyla da konuşarak, her şeye rağmen Türkçe baskıya bir önsöz yazmasını rica ettim, sağolsun bizi kırmadı, yazdığı önsözü ilerleyen sayfalarda bulacaksınız.

Bendeniz Fuller'ı şahsen tanımam, dolayısıyla özel bir dostluğum da yok; kendisini yazdıklarından, eserlerinden tanırım. Zamanla eserlerini okurken Türkiye ve bölgemizdeki gelişmelerle ilgili gözlemleri ve Amerikan dış politikasının yanlışlıkları üzerine yaptığı tahlillere büyük ölçüde katıldığımı fark ettim. Bu nedenle de eserlerini Türkçeye çevirmeye değer buldum. Keşke diyorum, bütün yabancılar bölgeye onun kadar çok boyutlu, insaflı ve nispeten objektif bakabilse ve Amerikan dış politikasını onun kadar cesaretle eleştirebilse. Aynı şey bizimkiler için de geçerli. Bazılarımız bütün suçu Batılılara ve dış mihraklara atıyor, bazıları bütün kabahati kendimizde buluyor. Biri ifrat, diğeri tefrit; gerçek ikisinin arasında bir yerde. Olan bitende bizim de kabahatimiz var, dış güçlerin de. Serinkanlı bir şekilde bunları analiz edebilmemiz, "çuvaldızı başkalarına batırmadan önce iğneyi kendimize bizlememiz" gerekiyor...

Elinizdeki eser, Fuller'dan yaptığım üçüncü çeviri. Öteki eserlerinde olduğu gibi, bu eserindeki tespit ve gözlemlerin de çoğuna katılıyorum. Arap Baharı nerden nasıl başladı, nasıl evrildi, bölgede kimler tarafından ne tür stratejik hesaplar yapılıyor, ne tür çatışmalar yaşanıyor, Türkiye bu sürecin neresinde, ne tür sıkıntılarla yüzyüze vs. konusunda son derece dikkate değer tahliller yapıyor. Bunu kendisine de söyledim; kitapta Gülen Cemaati ile ilgili olarak yaptığı tahlillerde cemaate karşı biraz fazla sempatik baktığını, yargılarının da biraz fazla olumlu olduğunu düşünüyorum. Bu kısmen, kitabın Türkiye'de cemaat-hükümet-paralel yapı çatışmasının birçok boyutunun bu kadar ayrıntılı olarak henüz belli olmadığı bir tarihte piyasaya çıkmış olmasıyla açıklanabilir. Onun dışında cemaatle özel bir bağı olup olmadığını bilmiyorum. Yine de bu duruşu bence kitabın değerini azaltmıyor; bir bütün olarak değerlendirildiğinde kitabın bölgede yaşananlar, sadece bugün değil, eskiden beri yaşanmakta olan gelişmeler üzerine yapılan tahliller, gerçekten üzerinde düşünmeye değer, önemli. Bu satırların yazarı, kısmen "paralel yapı" ile ilgili olanları hariç, bu önemli tespitlere, gözlemlere ve önerilere büyük ölçüde katılmaktadır.

Örneğin, bölgedeki çatışmanın esas itibariyle mezhep çatışması olmadığı, mezhepsel ve dini faktörlerin esasen jeostratejik hesaplar ve iktidar kavgalarını örtbas etmek için başvurulan bir kılıf olduğu gözlemi, oldukça önemli ve gayet isabetli bir gözlemdir. Bence de Orta Doğu'da esas çatışma mezhep kavgası değil, iktidar, nüfuz ve hegemonya kavgasıdır.

Fuller'ın bir başka gözlemi, gelecek dönemlerde bölgenin kendi içindeki esas mücadelenin Şiî-Sünnî çatışması olmayacağı, esas çatışmanın Sünni dünyanın kendi içinde radikal-Selefî Sünnîlik ile deyim yerindeyse "ılımlı-demokrat-özgürlükçü" Sünnilik arasında bir mücadele olacağı yolundaki gözlemdir ki, bu görüşe ben de aynen katılıyorum. Kestirmeden söylersek, bugün Afganistan'da Taliban'dan Suriye-Irak'ta IŞİD'e, Suudî Arabistan Vahhabîliğinden Nijerya'da Boko-Haram'a kadar uzanan radikal-Selefî-tekfirci İslamcı zihniyete karşı, Türkiye'de, Tunus'ta ve Malezya'da kısmî örneklerini gördüğümüz daha ılımlı-çoğulcu-demokrat ve özgürlükçü İslam anlayışını geliştirmek, bu anlayışı teorik bir çerçeveye oturtmak ve pratik-uygulanabilir modeller geliştirmek zorundayız. Aksi takdirde Orta Doğu'da ve başka bölgelerde daha epey "tekfirci" hareketler, cihat adına çok baş kesmeler ve bu fanatikler üzerinden daha epey Batı kaynaklı İslamofobik düşmanlıklar göreceğiz demektir.

Fuller'ın takdir ettiğim bir yönü de, Orta Doğu ülkelerinin bugünkü duruma düşmelerinde Batı'nın sömürgeci politikalarını, diktatörleri destekleyen, yerine göre demokrasiden yançizen ikiyüzlülüğünü, ABD'nin İsrail'in çıkarlarına endeksli, güvenlikçi, buyurgan, bölge gerçeklerinden kopuk dış politikasını cesaretle eleştirmesidir. Keşke her Batılı araştırmacı, akademisyen ya da aydın onun kadar cesur, objektif ve sağduyulu bir yaklaşım sergileyebilse, kendi hükûmetlerinin yanlışlarını bu kadar açıkça eleştirebilseydi. Türkiye ile ilgili değerlendirmeleri de sadece övgü veya sadece yergi olmaktan ziyade, yerine göre övgü, yerine göre eleştiri içermektedir ki bu, tek yanlı fanatik değerlendirmelere kıyasla çok daha tercihe değer bir durumdur.

Son olarak şunu belirtelim: metnin "tercüme kokmaması" için elden gelen gayret gösterilmiştir. Bu bağlamda metnin daha kolay anlaşılmasını sağlamak için bazı uzun cümleler ikiye bölünmüş; Türkiyeli okuyucuya yabancı gelebilecek bazı kavramlar için sayfanın altında "çevirenin notu" (çn) olarak bazı açıklamalar yapılmıştır. Dipnot düşmeye gerek olmayan bazı durumlarda metin içinde köşeli parantez içinde ilave bilgi verilmiştir.

Kitabın kimin söylediğine göre değil, ne söylediğine göre değerlendirilmesini, yazarının kimliğinden bağımsız olarak okunmasını, Türkiye

ve bölgedeki gelişmeleri anlamaya ve açıklamaya çalışan herkese yararlı olmasını diliyorum. Kitabı çevirmeye beni teşvik eden ve yayına hazırlanmasında emeği geçen Eksi Kitaplar ilgililerine teşekkür ediyorum.

Şaka gibi, ama bölge ve Türkiye o kadar hızla değişiyor ki, kitaptaki bazı bilgiler akşamdan sabaha güncelliğini yitirebiliyor. Davutoğlu'nun pozisyonu bunun en canlı örneği: Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu kitabın İngilizce baskısı yayımlandığında Dışişleri Bakanı idi; bendeniz kitabın Türkçe'ye çevirisini yaparken Başbakan idi; oysa yayıncı elini çabuk tutmazsa Türkçe baskısı yayımlandığında Davutoğlu Başbakanlıktan ayrılmış, partisinde bir "nefer" pozisyonuna dönmüş olacak. Vaktiyle Demirel "Türkiye siyaseti için 6 ay çok uzun bir süredir" demişti, çok haklı: 23,5 milyon insanın oyuyla iktidara gelmiş, gayet de başarılı bir başbakan bile 6 ayda koltuğunu terketmek zorunda kalabiliyor, ne memleketmiş be!

Umarım genelde Müslüman dünya, özelde ise Orta Doğu, iç çatışmaların artık son bulduğu, kendi sorunlarını kendisi çözme iradesi gösteren, otoriter-diktatörlük rejimlerinin yerini iktidarın halkın rızasıyla barışçı yollardan el değiştirdiği demokratik rejimlere bıraktığı bir dünya haline gelir. Böyle bir dünyanın kurulmasında herkesin üzerine düşeni yapması elzemdir. Bu bağlamda İslam dünyasında zihniyet meselesi, kaynakları nasıl bir perspektiften okuyacağımız ve başkalarıyla ilişkilerimizi demokratik-barışçı bir çerçeveye nasıl oturtacağımız meselesi, ertelenemez önemde, hayati bir meseledir.

Prof. Dr. Mustafa Acar

Konya, 18 Mayıs 2016

YAZARIN TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZÜ

Türkiye üzerine yazdığım son kitabım olan *Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu'da Liderlik* adlı eserimin Türkçe çevirisine önsöz yazmak, benim için memnuniyet ve onur vericidir.

Hayatım boyunca Türkiye'ye hep ilgi duymuşumdur. Bu ilgi daha ben 17 yaşındayken, büyük Türk fatihlerinin, Selçuklular, Osmanlılar ve başka grupların Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmelerinin hikayelerini büyük bir heyecanla okurken başlamıştı. Harvard'da üniversiteye giderken Rus ve Türk dili ve tarihini çalışmaya başladım. Hayatım boyunca Türkiye'ye olan ilgimi hiç kaybetmedim. Sonraları 25 yıl çalışacağım CIA'in daha adını bile duymadan çok daha önce başlamış bir ilgiydi bu. CIA'i terk edeli yaklaşık 30 yıl oluyor, ama Türkiye'ye olan ilgim hâlâ devam ediyor. O zamandan beri Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerine birçok kitap ve makale yazdım; iniş-çıkışlarına rağmen ülkenin genel gelişimini heyecan verici ve olumlu buluyorum.

2009 yılında bu kitabı yazmaya başladığım zaman özellikle Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu ve Abdullah Gül liderliği altında AKP'nin sağladığı başarılardan çok etkilenmiştim. Nitekim kitap gerek iç, gerekse dış politikada yenilikleri ve başarılarıyla AKP hükümetinin kayda değer ilk on yılının bir dökümünü yapmaktadır. Esasen, AKP'nin içerde ve dışardaki başarılarının modern Türk tarihinin en çarpıcı dönemlerinden birini temsil ettiğini düşünüyorum. Bu dönemde ekonomi canlanmış, milyonlarca Türkün refah düzeyi yükselmiş ve Türkiye şaşırtıcı bir büyümeyle uluslararası ekonomiye dahil olmuştur.

Aynı zamanda, Abdullah Gül ve Ahmet Davutoğlu gibi Türkiye'nin iki öncü dışişleri bakanının yaratıcı düşüncesi sayesinde Türk dış politikası da devrimsel bir dönüşüm geçirmiştir. Türkiye aktif bir katılımcı olarak Orta Doğu'ya dahil oldukça, Osmanlı mirasına sahip çıktıkça ve Orta

Doğu ve Müslüman dünya siyasetiyle çok yakından ilgilenme bağlamındaki uzun tarihinin kapılarını yeniden araladıkça, Türkiye'nin "yumuşak gücü" de çarpıcı biçimde yükselmiştir.

Gerçekten de, Davutoğlu'nun "sıfır düşman" politikası kavramı bir hayli yenilikçiydi; sadece Türkiye için değil, genel olarak dış politika konusunda da yeni bir düşünme yoluydu bu. Davutoğlu'nun düşüncesinin anahtarı, dış politikada çatışmaların daima varolacağı, ancak bir ülkenin öteki ülkelere karşı benimseyeceği tutumun o ülkeler ile ilişkilerin mahiyetini de ciddî biçimde etkileyeceği fikriydi. Davutoğlu hiçbir ülkenin otomatikman "düşman" olarak görülmemesi gerektiği varsayımı ile yola çıkıyordu. Şayet hedefinizin öteki ülkelerle "sıfır sorun" olduğunu ilan ederseniz, aranızdaki ilişki de ciddî biçimde dönüştürülebilir. Bütün problemler ortadan kalkacak değildir gerçi; fakat kuşku ve düşmanlık yerine olumlu yaklaşım ve iyi niyetli tutumlar, bu ilişkilerin ne yöne doğru gideceği üzerinde çok etkili olacaktır. Aynı şekilde, öteki devletlere karşı örtülü kuşku ve düşmanlığın ortalık yerde dile getirilmesi ise, gerçekten de kendi kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşebilir. Bu olgu Türkiye için geçerli olduğu kadar, Küba, İran, Rusya ve Çin gibi ülkeleri gereksiz yere şeytanlaştırmaya çalışmış olan Amerika Birleşik Devletleri için de geçerlidir.

Bu kitapta AKP'nin ilk on yılındaki şu başarılarının Orta Doğu'daki hemen her ülkenin imrendiği bir şey olduğunu dile getiriyorum: çarpıcı ekonomik büyüme, millî gelirin artması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, ordunun Türk siyasetine müdahaleden el çektirilmesi, dış politikada yaratıcı bir yeni vizyonun geliştirilmesi, yaklaşık yetmiş yıl ortadan kaybolduktan sonra Türkiye'nin yeniden Orta Doğu'ya dönmesi, Diyanet'in yaratıcı çalışmaları ve etkileyici yeni Türk "yumuşak gücü"nün geliştirilmesi. Türkiye, demokratik yollarla, (oldukça ılımlı da olsa) İslamî yönelimli bir partiyi siyasî sisteme entegre etmeyi başaran tarihteki ilk Müslüman ülke olmuştur. Türkiye aynı zamanda, İslamî sivil aktivizmin geleceği bağlamında modern, hoşgörülü ve eğitim odaklı bir vizyon ortaya koymada son derece önemli fikirleri olan, belki de dünyadaki en büyük İslamî sivil toplum hareketi Hizmet'i üretmiştir; bugünkü sıkıntılı zamanlarda bu hareketin kültürler ve dinler arasında sürtüşme ya da "çatışma"dan ziyade diyalog vurgusu yapması hayatî önem taşımaktadır. Elinizdeki kitap, birçok alandaki bu başarıları tartışmakta ve Türkiye'nin neden dünyadaki en önemli Müslüman ülke haline geldiğini göstermektedir. Birçok bakımdan Türkiye bütün dünyada oldukça başarılı bir gelişmekte olan ülke örneğidir.

Ne var ki, bu kitabın ilk İngilizce baskısının piyasaya çıktığı Mayıs

2014'ten beri Türkiye dramatik biçimde değişmiştir. Esasen, kitabın İngilizce versiyonunun son bölümünde AKP politikasının, gerek iç gerekse uluslararası etmenler nedeniyle, birçok önemli, olumlu ve öncü yönünün parçalanmaya başladığını zaten not etmiştim.

Şayet AKP 2011'de siyasetten çekilmiş olsaydı, ülke yönetiminde çarpıcı bir döneme imza atmakla övünebilirdi. Ancak 2011 elbette AKP'nin hikayesinin sonu değildi. Ne yazık ki, birçok nedenle, AKP iktidarının olağanüstü başarıları dönemi artık büyük ölçüde sona ermiş durumda. Gerçekten de, bugün Erdoğan partisinin çarpıcı mirasını çarçur eden bir süreçten geçiyor görünmektedir. Bu olgu Erdoğan için de, AKP için de, Türkiye ve Orta Doğu için de talihsizliktir. Her objektif gözlemci AKP yönetiminin kalitesindeki bu düşmeyi, en başta, partinin şimdi cumhurbaşkanı olan dominant kişiliği konumundaki Erdoğan'a atfedecektir.

2011'de başlayan Arap Baharı Orta Doğu'daki siyasî düzeni parçalamış, birçok Arap diktatörünün devrilmesine yol açmıştır. Sözkonusu siyasî değişimlerin pek çoğunun zamanı çoktan gelmişti; ancak sorun, daha demokratik bir düzene geçişin nasıl olacağıydı. Türkiye, özellikle de Suriye sözkonusu olunca, Arap Baharı'nı yönetme konusunda yanlışlar yapmaya başladı. Fakat hakkaniyetli olmak adına, hemen hiçbir ülkenin Arap Baharı'nı başarılı bir şekilde yönetemediği belirtilmelidir. [Arap Baharı'nın] sorunları karmaşıktı, değişkendi ve kolay çözümleri yoktu. Demokrasiye geçiş, arzulanan sonucun elde edilmesi için çoğu kez onlarca yıl gerektiren, daima uzun ve karmaşık bir süreçtir. Hatta demokratik bir düzen kurulsa bile, işleyen bir demokrasiyi muhafaza edebilmek de ayrıca zordur: bugün ABD'de bile siyasî düzen epey bir dağınıklık ve belirsizlik içindedir; sahi, Amerika'da demokrasi hâlâ düzenli işlemekte midir ki?

Dolayısıyla 2011 itibariyle AKP hükümeti de yıpranmaya başlamıştı, özellikle de yaptığı işlere yolsuzluk bulaşmaya başladıkça. 2013 Gezi Parkı olayları hükûmet tarafından fena halde kötü yönetilmişti; bunlar Erdoğan'ın hem toplumsal ve siyasî realitelerden uzaklaşmakta olduğunu, hem de kendisine yönelik herhangi bir muhalefete karşı yapacağı muamele konusunda yeni ve sert bir yaklaşım benimsediğini gösteriyordu. Bir anlamda bu tamamen sürpriz de gelmemeli. Öyle görünüyor ki, herhangi bir ülkede iyi liderliğin başarılı bir şekilde işlev göreceği maksimum sürenin on yıl olduğu şeklinde genel bir kural vardır. Ondan sonra liderlik şevk ve heyecanını kaybetmeye başlamakta, yolsuzluk kaçınılmaz olmaktadır ("güç yozlaştırır"); liderler de artık yaratıcı yönetişimden ziyade, kendi bekasını düşünmeye başlamaktadır.

Erdoğan'ın durumunda eleştiriye karşı giderek artan bir hoşgörüsüz-

lük, etrafına evet-efendimcileri toplama eğilimi ve her türlü muhalefete karşı büyüyen bir izolasyon ve buyurganlık duygusu görmekteyiz. Hükûmetin tüm branşları üzerinde kontrolünü sıkılaştırmaya yeltenmektedir; polis, güvenlik birimleri ve yargının, yahut kendisinin emelleri ve politikalarını desteklemeyen herkesin temizlenmesini arzu etmektedir. Basın özgürlüğü ciddî biçimde kısıtlanmıştır; Türkiye basın özgürlüğünde şu anda dünyada 151. sırada, "özgür değil" statüsünde bulunmaktadır. Erdoğan'ın yönetim tarzı XIV. Louis'nin "devlet benim" diyen tehlikeli nobranlığını andırmaya başlamıştır. Sistem içindeki kontrol ve dengelerin çoğunun ortadan kaldırıldığı bir başkanlık sistemi getirmek suretiyle, Türk yönetim yapısını tümüyle değiştirmeye çalışmaktadır.

Bunu söyledikten sonra, şuna da işaret etmek gerekir ki, Erdoğan hâlâ demokratik olarak seçilmiş biridir, hem de dört defa; yönetimi de hâlâ teknik olarak demokratik sınırlar içindedir. Fakat ülkeyi, az farklı bir seçim zaferi bile pek çok konuda kendisine bir otokrat gibi davranma yetkisi verirmiş gibi yönetmektedir. Politikaları ve tarzına yönelik dış dünyadaki eleştirileri bile bastırma çabaları kendisini şu anda bir alay konusu haline getirmiştir. Türkiye'nin dünyadaki prestiji çok düşmüş olup, Erdoğan'ın da basındaki imajı her yerde kötü durumdadır.

Kürt Sorunu bağlamındaki kötüleşme özellikle endişe vericidir. Geçtiğimiz yıllarda Kürt Meselesi'nin baştan sona yeniden düşünülmesi konusunda kayda değer ilerleme kaydettikten ve Kürt liderlerle yeni bir diyalog başlattıktan sonra, sonradan bu tür müzakerelere sırt çevirmiş, diyaloğun kesilmesi ve hatta şiddete geri dönülmesine, özellikle seçimlerde milliyetçi unsurların desteğini sağlamak amacıyla, müsaade etmiştir. Tabiî durumun kötüye gitmesi ve şiddete geri dönülmesi konusunda Kürt milliyetçileri arasındaki radikal unsurların da eşit derecede sorumluluğu vardır. Erdoğan Türkiye'nin gelecekteki istikrarını ve demokrasiyi riske atma pahasına durumun daha da kızışmasına müsaade etmiştir.

Suriye, Türk dış politikasının çökmesinin şüphesiz en büyük kaynağı olmuştur. Erdoğan inatla Suriye'de Beşar Esed'in her ne pahasına olursa olsun devrilmesi yönündeki kararlılığını saplantı haline getirmiştir. Bunun sonucunda, Esed'i devirmeye yardım etmek için IŞİD ve Suriye'deki öteki cihadî gruplarla kur yapma noktasına gelmiş; fakat aynı gruplar, özellikle de IŞİD, felaketli yollarla Türkiye'ye bizzat kendileri terörizm ihraç etmeye başlamışlardır. Erdoğan'ın Suriye'ye yönelik politikaları Türkiye'nin İran, Irak, Rusya, ABD ve Kürtlerle ilişkilerini de ciddî biçimde tahrip etmiş, başlangıçtaki "sıfır düşman" kavramından

eser bırakmamıştır. Esasen, Türkiye'nin bugün lime lime dökülen dış politikalarını ancak, Davutoğlu'nun başlangıçtaki komşularla "sıfır sorun" ilkelerine geri dönüş tamir edebilir.

Kişisel hırslara ve anayasa ihlallerine rağmen, Türkiye'nin genel demokratik yapısı, biraz yıpranmış olsa bile, hâlâ ayaktadır. Türkiye'nin demokrasisi geçtiğimiz on yıllarda oldukça çalkantılı dönemlerden geçmiş, ama ülke şu veya bu şekilde demokratik yapısını sonunda korumayı başarmıştır. Bu dönemin de gelip geçeceğine makul derecede inancım vardır. Erdoğan katıksız bir diktatör haline gelemez; zamanı geldiğinde ya da seçim sandığında yenildiğinde, kesinlikle iktidarı bırakacaktır. Türkiye'nin kurumları oldukça sağlamdır.

Bu çerçevede, elinizdeki kitap AKP yönetiminin çarpıcı ilk on yılının ve o dönemde Türk siyasî ve iktisadî hayatında yaptığı değişimlerin dökümünü yapmaktadır. Hemen tamamı olumlu olan bu değişimlerin, bir gün AKP iktidarı kaybettikten sonra bile muhafaza edilmesi muhtemeldir. Müslüman dünyadaki en önemli ülke ve en önemli model olarak, Türkiye'nin geleceğine inancım tamdır.

Graham E. Fuller

Vancouver, Kanada

Mayıs 2016

GİRİŞ

TARİHÎ OLAYLARLA İLGİLİ OLARAK YAZI YAZARKEN RİSK ALIRIZ. İÇİNDE bulunduğumuz ve an itibariyle kaymakta olan zamanın perspektifinden geriye baktığımızda tarih "değişmektedir." 1912'de, yani Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde, 19. Yüzyıl Avrupa tarihi hakkında yazılmış bir kitap, iyimser olabilir. Oysa aynı yüzyıl ile ilgili olarak, sekiz yıl sonra –korkunç bir dünya savaşının ardından– yazılacak bir kitap, aynı tarihi çok daha farklı kelimelerle anlatırdı. İkincisinin odaklandığı anahtar nokta, bu durumda, gelmekte olduğunu o zaman kimsenin bilmediği bir savaşın yıkıcı tohumlarını ortaya koymak olurdu.

Orta Doğu hakkında yazmak da benzer sorunlarla malûl, belki daha da fazla. Bu bölgede siyaset dünyada en hızlı değişen siyasetler arasındadır: savaş, şiddetle karışık değişim ve sonu gelmez dış müdahaleler bu bölgede olayların akışını hızla değiştirebilmektedir. Biz oradaki güncel gelişmeleri biraz ürpertiyle yazarız; zira biliriz ki, önümüzdeki birkaç yıl içinde meydana gelecek gelişmeler daha bir iki yıl önce orada neler olduğuyla ilgili algımızı değiştirebilir.

Türkiye ve Arap Dünyasının elinizdeki öyküsü üzerinde 2010'da çalışmaya başlamıştım; eğer o zaman yayımlanmış olsaydı bu çalışma esas itibariyle şu sonuçlara ulaşırdı: Türkiye muazzam refah artışı, kayda değer demokratik derinleşmesi ve Atatürkçülük sonrası yeni doğmakta olan bir toplumsal istikrarla, bölgede eşi benzeri olmayan bir sivil liderlik ve dinamizmi yakalamayı başarmış bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye –bölgesel bir vizyon ya da liderlik sağlamaktan aciz, soğuk, otoriter ve hayal gücü olmayan– Arap rejimleri tarafından kontrol edilen bir Orta Doğu'da, kelimenin tam anlamıyla yegane dinamik oyuncu haline gelmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yönetimi altında Türkiye'nin gösterdiği bu başarı bölgenin de dikkatini çekmiş durumdadır.

İki yıl sonra 2012'de yayımlanmış bir kitap ise, pek çok Arap devletinin Arap Baharı sırasında âniden, kendi dinamizmini yeniden keşfeden bir bölgede Türkiye'nin de içinde yer aldığı ve muhtemelen yeni ortaklıklar kurmaya hazır olduğu yeni bir döneme dair heyecan verici demokratik değişim umutları sergilediğini vurgulardı.

Oysa anlatısını 2014 başlarında noktalayan bir kitap, aynen bu kitabın yaptığı gibi, umut vadeden yeni bölgesel güç ilişkilerinin ve ideolojilerin pek çoğunun bir kere daha beklenmedik bir istikrarsızlık, belirsizlik ve hatta gerileme içine girdiğini belirtmek zorunda kalırdı. Bu kitabın başlıca temaları –Orta Doğu siyasî düzenindeki liderliğin doğası ve temelleri– bir kez daha havada kalmış, belirsiz, bir sonuca bağlanmamış ve her zamankinden daha karmaşık durumdadır. Dört Arap devletinde hükûmet halk ayaklanmasıyla devrilmiş durumdadır, birçoğu da yediği yumrukla sersemlemiş vaziyette, ayakta kalmaya çabalamaktadır.

Arap Baharı'nın bütün karmaşasına ve heyecanına rağmen, gerçekte neyin, böyle bir değişim varsa şayet, ne kadar değiştiğini bilmek zor. Erken dönemdeki beklentilerin aksine, Orta Doğu'da bugün bölge için cesaret verici yeni olasılıklar vadeden bir Arap liderliği hâlâ ufukta gözükmüyor. Türkiye de, iç ve dış politikada kayda değer yenilikler devreye soktuktan sonra, dış politikalarının Arap Baharı ve de dünyanın geri kalanı tarafından örselendiğini görmüş vaziyette. Dahası içerde, 2013 itibariyle, Türk hükûmeti AKP iktidarının olağanüstü başarılarının sonuna gelindiğini düşündüren beklenmedik bir seri yolsuzluk suçlamalarına ve siyasî gerginliklere konu olmuş durumda. Başbakan vizyonunu, heyecan verici coşkunluğunu ve siyasî inceliğini kaybetmiş halde; AKP'nin müstakbel seçimlerde iktidar dizginlerini kaybetmesinin kaçınılmazlığının işaretleri var. Yine de Türkiye'nin krizleri seçim süreçleriyle çözülecektir. Dahası, bütün hengâmesine rağmen, Türkiye hâlâ, bütün o bölgelerde –ki buna Orta Doğu, Balkanlar, doğuda Asya, eski Sovyetler Birliği'nin bağımsız devletleri ve güneyde Afrika dahildir– itibar edilebilir bir modern yönetişim modeli ortaya koymuş yegane devlet olarak durmaktadır.

Bu kitabın altbaşlığı "Orta Doğu'da Liderlik"tir. Pekala, liderlik derken neyi kastediyoruz? Geniş bölgeyi canlandırıp harekete geçirme potansiyeli olan *Arap* liderler mi? Yoksa olağanüstü başarıları bölgeyi değiştirmiş olan Türk liderler mi? Hatta yeni İran umudundan bile söz edebiliriz; dinamik ve yarı-demokratik bir devlet olarak, sevin ya da sevmeyin, geçmişte bölge halkına ilham kaynağı olmuş ve etkilemiş, bölgeye yeniden nüfuz ettikçe bugün de dinamik bir rol oynama ihtimali yüksek bir İran umudundan. Ya ideolojiden ne haber? Acaba bu liderlik İslamcı bir çevreden mi yükselecek, yoksa milliyetçi, hatta seküler libe-

ral bir vizyondan mı yükselecektir? Böylesi karmakarışık bir bölgede, Arap dünyasında yeni eğilimler her köşeden fırlayabilir. Bu bağlamda da Türk deneyiminin önerebileceği çok şey vardır.

Kanaatim odur ki, Orta Doğu'da onlarca yıldır doğru, tutarlı ve başarılı bir bölgesel liderlik hiç olmamıştır. "Doğru" derken kastettiğim, insanları etkileyen temel sorunlarla ilgilenen bir liderliktir; sadece insanların günlük yaşamını ve ceplerini ilgilendiren sorunlar değil, aynı zamanda bölgenin onlarca yıldır –belki bir yüzyıl, belki de daha uzun bir zamandır– içine saplandığı bataklıktan çıktığını görme arzusundan kaynaklanan duygusal ya da psikolojik açlık sorunlarına da hitap edecek bir liderlik. Sadece artan bir nüfusun beslenme, barınma, eğitim ve istihdamı gibi pratik meseleler değil fakat belki de bölgenin kim ve ne olduğu, kimliğinin, ideallerinin ve hatta ideolojilerinin ne olabileceği ve nihayet, komşularına ve dünyanın geri kalanına kıyasla dünyada nereye varmak istediği gibi konulara hitap edecek vizyon sahibi ruhanî bir liderlik.

Liderlik yokluğunun çok sayıda nedeni var. Birincisi, genelde demokrasi ve siyasî meşruiyetin olmaması. Türkiye haricinde çok az ülke devlet başkanlarının seçimle gelip seçimle gittiği demokratik bir düzen kurabilmiş durumda. Demokratik süreç olmadan halkın millî arzu ve taleplerini açık seçik dile getirip tartışması zor. İdeolojiler kalabalığı heyecanlandırabilir fakat çoğu kez bu iş iktidardaki rejimi tahkim edecek şekilde manipüle edilerek sona erer; rejimlerin çoğu halkın taleplerine cevap verme konusunda gerçek bir meşruiyet sağlamayı başaramamıştır. İkincisi, şu konularda dünyada Orta Doğu ile boy ölçüşebilecek başka bir bölge yoktur: dış müdahalelere maruz kalma, işgaller, savaşlar, füze saldırıları, enerji kaynaklarının dış güçlerce kontrolü, iç politikanın manipülasyonu ve nihayet, içerdeki grupların birbirine karşı kışkırtılması. Bölgedeki pek çok devlet zaten kendi içinde yeterince sorunla boğuşurken, bir de dış dünya –çoğunlukla Batı, özellikle de ABD– bu sorunları büyük oranda daha da azdırmış, belki de sorunu daha karmaşık hale getirmek suretiyle muhtemel çözüm sürecini zorlaştırmıştır. Bölge, vekâleten sürdürülen bir savaşın nihaî küresel mücadele alanıdır.

Arap dünyası, onlarca yıldır bu dünyadaki donmuş otokrasilerin yönetimi altında büyük oranda can çekişir vaziyette kalmıştır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından modern bir devlet olarak kurulduğu günden beri oldukça farklı bir seyir izlemiş, yoğun bir şekilde kimlik sorunlarıyla uğraşmış, başlarda (modern Türkiye'nin içinden doğduğu) Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Orta Doğu'ya tamamen sırtını dönmüştü. Gerçekten de, Ankara 21. Yüzyıl'a girinceye kadar Orta Doğulu komşularını büyük oranda ihmal etmişti. İran ise, yarı-demokratik yönetim sistemine rağmen, kendi zayıf iç yönetişimi

ve Basra Körfezi'ndeki yerleşik monarşileri korkutan, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin 35 yıldan fazla bir süre saplantılı bir şekilde gazabını üzerine çeken devrimci ideolojisi yüzünden dışlanmıştır. Aslında potansiyel olarak bölgeye verebileceği çok şeyi olan bir devlet olarak İsrail derseniz, komşuları tarafından reddedilmekte, bölgedeki kendi *mücbir sebepler* siyaseti, komşularını aşağılaması, yerinden edilmiş Filistinlilere yaptığı ikinci sınıf insan muamelesi ve yeni-sömürgeci tutumu yüzünden, yaygın şekilde hor görülmektedir.

İşte bu nedenlerle 21. Yüzyıl'ın ilk on yılında Türkiye itibar edilebilir liderlik özellikleri bakımından eşsiz bir devlet olarak yükselmiş durumdadır. Bu formel, tanınmış bir liderlik olmaktan çok, Orta Doğu'nun o kendine özgü karakterini, kültürünü ve ilgilerini yakınen yansıtır biçimde, bir etki kullanımı, ilham kaynağı ve yönlendirme gücüdür. Bu, İranlıların *marja'-e-taklid* –bir öykünme kaynağı– dedikleri şeydir. Arap Baharı –yerleşik diktatörlüklere karşı 2011'de başlayan bir seri çok gecikmiş halk ayaklanmaları– bölge halkları için umutları yeşertmişti; oysa aradan geçen yıllardan sonra, süreç yakıtsız kalmış ve suya düşmüş görünmektedir, en azından bugün için durum budur, bir iyileşme varsa bile bu çok marjinaldir. Ancak Arap Baharı'nın yarattığı hercümerç bölgedeki düzeni sarsmış ve iktidar koltuğuna sıkıca tutunmuş, kendi tahtını korumaktan başka derdi olmayan otokratik rejimlerin, duruma göre başvurulan aciz tuzaklarını gözler önüne sermiştir. 2013 yılında yeni seçilmiş pragmatik liderinin yönetimi altında İran, halkının gözünde daha sağlam bir siyasî temel inşa etme ve Washington'la uzlaşma arayışıyla, yeni ve değişik bir seçenek olarak yükselme sürecinde olabilir; ancak, İran'ın başkalarına herhangi bir model sunabilmesi, en iyi ihtimalle, zaman alacaktır. Yine de birçok bakımdan İran bölge halklarının özlemleriyle, öteki bölge liderlerine kıyasla, çok daha içgüdüsel bir yakın temas halindedir, her ne kadar Tahran bu özlemleri sık sık sakarca sûiistimal etmiş olsa bile. İnsan bu toplumda, başka yerde pek hissedilmeyen bir potansiyel dinamizm seziyor.

Bölgesel liderlik arayışı siyasî sistemleri, ideolojileri, ekonomileri, yönetim becerilerini, Orta Doğu kültürünün nabzını tutabilmeyi ve vizyonu test eder. Yönetişimde mâkul bir başarı, itibar edilebilir ulusal bağımsızlık, millî egemenliğin akıllı icrası ve bölgede olumlu etki; bütün bunlar önşartlardır. Liderlik ABD veya Batı'nın aradığı formda gelmeyecek, kendi yerli formunda gelecektir, zaman içinde sancılı bir şekilde kendini bulmuş olarak. Soru, Türk deneyiminin sadece bölgenin rejimlerini nasıl etkileyeceği değil, daha önemlisi, bölge halkını nasıl etkileyeceğidir.

Bu kitap iki paralel zaman çizelgesinin parlak hikayesini anlatıyor: birincisi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidardaki 12 yılı. AKP'nin

onyılı, muhtemel hızlı düşüşüne tanık olacağımız yıllarda partiye ne olursa olsun, gerek iç gerekse dış politikada Türkiye'yi yeni bir rotaya sokmuştur –temel özellikleri itibariyle kesinlikle geri döndürülemez bir rotadır bu. Kitap aynı zamanda 2010 sonlarında başlamış olan Arap Baharı'nın seyrine bakıyor. Bu iki konu bir anlamda birbirinden ayrı ancak birbiriyle çok yakından bağlantılı konulardır. Modern Türkiye devleti daha önce hiçbir zaman Orta Doğu'daki gelişmelerle bu kadar ilgilenmemişti. Türkiye'nin Orta Doğu ile etkileşimi öğreticidir. Kitap birbirini güçlü şekilde etkilemiş her iki alanda çarpıcı ve hızlı bir değişimin meydana geldiği on yılı birazcık aşan bir döneme bakmaktadır. Ardından ikinci bir on yıllık döneme –2013'ten 2020'ye ve ötesine– zemin hazırlamaktadır, ki bu dönemde daha önceki dönemin olayları birbirini kuvvetle etkilemeyi sürdürecektir. Ne Türkiye, ne İran, ne de Arap dünyası bundan sonra aynı kalacaktır. Dünya da, bundan sonra asla bunlarla daha önce yaptığı tarzda ilişki kuramayacak, neo-emperyalist ayak oyunlarıyla oyalayamayacaktır.

Ne kadar başarılı olursa olsun, iktidardaki bütün siyasî partilerin ömrü, bir noktada sona ermek durumundadır; biriken hataları ve başarısızlıkları, halkın değişen tercihleri ve ihtiyaçları ve nihayet halkın gözünde memnuniyet ve güven kaybı sonucunda hakim konumlarını kaybedecek, yerlerini seçimler sonucu iktidara gelen yeni bir partiye bırakacaklardır. AKP şu anda böyle bir düşüş sürecindedir. AKP'nin bittiğini söylemek için daha çok erkendir zira parti hâlâ kayda değer oranda sağlamlık kalıntılarını korumaktadır ve karşısında ümit vadeden anlamlı bir siyasî muhalefet yoktur. Gerçekten de, AKP'nin iktidardaki başarısı bir sürprizdi –başlangıçta çoğumuzun tahmin edebileceği bir şey değildi bu. Partinin dönüm noktası niteliğindeki ciddî başarıları etkileyicidir ve değerlendirilmek üzere ortada durmaktadır.

Bu kitap olayların bir kronolojisi de, geleneksel bir tarih kitabı da değildir; daha ziyade bu fevkalâde önemli on yılın anahtar konularını kavramak derdindedir. Yazarın 50 yılı aşkın bir süredir izlemekte olduğu derin siyasî ve kültürel akımlara ilişkin hissiyatını yansıtmaktadır. Mümkünse bölge hakkında bazı taze düşünme yolları –çoğunlukla Batılı ve özellikle Amerikan anaakım Orta Doğu analizlerinden farklı bir yaklaşım– önermektedir. Batılı analizlerin pek çoğu mahiyet itibariyle fena halde ABD-merkezli olup, ABD politika tercihleri ve hedeflerine endeksli yargılarda bulunmakta, buna uygun sonuçlar çıkarmaktadırlar. Bizzat bölgenin halkları ve devletlerinin tutumları, değerleri, bakış açıları, endişeleri ve içsel mantığını yansıtacak bakış açıları önermekten acizdirler. ABD'nin bu konuda bu kadar yanılmasının bir sebebi budur. Dünyanın yegane süpergücü bölgesel tutumlara nadiren kulak asmak-

tadır –bir süpergücün kendi iradesi ve gündemi karşısında bunun hiç de önemi olmadığı inancıyla yapmaktadır bunu.

Oysa bölge uyanmıştır ve ABD-merkezli bakış açısı daha önce hiç olmadığı kadar az amaca uygun –hatta tehlikeli biçimde yanıltıcı– hale gelmiştir. Uzun zaman istihbarat işlerinin içinde olmamın bana kazandırdığı bakış açısına göre, ABD'nin bölgeye bakışı bölgesel realitelerden giderek daha fazla uzaklaşmış, yalnızlaşmış, gittikçe kafası karışmış, kifayetsiz bir süpergüç olmanın fantezilerine dalmış görünmektedir. ABD politikaları hiç olmadığı kadar dar Amerikan bakış açılarına ve iç siyasetin baskın etkisine dayanmakta olup, çoğu kez obsesif bir şekilde İsrail (iyi) ve İran (kötü) üzerinden basit kutuplaştırmalar etrafında dönmektedir; bölgesel dinamikleri anlamaktan uzak, yahut bölge halklarının (rejimlerin değil) özlemlerine dönük herhangi bir empati kurmaktan yoksundur. ABD politikası bu sebeple bölgesel dinamikleri anlama konusunda beklentilerin gerisinde kalmakta, bundan dolayı da kendi ilan ettiği amaçlara ulaşmada –bölgenin gözünde– başarısız olmaktadır. Bütün bunların büyük maliyeti ve günahı, feci sonuçlar doğuran ABD'nin on yıllık Orta Doğu politikalarının açıkça ortaya koyduğu üzere, ABD'nin boynunadır.

Bu arada başka türlü olsa çoğu kez yüzeysel, dış görünüşe göre ele alınacak, bundan dolayı da daha derindeki eğilimleri karartan olayların ardındaki gerçeklere ilişkin biraz derin bir tarihsel, kültürel, jeopolitik ve hatta psikolojik arkaplan sağlamayı arzu ediyorum. Birçok bakımdan, "ulusal güvenlik araştırmaları" tarzının varsayımlarına ve ABD dış politikasının dayandığı –dış olayların nasıl ele alınacağını belirleyen anahtar unsur ABD çıkarlarıdır ve politikanın anahtar enstrümanı *icbar edici güç*tür (*force majeure*) diyen– "realist" geleneğin varsayımlarına meydan okuyorum.

Kitap kabaca altı kısma ayrılmıştır. İlk önce geride bıraktığımız on yıllık dönemde bölgede ve dünyada meydana gelen değişimin geniş anlamda doğasına, özellikle de daha evvelki jeopolitik hesapları değiştiren bir olgu olarak ABD gücü ve etkisinin azalmasına bakıyoruz. İkinci olarak, Osmanlı İmparatorluğu dönemine geri giderek, Hilafet ve özellikle bölgesel liderlik ve güç konusunda başlıca meşrulaştırıcı faktör olarak İslamın rolü bağlamında bölgenin Orta Doğu'da liderliği nasıl algıladığına bakıyoruz. Bugün daha modern bir liderlik anlayışı bağlamında milliyetçilik ve siyasal İslam bu denklemde nasıl bir etkileşim gösterir? Üçüncü olarak Türkiye'de AKP'nin iktidarda olduğu dönem olan 2002'den beri Türkiye'de meydana gelen çarpıcı değişimlere bakıyoruz. Özellikle İslamın rolüne, İslamî siyaset, ordunun değişen rolü ve nihayet sosyal ve iktisadî faktörlerce uyarılan demokratikleşmenin gelişmesi gibi konular üzerinde odaklanıyoruz. Bu deneyimlerin Orta Doğu'nun öteki bölgelerini de doğrudan ilgilendirdiğini öne sürüyoruz.

Kitabın ikinci yarısı Arap Baharı'nı, bunun yarattığı uluslararası krizlerin niteliğini, rekabet halindeki temsilî çıkarların anaforunu ve Türkiye'nin bu süreçle olan ciddî ilişkisini ele alıyor. Burada özellikle Sünnî "İslamcı meydan okuma" (bilhassa Müslüman Kardeşler) olgusunun mahiyetini irdeliyor, ardından da "Şia tehdidi" denen şeyin ne olup ne olmadığını inceliyoruz. Son olarak, Orta Doğu'nun öteki kısımları için Türk deneyiminin içerimleri de dahil olmak üzere, gelecekte etkili olacak başlıca eğilimlere bakıyoruz.

Kitapta öne sürdüğüm, pek aşina olunmayan argümanlardan birkaçı şöyle:

- Bugün Orta Doğu'daki temel *ideolojik* kavga esas itibariyle, Batı'da popüler biçimde karakterize edildiğinin aksine, *sekülerizm (laiklik)* ile İslamcılık arasında değildir –her ne kadar bu da ilginç bir konu olsa da. Bu *gerçekte* Sünnî*lik ile* Şiî*lik arasında* bir kavga da değildir. Asıl kavga Sünnî*liğin bizzat kendi içindedir*. Dahası, tahmin edileceği gibi radikal cihadî İslam ile muhafazakar Suudî İslamı arasında bir kavga da değildir bu; daha ziyade "*demokratik* İslamcılık ile *Müslüman otokrasi*" arasında bir mücadeledir. [Düşüncenin bu kısa ve özlü ifadesi konusunda ABD Büyükelçisi Chas Freeman'a teşekkür borçluyum.]
- Kuvvetle muhtemeldir ki, Türkiye ve İran belirli bir süre bölgede iki dominant ve dinamik güç olarak yükselecek; iki ülke, her zaman samimî olmasa da, sağlam, işleyen ilişkilerini muhafaza edecektir.
- Popüler beklentinin aksine, bir zamanlar Orta Doğu'da ABD ile yakın ilişkileri olan iki ülke –Türkiye ve Suudî Arabistan– gelecek on yıllık dönemde Orta Doğu siyasetinde iki rakip ideolojik *kutupbaşını* temsil edebilirler. (Yaygın olarak söylenenin aksine İran ile Suudî Arabistan *değil*.)
- Bölgesel *jeopolitik* rekabet devam edecek, alttan alta mevcudiyetini koruyacak, ideolojiye ve (Sünnî-Şiî arası) mezhepsel denen kapışmalara her zaman baskın çıkacaktır.
- Sol, gerek seküler gerekse İslamcı kisvesiyle, çok uzak olmayan bir gelecekte kayda değer bir popülist güç olarak yeniden yükselecektir.
- Biz Batı'dakiler bölge halklarının tutumları, değerleri ve özlemlerinin artan gücünü, günahı kendi boynumuza olmak üzere, ihmal ediyoruz.

KISIM I

KÜRESEL JEOPOLİTİK DEĞİŞİM

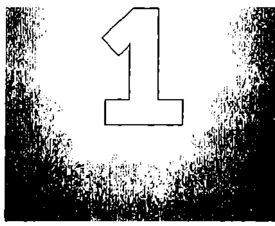
21. Yüzyıl Orta Doğu'yu pek dostane karşılamamıştır. El-Kaide'nin 11 Eylül 2001'de ABD'ye saldırılarıyla başlamış; ardından bölgede halen devam eden ABD savaşlarını başlatmış olan Amerikan "Terörizme Karşı Küresel Savaş" ilânıyla devam etmiştir; sözkonusu on yıl kaotik "Arap Baharı"nın başlamasıyla kapanmıştır. Arap Baharı başlangıçta yeni umutlara ve gelecek planlarına kapı aralamıştı. Ancak bu süreç aynı zamanda sonuçları tahmin edilemeyen karmaşık yeni siyasî dinamiklerin de kapağını kaldırmış oldu. Bir sınama, altüst oluş ve şiddet dönemi oldu fakat bu mutlaka olumlu bir değişim dönemi anlamına gelmedi; gelecek vahim ve çalkantılı görünüyor.

Uzak diyarlar, karmaşık mücadeleler, müphem amaçlar, saf değiştiren düşmanlar –dikkatli gözlemciler için bile takibi zor şeyler bunlar. Ama işte aynı bölge her gün haberlerde, manşetlerde, sürekli olarak dramatik ve kanlı olayların araya girmesiyle değişen gündemleriyle karşımıza çıkıyor. Kaybedilecek şeyler büyümesine rağmen Batı, bölgenin hayatî siyasî yörüngelerini kavramakta yavaş davranıyor. Farklı kanatlardan gözlemciler bölgenin nemenem bir yer olduğu konusunda kendi yorumlarını dile getireceklerdir; ancak politikalarının başarısızlığına bakılırsa analizlerinin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu başarısızlıkları sürekli hale getirmenin maliyeti –başarısız savaşlar, terörizm, insanî krizler, yükselen gerilimler– yüksektir. Bu kitap, sözkonusu karmaşık meselelere, daha akıllıca ve etkili şekilde ele alınabilecekleri umuduyla, bir anlam verme çabasıdır.

Orta Doğu baştan başa, ideolojik, stratejik, etnik ve sekteryen (mezhebi) gücün yeniden yapılanacağı çok ciddî yeni bir arayış sürecindedir. Bazı açılardan bu değişimler epey gecikmiştir –bölgenin geniş çaplı bir krize saplanmasının önemli bir nedeni budur. Bütün bu kaleydoskopik* değişim sürecinde, Türkiye hâlâ yegane istikrarlı, dinamik, demokratik ve müreffeh ülke olarak durmaktadır; işleyen ulusal kurumlarıyla, bugün için Müslüman dünyadaki kendi ayakları üzerinde durabilen tek ciddî modern yönetişim modeli olarak.

---

* Sürekli değişir haldeki, oynak. (çn)

YENİ BİR ORTA DOĞU UYANIŞI

Orta Doğu'nun sembolleri, imajları ve olaylarının gücü beni ilk cezbettiği zaman henüz 17 yaşındaydım. Şimdi artık bölgeyi izlediğim, araştırdığım ve yaşadığım yarım yüzyıla geri dönüp bakıyor ve soruyorum, gerçekten değişen bir şey var mı?

Bir anlamda *plus ça change, plus c'est la même chose* ifadesi Orta Doğu için de aynen söylenebilir: değişime rağmen, gerçekte değişen bir şey yok. En azından yüzeyde durum bu. Düzenli şiddet patlamalarına rağmen Arap dünyası, başarısızlıkları, periyodik kaos nöbetleri arasında gidiş gelişleri, beter otoriteryenizmi ve de görünür donmuşluğundan oluşan bataklığa saplanmış halde kalmıştır. Onlarca yıldır Arap devletleri liderlik ya da vizyondan yoksun. Yüzeyin altında, tabiî, sosyal değişme sessiz sedasız süzülmeyi sürdürüyor fakat sistemin tepesindeki yaşlı egemenler neredeyse değişmez demirbaşlar olarak kalmaya devam ediyorlar. Duayen gözlemciler şayet, bu bitkin ve kısır statüko acaba bir gün gelir de değişebilir mi diye merak ediyorlarsa, bunu onlara çok görmemek gerekir.

Hal böyle iken, 2010 yılı sonlarında, Arap Dünyası beklenmedik şekilde sallanmaya başladı. Yerleşik diktatörlükler ve baskıcı devlet aygıtı altında geçen onlarca yıldan sonra zemberek âniden boşaldı –bu defa başka bir savaş ya da askerî darbeyle değil fakat küçük bir üzücü olay sonucu. 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'un bir taşra kasabasında, çaresiz bir seyyar satıcı yerel belediyenin önünde kendini yakarak kurban etmek gibi dehşet verici bir eyleme girişti –bitmek bilmez bürokratik aşağılamalar ve katı bir polis devletinde geçimini sağlamaya çalışırken çektiği berbat sıkıntılar karşısında verdiği vahim bir tepkiydi bu.

Bu olay kasabanın dışında ya da bütün Tunus'ta, hele hele bütün bölgede pek duyulma ihtimali olmayan bir olaydı. Ancak bu gencin ölümü

aslında olağanüstü bir katalizör, bir kırılma noktası oldu. Bu özel hadise kamuoyunda beklenmedik bir yankı buldu ve çoktandır bastırılan öfke, hayal kırıklığı, ümitsizlik ve bitip tükenmek bilmez baskıların patlama noktasına getirdiği Tunus halkının toplumsal tepkisine kapıları araladı. Ve, şaşırtıcı biçimde, birkaç hafta içinde bu trajik görüntünün yankıları ta başkanlık sarayına kadar ulaşarak, Tunus'un uzun zamandır iktidardaki güçlü adamı Zeynel Abidin Bin Ali'yi tahtından indirdi. Deneyimli Orta Doğu gözlemcileri, bendeniz dahil, Tunus'un görünüşte istikrarlı polis devletinin, bölge çapındaki halk ayaklanmaları yangınlarının fitilini ateşleyecek ilk kıvılcım yeri olabileceğini asla tahmin edemezdi. İşte bu yangınlar sekiz ay içinde Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'deki muhkem dört Arap diktatörlüğünün çökmesine yol açmıştır.

Süreç burada da bitmemiştir. Suriye ve Bahreyn'de de rejimler sallanmaya başlamıştır. Radikal değişim kokusu Fas ve Ürdün'de liderleri alelacele kozmetik değişiklikler yapmaya zorlamıştır. Libya olaylarının zircirleme reaksiyonu Mali'yi etkilemiş, içine düşülen kaos bölgeye yayılmıştır. Cezayir endişelenmeye başlamıştır. Ve bizzat Suudî Arabistan Krallığı da el-Suud yönetimini sarsacak popüler değişim ihtimali karşısında panik işaretleri göstermiştir; Suud kralı karşı önlem olarak alelacele –yanında bazı sopalar da savurmayı ihmal etmeden– bol miktarda havuç ikram etmiştir. Ve tabiî Amerika'nın başı çektiği, yan etkileri bölgede bugün de devam eden iki savaş, on yıl süren mücadeleler sonunda, Irak ve Afganistan'da rejimleri devirmiştir. Dahası Washington'ın tüm bu dönem boyunca ağzından düşürmediği laf "küresel terörizmi bitirmek" olduğu halde, küresel cihatçılar esasen kendilerini toparlamış, Afganistan'da gerilemelerine ve mürşitleri Usame Bin Ladin'in ölümüne rağmen oradan tüymüşler, Orta Doğu boyunca yeni eylem alanlarında mücadeleye devam etmek üzere yeniden bir araya gelmişlerdir.

Batı basını öteki bazı ülkelerde daha önce meydana gelen demokratik halk ayaklanmalarına bakarak bu Arap hadiselerini hemencecik "Arap Baharı" olarak adlandırmıştır. Halbuki "bahar" yeniden kış ile noktalanacak kaçınılmaz bir mevsimsel döngü ima eder. Ayrıca bu terim bu hareketlerin uzun dönemde nereye doğru gittiklerini isabetle tahmin etmez. Ben "Arap Uyanışı" terimini çok daha tercih ederim fakat popüler medyada bahar imajı yaygın kabul görmüş durumdadır. Ne ad verirsek verelim, Arap Baharı 1960'larda Arap dünyasını silip süpürmüş Arap milliyetçi hareketleri dalgasından beri en önemli olaylar silsilesini zincirlerinden salıvermiştir. Sözkonusu olaylar çoğu İngiliz ve Fransız sömürge güçleriyle yakından bağlantılı eski geleneksel monarşik rejimler neslinin çöküşüne tanıklık etmişti.

Arap dünyasındaki bu dramatik olaylar dizisinin patlaması dünyayı sürpriz bir şekilde yakalayınca, Arapların hemen kapısının eşiğinde daha sessiz, daha uzun, daha tedricî ama daha derinden giden başka bir dönüşüm gölgede kalmıştır: Türkiye'nin önemli bir bölgesel güç olarak yükselişi. Orada, geçen çeyrek asır boyunca, daha yoğun olarak da 21. Yüzyıl'ın ilk on yılında, cesur bir değişim ülkeyi siyasî, toplumsal, kültürel ve ekonomik olarak dönüştürmüştür. Ülkenin, özellikle de siyasal İslamın etkisi altında yaptığı başlıca iç ve dış politika değişiklikleri bu kitabın ana konularından biridir. Bu değişikliklerin bütün bir İslam dünyası için derin içerimleri bulunmaktadır.

Geride bıraktığımız on yıllık dönemde Türkiye'deki bu daha sessiz sakin gelişmeler esasen önem olarak Arap dünyasındaki gelişmeleri çok geride bırakır –bunlar da çarpıcıdır ama daha vaatlerini gerçekleştirmiş değildir. Dahası, geçtiğimiz on yılın Türk başarıları ile daha yakınlarda ortaya çıkmış olan Arap Baharı'nın bastırılmış özlemleri arasındaki anlamlı ilişkiyi not etmeyi kim ihmal edebilir?

Türkiye Arap Baharı'nın açık ve yakın kıvılcımı değildi fakat Orta Doğu'ya komşu bir Müslüman ülkede meydana gelmiş başarılı bir değişimin canlı bir örneğini sunmuştu. Türkiye'nin yükselişi değişim özlemiyle dolu Arap halklarına yeni umutlar, bakış açıları ve umutlar aşılamıştır. Ülkenin harikulade evrimine nezaret etmiş olan iktidardaki *Adalet ve Kalkınma Partisi* (AKP) Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politikadaki değişiminin temel taşıyıcısı olmuştur. Ancak iktidarda kaldığı muhteşem bir on yıllık dönemden sonra, 2012 yılı itibariyle AKP nihayet ciddî yıpranma belirtileri göstermeye başlamıştır. İslamcı kökleri olan bir parti olan AKP, Türk tarihinde bütün seçilmiş partiler içinde en uzun süre iktidarda kalanıdır. Her ne kadar parti kaçınılmaz bir tükenme noktasına erişmiş ve yeni seçimlerde yenilgi değilse bile ciddî bir zayıflama ile yüzyüze olsa da, iktidarı süresince gösterdiği performans olağanüstüdür. Bıraktığı miras halihazırda gerek içerde gerekse dışarıda güçlü ve kalıcıdır. Türkiye geri dönülmez biçimde değişmiştir. Partinin gerilemesi –ki eninde sonunda büyüsünü kaybeden birçok başarılı partinin durumu çoğunlukla budur– ciddî iç politika krizlerini tetiklemeye başlamıştır. Fakat bu krizler, ne kadar karman çorman olsa da, hemen hemen kesin bir şekilde mevcut demokratik kurumlar aracılığıyla çözülecektir –dünyadaki pek çok ülke için aynı şeyin söylenemeyeceği bir olgu.

Böylece, gerek AKP'nin başarıları ve gerekse ilerde er geç olacak olan düşüşü ve siyasî yenilgisinde, Türkiye bir önderdir. 2002'de yeni hükûmetin işbaşına geldiği günden beri Orta Doğu'nun her tarafında ciddî

şekilde dikkat çekmiş ve hakikî bir saygınlık kazanmıştır. Ankara, on yıl önce pek kimsenin tahmin edemediği yollarla Arapların meseleleriyle derinden ilgilenir hale gelmiştir. Eşit derece önemli olmak üzere, Türkiye'nin Batı'daki profili ve itibarı da çarpıcı biçimde değişmiştir. Bu bir ironi olsa da, bağımsız düşünen, artık kendini yalnızca bir "Batılı müttefik" olarak tanımlamak istemeyen bir Türkiye, bugün Batı'da tarihte hiç olmadığı kadar saygı görmekte, dikkat çekmektedir. Bir anlamda şu da söylenebilir ki, Arap Uyanışının kökleri Türk örneğinde yatmaktadır; bugün Arap dünyasındaki otokrasiye karşı yükselen halk ayaklanmalarının peşinde olduğu hedefleri Orta Doğu'da başarmış olan tek ülke Türkiye'dir. Kendi tarihsel kimliğini yeniden canlandırmış, Orta Doğu'ya onyıllardır –hatta yüzyıllardır– egemen olan Avrupa –veya Amerika– temelli küresel düzene karşı kamuoyunun görüşlerini ve hedeflerini demokratik süreç üzerinden yeniden şekillendirmiş ilk ülke, Türkiye'dir.

Bu kitapta Türkiye'nin değişim yörüngesinin bir bütün olarak Müslüman dünya için çığır-açıcı olduğunu öne sürüyorum. Türkiye formel anlamda herhangi bir şekilde Arap dünyasının lideri olamaz; fakat değişim bağlamında birçok hayatî açıdan gerçekte kalabalığa liderlik eden ülke budur. Bu tecrübe öteki Müslüman devletlerin –belki daha başkalarının da– üzerinde ciddî etkiler doğurmadan kalamaz. Bu meselede tarihin yargısını verirken bakacağı kriter işte budur, yoksa AKP'nin azalan siyasî gücü ve becerilerinin karman çorman nihaî akıbeti değil.

Batı doğal olarak Türkiye'ye Batılı bir gözlükle bakma eğilimindedir. Batılılarca belki de daha az bilinen şey, Türkiye'nin birçok açıdan Avrupa'nın olduğu kadar Asya'nın da parçası olduğudur. Türkiye'nin dili ve etnik kökleri oldukça Asyalıdır, Doğu Sibirya'nın geniş yüksek platolarından neşet etmiştir. Türk dili yapı ve sentaks olarak Arapça, Farsça ya da Avrupa dillerinden ziyade Japoncaya yakındır. Şunu da unutmayalım ki İstanbul'u başkent edinmiş Osmanlı İmparatorluğu, dünyadaki en büyük ve en uzun ömürlü Müslüman imparatorluktu, etkisi Asya'ya olduğu kadar Orta Doğu'ya ve Balkanlar'a da uzanıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda çöküşüne kadar dünyanın en son büyük çok-uluslu imparatorluklarından biriydi.

Bu kitapta yapılan analizin önemli bir kısmı Türkiye'ye yöneliktir. Türkiye ile Arap dünyası ve bölge arasındaki halihazırda süregelen yeni karmaşık etkileşime bakılmaktadır –modern Türkiye için oldukça yeni bir deneyimdir bu. Batılılar Türkiye'yi nereye yerleştireceklerini hiçbir zaman tam olarak bilemediler: bir NATO üyesi olarak Batılı bir devlet midir? Yahut, Müslüman bir ülke olduğu için, Orta Doğu'nun bir par-

çası mıdır? Ya da sadece kendine özgü bir ülke midir? Gerçekten de Türkiye'yi Batı'nın parçası kabul etmek için birtakım nedenler vardır. Ancak böyle bir görüş sınırlı ve yanıltıcıdır. Türkiye sadece bir Batılı ülke olmaktan çok daha fazla bir şeydir. O aynı zamanda bir Orta Doğu ülkesi, bir Balkan ülkesi, bir Akdeniz ülkesi, bir Karadeniz ülkesi, bir Kafkasya ülkesi ve bir Avrasya ülkesidir; şimdilerde ise Afrika ve Latin Amerika'ya ilgisi artmaktadır. Konuyla daha ilgili olmak üzere, Türkiye artık *kendisini böyle*, artan küresel ilgi ve iştirakleri olan bir devlet olarak *görmektedir* –öncüsü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden beri hiç yapmadığı bir şeydi bu. Bu Türk tecrübesinin Orta Doğu'da *liderliğin* geleceği ile ne ilgisi vardır? 21. Yüzyıl'da Orta Doğu'nun bugün bulunduğu önemli kavşakta bölgesel liderlik ne anlama gelmektedir? Acaba bölge kendi içinde kültürel ve jeopolitik uyumluluğu olan bir bölge hüviyetinde midir? Orta Doğu'da liderlik geleneksel olarak nasıl bir görüntü arz etmiştir? Hâlâ İslamla mı, milliyetçilikle mi, yoksa her ikisiyle de irtibatlı mıdır? Ve nihayet, acaba "yeni" bir Müslüman dünyanın yükselişi bağlamında potansiyel yörüngeler îmâ eden ipuçlarını geçmiş yüzyıllarda bulabilir miyiz?

Türk tecrübesi bu gelişmelerle çok yakından irtibatlıdır. 2002'de iktidara geldiğinden beri AKP birçok alanda cesur yeni adımlar atmıştır: komşularla daha önce görülmemiş yeni bağlar; ekonomiyi dışa açıp dörde katlamak; vatandaşlarının millî gelirini ikiye katlamak; Asya, Afrika ve Latin Amerika ile olan diplomatik ve ekonomik ilişkilerde ciddî açılımlar, sivil siyasete müdahale etmeme konusunda ordunun ehlileştirilmesi; İslamın toplumsal hayattaki rolü konusunda daha ilerici bir vizyon benimseme; bölgesel bir Müslüman kimlik inşası gayretleri; yeni bir Orta Doğu/Asya düzeni şekillendirme emelleri; dış politika düşüncesinde yeni kararlı bir bağımsızlık; Türk yumuşak gücünün Orta Doğu'ya yayılması; çağdaş küresel meselelerin çoğuyla aktif olarak ilgilenme; devlette demokratik katılımın derinleşmesi; yakıcı bir iç mesele olarak Kürt Sorunu'nun çözümü yolunda atılan ciddî adımlar; ve kazanılan yeni bölgesel itibar. Türkiye çok doğru şeyler yapmıştır; dünyanın büyük bölümü bunları seyretmekte, Orta Doğu'nun kalan kısmının büyük bölümü ise imrenmektedir.

Türk tecrübesi birdenbire Arap Baharı ile daha bir ilgili hale gelmiştir. Hiç beklenmedik gelişmeler olan bu olaylar, Ankara'yı yeni sorunlarla, nahoş seçeneklerle yüzyüze bırakmış, hatta ayaklarını birbirine dolaştırmıştır. Arap olayları kontrolden çıktıkça bu defa ülkenin kendi içinde Türkiye'nin bu karman çorman olayların ne kadar içinde olduğu konusundaki endişeler büyümeye başlamıştır. Dahası Orta Doğu'da

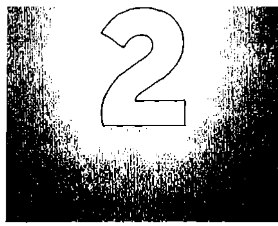
Türkiye'nin yeni aktivizminden bütün Arap devletleri hoşnut değildir. Bununla birlikte Türk tecrübesi doğrudan doğruya bölge *halklarına* ve onların siyasî ve ekonomik ilerleme gayretlerine hitap etmektedir. Bugün gerek Araplar ve gerekse Türkler ortak özlemler ve yeni bir bölgesel bilinç yaratma bakımından birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedirler –bunun küresel içerimleri vardır.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi, tüm bu olaylar daha önemli bir perde arkası ortamda meydana gelmiştir –bütün bir küresel siyasî düzenin niteliği ve yapısında temelden bir kayma ortamında. Amerikan gücü ve etkisinin kesin bir düşüş yaşadığına, buna uyumlu bir uluslararası oyuncu olarak Avrupa Birliği'nin zayıflamasına, ürkekliğine ve yeni bir içe bakışının [introspeksiyon] eşlik ettiğine, Çin gücünün yükselişine, eşanlı olarak da –Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'den oluşan BRIC ülkelerini de kapsayan– G-20 yeni bölgesel güçlerinin yükselişine şahit olduk. Türkiye, ki bugün dünyanın 15. büyük ekonomisidir, yeni orta büyüklükteki güçlerin oluşturduğu G-20 listesindedir. Ülkenin giderek artan özgüvenli tavırları bu yeni statüsünü yansıtmaktadır.

Arap Uyanışı aynı zamanda Batılı hegemonya ve kontrole karşı Müslüman dünyada iki-üç yüzyıldır süren anti-emperyalist mücadelenin ardından sahneye çıkmıştır. Bu mücadele, ki henüz bitmemiştir, olayların göbeğindeki anahtar popüler dürtülerden biridir –"post-kolonyal" [sömürgecilik sonrası] Batı bunun tam farkında olmasa da. Dünya Müslümanları topluluğu anlamına gelen Ümmetin içinde, kültürel kendine özgülük konusunda giderek büyüyen bir öz-şuurluluk sözkonusudur. Bu topluluk 16. veya 17. Yüzyıl'da bir tarihte başlamış olan Batılı saldırgan güç karşısında, saldırıya maruz kalan tarafta yer aldığının gayet iyi farkındadır. Gerçekten de, o donuk Arap dünyasını yaratan koşullardan birçoğunun –ama kesinlikle hepsinin değil– izi, Batılı emperyal hakimiyet dönemine kadar sürülebilir. O dönemde atılmış olan kurumsal, jeopolitik ve duygusal tohumlar bugün hâlâ problematik olmaya devam etmektedir.

O halde, bu, Türk Rönesansı ve Arap Baharı'nın ortaya çıktığı sahnenin perde arkasıdır. Orta Doğu kendini yeniden keşfetme ve yeni küresel ortamda karakterini yeniden tanımlamaya çabaladıkça da bunun yansımaları büyümesini sürdürecektir. Bölgenin jeopolitiği ciddî biçimde değişmektedir; yeni güçler, yeni liderler, yeni bakış açıları, devrim ve karşı-devrim, demokratikleşme ve demokrasinin katli, yeni çekişmeler, yeni fay hatları ve yeni gerilimler yükselmektedir. Bütün bu olan biten içinde Müslüman kimliğinin ya da kimliklerinin doğası nedir? Müslümanlar nasıl yönetilmeyi talep edeceklerdir? Ve de daha

çok-kültürlü, çok-kutuplu bir dünyada onların küresel yönelimi ne olacaktır? Her ne kadar Arap Baharı demokratikleşme yönünde daha silip süpürücü ve kalıcı kaymalar ummuş olan birçokları için hayal kırıklığına uğratıcı olabilirse de, olayların etkisi halihazırda bölgenin mantalitesini değiştirmiş durumdadır ve geçici olarak bastırılsa da, tamamen eskiye döndürülmesi imkansızdır. Daha sadece yolun başındayız.

KÜRESEL GÜÇ KAYMASI

Şayet Orta Doğu halkları bir yandan başlarındaki uzun ömürlü diktatörlüklere karşı içerde özgürlük mücadelesi veriyorlarsa, bir yandan da uzun zamandır devam eden dış müdahalelere, hatta hegemonyaya karşı özgürlük mücadelesi vermektedirler. Bu mücadeleler bugün yeni bir bağlam içinde cereyan etmektedir: bir küresel güç kayması. Geniş anlamda Doğu'nun üzerindeki Batı hakimiyeti, daha önce olmadığı kadar, bir yüzyıl hatta daha uzun bir süredir geri çekilmekte; Batı'nın uzun süren küresel hegemonyasının yükselişi tersine dönmektedir. Olayların hemen perde arkasında –zaman zaman açıkça anti-Batıcılık yansıtır biçimde– Doğu'nun yüzlerce yıldır Batı'ya karşı beslediği çelişik duygular birikimi yatmaktadır. Arap milliyetçi hareketleri, siyasal İslamın yükselişi, devrimci İran'ın rolü, İslam adına radikal cihadî hareketler ve terörizm olgusu –bütün bunların bu birikimde kısmî payı vardır.

Bugün Batı'da "Doğu'nun yükselişi" denince tabiî ilk önce aklımıza Çin geliyor. Erken 21. Yüzyıl'ın en çarpıcı jeopolitik hadisesi Çin'in yirmi yıldan daha az bir süre içinde ekonomik, diplomatik ve askerî gücünün büyüyüp gelişmesidir. Bu değişimler Çin'in bir önceki yüzyılı ışığında daha kayda değer hale gelmektedir –kaosa düşmüş, Mao Zedong'un katastrofik [sonu felaketle biten] komünizm vizyonu altında girişilen dogmatik, şiddetli ve feci sonuçlar doğurmuş ekonomik ve sosyal deneylere maruz kalmış bir ülke. On milyonlarca insanın yerlerinden edilmesine ve ölümüne yol açan bu tecrübe, aslında Orta Doğu'nun çektiği sıkıntıların hepsinden çok daha kötüydü. Şu anda Hindistan da yükselen bir Asya gücüdür. Yeni Delhi'nin genişleyip yayılan, adem-i merkeziyetçi, karman çorman ve yaratıcı demokratik düzeninin Çin'in tepeden inmeci, melez otoriteryen sistemine üstün olup olmadığını zaman gösterecektir. Ancak önümüzdeki yaklaşık bir on yıllık zaman zarfında söz-

konusu iki Doğulu güç, ekonomik olarak Batı'yı gölgede bırakacaktır. Ekonomik güç ise jeopolitik etkiyi besler. Bugün artık yeni ülke grupları Amerika Birleşik Devletleri tarafından geçen yüzyılda düşünülüp tasarlanmış olandan daha farklı, alternatif bir yeni dünya şekillendirmek peşindedirler.

Yeni ekonomik güçlerin yükselişi dünyayı, yaşam standardında daha büyük bir yakınsamaya doğru, yavaş ama sağlam bir patikaya sokmaktadır –bunun da uzun vadeli siyasî içerimleri sözkonusudur. *Financial Times*'ın yazdığı gibi:

> Bu yakınsama bize sürpriz gelmemelidir. Görece fakir ülkeler, gelir düzeyindeki –Endüstri Devrimi'nin başlarında Batılı ekonomilerin verimlilikte daha önce örneği görülmemiş sıçramalar yaptığı zaman ortaya çıkan– muazzam sapmaları şimdilerde düzeltmektedirler. Neredeyse 200 yıl sürmüş olsa da, bu, doğal olandan bir sapma haliydi. En çok sayıda insan için en büyük refahı arzu eden tarafsız bir gözlemci için, bu trendin tersine dönmesi iyi bir haberdir.[1]

Mart 2013 tarihinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın bir yıllık raporunda şu gözleme yer veriliyordu:

> 150 yıldır ilk defa, gelişmekte olan dünyanın üç önde gelen ekonomisinin, Brezilya, Çin ve Hindistan'ın toplam üretimi, Kuzey'in kıdemli sanayileşmiş güçlerinin –Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin– toplam GSYH'larına hemen hemen eşittir. Bu olgu küresel iktisadî gücün çarpıcı bir yeniden dengelenmesi anlamına gelmektedir.[2]

ANTİ-BATICILIĞIN [BATI KARŞITLIĞININ] DOĞASI

Anti-Batıcılığın karakteri de zamanla değişmiştir. Batılı olmayan dünyanın son yüzyılları büyük ölçüde, Batı'dan ulusal bağımsızlığın kazanılması mücadelesini ve eski zayıf devletlerin uluslararası düzende şeref ve haysiyetini yeniden kazanma arayışının hikayesini anlatmıştır. "Bağımsızlık" elbette ki göreli bir kavramdır. Her ne kadar sömürgeci kontrol altındaki ülkelerin çoğu 20. Yüzyıl'da eninde sonunda eski patronlarından kâğıt üzerinde siyasî bağımsızlıklarını kazanmayı başarmışlarsa da, yeni kazandıkları bağımsızlık pek umdukları gibi bir şey olmamıştır. Bir sömürgeden ötekine, eski sömürgeci güç, eski sömürgesi üzerindeki ciddî etkisini sürekli kılacak siyasî ve iktisadî altyapılar kurmuştur. Yerel iktidar seçkinleri çoğu zaman merkeze bağımlı durumdaydı; merkez ülke, yeni devletin fena halde kırılgan olduğu hayatî ekonomik bağlantıları istediği zaman manipüle edebiliyordu. Merkez ülke eski sömürgelerine karşı devamlı siyasî ve askerî müdahalesi 'va-

kayı âdiye'dendi; esasen, şu veya bu biçimde, ekonomik, siyasî ve hatta askerî anlamda Batılı müdahale bugün bile sona ermiş değildir.

Sömürgeleştirilmenin ve emperyal hakimiyetin tarihi ve karakteri sadece saf bir negatif sömürü hikayesinden ibaret değildi. Hammaddelerin sömürülmesi için yeni teknolojilerin devreye sokulması, endüstriyel ve tarımsal üretim teknikleri, ulaşım ve yol altyapıları, modern idarî teknikler, modern eğitim sistemleri ve gelişmiş sağlık sistemleri yoluyla Sömürge de Sömürgeciden istifade ediyordu. Seçilmiş yerli elitler metropole yüksek eğitim ve öğretim için gittikçe ufuklar genişliyordu. Ama sonunda, sömürgedeki yatırımlar doğal olarak bizzat metropolün ihtiyaçları tarafından dikte ediliyordu. Sömürge, metropolün kendi geniş ekonomisinin organik ve mütemmim bir cüzü olarak algılanıyordu; metropol, sömürgenin kendi genel bütünleşik ekonomik kalkınmasıyla ilgilenmiyordu. Bu deneyim gelişmekte olan dünyada genellikle kalkınmayla ilgili oldukça çarpık görüntülere yol açmıştır. Bu durum da sözkonusu ülkelerin kendi tarihleri ve kültürleri ile uyumlu *organik* gelişmelerinin önünü tıkamıştır.

Sömürgeciliğin olumsuz ve yıkıcı tarafları da iyi biliniyor: metropolün ihtiyaçlarının karşılanması için sömürge durumundaki ekonominin tahrif edilmesi; mezhebi veya etnik grupları birbirine karşı kışkırtan böl-ve-yönet tekniklerine sık sık müracaat; bu durum bölgesel anlaşmazlıklarda bugün hâlâ aşikar olan bir çekişmeler, kırgınlıklar ve kızgınlıklar mirası bırakmıştır. Özellikle problematik olan bir şey, metropol tarafından daha iyi kontrol gayesiyle oraya yerleştirilmiş olan iktidardaki *azınlıklar* olgusudur. Sözkonusu azınlığa dayalı düzenlerin tersine çevrilmesi Irak, Bahreyn, Suriye ve başkaları gibi Orta Doğu ülkelerinin pek çoğunda hâlâ ciddî hasara yol açmaktadır. Bazı durumlarda Avrupalı metropolün dilinin elitler tarafından benimsenmesi, sözkonusu elitleri yerli dillerini koruyan nüfusun çoğunluğundan ayırmış ve izole etmiştir: Cezayir'in Fransızca konuşan elitleri, Cezayir kültürü ve toplumunun –Fransızca konuşan sınıflar ile Arapça konuşan sınıflar arasında– hâlâ devam eden bir kültürel ve toplumsal kırılma halinin klasik örneğidir.

Eğitim, din, hukuk ve toplumsal uzlaşmaya ilişkin geleneksel kurumlar, gelişip modern çağa organik olarak eklemlenmek yerine, çoğunlukla sömürgeci Batı tarafından bastırılmış ya da körelmeye terk edilmiş; çoğu defa yeni dayatılan Batılı kurumlar, ülkeye organik olarak kök salmış olmadığından, etkili biçimde fonksiyon icra edememişlerdir. Rastgele keyfî yeni siyasî devletler oluşturulurken uluslararası sınırlar toptancı bir biçimde yeniden çizilmiş, bu durum eski sosyal ve iktisadî ilişki

örüntülerini tahrip edip yeni kimlik krizleri yaratmıştır. Hammaddeler, özellikle de petrol, metropol tarafından kontrol altına alınıp tekelleştirilmişti; bu durum, yeni bağımsızlığına kavuşan devlet bu kaynakların kontrolünü talep edinceye kadar sürmüş, süreç boyunca sık sık metropolden ciddî direnişle karşılaşılmıştı. Bu ülkelerin çoğu Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş gibi Batılı savaş projelerinin içine istemeye istemeye çekilmişlerdi. Bu toplumlar modern dönemde kendileri hakkında yeniden düşünüp kendilerini yeniden keşfetmeye acil ihtiyaç hissediyorlardı. Sonuç olarak, millî kimlik ve millî itibar meseleleri bu ülkelerin modernleşme arayışında çok önemli bir yere sahiptir. Bu kavramlar Batılılara soyut gelebilir ancak bunlar –güçlü yabancıların zayıf yerlileri hakimiyet altında tuttuğu onlarca, hatta yüzlerce yıldır– yükselen Batı karşıtlığının anahtar psikolojik kaynaklarını teşkil etmektedir.

AVRUPA'NIN GÜCÜ VE MODERNLEŞME KONUSUNDA OSMANLI'NIN GÖRÜŞÜ

Avrupalı iktisadî, siyasî ve askerî güçler giderek artan biçimde kendilerini tehdit ettikçe, Müslümanlar acil bir soruya cevap bulmak zorundaydılar: Batılı gücün ve dayanıklılığın "sırrı" neydi acaba? Bu, Avrupa medeniyetinin sonunda Doğu'nunkine üstün geldiğinin teslim edilmesi miydi? Çok enteresandır ki, Osmanlı elitlerinin Batı'nın üstünlüğü fikrini kabul konusunda bir sorunları yoktu –ama sadece *geçici ve kısa süreli bir olgu olarak*. Gerçekten de, Osmanlılar gücün gelişimi ve kurumsallaştırılması ile ilgili belirli evrensel prensiplerin keşfedilmesi ve geliştirilmesi konusunda Batı'nın öncü olduğunu kabul etmeye hazırdılar. Batı'nın başarıları, sadece bir yarışın kazanılması, hedefe ilk önce varılması anlamına geliyordu. Onlara göre bu tür Batılı beceri ve teknikler öğrenilebilir ve aktarılabilir şeylerdi. Pek çok Müslüman için yapılması gereken iş, gücün Batılı "donanım"ının öğrenilmesi ve yeniden üretilmesinden ibaret görünüyordu; Batı'da buna eşlik eden ve ayrıca öğrenilmesi gereken bir de medeniyetsel "yazılım"ın da olup olmadığı konusuyla fazla ilgilenilmiyordu.

Böylece Osmanlılar kendilerinin geçici güçsüzlüğü gerçeğini kabul ediyorlardı fakat herhangi bir kendine özgü [*içkin*] Batılı üstünlüğü kabul etmiyorlardı. İlim adamı Ussame Makdisi'ye göre, Osmanlılar kendilerini bir *kalkınma çizgisi* üzerinde Avrupanın kendilerinden daha ileri olduğu bir konuma yerleştiriyorlar; ama buna karşılık, Osmanlı elitinin İmparatorluğun, Hıristiyan olsun Müslüman olsun, daha az gelişmiş bölgelerinin, özellikle de birçok Arap bölgesinin, çok ilerisinde olduğunu düşünüyorlardı. Bu anlamda, Osmanlı İmparatorluğu kendisini,

İmparatorluğun azgelişmiş bölgelerine ve hatta Müslüman dünyanın İmparatorluğun dışında kalan öteki kısımlarına modernleşme götüren bir tür taşıyıcı bant olarak görüyordu.[3]

Aynı zamanda Osmanlı düşünürleri Batı'nın geçici üstünlüğünün, Müslüman dünya üzerindeki Batı hakimiyeti ya da emperyal kontrolüne herhangi bir şekilde meşruiyet sağladığı görüşünü de kesinlikle reddediyordu.

> İmparatorluğu modernize etmek ve onu "Doğu'nun özgür ve ileri Amerikası" haline getirmek devlet ve toplumu her düzeyde reforma tâbi tutacak yoğun bir emperyal reform projesini gerekli kılıyordu. Bu Tanzimat [reformlar] (1839-1876, kelime anlamı olarak imparatorluğu "düzenlemek" demek), döneminde başlamıştı; ki bu dönem, Osmanlı devletinin kendisini İslamî bir hanedanlık olarak değil de, daha çok modern, bürokratik ve hoşgörülü bir devlet, Batı'nın hasmı değil, ortağı olarak yeniden tanımladığı bir dönemdi.[4]

Ancak Osmanlı'nın, "evrensel" medeniyet ve modernite kavramlarını tesis etme konusundaki Avrupalı iddiaları kabulü için bir şartı vardı: ilan edilen özgürlük, eşitlik ve hukuk devleti gibi değerler *Avrupa'nın Doğu'ya karşı tutumu*na da aynen uygulanmalıydı. Bu konunun Türk düşüncesinde bugün bile derin bir yeri vardır. Arap dünyasının ve hatta Batılı hakimiyete karşı mücadele vermiş neredeyse bütün gelişmekte olan ülkelerin düşüncesinde önemli bir temadır bu. Avrupalı *değerler* kabul edilmekte ve büyük oranda saygı duyulmaktadır. Ancak bunlar gerçekten evrensel ise, bu değerler Batı'nın kendisinin ötekilerle olan ilişkilerine de aynen uygulanmalıydı, özellikle de dış politikasına.

Cemil Aydın, *Asya'da Batı Karşıtlığı Siyaseti* adlı kitabında sözkonusu entellektüel kapışmanın derin bağlamını gözler önüne sererek, Batı'nın *tutumu*nun evrensel değerlere bağlılığı yansıtmadığı gözleminde bulunmaktadır. Tam aksine, Batılı güç dünyanın geri kalan kısmına karşı öylesine bir ırkçılığa ve küstahça gurura saplanmıştır ki, kendi tezinin altını oymuştur. Gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerekse erken 20. Yüzyıl Japonyası'nda Asyalı reformcular Batılı deneyimin hangi özelliklerinin "gerçekten evrensel" olduğunun peşine düşmüşken, Batı giderek artan oranda kendi "evrensel değerler"ini Batı medeniyetinin üstünlüğünün eseri olarak görmüş, bunun kendisine kendi dominant gücünü başkalarına karşı kullanma hakkı verdiğine inanmıştır. Bu anlamda Doğu bu değerlerin kabulü ve bunların *küresel* olarak uygulanması talebi konusunda bizzat Batı'nın kendisinden daha evrensel hale gelmiştir. Bu gerilimler, Washington ve Batı'nın –gelişmekte olan dünyada rejim dayatma ve Batı'nın "evrensel" olduğunu iddia ettiği Batılı düzen ile uyuşmayan

"yaramaz" rejimleri devirme şeklinde tezahür eden– "medenileştirme misyonu" bağlamında, bugün bile devam etmektedir.

İşte bu boşluktur ki –Batılı bir medenileştirme misyonu *vizyon*u ile Batılı emperyal düzen dayatması *realites*i arasındaki fark– nihayetinde Asya kaynaklı bir "alternatif pan-İslamî ve pan-Asyalı düşünce vizyonları" arayışına yol açmıştır.[5] Bu iki düşünce yapısı, Batı'ya meydan okumak için kendi "evrensel düzen"ini yaratma konusunda Asya'nın gayretlerini temsil etmiştir. Esasen, gerek Japonlar ve gerekse Osmanlılar birbirlerinin alternatif medeniyetsel araçlarıyla ilgilenmişlerdir. 1904-05 Rus-Japon Savaşı'ndan Japonların askerî zaferle çıkmaları Asya'nın yükselişinin, Batılı bir güç üzerinde Asya'nın ilk zaferinin ve de emperyal gücün yalnızca Batı'ya özgü bir proje olduğu düşüncesinin yıkılmasının işareti olmuştur.

O halde bugün hâlâ devam eden, özellikle de 11 Eylül olayından sonra belirgin hale gelmiş duygusal ağırlıklı bir tartışmanın kökleri işte buradadır; bu olayın ardından çoğu Müslüman aslında şunu demiştir: "biz sizin değerlerinizden nefret etmiyoruz, sizin politikalarınızdan nefret ediyoruz. Sizin değerlerinizin *bize yaptığınız muameleye* de uygulanmasını istiyoruz" Yahut, öteki Müslümanların dediği gibi, "Sizin 9/11'iniz bizim 24/7'miz olagelmiştir." Bu görüşler Batılı çifte standartların keskin ve daimî bir reddi anlamına gelmektedir –Çin dahil, gelişmekte olan ülkelerin çoğunun Batı'ya karşı sürekli olarak yönelttiği bir suçlamadır bu.

Bugün, Arap Uyanışı ortaya çıkınca, Batı gönül rahatlığıyla bunun Orta Doğu'nun halklarının kendi idarecilerine karşı verdikleri bir "özgürlük" mücadelesinden ve Batılı idealleri taklit etme arzusundan ibaret olduğunu varsaymışlardır. Arap Baharı sırasında Facebook, Twitter ve öteki sosyal medyadaki Batılı cazibe şu gerçekliğin üzerini örtmemelidir ki, bölge halkı için "özgürlük" aynı zamanda *Batılı kontrol ve hakimiyetten özgürlük* demektir. Mesele dünyanın Batılı olmayan kısmına gücün tedricî olarak geri dönmesi meselesi olup, sözkonusu bölgelerin birçoğu, antik medeniyetlerin bizzat beşiğidir. Bu devletlerin ve toplumların dünya sahnesinde yeniden önemli oyuncular olarak eşitlikle ve şerefle muamele görme talebine şahit oluyoruz. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, bu arada Batılıların eski hakimiyet ve hegemonyalarının eriyip gittiğini görmekten duydukları rahatsızlığa da tanık oluyoruz. Amerika Birleşik Devletleri Çin gibi uluslararası sahnede bir *yükselen güç ile muhatap olmanın yarattığı sorunlar üzerine düşünürken,* Çinliler açısından ABD'ye bakarken mesele, *gerileyen* bir gücün sorunlarıyla, onun davranışının yol açtığı zorluklar ve risklerle nasıl başa çıkılacağıdır.

Rus-Japon Savaşı'nın bir asır sonrasında Avrupalı ve Amerikan ekonomik ve küresel etkisine karşı hızla rakip hale gelen Çin'in yükselişinde de bir benzerlik görüyoruz. Bu olgu Batılı olmayan dünya açısından, küresel güç sahnesine Batılı olmayan güçlerin kesin bir şekilde çıkmasına işaret etmesi hasebiyle memnuniyet vericidir. Bu güçler uluslararası oyunu zorlamaktadırlar. İşte bu oyunculardan biri de Türkiye'dir.

GÜÇ KAYMASINDA TÜRKİYE'NİN YERİ

Kendine güvenen, tam egemen ve bağımsız düşünen bir Türkiye de aynı geniş örüntüye uymaktadır. Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı emperyal yenilgisinin bıraktığı küller üzerinde yükselmek için mücadele vermiş, yeni bir modern devlet ve kimlik edinmiş bir ülkedir. Bir çıkartma diliyle söylersek, bu Orta Doğu'da "tarihin dönüşü" meselesidir –daha güçlü Batı tarafından yüzyıllardır buzdolabına konmuş bir Doğulu güç geleneğinin dönüşü. Şimdi gördüğümüz şey, daha önceki var oluşu –bizim kısa vadeye odaklı Batılı tarihî hatıralarımız içinde– gözden kaybolmuş olabilecek bir küresel jeopolitik durumun daha "normal" hale dönmesine doğru tedricî restorasyondur. "Normal" derken, güç ve etkinin dünya üzerinde daha dengeli dağıldığı bir çağı kastediyorum. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu adı altında, bir zamanlar global düzlemde uzun asırlar boyunca rol oynamış fakat modern Türkiye birilerinin jeopolitik düşüncesinde bağımsız bir oyuncu olarak daha oldukça yakın zamanlarda belirgin bir şekilde öne çıkmaya başlamıştır.

Batı için, özellikle de Washington için, bir zamanlar kendisinin rahat ve egemen olduğu dünya düzeninden giderek uzaklaşılan bu kaymayı kabul etmek oldukça zor görünmektedir. Washington'ın Türkiye'ye karşı duyduğu hüsran ve yaşadığı düşkırıklığı birçok alelacele ve üstünkörü yapılmış sahte analizleri tetiklemiş, şöyle sorular sorulmuştur: Türkiye'nin "nesi var ki" artık böyle davranıyor? Yahut, acaba neden Türkiye "hasım haline geldi?" Ya da, "Türkiye İslamcı arkaplanı olan bir parti tarafından yönetildiğine göre, sorunun kaynağı İslam olmalı." Yahut, "Batı olarak Türk siyasetindeki hangi unsurları desteklemeliyiz ki, bu durumu düzeltsin?" Bütün bu sorular geride bıraktığımız on yıl boyunca Washington'da sıkça sorulup durmuştur. Kendilerine özgü tarihsel nedenlerle yeni jeopolitik ortamı şekillendiren kültürler ve devletler için de bunlar, aynı oranda küçümseyici şeyler olup, ABD'yi de, yeni realiteleri anlamadığı sürece, bu ülkelerle potansiyel bir çatışma rotasına sokmaktadır.

BATI HAKKINDA ÇELİŞİK DUYGULAR

Yine de, Batılı emperyal güç ve müdahaleciliğe karşı Müslümanlardan gelen bütün o anlaşılabilir geri itme girişimleri nedeniyle, son iki asırdır Müslümanlar Batı'ya karşı yoğun çelişik duygular beslemişlerdir. Batılı girişim ve Batılılaşma süreci bağlamında Müslüman dünya [Batı'nın şahsında] hem bir Jekyll, hem de Hyde karakteri görmektedir.* Aslında, "Batılılaşma" kelimesi gerçekte ne anlama gelmektedir? Müslümanlar uzun yüzyıllar boyunca kendi kültürel üstünlükleri *realitesi*nden emindiler. Haçlı seferleri sırasında Frenk işgalciler hakkında ilk elden izlenimler edinmişler ve bundan genel olarak pek etkilenmemişlerdi; onlardan öğrenecek fazla bir şey yoktu. Ancak izleyen asırlarda Müslümanlar Batı'ya pek ilgi göstermezken iki taraf arasındaki güç ve teknoloji dengesi değişmeye başladı. Batı tarihindeki o dönüşü olmayan –Batı'nın Müslüman uygarlığa galebe çalmaya başladığı– devrilme noktasını kavrayamadılar. Durumu anladıklarında artık çok geçti. Müslüman dünya, Çin ya da Japonya'nın, Batılı gücün hedefi olmaktan kaçmalarının artık imkanı kalmamıştı.

Bu muazzam yeni olguya karşı acaba Müslümanlar kendilerini nasıl savunabilirlerdi? Gelişmekte olan dünyanın çeşitli kısımlarında çeşitli kılıklarda adına "Batılılaşma" dediğimiz karmaşık bir süreç başladı. Peki bunun gerçek mahiyeti neydi? Batılı olmayan halklar Batı'nın bazı özelliklerini benimsemeye giriştiklerinde, asıl mesele bir tür Batılı yaşam tarzının alınması değildi; asıl mesele Batılı gücün *sırrını* keşfetme arayışıydı. İlk bakışta bu acil nefs-i müdafa ihtiyacından, Batılı emperyalizmin saldırganlıklarına karşı kendini koruma gereğinden kaynaklanıyordu. Modernizasyon güç demekti. Amaç Batı *olmak* değil fakat Batı'nın sahip olduğuna *sahip olmak*tı. Yakıcı soru, bu amaçlara ulaşmak için geleneksel yerel kültür ve geleneklerden ne kadar fedakarlık etmek gerekecektir, sorusuydu.

Böyle düşünenler yalnızca Müslümanlar değildi. Aynı zamanda Latin Amerika, Çin ve de özellikle –Japon karakterini korurken oldukça farklı, kendine özgü bir modernizasyon peşinde koşan– 19. Yüzyıl Meiji

---

* İngiliz yazar Robert L. Stevenson'ın 1886'da yayımladığı *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (*Dr. Jekyll ve Bay Hyde'ın Tuhaf Vak'ası*) adlı romanın iki ünlü karakteri. Romanda Victoria dönemi Londra'sında yaşayan saygın ve örnek bir vatandaş olan Dr. Jekyll'ın üzerinde çalıştığı kendi buluşu olan bir ilacı yine kendi üzerinde denemesiyle geceleri ruhen ve bedenen bir canavara dönüşmesi, gündüzleri de tekrar normale dönmesi anlatılmaktadır. İnsan doğasında bulunan kişilik farklılıklarının bir alegorisi olan roman aynı zamanda Victoria dönemi İngiliz üst sınıfının ahlaki düalizmine de bir eleştiri getirmekte, bulundukları sosyal konumun beklentileriyle, konumlarına yakışmayan fantezilerinin iç çatışmalarını yaşayan aristokratların ve burjuvaların ahlaki kuralların farkında olarak onları bile bile çiğnemeleri eleştirilmektedir. Kaynak: Wikipedia. (çn)

Japonyası'ndaki reformcular ve modernleşmecileri de sevk eden bu fikirlerdi. Bugün Çin "Çinli yüzü olan bir modernizasyon"dan söz etmektedir. O zamanlar tabiî, var olan yegane modernizasyon modelini Batı temsil ediyordu. Batılılar, Batılı olmayan dünyadaki bu modernleşme çabalarının, onların "bizim gibi olma isteklerini" gösterdiği inancıyla, kendi kendilerini pohpohluyorlardı. Oysa gerçekte onlar bizim gibi olmak istemiyorlardı, *bizim gibi güçlü* olmak istiyorlardı. Gerçekte mesele, *savunmaya* dönük bir süreç, bir tür milliyetçilik, Batı'nın saldırısından korunmak için Batı'nın başarısını yakalayacak en etkin araçların peşine düşme, kendi üretken toplumlarını geliştirme ve de millî güvenlik bakımından dışa bağımlılığı azaltma meselesinden ibaretti. Batı'daki bizler bu hayatî noktayı kavrayamazsak şayet, Müslüman dünyadaki "Batılılaşma" tarihinin büyük kısmını yanlış okumuş oluruz. Bugün onların çoğu hâlâ bizim gibi *olmak* istemiyor, hatta bize güvenmiyorlar. Batılı teknoloji ve yaşam standartlarına gıpta ediyorlar. Batı'nın *yerli* yaşam pratiği içinde görüldüğü şekliyle Batılı değerlerin birçoğuna (ama hepsine değil) hayranlar fakat Batı yeni uluslararası düzenini empoze ederken –Batılı olmayan milyonlarca insanın hayatına mâl olmuş Batılı *dış* politikaların– hedeflediğini gördükleri politikalardan nefret ediyorlar; ve bu durum hâlâ sona ermiş de değil.

Yine de, hayrettir ki, biz Batı'dakiler hâlâ genel olarak kendi medeniyetimizin esas itibariyle tehlikesiz, hatta dünyaya –teknoloji, fikirler, kurumlar ve dünyanın geri kalanının ihtiyaç duyup minnetle alması gereken– bir tür kamu malı sağlayan bereketli bir şey olduğunu varsayarız. Ancak bu görüşü hikayenin tamamı olarak kabul edersek görece miyopik durumdayız demektir. Modern çağda Batı'nın medeniyetsel ve teknolojik gelişme yanında benzersiz bir iktisadî ve askerî güç anlamında olağanüstü başarılar sağladığına kuşku yoktur –dünyanın geri kalanına kendi görüşlerini empoze etmesini sağlayacak bir güç. Dünyanın büyük bölümü gerçekten de bu gelişmelerin birçoğundan istifade etmiştir. Ancak bu durum, sözkonusu düzenin insanların çoğunun kendilerine dayatılmasını arzu ettiği bir dünya düzenini temsil ettiği anlamına gelmemektedir. Batılı olmayanlar Batılı demokratik kurumlara gıpta ederler fakat bu değerler sık sık silah tehdidiyle ve kendi sahibine hizmet eden nedenlerle ihraç edilmektedir. Tanınmış İngiliz-karşıtı Hint direniş lideri ve pasifist Mahatma Gandi, bir keresinde Batı medeniyeti hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, şu meşhur cevabı vermiştir: "Sanırım iyi bir fikir olabilirdi." Bunun nükteli bir hazırcevap olduğu kesin de, Gandi'nin bu cevabının ardında yatan dürtüler acaba nelerdir?

Geride bıraktığımız uzun yüzyıllar boyunca Batılı olmayan dünyanın

tarihi büyük oranda resmî olarak Batılılar tarafından yazılmıştır. Genel olarak tarihin nasıl yazılacağını belirleyenler galiplerdir. Müslüman dünyanın bizzat kendisinde bile, Müslüman akademisyenler geçtiğimiz yüzyıl boyunca onlarca yıldır, kendi tarihlerini öğrenmek ve anlamak için Batılı –bazıları çok iyi, bazıları o kadar değil– ilim adamlarına bağımlı olmuşlardır. Bugün bütün bunlar değişmektedir. Batı'da Orta Doğu veya Asya tarihi bölümlerine bakarsanız artık Batılı olmayan akademisyenlerin sayısının giderek arttığını görürsünüz. Kendi tarihlerini –modern bilimsel teknikler kullanarak– dil, kültür ve tutumlara ilişkin eski Batılı bilim adamlarından çoğu kez çok daha fazla bilgiyle donanmış olarak keşfetmektedirler. Hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, gelişmekte olan dünyadan gelen bu bilim adamları sözkonusu tarihlere, artık geleneksel Batılı bakış açısından farklı yeni bakış açıları kazandırmaktadırlar.

Batı için güç dengesinin Batı'dan uzaklaştığı bu yeni kaymayı kabullenmek sancılı bir şeydir –esasen çoğu inkar tavrı içindedir. Ancak gerçeklikler ortadadır, her iki taraf da uzun ve yavaş bir uyum sürecine başlamaktadır. 21. Yüzyıl'ın birinci ve ikinci on yıllık dönemlerinde yeni Orta Doğu'nun yükselişi sırasında öne çıkan aktif konular arasında bunlar vardır. Görmezden gelinemezler.

ORTA DOĞU LİDERLİĞİ

Neyin liderliği? "Orta Doğu" teriminin bizzat kendisi 19. Yüzyıl'dan kalma sömürgeci İngiliz orijinli olup, kültürel olarak kendini açığa vuran cinstendir. Artık alışılmış bir terim olsa da, hiçbir zaman çok tatmin edici bir terim olmamıştır; her şeyden önce çok Avrupa-merkezcidir –neyin doğusu? Neyin ortası? Yine de bu terim Arapça, Türkçe ve Farsça dil ve kültürü tarafından tamamen absorbe edilmiş olup, kullanımda olan başka bir hakikî alternatifi de yoktur. Daha yeni, renksiz ama coğrafî olarak çok daha doğru bir terim olan "Güney-Batı Asya" akademisyenler ve Pentagon plancıları dışında pek alıcısı olmayan bir terimdir. Fakat terim ne olursa olsun, gerçekten ne anlama gelmektedir?

Özü itibariyle terim en başta ayırt edici rengini Müslüman kültürü ve dininden alan ve bu yüzden de Batı'dan farklı olan bir bölgeyi ifade etmektedir. Müslümanlar çok erken dönemlerden beri adına ümmet denen kolektif bir İslamî kültür ve toplumun üyesi oldukları bilincine sahip olmuşlardır. Fakat acaba Müslüman dünya daha ne kadar zaman, içine kapanık uyumlu bir yer olarak kalacaktır? Burada iki muhtemel eğilim sözkonusudur. Biri Orta Doğu'nun devlet sistemi zamanla mevcut sömürge sınırlarına alışacağı ve hatta bunu tatminkar bulacağıdır;

emperyalizmin kendi bünyelerine yerleştirdiği yeni "ulusal" kimlikler kök salacaktır. Bu modelde, Orta Doğu devletleri sonunda Batı'daki devletlere benzeyecek, tek fark ince bir bölgesel karakter olacaktır. Alternatif bir eğilim ise, bölge güçlü bir *ulus-üstü* niteliğe sahip, güçlü bir Müslüman kimlik muhafaza edecektir.

Benim kanaatime göre öz-bilince sahip bir Müslüman kimliğin baskın olacağı konusunda kuşku yoktur. Bu olgu bölgeye farklı bir kültür olarak rengini verecektir. Evet, Arap milliyetçiliği 20. Yüzyıl'da İslamî kimliğe kısmî bir rakip olmuştur ama sadece kısmen. Her neyse, Arap milliyetçiliği kendi içinde zaten "İslamî milliyetçilik" unsurları da taşımaktadır (bkz. Bölüm 14). "Arap" ve "Müslüman" terimleri arasında, artık, "Fransız" ve "Batılı" terimleri arasında olduğundan daha fazla bir çelişki de sözkonusu değildir.

Bu kitap keskin bir Orta Doğu kimliği duygusunun devam edeceğini öne sürmektedir; ironik olarak bu duygu şu anda ABD'nin Teröre Karşı Küresel Savaşı ve Müslümanların kendilerini çepeçevre kuşatılmış hissettikleri Batılı İslamofobi tarafından, daha da tahkim edilmiş durumdadır. Soru, sözkonusu Müslüman kimliğinin coğrafî ve hatta etnik anlamda ne kadar kapsayıcı olacağıdır? Bunlar İslam dünyası içindeki alt-kimliklerin birbiriyle rekabet halindeki unsurlarıdır. Hıristiyan Araplar bile çoğu kez kendilerini "Din olarak Hıristiyan ama kültür olarak Müslüman" diye tarif ederler, Arapça konuşurlar, baskın bir Müslüman kültür ortamında hayatlarını sürdürürler. Şayet bölge bireysel devletlerle kendini özdeşleştirme şeklindeki dar kalıpları aşan güçlü bir kimlik duygusunu muhafaza ederse, bölgesel liderlik meseleleri ortaya çıkar. Bu liderliği kim sevkedecek, kim buna katkı yapacaktır? Acaba bu ne tür bir liderlik olacaktır? Ve de bunun coğrafî ufku nereye kadar uzanacaktır?

KISIM II

MÜSLÜMAN DÜNYADA LİDERLİK: NE DEMEK?

Bugün Orta Doğu müthiş bir liderlik boşluğu yaşamaktadır. Bu kitabın anahtar temalarından biri de, Müslümanların ne tür bir liderliğe ihtiyaç duyduğu ve bunun, içerden olsun dışarıdan olsun, muhtemelen nereden geleceğidir. Müslümanların geçmişte liderlik hakkında ne düşündüğüne ve hangi türden kurumları liderliği teşkil eden kurumlar olarak kabul etmiş olduklarına bakmak öğreticidir.

Orta Doğu tarihinin büyük bölümünde toplumun temelini karakterize eden olgu, dinî aidiyet idi, etnisite değil; imparatorluk içindeki yasal toplumsal birimler yani. Bazen bu ikisi çakışıyordu. İsrailli ilim ve devlet adamı Uri Avnery'nin dediği gibi:

> İki bin yıl önce, modern "ulus" fikri akla gelmez bir şeydi. Yaygın kolektif yapı etnik-dinî topluluk idi. Kişi belirli sınırlarla tanımlanmayan bir topluluğun parçasıydı. İskenderiyeli bir Yahudi erkek Babilli bir Yahudi kadınla evlenebilirdi; ama Helenik veya Hıristiyan bir komşu kadınla evlenemezdi. Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorlarının yönetimi altında, imamların, papazların ve hahamların yönettiği bütün bu düzinelerce cemaat geniş bir özerkliğin tadını çıkarırdı. Eski Osmanlı topraklarının büyük bölümünde bu durum hâlâ kısmen böyledir, İsrail dahil. Türkler kendi kendini yöneten bu cemaatlere "millet" adını veriyorlardı.[1]

Benzer şekilde, Batı'da, insanlar neredeyse iki milenyum [bin yıl] boyunca, "Hıristiyanlık" denen bir büyük bütünün parçası olma duygusuna sahiptiler; içinde kabilelerin ve toplulukların da daha yerel kimliklerinin olduğu bir birim. Bu topluluğa en tepede –yerel prenslikler ve krallıklarla süregiden çatışmalarla ilgilenen– bir papa tarafından nezaret edilirdi. Doğu'da ise küresel Müslüman cemaat kendisini, ideal olarak, korunması gereken tek bir dinî topluluk ya da ümmet olarak görürdü. Rönesans İtalyası da, en az seküler güç tarafından olduğu kadar, Kilise siyaseti tarafından da yönlendiriliyordu. Hıristiyanlar –gerek papalık gerekse krallıklar– Hıristiyanlığın liderliği için kavga ederlerdi.

Bu arkaplan bilgisi ışığında, önümüzdeki iki bölümde, geçtiğimiz bin yıl boyunca Orta Doğu'da liderliğe iki farklı yaklaşımı ele alacağız: dinî ve etnik. Dinî yaklaşımı, Müslümanların tarihindeki en son, en büyük ve en önemli imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu temsil ediyor. Topluma ve devlete etnik yaklaşım ise çok daha modern bir icat olup, Orta Doğu'da daha dar bir liderlik vizyonunu temsil etmektedir; en göze çarpan örneklerini Türk ve Fars etnisitesi ve bilhassa, ulus-üstü Arap milliyetçi hareketi teşkil etmektedir. Dinî ve etnik, bu iki tür liderlik yetkisi iddiası, Orta Doğu'da rekabete devam etmektedir. Ancak bunlar her zaman birbirini dışlayan türden şeyler olmayıp, her biri bir bütün olarak İslam Dünyası için geniş kapsamlı içerimlere sahiptir.

3

HİLAFET VE BİRLİK

Osmanlılar ve Orta Doğu Dünya Görüşü

TÜRKİYE, BİR ASIRDIR İLK DEFA, MÜSLÜMAN DÜNYADA BİR AKTİF üyelik ve doğrudan katılım rolüne geri dönmektedir. Aynı zamanda, Batılı hakimiyet ve müdahale tedricen geriledikçe, Arap devletlerinin yavaş yavaş daha egemen hale gelmesiyle Orta Doğu liderliği meseleleri daha göze çarpar hale gelmiştir. Bugün Türklerin Osmanlı geçmişinin belirli kavramlarının, Türkiye'nin Müslüman dünya içindeki yeni aktif rolünü etkiler biçimde, yeni bir formda geri geldiğini görebiliyoruz. Bu arada, Arap dünyası hâlâ –çelişik sadakat çağrışımları yapan– oldukça yapay devletler bağlamında, "Arap" olmanın ne demek olduğunu sorgulamaktadır.

"Mazi başlangıçtır" sözü bir klişe ama çok önemli bir hakikati ifade ediyor. Osmanlı İmparatorluğu, gerek coğrafya ve gerekse ömrünün uzunluğu bakımından, çok büyük bir dünya idi. İmparatorluk içindeki bütün bölgelerde, en çok da Türk merkezî çekirdek bölgesi üzerinde silinmez izler bırakmıştı. Geçmişten gelen bazı süreklilikler bugün 21. Yüzyıl'da Türk düşüncesinde bir yüzyıl öncesine kıyasla daha çarpıcı biçimde görünür durumdadır. Türkiye'nin yakın tarihini daha anlaşılabilir, hatta tahmin edilebilir kılan unsurlar işte bunlardır. Türkiye Orta Doğu'ya tarihî bir yöneliş içindedir, yahut, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun dediği gibi, Türkiye ve bölge "tarihin dönüşü"nü tecrübe etmektedir. Fakat bu defa yeni bir tür Türk egemen veya emperyal gücü olarak değil fakat daha ziyade –modern yönetişim anlamında değerli bir tecrübe birikimi sunabilecek, hatta yeni evrilmekte olan Orta Doğu denkleminde belirli bir ilham kaynağı olabilecek– yeni bir önemli oyuncu olarak. Bu ilham verici etki, genellikle halklar üzerinde –Türkiye'nin özgürlükçü gündeminden dolayı birçoğu kendini tehdit altında hisseden– rejimler üzerinde olduğundan, daha güçlüdür.

Osmanlı İmparatorluğu asırlarca Müslüman ümmetin temel taşı, cisimleşmiş haliydi. Son 500 yıl boyunca Orta Doğu halklarının çoğunun tarihi, doğrudan ya da dolaylı olarak, Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişip şekillenmiştir. Osmanlı'nın kontrol ve etki alanı Balkanlar'dan Doğu Akdeniz ve Irak'a, Mısır'a, Kuzey Afrika'ya ve Arap Yarımadası'nın büyük bölümüne uzanıyordu. Dolaylı olarak da, Kafkaslar, İran, Afganistan, Orta Asya ve Güney Asya da Osmanlı fikirleri ve eylemlerinin önem taşıdığı bu geniş bölgesel sistemin parçasını teşkil etmiştir. Yüzeyin hemen altında ise, kültürel bir devamlılığın, ortak bir Müslüman tarihsel dönemin belirli unsurları yatmaktadır. İşte bu yüzdendir ki, sık sık Orta Doğu'da yeni Türk rolü hakkında "yeni Osmanlıcılık" şeklindeki kolaycı tarifi işitiyoruz. Fakat her ne kadar Ankara izlediği politikaların bu basit yorumunu reddetse de, bugünkü Orta Doğu'nun düşünüş şeklini biçimlendirme konusunda Osmanlı dünyasının mirası ve etkisi devam edecektir. Mazi, yeni Orta Doğu jeopolitik düzeninde nasıl bir etkileşim olacağı hakkında bazı ipuçları vermektedir.

Mesele bölge halkının bugün Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönmek istemesi değildir –istedikleri bu değil. Onlar, geniş bir Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmakla ilgili olumlu olduğu kadar olumsuz hatıralara da sahipler –[onlar için] İmparatorluğun iyi yönleri kadar kötü yönleri de var. Türkiye'nin bölgede yeni (eski) bir oyuncu olarak bugün yeniden yükselişi bugünün Orta Doğu güç sistemi boyunca farklı reaksiyonlar yaratmaktadır. Bazı bakımlardan bu durum hoş karşılanırken, bazı bakımlardan ardındaki dürtülere tamamen güvenilmemektedir. Bu yeni oyuncunun rolünün bölgesel siyasete yeniden entegre edilmesi zaman alacaktır. Ancak bölgenin bütün etnik unsurları –Türkler, Araplar, Farslar, Kürtler, Berberiler ve diğerleri– sözkonusu karmaşık kendini yeniden değerlendirme sürecinin parçasıdır.

Osmanlı vizyonu bölgeyi –Batı'nın gördüğünden farklı– bir İslam dünyası olarak görüyordu. Osmanlı İmparatorluğu ümmetin bilincinin, kimliğinin merkezinde yer alır ve hatta Batılı işgalcilere karşı savunma ve kendini koruma kaynağı olarak görülür. İlginç bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman kendisini bir Osmanlı *İslam* imparatorluğu olarak adlandırmamıştır; "İslamî" sıfatı sonradan verilmedir. Bugün Müslüman dünyadaki çeşitli cumhuriyetlerin ve monarşilerin adına "İslamî" sıfatının eklenmesi esasen oldukça yenidir. Bugün "İslamî" sıfatının kullanımı, kültürel olarak aşikar olan şeyin ifade edilmesinden ziyade, bir kimliği dışavurma ve siyasî dava anlamına gelmektedir. Gücünü ve kontrolünü Müslüman dünya üzerine empoze ederken, işgalleri ve fetihleri aracılığıyla, "biz" ve "onlar" arasında keskin kültürel hatlar çeken taraf, çoğu defa Batı'dır. Doğu, çoğu defa silah tehdidiyle,

Batı'yı kabule zorlanmıştır. Batılı stratejik düşüncede bu paradigma henüz tamamen ortadan kaybolmuş değildir.

Osmanlı dünyasının manzarası neydi? Elbette Osmanlılar'dan önce gelip geçmiş birçok Arap Müslüman hilafet ve hanedanlıklar da vardı –Emevîler, Abbasîler, Fatımîler, Farsî Safevîler, Hint Moğollar ve daha başka bölgesel imparatorluklar. Yine de, Osmanlı en geniş ve en uzun ömürlü Müslüman imparatorluktu ve de coğrafî yakınlığı sayesinde, Batı ile en yoğun etkileşimi olanıydı. İslam ve İslamî kültür, Osmanlı Sultanı ve Halifesinin yönetimi altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun düzenleyici ilkesiydi. Dolayısıyla, halifenin makamı (Hilafet) Müslüman dünya görüşünde –Şia Müslümanları için bile– çok büyük önem taşırdı. Hilafet bir İslamî düzende en yüksek derecede saygınlığı olan makamdı; salt siyasî güçten ziyade dinî liderlik anlamına gelirdi. Bununla birlikte ironik bir şekilde bugün bir İslamî hilafet kavramı Batı'da irrasyonel bir korku yaratır, histeri derecesinde bir küfür ve hakaret çağrışımı yapar görünmektedir. Top Fox News Network yorumcusu Glenn Beck Irak'ta yeni bir musibet ocağı ve yeni hilafet merkezi olarak yükselmekte olan bir "Antik Babil" ihtimalinden söz etmektedir: "Bir hilafet derken, Orta Doğu'da İslamî aşırılıkçıların arzusu budur demek istiyorum; bir komplo teorisi değil bu, Hilafet istiyorlar."[1] Bizzat Başkan George W. Bush da aşırılıkçıların bir İslamî hilafet diriltme peşinde olduklarından söz etmiştir: "Büyük iktisadî, askerî ve siyasî gücü olan...açıkladıkları şu gündemi ilerletme peşinde: kitle imha silahları geliştirmek.... İsrail'i yok etmek... Avrupa'yı sindirmek... Amerikan halkına saldırmak... ve şantaj yoluyla hükûmetimizi izolasyona zorlamak."[2] Donald Rumsfeld Şubat 2011'de şunu söylemiştir: "Korkunç bir düşmana karşı duruyoruz, radikal İslamcılar ortada, bu dünyada bir hilafet yaratmaya çalışmak ve ulus-devletlerin doğasını kökten değiştirmek niyetindeler." Endonezya'nın Jakarta kentinde 2007'de yapılan bir Hilafet konferansından birkaç hafta sonra, George W. Bush hilafeti yeniden tesis etmeye çalışanlara karşı savaşmaya yemin etmiş, Amerika'nın "büyük bir ideolojik mücadele içinde olduğunu, gezegenin her yerinde İslamî aşırılıkçılarla savaştığını" söylemiştir. Daha da ileri giderek sözkonusu aşırılıkçıları "İspanya'dan Endonezya'ya uzanan bir alanda hakim olacak azılı ve radikal bir hilafet tesis etmek suretiyle aynı karanlık vizyonu Orta Doğu'ya empoze etmeyi uman kişiler" olarak tanımlamıştır.

Burada hatlar arasında epey bir şey dönmektedir. Washington, birçok büyük güç gibi, küresel bir hegemonik güç olarak, gezegenin neresinde olursa olsun kendisinin sahip olduğu sınırsız Amerikan eylem serbestisine karşı çıkma veya bunu sınırlandırma ihtimali bulunan herhangi bir geniş siyasî birliğe karşı esaslı bir antipati beslemektedir.

Avrupa için de, bir hilafet fikri kaygı verici olagelmiştir; bin yılı epey aşkın bir zamandır Hıristiyanlığın en yakın siyasî, dinî ve askerî rakibi olarak İslamın, Avrupa'nın bin yıllık "Öteki"si algısından kaynaklanan ve Avrupalılara atalarından miras kalan genel bir korkunun parçasıdır bu. Sözü edilen korku Avrupa'nın problemli Müslüman göçü konusundaki endişelerini ve ithal terörizm kaygılarını da içermektedir. Dahası, 19. Yüzyıl'da İngilizler, gayet açık bir şekilde İslamî vahdeti İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan ve Asya'nın öteki bölgelerindeki mevcudiyeti önündeki başlıca tehdit olarak görüyorlardı. Dolayısıyla, "hilafet" terimi, gerek tarihsel gerekse günümüz terimleriyle, Doğu'daki *rakip güç* fikriyle yüklü bir terim gibi görünmektedir. Kavramın modern dönemde şiddet yanlısı radikallerce de benimsenmesi durumu daha da kötüleştirmiştir. Yine de *bir tür* uygun Müslüman toplum organizasyonu kavramı Müslümanların çoğu için anlamlı bir ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir.

HİLAFET'TEN KİM KORKAR?

3 Mart 1924'te, Müslüman dünyanın tarihindeki sembolik anlamı en büyük olaylarından biri gerçekleşiyordu. Yer Ankara idi, yakın geçmişte kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti. Kaderin belirlendiği o tarihî gün, Türk kanun koyucular Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir tasarı sunup, heybetli bir törenle, İslam hilafetinin kaldırılmasını oylamaya geçtiler. Arkasında 1.300 yıllık bir tarihi, son 500 yılında da merkezi İstanbul olan bir kurumdu bu. Atatürk geçmişe, İmparatorluğa ve onun bütün İslamî kurumları ve ziynetlerine sırtını dönmeye kararlıydı; devlet gücünün tümüyle Batılı enstrümanlarını geliştirecek modern Batılı bir devlet inşa etmek içindi bu. Böylece ertesi gün, oylamanın sonucu olarak, son Osmanlı halifesi II. Abdülmecid, ailesiyle birlikte İstanbul'da bir gemiye bindirilerek sessiz sedasız sürgüne gönderildi; 20 yıl sonra Paris'te ölecek, naaşı sembolik olarak Suudî Arabistan'da Medine'ye gömülecekti. Hilafet ortadan kalkmış ve en azından Türkiye için, mesele bitmişti. Oysa Müslüman dünya bu lağvedilme haberiyle sarsılmıştı; bu olayın içerimleri ve artçıl sarsıntıları uzun bir süre yaygın bir şekilde hissedilecekti.

Batılılar için bu tür bir eylemin psikolojik olarak ne anlama geldiğini tam olarak kavramak zor olabilir. Batılılar için hilafet, ne de olsa, yabancı bir kavramdır, pek anlaşılmayan bir şeydir ve de İslamî birlik belki de bir korku objesidir. Bugün hilafet hâlâ, şiddet yanlısı olsun olmasın birçok aşırı Müslüman grubun radikal programlarına yerleştirilen bir terimdir. Aynadaki aksinde, terim bu defa, korku yaratma ve –fanatikler elinde Batı'nın İslam tarafından teslim alınmasının yakın olduğuna

dair– bir tür uyarı amacıyla, Batı'daki İslamofobik gruplar tarafından istismar edilmektedir.

Hilafet'in ilgasının Müslümanlar üzerinde yarattığı etkiyi anlayabilmek için Batılı bir benzer durum düşünebiliriz: Acaba İtalyan başbakanı bir sabah uyanıp da, modası geçmiş ve skandallara batmış bir kurum olarak İtalya'da papalığı ilga etmeye karar verse ne olurdu? İtalya içinde ne anlama gelirse gelsin, bu olay geniş Katolik dünyası boyunca kesinlikle ciddî bir tepki doğururdu: zira dünya Katolikliğinin bu konuda söyleyecek çok şeyi olduğu halde, kendisine danışılmamıştır bile. Nasıl Katoliklik İtalya'nın malı değilse, İslam da Türkiye'nin malı değildir. İşte Müslüman dünyanın geri kalanının gösterdiği tepki tam da buydu: bütün bir Müslüman dünyanın liderliğinin "dış" sembolik rolünün, tek bir Müslüman ülkenin yasal iradesiyle ortadan kaldırılmasının şoku.

Özellikle Araplar için, bu olay, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle gelen bir dizi yıkıcı kritik anlardan sadece biriydi. Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı Müttefik orduları önünde diz çökünce, Arapların toprakları âniden ondan koparıldı ve kendi başlarına kalakaldılar. Fakat umdukları gibi bağımsızlıklarını kazanmak yerine, kestirmeden başlarına gelen şey Avrupalı emperyal devletlerin yeni egemenliği ("mandası") altına girmekti; onlarca yıl böyle kaldılar, bazıları İkinci Dünya Savaşı'ndan epey sonrasına kadar. Sadece Türk Anadolusu müttefik askerî güçlerin emperyal emellerine karşı koymayı ve Batılı tasarımlara meydan okuyarak sonunda yeni bir Türkiye Cumhuriyeti kurmayı başarmıştı.

Tamam da, gerçekte bu hilafet kurumu neydi ve bu kavram neden bugün hâlâ Müslümanların çoğunda –en azından kültürel ve duygusal olarak– yankı buluyordu? Arapça "Halife" basitçe "ardından gelen" (yerine geçen) anlamına gelir, Peygamber Muhammed'in halefi olarak onun yerine seçilen kişi demektir –peygamber olarak değil, yeni kurulmuş Müslümanlar topluluğunun lideri olarak. İlk dört halifenin geleneksel olarak dindar, bilge, dik duruşlu ve dürüst olma şartlarını sağlayan kişilerden seçildiği belirtilmektedir. İlk dört (Ortodoks) halifenin üçü erken dönem siyasî kavgalarında şiddete maruz kalarak öldürüldüler. Ancak dördüncü halife (peygamberin damadı) Ali'nin öldürülmesinden sonra hilafet Şam'da yerleşik bir askerî hanedanlığın eline geçti ve hızla, askerî gücün belirlediği, babadan oğula geçen bir makama dönüştü. Yine de, sözkonusu makam İslam tarihinin büyük bölümünde varlığını sürdürdü, halife –bazen itiraz edilen, bazen işlevsiz halde– ama hâlâ ümmetin sembolik lideri olarak kaldı. Makam çoğunlukla bir emir, bir sultan ya da bir kralın fiilî seküler yönetimiyle birleştirildi. Ancak her ne kadar makamın önemi yüzyıllar boyunca artıp azalmış olsa da, şüphe götürmeyen bir şey vardı: şayet

Müslüman dünyada sembolik lider olarak görülen bir şahsiyet varsa, o da halifeydi. Halife İslamın, özellikle de Sünnî İslamın, başka dengi olmayan en önemli figürünü temsil etmekteydi.

Dolayısıyla, hilafet İslam kültüründe saygın bir makamdır. Kur'an tarafından emredilmez fakat bir İslam devletinin *ideal*ini temsil eder –pratikte tam olarak hiçbir zaman gerçekleşmez ama inanan Müslümanlar için kalıcı ve değerli bir hedeftir. Bu ideal bütün Müslümanların adil bir siyasal ve toplumsal cemaat içinde ve Allah'ın indirdiği değerlere dayalı güçlü ve bağımsız bir devlet altında birliğini öngörür –Amerikan türü bir "tepe üstünde parlayan Şehir*"in Müslüman versiyonu diyebilirsiniz. Bu tür bir devlet, özellikle de sonraki yıllarda Batı'nın askerî işgali ve hakimiyeti karşısında, üzerine titrenen bir ideali temsil etmiştir.

Bu olgu, belki de dinî tutkunun bir ideali olarak, Hıristiyan liderlerin yüzyıllar boyunca düşledikleri birleşik bir Hıristiyanlığı andırmaktadır. Ne de olsa, papa, Protestan Reformasyonu sırasında Avrupa'nın büyük bölümü tarafından reddedilinceye kadar, bin yıl boyunca Batı Hıristiyanlığının en üst düzey yegane temsilcisi olarak kalmıştır. Bu hayalin şaşırtıcı bir yönü yoktur: neredeyse bütün dinî cemaatler, şayet cemaati ve değerlerini tahkim edecekse, geniş çaplı birlik, hatta evrensel birlik için gayret sarfederler.

Müslümanların her zaman net bir ümmet anlayışı olagelmiştir. İslam dünyasını enine ve boyuna dolaşırsınız ve Arapçaya aşina, Kur'an okuyabilen, yerel dilleri hukuk, felsefe, ilahiyat, edebiyat, bilim ve başka kültürel ve entellektüel meselelerle ilgili Arapçadan ödünç alınmış çok sayıda kelime içeren insanlarla karşılaşırsınız. Müslüman devletlerin çoğunda, bir ziyaretçi, bu kültürel devamlılık içinde yaygın olarak paylaşılan aşina kurumlar, alışkanlıklar ve âdetler bulabilir, enine boyuna derin bir ümmet bilinci ile karşılaşır. Ve bu ümmet zorunlu Hac deneyimi için yıllık olarak bir araya gelir; farklı ırklar, diller ve devletlerden Müslüman hacıların Mekke'de dünyanın her yerinden öteki Müslüman hacılarla buluştuğu, Allah önündeki mutlak eşitliği yansıtır biçimde birbirinin aynısı düz anonim bir pamuk elbiseye büründükleri bir buluşmadır bu.

Son zamanlarda tabiî, hilafet terimi, el-Kaide'nin de içinde olduğu birkaç radikal ve şiddet yanlısı İslamî grup tarafından daha radikal bir

---

* *A City upon a Hill*: İncil'de geçen bir deyiş. Hz. İsa takipçilerine "Siz bu dünyanın ışığısınız, tepe üzerine yerleştirilmiş bir şehir asla gizlenemez" diye seslenir. Daha sonra bu sözler Amerikalı siyasetçiler tarafından kullanılmış, ABD mecazî anlamda "bir tepenin üzerinde parlayan bir şehir" olarak görülmüş ve Amerikan halkı arasında ABD'nin "Tanrı'nın ülkesi" olduğu inancı yayılmıştır. Burada Müslümanların da buna benzer bir "ideal"lerinin olması kastedilmektedir. (çn)

anlam verilerek, Batı'ya karşı verdikleri mücadelede birleştirici bir sembol olarak istismar edilmiştir. Ama nihayetinde, birçok Müslüman için hilafet, Müslüman dünyada *adil ve ahlakî liderlik ideali*nin sembolü olmuştur. Müslümanların nasıl bir Müslüman dünya istedikleri sorusuna cevap vermektedir. Müslüman dünyanın yönetişimi ve liderliği (veya liderlikleri) nasıl yapılandırılmalıdır? Müslümanlar birlik yolunda hangi derecede ve hangi alanlarda çalışmalıdırlar? Dinî mi? Sosyal mi? Kültürel mi? Siyasî mi? Hukukî mi? Kurumsal mı? İslamî gelenekler ve değerler toplumda ve yönetişimde en iyi nasıl yansıtılabilir? Görüş birliği olmayabilir ama soru Müslüman inananlar için geçerliliğini korumaktadır.

Bunların hiçbiri Türkiye'nin bugün hilafeti geri getirmek istediğini ima etmez. Ankara modern dünyadaki rolü ve günümüzdeki dış politika vizyonu açısından bu önerinin kendisini saçma ve konuyla alakasız bulurdu. Ancak bu Türkiye'nin öteki Müslüman devletlerle Müslümanlar arası işbirliğinin ve Müslüman dünyanın genel refahı ve ilerlemesinin zamanla nasıl başarılacağı konusunda düşünceler paylaşmadığı anlamına gelmez. Bu soru aynen, Avrupalıların Avrupa Birliği'nin birleşmesi yoluyla Avrupa'nın uygarlık ve refahının nasıl artırılacağını sormaları kadar doğaldır. Yahut, Latin Amerika'da Pan-Amerikan Birliği veya Afrika Birliği Örgütü veya İngilizce Konuşanlar Birliği ya da 77 üyeli Uluslararası Frankofon [Fransızca konuşanlar] Örgütü ya da uluslararası Katolik örgütleri, 100 ülkede örgütlenmiş olan Dünya Yahudi Kongresi [için de aynı şey geçerlidir]. Meselenin nirengi noktası, Müslümanlar arasında başarılmak istenen birlik ve işbirliğinin *türü* ve bunun amacının ne olması gerektiğidir.

Dile getirdiğim argüman konusunda şüpheye mahal olmasın. Bugün halife yoktur ve hilafet esas itibariyle meselenin karmaşıklığı nedeniyle neredeyse kesin olarak kimse tarafından bir daha geri getirilecek değildir. Halife kim olabilir? Hangi yetkilere sahip olabilir? Halifeyi kim seçebilir, nasıl seçilebilir? Kimin yetkisiyle? Hangi mekanizmayla –demokratik oylama yoluyla mı? Hangi ülkeden olmalı? Müslümanlar üzerinde hangi yetkilere sahip olmalı? Dünyadaki birçok Müslüman ülkede bulunan seküler devlet başkanıyla ilişkisi nasıl olmalı? Görev alanı hangi meselelere kadar uzanmalı? Görev süresi ne kadar olmalı? Görevden nasıl el çektirilebilmeli? Görüşü ne kadar bağlayıcı olmalı ve kimin gözünde? Müslüman olmayan devletlerin kendisiyle ilişkisi nasıl olmalı? Bu sorunlar gerçekten çözümü mümkün olmayan sorunlardır; Müslümanlar arasında bugün bunlara çözüm bulmak için yanıp tutuşan bir arzu da yoktur. Fakat yine de Müslümanlar arasında bir tür daha fazla birlik ve işbirliği *ideal*ine doğru anlamlı istekler mevcuttur. Müslüman dünyada *bir tür* liderlik hâlâ, birçok Müslüman tarafından,

Müslüman dünyanın gücü, refahı ve ilerlemesi açısından hayatî bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Fakat model nerede?

Birçok model de olabilir, birçok lider de. Üstelik model liderliği getirmek zorunda da değildir. Müslüman dünyada bugün, şu âna kadar başarılı bir yönetişim konusunda itibar edilebilir, ikna edici ve anlamlı bir model önermiş olan yegane ülke, Türkiye'dir. Ancak bu katkı ne tür bir katkıdır? Modern Müslüman dünyaya katkısı acaba nasıl görülmektedir?

MÜSLÜMAN DÜNYADA LİDERLİK: İSLAMIN YERİ

Bugün neredeyse bütün Müslümanlar daha adil, demokratik ve etkili bir siyasal ve toplumsal düzen için mücadele içindedirler. Ancak bu sorular durup dururken damdan düşmüyor, modern bir Müslüman kimlik arayışının parçası olarak doğuyorlar: bugünün dünyasında Müslüman olmak ne anlama gelmektedir? Müslümanlar Batılı olmadıkları gibi, toplumsal ve kültürel düzen konusunda basitçe Batılı görüşleri benimseme veya taklit peşinde de değildirler. Evrilmekte olan kendi tarihsel ve kültürel gelenekleri içinde faaliyet göstermek derdindedirler. Hintler, Çinliler ve Brezilyalılar da onlardan farksızdırlar. Milletler kendilerine geleceğe dair vazifeler verirken kimlik ve kültür büyük önem taşır. Öyleyse Müslüman kültür bağlamında, modern yönetişim ve toplum sözkonusu olduğunda İslamın yeri acaba nedir?

Türkiye neredeyse bir asırdır her iki soruyla da boğuşmakta olup, bu konudaki görüşleri çarpıcı biçimde evrilmiştir. Bu dönemde Türkler, İslam ve yönetişim arasındaki ilişkiye dair iki farklı, hatta birbiriyle çelişen model geliştirmişlerdir. Birincisi radikal seküler Kemalist model olup, [bu modelde] devlet dini sıkı bir şekilde kontrol altında tutar. İkinci model çoğunluk görüşünü yansıtır biçimde devletin kamusal alanda, toplumda ve yönetişimde İslamın rolüne dair çok daha müsamahakar bir tutum takınmasına izin verir. Atatürk'ün hilafetin ilgası kararı, ülkenin –kamusal alanda İslamın bastırılmasını ve "modernleşme"nin zoraki biçimde dayatılmasını öngören– radikal seküler bir rotaya sokulmasını amaçlıyordu. Din, Osmanlılar'da olduğu gibi, yine sıkı devlet kontrolü altında olacaktı ama arada çok ciddî bir farkla: Osmanlı devletinde halife-sultan merkezî bir rol oynardı; İslamî kurumların –büyük vakıfları, arazileri, sosyal, sağlık ve eğitim kurumlarıyla– siyasî, toplumsal ve iktisadî alanlarda kullandıkları geniş yetkileri vardı. Mustafa Kemal Atatürk Türkiyesi'nde, ne var ki, İslamın siyasî, sosyal, kültürel ve hukukî rolü Türklerin ilerlemesinin önünde bir engel, kamusal alandan büyük oranda dışlanması gereken bir geri bıraktırıcı güç olarak

algılanıyordu. Bu katı sekülerizm [laiklik] kavramı –akılcılık ve bilime olan nevzuhur seküler "inancı" ile– Avrupa Aydınlanması'na kadar geri gider; dinin kontrol edilmesi, baskı altında tutulması ve önemsizleştirilmesi gereken negatif bir kuvvet olduğuna dair Fransız Devrimcilerinin damgasını taşımaktadır. Bugün Türkiye hâlâ, çağdaş toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamda İslamın tam yerini tartışmaktadır, resmî olarak seküler bir düzen bağlamında bile. Esasen bu mesele, bütün Müslüman dünya için merkezî önemde bir tartışma konusudur.

Yönetişim ve toplumda dinin yeri konusundaki tartışma bugün hemen her yerde yapılmaktadır, ABD siyasetinde bile. Bir kez daha, tam olmasa bile, Batılılar için papalık yararlı bir örnek olabilir. Katoliklerin çoğu papalık makamının çok büyük sembolik önemi olduğunu düşünür, her ne kadar papanın sözü ve buyruğu ya hiç tutulmasa ya da sadece gevşek bir şekilde izlense bile. Yine de papa güçlü bir sembolik cazibe taşımakta, dünyanın çeşitli yerlerinde sık sık büyük kalabalıklar toplamaktadır. Bu olgu 2013'te Papa XVI. Benedict'in daha önce örneği görülmedik şekilde istifası ve yeni Papa I. Francis'in yağlanma merasimini çevreleyen drama ve tiyatro ile de tahkim edilmiştir. Farklı dinî ve ideolojik bakış açılarına sahip yarışmacılar değerlendirilip karşılaştırılırken yapılan merasimler bütün medya ortamlarında büyük ilgi görmüş, yayınlara konu olmuştur. Dünya –kişiliği, tarzı ve izlemesi muhtemel siyasî, sosyal ve teolojik politikalar, hatta Vatikan Bankası nezdinde uygulayacağı ekonomik politikalar konusunda ipucu bulabiliriz ümidiyle– Papa Francis'in ilk demeçlerini büyük dikkatle takip etmiştir. Bütün dünya bu tartışmaları takip etmiş, hatta Pekin, Papalığın Çin'deki Katoliklere ve din işlerine burnunu sokmasına müsaade etmeyeceği konusunda uyarıda bulunmuştur. Papanın dünyevî bir gücü olmayabilir fakat dünyada birçok ülke yine de Papalık yahut Roma Katolik Kilisesi nezdinde bir büyükelçi tutmaktadır. Hilafet'e bakmak için en iyi örnek budur. O halde, şayet ortada halife yoksa, Müslümanların birliği ve liderliğinin günümüzdeki sembolü başka ne olabilir? Suudî Arabistan'ın Mekke ve Medine gibi Kutsal Mekanlar'ın muhafazası hizmetini üstlenmesi, Suudî rejimine karşı Müslümanlarda kesinlikle pek bir yankı bulmamaktadır.

MÜSLÜMAN DÜNYADA HİLAFET'İN İMAJI

Müslümanlar için, modern tarih açıkça insafsız bir tarih olmuştur. Müslüman dünya bir zamanlar yüzyıllarca –tıp, hukuk, felsefe, bilim ve askerî beceriler gibi– medeniyetsel başarımlara öncülük ederken, Rönesans ve Aydınlanma öncesinde Avrupa Karanlık Çağlar'ın kabuğu altında yaşıyordu. Ne var ki Müslüman dünya çok geçmeden hayatiyetini kaybedecek, zayıflayacak ve yavaşça Avrupalı emperyal güç ve kont-

role teslim olacaktır. Bu felaketler zinciri, talihin bu tersine dönüşünün neden ve nasıl meydana geldiği konusunda Müslümanlar arasında bir iç muhasebeyi ateşlemiştir. Müslüman gücü ve şan-şerefi nasıl eski haline getirilebilir? Batı kontrolüne karşı Müslüman dünyayı savunma zorunluluğu beş yüzyıl boyunca Batı ile Müslüman dünya arasındaki jeopolitiğin ana teması haline gelmiştir. Bu bugün de büyük oranda geçerlidir. Her ne kadar bazı Müslümanlar, İslamın her yerde bütün insanlar tarafından kabul edildiği müstakbel ideal bir dünya hayal etseler de, bu ancak uzak bir idealdir, aynen Hıristiyanlığın geçmişte ummuş olduğu –birçoğunun hâlâ umduğu gibi: Hıristiyanlığın bütün dünyaya yayılması ve Hz. İsa'nın dönüşü. 15. Yüzyıl itibariyle Müslümanların temel vazifesi artık yayılma değil, ümmetin bizzat kendi sınırlarının, bağımsızlığının, hayat tarzı ve refahının korunması Batılı güce karşı *direnmekti*. Ve bunların dinî kimliği uluslararası siyaset oyununda merkezî bir rol oynuyordu.

Tarihin bu dönüm noktasında Osmanlı İmparatorluğu Batılı güçlerin Orta Doğu'ya nüfuz etmesine yönelik küresel projeksiyonun önündeki en önemli engeldi. Batılı emperyalizm Asya içlerine doğru derinlemesine daldıkça, sınırları tehdit altında olan İmparatorluk dışındaki Müslüman idareciler bile yardım için Osmanlı Hilafet'ine başvuruyordu. Dünyadaki en kalabalık Müslümanlar grubu Hindistan'daydı; esasen, kalabalık Hint Moğol İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların sayısı Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden fazlaydı. Buna rağmen Moğol İmparatorluğu'nun sağa sola yayılmış gevşek müttefik durumundaki Müslüman prenslikleri İngilizlerin kontrolüne geçiyordu. Her ne kadar Hint Müslüman Moğol İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmasa da, Moğolların Osmanlılar ile olan bağları, her iki tarafın halifenin pozisyonunu ne kadar ciddiye aldığına ışık tutmaktadır. 1453 gibi erken bir tarihte, örneğin, Hint Müslüman liderler Bizans Hıristiyan İmparatorluğu'nun son kalesi İstanbul'un Osmanlı Müslüman güçlerinin eline geçtiği haberine çok sevinmişlerdi; bu olayı İslamın Doğu'daki pozisyonunu tahkim eden olumlu bir dönüm noktası olarak görüyorlardı.

Osmanlı sultan-halifesi daha sonra (bugün Suudî Arabistan'da bulunan) İki Kutsal Mekan Mekke ve Medine'nin Muhafızı ünvanını aldığı zaman, Hint Müslüman liderler İslam dünyasında Osmanlı liderliğinin prestijinin arttığını kabul ettiler. Zamanla oradaki Müslüman devletleri, ilk önce Portekizlilere, daha sonra ise Hindistan'da yükselen İngiliz askerî egemenliğine karşı korumak üzere Hint idarecilerin birçoğu halifeye başvurarak, hakimiyetini tüm Hindistan'a yaymasını istediler. İngilizlerin Hindistan'da Müslüman Moğol İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratmasıyla birlikte, Hint Müslümanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu

Avrupalı emperyal fetihlerin –"sürünerek ilerleyen Batılı tehdit"in– yayılmasını durdurabilecek son Müslüman kale olarak gördüler.[3] Tabiî Müslümanlar bütün gayri Müslimlere karşı her zaman aynı safta yer almıyorlardı; öteki herkes arasında olduğu gibi Müslüman devletler arasında da çekişmeler sözkonusu idi. Müslüman güçler sık sık ortak düşmanlara karşı gayri Müslim güçlerle yan yana savaşıyorlardı. Ancak ümmet gayri Müslim düşmanlara karşı potansiyel bir yardım kaynağıydı.

İslamî dayanışma meselesini dert edinen yalnızca Müslümanlar değildi. 18. Yüzyıl'ın sonları itibariyle İngilizler, artık Hindistan'ın kontrolünü tamamen ele almış olarak, Hindistan üzerinde İngiliz fethi yayılırken Osmanlı meşruiyetinin Hint Müslümanlar üzerinde yaratacağı etki konusunda endişeliydiler. Bu nedenle İngilizler –Osmanlılar'ın, sadece Hindistan'daki değil, İngilizlerin kontrol altına almak istediği Afganistan ve öteki Müslüman devletlerdeki Müslümanlar adına da konuşma hevesinde olma ihtimalinin önüne geçmek için– Osmanlılar'la dostluk kurma gayretine girdiler. Osmanlı devletinin, askerî gücü zayıflarken bile, dışarıdaki Müslümanları duygusal olarak heyecanlandırma gücü artıyordu.[4] Orta Asya'da da, 19. Yüzyıl'da çeşitli hanlıklar –mütecaviz Rus emperyalizmine karşı meşru bir Müslüman yardım kaynağı olarak– Osmanlılar'ı görüyorlardı, özellikle de Osmanlılar çeşitli defalar Rusya ile savaşa girdikçe. Osmanlı halifesinden yardım talebi, yükselen Hollandalı emperyal güce karşı yardım isteyen Kuzey Sumatra'ya (Endonezya) kadar uzanan uzak diyarlardan bile gelir olmuştu.[5]

> "Doğal olarak evrensel bir kardeşlik halkasına dahil olma ve bir dünya gücünün koruması altında olma hissiyatı [dünya Müslümanlarına] bir güven ve rahatlık duygusu vermiş olmalıdır. Ne var ki, 19. Yüzyıl'ın ortaları itibariyle, pratikte, ortada ne etkili bir evrensel kardeşlik kalmıştı, ne de Osmanlı İmparatorluğu sandıkları gibi bir dünya gücüydü. Böylece 1870'ler itibariyle –yürekler acısı yardım çağrıları ve Osmanlılar'ın kendilerini kurtarabileceği umutları arasında– Müslüman devletlerin çoğu Avrupalı güçler tarafından zaptediliyordu."[6]

Bu manzaradan bizzat Avrupalılar da etkilendiler. Osmanlı halifesinin kendilerini koruyacağına dair gücü ve manevî otoritesine yönelik genel bir Müslüman inancı olarak başlamış olan şey, 1878 yılı itibariyle –Osmanlılar'ın Osmanlı İmparatorluğu dışındaki tüm Müslümanlar üzerinde "bir tür formel dinî yargı yetkisi" kullandığı şeklinde– genel bir *Avrupalı* kabule dönüşmüştü. Bu var olan bir realitenin Batılılar tarafından teslimiydi, yoksa Osmanlı sultanı/ halifesine verilmiş bir ödün değil.[7] Rusya da, Rus İmparatorluğu sınırları içindeki –Moskova'nın sadakatlerini kazanmayı umduğu– çeşitli Müslüman topluluklar üzerindeki Osmanlı dinî etkisinin önemini teslim ediyordu.

Zaman zaman esasen İmparatorluk içinde de çekişmeler vardı. Osmanlılar sık sık Arabistan, Mısır ve başka yerlerde Müslümanlar arasından çıkan yerel isyancıları bastırıyorlardı. Genellikle bu tür isyanlar İmparatorluğun bizzat kendisine yönelik olmaktan ziyade, şu veya bu bölgedeki *yerel* Osmanlı idaresinin kötü yönetimine yönelik isyanlardı. Hindistan'da Müslüman düşünüş konusunda 1876'da yayımlanan *Urdu Ahbar* gazetesindeki şu yorum iyi bir fikir vermektedir:

> Hiç şüphe yok ki bu sıkıntılı zamanında Türkiye için elinden geleni yapmak Muhammed ümmeti için bir mecburiyettir.... Muhammed ümmetinin Hindistan veya öteki herhangi bir devlette sahip olduğu şeref ve haysiyetin Büyük Türk İmparatorluğu'nun devamına bağlı olduğu bir sır değildir. Şayet bu İmparatorluk yok olursa, Müslümanlar derhal önemini kaybedecek ve bütünüyle ihmal edilecektir.[8]

İstanbul aynı şekilde kendi ülkeleri Avrupalıların emperyal kontrolü altına giren sayısız Müslüman aydın için sığınak haline gelmişti. Hindistan, Kafkaslar, Kırım, Rusya, Balkanlar, Afganistan, Cezayir ve Arap dünyasının öteki bölgelerinden siyasî ve edebî şahsiyetler İstanbul'a geliyor veya burada ikamet ediyorlardı; bu durum da Osmanlı idarecilerine öteki Müslüman ülkelerin siyasetlerine karışma fırsatı veriyordu. Yeni baskı teknolojisi ve buharlı gemilerin kullanımı sultan-halifeye etkisini Müslüman dünyanın öteki bölgelerine yayma imkanı veriyor, bu da emperyal güçlerin –kendi sömürgelerinde ortaya çıkabilecek bir "uluslararası Müslüman yıkıcılık"ın* potansiyel kaynağı olarak– İstanbul'dan korkmalarına sebep oluyordu.[9]

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki on yıllarda Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça, sultan-halife dışarıdaki nüfuzunu güçlendirmek için elindeki dinî imkanları maksimum ölçüde kullanmaya gayret ediyordu. İlginç bir şekilde, halife sadece Sünnî dünyanın değil *bütün Müslümanların halifesi olarak tanınmak istiyordu*. Sünnîlerin olduğu kadar Şiîlerin mabetlerinin de bakımı ile ilgileniyor, dinî metinler ve konuşmalardan Şia aleyhtarı malzemeleri kaldırmaya gayret ediyordu. Şiî İran'la yakınlaşmaya çalışıyor, İran Şâhı'na Rusya'nın Osmanlı üzerinde olduğu kadar Fars sınırları üzerinde de planları olduğunu hatırlatıyor, bu durumun İslamın ortak düşmanına karşı beraber hareket etmeyi gerektirdiğini söylüyordu. İran bu yakınlaşma çabalarına kısmen olumlu karşılık veriyordu. Dikkat edilmeli ki, bu dönem, en önde gelen bu iki Sünnî ve Şiî dinî devleti için mezhepçiliğin sevk edici güç olduğu bir çağ değildi.

---

* Subversion: Bir ülke vatandaşlarının moralini, bağlılığını ve güvenilirliğini içten yıkarak o ülkenin askeri, ekonomik veya politik gücünü azaltmak üzere tasarlanmış hareketler. (çn)

Aynı zamanda, İmparatorluğun dışında çok sayıda Müslüman, zayıf düşmüş bir sultan-halifenin Batı'nın tutsağı haline gelebileceğinden de korkuyordu –bu durum Batı'ya İslamı kendi siyasî emelleri için *manipüle etme* imkanı verecekti. Müslümanların bu korkusu temelsiz de değildi: Müslüman kamuoyunun etkilenmesi ve manipülasyonu İngilizler, Ruslar, Fransızlar ve Almanların emperyal politikalarının önemli bir aracı haline gelmişti. 1898'de, mesela, Kayzer II. Wilhelm Şam'ı ziyaret etmiş, Alman gücünü Orta Doğu'ya yayma ve İngilizleri kontrol etme hevesleri bağlamında, kendisini 300 milyon Müslümanın dostu ilan etmişti.[10] (Bugün birçok Müslüman da ABD'nin seçilmiş bazı Müslüman din adamlarını "ılımlı İslam"ın –ki bu terim birçok Müslüman tarafından âciz bir "Amerikan İslamı"nı temsil ettiği için alaya alınır– faziletlerini anlatmak üzere istihdam etmek suretiyle, İslamı kendi emelleri doğrultusunda tanımlama (manipüle etme) girişimlerinden rahatsızlık duymakta ve endişelenmektedir). Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler İngiliz-kontrolünde kendi halife adayını çıkarmayı denemiş ama başarılı olamamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın ardından çökmesiyle, 1920'de bir grup önde gelen Hint Müslüman, Tüm-Hindistan Hilafet Komitesi'ni kurmuş, İngilizlerin hilafet makamını korumasını istemiş, bütün Müslümanları da bu oluşumu desteklemeye çağırmıştır. 1926'da önde gelen Müslümanlar Kahire'de sözkonusu makamı yeniden diriltmek için bir konferans tertip etmişler ancak İngilizler buradan doğması muhtemel bir İngiliz karşıtlığından çekinerek ciddî katılımı engellemişlerdir. 1931'de bir kez daha, bu defa Kudüs, makamın geleceğini tartışmak üzere tertiplenen bir Hilafet Konferansı'na evsahipliği yapmış, yine pek bir sonuç çıkmamıştır. Bugün modern sömürgeci güçlerden kaçarak kendi kendine sürgüne giden Müslümanlar –Çin kontrolündeki Müslüman Sincan, Rus kontrolündeki Müslüman Çeçenistan ve Kafkasya, Sırpların soykırımı tehdidi altındaki Bosnalılar– kendi ülkeleri dışında bir sığınak aramaktadırlar; Türkiye Müslüman dünyada tercih edilen başlıca sürgün güzergahı olmuştur.

Yine de dikkat çekicidir ki, hilafetin sembolik gücüne rağmen, Müslüman Kardeşler gibi erken dönem modern İslamcılarının çoğu *pratiğe ilişkin* vurgularını hilafetin restorasyonu üzerine yapmamıştır. Ancak, bu mesele son 25 yıl gibi daha yakın zamanlarda, şiddet yanlısı olsun olmasın, radikal İslamcıların söyleminde yeniden hayatiyet kazanmıştır. El-Kaide –her ne kadar Müslüman dünyadan Batılı güçleri kovmak gibi daha acil olan vazifenin gerisinde kalsa da– bir uzun dönem hedefi olarak, sürekli hilafetten söz etmektedir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış radikal (ama şiddet yanlısı olmayan) *Hizb-ut Tahrir el-İslamî* (İslamî Kurtuluş

Partisi) günümüzde bir hilafet yönetimi altında kurumsallaşmış modern Müslüman yönetişiminin nasıl olabileceği konusunda son derece detaylı ve sistematik tavsiyeler önermektedir. Bu çaba, herhangi bir Batılı web sitesinden indirilen bir ödünç anayasanın basitçe adapte edilmesinden ziyade, İslam toplumunun başlangıcında *hakikî temelleri* olan bir yönetim sistemi kurma arzusunu yansıtmaktadır.

Osmanlılar'da, farklı etnik kökenden ve dillerden oluşan topluluklar-arasında çizilen başlıca idarî çizgiler *dinî* aidiyete göre belirleniyordu. O etnik çatışma döneminde, İslamî vizyonun *ulus-üstü* karakteri çarpıcıydı: etnisitenin teorik olarak İslamî yönetişimde yeri yoktur. Kur'an etnik kimlik üzerinde odaklanmanın ayrılık yaratıcı olduğunu vurgular. Kimi Türk İslamcılar şunu sormaktadır: Kürt Meselesi, mesela, Türk, Kürt, Arap ve Fars gibi kan bağına dayalı keskin ayrımlar üzerinden gitmek yerine, ortak İslamî kimlik temelinde daha iyi bir çözüme kavuşturulamaz mı? Birçok İslamcının bugün de Kürt veya Berberî milliyetçiliği sorununa çözüm için aradıkları ortak zemin, etnik ayrımcılığa gözünü kapatan daha geniş bir İslamî çerçevedir.

O halde, Batı Müslümanlar arasındaki geniş siyasî birlik arayışlarını nasıl değerlendirmelidir? Birliğe yönelik çabalar bölünme ve parçalanmaya göre daha arzu edilir bir durum olarak görülmeli değil midir? Dünyanın başındaki büyük felaketlerden biri, ulus-devlet ve milliyetçilik şeklindeki, Avrupa'nın zehirli armağanıdır –Avrupa'yı kesinlikle mahveden ve gezegenin başka bölgelerinde büyük tahribat yapan iki dünya savaşının müsebbibi kavramlardır bunlar. Dünya hâlâ etnik temelli örgütlenme sisteminin kıskacından kurtulmaya ve atalardan kalma, ham ve manipüle edilebilir etnik milliyetçilikten daha iyi bir yol bulmaya çalışmaktadır. Buna dayalı olarak gönüllü İslamî birlik, yahut Müslüman dünya içinde mesela Arap birliği gibi daha küçük ölçekli birlikler, ilke olarak daha *ilerici* bir siyasî kavram olsa gerektir. Gönüllü ve demokratik bir temelde, Müslüman veya Arap kültürünü, gücünü ve kendini savunma kabiliyetini geliştirecek bir tür Arap ülkeleri birliğine Batı karşı mı çıkmalıdır? Bu, sınırları çoğunlukla hakim Batılı emperyal güçler tarafından çizilmiş olan, bölünmüş bir Arap dünyasına kıyasla prensip olarak daha iyi olabilir. Bizler Batı'da farklı etnik gruplardan oluşan AB deneyini yüceltirken, Araplar veya öteki kültürel topluluklar, neden büyük bir amaç birliği peşinde koşamasınlar? Ama gelin görün ki Washington, aşikar ve içgüdüsel bir şekilde, Müslüman birliğine yönelik bu tür projelerden –ne bir ilkeye dayanan, ne de takdir edilebilir nedenlerle– korkmaktadır: Batılı güce meydan okuyabilecek kabiliyette sağlam alternatif koalisyonların doğmasına karşı çıkmaktadırlar.

Son tahlilde, bir hilafetten bahsetmek gerçekten de İslamî birlikten bahsetmenin bir yoludur. Müslümanlar arasında bir tür amaç birliğine duyulan özlem sona ermeyecektir. Esasen devam edegelen Batılı saldırı ve İslama karşı yapılan rutin aşağılamalar karşısında Müslüman birliği büyük ölçüde geliştirilmiş durumdadır. Sanki şunu söylesek yeridir: "şayet Batı hilafetten bu kadar korkuyorsa, bu fikir o kadar da kötü olamaz." Müslümanlar ümmetin erken dönem altın çağı vizyonu ile Müslüman dünyanın bugünkü düşük konumu acı gerçeği arasında bir uzlaşma sağlamak istemektedirler. Bu anlamda hilafet fikri cazip gelmektedir. Bu nedenle de hilafet ya da bir tür Müslüman liderlik kavramı muhtemelen tarihe karışmayacak, aksine değişen şartlar ışığında daimî bir yeniden düşünme ve yeniden değerlendirme süreci geçirecektir. Şayet Müslümanlar, ciddî bir istişare ve değerlendirme sonucu, öyle isterlerse, neden eninde sonunda bir hilafet *olmasın* ki? Yahut neden Müslümanların uluslararası çıkarlarını gözetecek başka bir kurum yaratma peşinde koşmasınlar?

Kısaca, hilafetle ilgili bu tartışmanın amacı onu ihyâ etme çağrısı yapmak değil fakat geçmişte Müslüman dünyada *liderliğin örgütleyici prensiplerinden* birinin gücü ve kaynağına basitçe işaret etmek ve bugüne yönelik içerimleri üzerinde tahmin yürütmektir.

Bir tür vahdet ideali Müslüman kültürde epey eskiye gider; günümüzdeki hilafet tartışması, bir azınlık içinde olsa bile, mevcut yönetim sistemlerinden hoşnutsuzluğu yansıtmaktadır. Tabiî çağdaş Müslüman yönetişimindeki zayıflıkları hilafetin yokluğuna izafe etmek ya da Müslümanların sorunlarının çözümünün hilafetin diriltilmesinde yattığını söylemek saçma olur. Ancak Müslüman dünyada bir biçimde geniş bir vahdet ve işbirliği arayışı, bir lider arayışının gerekli kıldığı bir vazifedir. Mutlak liderlik değildir bu ama izafî liderliktir, bir modeldir, bir tür sözü dinlenir ve saygın bir liderliktir; tıkanıklıkların aşılmasını sağlayan, fikir üreten, uluslararası bir sesi ve tanınmışlığı olan, meselelere açıklık kazandıran, ses tonunu ayarlayacak, pazu gösterecek, iş yapacak, bir başarı sağlayacak, topluluk adına konuşacak, sesini duyuracak bir liderlik.

Müslümanlar tarafından liderlik sorunlarının nasıl çözüleceği aşikar değildir. Muhtemelen tek bir lider olmayacaktır, Müslümanların üzerinde ittifak edeceği biri de muhtemelen yoktur. Fakat Türkiye, tarihî nedenlerle ve bugünkü başarımlarıyla, ümmetin refahı adına konuşabilecek ve belirli meselelerde liderlik ve faydalı katkılar yapabilecek güçlü bir adaydır. Esasen, sonraki bölümlerden birinde göreceğimiz üzere, bunu halihazırda yapmaktadır da. Modern tarihte ilk defa Türkiye bir

kez daha liderlik meselesinin bilincinde, ortak Müslüman refahı konusunda duyarlı ve süreci ileriye taşımakla ilgili görünmektedir. Açıktır ki sorun, sadece Türkiye'yi değil, ümmetin tümünü ilgilendirmektedir. Dahası, çok sayıda Türk, Türkiye'nin böyle bir rol oynaması konusuyla hiç mi hiç ilgilenmemektedir. Birçok başka Müslüman da onların böyle bir şey yapmasını istememektedir. Tek bir lidere ihtiyaç da yoktur. Fakat bu meseleyle ilgili Türk hassasiyetleri, AKP'nin yeni dış politikalarında yansımasını bulduğu gibi, Türkiye'nin Müslüman dünya ile kurduğu yeni irtibatlar sayesinde artmıştır.

O halde birçok anahtar konu kendini göstermektedir. Birincisi, Müslümanlar kendilerini ne kadar Batı'nın kuşatması altında hissediyorlarsa, bununla doğrudan bağlantılı olarak aynı oranda bir Müslüman dayanışma duygusu da büyümektedir. Müslümanlar kendilerini dış tecavüz ve hakimiyete karşı korumak üzere dışarıdan gelecek desteğe bakacaklardır. Bir Müslüman kaynaktan gelecek destek olmadığında, Müslüman bölgelerde faaliyet gösteren potansiyel bir emperyal rakibi kontrol etmeye istekli herhangi bir büyük güce yöneleceklerdir. Sömürgecilik döneminde kuşatma altındaki Müslümanlar Osmanlı Türk Halifelerinden yardım istiyorlardı; bu olmazsa, Batılı emperyal güçleri birbirlerine karşı kullanmayı denediler. Doğu-Batı arasında Sovyetler Birliği ile olan Soğuk Savaş sırasında Müslüman dünyanın bazı bölgeleri Sovyet politikalarının desteği ve işbirliğine yöneldiler. Bunun nedeni komünist ideolojiyi kabul etmeleri değil fakat Moskova'nın –Batılı hakimiyete destek veren ve İsrail taraftarı olarak görülen– Washington'a karşı bir denge unsuru olarak iş görebilecek olmasıydı. Özellikle de Arap dünyası –Müslüman dünyanın geri kalanıyla herhangi bir temasa sırtını dönmüş olan ve kendi Müslüman geçmişini reddeden– erken dönem Kemalist cumhuriyet tarafından terk edilmiş hissediyordu –onların gözünde muazzam bir dinî, kültürel ve jeopolitik firardı bu.

Türkiye'de iktidardaki AKP'nin dış politikaları bu olgunun günümüzde ilk defa farkında olunduğuna işaret etmektedir. Aslında Türkiye formel olarak "Müslümanları birleştirmek" peşinde değildir; fakat dış politikaları kültürün korunmasına yardımcı olma ve Müslüman dünyadaki toplumları daha büyük işbirliğine götürecek yollarla güçlendirme derdindedir. Bu alanda Türkiye geçmişteki ümmetin muhafızı rolünün farkındalığıyla hareket etmektedir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun işaret ettiği gibi;

> Dış politikamızın bir güçlü yanı da, bundan dolayı, kendileriyle ortak bir tarihi paylaştığımız ve ortak bir gelecek inşasına hazır olduğumuz bölgemiz insanlarıyla yeniden irtibat kurma sürecidir. Bu hedef dış politika önceliklerimizi şekillendirmeye devam edecektir; ve biz, kısa

vadeli siyasî hesaplarla, bölgemiz insanının gönlüne ve zihnine bizi yabancılaştıracak adımlar atmayacağız...[11]

Birçok Müslüman tabiî Türkiye'nin kendisine yeni bir rol biçme ve Müslüman dünya ile daha derin ilişkilere girme heveslerini teslim etmektedir. Fakat Müslüman dünya Batı'nın ezici askerî, iktisadî ve siyasî baskılarına direnme konusunda bugün kendisini çok yetersiz görmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin giderek artan bağımsız sesi, kendisini bir saygı, memnuniyet ve umut nesnesi yapmaktadır. Türkiye, Batı'yla olan bütün bağlarının yanısıra, ilerde göreceğimiz yollarla bugün kültürel, iktisadî ve siyasî olarak Müslüman bölgesel denkleminin bütünleşik bir parçası haline gelmektedir. Bir tür ortak Müslüman işbirliği ve vizyonu çağrısı uzak ihtimal değildir.

4

LİDERLİK VE ETNİSİTE

Türkler, Pan-Arabizm ve Farslar

OSMANLI DÖNEMİ MÜSLÜMAN DÜNYANIN KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENMEsinde İslamın ve ümmet kavramının oynadığı önemli rolü ortaya koymaktadır. Ancak modern dönemde yeni bir bakış açısı sahneye çıkmıştır: etnik milliyetçilik, *etnik* temele dayalı bir Orta Doğu kimliği tesis etme gayretini temsil eden olgu –özellikle Türk, Arap ya da Fars milliyetçiliği ve nihayet son zamanlarda da, Kürt milliyetçiliği. Acaba hangisi çağımızda daha güçlü bir dinamiktir: geniş tanımlı ortak dinî (İslamî) kültüre dayalı bir Orta Doğu vizyonu mu, yoksa etnisitenin gücüne dayalı olanı mı? Etnisite tabiî çok daha dar bir temele dayanır; erken dönem Kemalist Türkiye'de "Türklük" kavramı, Türk kanıyla irtibatlandırılırdı; yeni cumhuriyete şovenizm sınırlarında gezinen bir milliyetçilik hakimdi. Bu ırkçı milliyetçilik şekli azalmakla beraber ortadan kalkmış değil. İran'da, Fars milliyetçiliği küçük etnik gruplara hakim olup, Fars siyasetinde her zaman bir faktör olmuştur; yüzeyin hemen altında uzanmaya devam etmektedir, bugünkü İran İslam Cumhuriyeti'nde bile. Nihayet Arap milliyetçi hareketi –Arabizm (Arapçılık) ya da pan-Arabizm– etnisiteye bağlılığı, paylaşılan dinî müşterekliğe tercih etmektedir. Bütün bu etnik hareketler, kendi dar kalıpları içinde çoğunlukla kendi ülkelerindeki önemli azınlıkları dışlama noktasına varmaktadır.

Arap milliyetçiliği Orta Doğu'daki milliyetçi hareketlerin en büyük ve en karmaşık olanını temsil ettiği için, bu bölüm özellikle bu konuya odaklanmaktadır. Orta Doğu'daki öteki etnik ya da milliyetçi hareketler gibi, Arap milliyetçiliği de göreli olarak yakın tarihli bir olgudur –ilk tohumları Avrupalı etnik milliyetçiliğin etkisi altında 18. Yüzyıl'ın sonlarında ekilmiştir. İslamî kimlik her zaman kimliğin ana aracı olmuştur; İslam düşüncesi daima milliyetçiliğe direnmiştir zira İslam, doğası gereği

etnik kimliğin önemini kabul etmemektedir. En erken dönemlerden bu yana, İslam din adamları kabilecilik ve etnisiteyi esas itibariyle dar, bölücü ve seküler, geniş anlamda İslamî birlik ve kimliği küçültücü bir olgu olarak görmüşlerdir. Peygamber Muhammed'in Veda Hutbesi'nde şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Arabın Arap-olmayana, Arap-olmayanın da Araba herhangi bir üstünlüğü yoktur; beyazın siyaha, siyahın da beyaza herhangi bir üstünlüğü yoktur; üstünlük takvadadır. Allah indinde en değerliniz takva ve dürüstlükte en ileri olanınızdır."[1] Bu bugün de İslamcıların çoğunun paylaştığı bir görüştür.

Yine de Arapçılık, göreceğimiz üzere, İslamın tam da bir antitezi değildir. Öteki birçok ideolojide olduğu gibi, pan-Arabizm de çeşitli renklere bürünmüştür; milliyetçi, sosyalist, Marksist, hatta pan-Arabizmin İslamcı yüzleri bile hep bir aradadırlar. Her ne kadar 20. Yüzyıl'ın büyük bölümünde pan-Arabizm kuvvetli bir entellektüel kavram olsa da, siyasî alandaki tecrübesi biraz karışıktı. İlk baştaki etkisinde yeni bir Arap anlatısı meydana getirmiş, kitlelerde milliyetçi heyecan uyandırmış, yerel Arap devletinden daha geniş yeni bir siyasal bilinç yaratmış ve sömürgecilik sonrası yönetimlere devrimci fikirler aşılamıştı. Fakat pan-Arabizm bu arada otoriter idarecilerin eline geçmiş ve pan-Arap hareketlerin liderliği konusunda Araplar arası tahripkar çekişmelere yol açmıştı. Bu da bazı gözlemcilerin pan-Arabizmin Arap siyaseti açısından hâlâ işe yarar bir kavram olup olmadığını sorgulamasına neden olmuştu.

Yine de pan-Arabizm dürtüleri, tanımı gereği gerici ya da negatif olmak zorunda değildir. İyi yönetişim ve demokratik süreç arzusunun Arap milliyetçi istekleri listesinin üst sıralarında yer almaması için bir neden yoktur. Pan-Arabizm ilerici değerleri otomatik olarak dışlamak durumunda değildir. Milliyetçilik ve kimlik ile olan doğal bağlantıları dikkate alınırsa, pan-Arabizmin geçmişteki başarısızlıkları ne olursa olsun, bir ideoloji olarak tarihe karışması hiç muhtemel değildir; zira Arap dünyasının yaygın olarak paylaşılan kültürel yönlerini temsil etmektedir. Ancak, bütün etnik milliyetçi hareketlerin sınırlayıcılığı gibi, Arap olmayanların bu projede gerçekten oyuncu olmaları imkansızdır. Benzer şekilde, pan-Arabizm otomatik olarak Arap olmayan Türkiye ya da İran'ı Orta Doğu'da bir tür liderlik rolü oynamaktan ne kadar alıkoyabilir ve dolayısıyla bölgeyi bölebilir? Bu üç (yahut daha fazla) milliyetçilik türü verimli bir şekilde bir arada var olabilir mi? Yoksa İslamın mı hepsinin başını sokacağı bir çatı ideoloji inşa etmesi gerekecektir? "Gelin hepimiz hep beraber seküler liberal demokratlar olalım" çağrısı –en azından şimdilik– hâlâ Batı'nın egemenliği ve otoriteryen liderliğinden kurtulup yeni bir kimlik kazanma mücadelesi veren halkların aklını çelecek bir çağrı değildir.

Pan-Arabizm Orta Doğu jeopolitiğinin dalgalarını 1950'lerde ve 1960'larda bulandırmış, İngiliz, Fransız ve ABD gibi emperyal güçlere korku salmıştı. Pan-Arabizm, ne de olsa, sadece emperyalizm karşıtı ve Batı karşıtı direnişin değil, aynı zamanda İsrail yayılmacılığına karşı direnişin ve Filistinlilerin haklarının yüksek sesle savunulmasının da başlıca aracıydı. Arap yerli iktidar sahiplerince de, kendi siyasî gündemlerine milletçe uyulmasını sağlamak için, nezaketsizce istismar edilmişti. Bundan dolayı Batı'da "pan-Arabizm" kelimesi hâlâ negatif reaksiyonlar uyandırır ve birçok yorumcu rutin bir şekilde bunun öldüğünü ileri sürme gayretindedir.

Ancak bir hareket olarak pan-Arabizme özgü bir şey yoktur. Tarih yüzyıllar boyunca bu türden çok "pan" hareketlere şahitlik etmiştir. Hiçbir zaman tamamen ölmezler çünkü güçlü bir realiteye dayanırlar: ortak bir dil ve kültüre sahip insan grupları arasında kültürel dayanışma duygusu. 18. Yüzyıl'da –daha önceleri ya dinî çizgiler boyunca ya da belirli bir prensliğe sadakatle organize edilen devletlerin yerine geçen– yeni "ulus-devlet"in kurucu ilkesi olarak modern milliyetçilik kavramını icat eden, esas itibariyle Batı idi. Yerel etnik milliyetçilikten pan-etnik milliyetçiliğe doğru ilerlemek fazla sürmedi. Böylece 19. Yüzyıl'da bir Alman kimliğinin yaratılması ve Almanya'nın birleşmesine katkıda bulunan Alman milliyetçi hareketler görüldü. Milliyetçiliğin gücü yükselirken, teorisyenler ulus-devletin dar kalıplarının üstüne çıkarak –ilaveten Hollandalıları, Avusturyalıları, İskandinavyalıları, İzlandalıları ve (Çekoslovakya, Rusya, Polonya, Macaristan, Baltık devletleri, vs.) diasporadaki Almanları da içerecek– "Cermenik halklar" gibi daha geniş bir kültürel kimlik aradılar. Doğu Avrupa'da yükselen pan-Slavizm de kervana katıldı. Rus milliyetçiliği 19. Yüzyıl'da zaten ciddî bir kuvvet haline gelmişti, bazı milliyetçiler Lehler, Çekler, Ukraynalılar, Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar ve başkaları dahil bütün Slavik halkların geniş birliğini hayal ediyorlardı. İronik bir şekilde, Slav milliyetçileri Slavlar arasındaki asırlık dinî farklılıklarla başa çıkmada daha çok yakın zamanda başarısız olmuşlardır. Avrupa dışındaki halklar da çok geçmeden –Batılı emperyal işgaller ve öteki yabancı düşmanlara karşı ulusal direnişin temeli olarak– kendi milliyetçi ideolojilerini geliştirmişlerdi. Böylelikle 19. Yüzyıl'ın sonlarında, ta Batı Çin'deki Uygurlar, Özbekler, Kazaklar, Tatarlar ve Azeriler gibi birbirinden çok uzakta yaşayan çeşitli Türk halkları arasındaki etnik, kültürel ve dilsel bağlara dikkat çeken bir ideoloji olarak, pan-Türkizm doğmuştu. Pan-Türkizm Rusya'yı korkutuyordu (hâlâ da korkutur) çünkü (Türkiye haricindeki) Türk halkları ve devletlerinin büyük bölümü eski Sovyetler Birliği'nin önemli bir parçasını oluşturuyordu ve tehdit edici ayrılıkçı hareketler üretmişti.

Türkî halkların çoğu hâlâ Rusya Federasyonu'nun yeni sınırları içinde kalmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Türk milliyetçiliğinin doğması da karşıt Arap milliyetçiliğinin gelişmesini tetiklemiştir, Osmanlı İmparatorluğu içinde bile. Dünyada da birçok başka pan-hareketler ortaya çıkmıştır.

Pan-hareketler özü itibariyle tabiî ki ırkçı karakterlidir; tanımı gereği ırksal ve linguistik ortak yönlerin tanınması temelinde yükselmektedir. Öteki her etnik milliyetçilik ile aynı sorunları bünyesinde taşımaktadır; bütün bu tür grup kimliklerinde olduğu gibi, etnik milliyetçi kavramlar başkalarıyla ilişkileri nasıl tasarlayıp hayata geçirdiğine bağlı olarak, pozitif veya negatif olabilir. Etnik milliyetçiliğin daha liberal ya da cömert yorumları, yaşadıkları ülkenin kültürü ve gelenekleriyle kendini özdeşleştiren herkesi kucaklayabilir. Ve tabiî siyasî iktidarlar milliyetçiliğin cazibesini kendi gündemine hizmet eden bir araç olarak kullanmada ustadır.

Batı'dan pan-Arabizm eleştirileri çabucak yükselmiştir. İlkin, Batı bunun Batı'nın egemenliğine karşı ciddî bir örgütleyici ideoloji olduğunu isabetle teşhis etmişti. Pan-Arabizm "yapay" olarak eleştiriliyordu, [onlara göre] Orta Doğu ve Kuzey Afrika boyunca yaşayan çok değişik Semitik halkları –Arapçanın değişik şekillerini konuşsalar da, daha bir asır öncesinde kendilerini "Arap" olarak bile görmeyebilir durumdaki insanları– aynı kutuya koymaya çalışan bir süreçti bu. Bununla birlikte, milliyetçilik doğal olarak her zaman "tasavvurî" bir şeydir; kimlik kendini ne olarak gördüğündür. 20. Yüzyıl'ın başlarında Mısırlılar bile kendilerini gerçekten "Arap" olarak görmezken, 50 yıl içinde Arap milliyetçi hareketinin lideri haline gelmişlerdir. Ve de bütün milliyetçi hareketlerde olduğu gibi, bir Alman kimdir ya da bir Yahudi veya bir Rus, yahut bir Türk kimdir meselesi sürekli evrim geçiren, nasıl kullanıldığına ve mevcut çevre şartlarına bağlı olarak genişleyip daralan bir şeydir.

Aslında, 19. Yüzyıl'da "Arap" kelimesi öncelikle Arap Yarımadası'nda yaşayanlar için kullanılırdı. Ama bugün anadili Arapça olan insanların çoğu (ama tümü değil) kendilerini "Arap" olarak kabul etmekte ve bir şekilde genel Arap davasıyla irtibat kurmaktadır. Bu arada, Arapçılık, rejimler ve ideologlar tarafından, Kürtler, Kıptîler, Dinkalar ya da Berberîler gibi Arap dünyası içindeki öteki etnik kimlikleri bastırmak ve ortak bir "Arap" kimliği empoze etmek için de kullanılmıştır. Bu konuda [Araplara] fazla haksızlık etmemek için, hatırlamalıyız ki, Fransa 19. Yüzyıl'da Provans, Bask, Breton ya da Sardinyalı gibi "Fransız olmayan" kimlikleri acımasızca bastırmıştır –aslında bugün hâlâ bastırmaktadır. İngilizler İskoç, İrlandalı, Galli ve Kelt kimliklerini yok etmek için zor kullanmıştır. Çin, her ne kadar geçiş döneminde kâğıt üzerinde tanısa

da, birçok azınlığa yönelik uzun vadeli bir Çinlileştirme sürecine girmiştir. Ulus-devlet inşa etme çabaları her zaman hoş bir şey değildir.

Mısır hareketin liderliği iddiasına giriştiği zaman pan-Arabizmden güçlü bir araç olarak yararlanmıştır. Ancak Irak ve Suriye gibi ülkeler "Araplar"ın nihaî liderliğini Mısır'a bırakmaya razı değildiler. 1970'lerde Cemal Abdünnasır döneminde pan-Arabizmin siyasî ve askerî fiyaskoyla sonuçlanmasından sonra sözkonusu ideoloji siyasî bir kuvvet olarak gözden düşmüş görünmektedir. Ancak bu tür fikirler hiçbir zaman tamamen yok olmazlar; sadece nadasa çekilirler, şartlar değişince yeni bir kılıf altında tekrar hayata dönmeyi beklerler. Arap dünyasındaki neredeyse bütün anaakım siyasî hareketler, şu veya bu biçimde, pan-Arabizm veya Arap milliyetçiliği unsurları barındırmıştır: Mısır Arap Cumhuriyeti, Suriye Arap Cumhuriyeti, Libya Arap Cumhuriyeti ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin hepsi de resmî olarak adında "Arap" kelimesine yer veriyor. Bunun ardında yatan şey, birliğe yönelik derin bir psikolojik dürtü: savunma için, ortak dava için, ortak güç ve dayanışma için ve de mirasa beraberce sahip çıkmak için. Pekala, neden olmasın? Arap halklarının ve devletlerinin aralarındaki bunca müşterekliği tanıması ve bölgesel meselelerde, özellikle de Arap dili, kültürü, ekonomisi ve egemenliğini ilgilendiren meselelerde istişare etmesi son derece mâkuldür.

Bu arada Arap devletleri ve halkları arasında bölgesel kimlikler de mevcuttur. Büyük Suriye ya da Kuzey Afrika işbirliği veya Körfez Ülkeleri arasında birlik sağlamaya dönük hareketler vardır. Hatta Arap dünyası içindeki *İslamcı* hareketler bile, dile getirilmeyen bir Arap milliyetçi unsurdan azade değildirler. Her ne kadar Kur'an dinî kimliğin önüne geçen bir etnisiteyi kategorik olarak reddetse de, gerçekte alt-bölgesel kimlikler –Mağrib, Arap Yarımadası– yerel devletin sınırlarının ötesine geçen daha kapsamlı bir düzlemde çalışmakta, böylece Müslüman halklar arasında daha büyük bir birlik düşüncesinin yapı taşını oluşturmaktadır. Şimdi, Mısır'ın 1950'ler veya 1960'lardaki tarihine şöyle bir göz atmak, o dönemde İslamcıların, nasıl Mısır'da Nasır'ın, yahut Irak ve Suriye'deki milliyetçi liderlerin pan-Arapçı fikirlerinin düşmanı olduğunu göstermektedir. Ancak bu çatışma ideolojiden çok siyaset ve iktidar ile ilgiliydi: İslamcılar pan-Arap diktatörlerin dayatmacı politikalarına karşı çıkıp onlarla rekabet edebilecek yegane ciddî alternatif siyasî güç durumundaydılar. Başka türlü pan-Arapçılar ile İslamcılar arasında yakın işbirliği için çoğu kez sağlam ideolojik zeminler vardır; özellikle de dış politika meselelerinde –devlet ya da *ümmet* kültürel egemenliği ve sınır bütünlüğünün yabancı (gayri Müslim) müdahalesinin tehdidi altında olduğunu hissettikleri zaman. İslam ve Arabizm ortak bir düşmana karşı kültürel olarak birbiriyle örtüşürler.

Dil Arapların geleceği konusunda anahtar faktörlerden biridir. Yüz yıl önce Arapçanın birçok yerel lehçesi mevcut olup, bunların birçoğu neredeyse birbiriyle karşılıklı anlaşabilir bile değildi. Okuma yazma bilmemek yaygındı. Klasik yahut edebî Arapça, eğitim görmüş bir elit kesimin dilinden ibaretti. Ancak modern iletişimler çarpıcı değişiklikler getirmiştir. Arapların Sesi 1950'lerden itibaren Kahire'den Arap dünyasına radyo yayınları yapmış, (bazen Mısır lehçesiyle) yeni edebî dilde, Arap dünyasındaki insanlar ve olaylarla ilgili önemli haberleri içeren bilgiler aktarmış, kısa sürede büyük dinleyici kitlesi kazanmıştır. Bugün uydu yayını yapan el-Cezire TV kanalı sayesinde bu dil devrimi daha da ileri boyutlar kazanmıştır. El-Cezire 1990'ların sonunda yirmi dört saat yayın yapmaya başlamış, tabuları kırmış ve bir zamanlar Arap dünyasında yasak bölge sayılan hemen hemen bütün konularda münakaşa ve tartışmalar yayınlamıştır. Kahvehanelerde Araplar kendi hayatlarıyla, ekonomileriyle, siyasetle, kültürle ilgili açık tartışmaları ve Orta Doğu'da savaş ve barışla ilgili yayınları, mıhlanmış gibi izlemişlerdir. Daha önemlisi, bütün bunlar az çok modern edebî Arapça ile yapılmıştır. Bugün edebî Arapçayı en azından anlamayan çok az Arap vardır, ki bu onların bölgedeki gelişmeleri izleme becerisi konusunda çok hayatî bir şeydir. Arapça dili Araplar arasında hiç olmadığı kadar homojen hale gelmekte, bu da Arap dünyasının evrensel dili olarak bütün Arap ülkelerindeki insanlar için –evde yerel ağızları kullanmak kolaylarına gelse bile– haberleşme dili olarak edebî Arapça öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Modern iletişimler bundan dolayı pan-Arabizmin hayatî önemdeki araçlarından birini yaratmış durumdadır. Şayet Orta Doğu'da 100 yıl önce yaşayan çok az insan kendisini Arap hissetmişse, bugün bu durum çarpıcı biçimde değişmiştir. Kendisini Arap olarak tanımlayan insanların sayısı muazzam derecede artmış, Arap kimliği (Ürdünlü, Ummanlı veya Libyalı gibi) yerel devlet kimliğiyle kolayca rekabet edebilir hale gelmiştir. Buna paralel biçimde İslamî kimlik de büyümüştür. (Mısır'a karşı oynanan bir futbol maçında Libyalı olan biri, Mısır Yunanistan'a karşı oynarken Arap olabilmektedir.)

Bundan dolayı pan-Arabizm birçok düzeyde sözkonusudur. Peki bu ne anlama gelmektedir? Farklı ülkelerde yaşayan sıradan Araplar arasında daha önce hiç hissedilmemiş kültürel bir bağ anlamına gelmektedir. Bunun tek istisnası belki bir asır evvel Osmanlı Türkçesi, en azından Arap elitleri arasında "*lingua franca*"* ve İmparatorluğun resmî dili idi. O dönemin kalıntıları halkın hafızasında ve özellikle Mısır ve Doğu Akdeniz ülkeleri başta olmak üzere birçok lehçede hâlâ izleri bulunan

---

* Lingua franca: ana dili farklı insanların konuştuğu ortak dil. (çn)

Türkçe ifadelerde hâlâ mevcuttur. Bugün bütün Araplar bütün öteki Arap ülkelerindeki gelişmelerin gayet yakınen farkındadırlar. Aynı şey, AB'nin her tarafındaki olaylarla o kadar yakından ilgilenmeyebilen Avrupalılar için her zaman söylenemez. Araplar arasında bir müştereklik duygusu bugün tarihteki herhangi bir dönemdekinden daha büyük olup, dış meydan okuma, tehditler ve savaş da bunu teşvik etmektedir. Bu durum, bazen liderleri birbiriyle kavgalı olsa bile geçerlidir.

"Arap dünyası" ifadesinin kendine özgü kullanımına da dikkat etmelidir. "İslam dünyası" terimindeki hariç, dünyada başka nerede "dünyası" diye bir ifade var ki? Artık bir "Hıristiyan dünyası" ya da Hıristiyanlık yok (19. Yüzyıl Batısı'nda bu terim hâlâ mevcuttu). Düzenli olarak bir Budist dünyasından, Katolik dünyasından, Latin Amerikan dünyasından, Afrika dünyasından, yahut Doğu Asya dünyasından söz etmiyoruz. ("Komünist dünyası"nın bir antitezi olarak, esas itibariyle Soğuk Savaş döneminden kalma bir "Batı dünyası" var.) Bütün bunlar şu anlama geliyor: kültürel anlamda konuşsak bile Arabizm ya da pan-Arabizmin varlığı ve gücünü bütün gezegen kabul etmektedir.

İyi de bunun sınırları neler? Bu, Kahire, Riyad veya Şam'ın Arap dünyası için gündemi belirlemesine imkan veriyor mu? Hayır, gittikçe zorlaşan bir şey bu. Fakat Arap dünyasında sömürgecilik döneminin kilit özelliklerinden biri de, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra Arap devletlerinin sınırlarının Batılılar tarafından yeniden çizilmiş olmasıydı. Özellikle uzun bir tarihsel sürekliliğin sonucu oluşmuş bir büyük Suriye kültürel varlığının vücut verdiği Büyük Suriye bölgesinin nasıl küçük devletlere bölündüğünü bir düşünün. Merak konusudur: Orta Doğu'da Batılı sömürgecilik, Avrupalı mandacılık olmamış olsaydı, bugün bu bölgenin sınırları nasıl olurdu acaba? Esasen, Arap devletini bekleyen meydan okumalardan biri de, insanlarda –yeni Arap devletçiklerinin tamamen meşru ya da "gerçek" olmadığı çünkü liderleri daima Batı tarafından yerleştirilen bu devletçiklerin en başta Avrupalı güçlerce yaratılmış olduğu şeklindeki– pusuya yatmış durumdaki hissiyattır. Bu olgu, komşularının işlerine burunlarını sokmaları konusunda liderlere kısmî bir meşrulaştırma sağlamaktadır.

İkilem ciddidir. Modern Batılı milliyetçilik ilkeleri, Arap vatandaşlarından, bağlılıklarını –daha önce sadece bir bölge olan ama– Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni kurulmuş tekil sömürge devlete transfer etmelerini talep etmektedir. Fakat nasıl olur da bir insan bir gecede ateşli bir yurtsever "Ürdünlü" oluverir, daha 1922'ye kadar ortada Ürdün diye bir devlet yokken, bağımsızlığını daha 1946'da kazanmışken, idareci hanedanı dışarıdan ithalken, coğrafyası da daha yakın icat edilmiş-

ken ve nihayet nüfusunun yarısı da kendisini Filistinli hissederken? Bu bölgeler arasında geçmiş yüzyıllarda anlamlı tarihsel sınırların olmaması bugün Arap devletlerinin neden çoğunlukla –benzer etnik grupların, kabilelerin, mezheplerin yahut klan gruplarının bile mevcut olduğu ancak yakın geçmişte resmen "bağımsız" siyasî devlet haline gelmiş– bir komşu devletin işleriyle güçlü organik ve tarihî menfaatleri ve bağları koruduklarını açıklamaktadır. Arap dünyasında dış politika hâlâ büyük ölçüde, esasen Arapların "iç işleri" olan –bölgesel konularda veya belirli komşu devletlerin sorunlarıyla ilgili muhtemel ortak yaklaşımlar konusunda habire istişarede bulundukları– konular etrafında dönmektedir. Arap devletleri birbirlerine danışmadan, kendi başlarına bağımsız olarak pek iş yapmamaktadırlar. Arap devletleri arasında ulusal, yani, yerel egemenlik bir bakıma dünyadaki öteki devlet grupları arasında olduğundan muhtemelen daha zayıftır; Araplar bu kadar çok politika meselesinin birbirine kilitlenen karakterini teslim etmektedirler. Bütün bunlar pan-Arabizmin gücüne bir kez daha baş eğmek demektir. Ortak menfaat zemini bulmak ille de tamamen kötü bir şey demek de değildir. Pan-Arabizm bir tutku, bir ideoloji olarak, özellikle –Hüsnü Mübarek'in ABD ve İsrail çıkarlarını korumak üzere esas itibariyle Amerika tarafından kıskaca alınıp paraya bağlanması sonucu– Mısır'ın 1981'den sonra uluslararası oyunun dışında kalmasıyla, zor zamanlar yaşamaya başlamıştır. O tarihten sonra Mısır Arap dünyasının önemli meselelerinin birçoğunda büyük ölçüde sessiz, *savaşamaz halde* (*"hors de combat"*), oyun dışı kalmıştır. Suudî Arabistan, muazzam petrol zenginliği ve Kutsal Mekanların sahipliğinin verdiği güçle, Mısır'ın sesinin kısılmasından faydalanmış ve daha büyük bir bölgesel liderlik rolü üstlenmiştir. Fakat Suudî Arabistan hakkında da genel Arap kamuoyunda çoğunlukla Amerika'nın etki alanında kaldığı, kraliyet ailesinin Amerikan isteklerine boyun eğdiği, ihtiyatlı ve cesaretsiz bir yaklaşım sergilediği ve inisiyatiflerinin rahatça sınırlarının çizilebildiği şeklinde bir algı vardır. Bölge insanının can attığı şey bağımsız bir sestir, cesur yeni tutkuları dillendirebilecek, halkın sevmediği ABD veya Avrupa Birliği politikalarına karşı keskin bir ulusal egemenlik savunması yapabilecek bir ses. Bir zamanlar Arap Devrimi adına Cemal Abdünnasır'ın yaptığı gibi yüksek sesle konuşacak, hareket edecek ve ilham verecek bağımsızlık yanlısı karizmatik bir liderin yokluğu fena halde hissedilmektedir. İronik bir şekilde, bu boşluğu ilk doldurmaya başlayan, 1979'dan sonra İran İslam Devrimi'ydi; devrimin dilini konuşuyor, Batılı güce meydan okuyordu, kendi özgün İslamî yönetimini yaratmaktan söz ediyor, Batılı hakimiyet ve müdahaleden bölgenin rahatsızlığını dile getiriyordu.

Batı'da bazıları gerek Arap milliyetçi liderlerin ve gerekse İran'ın sa-

dece Batı karşıtı duyguları siyasî oyun için istismar ettiğini ileri sürebilir. Ancak realite şudur ki –bu tür hissiyat var olma zemini bulduğu sürece– bir devlet, bir ideoloji, bir lider muhakkak ortaya çıkacak, bu güçlü milliyetçi dürtülerin, tutkuların ve popüler Batı-karşıtı bölgesel hissiyatın dile getirilmesine aracılık edecektir. Bir keresinde kendisine Mısır'ın Arap milliyetçi davasının neden bu kadar hararetle peşinden koştuğu sorulduğunda, Nasır, şu etkili cevabı vermek suretiyle, bölgede, ne olursa olsun her zaman dile getirilmeyi bekleyen kökü derinlerde ve kalıcı siyasî dürtülerin varlığını teslim ediyordu: "Bölgede aktörünü arayan bir rol var; Mısır bu rolü üstlenecektir." Batı şayet şuna inanırsa, bu çocukça olur: Batılılar hoşnut kalmayacaklar endişesiyle mevcut politikacılar bunları dile getirmekten kaçınırsa, bu tür siyasî hissiyat da ortadan kaybolur. Yahut o andaki liderleri alaşağı edilirse [bu mesele hallolur]. Bir nedeni olduğu müddetçe, bu tür düşünce ve hissiyat her zaman bir şekilde dile getirilmeyi talep edecektir.

Böylelikle Arap milliyetçiliği, Arapların çoğunun düşüncesinde bugün hâlâ merkezî bir yer işgal eden şu tür anahtar fikirlerin sesi olmuştur: İsrail devletinin kurulması sırasında Filistinlilere yapılan haksızlıklar; İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'deki 40 yıllık işgali; ABD sponsorluğunda yapılan "barış süreci"nin maskaralık ve mânâsızlığı; otokratik ve çoğu kez iktidarsız, Washington'a bağımlı, uluslararası düzlemde Arap kamuoyunu temsil edecek cesaretten yoksun Arap diktatörlere karşı hissedilen hayal kırıklığı; Amerikan "Terörizmle Küresel Savaş"ının örtük İslam karşıtı karakterine ve Arap dünyasının işlerine Batılıların sürekli savaş ve siyasî-askerî müdahalesine karşı duyulan öfke. Her ne zaman bir Arap lider azıcık bile olsa bu konulardan herhangi biri üzerine açık seçik konuşacak olsa hemen kamuoyu tarafından alkış yağmuruna tutulmaktadır fakat bu tür bir açık sözlülük nadiren ve ürkekçe oluyor. Halkın genelinin, düşünürler ve entellektüellerin çoğunun bakış açısından, Orta Doğu'da halkın arzularına ve dertlerine tercüman olan ya da ulusal onur ve menfaatini savunan bir liderlik yoktur. Arzular da hepten negatif ve Batı karşıtı şeyler değil; insanlar daha iyi bir hayat istiyorlar, onlara itibar kazandıracak, iş, eğitim, barınak, daha fazla özgürlük verecek, daha temsil kabiliyeti yüksek ve kendileriyle ilgilenen bir devlet.

Devrimden beri İran bu dinamiği çok iyi anlamış ve ifade etmiş, İslamcı ve devrimci değerleriyle birlikte, bölgedeki Arap kamuoyunda büyük sempati kazanmıştır. İran'ın bir Arap ülkesi bile olmamasının fazla bir önemi yoktur. Esasen İran'daki Fars milliyetçiliğinin doğası gereği Türk karşıtı ve Arap karşıtı, en azından eski günlerden kalma güçlü bir birikimi vardır. Ancak İran İslam Cumhuriyeti'nin İslamî yönelimi

son zamanlarda patlayan Suudîlerin finanse ettiği Şiî karşıtlığına kadar Fars milliyetçiliğinin daha şovenist unsurlarını yumuşatmakta, onu Orta Doğu'nun geniş İslamî kültürel karakteri ile daha başarılı bir şekilde kaynaştırmaktaydı.

Türkiye'nin AKP hükûmetinin aynı bölgesel meselelerin birçoğuyla ilgili olarak yüksek sesle konuşmaya ve ilk defa kendi Müslüman referanslarını göstermeye başlaması işte böyle bir ortamda meydana geliyordu. Türk düşünüş biçimindeki bu kayma Arapların derhal dikkatini çekmiş ve 2000'li yıllardan başlayarak Türkiye'ye hızla yeni saygınlık ve popülarite kazandırmıştı. Bu arada Ankara da, ABD'nin Türkiye'nin komşuları Irak, Suriye ve İran'a yönelik politikasının uzun dönemde istikrarsızlaştırıcı boyutundan aynı oranda endişeliydi. Dahası, göreceğimiz üzere, Türkiye'nin AKP'si Kemalizmin güçlü Türk milliyetçiliği tonlarını ciddî biçimde geriye çekip paylaşılan İslamî değerlere vurgu yapıyor, böylece Türkiye'nin imajını yumuşatıp Orta Doğu'da daha kabul edilebilir hale getiriyordu. Esasen, İslamın geniş ideolojik çadırı farklı etnik gruplardan oluşan büyük bir çeşitliliği içine alabilir; ancak bu defa da gayri Müslim azınlıkları kucaklamada sıkıntıya düşecektir.

Bugün sorulması gereken soru şudur: bölgesel liderlik bağlamında etnisitenin ve özellikle de pan-Arabizmin geleceği nedir? Dahası Türkiye herhangi bir şekilde bu tabloda yer bulabilir mi? Acaba bölge daha büyük bir bölgesel işbirliği için çok daha geniş bir ideolojik çadıra ihtiyaç duymaz mı? Esasen, bugün 21. Yüzyıl küreselleşme çağının perspektifinden Avrupa-eseri "milliyetçilikler"in iki yüzyıllık tarihine bakıldığında sözkonusu dar görüşlü ideolojilerin Avrupa ve dünyayı sürekli tekrar eden çatışmalara ve savaşlara garkettiği açıkça görülmektedir. Büyük bedeller ödedikten sonra Avrupa nihayet milliyetçiliğin Avrupa'nın geleceği için uygun bir zemin olmadığını anlamıştır. Avrupa Birliği, bütün hataları ve tökezlemelerine rağmen, bölgecilik ve bölgesel dayanışmaya karşı devrimsel bir yeni yaklaşımı temsil etmektedir: devletlerin, daha büyük menfaatler için, ulusal egemenliğin önemli unsurlarından feragat etme istekliliği. İktisadî küreselleşmenin zorlayıcı kuvvetleri de sınırların bu şekilde aşınmasına yardım etmektedir.

O halde neden, pan-Arap deneyi romantik, aptalca, safça, ütopik, gerici, sömürücü bir olgu ya da bir şaka olarak görülsün ki? Daha büyük bir bölgesel birlik arzusu, zamanın ruhuna, mâkul olmayan sınırlarla birbirinden ayrılmış kendi başına hareket eden tekil Arap devletlerinden daha uygun olmaz mı? Esasen, daha büyük Arap birliğine yönelik pan-Arap gayretlerinin başarısızlığına büyük oranda katkı yapan şey, Arap dünyasındaki rejimlerin bizzat bu otoriter karakteridir. Geçici yeni

siyasî birlikler –"Birleşik Arap X Cumhuriyeti"– şu veya bu idarecinin keyfine göre kurulmuş, devletler arasında havaalanında alelacele yapılan bir birlik-imzalama töreniyle devletler arasında ikmal edilen "evlilikler"; Arap şakasında dendiği gibi, kimin gelin kimin damat olduğunu insanın hep merak ettiği evlilikler. Bu tür kestirmeden kurulan birlikler, liderler artık avantajlı ya da etkili olmadığını gördükleri anda, aynı hızla dağılmaktadırlar; hepsi de kamuoyuna hiç danışılmadan yapılan işler bunlar. Arap halkları bu tür gayri meşru maskaralıklardan sonra damaklarında buruk bir tatla kalakalmaktadırlar.

Arap siyasetinin gelecek onyıllarda demokratik süreç yönünde artan bir talebi olacağına inanmak için her türlü neden vardır. Arabizm ile İslam ille de birbiriyle çelişmeyecek, aksine birbirini tamamlayacaktır. "Seküler-dindar karşıtlığı" şeklindeki o eski ikilem, daha iyi bir toplum ve yönetişim yönündeki kamusal arayışta her iki unsura da yer verebilecek bir siyasî dinamiği artık ifade edemez olacaktır. Demokratikleşmenin düşmanları ve eski düzenin temsilcileri kamuoyunu bölmek ve kontrol altına almayı kolaylaştırmak için bu değerleri ve ideolojileri manipüle etmeyi deneyeceklerdir: böylece Sünnî-Şiî karşıtlığı, laik-dindar karşıtlığı, Türk-Arap ya da Türk-Fars karşıtlığı üzerinden yeni bir fitne fesat çıkarıcı bölünme dalgası [ortaya çıkacaktır].

Demokratikleşme sürecinde Arap dış politikaları da kaçınılmaz olarak kamuoyu görüşünü daha fazla dikkate almak durumunda kalacaktır; bu durumun, gerek geleneksel ABD hegemeonyası ve gerekse Filistin topraklarında İsrail yayılmacılığını öngören sertlik yanlısı İsrail politikalarına karşı, bölgede duyulan memnuniyetsizliği doğrudan etkileyen geniş içerimleri bulunmaktadır. İsrail'in bu şekilde eleştirilmesi basitçe "anti-Semitizm"e atfedilemez. ABD'li politikacılara olmasa bile dünyanın çoğuna aşikardır ki, İsrail tarihindeki en sağcı ve en sert İsrail hükûmetleri tarafından domine edilir hale gelmiştir. ABD Orta Doğu'da kamuoyunda büyüyen hayal kırıklığı ve öfkeye ve de yaşlı idarecilerden memnuniyetsizliğe şaşırmamalıdır. Gerçek şu ki, Arap halkları dış güçlere borçlu, seçilmemiş otokratları kabule istekli değildir. İstedikleri, Arap devletlerinin, kendi halklarının algıladığı iç ve dış menfaatlerini savunabilecek idarecilerdir. Türk politikaları aynen bu doğrultuda ilerlemiş olup, gerçek bir Arap liderliğinin olmadığı bir zamanda Arap halkları nezdinde yeni keşfedilmiş Türklerin popülarite kazanmasına katkıda bulunmuştur. Mısır'da 2011 yılında ilk Mübarek sonrası hükûmet kurulduğu zaman, Mısır'ın yeniden daha halka dayalı bir liderlik doğrultusunda hareket etmeye başladığı sanılmıştı. Ancak Mısır'daki bu ilk Mübarek sonrası hükûmete karşı daha sonra askerî darbe yapılmasın-

dan dolayı, yeni askerî hükûmetin halkın taleplerine duyarlı olması pek muhtemel görünmemektedir; Mübarek döneminin bürokratik sıkıntılarına geri dönülmesi daha muhtemeldir. Bundan dolayı Arap milliyetçi dürtüleri büyük ihtimalle yine bastırılacaktır, bu da bölgede bir liderlik boşluğu bırakacaktır. Peki bu boşluğu kim dolduracaktır?

ARAP GÜNDEMİ VE TÜRKİYE

Orta Doğu bölgesinin liderliğini ortaya çıkaracak olan şey nedir: [bu liderlik] Orta Doğu kültürünün bir dinî veya etnik temeline mi dayanacaktır? Bu sorunun cevabının, ya/ya da şeklinde olması pek ihtimal dahilinde değildir. Din ve etnisite birbirini dışlayan şeyler olmayıp, bir iç iktidar kavgası sözkonusu olmadıkça, geleceğin Orta Doğu kültüründe her iki faktör de yer alabilir. Bölgenin geçmişte çoğunlukla eksikliğini çektiği, kendine güven içinde, daha fazla bağımsızlığın, meşruiyetin ve bölgesel işbirliğinin tadını çıkararak yükselişini teşvik etmek için ne dar etnisite yeterlidir, ne de dar dinî kimlik.

Arapların gelecekle ilgili gündeminde dört mesele karşımızda durmaktadır. Birincisi, Filistin Sorunu ve Arap devletlerinin İsrail ile ilişkilerinin normalleşmesidir. Konunun bugünkü aciliyeti ve duygusallığı kırk yıl önce olduğundan daha düşük düzeyde değildir. İkincisi, Arap dünyasının dış etkilerden, baskılardan ve müdahalelerden bağımsızlığı, egemenliği ve kendi kaderini tayin etmesidir. Üçüncüsü, Tunus'ta 2010'da Arap Baharı'nın ilk patlak vermesine kadar, modern dönemde hemen tamamen Arap dünyasında namevcut olan demokrasi, itibar ve insan haklarıdır. Dördüncüsü, iyi yönetişimdir: Arapların ve öteki Müslüman halkların refah, zenginlik, ekonomik canlılık, istihdam düzeyleri, kültürel-eğitimsel durum. Türkiye bütün bu meselelerle sadece yakından ilgilenmekle kalmamaktadır; kendi bünyesinde son zamanlarda kayda değer oranda gösterdiği başarı ve tecrübeye de sahiptir. Ankara bir üyesi olduğu bölgenin evrimine ortak olmak istemekte, Batı'nın bir vekili gibi gelişmeleri kenardan seyretmek istememektedir. Müslüman dünya açıkça, ithal Batılı planlar yerine, kendi geleneğinin içinden –bu durumda, Türkiye'den– gelen kültürel modellere ve örneklere daha açık ve olumlu tepki verir durumdadır.

TÜRKİYE'YE OLUMSUZ TEPKİLER

Türkiye, son on yıl boyunca, giderek karşı konulamaz bir şekilde Arap dünyasındaki en popüler ülke, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da ezici bir üstünlükle en popüler lider haline gelmiştir. Ancak Türkiye'nin birçok alandaki başarısına ve kamuoyu yoklamalarında yakaladığı say-

gınlığa rağmen, bazı olumsuz görüşler de mevcuttur. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Osmanlı İmparatorluğu'nun süregelen olumsuz hatıraları: İmparatorluk bir yandan birçok alanda oldukça başarılıyken, bütün imparatorlukların yaptığı gibi, iç isyan ve muhalefeti de ezmiştir. Tarihin modern Arap milliyetçisi bir versiyonu, bir yüzyılın dörtte üçünde Arap eğitim müfredatına egemen olmuş, bağımsızlık için Arap milliyetçisi Avrupalı emperyal kontrole karşı olduğu kadar, Osmanlılar'a karşı da [bir mücadeleye] vurgu yapmıştır. Bu anlatının büyük bölümü milliyetçi amaçlara hizmet eden bir modern tarih tasavvurunu temsil etse de, Arapların Türkiye'ye karşı düşüncesini kısmen olumsuz yönde etkilemiştir.
- Türkiye'nin İslamî referanslarına olan güvensizlik: Her ne kadar AKP ülkenin başarıları konusunda Arap ve Müslüman halkları etkilemede olağanüstü kazanımlar elde etmiş olsa da, Araplar, modern Türk tarihinin büyük bölümünde devletin İslama ve İslamî maziye karşı düşmanca bir tavır aldığını, Kemalist "Batılı" olma arayışı bağlamında Orta Doğu'ya ve kültürüne küçümseyerek baktığını hatırlamaktadır. Acaba Türkiye gerçekten değişmiş midir?
- Türk laikliğine güvensizlik: Her ne kadar Türk kamuoyunda büyüyen bir dindarlık aşikar olsa da, Türkiye'nin (AKP tarafından bile) devletin meşru temeli olarak resmen laikliği kabul ediyor olması, öteki İslamcılar ve dindar bireyleri Türkiye'nin bölgedeki siyasî ve kültürel emelleri konusunda şüpheci hale getirmektedir. Bununla birlikte birçok Orta Doğu laikleri aynı konuda Türkiye'ye saygı duymaktadır.
- Türkiye'nin jeopolitik hedeflerine güvensizlik: Kemalist rejim altında modern Türk tarihinin büyük bölümünde, Ankara Batılı jeopolitik hedeflerle çok yakından bağlantılıydı, 1990'ların bir bölümünde İsrail ile kurulan ittifak da dahil. Türkiye'nin –bütün o bağımsız politikalar söylemine rağmen– İslamî bir maskeyle Orta Doğu'ya Batılı etki ve çıkarları yansıtacak daha sofistike bir Truva atı haline gelip gelmediğiyle ilgili, süregelen kuşkular vardır.
- Arap *rejimlerinin* nüfuz rekabeti konusundaki kaygıları: Arap *halkları* bugün Türkiye'ye, rejimlerin duyduğundan çok daha fazla saygı duymaktadır. İran, Irak, Suudî Arabistan, Suriye ve Mısır'daki rejimlerin hepsi de Türkiye'nin kendi nüfuzlarını azaltma tehdidi taşıyan jeopolitik rollere soyunduğundan kuşkulanmaktadırlar.
- Türk demokratikleşme planlarından korku: Otoriter rejimler Erdoğan ve Davutoğlu'nun açık reform ve demokratikleşme çağrılarından olduğu kadar Müslüman Kardeşler ile olan iyi ilişkilerinden de kaygı

duymaktadırlar; bütün bunlar otoriteryen rejimler ve monarşilerin güvenliğini tehdit eden bir gündem akla getirmektedir.

- Çatışmalarda Türklerin tarafsız kalmayacağından duyulan korku: Zaman içinde bölge ülkeleri arasındaki çatışmanın içine çekilmeden, tarafsız kalabilmesi Ankara için kolay olmayacaktır. Esasen, Ankara son yıllarda halihazırda Suriye, İran, Irak, Suudî Arabistan ve Mısır rejimlerini kızdıran pozisyonlar almış durumdadır.
- Her tür dış müdahaleden rahatsızlık: Bazı milliyetçi Arap liderler, Müslüman olsun veya olmasın, Arap dünyasına *hiçbir* Arap olmayan müdahaleyi hoş karşılamamaktadır.

Bölgede iş başındaki jeopolitik güçlerin bazı detaylarına baktıkça bu konular bir kez daha gündeme gelecektir.

KISIM III

BİR MODEL OLARAK TÜRK TECRÜBESİ

Türkiye 21. Yüzyıl'ın başlarında Müslüman dünyanın öteki kısımları için büyük önemi olan ciddî bir evrimsel süreçten geçmiştir. Bu en başta 2002'den beri iktidarda olan AKP hükûmeti sayesinde olmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu ve Müslüman dünyadaki öteki ülkelerle olan ilişkileri her zamankinden daha yakın hale geldikçe, edindiği tecrübe öteki Müslüman ülkeleri daha yakından ilgilendirir bir hal almaktadır; bu durum çok önemli iki alanda özellikle geçerlidir: siyasette askeriye sorunu, iç politikada İslamın rolü. Türkiye her iki süreci de, Müslüman dünyanın başka bir yerinde pek görülmedik şekilde, oldukça başarılı biçimde yönetmiştir. Ne var ki, bütün siyasî liderlikler eninde sonunda bir düşüş yaşar; 2013 ortalarında Başbakan Erdoğan siyasî çarpıcılığını kaybetme belirtileri gösterdi, ki bu muhtemelen kendi kariyerinin veya belki de partisinin aşağı gidişinin habercisiydi. Bununla beraber AKP'nin potansiyel çözülmesi, partinin ilk on yılındaki kayda değer başarılarına gölge düşürmez.

İzleyen bölümde, ordunun Türk siyasetinde uzun süreli rolüne ve askeriye ile sivil iktidar arasında nihaî bir hesaplaşmaya doğru gidiş sürecine bakacağız. Ardından yolumuza "Ergenekon" Davası denen olayla devam edeceğiz –orduyla bağlantılı "derin, yahut gizli devlet"in görünmeyen yüzünün ortaya çıktığı, askeriyenin sivil yönetişimin nihaî olarak dışına çıkarılmasını kolaylaştıran süreç. Türkiye gibi, dünyadaki ülkelerin epey bir kısmı devlet içinde bir "derin ya da gizli devlet"in –resmî devlet kurumlarının, mekanizmalarının ve yasaların dışında, yahut bunlardan bağımsız hareket eden, seçilmemiş ve kimseye hesap vermeyen, kaynağı belirsiz güç ağlarının– varlığından muzdariptir.

İkinci bölümde, Türk devlet tecrübesinde dinin evrim geçirmekte olan rolü incelenmektedir. Türkiye Batılı veya Amerikalı anlamda –yani devletin dine karşı tarafsızlığı anlamında– hiçbir zaman gerçekten laik olmamıştır. Ancak hiçbir şekilde bir İslam devleti de değildir. İstisnasız yeryüzündeki her bir Müslüman ülke benzer bir meydan okumayla karşı karşıyadır: İslamın değerlerinin devletin ve toplumun işleyişiyle irtibatı en iyi nasıl kurulabilir? Tartışmamız Türk devlet ve toplumunda İslamın işleyişinin şu üç oldukça dikkate değer yönüne değinecektir:

- Dinin devletçe idare edilmesi, yahut Diyanet İşleri Başkanlığı. Resmen laik bir ülke olan Türkiye, içerde ve dışarıda kendisinin İslam ile olan karşılıklı ilişkilerini nasıl görmektedir?
- Gülen Hareketi, yahut *Hizmet*, Müslüman dünyadaki en büyük İslamcı sivil hareket. Nasıl gelişmiştir? Amaçları nelerdir ve nasıl işlemektedir?
- Bugün Türk İslamcı siyaseti içinde birbiriyle yarışan güçler arasında artan mücadele
- Bugün Türk dış politikasında dinin yeni boyutları.

5

OTORİTERYENİZM VE KEMALİST RUH

Askeriyenin Kışlaya Geri Döndürülmesi

MÜSLÜMAN DÜNYADA İÇ SİYASETTE ASKERİYENİN GÜÇLÜ ROLÜ sorunuyla boğuşmayan neredeyse tek bir ülke yoktur. Gelişmekte olan dünyanın büyük bölümünde askerî diktatörler istisna olmaktan çok, kural olmuşlardır: Orta Doğu, Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinin hepsinin de başından geçmiştir bu sorun; Batı Avrupa'da bile İspanya, Portekiz ve Yunanistan 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısının epey bir bölümünde ordu tarafından yönetilmiştir. Askerî *yüce önder* imajı –madalyalarla süslenmiş üniforma, yüksek kaşlı askerî şapka, ülkenin diktatörü olarak kalkmış kolla kalabalıkları selamlamak– bütün bunlar iç karartıcı aşina görüntüler. Bugün Müslüman dünyanın büyük bölümünde ve başka yerlerde demokratik yönetişimin önündeki tartışmasız en büyük engel, hâlâ askeriyedir. Ordu bazen sivil bir dış görüntünün ardına saklanabilir ama çoğu kez nihaî iktidar mercii odur.

ORDUNUN SİYASETTE İŞİ NE?

Esasen, sorulması gereken asıl soru, ordunun neden iç siyasetle derinden *ilgilenmemesi* gerektiğidir. Batılı emperyal kontrol sona erince, bağımsızlığına yeni kavuşan dünya ülkeleri âniden çok sayıda iç meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştı. Bir zamanlar iç güvenliği sağlayan sömürgeci güç artık yoktu. Yeni devletlerin kendi içinde siyasî iktidar kavgası başlamıştı. Ulusal gelişmenin bu kritik aşamasında, sömürgeci güç tarafından kurulmuş olan ordu, çoğu kez toplumdaki en organize, en iyi eğitilmiş ve en gelişmiş kurum durumundaydı. Bazı başka ülkelerde, gerilla güçleri emperyal güce karşı millî kurtuluş mücadelesine öncülük ediyordu. Böylece, bağımsızlık kazanılınca askerî gruplar genellikle toplumdaki öteki gruplardan daha fazla siyasî nüfuza sahiptiler.

Askerî yetkililer, hiç de şaşırtıcı değildi ki, ulusal liderlik için çoğunlukla en muhtemel adaylar durumundaydılar. Çoğu durumda yeni devletin kırılgan sınırlarını korurken, iç istikrarı da sağlamak için gereken becerilere onlar sahiplerdi. Subaylar çoğunlukla nüfusun büyük kesiminden daha iyi eğitilmişlerdi ve üst rütbeli subayların çoğu metropolde eğitim görmüşlerdi. Kâğıt üzerinde bunlar "siyaset üstü" idiler ve net bir misyon anlayışına sahiptiler. Bazı subaylar bir bağımsızlık mücadelesinin millî kahramanı olarak karizmatik bir güce eriştiler. Hepsinden önemlisi, *icbar* gücünü bunlar ellerinde tutuyorlardı.

Bu açıdan, genç, kırılgan, sınanmamış ve muhtemelen içerden ve dışarıdan tehdit altındaki yeni devlet için yönetişimde askeriyenin dominant rolü tahmin edilebilir, hatta değerli bir olguydu. Sivil idare olsa bile çoğunlukla zayıftı; devletin kontrolünü eline alma ve kendi liderlik ve otoritesini topluma empoze etme gücüne yalnızca ordu sahipti. Zaman zaman yeni sivil liderler rakiplerine karşı kendi yönetimlerini desteklemesi için, orduya bakıyorlardı. Hakikî demokratik yönetimin çoğu kez şansı pek azdı. Orta Doğu'da birçok devlet bu sorunla hâlâ boğuşmaktadır; onlar için Türkiye, sivil liderliğin eninde sonunda askeriye üzerinde sivil kontrolü tesis ettiği uzun ve zor bir sürecin önemli bir örnek vakası durumundadır.

TÜRK ORDUSU

Askerler olmadan imparatorluklar inşa edemezsiniz, Osmanlı Türkiyesi de bundan müstesna değildi. Türk tarihi askerî *mükemmellik (par excellence)* ile zirvelere çıktı. Türkler daha 1.000 yıldan fazla bir zaman önce Anadolu'ya gelmeden bile, yüzlerce yıllık askerî bir kültüre sahip kabilelerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve yaklaşık yedi yüzyıl boyunca üç kıtaya yayılmasında ordu merkezî bir rol oynamıştır. Türkler parlak askerî mekanizmalarıyla şöhret bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu büyüdükçe, sultan kabilesel ve düzensiz bir asker toplama düzeninden çıkarak, 14. Yüzyıl'da Yeniçeriler, yahut "yeni birlikler" adı verilen meşhur organizasyonu kurmuştur. Bu askerler öncelikli olarak Balkan Hıristiyan nüfusu arasından toplanıyordu: seçilmiş genç oğlan çocukları gönülsüz hizmete zorlanıyor, Türkçe öğrenip Müslüman olmak, sonra da askerî eğitim almak üzere Türkiye'nin merkezine gönderiliyorlardı; bu yolla bunlar İmparatorluk içinde idarî ve askerî hiyerarşinin en tepesindeki pozisyonlara tırmanabiliyor, en sonunda da yüksek aylıklarla emekli olabiliyorlardı. Yasal olarak bu insanlar sultanın kölesi olarak kabul ediliyorlardı, ona mutlak sadakat borçluydular, başka kimseye de bir bağlılıkları yoktu. Hıristiyan toplumsal kökenle-

rinden dolayı, Türk kabilesel güçleriyle ya da Osmanlı Hanedanı'yla kan bağları yoktu; bundan dolayı da yerel siyasî oyunlara girişmeleri veya sultana karşı bir darbeye kalkışmaları sözkonusu değildi –sonraki zamanlara kadar. İngiliz tarihçi Lord Kinross'a göre, Osmanlı Yeniçerileri Roma İmparatorluğu'ndan beri Avrupa'daki ilk düzenli orduyu teşkil ediyordu.

Kurum dâhice bir kurumdu: sultana sadık, güçlü ve disiplinli bir askerî kuvvet ortaya çıkarmıştı. Ancak, iyi tasarlanmış çoğu kurum gibi, Yeniçeriler de sonunda kendi organizasyonlarıyla, onun âdetleri, ritüelleri ve yöntemleriyle yerleşik hale geldiler. Zamanla daha büyük ayrıcalıklar talep ettiler. Sonunda kendi yasal ailesine sahip olma imkanına kavuştular ki bu da, tahmin edileceği gibi, devlet bürokrasisi içindeki güçleri arttıkça, sadakatte çatlamalar yaratıyordu. En sonunda iktidar ve nüfuzları bizzat sultanı bile korkutur hale gelmişti.

Askerî yenilgiler çoğu defa askerî reformun da anasıdır. Sonraki yüzyıllarda, Osmanlı orduları daha modern Avrupalı ordular karşısında yenilgi yüzü görmeye başlayınca, İstanbul'da modernleştirilmiş etkin bir ordu kurmak için cesur adımlar atılması yönünde baskılar arttı. Osmanlı sultanları Yeniçerileri kontrol altına almak ve bunları Avrupalılarınkine benzer modern bir orduya dönüştürmek istediler. Yeniçeriler ise bu çabaları kendi özerklik ve iktidarlarına açık bir tehdit olarak algıladılar. 1622'de Sultan II. Osman kendi Yeniçerileri tarafından tahttan indirilip öldürüldü; bir erken "darbe" ve askerî reforma karşı direniş eylemiydi bu; yerine daha uysal bir sultan getirildi. Ardından, 1807'de Sultan III. Selim, iktidarlarını sınırlama çabalarına tepki olarak, bir Yeniçeri darbesiyle tahttan indirildi. Sultan'ın iktidarına karşı devam eden bu meydan okumalar, sonunda Yeniçeriler için ölümcül sonuçlar doğurdu. 1826'ya gelindiğinde reform ve reorganizasyona karşı bitmek bilmez Yeniçeri direnişi tahammül edilemez boyutlara ulaşmıştı. Bu defa yeni sultan, II. Mahmut, bunların gücünü kırmaya kararlıydı. Yeni bir modern ordu kurulacağını ilan etmek suretiyle Yeniçeriler arasında silahlı bir kalkışmayı bilinçli olarak kışkırttı. Yeniçeri güçleri kitleler halinde Saraya yürüdüler ama bu defa sultan hazırdı: Yeniçeri kışlaları yerle bir edildi, sağ kalan askerler de göz açtırmayan topçu ateşi altında bir gün içinde sokak çatışmalarında katledildiler. Sultan Yeniçerileri tamamen dağıttı, bütün mülklerine el koydu ve Balkanlar'ın tamamında Yeniçeri güçlerinden geriye kalanları da idam ettirdi. Batı tarzı yeni bir ordu kuruldu. Yine de çok geçmeden anlaşılmıştı ki, Yeniçeri iktidarını sınırlandırmak için verilen uzun mücadele sadece birinci raundu teşkil ediyor –20. Yüzyıl'ın daha son yıllarına kadar ordu tarafından Türk hükûmet-

lerinin periyodik olarak devrilmesiyle sonuçlanan– daha uzun süre gidecek olan bir ciddî "sivil-asker" çatışmaları örüntüsünü önceden haber veriyordu.

Yeniçerilerin 1826'da ortadan kaldırılmasıyla, askerî güç oldukça yeni bir şekil almıştı. II. Mahmut, eğitim için modern askerî kurumlar gerektiren tamamen yeni ve Batılılaşmış bir ordu kurmak üzere harekete geçti. Yepyeni bir askerî akademi kurarak Batılı askerî ve mühendislik tekniklerini öğretmek üzere Fransız ve Prusyalı [Alman] subaylar getirtti. Amaç Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılılaşmış profesyonel askerlerden oluşan bir yeni sınıfla donatmaktı.[1] Ancak burada bir çelişki var gibiydi: her ne kadar Batılı askerî görevliler eğitim veriyorlar idiyse de, bu yeni Batılı askerî teknikler Osmanlı açısından esasen *Batı'dan* gelen askerî meydan okumaya karşı koymayı, bunun yanısıra Osmanlı Hıristiyan nüfusu arasında baş gösteren (çoğunlukla İmparatorluğu zayıflatmak ve parçalamak için Batılı güçler tarafından kışkırtılan ya da desteklenen) isyanları bastırmayı amaçlıyordu.

İronik biçimde, o halde, Osmanlı devleti içinde güçlü bir yeni ordu yaratan şey "Oryantal despotizm" fikirleri değil, daha çok Avrupalı bir modeldi –özellikle de bir Alman model. Tarihin bu noktasında Alman askerî aklı bizzat Almanya'nın kendisi için ihtiraslı hedefler geliştirmişti: "toplumdaki geleneksel [askerî] rolünün ötesine geçecek ve devlet gemisine kılavuzluk edecek" bir askerî elit yaratmayı teşvik ediyordu.[2] Fakat 19. Yüzyıl'ın ortasında bu yeni Batı tarzı Türk ordusunun varlığı "yeni askerî elit ile toplumun geri kalanı arasına bir ayrıştırıcı" sokuyordu. Bu yeni askerî sınıf "kapalı bir seçkinler sınıfı olarak görünüyor, kitlelerden ayrı duruyordu– fiyakalı, Batılılaşmış ve fena halde hırslı."[3]

19. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bizatihi varlığı büyük tehlike altına girmişti. Korkunç dış şartlarla karşı karşıya idi: Avrupalı güçler karşısında sürekli yenilgiler, Osmanlı topraklarının Avrupalılar tarafından daimî bir şekilde ilhak edilmesi, Hıristiyan nüfusun çıkardığı isyanlar ve de yükselen ekonomik sıkıntılar. Bununla birlikte İmparatorlukta 19. Yüzyıl'da iç siyasî gelişmenin uyuşuk halde olduğunu düşünmek yanlış olur. Tam aksine, bu yoğun bir yeniden düşünme ve değişim dönemiydi; İmparatorluk çok sayıda kayda değer reform hareketlerinin doğuşuna, daha büyük popüler seslerin yükselmesine ve hükûmette temsil edilmesine tanık oluyordu.

Ne var ki, bir dizi zayıf sultan devlete karşı yükselen meydan okumalarla başa çıkmakta yetersiz kalıyor; bu başarısızlıklar da bu defa askerî çevrelerin politika yapımına daha derinden müdahil olmasını teşvik ediyordu. Subaylar stratejik durumun en kapsamlı vukufiyetinin yalnız-

ca kendilerinde olduğuna inanıyordu –ki büyük ölçüde doğru da olabilir bu. Oysa askeriyenin müdahaleleri, Osmanlı döneminde bile, doğmakta olan seçilmiş parlamento gibi büyüyen ön-demokratik kurumlar[a zarar verme] pahasına sözkonusu oluyordu.

Bu sorunlar sadece Türkiye'ye özgü değildir. Bir yönetişim aracı olarak demokrasinin "etkinliği" hakkındaki tartışmalar, özellikle de kriz zamanlarında, uzun bir zamandır meydandadır. Etkinlik hiçbir zaman demokrasinin en iftihar ettiği şey olmamıştır; demokratik yönetim her şeyden önce yetersiz veya keyfî idareyi denetleyecek veya iktidardan uzaklaştıracak ve yerine halkın desteklediği liderleri getirecek bir mekanizma sunar. Ancak tabiî acil durumlarda ve savaş hallerinde bütün hükûmetler daha büyük etkinlik, "millî güvenlik" ve "devletin korunması" adına demokratik süreci kısıtlamak ister.

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da ufalandıkça, Avrupa da bir dünya savaşına doğru kaydıkça, yeni bir siyasî güçler kombinasyonu –farklı etnik gruplar ve siyasî gruplaşmalar– 1908 Genç Türk Devrimi diye bilinen olayda elele verdiler. Padişah değiştirildi ve Parlamento yeniden açıldı. Ancak, Princeton tarihçisi Şükrü Hanioğlu'nun işaret ettiği gibi, her ne kadar devrimde birçok popüler güç elele vermiş olsa da, aslında "iyi planlanmış bir askerî ihtilaldi, liderleri –İmparatorluğun kontrolünü ele almak ve onu çökmekten kurtarmak gibi– özü itibariyle muhafazakar bir amaç etrafında bir araya gelmiş bir komplocu örgüt tarafından Makedonya'da tasarlanıp icraata konmuş bir ihtilal."[4] Ordu –meşhur İttihat ve Terakkî Cemiyeti marifetiyle– Türk siyasetine ağırlığını koymuştu, İmparatorluğun nihaî çöküşüne kadar. Böyle yapmakla, Mustafa Kemal Atatürk yönetimi altında yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni karakterize edecek olan, uzun bir askeriyeye dayalı tek-parti rejimi döneminin de temelini atmış oldu.

Dahası ordu ülkeyi kurtarmıştı: İmparatorluğun çökmesinden sonra, Atatürk yönetiminde düzenli olmayan askerî güçler, bizzat Anadolu topraklarını da parçalama niyetiyle işgale gelen İtalyan, Yunan, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin başarıyla geri püskürtülmesine öncülük etmiştir. Atatürk sözkonusu millî kurtuluş mücadelesinin en üstün askerî figürü olarak yükselmişti; her bakımdan hakikî bir millî kurtarıcı ve milletinin atasıydı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Atatürk askerlikten istifa edip Cumhurbaşkanı oldu. Kâğıt üzerinde askerlerin o günden sonra sivil siyasette rol almalarını yasakladı ancak yeni cumhuriyetin kilit önemdeki liderlerinin birçoğu doğrudan doğruya askerî kariyerden gelmeydi. Atatürk daha çok kararnamelerle bir dizi geniş kapsamlı reform yaptı, bunların birçoğu ülkeyi büyük oranda güçlen-

dirdi ama bu arada uzunca bir otoriteryen geleneğin de temellerini atmış oldu. Atatürk'ün ölümünden sonra sıkı Batıcı bir elit takipçi grubu cumhuriyetin dümenine geçerek tek-parti yönetimini daimî hale getirdi. Her ne kadar politikacılar sivil idiyse de, "Türk Anayasası'nın koruyucusu" olarak kendi kendine biçtiği bir rol çerçevesinde, rejim üzerinde "koruyucu" ya da gözetici (vesayetçi) bir rol oynamak suretiyle, önemli kararları veren merci ordu idi. Bir defasında biri bunu "eğitim tekerlekleri üzerindeki demokrasi" olarak nitelemişti.

KEMALİST RUHU ANLAMAK

Otoriteryen, tepeden inmeci yaklaşımına rağmen, erken Kemalist ruhun büyük kısmına sempati duymamak zor. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günleri modern Türk tarihinde güçlü bir imaj yaratmış bir romantizm ve idealizm ile doludur. Yenilmiş bir ülkenin –Osmanlı İmparatorluğu'nun– hikayesidir bu, Birinci Dünya Savaşı sonunda bizzat Anadolu'nun bile parçalanmasını öngören Müttefik planları karşısında tamamen kırılgan bir ülkenin hikayesi. Başkent İstanbul yabancı askerî kuvvetler tarafından işgal edilmiş; sultan ve mahkeme dahil eski otorite, askerî yenilgi ve Batılı talepler yüzünden kötürüm vaziyette. Atatürk'ün hikayesi –inisiyatiften yoksun ve lidersiz İstanbul yönetiminden ayrılıp, izinsiz, iç kısımlara giderek– yabancı işgalcilere karşı bir ulusal direniş ordusu kurma kararının cesur ve heyecanlı öyküsüdür.* Padişahın iktidarsız ve acınacak durumdaki İstanbul hükûmeti, cezalandırıcı Sevr Antlaşması'na –Türk millî egemenliğinin ve Anadolu'nun büyük bölümünün kaybını öngören antlaşmaya– boyun eğerken, Atatürk'ün milliyetçi kuvvetleri bu şartları tersine döndürmeye kararlıydı. Yıllarca süren bir dizi kayda değer kampanya sonucu, Atatürk tarafından Anadoluda yeni bir ordu kuruldu, çok geçmeden yeni bir milliyetçi hükûmet kuruldu ve Müttefik kuvvetleri Anadoludan çıkarmaya ve Sevr Antlaşması'nı reddetmeye yöneldi. Esasen bu "Sevr" teriminin kendisi Türkiye'de bugüne kadar yabancı güçlere teslim olmak anlamına gelen bir şifre haline gelmiştir. Batılılar sıklıkla Türkiye'yi hâlâ "Sevr Kompleksi"ne –Avrupa'nın Türkiye'yi bölüp egemenliğini zayıflatma emelleri taşıdığına dair derin bir kuşkuya– kapılmakla suçlarlar. Oysa Sevr kompleksi ulusal bir fanteziden ibaret değildir, gerçek bir tecrü-

* Kemalist resmi tarih böyle söyler; ama sonradan öğrendik ki, aslında M. Kemal Anadolu'ya "izinsiz" ve kaçak olarak değil, Padişah (Vahdettin) tarafından görevlendirilerek, yanına çok miktarda para ve Osmanlı donanmasının en iyi gemisi verilerek gönderilmiştir. Nutuk'ta yazılanların mutlak doğruluğuna iman edenlerimiz o kadar çoktur ki, rahmetli Ecevit "Vahdettin hain değildi" dediği için aforoz edilmeye kalkışılmıştı! Yakın tarihimizi eleştirel bir gözle yeniden okumaya ihtiyacımız var. (çn)

beye dayanmaktadır. Türkiye nihayetinde bu savaşlar arası dönemde dünyada Batı hakimiyetinden ya da "manda"sından kaçmayı başaran az sayıdaki gelişmekte olan ülkeden biriydi. Ankara kaçmış olduğu şeyin ne olduğunun gayet iyi farkındaydı. Bölgedeki, bir zamanlar eski imparatorluğun parçası olan bütün Arap ülkeleri dahil, paçayı sıyıramamış olan ülkelerin kaderine doğrudan şahit olmuştur.

En azından yabancı işgal güçleri mağlup edilip de Ankara'da yepyeni bir hükûmet kurulunca, yeni bir cumhuriyet ilan edildi; Avrupa ile –daha önce gündeme gelen o küçük düşürücü Sevr Antlaşması'nın şartlarının büyük bölümünü reddeden ve Türklerin ülkesi, itibarı, onuru ve egemenliğini iade eden– yeni bir antlaşma müzakere edilmiştir. Ülke bir kendisini yeniden inşa, eski hanedanlık düzeni yerine tamamen yeni bir cumhuriyetçi düzen yaratma ve ülkeyi mümkün olduğu kadar süratle modernleştirme faaliyetine girişmiştir. Bu öncü yeni girişim için bir araya gelen kadro, İmparatorluk içinde yarım asır boyunca gelişmiş olan eski bir reformist geleneğin safları arasından çıkmıştır; ama şimdi tam yetkiyle yeni bir düzen kurma gücü kazanmış olarak. Bolşevik Devrimi'nin ardından komşu Sovyetler Birliği'nde gelişen erken devrimci deneyin yarattığı heyecanın büyük bölümü, erken Kemalist dönemin bünyesinde de mevcuttur ama çok daha az kan dökerek ve totaliteryenizm ile.

Özellikle entellektüeller –ilerleme ve gelişmeyi başarmak için– büyük bölümü Batı'da şekil almış reformlarla yeni bir siyasal ve toplumsal düzen yoğurma sürecine katılma imkanından heyecan duymuşlardır: ülkenin hukukî sistemini reforme etmişler, alfabeyi Arap harflerinden Latin harflerine değiştirmişler, yeni Batılı giyim kalıplarını zorunlu hale getirmişler, yeni bir ulusal kuruluş miti yaratmışlar, ırk yönelimli yeni bir Türk milliyetçiliği tasarlamışlar, devletin yönlendirdiği bir sanayileşmeye yönelmişler ve baştan ayağa yeni bir eğitim ve hukuk sistemi kurmuşlardır. Bir idealizm, heyecan ve umut dönemiydi bu. Büyük ölçüde baskıcıydı da; köklü reformlar, ne de olsa, rakibi olmayan bir tek-parti yönetimi altında yapılmıştı. Devlete muhalefet bir kenara kaldırılmış, isyanlar sert şekilde bastırılmıştı. Ama ilerleme gerçekti ve kayda değer başarılar sağlanmıştı. Bugünkü Türkiye'nin uyum ve sağlamlığı büyük ölçüde bu temele dayanmaktadır.

Bu erken dönemin haleti ruhiyesi ve sınıf bölünmeleri birçok Türk romancı tarafından harikulade bir şekilde tasvir edilmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* adlı romanı Gelibolu [Çanakkale] Savaşı'nda kolunu kaybetmiş, 1920'lerin ilk yıllarında bir orta Anadolu köyüne gönüllü öğretmenliğe giden eski bir askerin hikayesini anlatır. Köy ha-

yatının cahilliği ve geri kalmışlığından dehşete düşmüş, eski Osmanlı usûllerine saplanıp kalmış olan köylülerle kendisi arasındaki derin psikolojik uçuruma çok fena içerlemiştir. Köylüler hâlâ padişahı yüceltmektedirler, emperyalist ordulardan memleketi kurtarmak için devam etmekte olan muhteşem Kemalist "Millî Mücadele"den bîhaberdiler; ve hâlâ câhil seyyah şeyhlere hürmet göstermektedirler –bütün bunlar Kemalist toplumsal devrimin yaratmaya çalıştığı yeni zihniyetin tamamen antitezi olan değerleri temsil etmektedir.

Romanın kahramanı sonunda bu yaban köy diyarıyla iletişim kurabilmekten ümidini keser ve düşkırıklığı içinde acıyla feryat eder: "Beni anlayan kim? Acımı kim dindirecek? Beni bu ızdıraptan, bu sürgünden kim kurtarabilir? Hangi birader, hangi kızkardeş, hangi can yoldaşı? Ah, tabiat ana, ne kadar da acımasızsın, üzüntülerime karşı haşin ve umursamazsın? Ben senin üvey evladın mıyım? Yoksa sen benim üvey annem misin? Eğer senin üvey çocuğunsam, kolumu kimin için feda ettim ben? Neden, ömrümün bu gençlik çağında, bir taşra kovuğunda yatağa mahkûm, perişan bir zavallıdan ibaret vaziyetteyim?"

Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanı, ülkenin orta yerindeki sokakları çamurlu yeni başkenti Ankara'ya göçmüş, bu yeni sosyal serüven ortamında geri kalmış kırsal kesim insanına eğitim götürüp aydınlatma arzusuyla yanıp tutuşan genç insanların idealizmini tasvir eder –Bolşeviklerin Rusya'yı zoraki modernleştirme yoluyla 20. Yüzyıl'a taşımak istedikleri erken Sovyet dönemini çağrıştıran bir tablo. Bu tablo aynı zamanda –genç Rus aydınlarının idealistçe ve safça, taşraya gidip siyaseten câhil köylüleri eğitmek üzere "Halka" [bir kelime] (*Slovo K Narodu*) hareketine katıldıkları– devrim öncesi Rusyasıyla ilgili, Türk aydınlarının birçoğunda bilinçli bir farkındalık olduğunu da göstermektedir.

Bu tema neredeyse yarım asır boyunca Türk edebiyatının değişmez konusu olmuştur: taşra ile kentsel Türkiye arasındaki kapatılamaz boşluk, Kemalist değerlerle aşılanmış genç Türk öğretmenler kırsaldaki köylere gider, tecrübelerini ve karşılaştıkları zihniyeti anlatırlar. Başka bazı romanlar da, köylülerin çoğu kez din ve siyaset konusundaki "geri kalmış" ve "gerici" fikirleriyle beraber şehre göç etmeye başlamalarıyla büyüyen yeni toplumsal dramayı anlatırlar. Bu erken Kemalizm ruhu sözkonusu idealist eğilimle kaplıydı, bir bakıma kendini feda eden ama nihayetinde insanlara, "modernleşebilmeleri" için rehberliğe, eğitime ve zihniyet değişimine ihtiyacı olan bir kitle gözüyle, küçümseyerek bakan bir ruh. Bunlar kendilerinden kurtarılmalıydılar. Bu tutumlar Kemalistlerin, ülkede sonraları ortaya çıkan siyasî ve dinî eğilimleri kabullenmede yaşa-

dıkları sorunlar hakkında çok şey söylemektedir –çağdışılık [gericilik] olarak gördükleri şeylerdi bunlar. Esasen ordu kendisini bugüne kadar bu tür "gerici" fikirlere karşı "muhafız" olarak görmeyi sürdürmüş; İslamın dışavurumu da gericiliğin en başta gelen delili sayılmıştır.

O halde –bilgisiz, geri kalmış ve çoğunlukla câhil kırsal kesim ile, yeni cumhuriyetin eğitilmiş, vizyoner, reformist fikirleri arasındaki bu boşluk– Avrupa medeniyetinin seviyesine lâyık, gelişmiş ve modern yeni bir hayata doğru insanlara "öncülük etme" konusunda elitlere sağlam bir irade veriyordu. Bu ataerkillik hem iyi, hem kötü sonuçlar doğuruyordu. Ordu, rejimin "muhafızı" olarak –Avrupalılaşmaya karşı çıkan bir gerici din adamları sınıfıyla irtibatlandırdıkları– cehalete ülkeyi geri götürecek düşmanların başını ezmeye hazırdı; ülkenin geniş Kürt nüfusu arasında ortaya çıkacak potansiyel ayrılıkçı hareketlerin karşısına dikilmek için de hazırdı. Ordunun bekçi köpeği rolü yeni cumhuriyetin en önemli sütunu olmuştu.

Şunu da unutmayalım ki, sultan ve Osmanlı hükûmeti, makamlarını koruma endişesiyle, Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupalıların çetin teslimiyet şartlarına (Sevr'e) direnmekte çok yetersiz kalmıştı. Yalnızca Atatürk ve takipçileri direnmişler ve ülkeyi kurtarmışlardı. Dahası, Kemalist milliyetçiler ülkedeki bazı din adamlarının İstanbul'daki sultan halifeye bağlı kalmış olmasını asla affetmediler –ki bunlar esasen Atatürk'ü, emirleri dinlemeyip taşraya giderek Avrupalı güçlere karşı silahlı muhalefeti organize ettiğinden dolayı, hain ilan etmişlerdi. Sultanın ve birçok din adamının bu açıkça vatanseverlik karşıtı pozisyonu şöhretlerine ciddî biçimde hasar vermiş, din adamlarına karşı Kemalist düşmanlık ve kuşkunun temel nedenlerinden biri olmuştur. Atatürk'ün önce saltanatı, hemen ardından da hilafeti kaldırmaya karar vermiş olması şaşırtıcı değildir.

Ancak bütün din adamları gericilikle suçlanamaz. Çok popüler bir Türk romanı ve 1983 tarihli TV dizisi, *Küçük Ağa,* İstanbullu idealist bir genç din adamının, vaazlarında, başlangıçta Kemalist milliyetçi hareketi padişahın düşmanı olarak eleştirirken, zamanla milliyetçi davanın haklılığına ikna olup sonunda fikirlerini değiştirdiğinin öyküsünü anlatmaktadır. Romanın bir siyasî ve toplumsal etkisi olmuştu çünkü –dinî nedenlerle, başlangıçta M. Kemal'in millî mücadelesine karşı çıkan ama sonradan milliyetçi davayı anlayıp benimseyen– dindar bir insan için insanî ve aklî bir gerekçe sunuyordu. Bu roman, sağduyu sahibi insanlar için din ile vatanseverliğin ille de birbiriyle uyumsuz şeyler olmadığını anlatıyordu.

Mustafa Kemal Atatürk 1938'de öldü. Ancak haleflerinin elinde onun vizyonu dondurularak katı ve bazen sadece kendine hizmet eden bir

ideolojiye dönüştürüldü –Türkiye'yi hâlâ tek bir liderin adıyla anılan bir ideolojiye (Kemalizm) sahip dünyadaki birkaç ülkeden biri yapan bir durum. Her kurucu dâhinin başına geldiği üzere, ardından gelenler genellikle orijinal liderin gerisinde kalmakta ve ideoloji donmuş, eskimiş, kendini tekrar eden ve basmakalıplaşmış hale gelmektedir. Dinamik bir Atatürk bugün, kendisi adına bütün politikaların meşrulaştırıldığı "Kemalizm"in, kendisinin ölümünden sonraki onyıllarda büründüğü şekli onaylar mıydı acaba? M. Kemal'in idaresinin en olumsuz yanı otoriter karakteri –Türk dinî geleneği ve değerleri dahil– geleneğe ve Osmanlı geçmişine düşmanlığıydı. Yine de bu otoriteryen damar da dönem bağlamında anlaşılmalıdır. Unutmayalım ki, Atatürk'ün Avrupalı çağdaşları arasında İspanya'da Franco, Portekiz'de Salazar, İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler, Rusya'da Lenin ve Stalin, Japonya'da militaristler, Milliyetçi Çin'de ise General Çan Kay Şek vardı. Bu standartlara göre Atatürk nispeten mülayim kalırdı.

Sorun şuydu ki, coşkulu öncü Kemalist elit sonunda iyice kök salıp, iktidardaki partileri Cumhuriyet Halk Partisi'nin ülkeyi yönetmeye doğuştan hak sahibi olduğuna inanmaya başladılar. Bundan dolayı da sonraki yıllarda partilerinin uğradığı ilk seçim yenilgisini ülkenin devrimci geleneğinin "doğru ruhu"ndan tehlikeli bir sapma olarak algılamışlardır. Ordu ya da içindeki unsurlar, bu nedenle kendilerini hükûmeti değiştirmek için darbeler yoluyla periyodik olarak müdahaleye mecbur hissetmişlerdir. Çoğu defa askerî cenahtan gelen sert bir söz, sivil politikacıları boyun eğip askerî tercihleri takip etmek zorunda bırakmaya yetmiştir, özellikle de askeriyenin geniş anlamda tanımladığı "millî güvenlik meseleleri" konusunda.

Türkiye'de nihayet 1950'de ilk serbest seçimler yapıldığında, iktidardaki Kemalist parti muhafazakar muhalefet lideri Menderes'e karşı kaybetmişti. Seçilmiş başbakan olarak Adnan Menderes –katı din karşıtı niteliği ve devletçi ekonomi politikaları dahil– Kemalist yönetimin bazı sert uygulamalarını yürürlükten kaldırmayı denemişti. Ancak 10 yıl sonra 1960 yılında, üç serbest seçim kazandıktan sonra, Menderes bir grup radikal Kemalist subay tarafından devrilmiş, hapsedilmiş, yolsuzlukla ve anayasayı ihlal etmekle suçlanmış, dışişleri bakanıyla birlikte idama mahkûm edilmiş ve asılmıştır. Hataları olsa da son derece popüler bir lider olarak Menderes'in akıbeti, ülkenin geleceği konusunda kendi vizyonundan sapacak siyasî liderleri alaşağı etme konusunda özellikle de kamusal hayatta dinin rolü ve ifadesiyle ilgili konularda ordunun kararlılığının sembolü olmuştur. Bu olayın yarattığı travma unutulmuş değildir. Ölümünden epey sonra bugün Menderes Türk Parlamentosu'nun

büyük desteğiyle affedilmiş, naaşı İstanbul'da bir anıtmezara taşınmış ve itibarı iade edilmiştir. Fakat politikacılar ordunun isteklerine karşı gelmenin bedelini de böylece öğrenmişlerdi.

Yine de Menderes vakası esasen son altmış yıldır yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etmişti –otoriteryen Kemalist iktidarın ve bunun devlet iktidarının temel kurumları üzerindeki kontrolünün tedricen gevşemesi ve geriye sarması. Bu dönemde sözkonusu yerleşik Kemalist güçlerin en kanun dışı (ya da kontrol dışı) unsurlarına sinirli bir şekilde "derin devlet" denir olmuştur; kamuoyu gözetimi ya da hükûmetin kontrolü dışında faaliyet gösteren ve genel olarak devlete egemen olan bir yapıdır bu. Ama yine de, sonunda, devam eden bu askerî darbelerin orduya faydası giderek azalmıştır. Neredeyse istisnasız siyasete yapılan her askerî müdahalede, seçmenlerin büyük çoğunluğu müdahaleden sonra geri dönmüş ve İslama saygı duyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslamî geçmişini ve geleneklerini onore eden siyasî liderleri, daha evvel görülmemiş ölçüde desteklemişlerdir.

Acaba bu, kamuoyunun tarihe geri dönmek, Osmanlı kurumlarını restore etmek ve İslam hukukunun bir versiyonunu hayata geçirmek istediği anlamına mı gelmektedir? Şüphesiz hayır. Kamuoyu yoklamaları ısrarla aksi istikameti göstermektedir. Ancak çoğunluk artık, din ve geleneğe saygı beklemekte, askerî müdahaleden kurtulmayı ve dine karşı ayrımcı yasamaya (mesela üniversiteli kız öğrencilerin ve kamu çalışanlarının başörtüsü takmalarını yasaklamak gibi uygulamalara) bir son verilmesini istemektedir. Hepsinden önemlisi halk dirayetli ve etkin hükûmet ve daha iyi ekonomi politikaları istemektedir. Türk ekonomisini çarpıcı biçimde büyütmüş ve içerde özgürlüklerin kapsamını genişletmiş insanlar olarak üç büyük başbakanın –Adnan Menderes, Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan– hepsi de kişisel olarak dindar insanlardır.

Burada başka bir şey daha görüyoruz: siyasî eğilimler arasında sınıf farklarının rolü. Kemalist gelenek Batılı, üniversite eğitimi almış, yabancı dillere ve kültürlere aşina bir elit kesim tarafından benimsenmektedir. Bu elitler büyük ölçüde Osmanlı elitinin ilerici unsurlarından gelme olup, aile kökenleri çoğunlukla Balkanlar'da veya Türkiye'nin Batı kısmında bulunmaktadır. Esasen bunlara sıklıkla "beyaz Türkler" denmektedir –fiziksel görünüşleri Avrupalıya benzer; ötekiler ise yüzleri daha Asyalı Türk kanını yansıtan, yaşam tarzları da Anadolu'nun kırsal kesiminden kaynaklanan Türklerdir. Türk toplumunda isimler, anne-babaların çocuklarını içinde yetiştirdikleri toplumsal kültürü yansıtır biçimde izhar edici olabilmektedir. Türkler, İslamı benimsediklerinden beri, oğullarına ve kızlarına genellikle Arapçadan alınan İslamî

isimler vermişlerdir, geleneksel Anadolu insanı ve daha dindar ailelerin bugün de yaptıkları gibi– Mehmet (Muhammed), Ahmet, İsmail, Yakup, Aziz, Hamit, Kemal, Fatma, Ayşe, İbrahim vb. gibi isimler. Modernist veya ulusalcı ailelerin çocuklarına ise İslamî olmayan, dinî olmayan, saf Türk köklerden alınan isimler verilmektedir. Genellikle övgü ya da mükemmellik ifadeleridir bunlar: Erol (Adam Ol), Yaşar (Canlı), Şahin, Coşkun (Taşkın/bereketli), Ergin (Olgun), Güray (Gür Ay), Oktay (Çifte Ok), Deniz, Türkkaya (Türk Kaya), Ertuğrul (geleneksel Türk kahramanı), Yalçın (Dik), Ünal (Ün Al). Hatta agresif biçimde maço "devrimci" isimlerdir, mesela Vural (Vur ve Al) ya da Savaş gibi. Bu aynı zamanda nesillerle ilgili bir meseledir, zaman içinde "Türk" isimleri İslamî isimleri bastırmaktadır, böylelikle ebeveynlerin küçük kültürel dağarcıklarını dışa vurmaktadır.

Elitler iktisadî alanda da iyi imkanlara sahiplerdi: erken Kemalist dönemin sosyalist yönelimli ekonomisinde, elit sınıfların işadamları Kemalist partinin devletçi ekonomi politikalarıyla yakın, hatta içli-dışlı ilişkiler geliştirmişlerdi, dolayısıyla devletçi ekonomide kendilerine ayrıcalık tanıyan devlet fonlarından istifade edebiliyorlardı. 1980'lerde, özellikle de Başbakan Özal yönetimi altında dönüm noktasına ulaşan, Anadolu'da yeni yükselen dinamik sınıfları yüksek öğrenim, iş hayatı ve politikaya dahil eden ekonomik ve sosyal devrimle birlikte işte bütün bu manzara değişmişti. Zaman zaman Anadolu Kaplanları denen bu topluluk Türk siyaseti, toplumu ve iş hayatında bugün güçlü bir sese kavuşmuş durumdadır, daha belirgin biçimde muhafazakar ve daha dindar bir yaşam tarzına sahiptir ama görünüş itibariyle yine de modern ve "küreselleşmiş"tir. Bu sosyal katman bugün AKP iktidarının olduğu kadar, halka dayalı geniş Gülen Hareketi *Hizmet*'in üyelerinin de anahtar bir kaynağıdır (bkz. 12. Bölüm).

Geleneksel ve dinî değerlerin Anadolu'da modern yeni toplumsal sınıfların yükselişine eşlik eden bu yeniden görünürlüğüyle birlikte, politikaları Kemalist ruh taşımayan seçilmiş hükûmetlerin ortaya çıkması karşısında, askeriye ve Kemalistler devamlı bir umutsuzluğa kapılmakta ve dehşete düşmektedir. Ordu bu tür partileri sürekli olarak "Kemalist laikliğe tehdit" olarak nitelemekte, bunların ihanet sınırlarında gezindiğini ima etmektedir. Esasen Batılılaşmacı Kemalist elit samimî olarak Türk Anayasası'nın ve Atatürk'ün Batılılaşmacı politikalarının koruyucusu ve kollayıcısı misyonuna sahip olduklarına inanmışlardır. Bu politikalar aynı zamanda nihaî iktidarın kendi ellerinde kalması arzularına da hizmet etmektedir. İlerde göreceğimiz gibi, 2011 yılında nihayet ordunun Türk siyasetine müdahale kabiliyeti büyük ölçüde kesin olarak

kısıtlanmıştır; seksen yıllık uzun bir kavganın ya da başka bir açıdan, belki de 150 yıldan daha uzun bir süredir devam eden bir kavganın, sona erdiğine işaret etmektedir bu.

Yine de, dört askerî darbeyle demokrasiyi baltalamış olsa da, ordu her defasında bir ya da iki yıl içinde, yeni bazı kısıtlarla da olsa, ülkeyi yeniden sivil yönetime döndürme erdemini göstermiştir. Bu bakımdan Türk ordusunun tarihi, çok sayıda gelişmekte olan öteki ülkede gözlemlediğimiz çok daha beter örüntülerden önemli ölçüde farklılaşmaktadır; oralarda askerî liderler bir kez iktidarı ele aldı mı ona yapışmakta ve asla bırakmamaktadır, ta ki bir isyan veya karşı darbe ile karşılaşıncaya kadar. Suriye'de, Ürdün'de, Mısır'da, Libya'da, Yemen, Cezayir'de, Sudan'da, Irak'ta, Pakistan'da, İran'da ve Endonezya'da durum aynen böyle olmuş, (Afrika ve Latin Amerika'daki) başka ülkelerle birlikte, buralarda askerî idare onlarca yıl devam etmiştir.

Ordu Kemalist iktidarın ana kaynağıydı ama tek kaynağı değildi. Öteki başlıca devlet kurumları sürekli olarak Kemalist gelenekten yetişmiş seçkinler sınıfından tayin edilen kişiler ve bürokratlarla doldurulmuştur. Yargı Kemalist ideolojinin ikinci bir kalesiydi, genellikle Kemalist politikaları onaylamayanların gerçek iktidar mevkilerinden uzaklaştırılması gayretlerini desteklerdi. Yargı bu nedenle ideolojik muhalifleri taciz edebilmiş, aleyhlerine dava açabilmiş ve hatta uzun yıllar hapse mahkûm edebilmiştir –güç merkezlerinin kaymasıyla bile tamamen ortadan kaybolmamış bir alışkanlıktır bu.

Sorun, 1960 Darbesi'nden sonra işbaşına gelen yeni Kemalist hükûmetin çıkardığı ve Kemalist mirası korumak adına ordunun siyasete müdahalesini formel olarak *yasallaştırmış* bir kanunda mükemmel ifadesini bulmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu açıkça "Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması ve savunulmasını" silahlı kuvvetlerin anahtar bir vazifesi olarak tanımlamıştır –iç siyaset meselelerinde ordunun uygun gördüğü tarzda yorumlanan bir şeydir bu. [Böylece] Kemalizme karşı çıkmak, fiilen vatan sevmezlik ve hatta haince bir eylem haline gelmiştir.

Bu suretle ordu 1950'de serbest seçimlere geçildiğinden beri dört askerî darbe gerçekleştirmiş; 1960, 1971, 1980 ve 1997'de meşru yollarla seçilmiş hükûmetleri görevden uzaklaştırmıştır. 1971'de Türkiye tartışma götürmez biçimde büyük bir siyasî çalkantı dönemine girmiştir. Ciddî bir iktisadî darboğaz, birbirlerine karşı silahlı gerilla çatışmalarına giren sağ ve sol gruplar arasında toplumu kutuplaştırarak toplumsal huzuru bozmuştur: üniversiteler zorla kapatılmış, bankalar soyulmuş, vatandaşlar kaçırılmış, seçilmiş hükûmet de kendi içinde bölünüp du-

rumu kontrol altına almakta açıkça yetersiz kalmıştır. Kürt gerilla hareketleri de büyüyen kaos ortamından istifade ederek kendi ayrılıkçı hedeflerini geliştirmişlerdir. Filizlenip gelen bir İslamcı parti Kemalist laikçi görüşleri giderek daha yüksek sesle eleştirmeye başlamış, ordunun kabul edilebilir tutum konusundaki kırmızı çizgilerini aşmıştır. Sonunda askeriye, kan dökmeden, başbakanı istifaya zorlamıştır. Kendi sağcı unsurlarının egemenliğinde, ordu askeriyenin politikalarını uygulayan kukla bir başbakan üzerinden kendi iktidarını yürütmeye başlamıştır. Uygulanan politikalar arasında solcu ve İslamcı unsurların ciddî biçimde başının ezilmesi de vardı. Böyleyken bile, 1970'lerin büyük bölümünde iç karışıklık, korku, kan dökülmesi, tutuklamalar ve idamlar hakim olmuştu. (Bu noktada hatırlamalıyız ki, sözkonusu on yıl ABD ve Avrupa dahil dünyanın geri kalanının büyük bölümünün de öğrenci ayaklanmaları, anarşist gruplar ve şiddet politikalarından dolayı başının çok dertte olduğu bir dönemdi.)

Baş ezmeler devam ettikçe siyaset işlevsel olarak rafa kaldırılmış oldu. Bizzat ordunun kendi içindeki muhalif unsurlar bile, soygun ve terörizme bulaşmış bir örgüt olan Türk Halk Kurtuluş Ordusu'nu kurmuştur. İki yıl sürecek bir sıkı yönetim ilan edilmiştir. Her ne kadar sivil yönetim sonunda tesis edilmişse de, tanınmış eski politikacılar düzeni sağlamakta yetersiz kalmıştır; on yıl boyunca kaos devam etmiş, 1980 Darbesi'yle süreç noktalanmıştır.

1980 Darbesi benzer şartlar altında, şiddetli ve kanlı iç çatışmalar ve karışıklıklar içinde geçen bir dönemin ardından gerçekleşmişti; çatışmalar bu defa esas itibariyle radikal solcular ile aşırı milliyetçi sağcılar arasındaydı. Militanlar arasında sürekli sokak çatışmaları binlerce insanın ölümüne neden olmuştu. Ordu esasen anarşiyi sona erdirmek için zamanından önce müdahale etmemeye, kamuoyu desteğini almak için şartların olgunlaşmasını beklemeye karar vermişti. Kontrolden çıkmış enflasyonla ekonomi ciddî şekilde kötüleşmişti. Kıdemli komutanlar daha radikal genç subayların kontrolü ele almasından çekindiklerini öne sürüyorlardı. Sonraki yıllarda yapılan soruşturmalarda (bkz. Gelecek bölümde Ergenekon soruşturmaları) bizzat ordu içindeki radikal unsurlar daha sert baskıları meşrulaştırmak için kaosu tırmandırmış olabilir mi, şeklinde sorular sorulmuştur.

Bu defa, 1980 Darbesi'nin ardından ordu siyasî partileri, parlamentoyu ve sendikaları üç yıl süreyle kapatmıştır. Şiddet eylemcilerine, özellikle de solculara karşı alınan önlemler sertti. 1982'de yeni, daha baskıcı bir anayasa yürürlüğe konmuştur; böylece orduya ve devletin güvenlik organlarına, ulusal yaşam üzerinde –askeriye ve Kemalist kurumlara se-

vimsiz gelen fikirlerin, ideolojilerin ve görüşlerin bastırılması da dahil– çok geniş yetkiler verilmiştir. Yeni anayasa, anayasayı ve Kemalizmi ihlal ettiği düşünülen sivil hükûmetlere karşı harekete geçme konusunda ordunun "sorumluluğunu" tahkim etmiştir. Ordu aynı zamanda üniversite eğitiminin gözetimini de üzerine almış, bu durum hızla ciddî entellektüel istismarlara yol açmıştır. Türk basınına göre, darbenin ardından 230.000 kişi yargılanmış, 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarılmış, 100'den fazla kişi de idama mahkûm edilmiştir. Yüzbinlerce insan tutuklanmış ve ileri sürüldüğüne göre işkenceden geçirilmiş, binlercesi de kaybolmuştur. Parmak ısırtacak kadar kabarık bir listeyle, 1.683.000 kişi kara listeye alınmıştır.[5]

Her ne kadar ordunun başlıca hedefi Sol idiyse de, bazı sağcı-milliyetçi güçlere, özellikle de iç çatışmalar sırasında ağır biçimde şiddete bulaşmış karanlık, aşırı milliyetçi ve faşist Ülkücülere karşı da harekete geçmişti. Ancak o zaman bile açıktı ki, aşırı sağ Türk güvenlik organlarıyla olduğu kadar organize suçlarla ve uyuşturucu ticaretiyle de yakın ilişki içindeydi. Ordu içindeki belirli aşırı unsurlar, şiddete bulaşmış aşırı sağcı fanatikler, güvenlik örgütleri ve yeraltı dünyası arasındaki kirli bağlantılara ilişkin bilgiler ortaya çıktıkça, aynı anormal ve yasadışı bağlantılar tekrar tekrar baş gösterecektir.

1980 sonrası Türk toplumundaki daimî ve şiddetli ideolojik kavga ülkede ideolojik bir boşluk bırakmıştır: üst düzey yöneticiler seküler olsun ve hatta dinî olsun, ülkeye rehberlik edecek geleneksel millî değerlerin restore edilmesi gerektiğini fark etmişlerdi. Yeni askerî rejim "ahlakî kurallara bağlı bir toplum" yaratmaktan söz ediyordu. Sürpriz bir şekilde, ulusal ideolojiye Kemalizmi tamamlayacak yeni temalar dahil ediyordu: Türk millî kimliğine temel teşkil edecek, hem milliyetçi hem de İslamî unsurların birleşiminden oluşan bir "Türk-İslam sentezi." Bu "sentez" devletin Kemalist millî kültürü içindeki gerilimi itiraf etmede yeni bir zemin oluşturdu –bir yanda laik Türk milliyetçiliği diğer yanda ise İslam arasında bir gerilim. Askeriye bu yeni sentezin sözkonusu kültürel boşluğu doldurabileceğini ve millî birliği sağlayabileceğini umut ediyordu. Bugün bile, Türk milliyetçi hareketi hâlâ bu tür çelişkileri yansıtmaktadır: bir kanat İslamın kaneviçesini dokuyup milliyetçi vizyona Osmanlı geçmişinin gururunu dahil ederken; diğer yanda Kemalist milliyetçi gelenek hâlâ katı laikliğin tokmağını dövmekte ve İslamî geçmişi reddetmektedir zira İslamı Kemalist modernite vizyonuna bir tehdit ve hatta ihanet olarak görmektedir.

1980 Darbesi'nin özellikle zararlı bir mirası da o dönemde askeriye tarafından yaptırılan anayasadır. Türkiye hâlâ 1982 Anayasası'nın öz-

gürlükçü olmayan maddelerinden kurtulma kavgası vermektedir. Her ne kadar daha özgürlükçü ve çağdaş bir yasal enstrüman yaratılmasına olan ihtiyaç herkes tarafından kabul edilse de, geniş bir anayasa değişikliği için gereken siyasî uzlaşmanın başarılması zor görünmektedir. 1980 Darbesi Türkiye'de hâlâ çok büyük kin ve kızgınlık nesnesidir. Esasen parlamento tarafından 2010'da dönüm noktası niteliğinde bir yasa çıkarılarak geçmişteki askerî darbelere adı karışanların dokunulmazlığı geriye dönük olarak kaldırılmıştır; bu madde askeriyenin gelecekte yönetime el koymaya yönelik herhangi bir projeyi aklından geçirmesinin risklerini artırmıştır. Bu yeni yasal düzenlemenin en önemli sonucu 2012 yılında gündeme gelmiş, 1980 Darbesi'nin lideri emekli General Kenan Evren hakkında soruşturma başlatılmış, böylece kendisinin yargılanmasının yolu açılmıştır. Fakat mesele aslında bundan daha geniştir, köşe yazarı [ve akademisyen] İhsan Dağı'nın not ettiği gibi: "...1982'de cunta tarafından yapılan Anayasa bir yenisiyle değiştirilmedikçe demokrasi hâlâ eksik olmaya devam edecektir. Sorun sadece Anayasa değildir; sistemin temel yasaları da askerî rejim ürünüdür. Siyasî Partiler Kanunu, Seçim Kanunu ve Yüksek Öğretim Kanunu hepsi de askerî cunta tarafından yürürlüğe konmuştur. Dolayısıyla, cuntanın liderleri yargılanmaktadır ama cuntanın kanunları ve kurumları hâlâ işbaşındadır."[6]

1980 Darbesi silahlı kuvvetler tarafından Türk devletine yapılan son açık askerî müdahale olmuştu. Ancak darbecilik geleneği sona ermiş değildi; ordu perde arkasından baskılar yapmak suretiyle, hemen göze çarpmayan daha örtülü yollardan müdahale etmiş, bunlar kamuoyunda giderek daha fazla rahatsızlık yaratmıştır. 1997'de, ana İslamcı (Refah) Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın yer aldığı bir koalisyon hükûmeti iktidara geldiği zaman, Erbakan'ın partisince Kemalizme yöneltilen açık eleştirel görüşler karşısında ordunun sabrı taşmıştır. Bu defa ordu üst komuta kademesi sadece bir memorandum [andıç, bildiri] göndererek iktidarı bırakmasını istemiştir. Tankların caddelerde yürümesindense bu şekilde "memorandum yoluyla darbe" Türkiye'deki ilk "post-modern darbe" olarak nitelendirilmiştir. Bunun ima ettiği şey, oyunun kurallarının daha aşikar hale geldiği ve meşru bir şekilde kurulan hükûmeti devirmek için fiilî şiddet eylemlerine veya tutuklamalara gerek olmadığıdır. Bu aynı zamanda, sivil hükûmetlerin hâlâ ordunun hoşnutsuzluğuna direnemeyeceklerine inandıklarını ima etmektedir. Erbakan ve koalisyon istifadan başka çare bulamamıştır. Fakat burada çarpıcı olan şey, bariz bir İslamcı olan Erbakan'ın hükûmeti kurmasına izin verilmiş olmasıdır; ülkede İslamcı siyasetçilere karşı artan hoşgörü hatta sempatiyi ordu bile kabul etmek zorunda kalmıştır. Erbakan'ın işbaşı-

na gelmesi derhal engellenmemiş; ordu, ona kırmızı kart göstermeden önce –askeriyenin "kırmızı çizgi"yi aşmak olarak yorumladığı– somut adımları kendisi atıncaya kadar beklemek zorunda kalmıştır.

1997'deki bu memorandum yoluyla darbe ordunun son başarılı darbesi olmuştur ama son müdahale girişimi olmamıştır. Askeriyenin müdahalesi kamuoyundan tedricen artan bir hoşnutsuzluk görünce, yargı içinde güçlü konumlarda bulunan Kemalist unsurlar hoşlanmadıkları adayları, partileri ve politikaları engellemek için yargısal araçlara daha sık başvurmuşlardır. Erbakan'ın istifasından sonra (hâlâ Kemalist hakimiyeti altındaki) Anayasa Mahkemesi ertesi yıl Erbakan'ın Refah Partisi'ni, anayasanın laiklik prensibini ihlal ettiği gerekçesiyle kapatmak için harekete geçmiştir. Kemalist etki altındaki Türk mahkemeleri zaman içinde Türkiye'de en azından 16 –solcu, İslamcı ve liberal– siyasî partiyi kapatmıştır.

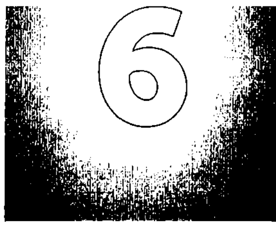
Hikaye burada da bitmemiştir. Kapatılan İslamcı Refah Partisi'nin halefi olarak bugün iktidarda bulunan yeni AKP'nin (*Adalet ve Kalkınma Partisi*) ortaya çıkmasını izleyen on yılda da daha birçok kritik güç gösterisi operasyonu yapılmıştır. Her ne kadar AKP liderliği esasen Refah saflarında yetişmiş olsa da, kendisini yeni bir söylemle takdim etme konusunda bir iki şey öğrenmişti, kendisini artık İslamcı olarak tanımlamıyor, belirli ve somut millî ihtiyaçların karşılanmasına odaklanıyordu. Durum böyleyken bile, ordu ve yargı yine de tez elden AKP'yi de çökertmeyi denediler. İlkin, mahkemeler tanınmış İslamcı politikacı ve İstanbul'un başarılı belediye başkanı (daha sonra başbakan) Recep Tayyip Erdoğan'ı 1997'de, halkın önünde bir tür militan İslam ima eder görünen şu şiiri okuduğu zaman laiklik ilkesini çiğnediği gerekçesiyle hapse attılar: "Camiler kışlamız, kubbeler miğfer; minareler süngümüz, mü'minler asker..." Daha ironik olansa, şiirin 1920'lerin meşhur ve itibarlı milliyetçi şahsiyeti Ziya Gökalp tarafından yazılmış olmasıydı; bu metin Millî Eğitim Bakanlığı'nca uzun zaman önceden beri onaylanmış bir metindi. Gerçekte bu şiir, Avrupalı emperyal güçlere karşı durmak için Türkiye'nin hem milliyetçi *ve hem de* İslamî ruhuna yapılan bir çağrıyı temsil ediyordu. Erdoğan'ın hapse atılması ordu ile –başsavcılar dahil– yargı içindeki Kemalistler arasındaki yakın işbirliğini gösteriyordu. Hapiste altı ay kaldıktan sonra serbest bırakılan Erdoğan 2001'de AKP'yi kurdu ancak mahkeme tarafından kişisel ve resmî olarak ömür boyu siyasetten menedilmişti (çok geçmeden bu karar bozulacaktı).

Yine, AKP'nin ezici bir zaferle çıkacağının anlaşıldığı 2002 seçimlerine haftalar kala, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak partinin kapatılmasını ve seçime girmesinin engellenmesini

istemişti, özel gerekçesi de partinin lideri Erdoğan'ın siyasetten ömür boyu menedilmiş olmasıydı. Ancak sadece bir oy farkla mahkeme sürpriz bir şekilde partinin kapatılmamasına karar vermiş ve bu sayede AKP seçime girerek ezici bir zaferle iktidara gelmiştir.* Önceki yasağa rağmen Erdoğan'ın daha sonra, bu defa parlamento onayıyla, başbakanlığı devralmasına izin verilmiştir.

Kemalist savcılar yine işbaşındaydı, AKP'nin cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığına gelmesini engellemek istiyorlardı. Daha önce AKP hükûmetinin Dışişleri Bakanlığı'nı yapmış olan Gül, Erdoğan ile birlikte partinin kurucu önderlerinden biriydi. Savcının Gül ile ilgili itirazının özel gerekçesi, karısının geleneksel bir başörtüsü takıyor olmasıydı, kadınların devlet dairelerinde başörtüsü takması yasaktı ve Kemalistlere göre böyle bir şey, resmî bir devlet binasında resmî cumhurbaşkanlığı resepsiyonlarında makamın saygınlığını zedeleyecek bir "gericilik" sembolüydü. Dahası, cumhurbaşkanı silahlı kuvvetlerin başkomutanıydı; ama ordu içinde hiçbir subayın karısının başörtüsü takmasına izin yoktu. Anayasa Mahkemesi'nin Gül'ün cumhurbaşkanlığının engellenmesi davasını gündemine almasıyla birlikte ülke bir bunalımın eşiğine gelmiş oldu; AKP'nin bu defa daha büyük bir destekle ikinci kez seçimleri kazanması mahkemenin Gül'ün cumhurbaşkanlığını devralması konusundaki rezervini yumuşatmasını sağladı. AKP'nin güçlü seçim desteğinden ordunun kısmen gözü korkmuştu, Türkiye'de üst üste iki seçimden oylarını artırarak çıkmış olan ilk iktidar partisiydi bu. Gül, ki açıkça dindar biriydi, böylece ülkenin açık kimliğiyle bilinen ilk dindar Müslüman cumhurbaşkanı oldu –Kemalist çevrelere nihayet bir kırmızı kart gösterilmişti. İlk günlerde kamusal törenlerde yeni Cumhurbaşkanı Gül ile ordu arasındaki gerilim aşikar ve yoğundu, buna üst düzey bir komutanın ilk zamanlarda Gül'ü bir törende selamlamayı reddetmesi ve Genelkurmay Başkanı'nın [cumhurbaşkanının] yemin törenini boykot etmesi de dahildi. Fakat ordu bir kez daha geri adım atmaya zorlandı, surda bir gedik açılmış görünüyordu. Ordunun Gül'ün cumhurbaşkanlığını gönülsüz nihaî kabulü Kemalist iktidar yapısında ciddî bir gerilemeyi temsil ediyordu. Ama müdahaleci askerî güçlere karşı asıl öldürücü darbe kısa bir süre sonra başlayan dramatik ve tartışmalı Ergenekon soruşturmalarıyla indirilecekti –bir sonraki bölümün konusu.

* AKP'yi kapatma davası 2002'de değil (o zaman parti daha yeni kurulmuştu), 2008'de açıldı, karar 30 Temmuz 2008'de verildi; 5'e karşı 6 oyla parti kapatılmadı. (çn)

ERGENEKON KRİZİ

Türk Ordusunun Alacakaranlığı

2008'DE SİVİL VE ASKERÎ LİDERLİK ARASINDA "ERGENEKON" OLARAK bilinen dramatik bir iç kriz patlak vermiştir –çok geçmeden soruşturma başlatılan, bir dizi entrika ve darbe planları anlamına gelen askerî kod adı. Hangi ölçüye vurulursa vurulsun bu süreç, Türk ordusunun 80 yıllık sivil siyasete müdahale ve vesayet geleneğinin kırılmasında kesin bir dönüm noktası olmuştur. Bu aynı zamanda hukuk dışı "derin devlet" olgusunun ortaya çıkarılması ve büyük ölçüde tasfiyesi davası anlamına gelmektedir. Her ne kadar sık sık gündeme gelen askerî müdahalelerin belirli kamusal yönleri biliniyor olsa da, Ergenekon soruşturması ordu içinde daha önce bu boyutlarda bilinmeyen geniş yelpazeli bir dizi gizli örgütler ve eylemlerin üzerindeki örtüyü kaldırmıştır. Soruşturma ve yargılamalar sırasında ortaya çıkan gerçekler, dallanıp budaklanmalar açığa çıktıkça ve siyaset oyununda kazananlarla kaybedenler ortaya çıktıkça ülkenin kurumlarını temellerinden sarstılar.

Ergenekon Davası resmen Ağustos 2013'te sona ermiş, Türk mahkemesi 275 kişi hakkında kararını vermiştir. Bunlar arasında üst düzey subaylar hakkında verilen müebbet hapis cezaları da bulunmaktadır. Soruşturmalar Türk kamuoyunda ve siyasal düzeninde muazzam bir etki yaratmıştır. Alevli iç tartışmalar hâlâ canlıdır: acaba Ergenekon süreci devlet içindeki gizli odakların onlarca yıldır yapmış olduğu illegal eylemler konusunda bazı çirkin gerçeklerin hayli gecikmiş bir açığa çıkması mıdır? Yoksa bu, Kemalist, ulusalcı ve askerî çevrelerin şerefini lekelemek için tasarlanmış iğrenç bir uydurmaca mıdır? Soruşturmaların bazı sansasyonel tarafları olmakla birlikte, delillerin büyük bölümünün zanlılar aleyhine bindiğine bakılırsa –bazı suçlamaların sonunda temelsiz olduğu ya da iyi incelenmediği anlaşılmış olsa bile– cumhuriyet sav-

cılarınca yapılan yüzlerce suçlamanın büyüklüğünün göz ardı edilmesi iyice zorlaşmıştır. Ergenekon soruşturmalarının tüm içerimleri o kadar geniş kapsamlı idi ki, Türk siyasetini esas itibariyle Kemalizm yanlıları ve karşıtlarının safları boyunca iki kutba ayırdı. Türkiye'de ordu hakkındaki beklentileri kalıcı olarak etkilemiş olan bu kritik dönüm noktasını anlamadan, Türk siyasetinin geleceğini anlamak imkansızdır.

"Ergenekon" teriminin kendisi Türkî halkların ortaya çıkmasıyla ilgili yaratılış efsanelerine kadar gider. Kelime milliyetçi anlamlarla yüklüdür; Türkiye cumhuriyeti erken dönemde bunu –ülkenin millî ideolojisini oluşturmak üzere– Türk milliyetçiliği ve Kemalizm propagandası için kültürel bir sembol olarak benimsemiştir. Ordu içindeki bazı kontrolsüz unsurlar, soruşturmaya konu darbe planlarına derin bir milliyetçi karakter versin diye, bu terimi adapte etmişlerdir. Böylece bu terim, tehlikeli ve çirkin yer altı eylemlerini olumlu bir sembol ile irtibatlamaktadır. Ergenekon Davası'nın üzerinde biraz ayrıntılı olarak durmaya değer çünkü gelişmekte olan Türk devletini manipüle etmeyi başarmış hukuk dışı örgütlerin gücü hakkında bize çok şey söylemektedir. Bu dava derin devlet'in anatomisini ortaya koymaktadır. Türk siyasetini yıllardır takip eden her bir kişi sık sık bu terimin fısıldandığını duymuştur; onlarca yıldır devletin güvenlik birimleri içinde ve hatta onların yardımıyla, yasadışı işler yapıp cinayetler işleyen aşırı milliyetçi unsurlara atıfta bulunmaktadır. Soruşturma seçimle gelmemiş, gizli kapaklı çalışan, devletin düşmanı olarak gördükleri kişilere saldırmak için illegal yollara ve şiddete başvuran kimliği belirsiz bireylerin varlığını ortaya çıkarmayı amaçlıyordu. Bu olgu Mısır ve Cezayir başta olmak üzere, güçlü askerî yerleşik düzenlerin demokratikleşmeyi engellediği Orta Doğu ülkelerinde de hemen hemen aynıyla vakidir.

Ergenekon soruşturmaları esasen binlerce Kürt milliyetçisinin, bazı bağımsız savcıların, tanınmış liberallerin, aydınların, Hıristiyan papazların, hatta bazı milliyetçilerin dahil olduğu, olayı araştıran yetkililerin rutin bir şekilde *faili meçhul* olarak tanımlandığı ve hemen hiçbir zaman aydınlatılamayan çok sayıda cinayetin kanıtlarını ortaya çıkarmıştır. Öldürülenler, yıllar geçtikçe basında genellikle devlet ve toplumu tehdit eden İslamî fanatiklerin ya da kimliği belirsiz, yahut tanınmayan "gericiler"in kurbanları olarak rapor edilmiştir. Oysa aynı dönem içinde ortaya çıkan bir dizi küçük hadise, aydınlatılmamış sûikastlerin aslında, fanatik dinci militanlarca değil, derin devlet içindeki ağların parçası olan aktörlerce gerçekleştirildiğine cidden işaret ediyordu. Sık sık tanınmış şahsiyetler katlediliyor ama derin devletin varlığı ortaya konamıyordu; böylece eylemleri de cezasız kalıyordu. Yıllar içinde müphem

bir kavram olarak kalmaya devam eden derin devlet, karanlık güçlerin, kamuoyu bilgisi ya da kontrolü dışında iş yaptığına dair belirli bir paranoya üretti ve kamuoyu önünde nadiren tartışıldı.

Bu tür korkuların paranoyadan yahut fanteziden ibaret olmayabileceği fikri kamuoyunun bilincinde ilk defa 1996'da Susurluk Olayı olarak anılan tuhaf ve sansasyonel hadiseyle yankı buldu –buzdağının görünen ucuydu bu. Susurluk Batı Anadolu'da meydana gelmiş esrarengiz bir araba kazası sahnesiydi, kazada ölen en azından üç kişinin asla aynı arabada yan yana oturuyor olmaması gerekiyordu: İstanbul emniyet müdür yardımcısı; tanınmış bir Kürt aşiret reisi (ve Milletvekili); ve adlı aşırı milliyetçi gizli bir örgütün lideri olan bir kiralık kâtil. Bu spesifik olayın soruşturması gösteriyordu ki, bu insanların hepsi de tuhaf ve karmakarışık bağlarla birbiriyle irtibatlıydı. Sözkonusu karmaşık karşılıklı ilişkiler, Kürt kurtuluş örgütü PKK üzerinden Doğu Anadolu'da uyuşturucu ticaretinden gelen milyonlarca dolar, rakip uyuşturucu örgütleri, Türk Jandarmasının önde gelen unsurları (PKK karşıtı sûikast operasyonlarının göbeğinde yer alanlar), askerî Özel Harekat, polis ve belirli Türk Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) görevlileri ve askeriye lehine basında ısmarlama yorumlar yapan gazetecileri kapsıyordu. Bu şoke edici uyuşturucu trafiği ifşası, Kürt aktivistlerinin öldürülmesi ve kilit pozisyondaki devlet görevlileri arasındaki üst düzey işbirliğinin yanısıra, bir de şaşırtıcı komplo teorileri ortaya çıkıyordu. Bunlar arasında CIA ya da Amerikan askerî unsurlarının "PKK'ya destek vermek" için çalıştığı iddiası da bulunuyordu.

[Susurluk'la ilgili] izleyen soruşturmalar –ki hepsi de AKP'nin iktidara gelişinden öncedir– Türk güvenlik ve askerî organlarının gücünü, politikalarını ve devlet üzerindeki hakimiyetlerini meşrulaştırmak için, devlete karşı belirli PKK Kürt gerilla operasyonlarını gizlice kışkırtan aşırı milliyetçi bir planı gün ışığına çıkarmıştır. Amaçları arasında, büyük çoğunlukla Kürt bölgelerinde uygulanan sıkı yönetimin devamını sağlamak ve devletin karar mekanizmalarında askerî örgütlerin ve güvenlik örgütlerinin hakimiyetini tahkim etmek vardı. Gerek PKK'lı gerekse PKK karşıtı gruplara yönelik –hepsi de gizli ve hukuk dışı– sûikast eylemlerine ilişkin geniş çaplı planlara dönemin başbakanının bile adı karıştırılmıştır. Saldırı hedefleri arasında en üst düzey görevlilerin de bulunduğu anlaşılıyordu: bu hedefler arasına daha sonra bizzat Cumhurbaşkanı Özal ve Jandarma Genel Komutanı da girecekti, ki her iki lider de –ordunun istediği gibi açık ve örtük şiddeti ebediyen devam ettirmek yerine– PKK ile müzakere yoluyla anlaşma yoluna gidilmesinden yana idiler. Ne yazık ki, her iki üst düzey yetkili de aynı yıl içinde es-

rarengiz koşullar altında öldüler, aynen olayın potansiyel şahidi birçok kişinin de olduğu gibi. Bugün Cumhurbaşkanı Özal'ın âni ölümü, muhtemelen zehirlendiğine dair işaretler altında, yeniden incelenmektedir. Bunların hiçbiri de, PKK'nın yıllar içinde çok sayıda tehdit, terör, şiddet ve askere pusu kurma eylemine karışmış, ayrılıkçı söylem kullanan bir gerçek örgüt olduğunu inkar etmek anlamına gelmez. Ancak içindeki bazı unsurlar pekala "güvenlik devleti"ni muhafaza derdinde olanlarca manipüle edilmiş olabilir. Susurluk skandalı o kadar sansasyoneldi ki, bu olay, devletin içinde yüksek yerlerde illegal, kriminal, hatta şiddet eylemleri bağlantılarının gerçekten de varlığını açıkça gösteriyordu. İsimler, belirli örgütler, belirli suçlar, sûikastler ve öteki olaylar açıkça tespit edilmeye başlandıkça, derin devlet âniden somut bir şekil alıyordu. Detaylar bu örgütün boyutlarına ve devletin meşru, hukukî, sivil hükûmetine yönelik tehdidin ciddiyetine dair kabataslak bir resim ortaya koyuyordu. Ancak o dönemde bu dava ile ilgili tatminkar bir karar asla alınamadı; emniyet ve istihbarat teşkilatları içinde birçok sarsıntılar yaşanmışsa da, hiç kimse sonunda yargısal bir ceza almamıştı. Bu gruplardan bazılarının iç işleyişlerinin akan görüntüsü bir an için yüzeye çıkıp sonra yeniden yeraltına dönmüştü. Ancak derin devlet artık bir fanteziden ibaret görülemezdi. Kamuoyu buzdağının ucunu bir anlık da olsa görmüştü. Tiyatronun İkinci Perdesi bir on yıl sonra, daha sansasyonel ve geniş boyutlarıyla, Ergenekon Davası'nın ortaya çıkmasıyla gündeme gelecekti.

Olay 2007 yılında bir emekli askerin arka bahçesinde gizlenmiş el bombalarının ele geçirilmesiyle başladı –geniş kapsamlı bir Ergenekon soruşturmasına kapı aralayan olay buydu. O günden itibaren, bir ele geçirmenin diğerine götürmesi ve belgelerin, kayıtların, silahların ve operasyonel notların keşfedilmesiyle Ergenekon planlarının tam kapsamı şekillenmeye başlamıştır. Altı yıl sonra, planların tam kapsamının netleşmesi, envai çeşit bağlantılarının yaygın karakterinin daha iyi bilinir hale gelmesiyle birlikte, soruşturma sona ermiştir. Derin devlet casuslarının gerçekleştirdiği bu tür başıbozuk operasyonların uzun tarihi, bir Türk insan hakları örgütü tarafından yapılan bir çalışmada şu şekilde tasvir edilmektedir:

> Operasyonlar bir yabancıya bir film senaryosu gibi gelebilir. Gayri Müslimler, mütedeyyin Müslümanlar, Alevîler, Kürtler ve de aydınlar provokasyonlara kurban gittiler. Derin devletin gölgesinin net bir şekilde görüldüğü saldırılar baş gösterince, gayri Müslimler ülkeyi terke zorlanmış, Alevîler katledilmiş, binlerce Kürt köyü ateşe verilip ardından boşaltılmış, yüzlerce aydına profesyonel tetikçiler eliyle sûikast düzenlenmiş ve nihayet, bu tür provakasyonlar yüzünden gerilimin yüksek olduğu her dönem bir askerî darbeyle sonuçlanmıştır.[1]

Geçmişte yapılmış veya halihazırda planlanıyor olsun, sözkonusu gizli askerî ve sivil aktivistlerce yapılan bu eylemlerin ciddiyeti, kendilerine yöneltilen "terörizm" suçlaması başlığından bellidir. Suçlamanın yankısı özellikle güçlüydü çünkü ülkede terörizme karşı mücadelede öncülüğü genellikle Kürt veya İslamî çevrelere atıfla bizzat ordu üstlenmişti. Bu suçlamalar, ne var ki, kargaşa çıkarmak, istikrarsızlık yaratmak, devleti temelinden sarsmak ve yeni bir askerî müdahaleyi meşrulaştırıp AKP hükûmetini devirmek için bazı görevlilerin sûikast, cinayet ve sivillerin ölümünü içeren eylemlerde yer aldığını, yahut eylemleri planlama suçuna karıştığını ortaya koymaktaydı. Operasyonlar, aşırı sağ milliyetçi gruplarla, ülkenin Kürt bölgelerinde PKK sempatizanı olduğundan kuşku duyulan binlerce Kürdün ölümünden sorumlu gezici ölüm mangalarıyla işbirliğini, ırkçı ve dinci sûikastlerin yönetilmesini ve hatta Türkiye'nin Nobel ödüllü romancısı Orhan Pamuk'a yapılan tehditleri içeriyordu.

Askerler arasında gözaltına alınmalar 2008 ortalarında başlamıştı; 2.455 sayfayı bulan iddianame kapsamında birçoğu general 100'den fazla subay sorgulanıyor, 86 kişi Türk hükûmetine karşı silahlı isyana teşvik etmekle suçlanıyordu. Şubat 2009'da bu defa 40 subay tutuklanıyor ve kod adı "Balyoz" olduğu öne sürülen bir plan kapsamında AKP hükûmetini devirmeyi planlamakla suçlanıyordu. Subaylar arasında, bazıları emekli dört amiral, bir general ve iki albay da vardı.

Hesaplaşmanın nihaî noktasında, Ağustos 2011'de hükûmetin, üst rütbeli subayların Genelkurmay komuta kademesine yükseltilmelerinde askerlerin ayrıcalıklı yetkiye sahip olma hakkını iptal etmesi üzerine, Türk Genelkurmayı'nın tamamı –Başkanı ve üç kuvvet komutanının hepsi– istifa ettiler. Türk hukukuna göre bu tür yükseltilmelerin sadece sivil hükûmetin yetkisinde olması gerekiyordu. Daha önceki Genelkurmay Başkanı Balyoz Davası'nda adı geçen birçok subayı terfi ettirmeyi planlamıştı; Cumhurbaşkanı Gül kendilerine yöneltilen suçlamalar ışığında bunların aday gösterilmelerini kabul etmedi, böylece askeriyenin AKP'ye düşmanca bir tutum içinde olan subayları terfi ettirme eğilimine dur demiş oldu. Avrupa Birliği de bu meselede ağırlığını koymuştu: Türkiye'nin AB üyeliği koşullarını tartışırken, askerî terfilerde sivillerin yetkili olmasını şart koşmuştu.

Topluca istifa etmek suretiyle, en üst düzey askerler böyle bir protestonun, subaylara karşı suçlama yöneltmeye cüret ettiği için hükûmete karşı kesin bir, şiddetle protesto mesajı vermesini ummuştu. Geçmişte, hiçbir sivil hükûmet askerlere karşı bu tür bir yasal soruşturma asla açabilmiş değildi; böyle bir şey orduya ve onun hükûmetin "gözetimcisi" ro-

lüne karşı tolere edilemez bir saldırı anlamına gelirdi. Ordunun kıdemli üyelerine karşı sivillerden gelecek böylesi suçlamalar neredeyse kesin bir şekilde hükûmete karşı bir darbeyi derhal tetiklerdi, hele hele bir de suçlamalar temelsiz iddialara ve uydurma belgelere dayandırılmışsa. Bu defa ordu, hayreti mucip bir şekilde, çarpıcı suçlamalar ve planlandığı öne sürülen olayların pek çoğunun yasadışı, suç işleyip huzuru bozmaya yönelik tabiatı karşısında, çok az anlamlı tepki vermişti. Üst düzey askerî liderlerin toplu istifasının –bir protesto ve sağlamlık testi olarak– esasen ordu mensuplarının birçoğu aleyhine açılan bu davanın açıkça söylenmemiş bir kabulü olduğu anlaşılıyordu. Bu olay, özü itibariyle tarihte ilk defa Türkiye'de siyasî konularda ordunun kontrol ve müdahalesinin çöktüğünü işaretliyordu.

Suçlamaların meşruiyetine ilişkin varsa herhangi bir soru işaretinin de, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Işık Koşaner'in, istifasından hemen bir iki hafta sonra bir grup kıdemli subaya özel bir ortamda hitap ederken [söyledikleriyle] buharlaşıp gittiği anlaşılıyordu. Gizlice kayda alınmış ve basına sızdırılmış olan konuşmasında Koşaner, kendisine ait olduğu açık olan sesiyle, orduya karşı yöneltilmiş suçlamaların çoğunu esas itibariyle kabul ediyordu. Daha da ileri gidip, hükûmete bilgi veren ordu içindeki görevlileri ihanetle suçluyordu. Koşaner bu açık ve kahredici kaydedilmiş kanıtı inkar edemiyordu.

En azından bunun kadar önemli bir şey de, suçlamalar bir hayli sansasyonel olduğu halde, kamuoyunun hemen orduyu savunmaya geçmemiş olmasıydı. Anlaşılan Türk halkının büyük çoğunluğu suçlamalar hakkında daha çok şey bilmek istiyordu. Bazıları soruşturmaların tam da kendilerinin uzun zamandır kuşkulandıkları şeyi ifşa ettiğini düşünüyordu; ama bazıları da AKP'nin soruşturmayı ordunun prestijini lekelemek için kullandığına inanıyordu. Türk halkı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne daima en üst düzeyde takdir beslemişti ama yeni kamuoyu yoklamaları orduya güvenin 2002'deki yüzde 90'dan 2011'de yüzde 60'a düştüğünü gösteriyordu. Her ne kadar bazı AKP eleştirmenleri ordunun prestijine bu saldırının bizzat partinin bir komplosu olduğunu ileri sürse de, gerçek biraz farklı gibi görünüyordu: kamuoyu ordunun siyasete müdahalesi bağlamındaki uzun gelenekten, özellikle de popüler AKP'yi alaşağı etmek için tekrar tekrar yaptığı girişimlerden duyduğu hoşnutsuzluğu kayıtlara geçirmeye başlıyordu. Bizzat ordu da, kendisinin Türk siyaseti üzerindeki "vesayet" rolünün artık miadını doldurduğunu nihayet anlamış görünüyordu. Hiç kimse bütün bir orduyu devlete karşı komplo kurmakla suçlamıyordu ama birçok üst rütbeli subayın da bu işlerin içinde olduğu açıktı. Daha beteri, ordu bazı mensuplarının hu-

zuru bozucu yasadışı eylemlerine izin vermiş ya da gözünü kapamıştı. Ordu geçmişte düzenli aralıklarla kendi saflarında radikal eylemlerden uzak tutulması gereken radikal unsurların bulunduğunu kabul ediyordu –mesela 1960 Darbesi, ardından Başbakan Menderes'in idamı ve 1970 ve 1980 Darbeleri'ni çevreleyen dönemlerde radikal askerî unsurların iktidarı ele geçirme tehditleri.

Ergenekon Davası'nda adı geçen en üst rütbeli subay eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ idi. 6 Ocak 2012'de, 2008 yılına kadar askerî kaynakları kullanarak –hükûmetin altını oymak ve kamuoyunu yeni bir darbeye hazırlamak amaçlı bir eylem olarak– AKP'ye karşı hükûmet aleyhtarı kara propaganda yayan web siteleri kurmakla suçlanıyordu. Bu suçlamalarda adı geçen askeriyeye yakın bazı gazeteciler, hükûmetin itibarını sarsma amaçlı askerî kampanyaya destek vermekle suçlanıyorlardı. Bu gazeteciler genellikle aşırı-Kemalist ya da ultra-milliyetçi pozisyonları temsil ediyorlardı. Bazı hakimler de askerî komplocularla işbirliği yapmakla suçlanıp gözaltına alındılar.

Ortanın solunda yer alan saygın bağımsız araştırmacı gazete *Taraf*'a göre, Balyoz operasyonu AKP hükûmetini devirmek için kaos yaratıp askerî müdahaleyi kolaylaştırmak üzere gerçekleştirilecek bir dizi olay planlıyordu. Bu operasyonların vehameti, askerî görevlilerin suçlandığı istikrarsızlaştırma operasyonlarının niteliğinden anlaşılabilir:

- Türkler ile Kürtler, Alevîler ve Sünnîler arasında nefret ve bölünme planlamak ve kışkırtmak;
- Geçmiş on yıllarda Türkiye'de gerek laik, gerek dindar bazı radikal ve şiddet yanlısı hareketlerle bağlantılar kurup onları desteklemek; bunlar arasında PKK, Dev-Sol (1980'lerde cinayetler işlemiş bir sol örgüt), Hizbullah (bir Kürt köktenci grup) içindeki unsurlar, önemli solcu, milliyetçi ve kültürel şahsiyetlere yönelik sûikastler;
- Camilerin bombalanması;
- Kitlesel gösterilerin örgütlenmesi;
- Üç Hıristiyan papazın öldürülmesi ve tanınmış bir Türk-Ermeni liberal gazeteciye yapılan sûikast;
- Bir Türk askerî uçağının Ege Denizi üzerinde düşürülüp Yunanistan'ın suçlanması planı;
- Gazete ayrıca Ergenekon soruşturmasıyla ilgili yayınlarından dolayı Türk Millî İstihbarat Teşkilâtı'nı kendilerinin telefonlarını dinlemekle suçlamıştır.

ERGENEKON SORUŞTURMASININ ELEŞTİRMENLERİ

Türkiye'de çok kişi Ergenekon Davası'nı uydurma, siyasî maksatlı ve bir kurum olarak ordunun gözünün korkutulup zayıflatılması ve Kemalizm ideolojisinin itibarsızlaştırılması için tasarlandığını söyleyerek eleştirmektedir. İlk planda –emniyet, istihbarat ve yargıdaki ileri sürülen güçlü temsili ve *Zaman* dahil önde gelen medya organlarının desteği ile– İslamî hükûmet-dışı Gülen örgütü (bkz. 12. Bölüm) bu kampanyayı yürütmekle eleştirilmiştir. Sözkonusu Ergenekon soruşturması eleştirmenleri, davaları paranoya ürünü olarak şiddetle reddetmekte, tesadüflere dayalı delililler, yarım yamalak inceleme ve uydurmalar içerdiğini ve de toplumun laikçi ve Kemalist unsurlarına karşı yapılan geniş kapsamlı bir cadı avının parçası olduğunu iddia etmektedirler. Soruşturma kapsamında, aralarında geçmişte özellikle Kemalist olarak bilinmeyenlerin de olduğu birçok gazeteci gözaltına alınmıştır.[2]

Eleştirmenler şunu da ileri sürmektedirler: AKP ve Gülen Hareketi'nin orduya ve Kemalistlere düşmanlığı bağnazca ve cezayı gerektiren bir durum olup, sanıkların birçoğu hakkında illegal gizli dinleme kayıtlarının basına sızdırılmasını içermektedir. Eski Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner'e ait, Ergenekon iddialarının büyük oranda doğru olduğunu kabul ettiği uzun dinleme kaydı, bu türden bir gizli ses kaydı örneğidir. Her ne kadar yasadışı yollarla elde edildiği kesinse de, bu aynı zamanda ordunun Ergenekon Davası'nın çeşitli kısımlarına karıştığı konusunda gayet ikna edici bir kanıt olmuştur; Koşaner bile sözlerini inkar edememiştir.

Şüphe yok ki bir yanda Kemalizm bağnazlığının uzun süreli kurbanları olarak Gülen örgütü ve AKP ile, diğer yanda ordu, radikal Kemalistler, ultra-milliyetçiler ve aşırı laikçiler arasında bir düşmanlık vardır. İslamî yönelimli politikacılar, kansız 1997 Darbesi [ile olan] da dahil, iktidardan uzaklaştırılmıştır, Gülen organizasyonunun üyeleri ve hükûmet içindeki öteki dinî-bütün Müslümanlar onlarca yıl taciz edilmiş ve ayrımcılığa uğramış hissetmişler, yasal takibata uğramışlardır. Yıllar içinde küçücük bir dindarlık emaresi göstermiş, cemaatle namaz kılmış, alkol kullanmaya isteksizlik göstermiş ya da karısı başörtüsü takmış veya açıkça Batı tarzı modaya uygun giyinmeyen, bu suretle kendini ele veren askerî personele kuşkuyla bakılmış, ya ordudan atılmışlar ya da hemen hemen kesin surette terfileri engellenmiştir. Nihayet, Kürt nüfusu –onbinlerce Kürdün öldürülmesi ve 3.000'den fazla köyün tahribi bağlamında– ordunun ve jandarmanın kurbanı olmuş hissetmektedir –bütün bunlar belgelenmiştir. Her ne kadar bütün bunların hepsi, tek bir "komplo"nun parçası olmasa da, şu iki çok kritik alanda, Türk siya-

setine hakim olma doğrultusunda ordu içindeki unsurların hukuk dışı, yeraltı ve yasadışı eylemlerinin uzun tarihini teşkil ediyordu: Kürt ve İslam siyaseti. Özü itibariyle siyasî bu iki mesele, ordu tarafından, daima tamamen güvenlik konusu, sivil otoritelerin geliştireceği siyasî çözümlerin görüş alanı dışında, bizzat ordunun üreteceği güvenlik eksenli askerî çözümler gerektiren konular olarak değerlendirilmiştir.

Bugün Türkiye'de net bir şekilde büyüyen duygu şudur: ordunun hakimiyeti konusunda devir değişmiştir, artık ayakkabı öteki ayağa geçmiştir. Yıllar içinde işlenmiş olan cinayetler ve sûikastlere ilişkin iddialar şayet doğruysa subayların yargılanıp cezalandırılması gerektiği konusunda önemli bir kamuoyu onayı sözkonusudur.

Bazı Türk gözlemcilerin işaret ettiği gibi, siyasî ve toplumsal istikrarsızlık yaratıp geçmiş ve mevcut hükûmetleri devirmek için plan yapanlar sadece ordu içinde bulunan radikal unsurlar değildir. Birçok gazetecinin de aralarında olduğu bazı aşırı Kemalistlerden, milliyetçilerden ve katı laikçilerden gelen bir sivil işbirliği de sözkonusudur. Bu şahıslardan bazıları, yasadışı eylemlerin planlanmasını içeren işbirliklerinden dolayı bugün soruşturma geçirmektedirler. Aşırı sol-milliyetçi gazeteci Doğu Perinçek yıllar içinde epeyce fanatik materyal yayımlamış –ki yasadışı değildir– bu tür şahsiyetlerden biridir; ama bu arada darbe planlarını kolaylaştırmak için, darbe plancılarıyla işbirliği yapmakla da suçlanmaktadır, ki bu eylem yasadışıdır.

Tarihî önem taşıyan bir makalede, duayen gazeteci, CNN Türk'te tanınmış yorumcu ve askerî konularda kıdemli uzman, Mehmet Ali Birand, 19 Mayıs 2011 tarihli *Posta*'da irkiltici derecede dürüst bir özeleştiri yayımlamıştır. Birand, Kemalizmin onyıllarca kendileri için kabul edilebilir yegane ideoloji olduğu Kemalist eğilimli gazetecilerin zihniyetini etkili biçimde yansıtmaktadır. Birand'ın özeleştirisi başka bir gazetecinin yakın geçmişte yazdığı bir kitaptan ilham almıştır: "Merkez medya, darbeleri hep destekledi, 28 Şubat'ın [1997] gerçekleştirilmesinde de anahtar rol oynadı. Bu gazeteciler âdeta genlerinde taşıdıkları darbecilik yanlısı zihniyetle hareket ettiler."*

Birand diyor ki,

> Bizim kuşak için devlet daima öncelikli ve haklıydı. Devleti de asker temsil ederdi. Politikacı, üçkâğıtçı-yalancı, vatanını pek düşünmeyen, cebini dolduran bir insandı. Asker ise namuslu ve her şeyini vatana adamış, özveri dolu bir kahramandı. Üstelik, atamız Atatürk bu ülkeyi ve laik-demokratik Cumhuriyeti koruyup kollama görevini ona bırakmıştı. Askerin politikacıları denetlemeye hakkı vardı.

---

* Alper Görmüş, *Ergenekon Gazeteciliği*. (çn)

> Politikacılar işleri bozduğu zaman, asker müdahale edebilirdi. Hatta, tereddütlü bir davranışla karşılaştığımızda, askeri harekete geçmeye çağıran, "Komutanlar neredesiniz? Devlet elden gidiyor" diyen yazılar yazardık.
>
> Bizim için (yani laik 'merkez medya' mensuplarının büyük bölümü için) öncelik demokrasi veya parlamento değildi. Genelkurmay daha önemli idi. Bundan daha normal bir şey olmazdı ki... Bizler böyle yetiştirildik. Genlerimize, belki de farkına varmadan darbecilik işlendi. Komutanların üstünlüğünü sorgusuz kabul ederdik. Üniformaların pırıltısını yarı hayranlık, yarı korkuyla izlerdik. Bütün darbeleri anlayışla karşıladık. Hatta yardımcı olduk. Fakat son birkaç yıldır genlerimizin kafası karıştı ve her şeye farklı bakar olduk. İlk defa, demokrasi ve parlamento ile Genelkurmay arasındaki sıralama değişti. Demokrasi bir adım öne çıktı. Ama bakalım, kalıcı olacak mı? Şimdi bütün profesyonel meslektaşlarıma soruyorum: tüm bu konularda anlattıklarıma itirazda bulunacak kimse var mı?[3]

Başka bir sorun da bizzat Türk hukuk sistemi olmuştur. 1980 Darbesi'nin ardından askerî gözetim altında yapılan 1982 Anayasası, bireylerin soruşturma boyunca süresiz olarak gözaltında tutulabilmesine imkan veren kısıtlayıcı yasal önlemler yürürlüğe koymuştu. Askerî rejim devlet düşmanı olarak gördüğü kişilere karşı bu yasal araçları kullanmıştır. Gözden geçirme girişimlerine rağmen, mevcut 1982 Anayasası hâlâ değiştirilebilmiş değildir; esasen böyle bir gözden geçirme AKP'nin ilan ettiği anahtar hedeflerden biri olmuş ve kamuoyundan destek görmüştür. Ancak iç politika göründüğünden daha karmaşıktı. Böylece, Ergenekon soruşturmasında gözaltına alınan yüzlerce birey, askeriyenin 30 yıl önce kendi düşmanlarına karşı koyduğu aynı kurallara tâbi olarak, gözaltında tutulmuşlardır. Hiç kuşkusuz gözaltında haklarındaki suçlamanın zayıf ya da temelsiz olduğu birçok kişi vardı. Bazı durumlarda polis çok büyük ihtimalle kendilerine verilen talimatın sınırlarını aşmıştı. Esasen, suçlamalar konusunda fazla acele edildiğini, daha ihtiyatlı davranmak gerektiğini ve gözaltında bulunanların daha hızlı bir şekilde yargılanmaları gerektiğini bizzat AKP de kabul ediyordu. Suçlananların birçoğu ya salıverilmişti ya da sonunda salıverilmeleri muhtemeldi. Esasen Erdoğan bir barışma jesti olarak 2013'te emekli bir üst düzey komutanı hastanede bizzat ziyaret etmiş ve yargıyı eleştirerek, bazı üst rütbeli subaylara yönelik suçlama ne olursa olsun, "terörizm" suçlamasının yersiz olduğunu söylemişti.

Son zamanlarda yargının daha bağımsız hale gelmesiyle –2010 reformlarıyla tahkim edilmiş, AB tarafından da hararetle desteklenmiştir– bazılarının dile getirdiği başka bir endişe de, yargının artık dış baskı altında kalmadan soruşturmalarını yürütmek için daha serbest olduğudur. Ergenekon komplocularına muhtemelen destek vermiş kişilerle

ilgili polis soruşturmaları, söylendiğine göre AKP muhalifi bazı yazarlar arasında –sonunda aklansak bile, gözaltı sürecinde hepimizi götürürler düşüncesiyle– bir endişe dalgası yaratmıştır. Türkiye'nin AB'ye kabulüyle ilgili çok yavaş ve isteksiz ilerleyen süreci gözetmekle görevli Avrupa Komisyonu bile, 2010 raporunda şu yoruma yer vermiştir: "Ergenekon Davası'yla ilgili yazılar yazan gazetecilere karşı açılan çok sayıda dava bir endişe konusudur. Devam etmekte olan bir yargı sürecinin gizliliği ilkesini ihlal etmekten yargılanıyorlar. Bu öz-sansüre yol açabilir."[4]

Ergenekon Davası'na olan ilgi Türkiye'nin dışına da uzanmıştı. Bu kısmen ABD askerî düzeniyle yakın bağları olan Türk subaylarının becerikli lobi faaliyetinin sonucu olup, Ergenekon sürecini tamamen itibarsızlaştırmak ve bunu baştan sona Türkiye'de İslamcıların laikçilere karşı oynadıkları bir iktidar oyunu olarak resmetme niyetiyle ilgiliydi. Bazı dış gözlemciler Ergenekon Davası'nın baştan ayağa uydurma olduğu şeklindeki temelsiz iddiaya gerçekten de inanmıştı. Esasen, başlarda Ergenekon suçlamalarının boyutları hakkında bizzat benim de ciddî kuşkularım vardı. Ancak dava ile ilgili birçoklarının paylaştığı şüpheler ve işkillenmeler, ortaya çıkan –istemediğiniz miktarda kanıtlar, kayıtlar, itiraflar, belgeler, gizli yerlere saklanmış silahlar ve onlarca yıl sürmüş olan sûikastler, uyuşturucu kaçırma ve Kürt bölgelerinin tahribini içeren– hepsi de iyi bilinen ama daha önce asla açıkça konuşulmayan, açıklanmayan ya da sistematik bağlantı kurulmayan– karanlık operasyonlar sayesinde önemli ölçüde çürütülmüştür. Yukarıda değinilen yargısal anormalliklerin hiçbiri de, hatta bazı prosedürlere gizlice sızabilecek hesaplaşma eylemleri bile, Ergenekon suçlamalarının genel anlamda doğru, gerekli, uzun bir aşina olaylar listesini yansıtmaktadır. Bu durum, sözkonusu eylemlere müdahalede geç bile kalındığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Şu gerçeğin üstü örtülemez: ordu içindeki radikal klikler ve bunların medya, yargı, emniyet ve devlet içinde başka yerlerdeki aşırı Kemalist işbirlikçileri, çeşitli suç eylemlerinde işbirliği yapmışlardır. Onlarca yıllık bir sessizlik komplosu bozulmuş ve Türkiye'nin siyasî gelişiminde bir çirkin taraf ifşa olmuştu, inşallah bir daha da tekrarı olmazdı. Bu tür eylemlerde ordunun bir bütün olarak yer aldığını ileri sürmek doğru olmaz ancak açıktı ki yükseklerde ordu kendi saflarındaki radikal ve şiddet yanlısı unsurları kontrol altında tutma ve kısıtlama konusunda yeterince istekli ya da becerikli değildi. "Cumhuriyeti ve anayasayı koruma" amaçlı askerî müdahale ödevi çok uzun yıllar ordunun baskın ve değişmez zihniyeti olmuştu. Bu demek değildir ki gelecekte, gerek ordu gerekse hükûmet kanadından başka siyasî sûiistimaller olmayacaktır. Ama çığır açılmıştı: geçmişte yaşanmış bu tür sûiistimaller artık kamuoyu tarafından bilinmektedir, kabul

edilemez olarak tanınmıştır ve bağımsız bir yargı tarafından günışığına çıkarılmalı ve yargılanmalıdır.

Bugün itibariyle Ergenekon'la ilgili yargı soruşturmalarına destek verenlerin birçoğu sürece karşı yürütülen soruşturmanın kapsamının çok fazla geniş tutulmuş, sınırlı miktarda delile dayalı olarak çok fazla insanın gözaltına alınmış olabileceğine ve (mevcut Türk Anayasası'na uygun olsa da) gözaltı sürelerinin haddinden fazla uzun olduğuna inanmaktadır. Endişe şudur ki, bu yargısal dolaşıklıklar ve hukukî hatalar, derin devletin gerçekleştirdiği fevkalâde kötü eylemlerin soruşturulması, günyüzüne çıkarılması ve sona erdirilmesiyle ilgili son derece hayatî önemde bir davayı zayıflatmaya hizmet etmiş olabilir.

Hatta bazıları işi, bizzat Başbakan Erdoğan'ı, Ergenekon komplocularına karşı giriştiği eylemlerle yeni bir derin devlet kurmakla suçlamaya kadar vardırmıştır. Dahası, İslamî Gülen organizasyonu orduyla ve siyasî operasyonlarıyla ilgili soruşturmaları hararetle desteklemiş olduğundan, emniyet ve yargıda da iyi temsil edildiğinden, Gülen organizasyonuna düşman olanlar bütün Ergenekon soruşturmalarını Gülen Hareketi'ne fatura etmeye yeltenmişlerdir. Ordunun siyasî operasyonlarının uzun yıllar Gülen Hareketi'ni hedef aldığı ve onlara eziyet ettiğine kuşku yoktur. Hareketin bugün AKP iktidarı sırasında daha göze çarpan bir statüye kavuşması hareketi ilgi odağı haline getirmiştir. Ve gerçekten de, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Ergenekon Davası'nda beklenmedik şekilde, bizzat AKP'yi Gülen örgütüyle karşı karşıya getiren tuhaf bir yeni kırılma meydana gelmiştir.

ERGENEKON'U DAHA GENİŞ BİR BAĞLAM İÇİNDE ANLAMAK

Devlet üzerinde askerî/güvenlik bürokrasisinin uzun süreli hakimiyeti Kemalist devletin doğasında derin köklere sahiptir ama pek Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Orta Doğu ülkelerinde derin devlet istisnasız her yerde şu veya bu derecede mevcuttur. Derin devlet, devletin içinde ve etrafında ve perde arkasında karanlık işler çeviren, katı iktidarın müphem, görünmez, tanınmaz unsurlarını ifade etmek için faydalı bir terimdir. Derin devlet güvenlik eksenli devlete karşı çıkanları hedefine koyar, iktidarına meydan okuyabilecek bireylerin ve demokratik güçlerin yükselişini engeller. Derin devletin kolektif özel çıkarları açısından kritik önem taşıyan meselelerde devlet politikalarını manipüle edebilir.

Bu tür güçler şu veya bu şekilde Batılı toplumların içinde de vardır –illegal değilse de, iktidarları devlet çarkı içinde birer aktör olarak tamamen tanınmaz. Dev kurumlar bunun bir örneğidir, başka bir örneği de güvenlik örgütleridir. Cezayir'in derin devleti *le Pouvoir* (İktidar), yıl-

larca aşırı şiddete bulaşmıştır; kâğıt üzerinde şiddet yanlısı cihatçı hareketleri durdurmak için ama aynı zamanda devletin öteki düşmanlarını ortadan kaldırmak için, istikrarsızlık yaratmak ve hatta İslamcıların üstüne atılmak üzere tasarlanmış vahşet eylemleri yapmak için. Çok yakın geçmişte Mısır'da eski Mübarek rejimi tarafından yapılan provokasyon eylemleri –Hıristiyan Kıptilere yönelik eşkıya saldırıları, milliyetçi unsurlar adına göstericilere karşı yapılan saldırılar– benzer iç korku ve kuşku saçmak, güven sarsmak ve siyasî muhalifler arasında işbirliği imkanlarını baltalamak üzere dizayn edilmiştir. Sonunda Mısır'ın derin devleti İslamcıların yanlışlarını istismar ederek, demokratik olarak işbaşına gelmiş yeni hükûmeti devirmeyi ve Mübarek rejiminin tuzaklarını ve kişiliklerini büyük oranda geri getirmeyi başarmıştır.

Ergenekon, hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, Türkiye'de kamuoyunu bölmüştür. 2012'de AB tarafından yaptırılan bir kamuoyu araştırması halkın yüzde 56,5'inin Ergenekon Davası'yla ilgili gelişmeleri sistem içindeki yasadışı çetelere karşı bir mücadele olarak görürken, yüzde 43,5'i de AKP hükûmetinin eski Kemalist hakim sınıfa yaptığı eziyet olarak yorumlamaktadır. Ne var ki, liberal köşe yazarı Şahin Alpay'ın da işaret ettiği gibi, Türk toplumundaki esas bölünme İslamcılar ile laikçiler arasında değil, askerî-bürokratik "vesayet" rejimine karşı çıkanlar ile onu destekleyenler arasındadır. Askeriyeye karşı olanlar arasında kesinlikle İslamcılar var ama dindar Sünnîler de, PKK şiddetine karşı olan Kürtler de, daha fazla demokrasi isteyen liberal seküler görüşlere sahip olanlar da vardır. Dahası AKP politikalarına geniş anlamda eleştirel bakan ama aynı zamanda demokratik olarak seçilmiş hükûmete karşı yasadışı askerî eylemleri de reddeden birçokları mevcuttur.

Asıl soru hâlâ şudur: Türk siyasetinde asker egemenliği kesin olarak sona ermiş midir? Eski Genelkurmay Başkanı orgeneral Işık Koşaner bile Ağustos 2011'de özel bir sohbette bir darbe planı olduğunu ve bununla ilgili delillerin yok edildiğini kabul etmiştir. Ancak, bir yorumcunun da işaret ettiği gibi, Koşaner bundan en küçük bir pişmanlık duyar ya da bu tür eylemleri lanetler gibi görünmemektedir. Aksine şunu ileri sürmektedir: "kanunlar da tadil edilse, reformlar da yapılsa hiçbir şey değişmez; Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Kemalist cumhuriyeti korumak için buradadır, bu onların 'doğal ve tarihî' görevidir, bu konuda kimse TSK'ya bir şey diyemez, aksi takdirde bu TSK'nın kendini inkar olur."[5]

Ergenekon Davası bu nedenle Türk siyaseti, Türk devleti ve toplumu açısından muazzam içerimlere sahiptir. Dava ile ilgili duygular güçlüdür zira bunca insan onlarca yıl bundan etkinlenmiştir. Ergenekon ifşaatları duyguları tetiklemiş ve net kazananlar ile kaybedenler üretmiştir.

Şimdi geçmişle ilgili gerçeklerin –şüphesiz ters yönde yargısal aşırılıklara sebep olan yollarla– ortaya çıkarılmasını en hararetle isteyen ve adalet talep edenler arasında, geçmişte derin devletin kurbanı olanlar vardır. Fakat bütün bu malzemenin açığa çıkarılması ve keşfedilmesi Türkiye'nin siyasî hayatında daha derin bir hukuk devletine kucak açabilmesi açısından hayatî önem taşımaktadır.

Esasen, 2013 yılında Türk parlamentosu dönüm noktası niteliğinde bir yasayı onaylamıştır: Türk vatanını iç düşmanlara karşı korumak için ordunun müdahalesini meşru sayan adı çıkmış 35. Madde'nin kaldırılması. Yeni yasa ordunun ülke içiyle ilgili rolünü ortadan kaldırmakta ve ordunun rolünü sadece dış tehditlere karşı ülkeyi korumakla sınırlandırmaktadır. Ergenekon soruşturmaları, Türk Yargıtayı'nın Ekim 2013'te verdiği –Ergenekon Davası'nın tartışmalı Balyoz kısmıyla ilgili olarak– eski üst rütbeli subaylar ve 361 kişi hakkında verilen cezaları onama kararıyla daha da meşru hale gelmiştir; davanın bu kısmında bu kişiler, "seçilmiş hükûmet ile parlamentoyu silah zoruyla devirme" teşebbüsü ile suçlanıyorlardı. Ancak dava tümüyle sona erdirilmiş değildir: Türkiye'de Gülen Hareketi ile son zamanlarda etrafı kuşatılıp kızdırılmış AKP arasındaki yakın geçmişte başlamış siyasî kavga, esas itibariyle hukukî olmaktan ziyade siyasî bir bağlamda (bkz. 13. Bölüm) davanın bazı yönleriyle yeniden görülmesine yol açabilir. Kayda değer bir gelişme olarak, Mart 2014'te eski Genelkurmay Başkanı Başbuğ –yargı görüşünün giderek artan oranda siyasîleşmiş bölünmesini yansıtır biçimde– Anayasa Mahkemesi kararıyla serbest bırakılmıştır. Daha rahatsız edici olan, Ergenekon bağlantılı ölüm mangalarının kilit isimlerinin de yargısal teknik sorunlar yüzünden serbest bırakılmış olmasıdır.

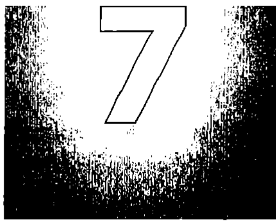
Öte yandan, Türk yargı prosedürüne genellikle eleştirel bakan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Mart 2013'te, Balyoz Darbe Planı konusundaki rolü nedeniyle müebbet hapse mahkûm edilmiş kişiler arasında bulunan bir gazeteci/siyasî aktivistin başvurusunu reddetmiştir; delilleri inceleyen mahkeme, mahkumiyetin haklı nedenlere dayandığı sonucuna varmıştır. Bu davalarla ilgili AB incelemelerinin devamının gelmesi muhtemeldir.

TÜRK DENEYİMİNİN ÖTEKİ DEVLETLERE FAYDASI

Kısaca birçok ülkede ordu kendisine ülkenin "koruyucusu" rolü biçmiş, egemen ideolojisini de kurmuştur: Türkiye'de Kemalizm, Pakistan'da "İslam", Mısır'da Arap milliyetçiliği, Rusya ve Çin'de komünizm. Ordu ülkeyi iç ve dış tehditlere karşı koruduğunu iddia etmektedir ama daha muhtemeldir ki asıl ilgilendiği şey ordunun iktidarını, ayrıcalığını ve

ulusal ekonomi içinde yer alan büyük holdinglerini korumaktır. İktisadî konularda ordu, yönetişim üzerinde merkezî kontrole imkan veren devletçi bir yönelimi tercih eder. Ordu kendisini genellikle "görgüsüz siyasetin ve kendine çalışan politikacıların üzerinde" olarak takdim eder. Çoğu kez toplumun kendi vesayeti altında nasıl "harmonize" edileceği konusunda kendi vizyonu olarak, ideolojik yelpazeden esas itibariyle korporatist-faşist bir vizyon takdim eder. Ancak ordu çoğunlukla doğrudan askerî yönetimin –darmadağınık iç siyasî meselelere bulaştığı zaman– kendisine zarar verebileceğinin farkındadır. Sadece belirli konuları seçerek müdahalede bulunmayı tercih edecektir.

Öyle görünüyor ki, ordunun ellerini devlet iktidarının kumanda kollarından nihaî olarak çekebilmek ancak kamuoyunun bunu talep etmesiyle mümkündür. Ordu zaman zaman yine de bir dereceye kadar sivil yönetime izin vermek suretiyle, demokrasiyle bir şekilde bir arada yaşamayı başarmaktadır ancak genellikle sivil hükûmetlerin ordunun ideolojisini, çıkarlarını ve iktidarını tehdit edemeyeceği "kırmızı çizgiler" çizmektedir. Türkiye'de de durum buydu. Fakat akıllı sivil yönetim ancak, yeterli düzeyde bir demokratik pratik ortaya çıkıp da askerî güçlerle çatışmaya girdiği zaman sözkonusu olmaktadır. Kamuoyunun kendi siyasî isteklerini ordunun nasıl kösteklediğinin farkına varmasını gerektirir; kamuoyu sesini yükseltmeyi ve askerin gücünü sınırlandırmak için siyasî muhalefeti uyandırmayı öğrenmelidir. Eğer ordu geri adım atacaksa, bu ancak bu tür bir popüler sivil baskı altında olacaktır. Askerî yönetim altında yaşanacak bir ekonomik, askerî, büyük boyutlarda yolsuzluk, kan dökülmesi, kaos olması gibi ulusal felaket kamuoyunun askeriyeye karşı yaşadığı düş kırıklığını hızlandırıp ordunun geri adım atmasını kolaylaştırabilir. Fakat bu tür zorlayıcı koşullar ordunun "istikrar" adına daha beter kontroller empoze etmesini de meşrulaştırabilir. Sonunda bu tür askerî egemenlik sürdürülebilir değildir fakat Orta Doğu'nun başka yerlerinde bu düzenin çökmesi onlarca yıl alabilir. Türkiye'de şu anda olmuş görünen şey budur. Son tahlilde demokratikleşme süreci bir toplumdaki, sadece askerî değil, *bütün* otoriter kontrollerin sona erdirilmesini gerektirir. Mısır, Cezayir ve Pakistan şu anda askerî egemenliği hafifletme mücadelesi verirken, Türkiye'nin tecrübesi, yeni ve sesi gür çıkan bir burjuva sınıfının yükselişi dahil, öğretici olabilir; izleyen bölümlerde göreceğimiz gibi.

İSLAM, SİYASET VE TOPLUM

Çoğu Müslüman devlet ortak bir meydan okumayla yüzyüzedir: Müslüman toplumlarda İslamın uygun yerini belirlemek. Yine de şunu sormak yerindedir: Müslüman toplumlarda acaba İslam, toplumda ve yönetişimde neden herhangi bir rol oynamalı? Bir cevap, dinin çoğu toplumda ahlakî değerler ve yasalar için ilk temelleri sağlamış olmasıdır. Batılı ahlak kurallarının büyük bölümü, öteki erken kaynaklar yanında, köklerini On Emir'de bulur. Gayet mantıklıdır ki, Müslümanlar da ahlakî değerlerini belirlerken, yabancı bir kültürün değerlerinden ziyade, kendi tarihî kültürel değerlerine yönelmek durumundadır. Müslüman dünyada bu dinî değerler farklı yollardan yorumlanabilir, ki öyle de yapılmaktadır. Ancak Müslüman dünyanın sakinlerinin çoğu için İslam yine de kültürel kimliğin anahtar bir unsuru olarak yerini koruyacaktır; özellikle de İslamın ve İslam dünyasının Batı tarafından kuşatma altında olduğunu düşündükleri bugünkü ortamda. Kültürel anlamda İslamın yönetişim ve toplum idealleri üzerine etkisini yaymaktan alıkonması mümkün değildir.

Batı sürekli olarak İslam dünyasını "seküler" politikalar benimsemeye teşvik etmektedir ancak bu terim bile kültürel kavganın içerimleriyle yüklüdür. ABD'de "sekülerizm/laiklik" devletin din işlerinden *elini çekmesi, nötr* bir yaklaşım benimsemesini ifade eder. Oysa sözde seküler olması gereken birçok devlet de, din işleriyle fena halde, üstelik son derece olumsuz bir şekilde ilgilenmektedir; mesela Fransız Devrimi'nin ilan ettiği "laisizm," Meksika'da 1930'larda uygulanan radikal, şiddete başvuran, kilise karşıtı, din adamı düşmanı sekülerizm ya da Türkiye'de Kemalizmin uyguladığı laiklik. Bu devletler dinî bastırmak ve kendi amaçlarına tâbi kılmak istemişlerdir. Bu, elbette ki, doğru laiklik değildir. Doğru laiklik, devletin dinî manipüle etme sevdasına kapılmaz,

bütün dinî ve dinî olmayan topluluklara karşı tarafsız ve eşit mesafede durur, herkesin özgürlüğü fikriyle tutarlı biçimde dinî ve dinî olmayan etkinliklerin serbestçe ifade edilmesine engel olmaz. En azından ideal olan budur.

Siyasette dinin görünürlüğünün bütün dünyada, yüzlerce yıldır değilse bile onlarca yıldır, belki de en üst seviyesinde olduğu bugün, din karşıtı "sekülarist/laikçi" politikalar çoğunlukla son derece duygusal tepkiler doğurmaktadır. Orta Doğu'da sekülerizm kavramına düşmanlık önemli ölçüde zorba Batılı siyasî ve askerî müdahaleye bir tepki olarak gündeme gelmektedir: İslam, Müslüman kimliğinin anahtar bir unsurunu teşkil ederken, sekülerizm kulağa sanki kimliğin reddi gibi gelmektedir. Türkiye'nin bu meselelere kendi "seküler" yaklaşımı hâlâ evrim geçirmekte, aforoz etmek yerine, toplumda dinin yeri meselesiyle açıkça ve demokratik yollarla ilgilenme istekliliğiyle bugün muhtemelen anaakım Müslüman dünyaya yaklaşmaktadır. Türkiye'nin tecrübesi öteki Müslüman ülkeleri çok yakından ilgilendirmektedir.

2002'de Türkiye İslamî bir partiyi serbest ve adil seçimlerle iktidara getiren dünyadaki ilk ülke olmuştur. 2014 itibariyle AKP on yıldan epey uzun bir zamandır iktidardadır, üçüncü kez yeniden seçilmiştir –siyasette İslamın, yahut siyasal İslamın, evriminde bir dönüm noktasıdır bu. Daha özelde acaba demokratik yönetişimde ve siyasî-toplumsal kurumlar içinde İslamî düşünüşün yeri konusunda modern Türk deneyimi bize ne söylemektedir?

En basit terimlerle söylersek, onlarca yıllık Kemalist ideoloji döneminden sonra, bugün Türk devleti ülke içinde İslamî etkilere daha fazla tolerans göstermektedir –popüler kültürde, törenlerde ve duygularda İslamın daha fazla kamusal rol oynamasına izin veren bir süreçtir bu. Fakat Türkiye etnik, dinî ve mezhepsel anlamda sosyolojik olarak karma bir kültürdür. Meydan okuyan soru, ülke içinde birbiriyle yarışan dinî ve seküler eğilimler arasında, tarafların herhangi birinden baskı olmadan, barışçıl bir dengenin nasıl sağlanacağıdır. Ve nihayet, bu deneyimin acaba Orta Doğu'daki öteki devletlerin siyasî evrimiyle nasıl bir ilgisi olabilir?

DİN İLE SİYASETİ BİR ARAYA GETİREN NEDİR?

Sevin veya sevmeyin, dünya tarihi ya işbirliği ya da mücadele halinde bir siyaset-din bağlantısı tarihidir. Din devletin hiç dokunmadan bir kenara bırakamayacağı kadar güçlü bir motivasyon aracı olarak insan hayatında çok çok önemli bir unsurdur. Din insanlık halinin en temel yönleriyle ilgilenir: hayatın anlamı, cenaze törenleri, ölümden sonraki hayatın an-

lamı, maneviyat inancının kaynağı ve rolü, ruhanî esinlenme, cinsellik, ahlakî sınırları aşmanın cezası, iyi yaşam ve iyi toplum idealleri, adalet ve iyi yönetişim. Cinsellik ve aile dışında hiçbir şey insanlar üzerinde din kadar duygusal motivasyon gücüne sahip değildir. Bundan dolayı devlet dinî değerleri devleti destekleme ve meşrulaştırmada kullanmak ister. Ancak aynı değerler –ahlakî, toplumsal ya da siyasal beklentilere cevap veremediğinde– devleti eleştirme ve hatta aleyhine çalışma konusunda güçlü enstrümanlar olarak da hizmet görebilir.

O halde devletin dinî kurumlar ve liderlerden devlet politikalarına hayır dua edip desteklemelerini ve ona belirli bir meşruiyet sağlamalarını garantiye almak istemesinin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Unutmamalıyız ki seküler dinler de, yani devleti benzer şekilde kıskacına alabilen ideolojiler de, pekala olabilir. Komünizm, Sovyet devletinin kendi amaçları için manipüle ettiği, kendi dünya görüşüyle, sağlam ve sapık saydığı inançlarla dopdolu bu tür bir seküler din idi.

Devletin dini manipüle etmesinin cezbediciliği özellikle ciddî toplumsal bunalım veya savaş zamanlarında, devlet kendi acil siyasî ihtiyaçları için dinin yardımına müracaat ettiğinde çok büyük olabilir. Devlet, savaş zamanında sık sık din adına bir şeyler isteyecek ya da dini bir bayrak, bir birlik çağrısı olarak kullanacaktır. Josef Stalin bile, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nde Nazi işgaline karşı yürüttüğü millî mücadelede Kilisenin desteğini elde edebilmek için Ortodoks Kilisesi'ne karşı yürüttüğü baskı ve eziyeti geçici olarak askıya almıştır. Katolik Kilisesi de, uzun yüzyıllar boyunca, pek çok savaşın kutsanması dahil, siyasetle derinden ilgilenmiştir. İsrail'de din ve siyaset o kadar derinden iç içe geçmiş durumdadır ki, İsrail'e laik bir devlet denemez. Din her yerde birçok davaya bayrak ve meşrulaştırma aracı olarak hizmet edebilir, onlara güç, cazibe ve meşruiyet katabilir.

Müslüman dünyada da, İslam uzun yüzyıllar özellikle devletin meşruiyet talebine cevap vermek için devletin amaçlarına hizmet etmiştir; mesela Osmanlı hilafeti ya da modern Suudî Arabistan, İran veya Pakistan. İslam sürekli olarak Müslümanların gayri Müslim işgalcilere karşı anti emperyalist direnişinin bayrağı olmuştur. İslamcılar günümüzde hâlâ "adil yönetişim" sağlamaktan aciz otoriter devletlerin meşruiyetini sorgulamak için İslama müracaat etmektedirler. Arap Baharı otoriter devletlere yönelik siyasî ve toplumsal meydan okumalarda ve ulusal sorunlarla ilgili tartışmalarda İslamın kayda değer bir rol oynadığı birçok örnekten sadece biridir.

Müslüman dünyada bir münakaşadır gidiyor, sorular haddinden fazla. Müslüman toplumlarda acaba İslamî değerlerin uygun yeri nedir?

Müslümanlar bir İslam devleti –ki görece modern bir kavramdır bu– peşinde mi koşmalıdır? Aslında, İslam devleti *nedir*? Bir İslamî devlet neye benzer, nasıl inşa edilebilir? Acaba bir İslam devleti tartışılmaz bir şey olarak *dayatılmalı mıdır, yoksa kabulü halk oyuna mı sunulmalıdır?* Az sayıda İslamcı, Allah'ın kanunları üzerinde kamuoyunun evet veya hayır oyu verme hakkı olmadığı iddiasındadır. Ötekilere göre, önemli olan sizin Allah'ın yasalarını nasıl *yorumladığınızdır*. Başka bazı İslamcılar da dinî kurumların yasamanın Şeriatın temel prensiplerini ihlal etmediğinin altını çizmek kastıyla bir Müslüman devlette sadece *istişarî* bir rol oynayabileceğini önerebilirler. Pekala bu durumda, Şeriatın temel prensipleriyle İslam hukukunun kaynaklarını nasıl anlamak gerekir?

Arap Baharı'na giden onlarca yılda Orta Doğu'daki gedikli rejimlere karşı kayda değer tek ciddî muhalefet İslamcılardan gelmiştir. İyi de kim bunlar? "İslamcı" kavramı esasen farklı gözlemcilere göre çok farklı anlamlar ifade etmektedir. En minimum haliyle, İslamcılar Kur'an ve Sünnet'in İslam dünyasında yönetişim ve toplum hakkında önemli şeyler söylediğine inanmakta ve bu fikirleri bir şekilde hayata geçirmek istemektedirler. Bu tanım kabul etmek gerekir ki geniş bir tanımdır, bilerek öyle yapılmıştır. Evet, kavramın kapsamına Usame Bin Ladin ve öteki şiddet yanlısı gruplar gibi aşırı cihatçılar da giriyor ama İslamcılık asla şiddet yanlısı olmak zorunda değildir; esasen siyasî gündemleri ne kadar radikal olursa olsun İslamcıların çoğu şiddet yanlısı değildir. İslamcı kavramı aslında şiddet yanlısı olanından şiddet yanlısı olmayanına, radikalinden ılımlısına, demokratiğinden otoriteryenine, yasal olanından yasadışı hareketlerine, modernistinden gericisine geniş bir yelpazeyi kucaklar. Bazı İslamcılar toplumsal hareketlerdendir, bazıları siyasî partilerden. Bazıları siyasetten tamamen uzak durur. Bazıları belirli siyasî ve sosyal amaçlara ulaşabilmek için İslamcı olmayan gruplarla işbirliği yapar, bazıları yapmaz. Manidar bir şekilde, İslamî hareketlerin büyük çoğunluğu esasen din adamları tarafından yönetilmiyorlar; bugün İslamcı liderlerin çoğu en başta tıp ve mühendislik olmak üzere teknik alanlarda yüksek ihtisas derecelerine sahipler.

Birçok İslamcının bu şekilde tamamen teknik arkaplana sahip olması bizatihi bir mesele olabilir. Teknisyenler anlaşılabilir nedenlerle sorunları somut terimlerle, siyah-beyaz şeklinde, ayarlanıp tamir edilecek sistemler olarak görme eğilimindedirler: belirli koşullar, öngörülebilir belirli sonuçlar üretmelidirler. Ama bu yaklaşıma sahip liderler siyasî ve toplumsal meselelere eğilince, yalpalamakta ve başarısız olmakta, toplumlara da bir makine gibi ince ayar yapılabileceğini varsayar görünmektedirler. Oysa tabiî ki siyasî ve toplumsal politikanın özü, birçok

mükemmel olmaktan uzak seçenek arasından, yanılabilir bireyler tarafından yapılan tercihlerde ve uzlaşmada yatmaktadır. Dindar olsun laik olsun, mutlak terimlerle düşünen sıkı ideologlara uzlaşma sanatı pek sevimli gelmemektedir.

Ayrıca bu meseleler durağan da değildir. İslam 20. ve 21. Yüzyıllar'da büyük bir değişim geçirmiş ve geçirmektedir. Esasen değişen şey İslamın kendisi değildir ama İslamın *uygulanışı*dır –zamanın geçmesi ve yeni koşulların ortaya çıkmasıyla Müslümanlar dinin pratiğe aktarılmasını yeni bir ışık altında görmektedirler. Dinin kendisini reforme etmekten bahsetmiyoruz; fakat daha çok dinin *anlaşılma şeklinin* değişmesinden bahsediyoruz. Bu hemen bütün dinler için geçerlidir; özellikle de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam, *Tanrı algısı ve anlayışı* konusunda halihazırda süregiden bir evrim geçirmektedirler. Örneğin, başka şeyler yanında, Yahudilerin Tanrı anlayışının nasıl çarpıcı biçimde değişerek, Musa'nın 4.000 yıl önce yanmakta olan çalı üzerinden doğrudan konuşabildiği Tanrıdan, sonraki dönemlerde bizatihi adının ağza bile alınamayacak kadar kutsallaştırıldığı Tanrıya dönüştüğü konusunda, Karen Armstrong'un *A History of God* (*Tanrının Tarihi*) adlı eserine bakılabilir.

Müslüman dünyanın, başlangıcı yüzyıllar öncesine giden geniş çaplı Batılı emperyal baskılarla karşılaşmaya başlamasıyla, daha ileri meydan okumalar ortaya çıkmış; Müslümanlar içine düştükleri zor durumu anlamaya çabalamışlardır. Bir zamanlar büyük olan, Batı'dan daha gelişmiş olan medeniyetleri, neden şimdi Batılı güç karşısında zayıf ve çaresiz duruma düşmüştür? Bazı Müslümanlar kendi kültürlerini tamamen terk edip Batılı yolları benimsemeyi önermişlerdir. Ötekiler kendi kültürleri ile Batı medeniyetinin ileri olduğu şeyler arasında bir uzlaşma yolunun bulunabileceğini düşünmüşlerdir. Başka bazıları ise, sorunun Müslüman toplumların bizzat kendisinden kaynaklandığı, onlar İslamın doğru emirlerini yerine getirmeyi terk edip manevî pusulalarını kaybettikleri için Tanrının Müslüman ümmetten yüz çevirmesine sebep oldukları görüşündedirler.

Müslümanlar 19. Yüzyıl'ın sonlarında Müslüman toplumları günümüz ihtiyaçlarına adapte edebilecek İslam içi reçeteler aramaya başlamışlardır. Uzun ömürlü İslamî görüşler, ahlakî çerçevesini ve manevî pusulasını sağlamlaştırmak için topluma nasıl yeniden takdim edilebilirdi? İslam inancının temel unsurları nelerdi? Dahası bu fikirler siyasî düzeni iyileştirmek üzere nasıl gündeme getirilebilirdi?

Kendi ayırt edici farklılığımızı algılamamız, Öteki'nin varlığıyla mümkündür. Müslümanlar Batı karşısında, "Batı'dan ayrı" anlamında *Müslümanlar* olmalarının daha çok bilincine varmışlardır. Müslüman

devletler 20. Yüzyıl'da nihayet Batı'dan bağımsızlıklarını kazanmaya başladıkça, artan sayıda bir kısmı "İslam" ya da "İslamî" sıfatını –ilk defa– devletlerinin resmî adına eklemeye başlamışlardır, Pakistan İslam Cumhuriyeti gibi. Elbette ki bin yıldan epey daha uzun bir zamandan beri *kültürel olarak Müslümandılar fakat bu yeni devlet isimleri kültürel aidiyetlerinin ve Batı'dan farklarının kamusal ilan*ını temsil etmektedir. Ve de İslam düşünürlerinin bir "İslam devleti"nin aslında ne olduğu ya da ne olması gerektiğine dair kayda değer yazılar yazıp, münakaşalar ve teorik tartışmalar başlatmaları esasen 19. Yüzyıl'ın sonları ve 20. Yüzyıl'ın başlarına rastlamaktadır. Kavramın bizzat kendisi modern siyasî çağrışımlara sahiptir. İma ettiği şey, Batılı devlet modellerinin hakim olduğu bir dünyada, Müslümanların İslam kültürü ve inancına dayalı kendi modellerine talip olmaları gerektiğidir. Ancak İslam hukukunun üstünlüğü genel iddiasının ötesinde, elde bir taslak plan yoktur. Kur'an bir İslam devlet idaresi teorisi ortaya koymuş değildir. Fakat, Kur'an ile birlikte bizzat Peygamberin Müslüman toplumun günlük işleriyle ilgilenirken izlediği yola ilişkin kayıtlar (Sünnet), bu ikisi İslamî yönetişim konusuyla ilgili birkaç anahtar değer ortaya koymuştur. Meşru bir idareci adil ve dürüst olmak zorundadır, İslam hukukunu uygulamalıdır ve de yönettiği insanlarla yakın ve düzenli istişare halinde olmalıdır (*müşāvere*). Toplumun menfaatleri ve refahı (*maslahat*) karar alma sürecinde kilit bir mihenk taşıdır. Toplumun yasaları Kur'an ve Sünnet'te ortaya konmuş olan İslamî prensipleri ihlal etmemelidir, artık bunlar nasıl yorumlanırsa.

Dolayısıyla, "İslam devleti"ni teşkil eden şeyin ne olduğu meselesi, yoğun bir tartışma konusudur. Ama zaman içinde düşüncede belirli bir evrilmeyi yine de görmek mümkündür. İslamî hareketlerin çoğu, örneğin, genel olarak demokratik ilkeleri kabul eder bir noktaya gelmişlerdir; bu tür ilkeler idarecinin adaleti gözetmesine, halkın rızasını almasına ve halk tarafından iktidardan *indirilebilmesine* yardım etmektedir. Toplumsal, yasal ve iktisadî adalet bir İslam devletinin hayatî unsurları olarak kabul edilmektedir. Parlamentolar İslamî "müşavere" ilkesinin günümüzdeki şekli olarak anlaşılabilir. İslamcılar giderek artan biçimde seçimleri bu amaçları başarmak için faydalı mekanizmalar olarak kabul etme noktasına gelmişlerdir. Ancak bütün İslamcılar hemfikir değildir. Önde gelen uluslararası İslamcı hareket *Hizb-ut Tahrir* (Kurtuluş Partisi) mesela modern devletin fonksiyonlarını yerine getirirken bileyönetişimin gerekli "Müslüman" modeli olarak (hilafet dahil) geleneksel İslamî kurumların hatırda tutulması için özenle hazırlanmış taslak planlar geliştirmiştir.

İslamcı hareketler ve partiler ulusal siyasî tartışmalara girdikçe, daha pragmatik hale gelmişlerdir. Fakat bazı temel soruları görmezden gelemezler: Bir İslam devleti demokratik süreçle mi kurulmalıdır? Yoksa –amacın kutsallığı dikkate alınınca– onu kurmak için zor kullanmak meşru mudur? Lider nasıl seçilmeli ve nasıl görevden uzaklaştırılmalıdır? Yasaları yapacak olan hangi kurumlardır? Çıkarılan yasaların İslamî meşruiyetine kim karar verecektir? Bunlar nasıl seçilecektir? Bir İslam devletinde gayri Müslimlerin durumu nedir? Maneviyat *dayatması* yapmak İslam devletinin ne ölçüde yükümlülüğüdür? Hangi alanlarda? Hangi cezalarla? Görebileceğimiz gibi, bu soruların çoğu yalnızca Müslüman topluma özgü değildir; yönetişim ve maneviyatla ilgili her yerde geçerli olan pek çok evrensel sayılabilecek soruları ifade etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti seçilmiş İslamî prensiplerin modern yönetişime uyarlanması düşüncesinde yeni bir çığır açmış olup, orada halihazırda süregiden zengin bir tartışma ortamına şahit olmaktayız.

Türk deneyimi özellikle önemlidir zira bu ülke Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayıp modern zamanlara kadar, yönetişim ve İslam meselelerinde öteki bütün Müslüman ülkelerden daha fazla tecrübeye sahip olmuştur. Son on yıldan fazla bir zamandan beri Türkiye, günümüz siyasal İslamının sorunlarına karşı, kendine ait yeni bir yükselen cevaplar kümesi geliştirmiştir. Buyrun günümüz Türkiyesinde geliştirilen halk İslamının ifade şekillerini inceleyelim. Öteki Müslüman devletlerde düşüncenin evrimi üzerinde bunların doğrudan etkisi vardır.

8

TÜRKİYE'DE İSLAM ŞEKİLLERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin On Yılı

"Erdoğan, Cuma günü namaz kılmaya camiye gidip, Cumartesi günü de Müslüman Kardeşler'e laiklik dersi vermeye gidebilecek yegane liderdir."

Burak Erdemir

TÜRKİYE LAİK BİR ÜLKE. NE HÜKÛMETİN, NE DE İKTİDARDAKİ PARTİnin, hatta ne de ülkenin adında "İslamî" sıfatı var. Ülke nüfusunun %99'u Müslüman olmasına rağmen resmî bir devlet dinî de yok. Dahası, Türkiye'nin yasaları hiçbir şekilde İslam hukukunun prensiplerine dayanmamakta, Batılı hukuk prensiplerine dayanmaktadır. Ancak öteki standartlar açısından Türkiye teknik anlamda laik değildir; yani, tarafsız bir hakem değildir: devlet uzun zamandır ülkede dini yönetme işiyle fena halde meşgûldür.

Ama gelin bunu bir perspektife oturtalım. Acaba saf bir sekülerliğin bulunduğu bir yer var mıdır? Hiçbir yasal sistem köken olarak antik dinî ahlakî kodlardan tamamen azade olamaz. Bu kodlar, ne de olsa, insan toplumunda ortaya çıkan ilk "kanunlar" idi; bunlara meşruiyet veren belirli bir "ilahî" karakter taşıyorlardı. Sıkı "seküler" Amerika, örneğin, hâlâ okullarda dua meselesini hararetle tartışmaktadır; ABD parasında "İtimadımız Tanrıyadır" ["In God we Trust"] yazar, ABD başkanları sürekli olarak konuşmalarını "Tanrı Amerika'yı Takdis Etsin" diyerek noktalar, Beyaz Saray ve Kongre rutin bir şekilde, politikacıların konuşmalarında sürekli Tanrının adını andıkları "dua kahvaltıları" düzenler. Amerika'da kamudan finansal kaynak sağlanan özel dinî-temelli Hıristiyan ve Yahudi okulları bulunmaktadır. Yüksek makamlarda göreve gelirken yapılan yemin İncil üzerine yapılır, ruhanî liderler hazır bulunur, makam (ve mahkeme) yeminleri "Tanrım bana yardım et" di-

yerek sona erer. İngiltere hâlâ Anglikan Kilisesi adında millî bir kiliseye sahip olup resmî olarak Good Friday* kutlar; İngiltere, Kanada ile birlikte, resmî olarak Pazartesi Paskalya Yortusu'nu** millî bayram olarak kutlar. Dolayısıyla, "laik devlet"in anlamı ve uygulaması "laik" Batı'da bile çok değişebilmektedir. İşte Türkiye'yi bu laiklik *spektrumu*na göre ölçmek durumundayız. Çünkü laik hukukî çerçevenin altında, Türkiye'yi ziyaret eden biri, her şehirde yankılanan günde beş defa namaza çağrı yapan ezanlar korosunun derhal farkına varır ve İslamın günlük hayatta oynadığı aktif rolü idrak eder.

TÜRKİYE'DE İSLAMIN KURUMSAL BİÇİMLERİ

Türk bilim adamı ve yazar Şahin Alpay'ın da dediği gibi, Türkiye'de üç tip İslam vardır: "resmî" İslam (devlet kurumlarıyla irtibatlı olan), siyasal İslam (siyasette İslam) ve popüler İslam (halk İslamı). Resmî İslam, hükûmetin icra kanadında yer alan bir kurum olan *Diyanet İşleri Başkanlığı* tarafından temsil edilir. Siyasette İslam, 2002'den beri iktidarda olan ve birbiri ardına üç seçimi kazanmış bulunan iktidar partisi AKP tarafından temsil edilir. Nihayet, popüler İslam ise büyük ölçüde, kayda değer bir tabandan gelen toplumsal güç olan ve Fethullah Gülen Hareketi ya da *Hizmet* olarak bilinen hareket tarafından temsil edilmektedir. Türk İslamının üç farklı yüzü olan bu hareketlerin her biri birbirinden farklıdır ama topluca bakıldığında çağdaş Müslüman toplumda İslamın geniş bir yelpazesini kapsamaktadırlar.

İzleyen bölümlerde İslamın Türk toplum hayatındaki bu her üç şekline de bakacağız. İslam dünyasının geri kalanındaki müstakbel siyasî ve toplumsal değişim, İslamı anlama ve uygulama bağlamında, muhtemelen sözkonusu Türk tecrübesinin birçok veçhesini yakından takip edecektir.

Bütün İslamcıların cevaplaması gereken ilk soru, İslamcı hareketlerin siyasete bulaşıp bulaşmaması gerektiği sorusudur. Devlet ve siyasetle aralarına mesafe mi koymalılar, yoksa, politize olma ya da güç tarafından "yozlaştırılma" pahasına, devlet mekanizmasının bir parçası haline mi gelmelidirler? Dünyanın her yanındaki İslamcılar son yarım yüzyıl boyunca, özellikle de İran, Afganistan, Suudî Arabistan ve Sudan gibi farklı İslamî/İslamcı devletlerin tecrübeleri ve hatalarını izlemek sure-

---

* Paskalya Yortusu'ndan önceki Cuma. (çn)

** Hıristiyanlıktaki en eski ve en önemli bayram olan Paskalya'da, İsa'nın çarmıha gerildikten sonra üçüncü günde dirilişi kutlanır. Her sene sabit bir tarihte gerçekleşmeyen, ve dünya kiliselerinin çoğunda Pazar günü kutlanan Paskalya Günü, Kıyam Yortusu, Diriliş Pazarı ya da Diriliş Günü olarak da adlandırılır. (çn)

tiyle, ciddî bir siyasî tecrübe birikimi edinmişlerdir. Bu vakalarla ilgili hâlâ yoğun tartışmalar mevcuttur. İslamcılık (siyasete yansıyan İslam) Kemalist laik devlet tarafından resmen yasaklandığı için, bu dönem boyunca dindar Türk politikacıların amacı hep, toplumda dinin kamusal ifadesine daha fazla özgürlük tanınması olmuştur. Erken dönemde İslamcılar ezanın (erken dönem Kemalistlerince mecbur tutulan Türkçe yerine) yeniden geleneksel şekilde Arapça okunması; kamusal alanda muhafazakar İslamî kıyafet giyme (özellikle kadınların başörtüsü takma) özgürlüğü; kadınların başörtüsüyle kamu kurumlarında çalışabilme hakkı; dindar Türklerin subay olarak orduya veya devlet bürokrasisinin güvenlik kurumlarına girebilme hakkı; kamusal törenlerde İslama atıf yapma; Osmanlı Türk tarihinde İslamın tarihi rolünü tanıma; ve İslam ve Kur'an konusunda daha fazla kamusal eğitim özgürlüğü gibi meselelerle ilgilenmişlerdir.

Onyıllar içinde Türkiye'de bir dizi dinî ya da İslamî parti ortaya çıkmış fakat bunların tümü de –özellikle de anayasayı ihlal etme korkusuyla– partilerinin adında "İslam" kelimesini kullanmaktan özenle kaçınmışlardır. Bunların çoğu Kemalistlerin hakimiyetindeki mahkemeler tarafından Türkiye'nin laiklikle ilgili yasalarını ihlal ettikleri gerekçesiyle birkaç ay içinde kapatılmışlardır. Ancak bu partiler sürekli olarak yeniden bir araya gelmiş, kısmen aşina yüzlerle olsa da her defasında yeni isimler altında siyaset sahnesine dönmüşlerdir. Her gelişte de bunların platformları ve söylemleri çoğunlukla daha ılımlı ve pragmatik bir üslûp benimsemiştir. Ve de zamanla hükûmette görev alan daha çok sayıda üst düzey siyasî şahsiyet kendisinin dindarlığını izhar etme konusunda daha rahat davranmıştır (görünüşte hiçbir yerde siyasette asla yanlış bir hareket değildir bu). Temel dönüm noktası İslamcı Refah Partisi'nin 1995 seçimlerinde koalisyon hükûmetinde yer almasını ve Refah'ın lideri Necmettin Erbakan'ın sonunda rotasyon yoluyla başbakan olmasını sağlayacak kadar ciddî bir başarı göstermesidir. Bu olay ve [Erbakan'ın] ilk icraatlarının üslûbu, partinin hızla kapatılıp liderinin de siyasetten menedilmesine yol açan 1997 Askerî Darbesi'ne götürmüştür. Ancak, sıklıkla olduğu gibi, parti yeni bir kılıfla, bu defa Fazilet Partisi adıyla geri gelmiş, çok geçmeden mahkemelerce yine kapatılmıştır. Nihayet bu partinin reformist bir kanadının kurduğu yeni bir parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) çabucak –liberallerin ve milliyetçilerin çoğunun da dahil olduğu– daha büyük bir siyasî destek temin etmeyi başarmıştır.

AKP'nin üst düzey liderleri –Abdullah Gül (2014 başında halen Cumhurbaşkanı) ve Recep Tayyip Erdoğan (2014 başında halen Başbakan)– daha önceki İslamcı partilerin saflarından gelmiş olsalar

da, geçmişteki İslamcı partilerin devamı oldukları düşüncesini reddetmişlerdir. AKP'yi resmen basitçe "muhafazakarlığı ahlakî ve sosyal meselelerle sınırlı, muhafazakar demokrat bir parti" olarak tarif etmişlerdir. Erdoğan daha önce hayli başarılı bir İstanbul belediye başkanlığı yapmış, bu da ona büyük halk desteği sağlamıştır. Kendisinin ülke çapında siyaset yapma planları büyüdükçe, Kemalist otoriteler tahmin edilebilir şekilde kendisini uyduruk bahanelerle ömür boyu siyasetten kanunen menetmeye çalışmışlardır; [ancak] verilen ceza, siyasî olduğu besbelli mahkeme kararının kamuoyunda yarattığı büyük hoşnutsuzluk ve AKP'nin parlamentoda artan gücü nedeniyle, çok geçmeden kaldırılmıştır.

TÜRK-İSLAM SENTEZİ

Türkiye'de İslama daha kamusal bir rol vermeyi başarmak uzun bir süreç olmuştur. Kemalizmin Türk kamusal yaşamında İslama yönelik genel küçümseyici tavrına rağmen, gerçekte Kemalist ve askerî liderler 1980'lerde millî birlik için değerli bir çıpa yahut toplumsal harç olarak İslamın önemini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Mesela 1980 Askerî Darbesi'nden sonra, General Kenan Evren liderliğindeki yeni askerî rejim, daha fazla kısır çekişme ve mahvedici kanlı çatışmadan kaçınabilmek için, ülke içindeki iki önemli ideolojik eğilimi birleştirecek yeni bir ideolojik sentez yaratmaya girişmiştir. Askerî rejimler genelde, toplumun çeşitli unsurlarını devletin kanatları altında toplayıp kontrolünü sağlamak üzere çoğunlukla "kurumsal çözümler"den yanadırlar. Bu durumda askerî hükûmet –ortodoks Kemalizmden biraz saparak– Türk millî kültürü ve kimliğinin kompozisyonunda iki eğilimin çok ortak noktası olduğu inancıyla, laik Türk milliyetçiliği ile İslamın bir tür sentezini yapmaya gayret etmişlerdir. O sırada askeriyenin en acil önemi olan amacı, o dönemde hâlâ güçlü olan ve –kendileri kadar şiddet yanlısı olan aşırı milliyetçi ve aşırı sağcı hareketlerle çatışma halindeki– şiddet yanlısı Marksist, Maoist ve anarşist Solcu hareketlerin belini kırmaktı.

Bu "Türk-İslam sentezi"nde basitçe "vatanseverlik" adı altında sözkonusu ideolojik güçlerin kendi kontrolü altına alınmasını sağlayacak bir askerî katakulli olarak bir derece kinizm* görmek kolaydır. Fakat kavram yine de önemli bir kavramdır; Türk siyasetini tanımlamak için Batı'da sürekli olarak müracaat edilen kabak tadı vermiş o eski laik-dindar karşıtlığı ikileminin gerçekte hikayenin tamamını anlatmadığını göstermektedir. Askerlerin birçoğu, Türk milliyetçiliği ve vatanseverliğin unsurlarının toplumun dindar İslamî unsurlarıyla pekala bir

---

* Kinizm (cynicism): ahlâkı hor görüp iyiliğe inanmama, herkesi çıkarcı sanma tavrı. (çn)

arada var olabileceğini fark etmişlerdir; bu değerler Müslüman olmak ve Osmanlı'nın torunları olmakla övünen, Türk millî gururuna sahip insanların sahip çıktığı değerlerdir. Ordu her zaman kendisinin laikliğin kalesi olduğunu söylese de, ordu mensupları da kaçınılmaz şekilde geniş Türk toplumunun farklı kesimlerini yansıtmıştır. Subayların taşrada yaşayan dindar anneleri başörtüsü takarken veya amcaları düzenli olarak namaz kılarken, yahut sınıf arkadaşları tabandan gelen İslamî Gülen Hareketi'ne sempati beslerken, inananların basitçe "düşman" ya da "gerici yobazlar" olarak kategorize edilmeleri mümkün değildir. Her ne kadar subayların çoğunun bizzat kendileri dindar olmasa bile bu sayılanların hepsi de toplum içindeki kalabalık ve meşru bir gücü temsil eden gerçek insanlardır. Dolayısıyla, dindarlık askerler için sonsuza kadar basit negatif bir ayrışma konusu olarak kalamaz; zira kendi kişisel hayatları ve ailelerinde bunun hakikî bir karşılığı var. Bu eğilimlerin varlığı zamanla silahlı kuvvetlerdeki militan laikliğin gücünü zayıflatmıştır.

Bu realitenin açık ve çarpıcı bir içgörüsü, başbakanlığı sırasında 1997 yılındaki "yumuşak darbe" ile askerler tarafından tahtından indirilen, Türk İslamcı hareketinin "ulu çınarı" Refah lideri Necmettin Erbakan'ın 2011 yılındaki cenazesinde ortaya çıkmıştır. Erbakan'ın İstanbul'daki cenazesi, farklı kesimlerden devlet adamlarının, hatta bazı üniformalı askerlerin bile aralarında bulunduğu, yüzbinlerce matem içindeki insanı cezbetmiştir. Açıktı ki Erbakan, kendisinin İslamcı görüşlerini paylaşmayanların gözünde bile, millî bir şahsiyet ve bir vatansever statüsü kazanmıştı. Kişisel olarak popüler ve çekici bir figürdü, zaman zaman *Hoca* olarak anılıp saygı gösterilirdi. Bizzat genelkurmay başkanının bile Erbakan'dan "değerli bir ilim ve siyaset adamı olarak ülkemize büyük hizmetleri"nden söz ederek selamlamış olması önemlidir. *The Economist* dergisi Erbakan'ı her ne kadar AKP liderleri kendi daha pragmatik partilerini kurmak için onunla yollarını ayırmış olsa da "Türkiye'nin İslamcıları üzerinde ılımlılaştırıcı bir güç" diye tarif etmiştir. "[Erbakan] şiddetin her türlüsünü reddederdi. Takım elbise giyer, kravat takardı (genellikle Versace marka). 1997'de ordu kendisini devirdiğinde, Sayın Erbakan kendisini destekleyenlere sokaklara dökülün çağrısı yapmamıştır. Mesajını iletmek için milliyetçiliğin cömert imkanlarından faydalanmıştır. Yakın geçmişte generaller tarafından aşağılanması sorulduğunda, şöyle demiştir: 'Onlar da bu memleketin evlatlarıdır.' Devlete sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, onunla ağız kavgası yapmıştır."[1]

Türk Millî Güvenlik Kurulu'nun eski sekreteri, General Tuncer Kılınç şunu söylemiştir: "Allah gani gani rahmet eylesin; Erbakan *millici* bir li-

derdi. Onu anlayamadık; ordu onu doğru dürüst anlayamadı." Erdoğan'a sözlü sataşmalarıyla tanınan başka bir general ise şunu söylemiştir: "Keşke Millî Görüş'ü anlayabilseydik. O dönemin bir fenomeniydi bu. Millî Görüş'ün emperyalizmle mücadele konusundaki sağlam duruşunu gerçekten değerli buluyorum."[2]

Bir kez daha, laiklik ile dindarlık arasındaki farklılıklar işte bu ortak milliyetçilik düzleminde bulanıklaşmaktadır. İslam prensip olarak, daha üst İslam birliğine zarar verdiklerinde, dar etnik bağlılıklara ve milliyetçiliğe karşı hasmane bir tavır alır. Ancak Türkiye'de milliyetçilik ile devlet İslamla her zaman rahatça bir arada olmuşlardır. Bunun kısmen nedeni ilk dönemlerden beri İslamın Osmanlı devlet kurumlarının parçası olmasıdır.[3] Aksine, modern Arap dünyasında İslamî söylem genellikle *devlet-karşıtı* olagelmiştir. Bunun kısmen nedeni, birçok modern Arap rejiminin otokratik ve –iktidarın baş rakibi olduğu ve rejimlerin sallantıdaki meşruiyetini tehdit ettiği korkusuyla– İslamcılığa düşman oluşudur. Bu üç kuvvet –devlet, milliyetçilik, İslam– arasında sözkonusu karmaşık bir aradalığın mahiyetini ve Türk devleti ve toplumundaki işleyişini anlamak önemlidir; bunlar her zaman o basit laik-dindar çatışması çerçevesi içinde bulunmazlar. AKP ile ordu halihazırda, Türkiye'nin genişlemeci vizyonu ve Batı'nın emelleri konusunda duyulan belirli ortak kuşkular bağlamında Türk dış politikasıyla ilgili geniş bir ortak görüşü paylaşmaktadır. Türk devletinde sözkonusu kuvvetler arasında tedricî bir uzun vadeli siyasî uzlaşma umudunu artıran şey, işte bu faktördür. Halk tabanlı Gülen Hareketi de erken aşamalarında, Osmanlı ve Türkî dünya kültürünün daha aşina sınırları içinde hareket eden Türk vatanseverliğinin kuvvetli ışıltılarıyla, bir hayli Türkiye-yönelimli idi (bkz. 12. Bölüm).

İSLAMCILAR VE EKONOMİ

AKP'nin ideolojik kökleri ne olursa olsun, Türkiye'yi idaresi farklı alanlarda çoğu gözlemcinin beklentilerinin ötesinde etkili olmuştur. İslamcı kökleri olan bu parti, iktisadî düzenleri zayıf ve büyük ölçüde –Türkiye'de olmayan– petrole bağımlı bir Orta Doğu'ya cazip gelecek güçlü ve başarılı bir ekonomik model benimsemiştir. AKP, politikalarını eski başbakan Turgut Özal ve ekonomiden sorumlu eski devlet bakanı Kemal Derviş'in iktisadî liberalizasyon ve ihracat politikaları üzerine bina etmiştir. Partinin iktisadî başarısı her yeni seçimde kendisine parlamentoda daha fazla sandalye kazandırmıştır –Türk siyasetinde daha önce örneği olmayan bir şeydir bu. Bu zaferler ordu ile arasındaki siyasî mücadelede partinin elini güçlendirmiştir. İktisadî başarısı ve seçimler-

deki halk desteği aynı zamanda, partinin iktidara gelmesini engellemeye çalışan hayli politize olmuş Kemalist mahkemelere karşı da partiyi güçlendirmiştir. 2010'da yapılan, anayasayı değiştiren başarılı bir AKP referandumu askeriyenin elini daha da zayıflatmış, partiyi güçlendirmiş ve askerî güç ile siyasetteki nihaî kapışmasına giden yolu temizlemiştir.

SOSYAL MESELELER

Her ne kadar AKP İslamî bir oluşum olduğunu kabul etmese de, yine de uyguladığı iç politikaların birçoğunda İslamî temalar bulmak mümkündür. Parti her zaman kendi tanımladığı muhafazakarlığının daha çok sosyal meselelerle ilgili olduğunu açıkça belirtmiştir; özellikle de dindar mütedeyyin Müslümanlar için daha fazla özgürlük ve kadınların kamusal alanda başörtüsü (peçe değil, eşarp, yahut baş ve omuz örtüsü) takma hakkıyla. Zira başörtüsü takan kadınların uzun zamandır devlet üniversitelerine girmesi ya da kamu sektöründe çalışması yasaklanmıştı.

Ancak liberallerin çoğu, özellikle kadınlar, sosyal ajandasının dinin kamusal ifadesi üzerindeki yasaklardan geriye dönüş olduğu gerekçesiyle AKP'ye güvensizlik besliyorlar. En göze çarpanı, Erdoğan'ın kız öğrencilere üniversite kampüsünde başörtüsü takma imkanı veren yasal düzenlemeyi geçirmeyi başarmış olması; daha önce bunların üniversiteye girmesi yasal olarak engellenmişti. Kemalistler için başörtüsü İslamî gericiliğin ilk bakışta görünen sembolü olup, mesele bir hayli yüklü ve sembolik bir hal almıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün karısının başörtüsü takıyor oluşu onlar için tahkir edici bir şeydi –Başkomutanın karısıydı o, cumhurbaşkanlığı köşkündeki ulusal resepsiyonlarda öne çıkar biçimde görünecekti, ki bu da ulusal bir mahcubiyet sebebiydi. Ordu bu durumun, parlamento tarafından seçilse bile, Gül'ün cumhurbaşkanlığına izin verilmesine neredeyse kesin bir engel teşkil edeceğini ilan etti. Orduyu geri adım atmaya ancak, AKP'nin seçim zaferlerinde ifadesini bulan kamuoyu gücü zorlayacaktı.

Ne Gül alkol kullanır, ne de Erdoğan; ayrıca alkolün halk sağlığının fena halde düşmanı olduğunu söyleyen insanlar bunlar. Erdoğan – geleneksel bir içecek olan *ayranı* millî içki ilan etmiştir. Ülkenin birçok yerindeki yerel belediyeler içki ruhsatları ve kamuya açık yerlerde içki içilmesi üzerindeki kontrolleri sıkılaştırmışlar, İstanbul'un eğlence yerleri dahil birçok yerde de satışa izin verilen saatler konusunda daha sıkı yasalar empoze etmişlerse de, alkol yasağıyla ilgili genel bir girişim sözkonusu değildir. Hatta bir ara parti –aile bağlarını ve dolayısıyla sosyal dokuyu zayıflatan bir toplumsal bela olduğu gerekçesiyle– zinanın suç sayılması düşüncesiyle flört etmiştir; verilecek muhtemel cezalar para

cezasıyla sınırlı olacaktı. Sonunda, tepkiler üzerine, parti bu düşünceyi bir kenara bırakmıştır. Ayrıca 2012'de Erdoğan kürtajı yasaklamaya dair bir girişimde bulunmuşsa da, gelen tepkiler nedeniyle vazgeçmiştir. Erdoğan şahsen kendilerine üç çocuk tavsiye edip kişisel olarak kürtajı eleştirince, liberal kadınları kızdırmıştır. Üniversitelerde erkek-kız karışık yurtları da eleştirmiştir.

Ancak partiye seçimlerde verilen destek yalnızca bu tür dinî anlamdaki muhafazakar tekliflerinden değil, daha ziyade ekonomideki çarpıcı gelişmelerden kaynaklanıyordu. AKP iktidara gelmeden hemen önce, 2001'de ülke çok ciddî bir finansal kriz yaşamıştı. Oysa 2012'de İstanbul'da yapılan Dünya Ekonomik Forumu'nda, Erdoğan AKP liderliğinde geride kalan 10 yılda ekonominin yıllık ortalama yüzde 5,3 oranında büyüdüğünü, bunun İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkelerin hepsinden daha yüksek olduğunu gururla ilan ediyordu; aynı zamanda, Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası (GSYH) ile döviz rezervleri üç kattan fazla artarken, doğrudan dış yatırımlar 16 katına çıkmıştı. Kişi başına düşen millî gelir ikiye katlanmıştı. Daha önce benimsenmiş olan Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) malî ve finansal reform tavsiyeleri ekonominin temelini büyük ölçüde sağlamlaştırmıştı. Hükûmet dış dünya ile yapılan iş ve ticareti canlandırma ve –özellikle Arap dünyası ve ABD'den olmak üzere– Türkiye'ye yabancı yatırım çekme konusunda ciddî gayret sarfetmişti.

Her zaman güçlü bir sektör olan Türkiye'nin tarım sektörü ekonominin yaklaşık yüzde 30'unu oluşturmaktadır.* Ancak sanayi ve hizmetler sektörleri ekonominin giderek daha fazla belirleyici sektörlerini temsil etmektedir. Tekstil ulusal endüstriyel istihdamın üçte birini teşkil etmekte olup, ihracatta bu sektör artık otomotiv, inşaat ve elektronik eşya sektörlerinin gerisinde kalmaktadır. Hükûmet, temel sanayi, bankacılık, ulaştırma ve iletişim sektörlerinde, yükselen bir orta sınıf girişimciler topluluğunun desteklediği atılgan bir özelleştirme programı uygulamıştır. Olumsuz tarafa gelince, Türkiye görece yüksek bir cari işlemler açığına sahip olup, uzun vadede yatırımcı güvenini etkileyebilecek malî dengesizlikler sözkonusudur.[4]

Bilim adamları partinin harekete geçirdiği bu çarpıcı ekonomik büyümenin toplumsal kaynakları üzerinde düşünüp taşınmışlardır: acaba Türkiye'de daha önce meydana gelmiş ve yeni bir dindar girişimci Anadolu burjuvazisi üretmiş olan toplumsal değişim mi AKP'nin politikalarının ve girişimci başarılarının yükselişini mümkün kılmıştır? Yoksa

---

* Bu biraz abartılı bir rakamdır; Türkiye'de tarım sektörünün GSYH içindeki payı yüzde 8-9, istihdamdaki payı yüzde 23 dolayındadır. (çn)

Anadolu'nun girişimci potansiyelini ortaya çıkaran AKP'nin politikaları mıdır? Cevap, her ikisinin de bunda biraz payı vardır; hadisenin kökleri mutlaka daha eskiye gitmektedir. Fakat önemli ekonomik argüman hâlâ ortadadır: daha liberalleştirilmiş bir ekonomi ve sosyal düzen ekonomiyi dönüştüren bir burjuva orta sınıfın doğmasını sağlayabilir mi? Bu anlamda AKP hem sosyal değişimin ürünü, hem de yararlanıcısıdır. Bir kuşak önce bu tür gelişmeler muhtemelen mümkün olmazdı. Türk ekonomisi daha önce Kemalist egemen hükûmetlerin uzun dönemli devletçi politikalarıyla fena halde yatağa girmiş bir seçkinci burjuvazinin hakimiyeti altındaydı. İktisadî sistem devlet ile önde gelen sanayiciler arasındaki ahbap-çavuş ilişkileri nedeniyle gerçek anlamda açık bir sistem değildi; o dönemde doğmuş iş imparatorlukları başarılarını büyük oranda devlet ihsanlarına borçluydu. 1980'lerin sonlarında Özal döneminin ekonomik özelleştirmelerinden sonra, daha evvelki iktisadî düzende fiilen dışlanmış olan sınıflar için yeni fırsatlar doğmuştu.

Bu Türk tecrübesinin Arap Baharı döneminde Arap ya da İran ekonomilerinin potansiyel büyümesini teşvik etmekle doğrudan ilgisi vardır. Bu devletlerin hiçbiri gerçek anlamda açık yahut liberalleştirilmiş bir ekonomiye sahip değildir; bunların hemen hepsinde işadamları sınıfının devlete minnet borcu vardır ya da Marksist terimlerle söylersek "komprador burjuvazi"yi temsil ederler. Otokratik devlet güçlü ve özerk bir işadamları sınıfının yükselişine izin vermek istemez çünkü bu devletin iktidar tekelini tehdit edebilir. Burada Mısırlı Müslüman Kardeşler'in AKP modelini ilgiyle incelemiş olması çarpıcıdır. [Müslüman Kardeşler] şunu kesinlikle anlamıştı ki, seçimle iktidara geldikten sonra tadını çıkarabileceği herhangi bir siyasî başarının kritik unsuru, kendisinin dindarlığı veya İslamî politikaları değil, ekonomiyi çekip çevirme becerisiydi. Vâkıa odur ki, Kardeşler [İhvan], sürekli siyasî kriz karşısında, iktidarda kaldığı tek yılda tutarlı bir ekonomi politikası asla uygulayamamıştı. Tunus'ta, Ennahda Partisi Türk tecrübesini yakından incelemiş olup, açıkça bu tecrübeye hayranlık duymakta ve aynı şekilde benzer yenilikleri orada takdim etmek istemektedir.

Dindar işadamları modeli tabiî ki dünyanın yabancısı değildir. Avrupa'da Kalvinistler –Protestan ahlakının kaynağı– ya da ABD'deki Mormonlar açık yakın örnekler. İzleyen bölümlerde göreceğimiz üzere, Gülen Hareketi'nin temeli benzer şekilde her şeyden önce yeni ve dindar Anadolulu işadamları sınıfına dayanmaktadır. Hıristiyanlığın aksine, Peygamberin kendisinin de bir tacir olmasından başlayarak, İslamın ticaretle arası daima gayet iyi olmuştur. Ekonomik liberalizmin İslamî değerlerle yeni bir kaynaşımı Orta Doğu'nun kalkınmasında kültürel

olarak rahat bir yeni dalga anlamına gelebilir. İş dünyası dirayeti elbette ki sadece dindar burjuva sınıflardan kaynaklanmaz fakat bu kombinasyon da güçlü bir şeye benzemektedir. Sadece bir örnek olarak, Gülen Hareketi de, eğitim programlarını, hayır faaliyetlerini ve büyüyen etkisini sevk edecek refahı yaratan iş ve ticarî faaliyetleri açıkça teşvik etmektedir.

Şayet yegane siyasî tabanı dindar Müslüman işadamları sınıfı olsaydı, AKP seçimleri de kazanamaz –askeriye ile hesaplaşması dahil– gösterdiği başarıları da gösteremezdi. AKP fenomeni aynı zamanda iki başka toplumsal unsuru da bir araya getiren canlı yeni bir trend içermektedir: liberalleşme yanlısı laik demokratlar ve Müslüman entellektüeller. Seküler liberal demokratlar 1990'ların ortaları itibariyle –ordunun ülkede gerçek demokrasi ve özgürlüğe engel teşkil eden gözetimci, vesayetçi bir role sahip olduğu– eski Kemalist siyasî sistemden ayrışmışlardır. Dikkate şayandır ki, Kemalistlerle yollarını ayıran bu seküler liberal demokratlar, partinin vaat ettiği daha fazla siyasî özgürlük arayışıyla AKP'ye yönelmişlerdir. Benzer şekilde, Müslüman entellektüeller de, yeni ifade özgürlükleri ve İslamî çerçeve içinde daha yaratıcı düşünme ile alakadardılar; AKP'yi Türkiye'deki daha önceki İslamcı partilerden daha açık buluyorlardı.[5] Nihayet, Kürt nüfusunun geniş kesimleri de, AKP'yi –müstakbel Türk devletinde milliyetçilik vurgusunu azaltmak suretiyle– Kürt Sorunu'nun çözümünde yeni bir düşünmeye kapı aralayacak bir umut olarak gördüler.

Türkiye'yi ziyaret edenler hemen fark ederler ki, Türkiye'de Kemalizmi en hararetle destekleyip İslamcıları en sert şekilde eleştirenler, çoğunlukla –erkeklerden çok– Kemalist arkaplana sahip kadınlardır. Biraz düşününce, bu şaşırtıcı gelmemelidir. Kişisel hayatları bağlamında gelenekçi ("eski beyaz erkek") İslamcılardan en çok korkacak şeyi olanlar kadınlardır. Her toplumda kadınlar özgürlüklerinin zor kazanıldığını ve hiçbir yerde, Batı'da bile, bunun henüz tamamen başarılmış olmadığını düşünürler. Orta Doğu'nun ve gelişmekte olan dünyanın çoğu yerinde geleneksel hayatın –ikinci sınıf vatandaş muamelesi ve erkeklerin gözetiminde geniş toplumsal kısıtlamalara konu etme anlamında– kadınlara pek nazik davranmadığının farkındadırlar. Erkekler çoğunlukla kendi önyargılarına tumturaklı dinî gerekçeler üretirler –ama tabiî Batı dahil her kültürde kadınları bastırmak için nedenler bulma konusunda dinî gerekçelere ihtiyacınız yoktur. Bundan dolayı "Kemalist" ya da "Batılılaşmış" kadınlar, hükûmetlerin kadınların durumunu, hangi gerekçeyle olursa olsun, eski bir devir veya zihniyete geri götürecek her yeni politikasına karşı en duyarlı kesim olma eğilimindedirler.

Toplumun öteki kesimlerine kıyasla İslamcılara duydukları güvensizlik daha fazla olup, bu konuda daha lafını sakınmaz bir tutum sergilerler; çünkü bunların kadınların özgürlüklerini geriye götürebilecek olmalarından korkarlar. Modern Türk toplumundaki yavaştan ilerleyen muhafazakarlaşmadan da rahatsızdırlar zira özellikle büyük şehirlerde başörtüsü takan kadınların sayısında zamanla artış olmuştur. Korktukları şey yasal baskı değil, potansiyel olarak yükselen *toplumsal* baskılara boyun eğmektir.

Burada birçok olgu devrededir. Birincisi, Anadolu kırsalından köylülerin geleneksel olarak Batılılaşmış yaşam tarzının kaleleri olan büyük şehirlere devam eden göçüdür. İkincisi, bu olgu sadece Türkiye veya AKP politikalarına özgü bir olgu değildir: ABD dahil her yerde, birçok toplumda muhafazakar ve dinî fikirlerin yayılmakta oluşuna dikkat edelim. Ama AKP'nin kadınların resmî işyerlerinde, devlet dairelerinde ve üniversitelerde –Kemalistlerin izin vermediği– başörtüsü takma özgürlüğüne açıkça destek verdiğine şüphe yoktur. Yine de, İstanbul ve Ankara caddelerinde bazıları başörtülü, bazıları Batılı rahat tarzda giyinmiş, bazıları her iki gruptan genç kadınların konuşarak, gülüşerek birbirleriyle gayet dostça, beraberce yürüdükleri de olağandır. Giyim aslında siyasî bir mesele olmamalıdır, ne var ki, Türkiye ve öteki Müslüman ülkelerde geçmiş ve şimdiki hükûmetler bunu bir siyasî mesele haline getirmiştir. Neyse ki giyim-kuşam siyaseti her yerde etkisini kaybetmektedir.

Kadın hakları dedik de, ne yapma hakkı? Dikkate değerdir ki, Türkiye'de liberal zihniyetli Batılılaşmış birçok kadın esasen kadınların başörtüsü takma hakkını *savunur* duruma gelmiştir. Meseleyi kadın haklarından biri olarak görmekte, devletin empoze ettiği –ne türden olursa olsun– giyim tarzının liberal yönetişimi temsil etmediğini düşünmektedirler. Bu kadınlar da meseleyi, laikçi-dindar değerler karşıtlığının bir örneği olarak değil –devletin ideolojisinden bağımsız olarak, baskıcı devlete veya baskıcı erkeklere karşı– bir bireysel özgürlük, özellikle kadın özgürlüğü meselesi olarak yorumlamaktadır.

Dinî eğitim, pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de bir hayli hassas bir meseledir. Okul değerlerin ve inançların çocuklara aktarıldığı yerdir ancak hangi dinî değerlerin müfredata dahil edileceği konusunda her zaman toplumsal bir uzlaşma yoktur. Erdoğan, imam hatip adı verilen dinî okulların, ilkokuldan itibaren Türkiye'nin millî eğitim sisteminde daha büyük ve entegre bir rol oynamasını istemektedir. Bu okullar standart millî eğitim müfredatını sunmakta ama aynı zamanda nüfusun dindar kesimleri arasında popüler olan Kur'an ve din derslerine de yer vermektedir. (Erdoğan'ın kendisiyle birlikte kabinesindeki bakanların birçoğu da

imam hatip okullarından mezundur.) [Erdoğan] 1997 tarihli, 15 yaşından önce imam hatip okullarına gitmeyi yasaklayıp, mezunlarının da üniversiteye girmesini engelleyen bir yasayı iptal etmeyi AKP'nin kritik hedeflerinden biri olarak ortaya koymuştur. Sözkonusu yasa dinî okullara giden öğrenci sayısının yüzde 90 azalmasına yol açmıştı. Büyük tartışma yaratan bir konuşmasında Erdoğan bu hedefleri "dindar bir nesil yetiştirmek istiyoruz" diyerek meşrulaştırmıştır. Haklı olarak laikçiler onun bu pozisyonuna, bunun devletin üstüne vazife olmadığını söyleyerek karşı çıkmışlardır. Erdoğan karşı atağa geçerek şunu söylemiştir: "İmam hatip okulları sizi niye bu kadar rahatsız ediyor? Meslek liselerinden neden rahatsız oluyorsunuz? Bu okullarda okuyan öğrenciler bu ülkenin çocukları değil mi? Bu okulların mezunları üniversite giriş sınavını kazanıp bir üniversitede okuyunca neden rahatsız oluyorsunuz? Dindar bir nesil neden gelmesin?"[6] Dinî eğitim, Kemalistlerle toplumun dindar kesimleri arasında hâlâ insanların hararetli duygular beslediği meselelerden biri olmaya devam etmektedir. Nihayetinde bunun sembolizmi muhtemelen kendisinden daha ön plandadır; kamplardan hiçbiri kendi içinde tek-tip değildir ve her ne kadar Kemalistler eski egemenliklerini kaybetmiş olsa da, her iki grup uzunca bir zamandır bir arada yaşamaktadır.

AKP dinin tartışmasını ve pratiğini kamusal alana geri getirmede gerçekten de çok şey yapmış olup, meselenin evrimi devam etmektedir. Sonuçta AKP'ye karşı yöneltilen liberal ve seküler suçlama, partinin halka fiilen dinî değerler empoze etmesi değil, daha ziyade, kamusal alanda dinî inanç ve pratiğin yükselişini tolere etmesi ya da teşvik etmesidir. Din eski elitler ile yeni yükselen burjuvazi arasındaki iktidar kavgasının anahtar bir sembolü olmayı sürdürmektedir.

İktidarda AKP'nin bulunması dinde devletin yeri konusunda yeni düşünceleri tetiklemiştir. 20. Yüzyıl'ın büyük bölümünde İslamî hareketler İslam hukukunun kimi unsurlarını yönetişime dahil etme konusu üzerinde odaklanmışlardır; dertleri topluma ve sosyal düzene erdem getirmekti. AKP *Müslüman dünyanın tarihinde demokratik yöntemlerle ulusal iktidarı ele geçirmeyi başarmış ilk İslamî (ya da İslamdan ilham alan) partidir*; bu olgu yeni bir dinamiğe kapı aralamış ve partinin omuzlarına yeni talepler yüklemiştir. Siyasete girmek artık İslamî partileri toplumun sosyal ve iktisadî ihtiyaçlarına odaklanmaya zorlamaktadır; bunu yapmazlarsa seçimleri kazanamazlar. Seçim kazanma ihtiyacı İslamcı siyasetin dikkatini demokratik bir düzende önce toplumun maddî gereksinimlerine çevirmesini sağlamıştır. Ahlakî ve manevî değerler de önemlidir fakat partinin omuzlarına yüklenen bir sürü pratik talebin yanında bunlar acaba kaçıncı sırada gelir?

Herhangi bir dinî partinin evriminde ciddî bir ikilem ahlakîlik-yasama çatışmasıyla ilgilidir: ahlakîliğin ne kadarı yasal düzenlemeye konu olabilir/olmalıdır? Bütün vatandaşların dinî prensipler ve bunların yasal ifadesi konusunda aynı görüşte olmadığı karışık bir toplumda, bir dinî parti kendi ahlakî vizyonunu empoze etme konusunda ne kadar ısrarcı olabilir? Ne iktidar partisi, ne de devlet gerçekte "ahlak dadısı" rolü oynayabilir. Moralite artık empoze edilemez, yalnızca bunu teşvik etmek üzere dizayn edilmiş yasalar empoze edilebilir. Bir İslamcı Türkün bana dediği gibi, "Cehennemin kapıları halka kapatılamaz." Bundan dolayı da ahlakî tercih, kişi ile Allah arasında bireysel bir mesele halini almaktadır. Devlet vatandaşı günahtan koruyamaz. Ama yine de tabiî ki, bütün toplumlarda devlet ahlakîliğin belirli unsurlarını empoze eder; kişisel eylemlerin önemli bir kısmı suç kabul edilir ve devlet tarafından cezalandırılabilir. Devletler hangi spesifik eylemlerin suç kabul edileceği konusunda farklılaşabilir ama belirli bir geniş mutabakat da mevcuttur. Sahiden de kanun haline gelen bir empoze edilmiş ahlakî inançlar *spektrumu*ndan söz ediyoruz. Cinayet mi? Elbette ki suç. Hırsızlık? Evet. Ama az veya çok muğlak kategoriler de var. Uyuşturucular suç mu? Evet ama hangileri? Alkol? Belki evet, belki hayır. Evlilik dışı seks ya da zina? Artık suç değil. Küçük yaştakilerle seks? Evet, suç. Kürtaj: suç mu, değil mi? Pornonun sınırları ne? Zaman içinde *kamu refahı*nın değişen algıları yasamanın temel kriteri olarak ahlakîliğin yerini almıştır. Bunu belirleyen de seçmenlerdir.

Böylelikle demokratik düzen İslamcı partilerin icraatları ve omuzları üzerine yeni talepler yüklemektedir. İşte bu nedenledir ki, bazı İslamcılar Ahlaklı Devlet'in inşasıyla uyumlu olmadığı gerekçesiyle demokrasiyi reddetmektedirler. Yine de demokratik düzenin kurulmasıyla, muhafazakar İslamcılar ve ultra-muhafazakar Selefîler bile artık, şayet toplumu etkilemeyi başarmak gibi bir şeyi umut ediyorlarsa, siyaset mantığına yanaşmaktadırlar. Bu meselelerde mutlakçılık onları zayıflatmaktadır. *Uzlaşmaktadırlar*.

Çok sayıda sosyal programları sayesinde AKP'nin popülaritesi daha da artmıştır. Belediyeler düzeyinde uzun zamandır başarılarının temeli budur. Sosyal programlar AKP'nin ahlakî ve dinî görünümünün ayrılmaz bir parçasını temsil etmektedir. Sağlık hizmetlerini daha güç yetirilebilir ve erişilebilir kılan yasal düzenlemelerinin yanısıra, yoksul kesimler için sundukları konut kredileri ve öteki imkanlardan açıkça görülmektedir.

Dinamik bir şekilde gelişen eğitim manzarası da sosyal değişime katkıda bulunmuştur. AKP yönetimi altında üniversitelerin sayısı 174'e

yükselmiş olup bunların yüzde 60 kadarı devlet, geri kalanı özeldir; şu anda dört milyon dolayında üniversite öğrencisi vardır; 2008'den bu yana –Türk toplumuna etkileri tahmin edilebilir– iki buçuk milyon yeni üniversite mezunu topluma katılmıştır. Bu öğrenciler artık daha eğitimli, daha bilgili, görünüşleri, zevk ve talepleri itibariyle daha orta sınıf olup, daha kırsal veya işçi sınıfı perspektifinin yerini almaktadır. Esasen, eğitime yapılan bu yatırımın ülkeye getirdiği dinamizmden ayrı olarak, aynı yeni üniversite mezunları artık hükûmetten beklentiler itibariyle daha talepkar olup, eski tip ataerkil siyasî tarzdan pek hazzetmemektedirler. 2013 itibariyle AKP fiilen genç ve siyasete daha angaje bir nesilden yükselen meydan okumalarla karşılaşmaya başlamıştır, mesela İstanbul'da Gezi Parkı'nda hükûmet aleyhine yapılan "yeşil" gösterilerin AKP politikalarının çeşitli yönlerine karşı çok daha geniş gemi azıya almış bir protesto hareketine dönüşmesinde olduğu gibi (bkz. 24. Bölüm). Bu olaylar kısmen, daha eğitimli bir seçmen kitlesi yaratma konusunda partinin kendi başarısından kaynaklanmaktadır.

Partinin İslamî yönelimi konusunda bir dizi başka gösterge de mevcuttur. Bilim adamı Ömer Taşpınar'ın dediği gibi,

> AKP liderleri partiyi açıkça öteki Müslüman ülkeler için bir model olarak görmektedirler. 12 Haziran 2011'de Erdoğan AKP'nin ezici zaferini kutlamak için toplanan binlerce insana demiştir ki, "Bugün İstanbul kadar Saraybosna da kazanmıştır. İzmir kadar Beyrut da kazanmıştır. Ankara kadar Şam da kazanmıştır. Diyarbakır kadar Ramallah, Nablus, Cenin, Batı Şeria ve Kudüs de kazanmıştır."[7]

Bütün bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, Türkiye'de dinî meseleler dinamik bir akış halindedir. İslamcıların daha fazla liberalizm yönünde nasıl evrilme ve değişim gösterebildiklerini görmekteyiz. Kemalistler de dinin ifadesinin geri kalmışlık ve cehalete dönüş anlamına gelmek zorunda olmadığını anlayabilirler. Türkiye demokratik evrimleşmede öteki bütün Müslüman ülkelerden tartışmasız biçimde çok daha deneyimlidir. Şimdi artık Arap dünyasında öteki İslamcı partiler de yeni iktisadî, siyasî ve toplumsal düşünceler geliştirecek daha özgür bir siyasî ortamda çalışmak üzere yeni açılım arayışı içindedirler. Ama acaba bunu yapmalarına izin verilecek mi? Sonraki bölümlerin konusu bu olacaktır. Açık olan şudur ki, liberalleşme, demokratikleşme ve modernleşme doğrudan Batı'dan gelenine veya Batılılaşmış yönetici elitler tarafından takdim edilenine kıyasla, *Müslüman garp Türkiye*'den geldiğinde Orta Doğu'ya çok daha çekici gelmektedir.

AKP'nin çarpıcı başarılarına rağmen, aradan tam 13 yıl geçmiştir. Zamanın da bir yıpratıcı etkisi vardır. Parti de tedricen canlılık ve viz-

yonunun bir kısmını kaybedebilir. Yozlaşma kaçınılmaz şekilde içeri süzülmüştür; AKP artık on yıllık uzun performansının zirvesinden dönmüş olabilir. Başbakan Erdoğan'ın tehditkar, zaman zaman tutarsız ve kabadayı tarzı son zamanlarda kendisine daha çok düşman kazandırmaya başlamıştır. En tepelerde ciddî yozlaşma meseleleri partiyi sarsmıştır. Bu belki de her liderin ya da iktidar partisinin başına gelmesi kaçınılmaz bir şeydir ve eninde sonunda hayat enerjisinin kaybına yol açabilir. Bu sorunlara sonraki bölümlerde bakacağız.

AKP DIŞ POLİTİKASI

Dış politika AKP'nin Müslüman dünyaya karşı farklı yeni bir stratejik yönelim gösterdiği başlıca alanlardan biridir. Ancak bu politikalar AKP'nin selefi Refah Partisi'nin talihsiz dış politika inisiyatiflerinden çok daha zekice ve geniş açılıdır. 1996'da örneğin, koalisyon hükûmetinde başbakanlık sırası kendisine gelir gelmez, Refah lideri Necmettin Erbakan ilk dış politika icraatlarından biri olarak İran ve Libya'ya resmî ziyaret yapmıştır. Ziyaretler İslamî sembolizmden öfkeli Türk ordusu için de –parya olarak gördüğü iki devletle Türkiye'den bu şekilde yüksek düzeyli sıkı fıkı olmalar– ABD için de provokatif eylemlerdi. Erbakan ayrıca önde gelen Müslüman ülkeleri kapsayan, Yediler Grubu'nun (G-7) Müslüman muadili olacağına işaret edilen bir Gelişmekte Olan Sekizler (D-8) örgütü yaratmaktan söz etmiştir. Öteki ziyaretlerinde –Türkiye için yeni bir İslamî odaklanmaya işaret eder şekilde– Pakistan, Malezya, Endonezya ve Nijerya'ya gitmiştir. Dikkat etmek gerekirse bu devletlerin hiçbiri de monarşi değildir; Erbakan Müslüman dünyada daha "modern" yönetişimden yanaydı. Fakat sonunda Erbakan çok fazla askerî kırmızı çizgiyi geçtiği için 1997'de memorandumla darbe* yoluyla devrilmiş ve ömür boyu siyasetten men edilmiştir.

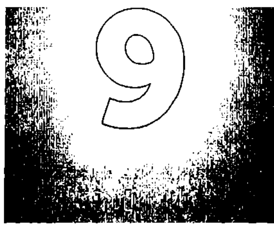
Ekonomi Türkiye'nin 1990'larda Müslüman dünyaya olan ilgisinin erken muharriklerinden biri olmuştur. AKP açıkça Başbakan Özal'ın bir önceki on yıllık dönemde attığı öncü adımları takip etmiş, özellikle de Türk ekonomisini dış yatırımlara açmaya ve Müslüman ülkelerde ve Sovyetler sonrası coğrafyada Türk firmalarına ticaret ve inşaat işleri yaptırmaya gayret etmiştir. AKP dışişleri bakanları –önce Abdullah Gül, daha sonra da Ahmet Davutoğlu– yorulmak bilmeden kalabalık heyetlerle seyahat etmişler, yeni iktisadî açılımlar teşvik etmişler, Türkiye'nin daha önce görülmeyen yollarla yeni yeni kendi İslamî kimliğini kabulünden istifade etmişlerdir. Bu kültürel kayma pek çok Müslüman ülkede iyi gitmiş, Türkiye'nin –2003'te ABD'nin Irak işgalini

* Muhtırayla darbe, yahut postmodern darbe. (çn)

Türk topraklarından başlatmasına izin vermeyi reddetmesi örneğinde özetlenen– dış politikada Batı'dan artan bağımsızlığı, bunun üzerine tuz biber ekmiştir. Gelecek bölümde AKP'nin dış politikasının önemli İslamî ve de bağımsız boyutlarına daha yakından bakacağız. Son olarak, Türk Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2012'de yapılan bir röportajda modern gelişmekte olan dünyada İslamî geleneğin yeri konusunda nasıl bir vizyon ortaya koyduğunu not edelim:

> Modernite...artık sadece Batı'ya ait değil. Biz onu İslamî bir toplumun değerlerine uyacak şekilde biçimlendirmeyi başardık, tıpkı Çinlilerin ekonomik refah, bilim ve teknolojiyi antik medeniyetlerinin tarzlarına uydurdukları gibi.
>
> [Felsefî açıdan] modernite kavramının bizatihi kendisinin tartışmalı olduğunu söyleyebilirim. Daha doğrusu, temel değerlerden söz etmeliyiz: sosyal adalet, eşitlik, inançlara, dillere ve diğerlerinin [yaşam] tarzlarına saygı; insanların ihtiyaçlarını temin eden bir yönetim sistemi ve ekonomi. Meseleye bu şekilde yaklaştığınızda ve insanlara değerlerinin yaşamlarını iyileştirecek yeni yollarla ve araçlarla çelişmediğini anlattığınızda, gelişme sürecini sahiplenirler... [Ancak] şayet "modern olma" fikri, otoriter araçlarla yukarıdan dayatılırsa işe yaramaz. Bu, toplum mühendisliği demektir. Buna direnç gösterilir çünkü bu Batılı değerlerin ithali olarak görülür. Bu tepkiyi, bölgedeki otoriter "modernleştiricileri" deviren Arap Baharı ayaklanmalarında açıkça görüyoruz. Araplar şimdi kendi değerleriyle uyumlu yollarını arıyorlar.[8]

Bu düşüncelerde örtük olarak aynı görüş tekrar edilmektedir: geleneksel Batılı siyasî değerler paradigması da, sosyal ve ekonomik gelişme paradigması da önemini kaybetmektedir; özellikle de ABD'nin en başta -Washington'ın yorumladığı anlamda- piyasaların serbestliği ve ulusal güvenliğe vurgu. Bu değerler artık gelişmekte olan dünyanın istediği veya ihtiyaç duyduğu şeyin çok gerisine düşmektedir.

TÜRKİYE'DE İSLAM ŞEKİLLERİ

Resmî İslam ve Diyanetin Rolü

Halifeliğin ilgasından bu yana Müslüman dünya Sünnî İslamın sözcülüğünü yapacak bir tek-otoriteden mahrumdur. Esasen, birbiriyle rekabet halinde birçok ses mevcuttur, bu da Müslümanların dinî meseleleri konusunda birçok değişik muhtemel yoruma kapı aralamaktadır.

İlahiyat konusunda çeşitlilik acaba iyi bir şey midir? Meseleye bakmanın en azından iki yolu vardır. 16. Yüzyıl'daki Protestan Reformasyonu'nu ele alalım. [Protestanlık] –uzun zaman Hıristiyanlığın teolojik ve siyasî anlamda tek yetkili sesi olmuş– papanın dinî ve siyasî otoritesini reddedince, sonuç Protestanlık içinde yeni ve rekabet halinde dinî sesler ve mezhepler patlamasıydı; önce düzinelerce, daha sonra yüzlerce. Bazıları Hıristiyanlığın –daha önceleri papanın asla izin vermeyeceği– aşırı yeni yorumlarını ortaya attılar, hatta bazıları şiddete bile yöneldiler. Bu nedenle merkezî otoritenin kaybı ideolojik istikrarı zayıflatabilir ve saygın bir tek kurumun varlığında içkin ihtiyat ve geleneğin altını oyabilir. Çağdaş köktenci hareketlerin İslamı giderek daha fazla "Protestanlaştırdıkları" ileri sürülebilir; el-Kaide'nin de aralarında olduğu birçok radikal grup, İslamı istedikleri gibi yorumlama yetkisini kendinde görüyor, bunu da genellikle şiddeti meşrulaştıran veya öteki Müslümanları yoldan sapmakla suçlayan (*tekfir* eden) radikal yollarla yapıyorlar.

Öte yandan, söz söylemeye yetkili tek bir dinî otoritenin ortada olmaması yeni düşünce, yaratıcılık, reform ve evrime de kapı aralayabilir. Değişen zamanlar yeni fikirleri gündeme taşır. Entelektüel anarşi ve münakaşa düşüncenin yaratıcı evrimini teşvik eder. Acaba bunlardan hangisi daha iyidir?

Bugün İslam dünyasının herhangi bir yerinde tek bir otoriteden gelen İslam yorumu olmasa da, birçok güçlü kurumsal ya da bireysel ses mevcuttur. Bunlardan biri –İslamın önde gelen yorumcularından ve İslamî meselelerle ilgili görüş bildiren biri olarak önemli ağırlığı olan– Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Büyük Şeyhi'dir (Baş Müftüsü). Onun pozisyonunun çok saygın bir yeri vardır. Ancak her ne kadar onun görüşlerinin bir ağırlığı olsa bile, Müslümanlar için hiçbir şekilde evrensel olarak bağlayıcı değildir. Büyük Şeyh aynı zamanda Mısır hükûmeti tarafından atanmakta olup, bu da entellektüel bağımsızlığını ilke olarak zedeleyen bir faktördür; özellikle de dinî meselelerde benimsediği pozisyonun genel olarak dönemin Mısır devletinin istediği şeyle uyumlu olması dikkate alınınca.

Uzun zamandan beri birçok büyük şeyh, neredeyse istek üzerine –Mısır'ın idarecisinin değişen siyasî isteklerini karşılamak üzere– fetvalar vermektedir. Köktencilerin devletin din üzerindeki ve –yozlaşmış ve entellektüel olarak taviz veriyor gördükleri– "devlet uleması" üzerindeki kontrolüne son vermek istemelerinin bir sebebi budur.

Kurumsal gelenekte her ne kadar el-Ezher şeyhinin bir çevresi olsa da, otoritesini büyük ölçüde çağdaş medyanın gücüne borçlu olan anahtar bir rakip konumundaki Şeyh Yusuf el-Karadavî böyle değildir. Köken olarak Mısırlı olan Karadavî, hayli zamandır önde gelen bir alim ve entellektüel olup, Müslüman Kardeşler üyesidir. Mübarek rejimine olan düşmanlığı nedeniyle uzun zaman önce Mısır'ı terk etmek zorunda kalmış, Katar'da ikameti tercih etmiştir. Mübarek'in 2011'de düşmesiyle birlikte, Karadavî Mısır'a tekrar düzenli ziyaretlere başlamış ancak çok geçmeden ülkedeki Müslüman Kardeşler hükûmetini daha sonra devirecek olan Mısır'ın askerî rejimiyle ters düşmüştür. Kendisi bir hayli tanınmış ve muazzam derecede etkili bir İslam yorumcusu olarak yoluna devam etmektedir. El-Cezire televizyonunda yaptığı haftalık *Şeriat ve Hayat* adlı programın 60 milyonun epey üzerinde izleyicisi bulunmaktadır; ayrıca kişisel inanç, evlilik, cinsel yaşam, siyasal katılım, iktisadî ilişkiler ve eğitim dahil, gündelik hayatta İslamı ilgilendiren yığınla konuda kurallar ya da fetvalar önerdiği Islam Online adlı web sitesini idame ettirmektedir. Müslüman dünyada bugün görüşleri Karadavî kadar yakından takip edilen başka bir âlim yoktur. Üstelik bu kendi kendine elde edilmiş bir statüdür –formel bir ûnvanı yoktur, kimse onu herhangi bir göreve tayin etmiş falan da değildir.

Müslüman Kardeşler gibi diğer geniş çaplı uluslararası İslamî örgütlerin de, her ne kadar sesleri merkezîleşmiş olmasa da, dinî düşünce üzerinde kayda değer bir etkisi vardır. Güney Asya'daki Cemaat-i İslamî yahut İslam Cemaati ideolojik olarak Müslüman Kardeşler'e yakın olup,

birçok ülkede önemli meselelerde o da pozisyon almaktadır. Daha az uluslararası tanınmışlığı olan ama kendi ülkelerinde önemli bir takipçi kitlesine seslenen birçok yerel Müslüman âlim de bulunmaktadır; özellikle de Mısır'da İslamın pratiğiyle ilgili *fetvalar* vermekte, yorumlar yapmaktadırlar. Yaşam enerjilerini televizyondan almaktadırlar.

Bugün medyanın gücü ve kapsama alanı sayesinde, İslamla ve İslamın toplum ve yönetişim konusundaki çeşitli yorumları ve içerimleriyle ilgili olarak günümüzde muhtemelen İslam tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar çok konuşma vardır. Müslümanlar hayatlarını ve ülkelerinin yönetimini yakından ilgilendiren teolojik konulara canlı bir ilgi göstermektedirler. Yelpazenin diğer ucunda, kendisinin medya etkisinin de –doğrudan veya dolaylı olarak– yaygın olduğu el-Kaide bulunmaktadır –her sözünün Batılı istihbarat servisleri tarafından muhtemelen mütedeyyin Müslümanlarınkinden daha yakından takip edildiği el-Kaide. Her ne kadar birkaç aşırılıkçı cihatçı örgüt modern medyadan faydalansa da, bu alanda bir tekelleri veya hakimiyetleri sözkonusu olmayıp, kamuya açık olarak faaliyet gösteren Müslüman anaakım sesler bunlara karşı sürekli meydan okumaktadır; anaakım düşünürler ve kurumların adresi bellidir, [oysa] radikal cihatçılar saklanmaktadır.

Şia dünyasında, tabiî, kıdemli Ayetullahlar günümüzdeki yegane bağlayıcı meşruiyet kaynağını temsil etmektedirler. Fakat Ayetullahlar arasında bile tek bir bağlayıcı şahsiyet yoktur. Şiî teologlar, din adamlarının siyasete aktif katılımına ne kadar destek verdiklerine bağlı olarak, kabaca aktivist ve "sükûnetçi" Ayetullahlar olarak ikiye ayrılabilir. İran'da merhum Ayetullah Humeynî ile Irak'ta Ayetullah Sistanî'nin her biri bu çoğulculuğun önde gelen birer temsilcisidir; Şia dünyasında daha az tanınmış ama hâlâ oldukça etkili ve bağımsız Ayetullahlar da vardır.

Batı'da da önemli Müslüman sesler mevcuttur. Avrupa'da –Mısırlı Müslüman Kardeşler'e mensup tanınmış bir aileden gelen– Tarık Ramazan, Oxford'da bir din âlimi olarak çok etkili bir sestir; fakat kendisi bir din adamı olmayıp, görüşleri hiçbir şekilde bağlayıcı değildir. Çabalarının büyük bölümü Avrupa kültürü ve toplumunda İslamın ve Müslümanların yerini tanımlama konusuna odaklanmıştır. İslam ile Batı toplumları arasında bir arada var olma ve entegrasyon konusunda ılımlı bir görüşü savunmaktadır. Özellikle de İngiltere'de olmak üzere, halifeliği geri getirmeyi veya İslam dünyasında Batılı orduların varlığına karşı silahlı direnişin gereğini savunan, entellektüel olarak daha radikal sesler de mevcuttur.

Bu grupların dışında –Endonezya'nın büyük çaplı iki ana İslamcı hareketi 1998'de otoriter Suharto rejiminin yıkılmasından sonra Müslüman

dünyada artan bir itibar kazanmış olmakla birlikte– ciddî oranda uluslararası takipçisi olan çok az Müslüman ses vardır.

TÜRKİYE VE DİYANET

Çağdaş İslam ile ilgili çoğalan bu farklı sesler veri iken, Türkiye'nin dinî meseleler konusundaki kendi sesi ve eylemleri yeni bir önem kazanmıştır. Türkiye'de hiç kimse İslam dünyasına *fetva* vermez fakat Türkiye modern dünya için İslam yorumlarının meseleleri üzerine yüksek sesle konuşma konusundaki çekingenliğini üzerinden atmaktadır.

Türkiye kâğıt üzerinde laik bir devlet olabilir ancak Türkiye'de resmî İslamı temsil eden önemli bir devlet kurumunu bünyesinde barındırmaktadır: Diyanet İşleri Başkanlığı. Esasen, bizzat bu kurumun varlığı Türkiye'nin gerçekten laik olarak tanımlanmasını zorlaştıran bir olgudur. Ancak gelin son seksen yıllık dönemde, özellikle de AKP yönetimi altında, bu kurumun geçirdiği dönüşüme bir göz atalım. Diyanet Türkiye içinde bütün dinî konuları gözetip denetlemekte ve ciddî olarak da dışa açılmaktadır. En önemli programı olan Hadis Projesi, çağdaş dünyanın her tarafında Müslümanların İslam anlayışı konusunda ciddî içerimleri olan bir projedir.

DİYANETİN HİKAYESİ: REFORME EDİLEN DEVLETİN HİZMETİNDE DİN

Türkiye'de devletin dine karışması ülke tarihinde hep rastlanan bir olgudur; gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerekse onun devamı olan modern Türkiye Cumhuriyeti, din işlerinin idaresiyle derinden angaje olmuşlardır. Ancak iki dönem arasında ciddî bir fark bulunmaktadır: Osmanlılar dinî kurumları güçlü bir şekilde *desteklemiş* ve bunları devlet ve toplum menfaatleri doğrultusunda kullanmıştır. Buna karşılık Kemalist devlet, katı laikçi ideolojik yaklaşımı nedeniyle, din işlerinde dinin toplumdaki rolü ve gücünü zayıflatmaya ve onun bağımsız güç zeminini ortadan kaldırmaya dönük düzenlemeler yapmıştır. Osmanlılar halifelik kurumları ve şeyhülislam (baş müftü) istihdam ederken, Türkiye Cumhuriyeti bu kurumların yerine Diyanet'i koymuştur.

AKP Kemalist Diyanet kurumunu tevarüs etmiştir ancak bu kurum şimdi İslamın toplumdaki yerine yönelik iyi niyetli ve yapıcı bir rol üstlenmektedir. Dahası, Diyanet artık bu makamı, İslamî konularda Türkiye'nin (Ankara'nın algısıyla) ümmetin refahına dönük menfaatleri doğrultusunda dış dünyadaki rolünü tasarlamak misyonu için kullanmaktadır. Türkiye bugün dinî konularda uluslararası alanda daha önce olduğundan çok daha faal bir rol oynamaktadır. Fakat Diyanet hiçbir şekilde resmî olarak İslam için veya İslam adına konuşma iddiasında değildir. Yine de, teolojik konularda kendi görüşlerini kamuoyuna du-

yurma ve öteki Müslüman toplumlardaki İslam yorumunu etkileme konusunda giderek daha istekli davranmaktadır.

Diyanetin bugün kamusal yüzünü belirleyen üç anahtar sorumluluğu vardır. Resmî olarak kurum "İslam inancı, ibadet ve ahlakını ilgilendiren konularda ve dinleri hakkında kamuoyunu aydınlatmak ve kutsal ibadethaneleri yönetmek" ile ilgili faaliyetler icra etmektedir.[1] Diyanet 100.000'i aşkın personel istihdam etmekte ve Türkiye'de kamusal dinî hayatın bütün yönlerini gözetip denetlemektedir. Buna ülke çapında okunan Cuma hutbelerinin dinî muhtevasını yönlendirmek de dahildir. Diyanet aynı zamanda birçok Nakşibendî Sufî geleneği mensubunu da istihdam etmiştir –ki (dinden ziyade Kürt milliyetçiliğinin yönlendirdiği bazı erken dönem Kürt Nakşibendî isyancılar hariç) tarihi olarak devletle rahatça bir arada yaşamış bir önde gelen İslamcı gruptur bu.

Ancak din üzerinde sıkı devlet kontrolü konusundaki Kemalist ısrar, ironik biçimde, laik devletin –Türkiye'deki öteki Müslüman ve gayri Müslim toplulukları ihmal ederek– anaakım Sünnî İslama ayrıcalık tanımasıyla sonuçlanmıştır. Kemalist laiklik ülkedeki bütün dinî gruplar karşısında hiçbir zaman "eşit mesafede" olmamış, Sünnî İslamı kayırmıştır. Dolayısıyla, Diyanet'in idarî düzenlemeleri ve politikaları ve de finansal kaynakları –ikisi birlikte nüfusun neredeyse üçte birini teşkil eden– geniş Alevî (heterodoks Şia) cemaati ve çok daha küçük anaakım Şiî (Caferî) cemaati ile eşit olarak paylaşılmamıştır. Alevîlerin durumu özellikle ciddidir zira Türk devleti yüzyıllardır Alevî inancının tarihi kökleri ve karakterini, resmen bu geniş topluluğun (nüfusun yüzde 25'i) hiç de hazzetmeyeceği yollardan tanımlamaktadır. Bunlar kendi inançlarını kendileri tanımlamak, yasal olarak tam anlamıyla tanınmak ve herhangi bir dinî topluluğa yapılan her bir devlet yardımından da yararlanmak istemektedirler. Diyanet'in devamlı olarak gayri Müslim cemaatler üzerine esas itibariyle Sünnî idarî düzenlemeler empoze etmesi Sünnî-olmayan ya da gayri Müslim cemaatler tarafından sürekli şikayet konusu olmuştur. Bunlar arasında, öteki Müslüman gruplardan esirgenen kamusal fonların Sünnî camilerin bakımı için eşitsiz tahsisi de bulunmaktadır. Diyanet şu anda bu dengesizliği düzeltecek adımlar atmaktadır.

Daha önemlisi, geride kalan onyıllar boyunca Türkiye'de büyüyen kamuoyu baskısı "laiklik"in anlamını –Kemalist tarzda devletin dine hakimiyetinden uzaklaşıp, "daha doğru" bir laik pozisyon olan devletin dinî cemaatler karşısında en azından tarafsız bir güç olarak kalması şeklinde– yeniden tanımlama çabasında olmuştur. Sistemde halihazırda bir kayma meydana gelmiş olup, AKP hükûmeti din üzerindeki baskıyı kaldırmış, artık teşvik etmeye başlamıştır. Bu değişiklik sadece AKP iktidara geldiği için olmamakta fakat Türkiye'de dinî alanın ötesinde

toplumsal hayatı etkileyen demografik, ekonomik ve sosyal etmenlerin değişmesinden kaynaklanmaktadır. 1980'lerde başlamış olan serbest piyasa reformları yeni bir Anadolulu tüccar sınıfının ya da Anadolu kaplanlarının yükselişini mümkün kılmış, bunlar da bir zamanlar ilgilenmeye değer görülmemiş alanlarında Anadolu'nun iktisadî çehresini değiştirmişlerdir.

Bu değişimler tepeden olmaktan ziyade aşağıdan yukarıya gelmiştir. Sivil ve asker eski Kemalist seçkinlere karşı kamuoyunun husumeti büyümüştür. Kemalizmin dayattığı, Türkiye'deki geniş muhafazakar zihniyetli ve dindar Türkleri fiilen marjinalleştiren, ayrımcı "laiklik"e karşı kamuoyunun algısı değişmiştir. Osmanlı'nın mazideki başarılarına ve Türk İslam geleneğine yönelik tazelenmiş bir gurur, artık tamamen kabul edilebilir bir şey olup, geçmişte askeriyenin, yasal kurumların, güvenlik ve eğitim kurumlarının yaptığı gibi artık kuşku uyandıran ve gerici [bir tutum] muamelesi görmemektedir. Osmanlı geleneği bugün Türk popüler kültüründe, festivallerinde ve sanatlarında her zamankinden daha görünür vaziyettedir. Dinî düşünceye Diyanet'in en cesur yeni katkılarından biri olan, iddialı ve yenilikçi bir proje olarak Hadis Projesi'ni inceleyeceğimiz bağlam, işte budur.

DİYANET—HADİS PROJESİ

Hadis Projesi binlerce Hadisin, yani, ilk İslam toplumu ve devletinin kurulması ve idaresinde Peygamberin başvurduğu etkinlikleri bugüne taşıyan binlerce tarihi kaydın kökeni ve geçerliliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Hadisler İslamda çok önemlidir. Önem derecesinde sadece Kur'an Hadislerin önündedir. İlk olarak, rivayet edilen bu devasa olaylar kütlesi Kur'an'da çoğu kez oldukça müphem bir şekilde ifade edilen dinî kavramların detayları ve pratiğinin ortaya konmasında Müslümanlara ciddî bir rehber işlevi görmektedir. Esas itibariyle bunlar Peygamberin hayatında söyledikleri ve yaptıklarıdır. İkincisi, Hadisler, geleneksel İslam hukukunun (fıkıh) çok daha baskın şekilde *temel* kaynağıdır, bizzat Kur'an'dan daha baskın.

Sorun şu ki, ilk dönemlerden itibaren Peygamberin söylediğini veya yaptığını iddia eden farklı kişilerin rivayet ettiği bu Hadislerden çok kabarık sayıda –10.000'den fazla– bulunmaktadır. Çoğu kez bu kaynaklar da ikinci veya üçüncü elden, başka bir kaynaktan, ağızdan ağza aktarılarak alınmıştır. Sorun biraz Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında, bugün hâlâ tartışılan oldukça keyfî bir yöntemle, hangi metinler ve İncillerin "bağlayıcı" olduğunun tespitine yönelik gayretleri andırmaktadır. İslamda ise, bu rivayetler bütünü yüzyıllar boyunca ilmî tahlil, tahkik ve doğrulama yoluyla tedricen incelenip ayıklanarak bugün 5.000 civarına indi-

rilmiş durumdadır. Birçoğu üzerinde hâlâ ihtilaf vardır: bazıları diğerlerinden daha güvenilir ve itibar edilebilir olarak kategorize edilmektedir. Farklı İslam okulları ille de aynı Hadis külliyatını kabul etmek zorunda da değildir. Bu arada Hadislerin birçoğu da mahiyeti itibariyle birbiriyle çelişir görünmekte olup, alimler tarafından uzlaştırılmaları gerekmektedir. Bir kere daha söyleyelim, *vahyedilmiş* kutsal kitaptan söz etmiyoruz burada, değişik zamanlarda farklı kaynaklar tarafından Peygamber hakkında yapılan rivayetlerden söz ediyoruz.

Vazifeyi daha zorlaştıran bir olgu da, tarihsel olarak şu veya bu siyasî veya dinî grubun, kendi özel gündemlerine bağlı olarak, belirli Hadisleri diğerlerine tercih etmeleridir. ("Şeytan da Kutsal Kitaptan kendi amaçlarına uygun alıntı yapabilir.") Böyle olunca, muhafazakarların birçoğu bugün bile kendi daha lafzi İslam yorumlarını desteklemek için yoğun bir şekilde Hadislere yaslanma eğilimindedirler. Peygamberin söylediği ve yaptığı şeyin ardındaki gerçek niyeti anlamada *bağlam*ın hayatî önemine vurgu yapan İslamî modernistlerinkine zıt bir duruşları vardır. İşte Türkiye'nin Hadis Projesi, bu meseleleri ele alacak modern bir çaba olarak, böylece doğmuştur. Bu çaba, başka bir (Türk olmayan) daha radikal ama sağlam temelli –Hadisi tamamen reddedip, İslamın gerçek ruhunun ve öneminin ancak Kur'an'da bulunabileceğine inanan– "yalnız Kur'an" diyen İslam yorumu bağlamına da oturmaktadır. (Bu, Protestan *sola scriptura,* yani Hıristiyan düşüncesinin kaynağı olarak yalnızca İncil'e dayanmayı va'z eden yaklaşımı hatırlatmaktadır.) Türk projesi kesinlikle bu kadar ileri gitmemektedir.

2004 yılında eski Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, "Dindarlığımızın Güncelleş-tirilmesi" başlığını taşıyan önemli bir makale yazmıştır. Bu başlık dikkatle tasarlanmış olup, "reforme edilecek" olan şeyin İslamın kendisi değil fakat daha ziyade Müslümanların *günümüzdeki İslam anlayışı* ve dinî düşüncelerinin temelleri olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir. Modernistler Hadis olduğu iddia edilen şeylerin birçoğunun doğru hatırlandığının şüpheli olduğunu, hatta belki de, sonraki zamanların politikalarını meşrulaştırmak için bunların Peygamberden yüzlerce yıl sonra uydurulduğunu ileri sürmektedirler. Bu Hadislerin birçoğunun İslamın orijinal ruhunu ve değerlerini çarpıttığını veya dikkate almadığını, hatta din anlayışına aklın ve (İncil çalışmalarına yapıldığı gibi) metin analizinin uygulanmasına formel olarak karşı çıkan muhafazakar çevreler tarafından istismar edildiğini iddia etmektedirler. Her ne kadar yüzyıllar boyunca tek tek Müslüman alimler tarafından çeşitli Hadislerin sıhhatini doğrulama amaçlı birçok girişim olmuşsa da, Diyanet'in bu gayreti modern çağda bunu yapmaya yönelen ciddî bir kurumsal projeyi temsil etmektedir. Diyanet Hadisler üzerinde

düşünme ve araştırma amaçlı Türkiye çapında halka açık dersler vermeye başlamıştır ki bu, dinin gerçek anlamı konusundaki düşünüşü değiştirme potansiyeli olan kayda değer bir toplumsal eğitim faaliyetidir.

Esasen, böyle bir inceleme aşırılıkçı ve şiddet yanlısı grupların bugün kendi radikal gündemlerini savunmak için iktibas ettikleri birçok Hadisin geçerliliğini reddetmeye götürebilir. Dahası, insanoğlunun din anlayışı zamanla doğal olarak evrilip gelişmiş, ilk İslam devletinde Peygamberin o zaman belirli kararları verirken gerçek niyetinin ne olmuş olabileceği konusunda yeni bir içgörü sağlamıştır. Esasen, çoğu modernist İslam yorumu rivayet edilen bu sözler ve eylemlere ilişkin lafzi *metin*lerden ziyade bunların *bağlamı*nı anlama üzerinde odaklanmaktadır. Maksat belirli ifadeler ve eylemlerin ardında yatan *ruh ve bunların temelini teşkil eden prensipleri* anlamaktır. Bu Hadisler ya da Peygamberin sünnetlerinin modern tahlili Müslümanların sözkonusu geçmiş olayların ruhunu günümüzle irtibatlandırma bağlamında –bin beş yüz yıl öncesinin olaylarının lafzi okumalarına tutunup kalmaktan ziyade– daha bilgili bir şekilde yorumlamalarına yardım edecektir. Basit bir örnek, ipekli kumaş giymenin caiz olmadığına dair Peygamberden rivayet edilen çeşitli ifadelerdir. O dönemde Arabistan'da ipek oldukça kıt idi ve gösteriş tüketimini temsil etmekteydi. Bugün ipek herkesin erişebileceği kadar bol; [o halde] ifadenin asıl kastı caka satmaktan kaçınmaktı, bizzat ipeğin niteliğine saldırmak değil.

Bir BBC yorumcusu 2007'de Hadis Projesi'nden bahsederken heyecanla diyordu ki, "1.400 yıl önce ortaya çıktığında İslamın özünde mevcut olan akıl ve mantık ruhu yeniden keşfedilmektedir. Bazıları bunun dinde bir reformasyonun başlangıcı anlamına gelebileceğine inanmaktadır."[2] Ancak Diyanet'in ve Hadis Projesi'nin başındaki yeni isim, Dr. Mehmet Görmez, bu türden, Hadis Projesi'nin "İslamın reformu" peşinde olduğu şeklindeki sansasyonel görüşlerin yayılmasından rahatsız; bu tür bir dilin tahrik edici olabileceğinin farkında. Diyanet'in projesinin nihaî amacının ne olduğu sorulduğunda şöyle cevap veriyor: "Üç amacı var: birincisi, [Hadislerin] tarihinden kaynaklanan yanlış anlamaları ayıklamak; ikincisi [Hadislerle ilgili anlayışın] ne kadarının kültürel, ne kadarının geleneksel, ne kadarının da [gerçekten] dinî olduğunu açıklığa kavuşturmak; üçüncüsü, bugün insanların bunları doğru anlamalarına yardımcı olmak." Görmez'in işaret ettiğine göre "Arap dünyasında Hadislerle ilgili buna benzer bir çalışma yapılmış değildir. Türkiye farklı bir gelenekten geliyor. Biz Osmanlı geleneğini gözardı edemeyiz. [Bu gelenek] açık görüşlüydü. Burada biz her şeyi tartışabiliriz, Türkiye'de iyi seviyede bir ilmî birikim de var. Bu nedenlerle, bu çalışmayı burada, Türkiye'de yapmak önemli." Böylece Görmez, objektif ilmî araştırmayı

bizzat Osmanlı geleneği ile irtibatlandırarak, hem Türkiye için yeni bir teolojik rolü –hem de Kemalist dönemin başından beri Türkiye'de var olmamış olan– dine karşı dengeli bir yaklaşımın yeniden tesis edilmesini önermektedir.[3]

Bu tür bir Hadis Projesi'nin bugün AKP yönetimi altında Türkiye'de devreye girmesi gerçeği muhakkak ki İslam dünyasının geri kalanında daha büyük bir yankı bulacaktır. Şayet böyle bir proje geçmişteki sıkı din karşıtı Kemalist hükûmetler tarafından ilan edilmiş olsaydı, İslam dünyasının kalan bölümü kesinlikle daha baştan bunu reddederdi. Bugünse Türkiye İslamî geçmişi, kültürü ve İslamî kökleriyle barışıp bunları kucakladığı için, proje öteki Müslümanlar arasında çok daha büyük bir itibar görmektedir. Sözkonusu Hadis Projesi bu nedenle Müslüman düşünüşün temelleriyle ilgili daha çağdaş ve özenli yeniden değerlendirmeleri teşvik edip etkileyebilir, aynen Hıristiyanlık ve Yahudiliğin modern evriminde olduğu gibi. Kahire'de bulunan el-Ezher Üniversitesi'nin ilahiyat fakültesi, ki devletle bağlantılıdır, bugün benzer bir rol oynasın diye kurgulanmıştır. Her ne kadar bu değişim birden olmayacak ve Türk projesinin sonuçları öteki Müslüman toplumlarca, hatta bizzat Türkiye içindeki bazı muhafazakar çevrelerce, hemen benimsenmeyecek ise de, bu girişim "yeni" bir Türkiye tarafından atılmış önemli ve öncü bir adım anlamına gelmektedir.

"Yeni" Türkiye'nin karakteri –her yönden kuşatılmış hisseden ve Batı'da yükselen İslamofobiden kaynaklı ayrımcılıkla yüzyüze olan– bugünün küresel Müslüman toplumu için çok önemlidir. Bu koşullar –savaş, ABD ve NATO askerlerinin işgali, yabancı işgali, insansız hava araçlarının sûikastleri, İslama yönelik popüler karalamalar ve nihayet George Bush'un bütün o Terörizmle Küresel Savaş mekanizması– İslamın anlamı ve reçeteleri üzerine herhangi bir liberal yeniden düşünme için olabilecek en olumsuz çerçeveyi yaratmış durumdadır. Tehdit ve aşağılama altında, her dinî veya toplumsal grubun doğal tepkisi çömelmek, adam toplamak, köklere geri dönmek ve temel prensipleri -bir bağlılık, dayanışma ve kültür ve dinin özüne sadakat beyanı olarak- kucaklamaktır. Batılı güçler tarafından empoze edilen bu tür stres dolu koşullar, Müslüman gelenek ve inancın daha özgürlükçü ve açık irdelemesinin yapılabileceği bir ortamın fena halde altını oymaktadır.

Batı'daki gayri Müslimler –çoğu kez kendi dar siyasî ve stratejik amaçları için- İslamı parçalara ayırıp eleştirme işini kendi üstüne vazife bildikçe, sorun daha da ağırlaşmaktadır. Müslümanlar, "İslamın sorununun ne olduğunu" ve "İslamın nasıl reforme edilip değiştirileceğini" keşfetmeye dönük birçok Batılı projenin dostane olmayan ve üstenci karakterinden doğal olarak kuşku duymaktadırlar. Bu amaçlar genellikle kendi çıkarı-

na hizmet eden, câhil ve bütün o stratejik çatışmanın suçunu "arızalı" Müslüman hasımlara yükleyen türden olduğu zaman da, bu kuşkular pekişmektedir. 11 Eylül'ün hemen ardından Amerikan dış politikasının açık ve dürüst bir değerlendirmesine rastlamanın ne kadar zor olduğunu unutmayalım; olaylara ilişkin fiilen kabul edilebilir tek analiz, psikolojik tepkisel vatanseverlikti. Çoktandır devam eden, iyi düşünülmemiş 'ABD politikalarının Müslüman dünyada radikalizm ve şiddetin yükselişine herhangi bir katkısı olmuş olabilir mi acaba,' düşüncesi çöpe atılmıştı. Kendilerini kuşatma altında hisseden toplumlar genellikle liberal öz-değerlendirme kapasitelerini kaybederler. Batı Müslüman dünyaya yönelik kuşatmasına, askerî varlığına ve sürekli müdahalesine son verinceye kadar Müslüman toplumun sakinleşmesini ve normal hayatın dengesini kurmasını bekleyemeyiz. Ancak bu noktadan sonradır ki, kendi inancının liberal yorumuna daha elverişli bir ortam doğacaktır.

Örneğin, Kafkasya'nın Çeçenleri, başkentleri Grozni'yi, 1999'da Moskova'nın borbardımanı ve kuşatması altında bulunca, bakın bakalım ne oldu: o güne kadar ilk defa, İslam hukukunun tam olarak yürürlüğe konduğunu ilan ettiler, buna hırsızların elinin kesilmesi gibi geleneksel İslamî cezaların uygulanması da dahildi. Bu "madem öyle, işte böyle" türünden bir direniş ve meydan okuma ilanıydı; Rus ve Hıristiyan Moskova'ya karşı Çeçen kimliği ve milliyetçiliğinin Müslüman karakterinin etkili bir ifadesi.

Diyanet'in Görmez'i ilginç bir şekilde Hadis Projesi'ni Osmanlı geçmişindeki dinî düşüncenin daha açık karakteri olarak gördüğü şeyle irtibatlamaktadır.

> Osmanlı İmparatorluğu'nın 600 yıllık tarihinde bana zina nedeniyle recm edilen veya hırsızlık nedeniyle elleri kesilen bir tek kişi örneği gösteremezsiniz... Ceza bizim gündemimizde değildir. İnanç, ibadet, ahlak, bireysel ve toplumsal yaşam, kadın hakları, birey-Allah ilişkisi, bireyler arası ilişkiler, insan-doğa ilişkileri üzerine vurgu yapıyoruz. Tarihi meseleleri (cezalar gibi) gündeme getirmek gibi bir amacımız yoktur.[4]

Görmez, öteki Müslüman modernistler gibi, birçok insanın "İslam" diye aldığı şeyin aslında dünyanın çeşitli yerlerindeki geleneksel kültürel pratikler olduğunu ileri sürmektedir; örneğin kızların sünnet edilmesi veya zina edenlerin recm edilmesi gibi, ki her ikisi de Tevrat'tan alınmıştır. Görmez kültür ile dinin birbirine karıştırılması konusundaki kastını netleştirmek için şu hikayeyi anlatmaktadır.

> Size 1996'da karşılaştığım Yusuf İslam [daha önce Cat Stevens adıyla bilinen, Müslüman olmuş İngiliz rock şarkıcısı] ile yaptığımız bir tar-

tışmayı anlatayım. İnce beyaz bir mintan giyiyordu. Başında da siyah bir türban vardı. Uzun bir sakalı vardı. Ben takım elbise giyiyordum. Beni Hadis alimi olarak takdim ettiler... "Giysileriniz Sünnî Müslüman öğretiyle uyumlu mu?" diye sordu. Dedim ki: "Peygamber ve takipçileri ile kâfirler arasında bir savaş düşünün. Giysileri arasındaki fark nedir? Hepsi de mintan giyip türban takıyorlar..." Sonra ben ona sordum "Ya Peygamberimiz 50 santigrat derecelik bir iklimde yaşamak yerine Sibirya'ya gitmiş olsaydı? Kürk giymek lâdini mi olacaktı?... Ramazan'dı, orucumuzu açmak üzereydik. O orucunu [Arap geleneğine göre] hurma ile açtı, bense zeytin yedim. Benim memleketimde hurma yok, dedim... Giyim konusunda, [sade] cinselliği öne çıkarmayacak bir tarzda giyinmemiz gerektiğini söyledim.[5]

Bu anekdot, daha "özgün" görünmek için Müslüman dünyanın öteki kısımlarında İslamın çoğu kez kültürel olarak "Araplaştırıldığı" bir zamanda sözkonusu oluyor: Arap kıyafetleri ve yiyeceklerine, örneğin, bugün Malezya'da "daha İslamî" olduğu için yaygın olarak özenilmektedir.

Diyanet'in yeni yaklaşımı, mesajının sadece Türkiye'de İslamın pratiği ile sınırlı olmadığını, bütün dünyayı hedeflediğini ima etmektedir. Başkan olarak atandıktan sonraki ilk konuşmasında Görmez, Diyanet'in "bütün dünya Müslümanlarına, yeryüzünün bütün mazlum milletlerine, bütün Müslüman azınlıklara hizmet prensibi ile hareket edeceğini" söylemiştir. Bu ifadenin silip süpürücülüğü ve tutkusu şaşırtıcıdır. Bu bir dış politika prensibinden daha azını andıran bir şey değildir. Bu aynı zamanda Gülen Hareketi'nin ana unsuru olan *Hizmet*'in de başlıca temalarından birini teşkil etmektedir.

Türkiye gerçekten de, gerek İslamî değerleri kullanarak, gerekse kendi ılımlı İslam yorumuyla, sessizce bir liderlik pozisyonu oluşturmaya çalışmaktadır. Bu yorum sadece Diyanet bürokratlarının ürünü değildir; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından bir grubun teşkil ettiği, hadislerin gözden geçirilmesi üzerine yoğun olarak çalışan Ankara Okulu'nun çalışmalarından gelmektedir. Arap alimler, kendi memleketlerinde konunun hassasiyetinin farkında olduklarından, yapılan çalışmalardan haberdar olmak ve bunların kendi memleketlerindeki teolojik gözden geçirmelere nasıl uygulanabileceği üzerinde düşünmek maksadıyla sık sık Ankara Okulu'nu sessizce ziyaret etmektedirler. Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Mehmet Paçacı'nın daha sonra 2011 yılında Diyanet'te Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne atanması, Diyanet'in çalışmasının uluslararası önemini ve Türkiye'yi bu girişim bağlamında öne çıkarıp merkezî bir konuma yerleştirme çabasını yansıtmaktadır. Paçacı'ya göre İslamda literalizme* vurgu, her ne kadar tarihte hep olmuşsa da, özellikle *modern* bir fenomen olup, Hadislerin açık tetkik ve

---

* Lafızcılık, metne bağlılık, kelime kelime tercüme, yorum karşıtlığı. (çn)

revizyonu konusunda önceki İslamî gelenekleri gözardı eden bir hareketle, 19. Yüzyıl Mısırı tarafından teşvik edilmiştir. İslamı "yeniden düşünmek"ten söz etmektedir ama İslamın köklerinde klasizmden* bir sapma olarak değil, aksine *klasizme bir dönüş* olarak. Bu, din anlayışı konusunda geçmişteki yaygın anlayışa kıyasla daha akılcı ve bireyci bir yaklaşımı temsil etmektedir.[6]

Peki, Diyanet'in çalışmasının herhangi bir şekilde bağlayıcı olduğunu söyleyebilir miyiz? Ne de olsa, devletin yürütme organına bağlı bir idarî birimdir burası. Laik bir devlet kalkıp da teolojik yorumlarla ilgilenmeli midir? Bundan dolayı da, bu kurumun yaptığı çalışmanın, özellikle de Türkiye dışındaki Müslümanlar nezdinde bir itibarı olur mu? İlk olarak, Diyanet, Ankara İlahiyat Fakültesi'nden ehil teologlarla çalışmaktadır. Diyanet, çeşitli işlevlerinin yanısıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerdinden beri her zaman ülke içinde dinin yorumlanmasından sorumlu olmuştur; dolayısıyla bu alandaki çalışması yeni bir şey değildir. Diyanet'in çalışmasının hâlâ devletin hizmetinde olduğu inkar edilemez. Ancak geride kalan on yıllarda din işleriyle ilgili algı ve icraat bağlamında, bütün ülkedeki değişimi yansıtır biçimde, bizzat devlet çarpıcı biçimde değişmiştir. Anlaşılabilir şekilde, Kemalist yönetimlerin temel amacı Türkiye'de dinî radikalizmin yükselişini önlemekti. Oysa bugün AKP yönetimi altında Diyanet artık eski İslamî reçetelere yeni bir yaklaşım getirmeye yönelik bir misyon benimsemiş durumdadır. Diyanet bugün Kemalist devletin uzun süre kovuşturmasına uğramış Gülen Hareketi'ne karşı hoşgörülü bir yaklaşım içindedir (gelecek bölüme bakınız).

Diyanet'in dinî ve ahlakî tavsiyelerinin modern Türkiye Cumhuriyeti tarafından teşvik edilen, Türk kamuoyu tarafından yaygın şekilde kabul edilen değerlerle ne kadar uyum içinde olduğu çarpıcı bir gerçektir. Doğum kontrolü, tüp bebek, organ nakli, cinsellik gibi konular ve de bu konuların okulda nasıl öğretilmesi gerektiği gibi günümüz meseleleriyle ilgili Diyanet'in duruşu, nüfusun çoğunluğunun düşünce ve görüşlerini genel olarak yansıtmaktadır. Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olan Türk milliyetçiliğini kabul edip teşvik etmekte ve ona dinî bir meşruiyet sağlamaktadır.[7]

Yine de, katı İslamcılar dahil, Türkiye içinde bu kurumu İslamın özünü hâlâ manipüle eden ve kendi iç ve dış emelleri için sulandıran, devletin bir ürünü olarak gören Diyanet aleyhtarları da bulunmaktadır. Tanınmış bir İslamcı tarihçi olan İsmail Kara, Araplar ve Türklerin halifeliğin kaldırılmasına oldukça farklı tepkiler verdiklerine işaret et-

* Klasikçilik, klasik biçime uyma. (çn)

mektedir: Araplar bir İslam devletinin kurulmasıyla ilgili planlara yöneldiler. Ancak laik Türkiye'de bu kapı yasal olarak kapanınca, Türk İslamcıları İslamın radikal Kemalist laikçilerin baskısından korunup kollanması konusunda Sufî tarikatlarda umut gördüler; böylece Arap dünyasında yükselen katı Selefî yorumlardan uzak bir haleti ruhiyeyi muhafaza ettiler.[8]

Hadis Projesi'yle ilgili müthiş siyasî ironilerden biri de AKP'ye karşı hem Sağ'dan hem de Sol'dan yönelen, birbiriyle çelişen saldırılardır. Gerek daha radikal İslamcılar, gerekse sıkı Kemalist AKP karşıtları, bunu İslamı değiştirip Orta Doğu'da ABD egemenliğini tesis etmek üzere geliştirilmiş bir tür "Amerikan projesi"ni gerçekleştirmek için Washington'ın kullandığı bir araç olarak suçlamaktadırlar. Daha da ironik olanı, bunun, ABD'deki yeni-muhafazakar [neo-con] ve Siyonist grupların "Türkiye'yi düşman saflarına kaydırmış olan, Batı-karşıtı" bir parti olarak gördükleri AKP'ye hergün saldırdıkları bir zamanda gerçekleşiyor olmasıdır. Bu yoruma göre, ABD artık "ılımlı İslam"ı radikal İslamın en iyi panzehiri olarak görmeye başlamış, bundan dolayı da Türkiye'de ılımlı İslamcılığı teşvik etme işiyle meşgûldür. Washington'ın bu tür bir sözde "AKP projesi" ile angajmanı düşüncesi bile –Orta Doğu'da geniş ABD çıkarlarını desteklemek için Washington'ın bu partiyi Türkiye'ye empoze ettiğine inanan- Kemalistleri ve milliyetçileri çileden çıkarmaktadır. Bu oldukça paranoyak yorumlar Washington'ın Orta Doğu'daki neredeyse bütün İslamcılara karşı uzun zamandır var olan düşmanlığını gözden kaçırmaktadır.

Diyanet'in, kadınların aşağılanmasının Kur'an'ın özüne ve Peygamberin o zamanki reformcu vizyonuna açıkça aykırı olduğu inancıyla, kadın düşmanlığı olarak görülen bazı Hadislerin incelenmesi ve bunlardan kuşku duyulması konusunda özel gayretleri olmuştur. Mustafa Akyol'un özenle hazırlanmış *Özgürlüğün İslamî Yolu* [*Islam without Extremes*] adlı kitabında işaret ettiğine göre Kur'an'ın kadınlara ilişkin mesajının doğru ruhu konusundaki yeni anlayış sadece Diyanet'teki ilmî çalışmalardan kaynaklanmamaktadır; Türkiye'de gelenekçi Hadislerin tarihsel mirasına bizzat meydan okuyan eğitimli profesyonel orta sınıf kadınların yükselişini yansıtan bir gelişmedir bu. Kamuoyunun dikkatini mahiyeti itibariyle "tarihi" ve "kültürel" (eski geleneksel erkeklerden gelme) olan ama köken itibariyle dinî olmayan bazı Hadislerin problemli doğasına dikkat çekmektedirler.[9]

Türkiye'nin ileri toplumsal gelişmişlik düzeyi -toplumun geleneksel ve eğitimsiz kesimlerinde daha önce eksik olan- İslamda yeni düşüncenin (ya da "klasik" düşünceye dönüşün) kabul edilebilirliğiyle ilgili en

iyi argümanlardan biridir. 2011'de Görmez, tecavüz veya cinsel tacizin suçunu, edebe aykırı giyindikleri takdirde kadınlara yükleyen muhafazakar görüşleri kamuoyu önünde eleştirmiş ve "tecavüz ve cinsel taciz bütün insanlığa karşı işlenmiş bir suçtur" demiştir. (Aynı tartışma Batı toplumlarında bilinmeyen bir şey değildir.)

Başka bir alışılmadık ölçüde cesur, lafını sakınmayan ifadesinde 2011'de Dr. Görmez, Suudî Arabistan'da verilen ve Arap Yarımadası'nda bulunan –bu defa Kuveyt kastedilerek– kiliselerin yıkılması veya yok edilmesini isteyen bir *fetva*ya karşı kamuoyu önünde keskin şekilde karşı çıkmıştır.

[Görmez] fetvayı keskin bir dille eleştirerek, bunun öteki dinlere ait kurumların kutsallığına saygı ve hoşgörüye çağıran yüzlerce yıllık İslamî öğretilere aykırı olduğunu söylemiştir. "[Suudî] Baş Müftünün görüşünün İslam Peygamberinin gerek Medine'deki ve gerekse bölgedeki gayri Müslimlerle yapmış olduğu anlaşmalarla da açıkça çeliştiğini" vurgulamış; "[Bu fetva] tarih boyunca hukuk devleti ilkesi temelinde öteki dinlerin mabedleri ve kutsal mekanlarına İslamın tanıdığı dokunulmazlık hakkını da doğrudan doğruya görmezden gelmektedir" demiştir. Görmez fetvanın negatif etkisinin altını çizmektedir: "Hararetle inanıyoruz ki, bu deklarasyon İslamın kaynaklarına dayalı olarak her daim gözlemlenmiş olan İslamda hak ve özgürlükler kavramının üzerine koyu bir gölge düşürmüş olup, bu İslamın bir görüşü olarak kayıtlara geçmeyecektir... Bu nedenle, biz sözkonusu görüşü tamamen reddediyor, en kısa zamanda tadil edileceğini umuyoruz."[10]

Başka bir vakada, 2012'de Malezya Millî Fetva Komitesi "hükûmeti devirmeye veya ülkede karışıklık çıkarmaya niyetli herhangi bir gösteriye katılmak Müslümanlar için caiz değildir" diyen bir hüküm vermiştir. Türkiye'nin Diyaneti bu hükme kamuoyu önünde karşı çıkarak aynı görüşte olmadığını söylemiş, "hükûmeti protesto etme hakkı Türkiye'de halka verilmiş anayasal bir haktır" demiştir. Ancak, resmî yetkili şunu da eklemiştir, "kötü niyetli ve illegal eylemlere İslamda yer yoktur."[11]

Her ne kadar Diyanet'in bildirisi yoruma açıksa da, açıktır ki Türkiye devlet din adamlarının iktidardaki hükûmeti desteklemek için kullanılmasına karşıdır. Bu da özünde "devlet İslamı"nın istismarlarına karşı mücadele eden İslamcılara yakın bir prensiptir. Körfez ülkelerinin, öteki monarşilerin ve hatta Orta Doğu'daki bazı otoriter cumhuriyet rejimlerinin çoğunun Türkiye'nin bu duruşundan oldukça rahatsız olduklarını varsayabiliriz.

İlk kayda değer eğitim ve halka ulaşma inisiyatiflerinden biri kapsamında Mayıs 2009'da Diyanet, Türk kültürel etkisinin daha geleneksel

alanlarında –Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya– İngilizce, Rusça ve Arapça olarak web sayfaları üzerinden İslamî eğitim vermek üzere yeni bir etkinlik ilan etmiştir. İlahiyatı eyleme dökerek, Diyanet çok sayıda Müslüman ülkede camileri restore etme projelerine girişmiştir; bu camilerin çoğu Osmanlı Türk mirasını yansıtmaktadır. Bunlar arasında Somali Mogadişu'daki en büyük cami, Balkanlar'daki camiler ve Moskova'da yeni bir caminin inşası da bulunmaktadır. Gazze'de İsrail'in hava saldırılarında tahrip edilen birçok caminin restorasyon masraflarını da Diyanet karşılamaktadır. Kurum ayrıca Türkiye'ye gidip Türkçe öğrenip ilahiyat okumaları, kendi ülkelerinde görev yapmak üzere imamlık eğitimi almaları için Somalili 250 öğrenciye sponsorluk yapmaktadır.

Diyanet Türk öğrencilerin *umre*ye gitmelerine yardımcı olmaktadır; bu durum laikçilerin şikayetlerine konu olmaktadır fakat Diyanet sözkonusu programı dinî eğitimin gayet uygun bir parçası olarak kabul etmektedir, "aynen Hıristiyan öğrencilerin Vatikan'ı ziyaret etmeleri gibi."[12] Kayda değer bir husustur ki, Kemalist hükûmetlerin yönetimi altında bile, millî kültürel geleneğin anlaşılmasının parçası olarak, İslam ile *ilgili eğitim bütün laik Türk okullarında uzun zamandır* zorunludur.

Kasım 2011'de Diyanet İstanbul'da 40'ı aşkın Afrika ülkesinden Afrikalı Müslüman liderlerin katıldığı beş günlük bir konferans organize etmiştir –II. Afrikalı Müslüman Liderler Zirvesi. Zirvenin "açlık, yoksulluk, kıtlık, ırkçılık, kötü huylu hastalıklar, eğitimde eşitsizlik ve Afrika'da inanç özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalarla mücadele çağrısı" olduğunu not eden Görmez, Afrika ve Türkiye'nin gelecek nesillerin selameti için yeni bir sayfa açmaları gerektiğini söylemiştir. "İslam bizi kardeş yapmıştır, Peygamberimiz Hz. Muhammed de komşusu açken tok yatanın iyi bir Müslüman olmadığını söylemiştir. Kardeşlik köprüleri inşa etmek üzere ortak bir zemin vücuda getirmemiz gerektiğine inanıyorum" diyen Görmez, Afrika tarihinin "Batı tarafından büyük oranda tahrif edildiğini" vurgulamış, "Afrika'ya sömürgecilik tarihinin gözlüğünden bakınca, köle ticareti, iç savaşlar ve genel olarak çaresizlik, kıta halklarının kültürel ve ruhsal zenginliğini gizlemektedir" demiştir.[13] Kasım 2011 sonlarında Görmez, Müslümanların dinî eğitimi meselesi ve Türkiye'nin Moskova'da inşa etmekte olduğu yeni bir caminin tasarımını konuşmak üzere Moskova'da Rus Ortodoks Patriği ve Rusya'daki Müslüman toplumun liderleriyle buluşmuştur.[14] Görmez İslam ve Çin'deki Müslüman toplulukların sorunlarını konuşmak üzere Pekin'de de Çinli liderlerle görüşmüştür.

Osmanlı mirasının anahtar unsurlarında biri de, Yugoslav devletinin parçalanmasından beri refahı risk altında olan, Balkanlar'daki

azınlık Müslüman topluluklardır. Görmez'in 2011 yılındaki ziyareti sırasında Bosna Baş Müftüsü Mustafa Çeriç Balkan Müslüman toplumunun Türkiye ile acil dayanışma ihtiyacını vurgulamıştır. "Avrupa'da Müslüman olmanın kolay bir şey olmadığını" söylemiş ve demiştir ki, "Türkiye'nin yanında durup 82 milyonluk bir nüfusun parçası olmak, kendi başına duran sadece 2 milyon olmaktan çok daha iyidir." İma ettiği şey, bir Müslüman ülke olarak Bosna'nın Türkiye'den gerçek anlamda ayrı olarak görülemeyeceği idi. Oldukça içindekini açığa vuran bir demeçle, Çeriç bunu *"Balkanlar'da Müslüman kimliğinin yeniden inşası"*nın parçası olarak görmektedir.[15]

Bu çarpıcı ifade –"Müslüman kimliğinin yeniden inşası"– Türkiye'nin yeni iç ve dış politika vizyonuyla irtibatlıdır. Gelenek kendisini yeniden keşfetmektedir. Osmanlı geleneği yeni ve son derece hayatî bir çağdaş önem kazanmaktadır. Müslüman dünya kendisini alışılmış Batı yönelimli çerçevenin dışında, yeni bir bağlam içinde düşünmektedir. Gerçekten de, Batı, dünyada olan bitene dair kendi kerameti-kendinden-menkûl yorumlarına öylesine bağlanıp kalma eğilimindedir ki, haricî olayları başka bağlamlar içinde, bırakın anlamayı, not etmesi bile neredeyse imkansızdır. Bundan dolayı, Türkiye veya başka ülkelerin Müslüman dünyadaki Müslüman dayanışmasını güçlendirmeye yönelik eylemleri ABD'de bazen düşmanca ya da "uluslararası ['ABD-güdümündeki' diye anlayın] toplumun değerlerinden bir sapma" olarak algılanmaktadır –normdan sapma ve hatta Batı'ya bir meydan okuma işareti yani. Batılı düzen içinde bu bağlamda Türkiye'ye en yakın örnek belki de –hakikî manada alternatif bir Batılı kültürel görünüm ve referans çerçevesini muhafaza eden yegane Avrupalı kültür olan– Fransa'dır; ABD'nin Fransa tarafından ikide bir hatırının kırılması ve birçok konuda ülkenin asabi bağımsız bir duruş sergilemesinin önde gelen bir sebebi budur.

Kısaca, Diyanet kurumu, laik Türkiye'de bile, devletin dine ciddî olarak müdahalesi geleneğini devam ettirmektedir. Diyanet dünyanın çeşitli ülkelerinde, yerel dinî gruplarla kurulacak bağlara olan doğrudan ilgisine işaret eder şekilde, Türk büyükelçiliklerinin birçoğunda temsilciler bulundurmaktadır. Bu durum, ortalığı karıştıran birkaç ateşli delifişek Türk din adamının propagandasını yaptığı daha radikal dinî görüşlere kıyasla, Diyanetin ılımlı dinî güçleri tahkim etmeye çalıştığı Almanya'daki geniş Türk nüfusu için özellikle geçerlidir.

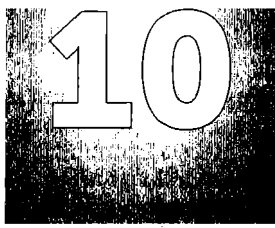
Diyanet'in artık bizzat kendisi gerek içerde gerekse dışarıda daha açık ve modern bir İslam yorumunun propagandasının ciddî bir aracı haline gelmiştir. Kurumun Türk olmayan Müslümanlar arasındaki itibarı AKP'nin İslamcı arkaplanı, Türkiye'nin "Müslüman dünyaya dönüşü," ve

de AKP'nin iktidarı sırasında elde ettiği ciddî başarılar tarafından büyük oranda tahkim edilmiştir. Diyanet bu nedenle Türkiye'nin yeni iç ve dış politikasında İslamın önemli bir sütununu oluşturmaktadır.

O halde, Türkiye'nin deneyiminin öteki Müslüman ülkelerde reformla ne ilgisi vardır? Elbette Türk deneyimi kendine özgüdür, özellikle de –birçok Batı-tarzı yasalar benimsenmiş olsa bile, din ile devletin oldukça iç-içe geçtiği– yüzlerce yıl Müslüman imparatorluğunun merkezi olarak işlev görmesi hasebiyle.

Burada altı çizilmesi gereken başka bir hayatî fark vardır: devlete karşı muhalefette dinin rolü. Türkiye'de devlete karşı olan muhalefet nadiren güçlü bir dinî forma bürünmüştür. Oysa Arap dünyasında otokratik devlete karşı muhalefet ve eleştirinin ana aracı her daim İslamî radikalizm olmuştur. Bazılarının ileri sürdüğüne göre, otoriteryen devletlerde siyasî faaliyetin ifadeye konabileceği tek yer camidir. Muhtemeldir ki, Arap devletleri daha az otoriteryen hale geldikçe, özellikle de İslamcıların bizzat kendileri iktidara gelip de iç sorunların çözümü için sorumluluk aldıkça, İslamcı hareketler devleti eleştirme tekelini kaybedeceklerdir. Dahası Türkiye gerçek anlamda Batı'nın emperyal hakimiyeti altına hiçbir zaman girmemiştir; bu realitenin Türkiye'de Batı'ya karşı İslamî duygusal tepki düzeyini azaltmış olması muhtemeldir. Türkiye'nin Sünnî İslamın hakim ve ılımlı mezhebi Hanefîliğe olan kadim bağlılığı da, bu ülkeyi hukukî hükümler ve yorumlarda daha ağırlıkla aklın devreye sokulmasına yatkın hale getirmiştir. Belki de Türkiye'nin 1950'den –ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden– beri evrilmekte olan demokratik pratikleri bir tazyik boşaltma supabı olarak işlev görmüş; devlet eleştirisi dinî ya da fundamentalist formdan ayrı başka kanallar bulabilmiştir.

Sonuçta, bütün Müslüman devletler eninde sonunda, İslam anlayışı ve pratiğini modern toplumun talepleriyle daha uyumlu hale getirebilmek için İslamî geleneğin anlamı üzerinde yeniden düşünmek durumundadır. Süreç her yerde sefer halindedir. Burada Türk deneyimi öteki devletler tarafından iyi bilinir hale gelmekte olup, Arap toplumlarının evrimi bağlamında dinî düşünceyi de etkileyecektir. Türkiye'de dış politikanın bir uzantısı olarak Diyanet'in rolü ve misyonunun Türkiye'de iktidara hangi yeni parti gelirse gelsin, gelecekte de fazla değişmesi ihtimali pek yoktur. Kurum Müslüman dünyada Türk "yumuşak gücü"nün önemli bir unsurunu oluşturmaktadır.

TÜRKİYE'DE İSLAM ŞEKİLLERİ

Yeni Türk Dış Politikasının Öncüsü Olarak Ahmet Davutoğlu

Şaşırtıcı olan Türklerin Orta Doğu ile yeniden ciddî şekilde ilgilenmeye başlamaları değildir; asıl şaşırtıcı olan onların bu noktaya gelmelerinin ne kadar zaman aldığıdır. Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası 2000'li yıllarda kayda değer bir dönüşüm geçirmiş, tamamen yeni bir alanı keşfe çıkmıştır. Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Nisan 2012'de –Arap Baharı kaosu sırasında bile– Türkiye'nin Orta Doğu'daki rolünü tasvir ederken kullandığı cesur, hafiften mağrur dile bir göz atalım:

> Türkiye Orta Doğu'daki değişim dalgasına öncülük etmektedir ve bundan sonra da böyle yapmaya devam edecektir.... Bütün Orta Doğu toplumlarında Türkiye sadece dost ve kardeş bir ülke olarak değil, yeni fikirlerin öncüsü bir ülke olarak görülmektedir.[1]
>
> Evet, [bölgedeki] değişimi yöneteceğiz. Ama bunu söylerken kendimizi de dışlamıyorum. Biz de bu değişim sürecinin içindeyiz. Eğer Türkiye bir sivil yönetim restorasyonu yaşamamış olsa ve AKP olmamış olsaydı, Arap Baharı bu ölçekte yaşanmayabilirdi. Şayet Türkiye'de belirli olaylar yaşanmasa, 28 Şubat 1997 Askerî Darbesi'nin olumsuz sonuçları devam etseydi, ilk önce belki de "Türk Baharı" yaşanırdı. "Değişimi biz yöneteceğiz" derken Türkiye'yi ayırmıyorum, bu bölge halkları bu değişimi beraber yönetecek demek istiyorum.
>
> 1911'deki Orta Doğu sınırlarına dönmek deyince, 1911 ile 1923 yılları arasında [Türkiye ile Orta Doğu arasında] kimlerle aramıza duvarlar örülmüşse, o zaman orada kimlerle sorun yaşamışsak, bütün bunları artık aşmalı ve bu halklarla kucaklaşmalıyız, aramızdaki sınırlara saygı göstermeliyiz. Ama aynı zamanda bu sınırları anlamsızlaştırarak yeni bölgesel düzenler kurmalıyız. Türkler ile Araplar arasında Fransa ile Almanya arasında olandan daha çok mu savaş oldu? Bu iki ülke sınırları kaldırıyor ve bu bir tür dayatılmış hegemonya olmuyorsa,

bizimki neden olsun? Ekonomik ve kültürel sınırlarımız siyasî sınırlarımızın ötesine geçecek ama bu coğrafyanın zarureti budur, bir tür hegemonya değildir bu... Mesela İstanbul'da daha çok Balkan kökenli, daha çok Orta Doğulu insanlar göreceğiz. Biz Türkler Şam'a, Kahire'ye, Trablusgarp'a nasıl gidiyorsak, onlar da İstanbul'a gelecek."[2]

21. Yüzyıl'da Türk dış politikasındaki bu vizyon değişikliği AKP iktidarının en çarpıcı unsurlarından biridir. Lider kadrosu –Cumhurbaşkanı (ve eski dışişleri bakanı) Abdullah Gül, Başbakan Erdoğan, hepsinden önemlisi de dış politikanın baş mimarı Ahmet Davutoğlu– Türkiye'nin yeni ve bağımsız bir kulvara girmesine öncülük etmişlerdir. Birçok cesur kilometre taşı döşeyerek işe başlamışlar, komşular ve bölge ile ilişkilerde önemli çığırlar açmışlardır. Ancak bu politikalar sadece birkaç yeni AKP liderinin ürünü değildir; bunlar Türk jeopolitiğinin derin kökleriyle bağlantılı olup, dünyada Türkiye'nin doğası ve imajını *kalıcı olarak* değiştirmiştir. Fakat hiç kimsenin öngöremediği şey, 2010 sonlarında başlayıp bölgedeki gelişmeleri âdeta lunapark treninin [*roller-coaster*] rayına oturtan Arap Uyanışı sürecidir; modern Orta Doğu tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biridir bu. 2010'dan bu yana Türkiye'nin hevesleri tutarlılığını korumaya gayret etmişse de, Arap Baharı'nın fırtınalı denizlerinde kısmen batmıştır; esasen, dünyada Orta Doğu'ya bulaşmış olan istisnasız bütün ülkeler için aynı şeyi söylemek mümkündür.

AKP dış politikasının bu on yıllık dönemi yeni bir zemin kazmış, yeni ufuklar açmıştır. Deneyim unutulamaz. Sonunda başarıları ve başarısızlıkları ne şekilde yargılanırsa yargılansın, bu politikalar uzun bir gelecek için Türk dış politikasının yönünü ve anahatlarını belirlemiştir. Bundan böyle Ankara'da işbaşına gelecek hemen her hükûmet, Türkiye'nin uluslararası rolüne ilişkin genişletilmiş vizyonuyla aşağı yukarı aynı bağımsız duruşunu sürdürecektir. Bu politikalar her şeyden önce AKP'nin vizyonunun eseridir fakat şunun gibi başka anahtar faktörlerin de rolü olmuştur: Türkiye'deki iç değişimin etkisi, bölgedeki jeopolitik değişim ve yarım yüzyılı aşkın süredir inşa halindeki küresel sahnede meydana gelen ciddî kaymalar.

Şayet bugünün genç bir Türk vatandaşı zamanda geriye doğru yolculuk etse ve 1950'lere gitse, kendini Suriye ve İran'ın değil, Rusya'nın bütün hesapların merkezi olduğu bir dünya tamamen farklı bir jeopolitik dünyada bulurdu. Bizim Türk ahbap, mesela, büyükanne ve büyükbabasının kendisine "Eğer uslu durmazsan, Ruslar gelip seni götürür, ona göre" dediklerini duyarak büyümüş olabilir. Yüzyıllar boyunca Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlediği saldırgan ve yayılmacı politikalar sürekli sınır ihlalleri doğurmuştur. Moskova bütün bunları liberal insanî müdahale olarak meşrulaştırmıştır –bu durumda

İmparatorluğun "Hıristiyan halklarını" Müslüman Türk egemenliğinden "kurtarmak" oluyor bu. Esasen Hıristiyan vatandaşlarıyla ilgili bir Türk deyimi vardır: "*Osmanlı ekmeği yeyip Moskof'a dua edilmez.*" Çarlık İmparatorluğu'nun yerini 1917'de Sovyetler Birliği aldıktan sonra bile, yayılmacı Rus tehdidi hâlâ Türkiye'nin bir numaralı politika önceliği olmaya devam etmiştir.

Bu nedenlerle Türkiye 1952'de NATO'ya girmek istemiştir; NATO desteği Sovyet yayılmacılığına karşı Türkiye'nin toprak bütünlüğünün anahtar garantörü olmuştur. Türkiye Soğuk Savaş sırasında Batı için kilit bir cephe-hattı ülkesi haline gelmiştir. Onyıllar boyunca ülke, komünist Sovyet İmparatorluğu'nun çeşitli kesimlerinden, Türkiye'den koruma isteyen çoğunluğu Müslüman yüzbinlerce sığınmacıya kucak açmış; bu sığınmacılar anti-komünist mesajı daha da yaymış ve memleketlerinde İslamın kökünü kazımaya yönelik Sovyet çabalarından bahsetmişlerdir. Ancak zamanla Sovyet politikalarında yavaş bir ılımlılaşmadan sonradır ki, Türkiye ile ilişkiler rahatlamaya ve gelişmeye başlamıştır. Türkiye bundan sonra dış politikada yeni yönelimler, özellikle uluslararası ticaret üzerinde odaklanmaya başlamış; 1980'lerin sonlarındaki cesur yeni ekonomik liberalizasyon ve açılımlarla birlikte Türkiye ekonomisi kalkışa geçmiş ve Türk dış politikalarında yeni inisiyatifleri uyarmaya başlamıştır.

1990'ların ortalarına ileri saralım şimdi. Sovyetler Birliği çökmüş ve yeni Rusya Federasyonu'na yol vermiş; komünizm anlamlı bir ideoloji olarak itibar kaybetmişti. Rus İmparatorluğu ciddî ölçüde küçülmüştü: Doğu Avrupa ülkeleri özgürleşmiş, Kafkaslar ve Orta Asya'da –altısı Müslüman, beşi Türkî*– sekiz yeni ülke ulusal bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Türkiye için bunun sonuçları muazzamdı: Rusya ile artık sınır komşusu değildi, bu durum Türk topraklarına doğru Rus yayılma planlarını rafa kaldırıyordu. NATO bu noktada güvenlik açısından Türkiye için taşıdığı önemi büyük oranda kaybetti; artık Türkiye için esas itibariyle Avrupalı stratejik konseylerde kayda değer bir koltuğu temsil eder hale geldi.

Arap dünyası da Sovyetler Birliği'nin çökmesinden etkilenmişti ama farklı bir yoldan. Soğuk Savaş sırasında Moskova İsrail'in ezici askerî gücüne, Batı'nın müdahalelerine ve ABD'nin İsrail tarafgirliğine maruz kaldığını hisseden birçok Arap devletine diplomatik ve askerî destek sağlıyordu. Oysa Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle, Arap devletleri ciddî bir uluslararası destekçiden yoksun kaldılar; stratejilerini yeniden düşünmekten başka çareleri kalmadı. Türkiye için de orada yeni fırsatlar

* Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan. (çn)

doğmuştu. 1980'lerde Başbakan Özal yönetimi altında liberal serbest piyasacı ticarî açılımlar sayesinde, Türk iş çevreleri Orta Doğu ve hatta Rusya'da işgücü ve inşaat projeleri alanlarında yeni fırsatlara kavuştular. Ama Türk dış politikasındaki asıl devrim daha henüz gelmemişti.

AHMET DAVUTOĞLU VE "SIFIR DÜŞMAN" ÖNERMESİ

Ahmet Davutoğlu AKP'nin yeni dış politikalarının ardındaki baş mimar ve entellektüel güçtür. Anadolu'nun dinî can damarı Konya'da büyümüş, İstanbul'da Almanca eğitim veren bir lisede okumuş, uluslararası ilişkiler dalında doktora derecesi almış ve akademik kariyer yapmıştır. Ardından Arapça öğrenmiş ve Malezya'da üç yıl öğretim üyeliği yapmıştır. Bu sırada Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Bölümü'nü kurarak başkanlığını yürütmüştür. Türkiye'nin dışında geçirdiği bu yıllar hiç şüphesiz kendisine önemli bir entellektüel deneyim kazandırmış –Malezya'nın barışçı ama pan-İslamî perspektifleri dahil– tamamen farklı jeopolitik bakış açılarına sahip alternatif bir Müslüman yaşam tarzına şahit olmuştur. Kendisi dini bütün bir Müslüman olmasına rağmen, Davutoğlu aynı zamanda Türk Millî Güvenlik Akademisi ve İstanbul'daki Harp Akademisi'nde dört yıl ders vererek Kemalist yönelimli askerî kültürün merkeziyle yakın temas halinde olmuştur. Zihni, tarih, mekan ve jeopolitikle, uluslararası ilişkilerde Müslüman dünyanın *yeri*ne dair bir anlayış ve çeşitli kültürlerin birbiriyle tarihsel ilişkileri gibi konularda teorik ve geniş kapsamlı vizyonlarla yoğrulmuştur. Bütün bunlar kendisinin sonraki pratik politika yaklaşımlarına teorik bir temel oluşturmuştur. Bu geniş arkaplan, kendisinin 2002'deki yeni AKP hükûmetinde Başbakan Erdoğan'a dış politikada baş mimar, aktivist ve danışman olarak atanmasını, daha sonra 2009'dan itibaren de bizzat dışişleri bakanı olmasını sağlamıştır.

Davutoğlu Türk dış politikasına cesur bir yeni kavram takdim etmiştir: –bütün komşulara karşı "sıfır düşman" ilkesi– *sıfır sorun* yaklaşımı olarak da bilinmektedir. Bu kavramla Davutoğlu –ülkelerin esas itibariyle "çıkarlar"ına ve düşmanlarından gelen tehditlere göre hareket ettiklerini ifade eden- geleneksel güvenlik temelli ve Batılı "realist" Türk dış politikası ekolüne keskin bir şekilde meydan okumuştur. Bu "sıfır sorun" kavramı ayrıntılı olarak incelenmeye değer zira Türk dış politikası konusunda ABD'nin içini daraltan bazı hususlara temas etmekte; dahası ABD stratejik düşüncesinin birçok kutsal ineğine de meydan okumaktadır. Davutoğlu'nun önermesi esasen Atatürk'ün ölümünden beri süregelen Türkiye'nin kendi dış politikalarının bütün seyrine doğrudan meydan okumaktadır.

Dış politikada "realist" ne anlama gelir? Yeni gelişmekte olan küresel düzenin kalbinde bu tartışma yatmaktadır. Birçok bakımdan "realizm" yanıltıcı bir terimdir; ulusal çıkarları ve eylemi belirleyen net bir objektif "realite"nin var olduğunu ima eder. Oysa "realite" ve "çıkarlar" terimleri, objektif terimler olmaktan uzak, aksine yoğun biçimde subjektif ve kaypak terimlerdir. "Realite" derken neyi kastediyoruz? Kimin realitesi? Bir durumu ele almanın birçok yolu vardır. Bir gözlemcinin "tehdit" olarak gördüğü şey, başka biri tarafından sadece dikkat gerektiren bir mesele olarak algılanabilir. Esasen, realist gözlemcilerin sürekli atıfta bulundukları "ulusal çıkar" gibi bir kavram bile o kadar net bir kavram değildir. Dış politika tartışması *tam da zaten ulusal çıkarın gerçekten ne olduğu hakkında yapılır*. Ulus için maksimum servet birikimi midir? Eğer öyleyse, hangi araçlarla? Hangi değiş-tokuşlarla? Yoksa asıl ulusal çıkar ulusal güç yaratımı mıdır? İyi de, gücü nasıl tanımlayacağız: ekonomik, askerî veya hatta millî toplumsal uyum ve denge açısından mı? Yoksa millî menfaat, uluslararası çevreye hükmetme kabiliyeti olarak mı tanımlanmaktadır? Şayet hükmetmekse mesele, o zaman bunu silahların gücü ve savaşla mı, yoksa iktisadî güçle mi, yoksa ahlaken örnek liderlikle mi, yoksa cazip bir model olarak mı yapacağız? Uluslararası güç birçok farklı yolla değerlendirilebilir. "Yumuşak güç" kavramının varlığı bunun göstergelerinden sadece biridir. Ulusal çıkarın tanımlanma biçimi bizatihi ulusal ideolojinin doğrudan bir ifadesi olup, bir aktörün nasıl davranabileceği konusunda kabataslak da olsa bir işaret verir.

Türk dış politikası uzun yüzyıllardır –büyük ölçüde Rusya ve Avrupa'dan kaynaklı– hakikî, doğrudan sınır tehditlerine maruz kalmıştır; örtbas edilemeyecek bir realitedir bu. Bunun da ötesinde, modern dönem dış politikasında Türk ordusunun onlarca yıldır süren baskın rolü, "tehdit değerlendirmesi"ni düşünce tarzının merkezine sıkı bir şekilde yerleştirmek suretiyle, bunu güvenlik devletinin temel dayanağı yapmıştır. Ordunun algısına göre başlıca tehditler Rusya'dan, "İslam"dan, Kürt milliyetçilerinden, azınlıklardan ve dost olmayan komşulardan gelmekteydi. Oysa bir tehdidi tanımlama şekliniz bizatihi durumun tabiatını değiştirebilir. Örneğin, Çin'in dünya sahnesinde yükselişi ABD için bir tehdit midir? Cevabınız evet ise, muhtemelen Çin-Amerikan ilişkilerinin geleceğini beklenen bu düşmana karşı şüphe ve teyakkuzla şekillendirmeye gayret edersiniz. Burada kendi kendini doğrulayan kehanetler diyarına giriyoruz demektir. Aynı şey, açıktır ki beşerî düzeydeki etkileşimler için de geçerlidir: size bir rakip ve tehdit muamelesi yaparsam, gayet muhtemeldir ki ilişkilerimiz gergin, sürtüşme ve çatışmaya yatkın olacaktır. *Beklentilerimiz* karşı karşıya gelmemizi kolaylaştırır. Başka bir bireye karşı açık görüşlü bir tavrı muhafaza edersem, ilişkilerimiz –kuş-

ku ve düşmanlık işareti vereceğim duruma kıyasla– daha yumuşak bir tonda seyredecektir. Şimdi elbette ki, pozitif ve yapıcı bir tutumu muhafaza etmek, bizatihi olarak, bütün dış politika sorunlarının üstesinden gelemez. Ama başkalarıyla ilişki kurmanın esas yöntemi bu olursa, karşı karşıya gelmekten kaçınmaya yardımı olur.

Amerikan dış politikası uzun zamandır zaten "tehdit algısı" ve "tehdit analizi"ne dayandırılmaktadır. Öteki devletler hemen "tehdit" olarak algılanmaktadır –"düzenbaz devlet" teriminin popüler kullanımı da buna dahildir. Amerikan konuşma dilinde düzenbaz [yaramaz] Washington'ın belirlemiş olduğu özel dünya düzeninin vizyon ve mimarîsine direnen her ülkenin kastedildiği bir deyim olarak kullanılma eğilimindedir. Bir ülke ABD ile çatışma içine düşüp de "düşman" kategorisine bir kere girdi mi, bu düşman ülkeler listesinden çıkması son derece zordur. ABD'nin kendileriyle ciddî biçimde muhatap bile olmak istemediği ülkeler arasında onlarca yıl Çin de dahil, Kuzey Kore, Küba ve İran bulunmaktadır. Venezuela, Suriye, Libya ve Nikaragua da aynı kategoride yer almaktadır. Evet, ABD ile bu ülkeler arasında sorunlar vardır fakat düşman etiketi yapıştırmak bizatihi, çoğu kez onlarca yıl, kendi kendini sürdüren karşılıklı gerilimlere yol açmaktadır. Esasen, belirli devletlerle muhatap olmayı reddetmek kesinlikle realizmi falan yansıtıyor değildir; daha ziyade belki ancak hegemonyaya dönük ezici güçle üstesinden gelinebilecek realiteler, nahoş realitelerin inkarı veya reddi anlamına gelmektedir. Türkiye de, istisnasız bütün komşularına karşı, Kemalist tehdit-odaklı politikalarıyla bu sözde realist yaklaşımı izleme eğiliminde olmuştu.

"Tehditler"e vurgu birçok devlette aynı zamanda iç siyasî amaçlara da hizmet edebilir. Hükûmetler çoğu kez bir kontrol mekanizması olarak vatandaşlarını dış düşmanlara karşı sürekli kaygılı ve teyakkuz halinde tutarlar –korku siyaseti yani. Bazı hükûmetler, "savaş" zamanlarında kamuoyunu kendilerini desteklemeye zorlamak ve lidere daha büyük ve sorgusuz süalsiz güç talep etmek için, daimî bir kuşatma altında olduklarını söyleyip dururlar. Bütün bunlar Türkiye için de geçerli şeylerdi.

Uluslararası düzende hakikî çıkar çatışmaları, tehlikeler ve hatta çatışma durumlarının ortaya çıkmadığını söylemek çocukça olur. Ancak sözkonusu çıkarlar ve "tehlikeler"in nasıl algılandığı, dile getirildiği ve yönetildiği ilişkilerin bizatihi doğası üzerinde doğrudan etkilidir. Geride bıraktığımız onyıllarda Washington ilişkilerini çoğunlukla –halihazırda zaten mevcut olan gerçek gerginlikleri daha da tırmandıran– kavgacı, buyurgan, talepkar ve çatışmacı bir tarzda yürütmüştür. Bunu yapan sadece Washington da değildir. İşte bu noktada Davutoğlu'nun düşün-

cesinin, önceki dış ilişkilerinde Ankara'nın benimsemiş olduğu bu tür bir yaklaşımın yetersizliklerinin farkındalığını yansıttığını görmekteyiz. Ankara'nın bu düşünce tarzından tedricen uzaklaştığı süreci de Davutoğlu başlatmıştır.

Cesur değişimin nirengi noktası işte burada yatmaktadır. 20. Yüzyıl'ın sonuna kadar Türkiye'nin *istisnasız her bir komşusu* ile ilişkileri zayıf olmuştur – kısmen Balkanlar ve komşu Suriye ve Irak da dahil birçok Arap devletinin Sovyet müttefiki olduğu- Sovyetler Birliği ile olan Soğuk Savaş yüzünden. Yunanistan'la Türkiye'nin kötü ilişkileri sık sık askerî çatışmaya ve aralarında sürekli savaş tehdidine yol açmıştır. Dahası Kemalist sivil ve askerî elitler laik Türk düzenine karşı sürekli bir iç "İslamî tehdit," 1979'dan sonra da İran İslam Devrimi'nden gelen bir tehdit takıntısı içinde olmuşlardır. Türkiye onlarca yıl bölgede ABD ile aynı dost ve düşman kategorilerini benimseme eğiliminde olmuş, bu da ABD'nin Ankara'ya yakın destek vermesini sağlamıştır.

Davutoğlu'nun 2002'de AKP yönetiminde dış politikanın baş mimarlığını devralmasından önce bile, Türk dış politikasının düşünüş şekli eski dost ve düşman kategorilerinden uzaklaşmaya başlamıştı. Ankara ilişkilerin birçoğundan hoşnutsuzdu. Washington Ankara'nın umduğu düzeyde vaatlerini yerine getirmemişti. Öteki şeyler yanında, Yunanistan'la yaşanan Kıbrıs Sorunu'nda destek vermemiş ya da Türkiye'nin istediği ileri teknoloji ürünü askerî ekipman sağlamamıştı. Avrupa Birliği Türkiye'nin AB üyeliği müracaatı konusunda sürekli ayak diremişti. Sovyetler Birliği ortadan kalkmış ve Ankara'nın stratejik hesaplarının merkezinde olmaktan çıkmıştı. İsrail, özellikle de ABD Kongresi'ndeki İsrail lobisi aracılığıyla, Türkiye'nin ordusu ve dış politikasına Ankara'nın umduğu tam desteği vermemişti. Bu arada, Türkiye'nin 1980'lerin sonlarında küresel girişim ve serbest piyasalara çarpıcı açılımıyla birlikte, Türk iş dünyası menfaatleri zaten Doğu'ya açılmaya başlamıştı; Türkiye kendi iktisadî başarısının bölge ile dış ticaretini genişletmeye dayandığını, bunun da ilgili devletlere karşı eski tutumunda bir değişim gerektirdiğini görüyordu. Türkiye'nin yeni yükselen tüccar sınıfı yeni ekonomik yönelime destek sağlıyordu. AKP hükûmetinden önceki beş yıllık dönemde İsmail Cem'in dışişleri bakanı olarak atanmış olması da Türkiye için bir şanstı. Ortanın-solu görüşüne sahip mümtaz bir düşünür olarak, Cem, Türk dış politikasının güvenlik eksenli sert karakterini yumuşatmaya başlamış, Türkiye'nin AB'ye tam üye adayı olarak kabul edilmesi yönünde önemli kazanımlar elde etmeyi başarmış, Yunanistan'la ilişkilerde muazzam bir değişim başlatmış, bu da bakış açısına yeni bir ton vermeye yardım etmişti.

Fakat Davutoğlu'nun "sıfır sorun" dış politika deklarasyonu sadece hoş sözcükler, havalimanı kucaklaşmaları ve genişleyen bağlardan ibaret değildi. Bir uluslararası ilişkiler uzmanı olarak Davutoğlu'nun görüşüne göre, politikaların ardında yatan felsefe ve varsayımlar politikaların bizzat kendisi kadar önemlidirler. Türkiye'nin kamusal düzeyde sıfır sorun dış politikasını benimsemesi, Ankara'nın tarihsel sicilini temizlemekte olduğuna dair açık bir sinyal anlamına geliyordu; ülkenin dış politika öncelikleri artık komşular ve bölge ülkeleriyle olan sorunların mümkün olduğunca ortadan kaldırılmasına gayret etmekti. Türk askerî ziyaretçilerinin –bölgesel gerilimin kendi kendini besleyen kehanetini perçinleyen bir algı olarak– Washington'a yaptıkları ziyaretlerde söyledikleri –eski bir İsrail ifadesini ödünç alırsak– ne kadar "kötü bir komşuluk çevresinde" yaşadıklarına dair imalı ifadeler kullandıkları günlerden ciddî bir sapmaydı bu. Türkiye artık diyordu ki, eğer komşular geçmişte "kötü" hale gelmişse, Ankara da bunun sorumluluğunu paylaşmalıdır. Artık komşuların özü itibariyle hasmane olduklarını varsaymayıp, mevcut sorunları ortadan kaldırmak için çalışmalıdır. İkili sorunlar –kuşkularla ve bir "düşman" arayarak değil– iyi niyet, aktif diplomasi ve şeffaflıkla çözülebilir. Bu, Ankara'nın aktif bir şekilde uygulamaya koyduğu, daha büyük bir özgüven ve vizyon sahibi bir duruştu.

Bu yeni vizyonun Türk iç siyaseti üzerinde de doğrudan etkisi vardı; bu meselelerin çözümü için çalışmak demek, ordunun anahtar taleplerinden birini elinden almak demekti: esas itibariyle büyük oranda bir "güvenlik meselesi" olan dış politikayı yönetme ve gözetme yetkisi.

Davutoğlu'nun düşünceleri erkenden ve çarpıcı sonuçlar vermeye önce –bölgedeki Müslüman hassasiyetlerine duyarlı, zeki ve nazik bir üslûp geliştirmiş ve AB ile etkili biçimde ilgilenme becerisi göstermiş olan- dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün maharetli ellerinde başlamıştı. Birkaç yıl içinde, Türkiye'nin Suriye, İran ve Irak'la bir zamanlar düşmanca olan ilişkileri yeni diyalog ve karşılıklı eylemlere doğru kayda değer bir kayma göstermişti. Türkiye, özellikle İsrail'in Filistinli Hamas, Suriye ve Lübnanlı Şiî Hizbullah ile ilişkilerinde olmak üzere, ciddî bölgesel gerilimlerde aracılık girişimlerinde bulunmuştur. Türkiye hem Hamas ve hem de Hizbullah'ı tanımış, onlarla diyaloga girmiştir; bunları kendi halklarının güçlü desteğine sahip önemli ve meşru siyasal ve toplumsal örgütler olarak görmüştür. Davutoğlu bunları bir kalemde "teröristler" diye silmemiş, bunun yerine diyalog ve sözkonusu aktörlerin bölgesel bir çözüme önemli ve vazgeçilmez siyasî unsurlar olarak dahil edilmelerinin gereği üzerinde ısrar etmiş, böylece Washington ve Tel Aviv'i dehşete düşürmüştür. İki devlet bir dizi bölgesel sorun hakkında düzenli aralıklarla derinlemesine stratejik istişareler yaptıkça ve pek

çok ortak görüşe vardıkça, Moskova ile ilişkiler de muazzam derecede iyileşmiştir. Türk-Yunan ilişkileri devam eden bir yumuşamaya şahit olmuştur. Türkiye Ermenistan'la yeni iletişim kanalları açmaya çalışmış; ticarî bağlarını Orta Doğu'ya ve hatta ötesinde Afrika ve eski Sovyet coğrafyasına doğru derinlemesine yaymaya başlamıştır. Moskova ile stratejik diyalog gelişip canlanmıştır.

Uzun ve hâlâ tercüme edilmemiş ansiklopedik çalışması *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* adlı çalışmasında Davutoğlu, tarihsel ve jeopolitik küresel düzende Türklerin ve Türkiye'nin konumu hakkında geniş kapsamlı bir vizyon sunmaktadır. Her ne kadar belirli tarihî olaylar ve eğilimlerle ilgili yorumları konusunda hemen ufak itirazlarınız olsa da, genel olarak çalışma vizyonuyla cesur ve öncü bir çalışmadır: şimdiye kadar ilk defa olmak üzere Türklerin rolünü geniş bir tarihsel ve bölgesel bir çerçeve içine yerleştirmektedir. Sonuç eskiden Orta Doğu'da dar görüşlü bir şekilde milliyetçi, izole bir devletin, bölgesel ve hatta küresel bir oyuncuya dönüştürülmesidir. Vizyon Türkiye'nin başdöndürücü yeni diplomatik dinamizmi ve bölgedeki yüksek performanslı yeni iktisadî gücü tarafından tamamlanmaktadır. Eskiden zoraki gülümseyişlerle sırıtan Batılı devlet adamları, bölgede beklenmedik ölçüde etkili yeni bir jeopolitik güç olarak Türkiye gerçeğini tanımak, kabul etmek ve onunla çalışmak zorunda kalmışlardır.

Davutoğlu Türkiye'nin "merkezî" ya da oyun kurucu bir ülke olduğunu ileri sürmektedir –basit bir bölgesel güçten çok daha fazlasını ima eden bir terimdir bu. Türkiye Avrupa, Balkanlar, Orta Doğu, Akdeniz, Kuzey Afrika, Kafkaslar, Orta Asya, geniş Avrasya kıtası ve hatta Afrika'nın diğer kısımlarına doğru bütün yönlere uzanan çeşitli jeopolitik alanlarda tecrübenin tarihî derinliğine sahip bir ülkedir. Türkiye'nin basitçe Doğu ile Batı arasında bir "köprü" olduğu fikrini hararetle reddetmektedir –Türkiye'nin Batılı fikirlerin Orta Doğu'ya yayılmasını sağlayan bir aktarım aracı olduğunu ima eden bir terimdir bu. Davutoğlu Türkiye'nin, tek bir jeopolitik ya da kültürel daireye hapsedilemeyecek kadar kendi başına büyük bir güç ve medeniyet kutbu olduğunun kabul edilmesini istemektedir.

Batılı basın bu yaklaşımı hemen "yeni-Osmanlıcılık" olarak yaftalamıştır. AKP'nin reddettiği bir terimdir bu. Yine de bir gerçeği inkar etmemek lâzım: Osmanlı tecrübesi Türkiye'ye beş yüz yıldan daha uzun bir zaman Orta Doğu, Müslüman dünya ve ötesine uzanan bir bölgede ortak bir medeniyetle haşır-neşir olma ve hükümranlık etmeyi içeren uzun bir deneyim sağlamıştır. Ancak bugün bölge, geçmiş emperyal deneyimden ibaret değildir. Eski Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının

çok ötesine geçen coğrafî bölgelere uzanan ortak bir kültürün unsurlarına dayalı, ortak menfaatler sözkonusudur. Türkiye –beğenin veya beğenmeyin– çok-kültürlülük, çok-etnisite ve çok-inançlı toplum geleneklerini absorbe etmiştir. Türkî kültür bağları Doğu'ya doğru derinlemesine eski Sovyetler Birliği boyunca, Kafkaslara, Orta Asya'ya ve Türkçe konuşan Uygur halkların bulunduğu Çin içlerine kadar uzanır. Yüzyıl'larca Akdeniz hakimiyetinin karmaşık jeopolitiğine katılmıştır. Ve de özellikle talepkar bir Batı'ya karşı "Doğulu" emeller ve menfaatlerin tanımlanmasına yardım konusunda üzerine düşen yeni bir vazife algılamaktadır. Avrasya kıtası boyunca rol oynamaya taliptir. Bu fikirlerin arkasına iktisadî ve organizasyonel gücünü koymak istemektedir. Uzman Jenny White'ın işaret ettiği gibi, daha evvelki Türk İslamcılarının vizyonlarını Doğulu bir Osmanlı modeline dayandırmalarına karşılık, AKP kritik yeni ekonomik ve kültürel güç olarak küreselleşmeyi hararetle benimsemiş durumdadır.[3]

"Yeni-Osmanlı" terimini reddederken, Davutoğlu Türkiye'nin Türk diasporasının anlamını genişlettiğini belirtmektedir: "Diaspora artık sadece bizim vatandaşlarımız değildir. Yüzyıllarca beraber yaşadığımız bütün toplumları diasporamızın bir parçası olarak kabul ediyoruz." Türkiye, ülkenin doğal bir tarihî yakınlık hissettiği ve doğal ticaret ortağı olan devletler ve halkları bağrına basmak istemektedir. Şimdi, bazı komşu devletler Türkiye'nin, prensip olarak, kendi kimliklerini tehdit edebilecek yeni "Osmanlı" kavramsal arkaplanından her zaman hoşlanmayabilir. Ancak küreselleşen bir dünyada, çoklu kimlikler normdur; bölgenin öteki kısımlarının Türk Müslüman uygarlığı ile olan tarihsel bağları üzerinden kimliklerinin bir bölümünü paylaşma avantajından faydalanmaması için bir neden yoktur.

Birçok insan tarihteki rollerine, bugünkü sınırları aşan bir bağlamda tekrar bakabilir. Fakat Davutoğlu sözkonusu entellektüel kurgudan yükselen vizyonu hayata geçirme peşindedir. Tarihsel dönemler, kültür, karakter ve uygarlıkların –Osmanlı ve öteki uygarlıkların– yapısı açısından düşünmekte; bunların eylemlerine damga vuran bazı deterministik ya da yapısal izler aramaktadır. Bu, bakış açısına derinlik ve bazen de kararlılık kazandırmaktadır. Ancak Türk akademisyen Gökhan Bacık bunun aynı zamanda entellektüelizm ya da katılığa da yol açabileceğini belirtmektedir:

> Ona göre, devletler ait oldukları medeniyetin tarihî yapısına uygun hareket etmek durumundadırlar. Bundan dolayı, modern Türk devletinin içinden fışkırdığı Osmanlı medeniyeti diplomatik paradigmalarını şekillendirmektedir. Dünya siyasetini "medeniyetler" gözlüğüyle analiz eden biri olarak, Davutoğlu Türk-AB ilişkilerini geniş bir

tarihsel model bağlamına oturtmaktadır –ona göre AB standartlarının ticarî veya tarımsal detaylarının gerçekte bir önemi yoktur. Daha ziyade, kültür ve kimlik gibi daha önemli meseleler asıl belirleyicilerdir... Erdoğan'ın entellektüel paradigmalardan bağımsızlığının tam aksine, Davutoğlu'nun kendi paradigmasına yapışıp kalmışlığı, iddia ediyorum, bir engeldir.[4]

Davutoğlu'nun sıfır sorun politikasının temelinde bir seri bölgesel çatışmalar, karşı karşıya gelmeler ve savaşların, bölgedeki hemen bütün ülkeler için son derece istikrarsızlaştırıcı, yıpratıcı ve tehlikeli, Batı'da pek fark edilmeyen yıkıcı beşerî ve toplumsal sonuçları olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu inanç izahtan vareste görünebilir fakat George Bush'un yönetimi altında askerî araçlar dış politika sorunlarını çözmek ve ABD'nin –stratejik hakimiyet dahil– dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için rutin olarak tercih edilen araçlar olmuştur. Washington'ın Orta Doğu menüsü bölgesel düşmanlarla doludur: Suriye, Irak, İran, Hamas, Hizbullah, Libya, Rusya, genişleyen Çin etkisi ve tabiî her yerdeki İslamcılar ve teröristler. Türkiye'nin yeni politikaları Amerikan yaklaşımına doğrudan doğruya zıttır; "sıfır sorun," Türkiye'nin baskı, boykotlar, yaptırımlar, tehditler ve askerî güç gibi, sonuçta ABD'ye de pek bir faydası dokunmayan politikalarda Washington'a destek olmaktan ziyade, meseleleri tüm taraflarla doğrudan diyalog halinde *müzakere* etmek ve onları çözüme dahil etmek istediği anlamına geliyordu. Davutoğlu Türkiye'nin bu politikalarını "proaktif barış girişimi"nin bir parçası olarak nitelendiriyordu.

Bunların hiçbiri de, basitçe gözlerini yumup çok arzu etmekle çatışmanın elimine edilebileceğini yahut çatışmaların sadece konuşmakla çözülebileceğini ima etmemektedir. Ancak müzakereye açık olmanın ve karşılıklı faydaya dikkat sarfetmenin hemen meyve verebileceği ve hatta devletler arasındaki ilişkilerin gidişatını değiştirebileceği anlamına gelmektedir. Gerçekten de, bu tür değişimler Türkiye için erkenden ve çabucak sonuç doğurmuştur.

Her ne kadar Washington "gerçekçilik" temelinde hareket ettiğini iddia etse de, Davutoğlu "gerçekçilik" konusunda yeni bir duruşu temsil etmekteydi. Davutoğlu'nun yaklaşımının bu aşamasının ardında yatan felsefe Türkiye'nin bölgedeki mevcut rejimler ve siyasî örgütler gerçeğini kabul etmesiydi. Türkiye bunlara değişim dayatmak veya bunları ortadan kaldırmaya çalışmak yerine, bunlarla çalışabilirdi. Washington'ın düşmanca tehditler olarak gördüğü birçok ülkede değiştirmeye kararlı olduğu *statüko realitesi*ni kabul ediyordu. Washington büyük ölçüde demokratikleşme ve insan hakları bağlamında "ilkesel" politikalar izlediğini iddia ediyordu. Oysa gerçekte bu tür amaçlar kamuflajdı, genellikle

kendine hizmet eden ve seçici olarak uygulanan şeylerdi. Washington demokrasiyi büyük ölçüde işini bitirmek istediği otoriter rejimlere karşı ve sevmediği popüler hareketleri bastırmak için bir silah olarak kullanıyordu; dostlarla ilgili olduğu veya Washington'ın menfaatine olmadığı düşünüldüğü zaman demokrasinin ciddî şekilde teşvik edilmesi ihmal ediliyordu. Irak'ta seçimlere evet ama onlarca yıldır Mübarek'in Mısır'ında hayır. Demokratik sonuçlar prensipte iyi ama Filistinliler Gazze'de Hamas'ı iktidara getirince kabul edilemez. İsrail'in kendi kendine koyduğu kırmızı çizgiler rutin bir şekilde Amerikan kırmızı çizgileri olarak benimseniyordu. Otoriteryenizm İran'da kabul edilemezdi ama Bahreyn veya Suudî Arabistan'da olabilirdi. BM kararlarını görmezden geldiği için İran'ı kına ama aynı şeyi yaptığı için İsrail'i kınamaya dönük her girişimi veto et. Kısaca, ABD politikaları, kredibilitelerini mahveden ve bunların gerçekten "ilkesel olduğu" iddiasının altını oyan bir kendine yontan seçmecilik, çifte standart ve iki yüzlülüğe dair açık işaretler göstermiştir. ABD ile Türk politikalarının Ankara ile Washington arasında tatsız ilişkilerin ortaya çıkmasına yardım eden keskin farklılıkların temelinde yatan şey budur.

Bu tür ABD politikalarının giderek artan biçimde Washington'ın itibarını ve dünyaya liderlik etme yetisini zedelediği de ileri sürülebilir. George W. Bush yönetimi çok sayıda rejimi ve hareketi baskı altına almak, sindirmek, tehdit etmek ve izole etmek arzusunda olmuştur. Hatta Amerikan çıkarlarının önünde kabul edilemez engeller oldukları düşüncesiyle bunların devrilmesine bile sebep olmuştur. Sadece engel olarak değil, ABD politikalarına bir meydan okuma olarak onların bizatihi *varlığı bölgedeki Amerikan gücü ve hakimiyetinin itibarını zedeliyor olarak görülmüştür.* Bu anlamda Washington'ın bu devletler ve hareketlere düşmanlığı kesinlikle "gerçekçi" falan değil, ideolojik ve radikal idi –Amerikan çıkarlarına hasmane olarak algılanan devletler ve hareketlerin devrilmesi yoluyla *statükoyu değiştirmek* peşinde koşan bir yaklaşım. Tabiî aynı politikalar hedefe konan gruplardan gelen daha fazla düşmanlığı uyarıyordu.

Türkiye'nin mevcut statüko ile çalışmanın gereğini kabulü, aksine, daha "gerçekçi" olan politika olarak görülebilir. Ankara'nın pozisyonu şuydu: bu rejimler ve hareketler mevcuttu, tarihî şartlara ve realitelere dayanıyorlardı ve de çoğunlukla gerçek bir halk desteğine sahiplerdi. Ne de olsa, kralların ve 'ömür-boyu-başkan'ların liderlik ettiği bir Arap dünyasında, öyle görünüyordu ki siyasî statüko daha uzun yıllar varlığını sürdürebilirdi. Türkiye mevcut rejimler ve örgütler arasında mümkün olan her yerde arabuluculuk yapabilir, bölgesel düzeyde gerilimi azaltmak için çaba sarfedebilir ve çoktaraflı bölgesel çözümler için çalı-

şabilirdi. Bu devletler ve grupların politikalarının negatif veçheleri olsa bile, tehditler savurmanın ve esip gürlemenin yerine diyalog ve işbirliğini koymanın, bunların politikalarını etkilemesi kuvvetle muhtemeldi.

Ne var ki, statüko ile birlikte çalışmanın gereğini tanımak, onu tamamen kabul etmek anlamına gelmiyordu. Davutoğlu'nun kendi yazdıkları, açıkça kendisinin mesela Arap statükosunun ideal bir durum olduğuna asla inanmadığını; Arap dünyasının onlarca yıllık diktatörlüğün ardından içinde bulunduğu kemikleşmiş ve geri statüsünden kurtulması için ciddî bir değişimin zorunluluğuna kani olduğunu ortaya koyuyordu. Ancak bu arada, değişim, işbirliğiyle, gönül alarak ve de işe yarar havuç ve sopalarla gelmeliydi. Dahası, çözümler bölgenin kendi içinden çıkmalıydı. Üstelik Ankara için bu sorunlar uzak ve teorik şeyler değildi; sözkonusu sorunlu ülkeler ve gruplar Türkiye'nin hemen kapısının eşiğinde bulunuyorlardı. Türkiye dış güçlerin başlattığı savaşların yakın, istikrarsızlaştırıcı ve tehlikeli sonuçlarıyla iç içe yaşıyordu; ABD'nin daha evvelki bu tür müdahalelerinden çok çekmişti. Şiddet ve savaş yoluyla değişim verimli değildi ve Türkiye dahil bölgedeki herkesin çıkarlarını tehdit ediyordu. Cumhurbaşkanı Gül'ün 2012'deki yorumunda belirttiği gibi, Orta Doğu'daki çalkantı oldukça tahmin edilebilir bir şeydi:

> Orta Doğu'daki bugünkü olaylardan on yıl önce söz etmiştim: 2003'te Tahran'daki İslam Konferansı Teşkilatı toplantısında dediğim gibi, şayet biz kendi evimize çeki düzen vermezsek ya insanlar isyan eder ya da dışarıdan müdahale olur. Çökmekte olan bir evin önünde kimse seyirci olarak kalamaz. Dış müdahale ne kadar iyi niyetli olursa olsun, zücaciye dükkanına giren fil gibi işleri kesinlikle daha berbat eder. "Ben size demiştim" demek hoşuma gitmiyor fakat biz kendimiz gereken reformları yaparsak, onlar başarılı olamaz.[5]

Davutoğlu'nun politikaları bölgenin dikkatini çekmiş ancak bunlar sahada karışık bir başarı grafiği göstermiştir. Türkiye, ABD'nin Irak'ı işgaliyle sonuçlanan süreçte ABD ile Arap dünyası arasında; İsrail ile Hamas arasında; ABD ile İran ve de İsrail ile Suriye arasında sık sık ve kapsamlı arabuluculuk faaliyetlerine girişti. Ancak Ankara sözkonusu devletler ve grupların politikalarını gerçekten değiştirme anlamında ancak kısmî bir başarı elde edebilmişti. Haksızlık etmeyelim, görev muazzam derecede zor bir görevdi, özellikle de ABD'nin süregelen müdahaleciliği, askerî çözümler peşinde koşması ve Ankara'nın inisiyatiflerini genellikle gölgeleyip boşa çıkaran daimî tehditleri karşısında. Örneğin, Ankara'nın kanaatine göre İsrail, Türkiye'nin İsrail ile hasımları arasındaki müzakere girişimlerini sürekli boşa çıkarıyordu. Bunun temel sebebi de İsrail'in işgal altında tuttuğu toprakların bir kısmını geri verme pahasına bir uzlaşmaya gerçekten taraftar olmamasıydı. Ankara,

Türkiye'nin 2011'de Brezilya ile el ele vererek, nükleer yakıtların rafine edilmesi konusunda İran'ı yeni şartlara razı ederken İran ile çarpıcı bir yeni sayfa açtığına inanıyordu; Ankara'ya –müzakerelerde Ankara'nın asla başarılı olamayacağı inancıyla– 'buyur devam et' dedikten sonra Washington, başarmasını beklemediği şeyi Ankara başardığı için anlaşmayı sonradan reddetmişti.

2000'li yıllar ilerledikçe ABD ile Ankara'nın arasındaki farklılıkların çok derin olduğu daha da belirginleşmiştir. Her ne kadar Washington Türkiye'den düzenli olarak ABD ile "ortak değerler"i paylaşan bir müttefik olarak söz etse de, realite bundan biraz farklıydı. "Ortak değerler" dedikleri şey aslında annelik ve elmalı turtadan pek farklı bir şey değildi –kimsenin itiraz edemeyeceği, demokrasi, insan hakları ve istikrar gibi muğlak kavramlar işte. Oysa bu kibar diplomatik deklarasyonlar derin farklılıkları– hatta temel bir ayrışma ve çıkar çatışmasını –maskeliyordu. Ankara Bush'un Teröre Karşı Küresel Savaş politikalarının verimsiz ve tahripkar– hatta Washington'ın kendi kendine ilan ettiği uzun vadeli politika hedeflerini gerçekleştirmenin bir yolu –olduğu kanısındaydı. Türkiye'nin müzakere peşinde olduğu yerde, Washington askerî çözüm istiyordu; Türkiye'nin diyalog istediği yerde, Washington ilişkileri kesmek ve yaptırım empoze etmek istiyordu; Türkiye'nin istikrara prim verdiği yerde, Washington icbari değişim istiyordu; Türkiye'nin bir Filistin devletini kabul etmesi için İsrail'e baskı yapmak istediği yerde, Washington İsrail'in uzlaşmaz pozisyonunu korumak derdindeydi; Türkiye belli başlı İslamcı hareketlerin siyasî diyaloğa dahil edilmesi gerektiğini düşünürken, Washington bunların başını ezmek ve siyasî oyun alanından dışlamak peşindeydi. Bütün bu Amerikan politikaları doğrudan doğruya –ekonomik, siyasî ve jeopolitik– iç ve dış Türk ulusal çıkarlarını tehdit ediyordu. Sözkonusu derin farklılıklar ABD-Türk ilişkileri üzerinde ciddî yarı-kalıcı gerilimler yaratmış ve hakikî mânâda herhangi bir "ortak çıkar"ın var olup olmadığı konusunda şüphe doğurmuştur.

TİCARET

Türkiye'nin gelişip büyüyen ekonomisi uluslararası alandaki etkisinin artmasında rol oynayan önemli bir faktördür. Her ne kadar ABD'de Türkiye'nin stratejik yönelimi bağlamında muhtemel bir "eksen kayması" konusunda epey bir el ovuşturma durumları olmuşsa da, herhangi bir eksen kayması, özellikle de iktisadî anlamda, global bir fenomendir; küresel ekonomide Asya'nın payı yüzde olarak hızla yükselirken AB'nin ve Batı'nınki azalmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin ticaret örüntüsünde Doğu'ya doğru yeni yönelimi sözkonusu genel değişimi yansıtmaktadır. Türkiye'nin Batı'ya "geri gelmesi" de beklenemez; Asyalı ekono-

milerle yakınlaşması büyümekte olup kalıcıdır, Türkiye sonunda AB'ye tam üyelik statüsü kazansa bile. Türk ekonomisinin değişen mahiyeti ve profili kendisini Batı'dan ziyade Doğu (ve de Güney) ile yan yana getirmektedir.[6]

Ankara, ihracatının sadece 2011'de yüzde 18,2 gibi inanılmaz bir hızla artarak 2013'te 152 milyar dolara eriştiğini rapor etmiştir. Ticaret ortakları havuzunu, belirgin şekilde Batı'dan Doğu'ya doğru kaydırarak çeşitlendirmiş olup, ortaklar arasında Rusya'nın yanısıra Irak ve Suudî Arabistan listenin başında gelmektedir. Türkiye Tunus, Mısır ve Libya'ya Arap Baharı sırasında bu üç ülkede rejimlerin düşmesinin ardından çabucak geniş çaplı ticaret heyetleri göndermiştir. İktisadî büyümenin öncelikli hedef olduğu Tunus ve (Müslüman Kardeşler hükûmeti devrilinceye kadar) Mısır'la, kısmen bu ülkelerdeki İslamî yönelimli yeni rejimlere Türkiye'nin Müslüman kimliğinin sevimli gelmesinin de etkisiyle, kurduğu yeni ve olumlu ilişkilerin ticarî meyvelerini toplamaya bakmıştır. Her ne kadar 2013'teki askerî darbeden sonra Kahire ile Ankara arasında bozulan ilişkiler bunu etkileyebilirse de, Mısır'da Mübarek rejiminin düşmesinden beri Ankara bu ülkeyle olan yıllık ticaretini üçe katlayarak 10 milyar dolara çıkarmayı hedeflemiştir. Türkiye Körfez'de, yeni Dubai Metrosu ve Kahire'de yeni bir havalimanı terminalinin yapımı gibi, ciddî projeler de gerçekleştirmektedir. Ankara Libya'da petrol kuyusu ve yeni bir parlamento binası inşaatını sürdürmektedir. Bu yeni ilişkilerin ekonomik faydaları açıkça görülmektedir; bunlar aynı zamanda Müslüman kültürel kimliğinin yeniden üretilmesi arzusunun da taşıyıcısı durumundadır.

Türkiye'nin savunma sanayisi de geçtiğimiz birkaç on yılda benzer şekilde gelişmiştir. İlginç bir şekilde, Türkiye'nin en başta gelen on müşterisi arasında Suudî Arabistan, Malezya, Endonezya, Bahreyn, Türkmenistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Azerbaycan, Kazakistan, Pakistan ve Lübnan'dan oluşan Müslüman ülkeler yer almaktadır. 2011 yılında 1 milyar dolara ulaşmış olan toplam satışlar halen büyümektedir. Satılan malzemeler arasında zırhlı araçlar ve orta yükseklikte havada uzun süre kalabilen insansız hava araçları bulunmaktadır. Dış satışlardan ayrı olarak, siyasî ve iktisadî nedenlerle Türkiye zamanla ABD'nin ürettiği savaş uçaklarına bağımlılığını azaltmayı planlamaktadır. Bir Türk ihracatçısının dediği gibi, "Müslüman olmak bir fark yaratıyor. Müslüman alıcılar senin Müslüman olduğunu görünce daha iyi bir tutum alıyor. Beklentilerimiz gelecek yıllarda ürün satışlarımızın daha iyi olacağı yönünde."[7]

Türkiye'nin kendi silah alımları bağlamında, Ankara Ekim 2013'te

ABD'den değil Çin'den, üstelik NATO sistemleriyle beraber çalıştırılabilir olmayan yeni bir füze savunma sistemi satınalma yönündeki kesin olmayan kararıyla ABD'yi şoke etmiştir. Bu karar Türkiye'nin stratejik alanda ve güvenlik alanında da artan bağımsızlığına dair başka bir işarettir. Ankara'daki bir NATO Büyükelçisinin "Türklerin, ittifakın önümüzdeki yirmi yıldaki güvenlik tehdit algısının Çin'e dayandığı basit gerçeğini neden görmediği konusunda hiçbir fikrim yok" yorumunda bulunduğu belirtilmektedir.[8] Oysa mesele tam da budur işte: Türkiye kendisine yönelik asıl tehdidin Çin'den geldiğini düşünmemektedir –bir hayli ABD-merkezci bir görüştür bu. Ankara Çin'le iyi ilişkiler kurma sürecindedir, buna Rusya ve birçok Orta Asya devletinin de içinde yer aldığı Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyelik de dahildir. Türkiye sonunda Çin'den [füze] satınalma konusunda nihaî kararını değiştirebilir fakat bu olay gelecek yıllarda Orta Doğu'da başka yerlerde tekrarı olabilecek dönüm noktası niteliğinde bir kaymayı temsil etmektedir.

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

AKP'nin dış politikanın İslamî boyutlarına ilgisi Ankara'nın İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı, daha önceki İslam Konferansı Teşkilatı) ile artan irtibatında tezahür etmektedir. Geride bıraktığımız on yıllık dönemde Türkiye gerek katılım gerekse İİT'nin güçlendirilmesi konusunda aktif bir rol oynamıştır. Dünyada Birleşmiş Milletler'den sonra gelen en büyük uluslararası örgüt olan 57 üyeli İİT, üçte biri Müslüman ülkeler dışında yaşayan tam 1,5 milyar Müslümanı temsil etmektedir.

Onlarca yıl boyunca –herhangi bir şekilde İslamî örgütlerle tanımlanmaktan ya da Orta Doğu işlerine aktif katılımdan kaçınmak istemiş –Kemalist yönelimli dışişleri bakanlığı için, İİT bir kuşku objesi idi. Bu önyargı 1997'de bir Türk başbakan ilk defa bir İİT toplantısına katıldığı zaman kırılmış; 2003 yılında da AKP [yönetimi] altında Türkiye ilk kez bir İİT toplantısına İstanbul'da evsahipliği yapmıştır. Daha çarpıcı olanı, bir Türkün, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun, İİT genel sekreteri olarak seçilmesiyle, Türkiye'nin teşkilatın başkanlığını bizzat üstlenmiş olmasıydı –ki teşkilatın liderinin seçimi de ilk defa demokratik süreçle yapılıyordu. AKP uzun süredir uyuşuk mutabakat, etkisiz kararlar, siyasî lüzumsuzluk, Suudî hakimiyeti ve şeffaf olmayan yönetim ile karakterize edilen İİT'ye yeni bir canlılık kazandırmak istemiştir. İİT'nin ilk seçilmiş lideri olan İhsanoğlu, örgütü bütün İslam dünyasının en önde gelen sesi haline getirmeye uğraşmıştır. İİT resmen o ağırlığa sahip olduğunu iddia etse de, uluslararası ilişkilerde gerçek bir güç haline gelebilmesi için daha katetmesi gereken uzun bir yol vardır. Emeller ve yapı mevcuttur; daha önce de söylediğimiz gibi, uluslararası ilişkiler alanında bu-

gün Müslümanlar adına konuşacak ciddî hiçbir modern sesin olmadığı konusunda bir Müslüman farkındalık da vardır. Amaç gayet ciddidir. Abdullah Gül 2005'te İslamî toplantılar konusunda Türkiye'nin açıkyürekli ve ilerici görüşlerini şöyle takdim etmiştir:

> Türkiye, İslam dünyasının sorunlarını gerçekçi bir şekilde ele alması ve başkalarını suçlamak yerine sorumluluk alması gerektiği yönündeki görüşünü dile getirmeye devam etmektedir. Bu bağlamda biz demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti, iyi yönetişim, hesap verebilirlik, şeffaflık ve cinsiyet eşitliği gibi kavramları önemsiyoruz.

İhsanoğlu İİT için yeni bir vizyondan söz etmiştir, Türkiye'nin kendi dış politika emelleriyle uyumlu bir vizyon.

İİT İslamî dayanışma temelinde Müslüman dünyadan siyasî destek ve işbirliği imkanları yaratmaktadır. İçinde görev yaptığı hassas uluslararası siyasî güç dengeleri nedeniyle Birleşmiş Milletler gibi diğer devletlerarası teşkilatların destek ve işbirliğini sağlamanın zor olduğu durumlarda, bu özellikle geçerlidir.

İkinci bir önemli amaç iktisadî kalkınmayı hızlandırmaktır; zira "İİT ülkelerinin çoğunluğu sanayileşmemiş ülkeler olup, bunların 22'si dünyanın en az gelişmiş ülkeleri arasında yer almaktadır." [İhsanoğlu] Müslüman dünya için hayatî önemi olan meselelerde bu teşkilatı iki düzeyde "ortak bir İslamî Eylem" platformu olarak görmektedir: "tarihî ve sosyolojik bir gerçekliğin ifadesi –yani Müslüman ümmetin temsilcisi olarak İİT" ve, bir Güney-Güney işbirliği forumu ve aracı olarak İİT. İhsanoğlu bu amaçların Osmanlı tecrübesinden geldiği görüşündedir:

> Osmanlı Hilafet'inin son yüzyılının ortalarına baktığımızda, açıkça görülür ki modern bir anayasa kabul edilmiş, bir parlamentonun yanısıra modern bir devletin öteki kurumlarının da temelleri atılmıştır. O dönemde önde gelen Müslüman alimler ve liderler sözkonusu modern kurumlar ile İslamî gelenekler ve temel yönetişim prensibi arasında bir çatışma veya çelişki görmemişlerdir.[9] [On yıllık başkanlığın ardından, İhsanoğlu 2013 yılında görevinden ayrılmıştır.]

AKP'den daha önce de, 1995'te Türkiye *Avrasya İslam Şûrası*'nın kurucu üyesi olmak gibi ilginç bir adım atmıştı. Bu kurum hoşgörü, din özgürlüğü, ayrımcılık karşıtlığı, barış, uzlaşma ve her ne amaçla olursa olsun şiddetin ve terörün her türlüsüne karşı çıkmayı ve üyelerinin millî manevî kurulları arasında işbirliğini amaçlıyordu. Örgüt kısmen Avrasya'da daha radikal İslam yorumlarının yayılmasını engellemek için tasarlanmıştı; bunlar arasında Vahhabî doktrinleri, radikal İslam yorumları (mesela birçok Orta Asya ülkesinde varlık gösteren radikal ama şiddete başvurmayan bir hareket olan Hizb-ut Tahrir'in temsil et-

tiği gibi) vardı ve özellikle de şiddet yanlısı cihatçı hareketlere karşı [bir girişimdi]. Bütün bu hareketler Rusya ve Çin için olduğu kadar Batı için de büyük endişe kaynağıdır. Türkiye sözkonusu Avrasya bölgesine neredeyse bütün öteki rekabet halindeki ülkelerin hepsinden daha fazla güç ve kültürel bağ temin etmektedir. Orta Asya'daki tecrübesi dikkate alındığında, Gülen Hareketi de bu teşkilatı teşvik konusunda önemli bir rol oynamıştır.

Her ne kadar Atatürk adı Müslüman dünya tarafından İslam hilafetinin ilgasıyla anılıyor olsa da, hilafetin ilgasının yarattığı boşluğun Atatürk'ün bizzat kendisi de gayet iyi farkındadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Batı emperyalizmi tarafından derhal hakimiyet altına alınan Müslüman devletlerin içine düştüğü zor durumun bilincinde olarak, Atatürk şahsen daha sonraki bir tarihte hilafetin yeniden tesis edilmesi ihtimalinden bahsetmiştir. 1927'de Atatürk şunu önermiştir: Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşayan Müslüman toplumlar gelecekte bağımsızlıklarını kazanınca, bunların temsilcileri bir araya gelebilir ve birlikte hareket etmek amacıyla bir kurultay yapıp bir konsey kurabilirler. Daha ötesinde şunu da önermiştir ki, böylece kurulacak 'pan-İslamî federal hükûmet' Hilafet olarak adlandırılabilir, ortak konseyin başkanı olarak seçilecek kişiye de Halife ûnvanı verilebilir.

Atatürk şunu da teslim etmiştir ki "bütün bir Müslüman dünyanın sorunlarını ele alıp çözüm bulmayı tek bir devlete veya tek bir şahsa havale etmek ne rasyonel, ne de mantıklı olur."[10]

Güçlü Müslüman dünya vurgusuna rağmen, Ankara'nın dış politika vizyonu bunun hayli ötesine geçmektedir. Post-Osmanlı görünümüyle Ankara, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmayan, hatta Müslüman bile olmayan devletler ve halklarla da bağları olan bir görüntü vermektedir. Bu noktada Türkiye bütün Müslüman ülkeler içinde İİT'ye –ki Türkiye'nin Müslüman dünyanın yönetişim sorunlarını dobra dobra dile getirmeye devam ettiği bir forumdur bu– liderlik, hayatiyet ve vizyon sağlayacak belki de en uygun ülkedir. Ankara'nın Atatürk'ün hilafetin yeniden diriltilmesi önerisi üzerinde çalışmaya başlaması pek muhtemel değilse de, bir pan-İslamî uluslararası forum kavramını desteklerken, bu kavramın daimî gücü –hatta ihtiyacı– açıktır.

Türk dış politikası bağlamında Atatürk'ün kendi vizyonunda yer alan bir anahtar sloganı burada hatırlamaya değer: "*Yurtta sulh cihanda sulh*"; dört kelimeden oluşan bu ifade Türkçe, Farsça ve Arapça kelimeleri bir araya getirerek tam da Osmanlıcanın geniş uluslararası temellerini ihtiva etmektedir. Her ne kadar slogan bugün için dikkate değer görünmese de, Türk siyasetinin son yarım yüzyılında ne yurtta ne de cihanda barış

olduğu dikkate alınırsa, ifade yeni bir anlam kazanacaktır. AKP politika vizyonu Atatürk'ün bu sloganını, onun kendi Kemalist haleflerinin hiçbir zaman yapmadıkları yollardan zımnen benimsemektedir.

AKP DIŞ POLİTİKASINA TÜRKİYE'NİN İÇİNDEN YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Bütün dış politika prensiplerinin zayıf yanları olup, Davutoğlu'nun "sıfır sorun" politikası da bundan müstesna değildir. Her şeyden önce, dış ilişkiler daima çift yönlü bir yoldur. Ben sizinle aramızda ciddî problemler olduğuna inanmayabilirim ama siz benimle aranızda ciddî problemler olduğuna inanabilirsiniz. Yahut ben çözümden yana olabilirim ama siz çatışma halinin devamını faydalı bulabilir, ya da kendi çıkarlarınıza oldukça dar bir açıdan bakabilirsiniz. İkincisi, Türk akademisyen Soli Özel'in gözlemlediği gibi, sıfır sorun ilanı bizatihi kendi içinde bir politika oluşturmayıp, daha ziyade bir duruşun ifadesi olabilir. Ben bütün sorunları müzakere etme niyetimi ifade edebilirim de bunu acaba tam olarak uygulayabilir miyiz? Üçüncüsü, devletler arasında çatışmalar her zaman olabilir, oluyor da; dünyadaki en iyi niyetle sorunlardan kaçınma arzunuzu deklare etseniz bile, sorunlar yine de kolayca çözülemeyebilir. Dahası, her bir devletin içinde kendi çıkarlarını farklı yorumlayan veya farklı öncelik sırasına dizen farklı çıkar grupları mevcuttur. Büyük güçler anlaşmazlıkları genellikle kendi bilek gücünü –*caydırıcı güç*– kullanarak halletmek isterler; küçük devletlerse diplomasiye yaslanabilirler –ki bu da fena bir tercih değildir.

AKP dış politikaları, dış ticaretin getirdiği ciddî ekonomik kazançlardan, Türkiye'nin Washington'a karşı daha bağımsız hareket tarzından ve de Türkiye'nin tadını çıkardığı artan küresel prestijinden dolayı, genellikle kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Davutoğlu'nun kişisel popülarite reytingi yüksektir. Hayrete şayandır ki, iç politikada olmasa bile dış politika meselelerinde –en azından Arap Baharı'na kadar– Türk siyasî partileri arasında mâkul derecede bir mutabakat sözkonusu idi. Arap Baharı hengamesi bölgedeki jeopolitik ilişkilerin çoğunu paramparça edip Türkiye'yi çok daha riskli sulara sokmuş, bu da özellikle Suriye politikası konusunda olmak üzere, içerden gelecek eleştirilere yeni bir zemin teşkil etmiştir (bkz. Bölüm 21). Esasen, Arap Baharı'ndan önce bile değişik açılardan AKP ve Davutoğlu'na yöneltilebilecek birçok eleştiri sözkonusuydu.

Hiç sürpriz değil, en eski ve şimdi de ana muhalefet partisi –Kemalist Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)– dış politikanın İslamîleştirilmesi olarak algıladığı şeyden hep rahatsız olmuştur. Hemen hemen bütün par-

tiler Türk iktisadî menfaatlerinin Arap ve Müslüman dünyaya olduğu kadar, Asya, Afrika ve Latin Amerika'ya da uzanmasını, özellikle de –Türkiye'de değeri düşmekte olan bir akçe olarak AB'nin– Türkiye'yi AB'ye kabul etme konusundaki isteksizliği karşısında, desteklemektedir. Ancak laikçiler Suudî Arabistan, Körfez ülkeleri ve İran'la kurulan bağların, Türkiye içindeki İslamcı güçleri tahkim edip laikliği, artık nasıl tanımlarsanız, daha da aşındırabileceğinden endişelidirler. Erdoğan'ın 2011'de Mısır'da Müslüman Kardeşler mensubu bir dinleyiciler topluluğuna karşı, Müslüman dünya için "laikliğin gereğine" inandığına dair sürpriz deklarasyonu, Erdoğan'ın içerdeki muhaliflerinin çoğunu afallatmış ve muhtemelen –duygusal bir itham olan– kendisinin Türk laikliğini iptal etmek peşinde koştuğuna dair korkuları biraz olsun hafifletmiştir. Bununla birlikte aynı zamanda CHP Erdoğan'ı dış politikada bir "Amerikan ajandası" peşinde koşmakla eleştirmiştir –Washington'daki bazı çevrelerde duyulan AKP'nin "Batı-karşıtı" hale gelmiş olabileceğiyle ilgili yorumlar dikkate alınınca, gerçekten ironik bir durum.

Türk iş dünyası ve dış politika çevrelerinde küçük bir grup, AKP yönetimi altında Türk-Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkan bazı gerilimlerden endişelidir. Özellikle düşünüş tarzında daha Amerikan yönelimli olup Türkiye'nin en temel çıkarlarının Washington ile yakın irtibat kurmakta yattığına inanan bir azınlık nezdinde durum budur. Her ne kadar AKP ABD ile bağların öneminin tümüyle farkında olsa da, Washington'ı artık Türk dış politikasının temel taşı olarak değil fakat pek çok önemli ilişkiler, çıkarlar ve zıt kutuplar arasındaki yönelimlerden sadece biri olarak görmektedir ve bugün Türk aydınları, diplomatları ve siyasî partilerinin çoğu, geçmişin ABD-merkezciliğinden bu sapmanın uygunluğunu kabul ediyor görünmektedir.

Davutoğlu'na yönelik öteki eleştiriler daha pragmatiktir. Bunlar Türkiye'nin çok ihtiraslı bir ajanda takip ettiğini, ülkenin bu kadar küresel emeller ve sağa-sola karışmalar içeren bir politikanın gerektirdiği finansal ve bürokratik kaynaklardan yoksun olduğunu ileri sürmektedirler. Bu sesler aynı zamanda Davutoğlu'nun politikalarının geleneksel dış politika düşüncesinden bir sapmayı temsil ettiğini ve uzun vadede sürdürülebilir olmadığını iddia etmektedirler. Başka bazıları da rekabet içinde ve çatışma halinde olan bir dünyada Türkiye'nin bütün devletlerle iyi ilişkiler muhafaza etmesinin gerçekçi olmadığını, dolayısıyla müttefiklerini dikkatlice seçmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.

Akademisyen Şaban Kardaş Türkiye'de AKP ile onun dış politikasını eleştirenler arasındaki temel ayrışmanın, kendi deyimiyle "muhafazakar küreselciler ile savunmacı ulusalcılar" arasındaki bölünmede yattı-

ğını önermektedir.[11] Fark enteresan ama sanırım asıl meseleyi kaçırıyor. AKP en başta dinî yönelimi, İslamî geleneğe ve Osmanlı mazisine saygısı nedeniyle, eski Kemalist düzenin gözünde "muhafazakar"dır. Oysa bu dinî vizyon ancak laik otoriteryen Kemalistler "ilericiliğin" ölçütü olarak alınırsa "muhafazakar" olur. İslamcı bir spektrumda AKP'nin dinî görüşleri oldukça ilerici ve liberaldir. Toplumsal hareketlilik ve sosyal hizmetler açısından AKP'nin sosyal değişme konusundaki vizyonu kesinlikle liberal, demokratik ve statükonun *değişimi*ne yöneliktir. Dış politikada AKP'nin küresel emelleri kesinlikle "muhafazakar" falan değil, aksine vizyon ve çığır açmada kapsamlı, hırslı ve çoğu kez de zengindir. Dolayısıyla, "savunmacı ulusalcılar," ki gerçekten de esas itibariyle savunmacı ve devlet kurumlarının güçlü Kemalist damgayı taşıdığı günlere nostalji duyan Kemalistlerdir bunlar, belki "küreselciler"le rekabet halinde olabilirler fakat küreselciler muhafazakar değildir.

Dahası, AKP'ye karşı ulusalcı muhalefet de öyle tek ses falan değildir; Osmanlı ve İslamî mazisiyle gurur duyan milliyetçiler ile, dar, yerelleşmiş, hatta ırkçı-yönelimli yabancı düşmanı karakterli ulusalcı Kemalistler arasında ikiye bölünmüştür. Eski kurumsallaşmış Kemalist düzeni sürdürmek isteğinde gerçekten "muhafazakar" olan ve değişen bir dünyada Türkiye'nin geleceğini nasıl yeniden şekillendirmek gerektiğine dair pek bir tasavvuru olmayan kesim, Kemalist muhalefettir.

AKP yelpazenin öteki tarafından –öteki İslamcı gruplardan– da eleştiri ve muhalefetle karşılaşmaktadır. Bunlar, Müslüman dünya için laikliği bir "model" olarak kabul ettiği, AB üyeliğini hararetle istediği ve ABD ile kısmî işbirliği yaptığı için, AKP'nin daha önceki Erbakan partilerinin temsil ettiği İslamî değerleri sulandırdığını veya sattığını düşünmektedirler. Ne var ki, bu hayli muhafazakar İslamcı unsurların pek bir seçmen ağırlığı yoktur.

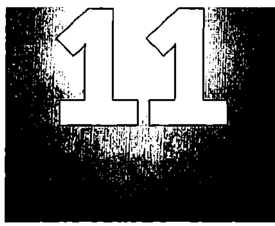
Daha önemlisi, Hizmet'in kuvvetli güçleri ile AKP arasında belirli konularda siyasî farklılıklar ortaya çıkmıştır. Gülen 2010'da, Türkiye'den Gazze'ye insanî yardım götüren, Gazzeli Filistinlilere karşı İsrail'in uyguladığı illegal ablukaya meydan okuyan, bunu kırmak ve ideolojik bir zafer kazanmak üzere tasarlanmış, silahsız uluslararası yardım konvoyu olayında İsrail'le karşı karşıya geldiklerinde, konvoya destek veren Başbakan Erdoğan'ı açıkça eleştirmiştir. İsrail güçleri konvoya öncülük eden Türk gemisi *Mavi Marmara*'ya uluslararası sularda saldırıp 11 silahsız Türk vatandaşını güvertede öldürmüştür. Gülen, operasyonu maceraperest olarak niteleyip, ABD'den olumsuz tepki ve İsrail'le ilişkileri daha da kötüleştirme riski doğurduğu için eleştirmiştir. Gülen başlıca iki nedenle İsrail ile iyi ilişkiler kurulmasından yana olarak bilinir: ge-

nelde Yahudilerle diyalog ve hoşgörünün teşvikine dair uzun zamandır devam eden arzu, bir de İsrail'in ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikalarını olumsuz etkileme gücünün farkında olmak. Gülen siyasî meselelerde radikal yaklaşımları desteklemekten içgüdüsel olarak kaçınmaktadır. Türkiye'nin Kürtlerine –ki aralarında çok sayıda takipçisi vardır– karşı devlet şiddetine de karşıdır, PKK şiddetine tepki anlamında bile.

Dahası Gülen'in kültürel kimliği, temel bir Sünnî yönelimden gelmektedir. Her ne kadar kendisi toleransı hararetle savunsa da, çoğu defa Şiî bir görüntü altına gizlenmiş olan Fars milliyetçiliği faktörü karşısında biraz karşıt duygular da beslemektedir. Anlaşılır şekilde, eski İran cumhurbaşkanı Ahmedinecad tarafından ifade edilen aşırılıkçı ve çatışmacı görüşlerden, bunların Batı'ya karşı tehlikeli derecede provakatif olduğu ve İslamın imajını genel olarak zedelediği gerekçesiyle, rahatsızdı. Fars kültürüne karşı beslediği karmaşık negatif duyguların kökeninde de, İstanbul'un Sünnî İslamın, İran'ın ise Şiîliğin başkenti olduğu uzun yüzyıllar Osmanlı devletinin İran'a karşı duyduğu güvensizlik yatıyor olabilir. Gülen inanmaktadır ki, Davutoğlu İran ile yakınlaşmaya çalışırken fazla güven duygusu ile ve safça hareket etmiş, nükleer silah ve insan hakları meselelerinde İran'a karşı yürüttüğü kampanya bağlamında Washington'ı kızdırma riskini davet etmiştir. Ancak Gülen koyu mezhepçi biri olmayıp Şiîliğe de aslında düşman değildir. 2013'te İran'da çok daha uzlaşmacı biri olan Cumhurbaşkanı Ruhani'nin seçilmesiyle Gülen muhtemeldir ki rahat bir nefes almıştır.

O halde Türkiye'nin dış politika vizyonunda meydana gelen sadece mümkün olan yerlerde uzlaşma aramakla kalmayıp, aynı zamanda ilgisini Müslüman dünya ve ötesiyle kurulacak bağlara daha fazla odaklanmak şeklinde İslamî bir bileşen de içeren, kapsamlı yeni kaymaları böylece görebiliyoruz. Dünya Müslüman toplumlarına kültürel erişimiyle birlikte Diyanet'in dış politikası da, Türkiye'nin genel dış politika stratejisinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir. Esasen, Gülen'in diyalog ilkeleri de Suriye ve İsrail meselesi hariç Davutoğlu ve AKP'nin savunduğu genel ilkelerle büyük oranda örtüşmektedir.

Yine de, Türk dış politikasındaki yeni prensipler ve yaklaşımlar kadar çarpıcı olmak üzere, 2010'da Arap Baharı'nın yükselişinin AKP üzerine nasıl tümüyle beklenmedik yeni ve olağanüstü karmaşık sorunlar yüklediğini göreceğiz. Ankara bunlara belirsizlik, tutarsızlık, zaman zaman taktiksel kafa karışıklığı ve zaman zaman da bir zamaılların oldukça tutarlı bir dış politika prensipleri yaklaşımı içinde, isabetsiz kararlar alarak tepki göstermiştir.

TÜRKİYE'DE İSLAM ŞEKİLLERİ

Popüler İslam

SUFİZM VE POPÜLER İSLAMÎ HAREKETLER

TARİH BOYUNCA İSLAMDA POPÜLER HAREKETLER ÖZELLİKLE –İSLAM içindeki mistik gelenek olan ve geçmişi bu dinin ilk dönemlerine kadar giden– Sufizmle irtibatlandırılmıştır. Her ne kadar İslam alimleri ve hukukçuları –bu bağlamda hukuka vurgu yapan Yahudi geleneğine benzer şekilde– kendilerini Kur'an ve Sünnet'ten türetilen bir hukuk sistemi inşa etmeye adamışlarsa da, Sufî dindarlar mü'minin en yüce amacının Tanrı ile doğrudan iletişim kurma ve Onunla birleşme olduğuna inanırlar. Sufî düşüncesine göre, kişinin günlük yaşamında ve faaliyetlerinde İlahî Varlığın ruhuna nüfuz etmek ritüellerin yerine geçmez ancak ezbere yapılan ritüelden daha değerlidir; özellikle de bu ritüeller mecburî ya da empoze edilen şeylerse. Batı'da mistisizmin Sufî ruhunun İslamın en kabul edilebilir ve cazip yüzü olduğu ortaya çıkmıştır: 13. Yüzyıl Türk-Fars şairi Mevlana ABD kitapçılarında [eserleri] en çok satan şairdir.

Bir inanç sisteminin doğru yüzünün hangisi olduğuna acaba nasıl karar veririz? Sonuçta, herhangi bir dinin inancı denen şey, mü'minlerinin çoğunluğu neye *inanıyorsa* odur. İşte popüler İslamın önemi budur: zaman içinde inananlarının benimsediği dinî pratiğin niteliğini dışa vurur. Takipçileri arasında inancın en büyük yankılanmaya sahip olduğu düzey, ilahiyat alimliğinden ziyade, budur. Yine de, bütün dinlerde, bir tarafta inancın popüler pratikleri ile öbür tarafta Ortodoks ıslahatçıların ısrarı arasında bir gerilim sözkonusudur; özellikle de bu sonrakiler yanlış inanç ve pratikleri "düzeltip" insanları "doğru itikat"a döndürme hevesinde oldukları zaman. Sapmaları düzeltme yönündeki bu reform

arzuları bütün dinlerde mevcut olup, popüler inanç ve pratiklerin sağlam inançlardan ne kadar ayrılabileceği konusunda sınırlar getirmeye çalışırlar.

Dolayısıyla popüler İslam, takipçilerinin gözünde dinin nereye doğru gittiği ve hangi şekilleri alacağı konusunda önemli bir gösterge sağlamaktadır. Müslümanlar inançlarını nasıl benimseyip günlük kişisel ve sosyal yaşamlarına nasıl uygulamaktadırlar? İslamın ya da başka herhangi bir dinin pratiği ve ifadesi, koşullara ve toplumun o andaki sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına bağlı olarak mekandan mekana, zamandan zamana değişecektir.

Dinin alenî ifadesinin kolay olmadığı zamanlarda Sufizm, İslamda dinî ifadenin inananlara sığınak temin eden bir formu da olmuştur. Sovyetler Birliği'nin sert din-karşıtı baskıları sırasında, örneğin, camiler kapatılıp din adamları ortadan kaldırıldığı, dine zulmedilip kamusal alanda yasaklandığı zaman Sufizm inancın ve pratiğin evlerde muhfazasını sağlayan bir araç vazifesi görmüştür. Sufizm aynı zamanda tarihsel olarak gayri Müslim kitlelere İslamın propagandasını yapmak için kapının aralanmasına hizmet etmiştir. Daha ortodoks İslam oralara ayak basmadan önce Sufizmin daha yumuşak ve daha evrenselci çehresi Hindu, Hıristiyan ya da Zerdüşti toplumlara ayak basmıştı. Fakat Sufizm aşırı ortodoks (Selefî) mahfiller tarafından potansiyel dinden çıkma olarak görülüp lanetlenme eğilimindedir. Esasen, birçok Şiî coğrafyada Sufizmin güçlü mevcudiyeti, Osmanlılar'ın Sufî pratiği imparatorlukta yeni Osmanlı şartlarına kendisini yavaşça adapte edinceye kadar ortodoks olmayan Sufî geleneğe karşı kuşkulu yaklaşmasına sebep olmuştu. Böylece Türkiye, Sünnî ortodoksi ve hilafet makamı olmasına rağmen kamusal alanda çok görünür olmasa da, daima güçlü bir Sufî geleneği muhafaza etmiştir.

Hemen hemen bütün dinler, daha ortodoks pratiklerin yanısıra, mistik yönlere de sahiptir: Yahudilikte Kabala hareketi, Hıristiyan mistisizminin (özellikle Katolik ve Doğu Ortodoks) birçok dalı ya da Hinduizmdeki Bhakti hareketi. İnananlar günlük hayatında Tanrıyı tecrübe etmek için çırpınır ve Tanrı'nın etrafı saran eserindeki neşenin daimî şuurunda tatmin bulur. Bu anlamda, Sufizm öteki inançların tanıyabileceği *dinî ifadenin belirli evrensel değerlerine yönelmiştir; bu evrensel değerler arayışı takipçiler arasında öteki inançlara karşı daha büyük bir hoşgörü yaratır.* Büyük Hint Sufî mistik Hâce Muînüddin Çiştî'nin deyişiyle, "Bir Allah dostu Güneş gibi şefkatli olmak durumundadır. Güneş doğduğunda, herkese faydalı olur, kimsenin Müslüman mı, Hıristiyan mı, Hindu mu olduğuna bakmaksızın."

Şaşırtıcı değildir ki, her yerde devlet ve ortodoks dinî müesseseler mistisizm ve onun bağımsız, bazen gayri ortodoks, hatta disiplinden mahrum yollarından rahatsız, hatta ona düşmandırlar. Vecde gelmiş Sufî mistikler bazen kendilerini Tanrı'nın aracı olarak hissettikleri ve hatta inanç üzerindeki resmî ortodoks kontrolü takmadıkları zaman, İslamda da durum böyle olmuştur. Sufî literatür sivil otoriteleri ve kralları pek takmayan veya saygıda kusur eden Sufî mistikler ve Hint fakirlerinin hikayeleriyle doludur. Tipik bir Sufî hikayesinde anlatılan dervişin ya da Sufî şeyhinin meselinde dendiği gibi:

> Bir derviş çöl ortasında bir yerde yalnız başına oturup, derin düşünceye dalmıştı. Haşmetli bir kral maiyetiyle birlikte oradan geçiyordu. Derviş ne başını kaldırmış, ne de oralı olmuştu. Küplere binen kral "Bu pejmürde kılıklı dervişlerin de hayvandan farkı yok!" diye kükredi. Yaveri dervişe yaklaşıp dedi ki, "Bütün cihanın haşmetli hükümdarı yanından geçti, ayağa kalkıp önünde eğilmedin: neden bu kadar saygısız davrandın?" Derviş şöyle cevapladı: "Söyle o kralına, önünde eğilenler ondan bir menfaat umanlardır. Ben ondan bir şey istemiyorum ki önünde eğileyim. Söyle ona, hükümdarların görevi halkını korumaktır, onlardan reverans beklemek değil. Hükümdar yoksulların gözeticisidir, her ne kadar kendisi daha büyük bir servet ve ihtişama sahip olsa da. Koyun sürüsü çoban için değildir, aksine çoban sürüye hizmet etmek için oradadır. Kaderin karşı konulmaz fermanı verildiği zaman, ne kral kalır ortada ne köle. Açın şu mezarları da toza toprağa gömülmüş o kemiklere bakın bakalım: hangisi zengin hangisi fakirdi, söyleyebilir misin?" Hükümdar dervişin sözlerinden şok olmuştu. Dedi ki: "Dile benden ne dilersen!" Derviş cevapladı: "Gölge etme başka ihsan istemem." Kral yalvardı: "Bana bir nasihat ver!" Derviş şu cevabı verdi: "Şimdi servet senin elinde, çok geç olmadan bu servet ve bu gücün elden ele geçeceğini idrak et."[1]

Birçok hükümdar geleneksel olarak hikmete, dinî içgörüye ve hatta Sufîlerin ve öteki dinî şahsiyetlerin verdiği alenî siyasî tavsiyelere her ne kadar hükümdarın çoğunlukla dinî şahsiyetlere pek sözü geçmemesi nedeniyle aradaki ilişki çoğu kez pek rahat olmasa da değer vermiştir. Başka bir Sufî öyküsünde, bir sultan bir Sufî şeyhine o kadar saygı duyuyormuş ki, şeyhin meclisine düzenli olarak devam etmeye başlamış. Birkaç buluşmadan sonra, Sufî şeyh Sultandan artık meclisine gelmemesini istemiş. "Size nasıl bir rahatsızlık verdim ki?" diye sormuş Sultan. "Beni hiçbir şekilde rahatsız etmişliğiniz yok" diye cevaplamış Şeyh, "lakin müridlerim artık Allah'ı değil de, sizi memnun etme derdinde. Sizi meclisimize dahil edecek kadar kemâle ermiş değiliz."

Selefîler ya da Vahhabîler gibi İslamın burnunun dikine köktendincileri Sufizm hakkında derin kuşkular beslerler: onların görüşüne göre Sufî şeyhleri çoğu kez kendi müridleri gözünde bir kutsallık nesnesi ha-

line gelmektedirler; fundamentalistler gözünde bu küfür demektir, şirk günahını işlemek, yahut Allah'ın Birliği ilkesini (vahdet) sulandırmak demektir. Onlara göre azizlerin türbeleri ve anıt mezarları doğrudan Allah'a yönelmekten alıkor; bunlar azizlerin aracılığını onaylamazlar. Yine de, İslam tarihi boyunca ciddî toplumsal ve hatta siyasal etkileri olan birçok güçlü Sufî hareket olmuştur. Bu hareketler sınır ötesine taşar ve genellikle uluslararası bir takipçi kitlesine hitap ederler. Dahası, ruhanî yönelimlerine rağmen, Sufî hareketler çoğu kez işgalci Batılı emperyal güçlere karşı –veya bazen adil olmadığı düşünülen Müslüman hükümdarlara karşı bile– dinî muhalefetin ve hatta silahlı direnişin başını çekmişlerdir. Sufî tarikatlara karşı bu pek rahat olmayan ilişki konusundan Osmanlı devleti de müstesna değildi. Bu hareketler görmezden gelinemeyecek kadar genişlerdi ama aynı zamanda ortodoks din adamı ve idarecilerin kontrol alanı dışındaydılar. Belirli meselelerde devleti destekleyebilirlerdi de, desteklemeyebilirlerdi de. Adil davranmıyor algısı olduğunda hükümdara karşı hoşnutsuzluğun harekete geçirilmesini sağlamışlardır, aynen idarecilerden sosyal adaleti temin etmesini talep eden birçok modern İslamcı hareketin durumunda olduğu gibi. Bazı Sufî hareketler merkezî yönetime karşı yerel milliyetçilere veya bölgesel direniş güçlerine katkıda bulunmuşlardır. İşte, devletin hizmetkarı resmî din adamları arasında değil de, halk arasında kök salmış olan popüler İslamın dünyası budur. Türkiye'deki toplumsal hareketler konusunda uzman bilim adamı Şerif Mardin'in dediği gibi: "Türk resmî erkanı, yüzyıllarca Anadolu'da ciddî sıkıntılar yaratmış olan karizmatik liderler ve kerameti kendinden menkûl mesihlerin faaliyetlerinden her zaman kuşku duymuştur."[2] Ferisîlerin* de İsa'dan aynı şekilde kuşku duyduğunu not etmeliyiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Atatürk'ün kapsamlı laik reformlarıyla birlikte, popüler Sufî tarikatların gücü ve etkisi ciddî şekilde azaltılmış ya da bunlar doğrudan doğruya ortadan kaldırılmıştır. Tarikatlar yasaklanmış, toplantıları engellenmiş, mallarına devlet tarafından el konmuştur. Her ne kadar Türkler Atatürk'ün Türk devletini Avrupalı emperyalizminden kurtarıp sağlam bir ülke inşa etmesi konusunda başardıklarından dolayı minnettarsalar da, sözkonusu otoriter laik reformların din-karşıtı niteliğine karşı büyük bir popüler rahatsızlık vardı. İhtiyatlı, kamuoyunun gözünden uzak bir şekilde de olsa, Sufî etki devam etmiştir. Türkiye'de bazı Sufî hareketler ilk yıllarda yeni Kemalist laikçi politikalara bile karşı çıkmış; üyelerinden bazıları Kemalist ideolojiye düşmanlıklarından dolayı *tarikat*-karşıtı yasaları ih-

* Eski Musevilerde dinî bir tarikat. (çn)

lal etmekten yargılanmıştır. Ancak Türkiye'de son elli yılda demokratik pratiğin tedricen hayata geçmesiyledir ki, Sufî hareketler kamuoyunun gözü önüne yeniden gelmiş ve devlet tarafından tolere edilir olmuştur. Bu noktada bir kez daha, İslam-karşıtı Kemalist ideolojinin [baskısına] maruz kaldığı zaman dinî inanç ve pratiğin korunmasında Sufizmin nasıl *gayri resmî bir toplumsal araç* işlevi gördüğüne şahit olmaktayız. Nakşibendî, Kadiri ve Ticani gibi Türk Sufî tarikatlarının çoğunun aynı zamanda uluslararası bağları olup, sınır ötesi faaliyet gösterirler; sözkonusu uluslararası bağlar ise bu hareketleri kuvvetlendirir ve devletin bunları kontrol etmesini zorlaştırır. Birçok önde gelen Türk siyaset adamı zaman zaman bu çevrelerin sessiz sedasız takipçisi olmuştur.

İlginçtir, Türkiye son zamanlarda beklenmedik çevrelerde Sufizme olan ilginin arttığına şahit olmuştur. Kemalist-yönelimli seçkinler tabiî ki, toplumdaki gerici güçler olarak [gördükleri] Sufî tarikatlardan uzun zaman kuşku duymuşlardır. Ancak Sufizmin son zamanlardaki görünüşü daha genç kuşak seçkinlerin çoğunu cezbediyor görünmekte, resmî ya da ortodoks dinî inanca karşı düşmanlığın kırılmasına yardım etmektedir; hatta daha derin bir dinî arayış için bir giriş kapısı haline gelmektedir. İronik olan, yakın geçmişte Sufizme olan bu ilginin, Türkiye'deki elitlerin birçoğu tarafından Rumî'nin (Mevlana) Batı'daki güçlü cazibesinin fark edilmeye başlaması ve benimsenmesiyle "Batı kapısı"ndan içeri girmiş olmasıdır. Yakın bir kıvılcım, önde gelen bir Türk kadın romancı olan Elif Şafak'ın, orijinali İngilizce kaleme alınmış olan ve Rumî'nin hayatı ve düşüncesini konu alan *Aşkın 40 Kuralı* adlı romanı aracılığıyla çakmıştır. Romanın Batılı kılıfı belki de daha üst sınıflar ve entellektüel bilinç tarafından daha fazla kabulünü kolaylaştırmış ve roman Türkiye'de en çok satan kitaplardan biri olmuştur.[3] Her ne kadar öteki ortodoks dindar Türklerin birçoğu kitabın popüler Batılı "yeni kuşak" yazım biçiminden pek bir farkı olmadığını düşünebilirse de, kitap Kemalist seçkinlerin genç kuşağı arasında İslama karşı önyargının kırılmasına katkı yapmaktadır. Bu tür bir eğilim aynı zamanda genelde daha seküler Batıcılar arasında maneviyata doğru büyüyen bir ilgiyi yansıtmaktadır; organize dinden, onun kurumlarından, formel ortodoksilerden içgüdüsel olarak hazzetmeme ve geçmişin çoğu defa kanlı iktidar kavgalarına karışmaktan farklı bir durumdur bu.

Ancak Sufî maneviyatına Batılı gözlerle yeni bir bakış, Sufî geleneğin bizzat 20. Yüzyıl Türk İslamı üzerindeki çok daha önemli etkisinin öyküsünü karartır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin en önemli entellektüel şahsiyetlerinden biri, etkili Sufî figür Bediüzzaman Said Nursî idi. Güneydoğu Anadolu Kürt bölgesinde dindar bir ailede büyüyen Nursî, çalışkanlığı, takvası ve entellektüel merakıyla hemen dikkati

çekmişti. Sufî tarikatlarının birçoğunun itikat ve faaliyetlerine yakınen muttali idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin doğusunda Rus birlikleri tarafından yakalanmış ve iki yılı aşkın bir süre savaş esiri olarak Rusya'ya gönderilmişti. Savaştan sonra Türkiye'ye döndü ve yazı faaliyetlerine devam etti. Derdi Kur'an'ın mesajını halka iletmekti; karmaşık ilmî bir dilden azade, sıradan insanların günlük meseleleri ve sorunlarıyla ilgili, anlaşılır bir dille.

Türkiye cumhuriyetinin erken dönemlerinde Nursî, Atatürk reformlarına karşı karışık ikili duygular besliyordu. Bir yanda, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılıların Anadolu'yu işgali karşısında Atatürk'ün yurtsever direnişine tam destek vermişti. Batılı güçlere karşı bir ordu kurmaya girişmek suretiyle Atatürk'ün sultana yaptığı "itaatsizlik"e karşı çıkan bazı din adamlarının aksine, Nursî silahlı millî mücadeleyi hararetle desteklemişti. Bu anlamda Nursî samimî bir "milliyetçi" ve Atatürk'ün liderliğinin destekçisiydi. Eğitimin önemi ve ülkenin modernleşmesini de hararetle destekliyordu. Fakat Atatürk'ün Batılı kurumları ve fikirleri toptan kabul etmesinden endişeliydi, özellikle de laikliğin kabulünden; burada din-karşıtı bir tarafgirlik seziyor ve bunun geleneksel Türk İslamî ve kültürel değerlerini yozlaştırıcı olabileceğinden korkuyordu. Atatürk Nursî'den kendisini görmesini istedi ve söylendiğine göre ona kendisinin güçlü bir vizyona ve etkiye sahip olduğunu, bunun ise devrimin işine yarayabileceğini anlattı. Yine söylendiğine göre Nursî, laikliğin bariz din-karşıtı niteliği ve İslama yeterince değer vermemesi nedeniyle, Kemalist devrime hizmet etmeyi reddetmişti. Bu olay yolların ayrıldığı tarihî bir kırılma olmuş olabilir; sonraki yıllarda Kemalist hareket Nursî hareketini Kemalist vizyona karşıt olarak algılamaya ve gerici muamelesi yapmaya başladı –ki bunun, Nursî'nin hareketi ve Kemalist ideolojinin kendisine karşı aşağılayıcı tutumu bağlamında uzun dönemli olumsuz sonuçları olacaktı.

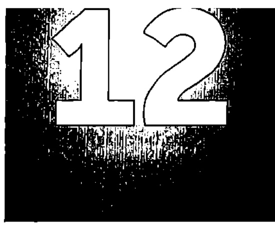
Nursî Batı'dan yayılan laikliğin pozitivist, din-karşıtı ve materyalist mesajına karşı mücadelede kararlılığını sürdürdü. Ona göre laiklik, değerleri yozlaştırmaya, inancı zayıflatmaya ve manevî kafa karışıklığı yaratmaya hizmet ediyordu. Fakat Nursî aynı zamanda kişisel gelişim, toplumun ilerlemesi ve geniş toplumsal aydınlanma için bilginin ve eğitimin kilit önemini de vurguluyordu, özellikle de Müslüman toplumunun oldukça zayıf ve Batı'nın gerisinde kalıyor göründüğü bir zamanda.

Yıllar içinde Nursî uzun bir makaleler serisi olan *Nur Risaleleri*'ni kaleme aldı. Bunlar gizlice el yazısıyla yüzbinlerce nüsha çoğaltılıp çok sayıdaki takipçileri arasında dağıtıldı. Kendisinin hareketi aslında bir Sufî hareket değildi, her ne kadar hareketi bu geleneğin içinden çıkmış olsa

da kendisi de esasen bir Sufî değildi. Hareket zamanla *Nur* (Işık) hareketi olarak tanındı. Nursî kısmen kendisinin Sufî hareketler ile –İslam adına devlet-karşıtı çok sayıda milliyetçi isyanlar üretmiş olan– Kürt milliyetçiliği arasında bir bağlantı sağlıyor olabileceğinden duyulan kuşkular nedeniyle devlet tarafından defalarca tutuklandı, hapse atıldı ve sürgüne gönderildi. Kendisi de bir Kürt olan Nursî, şiddetten kaçınmayı savunmuş ve bu isyanlara karşı çıkmıştır. Çok geçmeden tolerans ve dinler arası anlayışı va'zeder bir noktaya gelmiştir.

Nursî bilim ile din arasında bir çelişki görmemiştir: bilim Allah'ın yarattığı şeylerin karmaşıklığını, harikuladeliğini ve ihtişamını aydınlığa çıkarmaya yarar. Birçok öteki Müslüman entellektüel gibi, o da materyalist-ateist bir vizyonun bilime özel bir vurgu yaparken, ahlakî ve manevî gelişim gibi hayatî bir unsuru ihmal ettiğinden şikayetçidir. Din ile bilim ve rasyonalizmin uyumluluğunu göstermeye gayret etmiştir. Nursî için can alıcı soru, materyalist bir dünyada yaşadığımız halde hâlâ imanımızın gücünü ve anlamını nasıl koruyabiliriz sorusuydu. Vizyonunun sadece İslam dünyası için değil, gerçek imanda pratik anlam arayışında olan bütün insanlara yönelik olduğuna inanıyordu.[4]

Maruz kaldığı eziyet ve zulümlere rağmen, Nursî'nin fikirleri yayılmış ve İslamın günlük hayattaki anlamına dair muazzam boyutlardaki –milyonlarca insana bugün bile bir ilham kaynağı olan, 6.000 sayfalık Kur'an yorumu dahil– yazı ve yorumlarıyla geriye önemli bir miras bırakmıştır. Kendisi Batılı ittifakın işgali sonucu Osmanlı düzeninin çökmesinden, yeni bir din-karşıtı devletin doğmasına geçişin travmasına, kişisel olarak bizzat maruz kalmış anahtar tarihî şahsiyetlerden biriydi. Bu olayları Müslüman dünyada yükselen modernite bağlamında anlamaya ve bu ikisini uzlaştırmaya gayret ediyordu. Hareketi uzun süre Kemalist entellektüeller arasında geri, câhil, ilkel ve aydınlanmamış olarak alaya ve hakarete maruz kalmıştır. Ancak 20. Yüzyıl'ın son on yıllarındadır ki Nur hareketinin üzerinden kuşkular, kısıtlamalar ve takibat kalkmış, bu sayede fikirleri Türkiye'nin dışına taşmış ve kendisinin önde gelen bir modernist Müslüman düşünür olarak tanınmasını sağlamıştır. (Şerif Mardin'in çalışması, *Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, Said Nursî ile ilgili en iyi ve usta işi çalışmadır.) Kayda değerdir ki, Hıristiyan Protestanlığının önde gelen özelliklerinden birisi de, buna benzer bir çabayla teoloji ve kutsal metinleri Kilise'nin dışına çıkararak Hıristiyanların günlük hayatları ve pratik endişeleri için anlamlı hale getirmekti. Fakat Nur hareketi en güçlü yankılanmasını halefi bir harekette, Gülen Hareketi ya da *Hizmet* olarak bilinen harekette bulacaktı, ki izleyen bölümde bu konuyu gözden geçireceğiz.

İSLAM ŞEKİLLERİ
Popüler İslam – Hizmet ve Gülen Hareketi

MEVCUT ULUSLARARASI ŞİDDET, SAVAŞ, ADALETSİZLİK, FANATİZM VE Orta Doğu'nun günübirlik sıkıntılarıyla dolu ortamında, İslamın takva, toplumsal sorumluluk, hoşgörü, sosyal adalet ve ölçülü olma gibi geleneksel değerleri bozguna uğruyorlar –ki Müslümanların çoğu için kilit bir endişe kaynağıdır bu. Bu tür zehirli ortam artan güvensizlik, çaresizlik, hoşgörüsüzlük ve radikalizme katkıda bulunur. Türkiye tabanlı Fethullah Gülen inanç hareketinin bugün mücadele ettiği şey, işte tam da bu tehlikeli eğilimlerdir. Gülen'in hareketi bugün ılımlılık, diyalog ve İslamda modernite arayışına öncelik veren dünyadaki en geniş, en güçlü ve etkili İslamî harekettir.

Gülen Hareketi popüler İslamın kuvvetli bir örneğidir; zaman zaman Türkiye'de "cemaat" olarak anılır veya hareket kendisini *Hizmet* olarak adlandırır. Hizmet bugün Türkiye'deki her türden hareket içinde sayıca, nüfuz ve etki bakımından açık ara en önemli olanıdır. Kendine özgü bir taban örgütü olarak, şu alışılmadık nitelikler kombinasyonu sayesinde Müslüman dünyanın büyük bölümünde ve daha ötesinde tanınıp önem kazanmaya başlamaktadır: insanlığa yönelik sosyal hizmet ve gönüllü çalışmalarla inancın modern ifadesi; bilim ile dini birbirini tamamlayan kavramlar olarak benimsemesi; eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik programı; dinî ve etnik tolerans çağrısı; Batı ile çatışmaktan kaçınma arzusu; ve dinler-arası diyalog çabaları. Gülen radikalleştiren eğilimleri dizginlemek ve –İslamın en derin değerlerinde içkin olduğuna inandığı- sosyal sorumluluk, sosyal adalet ve rasyonel araştırmaya dönüşü sağlamak için çalışmaktadır. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Hizmet'in büyüyen çapı, serveti ve etkisi –Türkiye'de kamusal hayatta dinin herhangi bir şekilde güçlenmesine karşı çıkan ve hareketin gücü, yönetişime etki-

si ve uzun vadeli niyetleri konusunda vehimleri olan– laikçiler arasında biraz endişeye yol açmıştır. Hizmet ile AKP arasında son zamanlarda patlak veren açık düşmanlık da örgütün kamusal profilini yükseltmiştir.

Her ne kadar Gülen Hareketi bir Sufî tarikat değilse de, Sufî geleneğine giden kökenleri vardır. Dahası her ne kadar Gülen ve düşünceleri takipçileri için bir ilham kaynağı olsa da, birçok Sufî liderde olduğu gibi geleneksel guru (*mürşid, Şeyh, pir*) rolüne sahip değildir. Hizmet esasen Sufî inancının değerlerinin birçoğunu paylaşır; özellikle de insanın kişisel günlük hayatında maneviyatın rolü ve İslamî bilincin ihya edilmesi amacını. Gülen aynı zamanda şair Rumî'den [Mevlana] ve birçok modern Türk dindar entellektüelinden etkilenmiştir. Fakat Gülen bu ruhanî etkiyi saf münzevi dindarlıktan ziyade pratik, toplumsal ve örgütsel forma kanalize etmeyi seçmektedir. Hareketin yaklaşımı sosyal İslam pratiğini Türkiye dışında da etkilemeye başlamaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aksine, Hizmet'in devletle resmî bir bağlantısı yoktur; devletin dışında, ondan bağımsız hareket eden popüler bir gönüllü hareketi olarak çalışmaktadır. Bir siyasî parti kurmak gibi bir hevesi olmayıp, kendisini siyasetin üstünde ya da dışında bir organizasyon olarak görmektedir. Fakat kalabalık sayıdaki üyeleri arasında, emniyet ve yargı da dahil olmak üzere devlet kurumlarında çalışanlar da vardır; ki bunlar arasında kişisel düzeyde, özellikle Ergenekon soruşturmaları ve hükûmette yolsuzluk olmak üzere, tartışmalı konularda politikayı etkileyebilecek durumda olup, bunu yapanlar da mevcuttur. Ancak Müslüman dünyanın büyük bölümünün kargaşa, radikal teolojiler ve hatta İslamî kurtuluş adına işlenen şiddetten harabeye döndüğü bir zamanda, Hizmet güçlü bir popüler denge unsuru ve İslamda çağdaş ve ılımlı değerlerin önemli bir ifadesidir.

Sonradan gelen Gülen Hareketi'nin yükselişine zemin hazırlayan hareket, Nur hareketiydi. Kendisi bir imamın oğlu olan Fethullah Gülen, Türk milliyetçiliğinin güçlü olduğu bir Doğu Anadolu şehri olan Erzurum'da doğmuştur. Nur hareketine gençliğinde katılmış ve Said Nursî'nin ölümünden sonra İzmir bölgesinde bağımsız olarak vaazlar vermeye başlamıştır.

1966'da İzmir'de bir camiye tayin edilmesiyle Gülen, Nursî'nin fikirlerini pratiğe koymaya başlamıştı. İzmir siyasal İslamın hiçbir zaman kök salmadığı bir kenttir. Ancak, iş adamları ve profesyonel orta sınıf, kanatları altında büyüdüğü devlet bürokrasisinin kısıtlarından rahatsız olmaya başlar ve piyasa dostu politikaları desteklerken, muhafazakar yaşam tarzının da en azından bazı unsurlarını korumuştur. Bu tür iş adamları büyük ölçüde Batı yanlısıydı çünkü hükûmeti ilk kez 1950'de

serbest seçimlere izin vermeye ikna eden Batı (özellikle ABD) etkisi ve ekonomik büyümeyi zirveye taşımış olan ABD yardımıydı.[1]

Fakat Nursî'nin bireyin kişisel hayatında dinin anlamına vurgu yapmasına karşılık, Gülen eğitimde aktivizm, topluma hizmet ve dinî düşmanlıkların üstesinden gelmek için aktif dinler-arası diyalog üzerinden daha çok toplum üzerinde odaklanmaya başlamıştır. Bu noktada Hizmet biraz, Hıristiyan "hayırlı işler" –sosyal eylem üzerinden ifade edilen inanç ve Tanrı'nın amacı– doktrinlerine benzemektedir. Hareket başlangıçta yargısal tacizlere uğradığı, "gerici," dolayısıyla "anayasaya aykırı" bir örgüt olarak mahkemelerde yargılandığı uzun yıllar boyunca, yavaşça büyümüştür. Geçmiş on beş yıllık dönemde, Türkiye'de eski din-karşıtı kısıtlar kaldırıldıkça ve Gülen'in modernist inanç ve eylem anlayışı, teşkilatçı becerisiyle bir araya gelince, kamuoyunun dikkatini daha fazla çekmiş ve hareket kayda değer bir hızla gelişmiştir.

Kendisi duygusal bir hatip ve mürşid olan Fethullah Gülen'in kuvvetli bir hayran kitlesi mevcuttur. Ancak kişisel olarak içe kapanık bir insandır: kendisiyle röportaj yapma şansı bulduğum iki olayda da utangaç tavrı, kişisel tevazusu, kibarlığı ve neredeyse eski-moda sanatkarane tavırları beni çarpmıştı. Türkçesi edebî ifadeler ve Osmanlıca deyimlerle süslü. Günümüz olaylarıyla ilgili yorumu ihtiyatlı olma eğiliminde, meramını dolaylı bir tarzda ifade ediyor. Uzmanlık derecesinde Arapça ve Farsça biliyor, İngilizce öğrenmeye çalışmış; dünya olayları hakkında gayet bilgili görünüyor. Kendisine hürmeti olan herkes, eski tarz bir ifadeyle, "hürmet edilen hoca" anlamında, kendisinden *Hoca Efendi* diye bahsediyor.

Gülen'in bir vaiz olarak rolü –birçoğu Nursî'nin etkisini taşıyan– heyecan verici vaazlarının takipçilerini derinden etkilemeye başlaması, kariyerinin başlangıcını işaretliyordu. 60'tan fazla kitabı yayımlanmıştır; düzenli olarak yaptığı konuşmalar (*sohbetler*) 30'dan fazla dilde online olarak mevcuttur.[2] Bu konuşmalarda teolojinin çok ötesine geçen bir dizi dinî ve toplumsal meseleyi ele almaktadır. Aynen Nursî gibi o da, modernitenin maneviyat krizi, insanların korkuları ve endişeleri gibi, günlük hayatta dinin çağdaş içerimleriyle ilgilenmektedir. İslamî ritüeller önemlidir fakat Gülen için bunların nasıl bir ruhla yerine getirildiği, kişinin hayatını nasıl yaşadığı, işin özüdür. Kendisinin Sufî arkaplanını işaretleyen şey de, Gülen'in ruh üzerindeki işte bu vurgusudur.

Yine de kendisinin İslam vizyonu tamamen anaakımdır. Sufizmin bazı daha liberteryen geleneklerinin yaptığı gibi Şeriat ile Sufîliği birbiriyle kavgalı bir konuma yerleştirmez. Şeriat'ın –lafzen "Yol" veya "Patika"– en iyi yasal sınırlamalar ve tahlillerle değil, Sufizm yolunun ruhunun

aydınlatmasıyla anlaşılabileceğine inanmaktadır. Kuralcılığı, özellikle de köktendinci ekollerin lafızcılığını reddetmekte ama ortodoks ritüelin önemini kabul etmektedir.

Gülen'in zaman içinde devasa boyutlara ulaşan yazıları, vizyonunda aşikar bir evrilme ve genişleme sürecine işaret etmektedir. İlk zamanlarında daha çok endişesi –kendisinin ve Nursî'nin popüler Batı kültürü içinde çoğunlukla saygın bir konuma sahip olduğunu düşündüğü– ateizmin, materyalizmin veya agnostisizmin zararlı etkisiydi. Türk tarihi ve geleneksel değerlerini etkilediği kadarıyla, Batı'nın emellerine karşı genel bir güvensizlik duyuyordu. Bundan da fazla olarak, komünizme karşıydı zira ateist değerlerin uzun dönemde Türkiye'ye, İslama ve aslında tüm manevî değerlere tehdit olduğunu düşünüyordu. Gerek kendisi ve gerekse Nursî, Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgelerinde İslam üzerindeki baskısını gözlemlemişti. Gülen de, daha az zalimane olmakla birlikte -"laik devletin altını oyduğu" gerekçesiyle "gerici faaliyetlerin" cezalandırılıp, gözaltına almalar ve yargılamalar yoluyla dinî örgütlerin taciz edildiği- Kemalizmin otoriteryen biçimleri altında yürütülmüş olan din-karşıtı kovuşturmalardan nasibini almıştı.

Nursî'ye benzer biçimde, Gülen de eğitimde fen ve matematiğin önemini kabul etmektedir –erken asırlarda Müslüman dünyanın entellektüel yaşamında merkezî konumda olan disiplinlerdir bunlar. Bugün bu konular Gülen tarafından kurulan okulların müfredatında ağırlıklı bir yere sahiptir. İnsanın potansiyelinin tam olarak gerçekleşebilmesinin ancak akılla tecrübenin, inanç ve manevî ilhamla birleştirilmesiyle başarılabileceği üzerinde ısrarla durmaktadır. Din ve bilim birbiriyle çelişmez: bunlar aynı gerçeğin birbirini tamamlayan iki yarısı, iki tezahürüdür. Sınıfta fizik kanunlarını öğretmek demek, Allah'ın kâinatının yasalarını öğretmek demektir.

Her ne kadar kendisi başında olduğu hareket tarafından kurulmuş veya onunla irtibatlı büyük bir kurumlar topluluğunun nominal olarak lideri olsa da, Gülen'in kişisel yaşam tarzı son derece mütevazı, hatta neredeyse münzevidir –fakat muhalifleri kendisine "gölgeli" demişlerdir. 1998'de sağlık nedenleriyle ve Kemalistlerin hakim olduğu mahkemeler önünde "İslam devleti propagandası yapmak"tan yargılanmanın eşiğindeyken Türkiye'yi terk ettiği günden beri Pensilvanya kırsalında bir malikanede, sağlığı kötü durumda, öz-sürgün hayatı yaşamaktadır. Kendisi bu tür suçlamaları hep reddetmişse de, daha önce de böyle suçlamalara muhatap olmuştur. 2006'da tamamen aklanmış olmasına rağmen, kendisinin varlığının oradaki fırtınalı siyasî atmosferi harekete geçirebileceği yönündeki rahatsız edici tartışmanın farkında olduğun-

dan, Türkiye'ye dönmemiştir. Yine de kendisi dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmekte ve hareketin kendisini sürekli ziyarete gelen kilit konumdaki liderleriyle temasını korumaktadır. Nadiren röportaj vermekte ama önemli olduğuna inandığı güncel meselelerle ilgili periyodik açıklamalar yapmaktadır. Önceki Sufî lider geleneğinde olduğu üzere, fikirleri ve idealleri geniş bir takipçiler topluluğuna ilham kaynağı olmaktadır.

Hareket genişledikçe kaçınılmaz olarak daha adem-i merkezî bir hal almaktadır. Bugün hareket çok sayıda özel bağımsız gruplar, komiteler, vakıflar, merkezler ve bireyler topluluğunu içermektedir. Hareketin parçası olan çok sayıda işadamından ciddî finansal katkılar sağlanmaktadır. Hizmet kendini idame ettiren bir harekettir; Gülen'in ortaya koyduğu geniş eylem hatları boyunca bireylerin ilerlemesine çeşitli şekillerde katkıda bulunduğu hareket, gevşek ve spontane bir şekilde işlemektedir.

Gülen'in kişisel düşüncesinin evrimi, kendisinin öncelerde odaklandığı Türk İslam geleneğinden tedricen daha geniş bir evrenselciliğe doğru kaydığını göstermektedir. Öteki inançlara karşı açıklık ve hoşgörü, toplumsal çatışmayı önlemenin, toplumsal uyumu sağlamanın ve Allah'ın –beşerî refahın iyileşmesi için insanoğlunun bilgiye sarılması yönündeki– muradını gerçekleştirmenin anahtarı haline gelmektedir. Geride bıraktığımız on yıllar boyunca Hizmet hareketi, hareketin kamusal etkinliklerinin çoğuna katılmaları için öteki inançların mensuplarıyla işbirliği arayışında olmuştur. Harekette formel bir "üyelik" sözkonusu değildir; kimse bir kart ya da kayıt belgesi taşımaz, hatta katılımcı olmak için destekçilerinin ezici bir çoğunluğu, elbette ki, Müslüman inanç sahipleri olmakla birlikte ille Müslüman olması da gerekmez. Hizmet ortak amaçlar ve değerleri paylaşan, hareketin eğitimsel ve sosyal hizmetlerine ya da dinler-arası diyalog oturumlarına katılmak isteyen herkesin desteğine kapılarını açmaktadır.

Zamanla Gülen ilgi alanını *insan hayatındaki ortak değerler*in takdirini içerecek şekilde genişletmiştir. Bu değerlerin ille de yalnızca İslamdan gelmesi gerekmez; benzer değerlerin öteki dinlerde, özellikle Musevilik ve Hıristiyanlıkta da olduğunu düşünmektedir. Sanki İslamın değerleri geleneksel İslamî ritüel, teoloji ve kültürden ayıklanıp *evrensel değerler* olarak yeni bir çerçeveye oturtulmaktadır. Bu değerler belirli bir Müslüman (veya Hıristiyan) kültürel vasıtaya bağlı değildir. Hatta bu belki de bir tür "gayri Müslim İslam" olarak adlandırılabilir –eğitim, toplum hizmeti, dinler-arası diyalog ve genel beşerî refahın iyileşmesi konusunda ortak amaçlara ulaşabilmek için, belirli bir Müslüman kül-

türün ötesine uzanan İslamî değerler. Esasen, Gülen "önce insan, sonra Müslüman" olmaktan söz etmektedir.

Dolayısıyla, Gülen'in vizyonu sadece kişisel felsefî gelişimi değil, aynı zamanda, gönüllülük de dahil, nihayetinde yeni toplumların inşasına yol açacak doğrudan sosyal aktivizmi savunmaktadır. Gülen'in dediği gibi, "Bu yeni insanlar derin bir maneviyatı, geniş bilgi, sağlam düşünce, bilimsel mizaç ve hikmetli aktivizmle birleştirecekler. Bildikleriyle asla yetinmeyecekler, kendileri hakkında, tabiat ve Allah hakkında bilgilerini her daim artıracaklar.[3] Esasen bu kadar çok sayıda, yüzbinlerce Türkü –ve ötekileri– bir misyon benimseyip yurtdışında eğitim veren okullar yapıp, Türkiye içinde ve dışında sosyal hizmetler vermeye sevkeden şey, işte bu gönüllülük ve kişisel adanmışlıktır. Bu durum, Batı'ya sadece kuşkuyla bakan Müslümanların kuşku verici tavırlarından çok farklıdır. Gülen ilerleme ve modernite fikirleri –Batılı bir yaşam tarzını *taklit* değil, modern dünyada güvenle işlev görecek özgürleştirilmiş bir Müslüman zihnî inşa etme– peşindedir.

Esasen, açıkça ifade edilmese de, hareketin ardında yatan temel bir kavram, çağdaş ve küreselleşen bir Türkiye ve ötesinde başarıyla iş yapabilmeleri için Müslümanların *güçlendirilmesi*dir. Bu gaye, Anadolu'daki geleneksel toplumsal kesimlerden çok güçlü destek görmüştü; dindar sınıflar ve İslam ve Osmanlı gelenekleriyle gurur duyanlar artık ayağa kalkacak, eğitim alıp modern beceriler kazandıktan sonra da iş dünyası, akademi ve devlette görev alarak etkili olabileceklerdi. Alman araştırmacı Günter Seufert'in işaret ettiği gibi, "Eğitim ağı içindeki öğretmenler ve öğrenciler, büyük çoğunluğu Anadolulu girişimcilerden oluşan sponsorları ve alt sınıflar ve/veya taşralı memurlar, Gülen'in öğretilerinde kendilerinin Müslüman kalarak profesyonel ve toplumsal muhitlerini genişletmelerine imkan verecek bir strateji keşfetmişlerdi. Dahası, Gülen'in fikirleri kendilerinin kişisel eğitim başarıları ve yükselen toplumsal statülerini inançları ve ülkelerinin çıkarlarıyla meşru bir tarzda birleştirme imkanı veriyordu."[4]

Gülen'i eleştirenler buna toplumun "İslamîleştirilmesi" diyorlar; başkaları bunu inananların günümüz toplumunda –kendi değerlerini korurken– güçlü ve pratik bir rol oynamalarını sağlamak olarak görebilir. İronik biçimde, bazı keskin seküler eleştirmenler Hizmet'in potansiyel olarak Kemalist Türkiye'nin laik ideolojisine İslamî şiddet ya da kaba "devleti ele geçirme" çabalarından daha büyük bir tehdit olduğu düşüncesindedirler; zira bu barışçı ve evrimsel bir İslamî değerlerin toplum üzerinde çalışarak hayata geçirilmesi, yayılması ve yaşanması süreci, gerektirmektedir. Gülen İslamî *tebliğ* terimini kullanmamaktadır; somut başarılar üzerinden hizmet bu kavramın yerini almaktadır. •

"CAMİ YAPMA, OKUL YAP"– GÜLEN OKULLARI

İslamın, zenginlerin fakirlere yardım (zekat) ve cami yaptırma konusunda köklü bir insanî yardım geleneği vardır. Gülen bu yaklaşımı değiştirmektedir: ona göre Türkiye'nin yeterince camisi vardır; bunun yerine insanî "hayır işleri" daha faydalı bir şekilde okullar ve hastanelere yönlendirilebilir. Vizyonu sayesinde, Hizmet başlarda Türkiye, sonraları daha çok da dış dünyada yavaş yavaş geniş bir özel okullar ağı inşa etmiş olup, bu okulların sayısı bugün bini epey aşmış durumdadır. Bunlar dinî okullar değildir, ABD'deki (Katoliklerinki gibi) kilise cemaatine ait özel okullara da benzemezler. Türkiye'de Gülen okulları Millî Eğitim Bakanlığı'nın koyduğu müfredatı uygularlar. Laik Türk hükûmetleri tarafından Türk kültürünün parçası olarak devlet okullarında uzun zamandır okuttuğu İslam üzerine standart bir ders haricinde, dinî bir ders yoktur. Hizmet okulları öteki ülkelerde de o ülke hükûmetlerinin koyduğu müfredata uyarlar.

İslam ve dinî eğitim meselesi Kemalist Türkiye'de o kadar uzun zamandır siyasî bir mesele haline getirilmiştir ki, özellikle de okulların yayılması ve başarısı karşısında başlarda Gülen okulları tartışma konusu olmuştur. Gülen Hareketi'nin muhalifleri, Hizmet okullarını, çocukları ders dışında Gülen'in dinî değerleriyle etkilemeye yönelik bir "gizli ajandası" olmakla suçlamışlardır. Her ne kadar hiçbir ülkede Gülen okullarının müfredatında özel bir dinî içerik olmasa da, Hizmet mensupları çok rahatlıkla öğretmenlerin değerleri, düşünüş şekli, yaşam tarzı ve adanmışlıklarının öğrencilere bir model olmasını umduklarını kabul etmektedirler. Öğretmenler kendi yaşamlarıyla ahlakî bir vizyon ve sorumluluk örneği olmayı arzu etmektedirler. Mensupları demektedirler ki, şayet öğrenciler ilerde harekete herhangi bir nihaî katılım gerçekleştirirlerse –çoğu harekete bağlı olan– öğretmenlerinin dünya görüşü ve adanmışlık konusundaki pozitif imaj ve rol modelliklerine tepki veriyorlar demektir. Eğitimden ayrı olarak, okullar da sosyal değerler ve iyi davranışa vurgu yapmaktadır; ebeveynler de modern tesislerde verilen eğitimin kalitesinin yanısıra öğrencilerdeki disiplin, nezaket ve ciddiyeti takdir etmektedirler.

Gülen eğitim hareketinin çarpıcı bir katkısı da, laik eğitimi ve onun sosyal faydalarını –çocuklarına başka türlü dinî eğitim aldırmak isteyecek, özellikle Avrupa'daki göçmen aileler arasında bulunan– dindar aileler için pozitif bir gayeye dönüştürme becerisidir. Onlarca yıl, Avrupa'daki Türk göçmenler çocuklarını Türkiye'deki okullara göndermek suretiyle, yavrularının Türk-Müslüman kimliklerini muhafaza etmelerini sağlama almak istemişlerdir. Birçoğunun şimdi artık Nursî

ve Gülen tarafından hazırlanan yoldan gitmeyi tercih etmeleri gerçeği, yani laik eğitim almanın çocuklarının dinî kimliğini sağlamlaştıracağına güvenmeleri, haklı olarak "devrimci" diye nitelendirilebilir.[5] Bu, laik eğitim ile dinî değerlerin yepyeni bir birleşimini ima etmekte olup, dindar Müslümanlar için dinî eğitimin merkezî rolünü devralmaktadır; seküler dünyada eğitim başarıları üzerinden Müslüman gururunun elde edilmesinin bir aracı haline gelmektedir. Dahası bu, toplumsal bütünleşmede iki-yönlü bir yolu temsil etmektedir: hareket bir yandan ilk başlarda hizmete davet yoluyla orta sınıfı "İslamlaştıran" bir olgu olarak görülebilirken, aynı zamanda sözkonusu yeni dindar orta sınıfı seküler dünyayı anlayan ve içinde rahatça hareket eden bir toplumsal güce dönüştürmektedir. Bu süreç birçok öteki Müslüman ülkede dindarlar ile laik kentli sınıflar arasında var olan [aşılmaz] kültürel güvenlik duvarlarının aşılmasını sağlamaktadır.

Okulların Türkiye dışına yayılması bu olguya ayrıca şahitlik etmektedir. Başlarda Orta Asya'nın Müslüman devletleri, Kafkaslar ve Balkanlar gibi Osmanlı etkisinin geleneksel yayılma alanlarında açılmış olan okullar, daha sonra bizzat Rusya gibi Hıristiyan ülkelere de yayılmıştır. Kafkas Gürcistan devletindeki öğrencilerin, mesela, yüzde doksandan fazlası Hıristiyandır. Moskova'da bir Gülen okulu vardır. Afrika ve Endonezya'da okulların sayısı artmaktadır. Yerel elitlerin çocuklarının sayısındaki artış üzerinden esasen okullar daimî bir yüksek talep ve güvene mazhar olmaktadır. Eğitim harçları sayesinde kendi kendilerini idame ettirmektedirler.

Eğitim normalde kısmen İngilizce, kısmen de yerel dilde olup, Türkçe dersler de verilmektedir. Öğretmenler genellikle, birkaç yıllığına başka ülkelerde ders vermek, aynı zamanda yerel dili öğrenip Türkiye ve okullar için iyi niyet temin etmek amacıyla, Türkiye'den giden gönüllülerdir. Eleştirmenler Nur hareketi ve daha sonra da Gülen Hareketi'ni bir şekilde gerici ve cehalet yanlısı olarak yaftalamaya çalışsa da, olgular bunun tersini ortaya koymaktadır. Müfredatın ağırlıklı kısmını fen bilimleri, matematik ve bilgisayar bilimleri oluşturmaktadır. Öğrencilerin amacı, modern toplumda toplumun iyiliği doğrultusunda yollarını bulmak için hazırlanmaktır –açık bir evrensel insanî değerdir bu.

Tabiî Türkiye için pratik faydaları da vardır: bu okullardan mezun olanlar genellikle Türk kültürüne yakınlık duyguları beslemekte, hükûmette ve iş dünyasında Türkiye'nin yerel iyiniyet elçileri olarak işlev görmektedirler. Birçok ülkede ilk mezunlar on yılı aşkın bir zaman önce okullarını bitirmiş olup, şu anda kendi ülkelerinin hükûmetlerinde ve ticarî sektörlerinde önemli mevkiler işgal etmektedirler. Hareket ile

irtibatlı işadamları için bu aynı zamanda çok değerli bir iş ağı anlamına gelmektedir. Bu insanlar çoğunlukla bu ülkelerin çoğunda bir Türk toplumunun ilk temellerini atmışlar ve ticarî bağlar kurmanın zeminini oluşturmuşlardır. Anadolu'da birçok şehrin Orta Asya ve Kafkasya'da aralarında ticaret ve öteki bağları kolaylaştıran kardeş şehirleri vardır. Kısaca, okullar Türkiye için gerek diplomatik, gerekse ticarî açılımlar sağlayan bir tür Türk "yumuşak gücü" yaratımına yardım etmektedir.

Genel başarılarına rağmen, okullar eleştiriden azade değildir. Bazıları dışarıdaki cazibesi yüksek okullara kabul edilen çocukların büyük ölçüde o ülkenin elitlerinin çocuğu olduğundan şikayet etmektedirler. Yerel hükûmetlerin teveccühüne mazhar olmak çabası nedeniyle başlarda böyle bir şey doğru olsa bile, okullar artık bütün toplumsal sınıflardan kalifiye öğrenci kabul etmektedirler; fakir kalifiye öğrencilerin yüzde 20-25 kadarına burs verilmektedir. ABD'de bile, örneğin, Hizmet'e destek verenler tarafından çok sayıda okul açılmış olup, özellikle teknik branşlarda düşük maliyetli eğitim fırsatlarının sunulduğu bu okullarda ciddî oranda siyah ve Hispanik [İspanyolca konuşan -ç.n.] azınlıklar temsil edilmektedir.

Okullar ilk başlarda Orta Asya'nın eleştiriye veya ifade özgürlüğüne pek toleransı olmayan otoriter rejimlerinin paranoyasından sıkıntı çekmişlerdir. Özbekistan, örneğin, 1999'da Türk üniversitelerindeki 300 Özbek öğrenciyi geri çağırmıştır. [Çağırma] sebepleri, açıkça siyasî sebeplerdi: İslam Kerimov'un bir hayli otoriteryen rejimi Türkiye'deki Özbek öğrencilerin Türkiye'nin açık ortamında politize olmaları ve dışarıdaki Kerimov karşıtı aktivitelere katılmaya başlamalarından endişeliydi. Çünkü siyasal İslam Özbekistan'daki rejim-karşıtı faaliyetlerin anahtar bir yeraltı kaynağı olduğu için –bütün Müslüman dünyada olduğu üzere– Kerimov Türkiye'yi Özbekistan'daki İslamî "fundamentalizm ve terörizm"i kışkırtmakla suçluyordu. Suçlamalar saçmaydı zira gerek Gülen Hareketi gerekse Türk devleti, açıkça şiddet ve terörizme karşı çıkıyordu. Ancak 2000 yılında Özbekistan bütün Hizmet okullarını kapattı. Türkmenistan 2011'de benzer bir Türk karşıtı seyir izledi ama durum şu anda değişiyor. Şaşırtıcı değildir ki, okulların teşvik ettiği bağımsız düşünme biçimi "yaşam boyu başkan"ların yönettiği güvensiz ve katı rejimler için fazla bağımsız-zihniyetli öğrenciler yetiştiriyordu –özellikle de iyi donanımlı öğrenciler [okuldan] sonra yerel hükûmete girdiği zaman. Okulların CIA ya da İslamî fundamentalistler adına çalıştığı dedikoduları yayılıyordu. ABD Barış Gönüllüleri ve uluslararası Sınır Tanımayan Doktorlar da Türkmenistan'ın bir zamanlar tuhaf ortamından, benzer şekilde sınırdışı edilmişlerdi.

Moskova da Rusya'nın Müslüman bölgelerinde İslamî fundamentalizmin etkisinden sürekli olarak endişelenmiştir. Ancak incelemelerde Gülen okullarının "fundamentalizm" ile bir bağlantısı bulunamamıştır. Gülen okullarının da bu tür bir bağlantıyla kirlenmeye niyeti yoktur. Belirttiğimiz gibi, çok sayıda Hıristiyan öğrenci sadece Rusya'da değil, eski Sovyetler Birliği'nin başka yerlerinde de Gülen okullarına devam etmektedir. Orada okullar özel bir boşluğu dolduruyorlar: Sovyetlerin onlarca yıllık din-karşıtı kampanyalarından sonra, komünizm toplumun tek "manevî" veya ideolojik değeri haline gelmişti. Komünizm ve ideolojisinin 1991'de çökmesiyle birlikte bir ideoloji boşluğu doğdu, yeni manevî değerler için bir açlık ortaya çıktı. Gülen okulları kaliteli eğitim sunuyor ve –orada tutunmaya çalışan- radikal İslamî güçlere dengeli ve modern bir panzehir sağlıyordu; Batı'da rağbet gören bir süreçtir bu.

Gülen'in ilham verdiği okullar (ya da sık sık dendiği gibi "Türk okulları") bugün artık 120 ülkeye yayılmış durumda, ki bunların çoğu resmen Müslüman bile değildir, Afrika, Latin Amerika, Birleşik Devletler ve Doğu Asya kadar uzaktadır. Bazen daha önceden henüz Türk Büyükelçiliği veya Türk toplumunun bulunmadığı ülkelerde açılmışlardır. Sonuçta okulların, Amerikan Barış Gönüllüleri'nde olduğu gibi, yaratılan iyiniyet ortamında geniş anlamda Türk millî çıkarlarına hizmet ettiğinde şüphe yoktur. Hizmet ciddî bir uluslararası bağlantılar ağı sağlamaktadır.

Bu arada Türk hükûmetinin okullara ve dışa açılmalarına bakışında ilginç bir kayma meydana gelmiştir. Bugün Türk ordusu ve Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupalı haricî diller ve kültürlerin öğrenilmesine odaklandığını görüyoruz. Esasen, bugün Türk düşünce kuruluşlarında dışarıda yıllarca görev yapmış ve bir Orta Asya, Orta Doğu ve hatta bir Afrika ülkesinin dilini öğrenmiş genç insanlarla artık düzenli olarak karşılaşırsınız. On yıl kadar önce böyle bir şey neredeyse düşünülemezdi. Sözkonusu bireylerin edinmiş olduğu deneyim ve kültürel alan bilgisi Türkiye için değerli bir uluslararası çekirdek uzmanlık kadrosu yaratmaktadır. Türkiye'nin hızla gelişmekte olan dünyaya açılması Türk yaşamının bir zamanlarki tecrit edilmiş karakterini değiştirmiştir. Uydu TV artık Batı'dan, Balkanlar'dan, Orta Doğu ve Orta Asya'dan çeşitli dillerde programları Türk oturma odasına getirmektedir. Türklerin bu şekilde dünyaya açılması hükûmet ve iş dünyası için doğrudan faydalara dönüşmektedir. Bu başarımlar Davutoğlu yönetimi altında Türkiye'nin genişleyen yeni dış politikalarıyla da tam uyuşma halindedir.

Gülen Hareketi eğitim faaliyetlerini ABD'ye kadar yaymış, burada düzinelerce dinler-arası diyalog merkezi ve çok sayıda okul açmıştır. Türk

işadamları ve Türk akademisyenler elele verip ülke çapında 120 kadar okulu hayata geçirmiştir. Esasen, *Newsweek*'in yaptığı bir sıralamada ABD'deki en iyi 10 *charter* okulundan iki tanesi Gülen-ilhamlı okullardır. ABD'deki Gülen Hareketi mensupları, Türkiye ile ticareti teşvik ve –sponsor oldukları Türkiye ziyaretleriyle- Türkiye ile kardeş şehirler arasında karşılıklı bağlar tesis etmek amacıyla eyalet parlamentolarıyla bağ kurma konusunda da aktiflerdir.

GÜLEN BAĞLANTILI KURUMLAR AĞI

Gülen Hareketi ticarî ve finansal kurumlarının yayılması ve giderek genişleyen bir topluluğa ulaşmak için modern medyanın kullanımında çok beceriklidir. Mensupları felsefe ve teolojiden ziyade genellikle teknoloji, ekonomi ve işletme konusunda donanımlıdırlar. Hareket *Zaman* adında mükemmel bir ticarî günlük gazete çıkarmakta olup, tirajı Türkiye'deki öteki herhangi bir gazetenin tirajının iki katıdır; Sağ'dan Sol'a çeşitli görüşleri temsil eden bir dizi tanınmış köşe yazarına yer vermektedir –geleneksel Kemalistler pek azdır gerçi. Köşe yazarlarının ille de hareketin parçası olması gerekmemektedir. *Zaman* gazetecilik için yüksek standartlar koymakta, öteki birçok önde gelen Türk gazetesini karakterize eden sansasyonculuktan kaçınmaktadır; Türkiye'deki öteki herhangi bir gazete kadar, hatta onlardan daha objektiftir. Ancak Hizmet ve Gülen hakkında açıkça makaleler yayımlamakta ve bunlara yapilan saldırılara karşı çıkmaktadır. *Zaman*'ın sahipleri Türkiye'deki İngilizce yayımlanan en iyi gazete olan *Today's Zaman*'ı yayımlamakta olup, bu gazete de benzer şekilde seçkin köşe yazarlarına yer vermektedir.[6] Organizasyon yüksek tirajlı birçok Türkçe ve bir İngilizce dergiyi desteklemekte, Türkiye'de önde gelen iki TV kanalı ile bir de ABD'de İngilizce TV kanalı işletmektedir.

Müslüman dünyada düşüncenin gelecekteki gelişimi açısından belki de daha önemlisi, Hizmet'in son yıllarda Arap dünyasına da kapılarını açmış olmasıdır. Geride bıraktığımız on yıllarda Türkiye ile birçok Arap devleti arasındaki zayıf ilişkilerin bir yansıması olarak, Arap Müslümanlar çoğunlukla Türk laikliğine kuşkuyla bakmışlar ve Türkiye'nin basitçe NATO'nun ve Batılı çıkarların Orta Doğu'ya sapladığı hançer olduğuna inanmışlardır. Araplar arasında Hizmet'in amiral gemisi hareketin ilk Arapça dergisi olan *Hira*'dır; Suudî Arabistan'da Hicaz dağlarında Peygamberin ilk ilahî vahiyleri aldığı mağaraya atıfta bulunan, çok anlamlı bir isim. Dergi Arap entellektüellerine hitap etmekte, dinî ve sosyal meselelerde tartışma ve münazarayı teşvik edip Hizmet'in düşüncesini tanıtmayı amaçlamaktadır. İlginçtir ki derginin en yüksek

tiraja sahip olduğu yer, hareketin görüşlerinin ilke olarak daha az kabul görmesi gereken, resmen Selefî zemine sahip Suudî Arabistan'dır. *Hira* Mısır, Fas, Ürdün, Cezayir, Suudî Arabistan, Yemen, Sudan, Kuveyt, Moritanya ve Birleşik Arap Emirlikleri dahil birçok ülkede toplantılar ve konferanslar düzenlemiş, 2.500'ün üzerinde entellektüeli çalıştaylar için Türkiye'ye davet etmiştir. Mısır'da, Yemen'de ve Fas'ta birçok yerde açılmış olan Gülen okullarının Arap bilim adamlarıyla teması artmaktadır. Bu gelişmeler Arap dünyasında İslamî düşünüşe yeni girdiler sağlamakta ve Türkiye ile Arap dünyası arasında köprü kurulmasına yardım etmektedir; özellikle de Arap siyasî söylemini hâlâ dinle ilgili sorular domine ederken. Her ne kadar Hizmet tamamen bağımsız çalışsa da, Diyanet'in dışarıdaki resmî faaliyetleriyle paralellikleri bulunmaktadır.

Hizmet'in kayda değer bir varlık tesis edemediği tek yer, belki de Şiî İran'dır. Geçmişte Gülen İran kültür ve siyasetiyle arasının pek iyi olmadığı görüntüsü vermiştir; İran İslam Cumhuriyeti'nin İslamdaki arzu edilir olmayan radikal düşünceleri temsil ettiğini düşünmüştür; buna karşılık İran'ın da Gülen okullarına kuşkuyla bakıyor olması muhtemeldir. Hizmet ile İran arasında bağlar kurmak iki-yönlü bir yol olmalı. Fakat Gülen İslamda mezhepçiliği kuvvetle reddetmekte; Hizmet Türkiye'deki geniş gayri Sünnî Alevî toplumuna yönelik açılımları teşvik etmektedir. İran'ın Batı ile ilişkileri geliştikçe, gerek Gülen ve gerekse İran daha kolay temasa geçebilirler.

Gülen örgütü daha önceleri ilk amiral gemisi kurumu olan ve belli başlı iç ve dış meselelerle ilgili kolokyumlar organize eden Türkiye Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nı kurmuştu. On beş yıl boyunca bu kurum -Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, ateist, muhafazakar, ilerici, solcu, laikçi- Türkiye'de geniş bir görüşler yelpazesini temsil eden önde gelen çeşitli yazar ve düşünürler, profesyoneller, sanatçılar ve devlet adamlarının günümüz Türkiyesi ve dünyasının belli başlı toplumsal ve kültürel sorunlarını tartışmak üzere bir araya geldiği kayda değer bir yıllık yuvarlak masa buluşması olan Abant Platformu'nun sponsorluğunu yapmıştır. Sözkonusu forumlar, böylesi çeşitlilik arzeden rotasyona tâbi üyelerinin yaptıkları tartışmalar ve mutabık kaldıkları hususlar üzerine son derece anlamlı ve derinlikli sonuç raporları yayımlamıştır. Forumun kilit önemde bir amacı devleti ve toplumu, daha liberal bir Türkiye ve hareketin kendi geleceği için hayatî önem taşıyan meseleleri kamuoyu önünde ele alıp tartışmaya teşvik etmektir. Bu konular genel olarak kamuoyu önünde fazlaca tartışılamayacak kadar "hassas" kabul edilirdi ama Gülen'in daha geniş bir şekilde konuşulmasını istediği konulardı bunlar. Mesela İslam ve laikliğin anlamı; din, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin mahiyeti; çok-kültürlülüğün niteliği ve içerimle-

ri; toplumda etnisitenin rolü; hukuk devleti ilkesi altında demokratik devlet; toplumsal uzlaşmada çoğulculuğun önemi; savaş ve demokrasi; küreselleşmenin siyasî, iktisadî ve kültürel boyutları; ve Kürt Meselesi. Bu belki de Türkiye'de bugün en kapsamlı ve anlamlı yıllık entellektüel buluşmadır. Bu tartışmalar –Kemalist ortodoksi tarafından genellikle hasıraltı edilen bu tür meselelerin tanınması ve anlaşılması için daha uygun bir atmosfer yaratmış, bu da Abant Platformu forumlarını yenilikçi bir entellektüel katkı haline getirmiştir.

İŞ DÜNYASI

Hareketin mensupları Türkiye'deki en büyük İslamî banka olan Bank Asya'yı işletmektedirler. (Dünya çapında, Gülen'le hiç ilgisi olmayan binlerce İslamî banka mevcuttur. İslam faizi bir tür tefecilik olarak gördüğü için, İslamî bankalar bunun yerine yatırımların müstakbel kâr payını önermektedirler ve toplumun gelişimi bağlamında daha toplumsal yönelimli amaçlar taşıma eğilimindedirler. ABD'de J.P. Morgan Chase'in yanısıra, Deutsche Bank ve HSBC gibi finansal kurumların hepsi de İslamî bankacılık hizmetleri sunmaktadırlar.) Bank Asya'nın başarısı müşteri portföyünün sadece dinibütün Müslümanlardan ibaret kalmayıp, çok daha geniş bir yelpazeye uzanmasını sağlamıştır.

Harekete destek veren işadamları denizaşırı yatırım yapmayı finansal açıdan yararlı bulmakta, yurtdışında okullar yapılmasını desteklemeyi, aynı zamanda Türk diyasporasının parçası olarak yerel işyerleri açmayı ve de yerel elitlerle bağlar kurmayı hayır işlerinin çağdaş bir şekli olarak görmektedirler. Gülen kurumları topluluğu, kocaman bir tek şirketi temsil etmemektedirler; bunlar merkezî bir kontrol ya da tek bir yönetim altında toplanmış da değildirler. Gülen Hareketi mensuplarının kendi çaplarında becerileri, fonları ve etkilerinin en iyi şekilde kullanılacağını düşündükleri alanlarda faaliyet gösteren bireysel organizasyonlar veya işletmelerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

DİNLERARASI DİYALOG

Gülen'in yazıları ve vaazları kendisinin dinin modern çağda ayırıcı değil, insanlığın iyiliğine hizmet eden birleştirici bir güç olması gerektiğine dair inancını yansıtmaktadır. Hoşgörü değerleri ile öteki inançları anlama çabası ve dinî topluluklar-arasında diyalog, karşılıklı saygı için, şüphe ve çatışmanın önlenmesi ve anlamlı bir dinî hayat yaşamak için hayatî derecede önem taşır. ABD'de mesela, merkezi Houston'da bulunan Gülen Enstitüsü'ne ilave olarak, ülke çapında ve dünyada Dinlerarası Diyalog Merkezleri bulunmaktadır. Sözkonusu merkezler çoğu kez farklı topluluklarda aynı değerlerin çeşitli dinî ifadelerini öne çıkarır bi-

çimde, ortak endişe konusu meselelerle ilgili toplantılar, seminerler ve tartışmaları teşvik etmektedirler. Bunlar İslamı anlatmak ve İslamofobi ile mücadele etmek için kilit enstrümanlardır. ABD'nin orta-Batı bölgesinde Hizmet'in sponsorluğunu yaptığı birçok merkeze yaptığım ziyaretler sırasında, dinler-arası meseleler hakkında düzenlenen tartışma toplantıları ve seminerlere birçok Hıristiyan aktivistin aktif katılımına hayretle şahit olmuştum. Katılımcılardan birçoğu bu toplantılar ve Türkiye'ye yaptıkları sponsorlu ziyaretler sonucunda İslam hakkındaki görüşlerinin değiştiğinden bahsediyordu.

Gülen'in bizzat kendisi geçmişte Papa II. John Paul, Patrik Bartholomeos (Doğu Ortodoks Hıristiyan cemaatinin lideri) ve İsrail Baş Hahamı'nın yanışıra, Türkiye'deki belli başlı Yahudi liderlerle, hahamlarla ve Hıristiyan papazlarla görüşmüştü. Türkiye'deki azınlıkların çoğu Gülen örgütünün azınlıkların desteklenmesi ve korunması konusunda samimî ve açık olduğuna inanmaktadır. İnsan hakları Gülen'in ifadelerinde sık sık geçen anahtar bir kavramdır. Diyalog, hareket mensuplarının çeşitli konularda toplantılar ve karşılıklı ziyaretler için öteki topluluklarla ortak bir zemin bulmada kullandıkları sembol bir sözcüktür. Bu faaliyetler sadece sosyal açıdan faydalı olmakla kalmamaktadır; hareketin takipçileri *bu tür etkinliklerin aslında İslamın yaşanması anlamına geldiğine* inanmaktadır. Birçok gayri Müslim de, bu faaliyetlerin düzenlenmesine samimiyetle yardımcı olmaktadır.

Said Nursî'de olduğu gibi, Gülen'in İslama yaklaşımının anahtar bir unsuru da, İslamı şimdi ve burası için anlamlı, günümüz hayatında insanların manevî ihtiyaçları ve endişeleriyle irtibatlı kılmanın önemidir. Günlük beşerî ilişkileri yeni bir inançla demleyen bir yaşam tarzıdır bu. Gülen'in kanaatine göre İslam ütopik bir inanç olmamalı fakat bu hayatta erişilebilir, içgörü ve anlayış kadar psikolojik rahatlık ve huzur da sağlayan bir şey olmalıdır. Bu fikirler, dayanağını Kur'an'daki şu ayette bulmaktadır: "Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez" (2:185).

Aynı ruhla hareket, Türkiye ve dışarıdaki insanî felaketleri hafifletmek için çalışan *Kimse Yok Mu* adlı bir insanî yardım örgütü işletmektedir. Bu faaliyetler aynı zamanda camileri, Sufî tekkeleri, okulları, kütüphaneleri, hastaneleri, kamusal altyapı ve fakirler için açılmış evleri destekleyen erken dönem Osmanlı-İslamî yardım vakıfları geleneğini yansıtmaktadır. Yine bu tür etkinlikler bir dereceye kadar Diyanet'in dışarıdaki çalışmalarına benzemektedir. Ancak Gülen yaklaşımı, Gülen'in sivil toplumun merkezî önemi inancıyla uyumlu şekilde, insanî yardımı devletin değil, sivil toplumun görevi olarak görmektedir.

Gülen Hareketi manevî dünyada olduğu kadar maddî ve ticarî dün-

yada da rahatça çalışan ilginç bir modernist İslamî örgütü temsil etmektedir. Çalışmalarının öteki ülkelere yayılması, başlangıç itibariyle İslamî-odaklı bir hareketin, nasıl üzerinde ittifak edilen sosyal gündemlerle ilgili küresel işbirliği içine girebileceğini göstermektedir. Devletçi olmayan bir düzlemde, büyük ölçüde zamanlarını, enerjilerini ve hayatlarını hareketin gelişmesine adamış insanlara dayanan tabandaki etkinliği nedeniyle dikkate değerdir. Küresel olarak hareket İslamî değerlere dayalı sosyal aktivizmin en ileri şeklini temsil etmekte, faaliyette bulunduğu toplumlarda, özellikle de birçok yerde karmaşa, öfke ve şiddetin egemen olduğu zamanlarda pozitif bir etki yapmaktadır. Hizmet *adanmışlık* –kişisel taahhüt ve kendini adama– terimine vurgu yapmaktadır. Takipçilerinin çokluğu bu kavramın bugünün dünyasındaki cazibesini hatıra getirmektedir. Bu arada çoğunlukla iyi iş bağlantıları da önermektedir.

MODERNLEŞMENİN ANLAMI

Bütün İslamcıların yüzyüze olduğu anahtar soru şudur: modernleşmenin anlamı ve mahiyeti nedir? Cevabın politikayla ilgili acil içerimleri vardır. Ayrıca, görmüş olduğumuz gibi, reform ve Batı ile ilişkiler bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıl'da yapılan tartışmalardan kaynaklı asırlık bir meseledir bu. Acaba Batılılaşma moderniteye giden tek vasıta mıdır? Batılılaşma modernleşmeyle aynı şey midir? Doğulu ve Batılı kültürlerin bir arada yaşaması gibi pratik sorunlarla Gülen, belki de öteki pek çok Müslüman hareketten daha açıkça cebelleşmektedir. Bu tür sorunları ilk ele alan kişi kendisi değildir; bu sorular Müslüman düşünürleri yüzyıllarca meşgûl etmiştir. Fakat Gülen çeşitli dinlerin mensupları arasında algılanan ortak değerler temelinde bir işbirliği çerçevesi ortaya koymaktadır.

Daha önceden belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde liberaller, Batı medeniyetinin –büyük servet üretme ve dünyaya hakim olma kapasitesine sahip güçlü devletler inşa etme yetisinin gösterdiği– bilim ve teknolojideki geçici üstünlüğünü rahatlıkla kabul ediyorlardı. Ancak Osmanlılar bu üstünlüğü, *geçici bir olgu* olarak görüyorlardı; Batı, çeşitli nedenlerle, modernitenin ilk versiyonuyla "oraya ilk önce varmıştı," o kadar. Osmanlılar başarının bu sırlarını eninde sonunda kendilerinin ve dünyanın geri kalanının da öğreneceklerinden ve kendilerinin de benzer gelişme seviyelerine erişeceklerinden emindiler. Gelişmekte olan dünyada son birkaç on yıldır ortaya çıkan çarpıcı yeni ekonomik güç sözü edilen o erken algıya büyük haklılık kazandırıyor: Batılı üstünlük şimdi artık gerçekten geçici görünüyor.

Daha önceleri Türkiye'deki İslamcı düşünce akımları Batı'dan, onun gücü ve saldırganlığından ve de kendi icadı bir dünya düzeni empoze etme girişiminden derin bir kuşku duyuyorlardı. Fakat AKP –Gülen cemaatinin de anahtar bir unsuru olduğu, büyüyen bir işadamları sınıfı tarafından geniş ölçüde desteklenen– küreselleşmeye *kucak açan* yeni yaklaşımıyla daha evvelki Türk İslamcı düşüncesinden keskin bir şekilde sapmış olan ilk İslamî siyasî partiydi. Yine de, Müslüman dünyada pek çok kişi, içine işlemiş acımasız ve materyalist bir hegemonya arzusuyla hareket ettiği gerekçesiyle Batı'yı lanetlemeye devam etmektedir. Batılı milletler birçok gelişmekte olan ülkede manevî temelden yoksun toplumlar üretiyor olarak algılanmaktadır –ki bunun, sonunda Batı'nın felaketinin tohumları olacağına inanıyorlar. Birçok İslamcının işaret ettiği üzere, sorun Batılıların Hıristiyan olmaları değil, toplumsal değerleri itibariyle artık Hıristiyan *olmamaları*dır; manevî prensipten yoksun görünmektedirler.

Gülen maddî ve manevî iki dünyanın, her biri diğerinin başarısı için hayatî önem taşımak üzere, bir arada var olmasının çok önemli olduğuna inanmaktadır. Batı'nın maddî başarılarını mümkün kılan bilimsel ve rasyonel teorilerini kabul eden canlı bir Müslüman dünya arayışındadır. Ancak gerçek anlamda sağlam bir medeniyet inşa edebilmek için maddî kazanımlara *eşlik etmesi* gereken manevî değerlerin teşvik edilmesi gerektiği konusunda da ısrarlıdır. İslamın bu manevî değerlerinin birçoğunun Müslüman dünyanın bu kadar büyük bir bölümündeki geri kalmış devletler, işlevsiz toplumlar ve zayıf yönetişime hapsedilmiş olduğunu düşünmektedir. İslamda açık bir manevî gelenek mevcuttur; bunun Müslüman dünyanın modernite ve maddî başarı arayışını yaratıcı bir şekilde –ama kendi kültürü çerçevesi *için*de kalarak– biçimlendirmesine imkan tanınmalıdır.

Gülen Müslümanları Batı'nın körü körüne kabulü ya da körü körüne reddi şeklindeki ikiz tuzaklardan uzak durmaya teşvik etmektedir. Bunlardan birincisi Batılılaşmayı modern bir uygarlık yaratmanın *tek yolu* olarak görür; "Batılı olan her şeyi üstün, ilerici, gelişmiş görüp eleştirmeden benimseyen ve başkalarını kabule zorlarken, kendi yerli veya millî değerlerini de aşağılayanlardır bunlar."[7] Bunlar İslamı modernleşmenin önünde bir *engel* olarak görür; bu süreçte kendi İslamî medeniyet değerlerini de fırlatıp atma riskine girerler. Bu yaklaşımın sonunda vardığı yer, Kemalist modernizasyon kalıbıdır.

İkinci tuzak ise, madalyonun öteki yüzüdür: moderniteyi İslam kültürüne *yabancı*, tamamen Batılı bir proje olarak görmek; bunun vardığı yer ise Batı ile ilgili her şeyin reddidir. Batı'yı Müslüman toplumla

ilgili her yanlışın kaynağı olarak şeytanlaştırır. Müslüman devletleri ve kültürünü egemenliği altına almak için Batılı güç kullanımını, *Batılı düşüncenin tamamını* yozlaşmış görüp reddetmenin gerekçesi olarak algılar. "Gülen'e göre bu tepkilerin ikisi de, körü körüne taklit de, öfkeli reaksiyon da yersiz olup, İslamî öğretide hiçbirinin de sağlam bir temeli yoktur."[8]

O halde iki gelenek nasıl uzlaşabilir? "Gülen İslam ile modernite arasında bir orta yol arayışında değildir; ona göre İslamın bizzat kendisi bir orta yoldur. İslam, mutlak dengenin 'orta yolu'dur –materyalizm ile spiritualizm arasında, rasyonalizm ile mistisizm arasında, dünyevîlik ile aşırı-çilecilik arasında, bu dünya ile öte dünya arasında"...[9] Bu, sonunda, Gülen Hareketi hakkında neyin gerçekten "modern" olduğunu açıklayabilir. Aynı meselelerle boğuşan Müslüman dünyanın geri kalanını bu kavramların doğrudan ilgilendirmesinin sebebi de budur.

Georgetown'dan Cizvit alim Thomas Michel, Gülen cemaatinin mensuplarıyla ilgili çalışmalarına dayanarak, şu sonuca varmaktadır:

> Bu insanlar açıkça modern insanlar, dünyevî ilimler konusunda iyi eğitim almışlar ama insanî ve manevî değerler konusunda samimî endişeleri var. Bu değerleri kendi davranışları yoluyla öğrencilere aktarmak istiyorlar. En son teknolojik gelişmeleri, karakter formasyonu ve yüksek ideallerle bir araya getiren birinci sınıf bir eğitim veriyorlar. Gülen okulları, bence, Gülen'in moderniteyi manevî değerlerle uzlaştırma çabasının geçerliliğinin en etkili kanıtıdır. Bu, şu anda dünyada devam eden en çarpıcı ve gelecek vaat eden eğitim girişimlerinden biridir.[10]

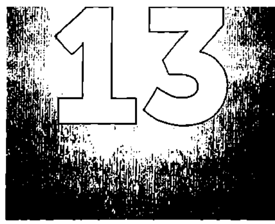
GÜLEN'E YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Gülen Hareketi'nin başarısı, gücü ve artan etkisi bazı eleştirileri de gündeme getirmiştir. Hizmet'e yönelik en ciddî eleştiri, hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, toplumsal ve siyasal bir güç olarak eski hakimiyetlerini kaybetmekte olan Kemalist elitlerden gelmiştir. Radikal Kemalistler geleneksel olarak Gülen, Nursî hareketi ve bütün öteki dinî örgütleri yıkıcı, gerici, reaksiyoner ve Kemalizmin ve ordunun korumaya yemin ettiği laik devlete bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bunlar Hizmet'in başarısını Kemalist devletin kazanımlarının ve onun din-karşıtı güvenlik duvarlarının felâketi olarak görmektedirler.

Ancak zaman değişmiştir. Toplum liberalleşmiş, kentleşme gelişmiş, yeni nesiller olsun, yeni sosyal arkaplanlar olsun, burjuvazi değerlerine sahip bir geniş orta sınıf olsun, hepsi de toplumsal sahneye çıkmıştır. Sözkonusu kayda değer yeni demografik ve toplumsal gerçeklikleri yansıtır şekilde, Türkiye'nin her yanında tutumlar değişmiştir. Türkiye'de

eski dinî ve kültürel Osmanlı İslamî geleneğine yönelik yeni bir rahatlık ve memnuniyet düzeyi sözkonusudur. Kamu kurumlarında başörtüsü takan kadınlara karşı, kamusal alanda dindarlık ifadelerine ya da dinî yönelimli örgütlerin varlığına karşı daha fazla yumuşama meydana gelmiştir. Türkiye'nin başarılı bir şekilde küreselleşmiş bir ekonomiye kavuşması ve dışarıda daha çok ses getirmesinden Kemalistler bile memnundur. Bunların hiçbiri de Türkiye'de "bir İslam devleti" kurmak ya da Şeriat hukukunu uygulamak yönünde güçlü bir duygusal yönelim var anlamına gelmemektedir; bizzat Gülen Hareketi böyle bir arayışı kategorik olarak reddetmektedir. Hizmet, giderek daha seküler bir dünyada modern seküler bir Türk toplumu realitesini açıkça kabul etmektedir. Devlet yasal dinî faaliyet karşısında *tarafsız* kaldığı ve eskiden olduğu gibi faaliyetlerine düşmanca davranmadığı sürece, laikliği benimseme konusunda Hizmet'in bir sıkıntısı yoktur. Hizmet mensupları ayrıca kendilerininki gibi bir manevî hareketin devlete bağımlı ya da ona ihtiyaç duyar olmaması gerektiğine, hatta, esasen devlet gücüyle doğrudan bir bağlantının hareketi yozlaştırabileceğine inanmaktadırlar.

Klasik Kemalist Gülen eleştirisi zamanla yumuşarken, bu kez 2011 yılından başlayarak kamusal sahnede beklenmedik yeni bir siyasî mücadele kaynağı baş göstermiştir; bu defa iki hakim İslamî örgüt olarak bizzat Hizmet ve AKP arasında. Her iki taraftan gelen keskin ve dozu giderek artan bir dizi sözel saldırı ciddî bir siyasî kriz yaratmıştır. İslamî gruplar arasındaki –her tarafta potansiyel yeni siyasî yatak arkadaşları yaratıyor görünen siyasî bir öfke içinde cereyan eden– bu kapışma, gelecek bölümün konusudur.

İSLAM ŞEKİLLERİ

Türkiye'de İslamî Sahnede Çatlak

Modern Türk tarihi, öteki şeyler yanında, dinî hareketler ve örgütlerin devlet içinde nasıl yasal bir statü kazandığına ve de bir zamanlar fena halde sekülerize olmuş elit bir toplumda toplumsal saygınlık kazandığına şahittir. İdeolojik anlamda bir insan kişisel olarak olayların bu şekilde gelişmesinden memnun da olabilir, üzülebilir de. Ancak demokratik pratik, tolerans ve çoğulculuk açısından bakıldığında, geçmişe kıyasla bu durum açık bir ilerleme anlamına gelmelidir.

Aynı zamanda, dinî grupların ve örgütlerin bu yeni çeşitliliği tartışma alanını genişletmiş, aralarında farklılıklar ve hatta rekabet yaratmıştır. AKP ile Hizmet arasında 2000'li yılların başlarında büyük işbirliği olmasına rağmen, 2013 itibariyle aradaki farklılıklar beklenmedik, giderek dozu yükselen ve şaşırtıcı derecede sert bir kamusal kapışmayla ortaya dökülmüş, böylece aralarında yeni ve ciddî bir mukavemet testi ortaya çıkmıştır. Meselelerin teoloji ile bir ilgisi yoktur; ama siyasî değerler, politika tercihleri, toplumsal güç ve siyasî etki meseleleriyle, çok ilgisi vardır. Başbakan Erdoğan'ın –görünüşe bakılırsa, yönetişimin bütün yüzlerini kendisinin domine etmesine yönelik bir ruhsat olarak yorumladığı- 2011 seçim zaferinden sonra yönetişim tarzının daha düzensiz, oynak ve buyurgan bir yöne doğru kaymaya başlamasıyla iki grup arasında gerilim tırmanmıştır. Erdoğan adına bu tür siyasî yanlış hesapların ilk ciddî işaretleri 2013 Gezi Parkı ayaklanmalarıyla belirgin şekilde uç vermiş, bu olay kendisinin bir politikacı ve parti lideri olarak düşüşünün başlangıcını işaretlemişti. Hataları arttıkça, vaktiyle sahip olduğu etkileyici siyasî inceliği ve saygı telkin etme yetisini kaybetme işaretleri göstermiştir. Finansal yolsuzluk ve skandal vaktiyle sahip olduğu güçlü itibarı daha da zayıflatmıştır.

GEZİ PARKI KALKIŞMALARI VE BUNLARIN MÜSTAKBEL TÜRK YÖNETİŞİMİ İÇİN İÇERİMLERİ

8 Mayıs 2013 günü İstanbul'un Gezi Parkı'nda yapılan küçük bir gösteri Türkiye'yi erken uyarısı olmayan dramatik bir iç siyasî krize sürüklemiştir. Mutedil bir olay büyümüş ve –çok geçmeden ülkedeki büyük şehirlere sıçrayan ve bir aydan fazla süren- hükûmet-karşıtı ayaklanmalara dönüşmüştür. Birkaç on yıldır ülkede örneği görülmeyen bu kamusal karışıklıklar AKP hükûmetine ciddî bir uyarı anlamına geliyordu. Olay halkın birçok kesiminin hükûmetten duyduğu memnuniyetsizlik birikimini hızlandırmış görünüyordu. Büyük Orta Doğu boyunca hüküm süren çok daha şiddetli kaos bağlamında Gezi Parkı olaylarının ne olup ne olmadığını büyük resmin içinde anlamak önemlidir. Birincil kıvılcım, görünüşte pek iyi düşünülmeden yapılmış bir kentsel dönüşüm projesiydi: İstanbul'un meşhur Taksim Meydanı bölgesinde küçük bir parkta bulunan birkaç ağacın kesilip alanın geniş bir cami ile tarihi Osmanlı kışlası şeklinde dizayn edilen bir alışveriş merkezine dönüştürülmesi öngörülüyordu. Birçoğu bunu genişleyen modern İstanbul'da patlayan inşaat furyasında bir müteahhidin başka bir arazi kapması olayı olarak algılamış; çevreci aktivistler buna tepki olarak gösteri yapmışlardır. Düzgün yönetilmiş olsa, belediye –kamuoyuna danışmak ve şehrin bu sembolik olarak "Batılı" kalesiyle ilgili tüm meselelere kulak vermek suretiyle- dönüşüm planlarına karşı yapılan bu ilk ve mutedil gösteriyi kolayca yatıştırabilirdi. Bunun yerine İstanbul polisinin göstericilere göz yaşartıcı bomba ve orantısız güç kullanımıyla karşılık vermesi, bu olayı hızla AKP hükûmetinin zaafiyetini izhar eden ciddî bir iç krize dönüştürmüştür.

Park konusundaki ihtilafın yüzeyinin altında ise, içerde kişisel olarak Erdoğan'a ve çevre meselesini çok aşan boyutlarda AKP politikalarına karşı birikmiş bir memnuniyetsizlik yatmaktaydı. Kargaşa şu veya bu biçimi alarak dağınık şekilde haftalarca devam etmiş, şiddet eylemlerine girişen bazı göstericiler tarafından kamu malına zarar verilmişti. Sonuçta çok sayıda insan öldürüldü, polis şiddetiyle yüzlercesi yaralandı, binlerce insan da geçici olarak gözaltına alındı. Cumhurbaşkanı Gül diyalog ihtiyacı ve ifade özgürlüğünün korunması gereğinden söz eder, Parlamento Sözcüsü* polis tarafından göstericilere karşı "aşırı şiddet" kullanılmasından dolayı özür dilerken, Erdoğan uzlaşmaz bir tutum takınmış, göstericileri aşağılayıp lanetlemiş ve olayın arkasında AKP'ye düşmanlığı olan yabancı ellerin ürünü bir komplonun bulunduğunu ima etmiştir. Dönüşüm planının devamı konusundaki kararlılığını ilan

* Meclis Başkanı. (çn)

etmiş, durumun hassasiyeti karşısında hissiyatını kaybetmiş katı ve kibirli bir lider izlenimi vermiştir.

Karışıklıklar İstanbul'dan Ankara'ya ve düzinelerce başka şehre sıçradıkça, bir kısım yabancı medya olayları –devam etmekte olan Arap Baharı'nın ruhunu yansıtırmış gibi- bir "Türk Baharı" olarak tasvir etmeye başlamıştır. Ancak bu adlandırma realiteyi çarpıtmakta ve Türk siyasetinin en temel unsurlarını kavramakta acze düşmektedir. *Arap Baharı* uzatmalı Arap *diktatörlükleri* ve berbat durumdaki iç şartları hedef alıyordu. [Oysa] *Türk* protestoları adil seçimlerle –bir kere de değil, tam üç kere– meşru bir şekilde seçilmiş, alabildiğine zayıf ve dağınık muhalefet partilerine karşı ülkenin yaklaşık yarısının seçmen desteğini kazanmış bir hükûmetin politikalarına yönelmişti. Kavga, Batılı basının çoğunluğunun ima ettiğinin aksine, halkın seküler kesimlerinin dindarlara karşı kavgası da değildi ama daha ziyade on yıldan fazladır süren belirli AKP politikaları, koşulları ve kişiliklerine karşı bir kavgaydı.

Başbakan tarafından durumun iyi idare edilememesi bir yana, olayın gelişimi aynı zamanda demokratik hükûmeti bir kez daha hukuk-dışı yollarla devirmeyi uman bazılarındaki o eski zihniyetin hâlâ devam ettiğine işaret ediyordu –bir askerî darbeyi "meşrulaştıracak" kadar karışıklık yaratacak ulusal gösteriler ve siyasî hoşnutsuzluğun olduğu o eski günlerin geri getirilmesi meselesi. Ortodoks Kemalistlerin dinî partiler ve kamusal alanda dinin ifadesine karşı daimî antipatisi uzun zamandır mevcuttu. Fakat bu defa AKP –kendisinin orduyu siyasetin dışına itip ülkede daha fazla demokratik bir düzen kurulması yönündeki adımlarını destekleyen- Türk *laik liberaller*inin de oyunu almıştı. Ne var ki, AKP'nin 2011'deki seçim zaferiyle birlikte, birçok siyasî gözlemci Erdoğan'ın seçim zaferlerini kendisine [ülkeyi] istediği gibi yönetme konusunda tam yetki verilmesi olarak algıladığına inanmaya başlamıştı– demokratik süreci seçimlerden ibaret görme durumu. Bir demokraside seçim zaferi gerçekten de yönetme yetkisi verir ama mutlak bir yetki değildir bu. Hükûmetin kendisine oy vermeyenler de dahil herkes adına yönetmesi ve çeşitli meselelerde kamuoyu ile düzenli olarak istişare etmesi gerekir. Erdoğan eleştirmenleri kendisini kolay sinirlenen, teyakkuz halinde ve agresif bir politik tarza sahip, mütehakkim bir tarzda yönetme eğiliminde, kendisininkinden farklı olan görüşlere saygısı olmayan biri olarak tasvir etmektedirler.

Genel kamuoyu hükûmet tarafından para yedirilerek satın alınmış görünen Türk anaakım medyasına özellikle kızgındı; medyanın geniş kesimleri devam eden ciddî gösterileri ve ayaklanmaları uzun zaman görmezden gelmişti, bazen bunlardan hiç bahsetmiyordu –bir demokraside kabul edilebilir bir durum değil.

Erdoğan'a da haksızlık etmemek bakımından, şunu da belirtmek önemlidir ki, mesele siyasî yelpazenin birçok kesimi tarafından istismar edilmişti: birçok muhalefet unsuru çok geçmeden gösterilere dahil olmuştu. Her biri asıl park meselesini bir kenara bırakıp kendi politik ve oportünist emellerinin peşindeydi. Aşırı milliyetçiler, Türkiye'nin Kürt Sorunu'nun çözümü için Kürt milliyetçisi PKK ile müzakerelerde hükûmetin kaydettiği ciddî ilerlemeyi rayından çıkarabilmek için hükûmeti zayıflatmayı umuyorlardı. Gerek Sol'dan gerekse Sağ'dan radikaller, devam eden gösteriler ve kalkışmaların, orduyu kışlasından yine dışarı çıkıp devletin güvenlik meselelerinde bir kez daha Kemalist gözetimci rolünü üstlenmeye kışkırtmasını umuyor görünüyorlardı. Muhalefet partilerinin bazı üyeleri kendi partilerinin seçimlerde AKP'ye karşı başarısız olmasının ve esasen ufukta yakın gelecekte kesin bir seçim zaferi konusunda AKP'ye meydan okuyacak hiçbir siyasî parti görememenin derin endişesi içindeydiler. Gerçekten de, AKP'nin seçim zaferinin yan-ürünlerinden biri de neredeyse bütün siyasî muhalefetin paralel uyanışıydı: görülebilir gelecekte seçim kazanma şansı olan mâkul bir alternatif parti ya da lider sahnede görünmüyordu –2013 sonunda Erdoğan kişisel bir skandal yüzünden yara alıncaya kadar. Esasen, Gezi kargaşasının bazı katılımcıları seçilmiş başbakanı ve partisini hukuk-dışı yollarla iktidardan indirmeyi –ayaklanmaları ve kargaşayı ülke çapına yaymak suretiyle ülkeyi yönetilemez hale getirmeyi veya hükûmeti, muhalefete duyulan sempatiyi artıracak tarzda, daha sert önlemler almaya kışkırtmayı– gerçekten ummuşlardı. Bundan birkaç ay sonra Mısır'da Müslüman Kardeşler hükûmetine karşı yapılan askerî darbe tam da Türkiye'deki eski askerî darbeler kitabından alınma bir senaryo idi, Türkiye'de belki küçük bir aşırılıkçı grubun Gezi Parkı kalkışmalarını istismar ederek başarmayı umduğu şeyin modeli.

Karışıklıklar birkaç hafta içinde sakinleşti ama duygular kabarık kalmaya devam etti ve ülkenin siyasî havası mutedil ama önemli bir değişime maruz kaldı. Bütün bu olanlarla ilgili sorulması gereken temel soru, AKP'nin, özellikle de Erdoğan'ın bu tecrübeden ne tür dersler çıkardığıydı. Erdoğan milletvekili (dolayısıyla başbakan) olarak dönemi 2015'te sona erince, Türkiye'nin seçilmiş cumhurbaşkanı olmayı arzu ediyordu. Aynı zamanda anayasayı –kendisine daha fazla yetki verecek gelişmiş bir başkanlık sistemine dönüştürecek şekilde- değiştirme arzusu vardı. Gezi Parkı krizi kesin olarak bu plana desteği zayıflattı. Bu arada Erdoğan, muhaliflerinin kendisini iktidardan indirmek için tevessül edebilecekleri her türlü "hukuk-dışı" yöntemler konusunda paranoya sınırlarında gezinen belirgin bir sinirlilik hali göstermişti. AKP esasen başbakanlığı sona erdikten sonra Erdoğan'ın oynayacağı rolün

belirlenmesi konusunda siyasî dönüm noktası niteliğinde bir olayla karşı karşıya kalmıştı. Parti liderliği için AKP içinde başka rakipler de vardı, mevcut Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Parlamento Sözcüsü Bülent Arınç dahil. Fethullah Gülen de krizi idare ederken Erdoğan'ın -uzlaştırıcı olmaktan ziyade- kullandığı tahrik edici dil ve zorba tutumundan memnuniyetsizliğini ifade etmişti. Birçok gözlemci için ayaklanmalar ve sonrası gelişmeler AKP devrinin sonunun başlangıcını işaretliyordu.

AKP VE HİZMET: KAPIŞMAYA GİDEN YOL

On yılı aşkın bir süre AKP genel olarak şaşırtıcı derecede olumlu başarımlarla dolu bir sicil elde etmeyi başarmıştır, daha önceki bütün seçilmiş Türk hükûmetlerini her bakımdan kesinlikle geride bırakan başarılardır bunlar. Yine de, çok sayıda iş yapılmadık kalmıştı: Türkiye'nin hâlâ demokratik kurumların ve pratiğin derinleştirilmesine, iç etnik ve mezhebî farklılıklar[dan kaynaklı sorunlar]ın çözülmesi yönünde mesafe katetmeye, sosyal adaletin derinleştirilmesine, yargı bağımsızlığının güçlendirilmesine ve de iktisadî kazançların daha adil dağılımına ihtiyacı vardı. Türkiye'nin uzun dönem geleceği konusunda iyimser olmak için gayet iyi nedenler var. Ancak, çok muhtemel olmamakla beraber, Türk demokrasisinin yine de üç hayatî konuda geri gidişler yaşaması ihtimal dahilindedir: Kürt taleplerine barışçı çözüm bulamama; AKP içinde, özellikle de Erdoğan'ın şahsında, otoriteryen eğilimlerin derinleşmesi; en düşük ihtimalle de, yönetime askerî müdahalenin geri dönmesi.

AKP ve Hizmet hareketi 2002 seçimlerinde ortak hareket ettiler, bu sayede AKP iktidara geldi. Her iki grup da daha evvelki Kemalist hükûmetler döneminde kovuşturmalardan ve yargısal tacizlerden muzdarip olmuşlardı. İslamî hareketler için özgürlükleri genişletmek, İslamı yeniden canlandırmak, askeriyenin iç siyasete karışmasını engellemek ve bürokrasi üzerindeki Kemalist hakimiyeti kırmak yönünde ortak bir arzuyu paylaşıyorlardı. Gülen seçimlerde bir İslamcı partiyi daha önce hiçbir zaman desteklememişti; daha evvelki İslamcı partilerin gereksiz ölçüde provokatif olarak gördüğü İslamcı ajandalarına güvenmemişti; bunun yerine daha yumuşak Kemalist ajandaları kendisine daha az düşmanca olan geleneksel merkez-sağ seküler partilere sempatiyle bakmıştı. Ancak 2002'de Gülen AKP'nin yeni bir şeyi temsil ettiği inancıyla hareket etti: Erbakan'ın (1997 Askerî Darbesi'yle devrilmiş olan) İslamcı Refah Partisi'nin riskli ve ideolojik duruşunun ötesine geçmiş ve daha pragmatik değişimden yana olan bir İslamî parti. Hizmet'in gayri resmî olarak AKP'ye desteği ve ciddî oy potansiyelinin o zaman partinin büyük seçim zaferinde oldukça önemli rolü olmuştu. (Rakamlar çok değişik: bazılarının iddiasına göre Hizmet'in takipçileri potansiyel olarak sekiz

milyon gibi yüksek bir rakama erişebilir; AKP kaynakları ise 2014'te Hizmet üyelerinin seçmenlerin sadece yüzde üçünü teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir.)

2010'da Gülen'in Erdoğan'ın anayasal reform konusundaki referandumuna verdiği hararetli ve açıksözlü desteği de referandumdaki sağlam AKP zaferine büyük ölçüde katkıda bulunmuştu. Sözkonusu referandum, öteki şeyler yanında, yargıya yapılacak atamalarda (ABD'de olduğu gibi) siyasetçilere daha fazla yetki veriyordu. Yargının yönelimi konusunda bu olay bir dönüm noktası olmuştur. Daha evvel yargıçlar kendi haleflerini fiilen kendileri belirliyorlardı. Bu sistem birçoklarının gözünde yargının felsefesi ve pratiği üzerindeki Kemalist kıskacın sürdürülmesine hizmet ediyordu. Kemalistler, doğru şekilde, (AB'nin tavsiyeleriyle de uyumlu olan) bu yeni anayasal adımın –eski ve yerleşik Kemalist yargı yapısını zayıflatma konusunda- Erdoğan'ın siyasî gücünü daha da konsolide edeceğini anlamışlardı. Hizmet de yargının –dinî örgütler üzerindeki kısıtlamaları hafifletecek ve de Hizmet'in kendi üyelerinin seçilmesine fırsat yaratacak- yeni ve daha geniş yargısal felsefelere açılmasını kuvvetle desteklemişti.

Ne var ki, Türkiye'nin iki büyük İslamî hareketi politika gündemindeki meselelerle ilgili farklılaşan yaklaşımlar benimsemişti. Daha evvelki İslamcı partilerin geleneğinden doğmuş olan AKP, doğal olarak bir siyasî parti gibi hareket etmiştir; partinin siyasî gündemine kaçınılmaz olarak günün siyasî koşulları, kişilikleri ve meseleleri damgasını vurmuştur. Buna karşılık apolitik Nur hareketinden doğmuş olan Gülen Hareketi, açık siyasî aktivizmden kaçınmış -kişisel dönüşüm, sosyal aktivizm ve eğitim programları üzerinden İslama yeniden hayatiyet kazandırılması üzerinden- doğrudan toplumsal değişim üzerinde odaklanmıştır. Birbirinden farklılaşan bu yaklaşımlar bunların arasında doğal perspektif farklılıkları doğurmuştur. En basit düzeyde, bir siyasî örgüt olarak AKP mecburen seçime dönük güç koalisyonları yapıp seçimleri kazanmanın derdindedir; bütün siyasî partiler gibi o da, devlet enstrümanlarını gelecek seçimde kendisine avantaj sağlayacak şekilde kullanmak ister. Hizmet, her ne kadar Gülen ve harekete mensup bireyler -yönetişimi, toplumu ve de kendi programlarını etkilediği ölçüde- siyasî ilkeler ve eylemlerle ilgilenmekte ve taraf olmakta ise de sonuçta bir siyasî örgüt değildir. Hizmet'in temel amacı örgütsel sosyal faaliyetini devam ettirip genişletme özgürlüğünün peşinden koşmak ve devletin –daha önceki on yıllarda yaptığı gibi- kendisinin sivil eylem özgürlüğünü bloke etmemesini temin etmektir. Fakat bunun da ötesinde, hareket –çoğulculuk ve herkes için insan hakları değerlerini, hukukun üstünlüğünü, toplumsal ahenk arayışını, dürüst politikacılara ihtiyacı

ve demokratik pratiğin sürdürülmesini içeren- kendi iyi yönetişim anlayışına da samimiyetle bağlıdır. Gülen'in bizzat kendisi giderek artan biçimde, Türkiye'nin müstakbel refah ve istikrarı için hayatî olduğunu düşündüğü kritik meseleler üzerine periyodik olarak beyanat verme arzusunda olmuştur.

İslamî değerlerin ve sivil amaçların yerine getirilmesine yönelik bu politik ve apolitik yaklaşımların her biri de eşit derecede geçerlidir; her biri kendi güçlü ve zayıf yanlarıyla birlikte. Siyasî rota esas itibariyle –yönetişim üzerinden– yukardan-aşağı bir yöntemle işlerken, toplumsal bir hareket aşağıdan yukarıya değişime vurgu yapar. Her ikisi de geniş anlamda siyasî ve toplumsal moralite meseleleriyle ilgilenirler. Erdoğan –büyük ölçüde retorik olarak– kamusal alanda alkol tüketimine ne derece izin verileceği, tek-cinsiyetli yurtlar, zina ve kürtaj meseleleriyle ilgili olarak zaman zaman -birçok liberalin yoldan saparak bireysel ahlak anlayışı alanına girmek olarak gördüğü- politikaları savunmuştur. Ancak bu meseleler sadece bireysel ahlakı ilgilendirmez, çoğu zaman toplumsal ahlakı da ilgilendirir. Gülen Hareketi buna karşılık moralitenin yasalarla düzenlenmesinden uzak durmuştur. Esasen, günümüz İslamcıları artan biçimde artık, kanunla tepeden empoze edilen ahlakîliğin değerinin sınırlı olacağını teslim eder görünmektedirler: ahlakî bir değeri ve anlamı olacaksa moralite kişisel, bireysel, gönüllü tercihten fışkırmalıdır. Suudî-Selefî mecburî cemaat namazları modeli, örneğin, günümüz toplumlarıyla uyumlu olmaktan uzaktır. Bu modelin zorlayıcı karakteri –sadece mecburî ibadetleri yerine getiriyorsa- birey için sınırlı ahlakî değer üretmekte ve basitçe devletin toplumu kontrol altında tutmasının bir aracına dönüşmektedir.

Yine de Hizmet'i tamamen "siyasetin dışında" da sayamayız: daha büyük siyasî ve dinî özgürlüklerin sözkonusu olduğu geçen on yılda, hareketin mensupları, bireyler olarak –öteki kurumlar yanında– yargı ve emniyet örgütleri içinde –Kemalistlerin hakim olduğu dönemde uzun zaman mahrum bırakıldıkları- pozisyonları doldurmak suretiyle iktidar koridorlarına erişimin tadını çıkarmışlardır. Hizmet, kendi mensuplarının da, şayet ehilse -herhangi bir gruba mensup öteki her vatandaş kadar- bu kurumlarda hizmet vermeye hakkı olduğunu ileri sürmektedir. Hizmet bu kurumların bir daha asla kendisine ya da bu bağlamda AKP'ye, sadece İslamî yönelimleri nedeniyle ideolojik olarak düşman olanların tekeline bırakılmamasını temin etmeye de çalışmıştır. Hizmet böylece yıllar içinde bürokrasinin bazı kilit mevkilerinde önemli bir etki gücüne kavuşmuştur fakat üyeleri bir blok olarak değil, bireyler olarak hareket etmektedir. Ancak üst düzey bir AKP sözcüsü 2014'te, AKP ile Hizmet arasında karşılıklı ateşli suçlamalar sırasında, Hizmet üyelerinin yargı-

daki temsil gücünün %15'i geçmediği halde "bütün kilit noktaları" ele geçirmiş olduğunu söylemiştir."[1] Bu ifadenin doğruluğunun teyit edilmesi neredeyse imkansız olmakla birlikte, yargıdaki siyasî görüşlerin çeşitliliği dikkate alındığında, pek muhtemel gözükmemektedir.

Gülen ayrıca hareketinin tek bir siyasî partiyle asla irtibatlandırılamayacağını ve günlük siyasetin üstünde olması gerektiğini belirtmiştir. Hizmet'in formel programları devletten oldukça bağımsız çalışmaktadır. Dahası giderek AKP'ye eleştirel bakmaya başlasa bile, Gülen'in hiçbir zaman hiçbir noktada devlet-karşıtı olmaması çarpıcıdır. Esasen, öteki ülkelerdeki -içinde yaşadıkları baskıcı otoriteryen devlete düşman olan- çok sayıda İslamcı ile taban tabana zıt biçimde, Gülen daima Türk devletinin güçlü bir destekçisi olmuştur; yargısal tacize maruz kaldığı zaman bile asla devlet aleyhine konuşmamıştır. Kendisi Türk milliyetçiliği ile İslam arasında bir çelişki görmeyen farklı bir Türk/Osmanlı İslam anlayışı geleneğinden gelmektedir. 1980 Darbesi sırasında –geniş çaplı ulusal kargaşa ve aşırı sol örgütlerden gelen şiddet tehdidinin olduğu bir zamanda– askeriye Gülen'i, yeni bir Türk-İslam sentezi –solcu bir düşmana karşı milliyetçilik ile dinî bir araya getirmeye dönük devletin yeni ideolojik düzeni– oluşturmaya yardım etme konusunda faydalı biri olarak görmüştür.

Gülen devletle din işleri konusunda herhangi bir rekabet veya çatışmadan da kaçınmaktadır. Din ile ilgilenen resmî devlet organı olarak Diyanet ile, toplum tabanlı gayri resmî bir örgüt olarak Hizmet arasında ciddî bir ayrım yapar. Diyanet'in otoritesine karşı saygılıdır. Kamuoyu önünde Diyanet'in herhangi bir resmî İslam yorumuyla çelişebilecek dinî kanaat serdetmekten kaçınır. Diyanet'in resmî olarak odaklandığı nokta, nihayetinde, dinî öğreti ve organize dinin altyapısıdır. Hizmet bu alanlarda rekabet etmemekte; daha geniş anlamda sosyal refah ve insan toplumunun manevî durumu gibi sorunlar üzerinde odaklanmaktadır. Bundan dolayı iki örgüt, Türkiye'deki maneviyat meseleleri konusunda birbirinin rakibi olmaktan ziyade tamamlayıcısı durumundadır. Dahası Kemalist siyasî iktidarın gerilemesiyle ve Diyanet'in dine saygı ve destek yönündeki yeni politikalarıyla birlikte Diyanet ve Hizmet'in -din ve moderniteye yaklaşımlarında farklı olsalar bile- ortak bir anlayışı paylaşmaması için bir sebep yoktur. Sorunlar ancak, diyelim ki, AKP Diyanet'i bir şekilde Hizmet'e karşı politik bir silah olarak kullanmaya karar verirse, çıkabilir.

HİZMET VE BÜROKRASİDEKİ NÜFUZU

Uzun Kemalist iktidar devrinde Türkiye'de siyasî ve dinî söylemin sefaleti ve kutuplaşması Kemalist siyasî lügatçede açık şekilde yansımasını

bulmuştur: onlarca yıl kamusal söylemde siyasî yelpazeyi betimleyen gerçekten de sadece iki kelime kullanılırdı –ya "ilerici," ya da "gerici" ve çağdışı. Nötr bir siyasî terim olarak "muhafazakar" bile çok az kullanılırdı. Bu yoksullaştırılmış ve yarı-Leninist siyasal lügatçe, Kemalist olmayan, devletçi olmayan herhangi bir düşünüş şeklini kenara itmek, aşağılamak ve dışlamak için tasarlanmıştı. Nur ve Gülen hareketleri kovuşturmaya uğradıkları onlarca yıl boyunca varlıklarını korumak için son derece ihtiyatlı hareket etmişlerdi; devlet kontrollü medyada imajları nezaketsiz bir şekilde *yobaz* –cahil, fanatik, bağnaz ve gerici– olarak resmedilmişti.

Hükûmetin yıllarca kovuşturmasından sonra, Hizmet hâlâ yeniden hükûmet tacizine uğrama ihtimaline karşı ihtiyatlı davranmaktadır –Kemalist iktidarın düşmesinden sonra azalan bir ihtimaldir bu. Bu nedenle 2013 sonu gibi yakın bir tarihte bile AKP [yönetimi] altında Millî İstihbarat Teşkilâtı'nın (MİT) Hizmet'le ilgili dosyalar açmaya ve AKP içindeki şahsiyetlerle bilgi paylaşmaya devam ettiğini gösteren yeni delillerin ortaya çıkmasına son derece hassasiyet göstermişti.[2] Bugün, Hizmet'in –geniş çaplı medyası, yayınları, iş ve eğitim faaliyetleri ve birçok mensubunun devlet bürokrasisi içindeki pozisyonlarıyla- kamusal alanda ciddî şekilde boy göstermesi üzerine, bazı Kemalistler artık en korktukları şeyin başlarına geldiğine inanmaktadırlar: "gerici" güçler artık Kemalist devrimin kazanımlarını tersine çevirmeye başlamıştır. Gülen'in sert eleştirmenlerinin iddiasına göre hareket artık emniyet, yargı ve hükûmetin diğer branşları içine "sızmıştır." Tabiî Türk polisi yıllar boyunca hiçbir zaman siyasetin tamamen dışında kalmamış, geçmişte bazı Ergenekon komplocularının da önde gelen enstrümanlarından biri olmuştur.

Hizmet'in takipçileri "sızma" suçlamasını hiddetle reddetmektedir; herhangi bir dinî veya siyasî inanış mensubu öteki bütün Türk vatandaşları gibi ehil başvuru sahiplerinin orduya, yargıya veya emniyet güçlerine katılmaya eşit hakları olduğunu iddia etmektedirler; anahtar kriter, kendilerinin kişisel gündemlerine değil, devlete hizmet etmeleridir. Kim olursa olsun pozisyonunu kötüye kullananların haklı nedenle işten atılması gerektiğini ileri sürmektedirler. Fakat uzun bir süre Gülen takipçileri gerçekten de bağlılıkları konusunda sessiz kalmışlardır zira biliyorlardı ki bu durum hemen ayrımcılık, muhtemel kovuşturma ve işten atılmakla sonuçlanabilirdi. Zorlu askerî yönetim dönemlerinde, solcu veya milliyetçi ideolojiler dahil Kemalist olmayan siyasî veya dinî inanışlara sahip bireylerin çoğu kendilerinin siyasî aidiyetleri konusunda sessiz kalmışlardır. Buna rağmen Hizmet üyelerinin aidiyetleri

konusunda erken dönemlerdeki sessizliği *takiye* ya da "İslamî kendini gizleme" suçlamasına maruz kalmıştır. Bugün, hareket kabul gördüğü, hatta birçoklarınca hayranlık duyulduğu toplum içinde, daha rahat nefes almaktadır. Üyeler serbestçe devlet işlerine başvurabilmektedir. Ancak geçmiş kovuşturmaların hatıraları mevcut olup, "bir daha asla" kararlılığı, kovuşturma ve soruşturma örgütlerinin Hizmet'in seküler düşmanlarının eline geçmemesi arzusunu etkilemektedir. Fakat, bizzat AKP'nin düşman haline gelebileceği, öngörülebilir miydi?

KİMİN "DERİN DEVLET"İ?

"Derin devlet" kavramı başlangıçta askeriye ve öteki önemli siyasî ve güvenlik teşkilatları üzerindeki onlarca yıllık uzatmalı Kemalist hakimiyet için kullanılırdı. Ergenekon soruşturmaları ve Kemalist yönetici elitlerin gerilemesi, Kemalist ve milliyetçi çevrelerin -kavramı tersine çevirerek- AKP ve Erdoğan'ı, yeni buldukları iktidar üzerinden, özellikle de Ergenekon soruşturmaları üzerinden, bürokrasiyi kendi menfaatleri için manipüle etmek suretiyle, kendi derin devletlerini devreye sokmakla suçlamalarına sebep olmuştur. Oysa gerçekte tabiî ki, bundan bürokratik tarafsızlık imajı zarar görse de bütün siyasî gruplar -kendilerini kayırmak üzere- bürokratik atamaları ve politikaları kontrol etmek için yarışır.

Şu anda eleştirmenleri, Hizmet mensuplarının devlet içinde eski düşmanlarını itibarsızlaştırmaya yetecek güce eriştiğini iddia etmektedirler. Ergenekon soruşturmalarında Hizmet'in damgasının AKP'ninkinden bile daha büyük olduğunda kuşku yoktur; sonuçta AKP soruşturmalara daha fazla siyasî denge getirme ihtiyacı hissederken, Hizmet yasaların çiğnendiğine inandığı yerde ilkesel bir duruşu tercih etmiştir. Ancak bazı Hizmet eleştirmenleri, başına bir şey gelmesini istemeyenlerin bugün artık kendilerinin bu hareketi açıkça eleştirmemeye dikkat etmeleri gerektiğini iddia etmektedirler. Bu durumun en meşhur örneği önde gelen araştırmacı gazeteci Ahmet Şık'ın başına gelenler; İmamın Ordusu başlığını taşıyan kitabı Gülen ve Hizmet hareketini eleştiriyordu ki, bir mahkeme 2012 yılında kitabın taslağına elkonması emrini verdi. Şık Ergenekon Davası konusunda bilgi sızdırmak suçundan bir yıl hapse atıldı; daha sonra serbest bırakıldı, kitabı yayımlandı fakat çok sayıda Türk bu davanın Şık'ın Hizmet üyeleri tarafından yargı tacizine maruz kalmasıyla sonuçlanan sahte suçlamalar içerdiğini düşünmektedir. Bu tür durumlar bazı Gülen muhaliflerinin yargının kendilerine karşı da kullanılabileceğinden çekinmelerine sebep olmaktadır. Türkiye'de her zaman olduğu üzere, geçmişte bizzat Gülen'e yöneltilen suçlamalar gibi siyasî zeminde yargısal sûiistimallerin uzun bir mazisi vardır

ve dikkatle irdelenmelidir. Bağımsız bir yargı, onu oluşturan farklı insanların görüşlerinden bağımsız olarak, yasal sürece müstakbel güven bağlamında hayatî önem taşımaktadır. Bugün Türk siyasetinde devam eden mücadelelerden biri de budur.

Hizmet'in iç işleyişi konusunda kamuoyundaki bilgi eksikliği hareketin nihaî emelleri konusunda kuşkuları olanların endişelerini körüklemektedir. Örgütün çapı ve etkisi dikkate alındığında, eleştirmenler sözkonusu harekette şeffaflığın olmamasının bir endişe kaynağı olduğuna işaret etmektedirler. Bu eleştiri bir ölçüde doğrudur. Hareketin gerek kuşkuları dağıtmak ve gerekse öteki ülkelerdeki İslamî örgütler için açık ve şeffaf bir finansal girişim modeli olarak hizmet ifa edebilmesi için daha fazla şeffaflığa ihtiyacı vardır. Fakat Gülen tabiatı icabı ihtiyatlı, onlarca yıllık devlet tacizi ve baskısı karşısında temkinli davranan bir insandır. Her ne kadar hareket içindeki çeşitli temas noktaları ve örgütleri arasındaki ilişkiler ve bağlantılar kamuoyu tarafından bilinse de, hareketin hiyerarşisi tamamen kamuya açık değildir.

Gülen'in kendisi otoriteryen 1982 Anayasası'nın yeniden yazılması da dahil, devletin geniş gündemli bir reform yönünde ilerlemesini arzu etmiştir. Bu, Hizmet'in Türk liberallerle paylaştığı bir amaç olup AB'den de güçlü destek görmektedir. Daha önceleri bizzat AKP de bu tür amaçları desteklemiş fakat Erdoğan 2011'deki son seçim zaferinden beri, Gezi Parkı olaylarının da gösterdiği gibi, daha otoriteryen ve hoşgörüsüz bir tarza kaymıştır. Bu durum Türk siyasetinde onlarca yıldır süregelen güçlü lider yönetimi örüntüsünü yansıtmaktadır; usta bir siyasetçi olan Erdoğan -demokratik süreci germe ve hatta istismar pahasına- giderek artan biçimde toplumun elinden geldiğince daha fazla veçhesini kontrol hevesinde olmuş, sadece seçim zamanında sorumlu davranma gereği duymuştur. Bir dizi mesele hakkında yaptığı çoğu kez haşin yorumlarla toplumun hatırı sayılır bir kısmını kızdırmıştır. Medya üzerindeki kontrolünü artırıp eleştirmenlerini sindirmek istemiştir. Erdoğan'ın savaşçı eğilimleri, 2014-2015'teki önemli seçim ortamında –önce ülke çapında yeni belediye başkanlarının, ardından 2014 yazında yeni bir cumhurbaşkanının ve nihayet 2015'te yeni bir parlamento ve yeni bir başbakanın belirlendiği bir dizi seçim– tarafından bileylenmiştir. Böylece Erdoğan, her zamanki mükemmel siyasî canlılığıyla, bir de seçim haleti ruhiyesinin hırçınlığıyla hareket etmiş; siyasî rakipleri ve muhaliflerine karşı kullandığı en güçlü savunma ve silah, uzlaşmadan ziyade, daima saldırı olmuştur.

Erdoğan ile Gülen arasındaki sürtüşmenin bir kaynağı budur: Hizmet, toplum içinde ve -Erdoğan'ın sınırlı bir kontrol gücünün olduğu- bürokrasi üzerinde ciddî bir ses ve temsil gücüne kavuşmuştur. İçgüdüsel

olarak domine edemeyeceği siyasî güçlerden hazzetmeyen Erdoğan artık Hizmet'i, önemli bir seçmen kitlesi olan, kendisine karşı birçok mütedeyyin Müslümanı ve başkalarını etkileme potansiyeline sahip, muhtemelen tehlikeli bir rakip gibi görme eğilimindedir. Gülen –gücün abartılması ya da sûiistimali olarak gördüğü şey için- başbakanı açıkça eleştirme ve yürütmenin sınırsız eylem özgürlüğü hevesi üzerinde daha sıkı anayasal kontrol çağrısı bağlamında, tetikte bir gözlemci rolünü üstlenmeye yeltendikçe, bu endişe daha da artmıştır.[3]

AKP içinde, aralarında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Parlamento Sözcüsü [Meclis Başkanı] Bülent Arınç'ın da bulunduğu, Erdoğan'ın ölçüsüz yorumları ve eylemlerinden endişe duyan birçok kilit şahsiyet vardır. Bunlar onun giderek artan oranda sert kişisel yönetişim tarzının yavaş yavaş sadece başbakanın değil, AKP'nin de seçmen desteğini azaltmasından korkmaktadırlar. Bu durum halihazırda –AKP'nin bir parti olarak ne istediği, ne de ihtiyaç duyduğu- Hizmet ile ciddî bir kırılmaya yol açmış durumdadır. Öte yandan, Erdoğan'ın algılanan düşmanlarına serbest stil sözel saldırıları ve içine düştüğü finansal skandallar kendisine daha evvel oy vermiş birçok kişiyi, özellikle de liberal kentli nüfusu kendisinden uzaklaştırmıştır. Yine de AKP'nin 2014 Mart'ındaki –yaygın olarak Erdoğan'ın siciliyle ilgili referandum olarak görülen- belediye seçimlerindeki parlak başarısı, genel kamuoyunun AKP'nin –ekonomi yönetimi dahil- uzun ve etkili siciline öteki partilerden hâlâ daha fazla güvendiğine işaret etmiştir. Erdoğan belediye seçimlerini kendi kişisel siyasî sicilinin tam olarak aklanması şeklinde yorumlamış ve kullandığı intikamcı dil hiç hız kesmemiştir; bu da başbakanın kişiliği etrafında dönen kutuplaşmanın derinleşmesine sebep olmuştur. Bu çatışmacı tarz, başbakan ile onu desteklemeyenler arasında daha uzlaşmacı bir ton hakim oluncaya kadar Türk siyasetini canlı tutmanın garantisidir. Ülkedeki bu ciddî siyasal, toplumsal, iktisadî ve hatta kültürel geçiş döneminde Erdoğan'ın tarzını ve siyasî kabiliyetinin bu şekilde kötüye kullanımını, değiştirmesi pek muhtemel görünmemektedir. Şayet başbakan bunu yapamıyorsa, her ne kadar kendisi Erdoğan'a doğrudan meydan okuma konusunda oldukça ihtiyatlı olduğunu ortaya koymuş olsa bile mevcut Cumhurbaşkanı Gül sözkonusu uzlaşmacı kişiliği temsil edebilir. Gül'ün Cumhurbaşkanı olarak müstakbel eylemleri süregiden bir seçim mücadelesi ortamında AKP'nin geleceği ve ülkenin topyekûn istikrarında anahtar bir değişkendir.

AKP-GÜLEN ANLAŞMAZLIĞININ BÜYÜMESİ

AKP ile Gülen arasında daha baştan ortaya çıkmış olan bir vurgu farkı, Ergenekon soruşturmalarının ele alınması bağlamında gündeme gel-

miştir. Her iki örgüt de resmî ve gayri resmî devlet takibinin doğrudan kurbanı olmuşlardır. Ergenekon soruşturmaları sona yaklaştıkça AKP mümkün olduğu yerde askerî gücün kalan unsurları ile öteki Kemalist kurumlar ve unsurlarla pragmatik işe yarar bir uzlaşma arayışında olmuştur. Ancak Hizmet mensupları ve askeriyenin siyaset üzerindeki vesayetini eleştiren başkaları, bütün Ergenekon entrikacılarının tespiti ve kökünün kazınması, eski müdahale ve takip mekanizmalarının dağıtılması ve [sorumluların] tümünün yargılanması konusunda daha kararlı davranıyorlardı. Başlangıçta Erdoğan Ergenekon soruşturmalarını hararetle desteklemişti fakat daha sonra (pek çoğu Gülen destekçisi olan) polis soruşturmacıları ve savcıların –bazıları sonunda aklanan- çok fazla sayıda kişinin gözaltına alınması konusunda belki de fazla gayretkeş olduklarına inanmaya başlamıştı. Bu arada AKP'nin kazanması gereken müstakbel seçimler vardı ama Hizmet'in yoktu. Özellikle de 2013 sonunda kendi partisine yöneltilen ciddî yolsuzluk suçlamaları nedeniyle (aşağıya bakınız) üzerindeki baskı arttıkça, Erdoğan -askeriye ve ülkedeki ulusalcı unsurların yeniden desteğini kazanma ve herhangi bir aşırılığı Hizmet'e fatura etme arzusuyla- Ergenekon ve Balyoz davalarının kimi unsurlarının yeniden görülmesi ihtimalinden söz etmeye başladı. Mart 2014'te Anayasa Mahkemesi eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'u "haklarının ihlal edildiği" gerekçesiyle serbest bıraktı; kendisi daha önce Ergenekon komplosundan dolayı müebbet hapis cezasına çarptırılmıştı. Yine de, Erdoğan'ın Ergenekon sürecine önceden verdiği güçlü destekten geri adım atması kendisinin oportünist bir görüntü vermesine sebep olmuştu, özellikle de Yargıtay'ın Ekim 2013'te Ergenekon mahkûmiyet kararlarını oybirliğiyle onamasından ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin birçok kilit sanığın mahkumiyetiyle ilgili başvuruyu reddetmesinden sonra. Bütün Yargıtay'ın Hizmet mensupları kadar ulusalcılar, Kemalistler ve İslamcılar dahil çeşitli siyasî görüşlerden yargıçlar içermemesi pek inandırıcı değil; buna rağmen mahkemenin kararı oybirliğiyle alınmış. Bundan dolayı Ergenekon Davası, gerçek suç teşkil eden eylemler için gereken kovuşturma ile aşırıya kaçan takip hevesi arasındaki dengeyi henüz kurabilmiş değildir; dava çok politize olmuş bir mesele olmaya devam etmektedir.

İsrail, Suriye ve Orta Doğu'ya yönelik AKP politikaları konusunda da ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Kamuoyu önünde bu farklılıklar en azından Gazze limanlarına yönelik İsrail ablukasını kırmak üzere yola çıkan bir Türk filosunun İsrail askerî güçleriyle çatıştığı Mayıs 2010'daki *Mavi Marmara* olayına kadar gitmektedir. Gülen, eylemin Türkiye adına gereksiz derecede provakatif olduğunu düşünüyordu. AKP'nin Müslüman Kardeşler partileri ve Arap dünyasındaki –[Gülen'in] kendilerine karşı

içgüdüsel bir güvensizlik duygusu taşıdığı- öteki İslamcılarla olan yakın ilişkilerini de onaylıyor değildi. Buna karşılık, AKP içinde birçokları (ve Türk kamuoyunun çoğunluğu) İsrail ve ABD politikalarını eleştirmekten imtina etme konusunda Gülen'le aynı fikirde değildi. Gülen benzer şekilde Erdoğan'ın Esed rejimini devirmek için Suriye'nin iç çatışmalarına hâlâ devam eden –kendine fazla güvenen- müdahalesini eleştiriyordu; bu eleştirel görüş –Erdoğan'ın Suriye politikasını pervasız, riskli, başarısız, maliyetli bulan ve bizzat Türk toplumu içindeki stresi artırdığına inanan- Türklerin çoğunluğu tarafından da yaygın olarak paylaşılmaktadır. (Bkz. Bölüm 10, AKP dış politikası ve Bölüm 21, Suriye.)

Birbirine kin besleyen ilişkiler Kürt politikaları konusunda da ortaya çıkmıştır. Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) ve Kürt ayrılıkçı örgütü PKK arasındaki gizli müzakereler –Yargı gözetimi dışında Kürt liderlerle yaptıkları gizli görüşmelerden dolayı, AKP politikasını ve istihbarat yetkililerini yürütme bağımsızlığının yetkilerini aşmakla eleştiren- Gülencilerle arada görüş ayrılığı doğurmuştur. Gerek Erdoğan gerekse Gülen, Kürt Sorunu'nun çözümünü hararetle desteklemektedirler fakat Gülen potansiyel ayrılıkçı gündemleri nedeniyle hem güçlü ama illegal Kürt ulusal hareketi (PKK) ve hem de legal Kürt Partisi BDP'ye (Barış ve Demokrasi Partisi) daha eleştirel bakmaktadır. Hizmet Kürt halkı arasında BDP ile rekabet halinde kayda değer bir taraftar topluluğu kazanmış durumdadır.

Gülen prensip olarak yürütme gücünün kötüye kullanılmamasını temin etmek istemektedir, özellikle de Millî İstihbarat Teşkilâtı üzerinden zira kontrolsüz kaldığında bu kurum yeniden Hizmet veya AKP'nin siyasî rakipleri aleyhine dönebilir. Öte yandan Erdoğan kendisinin yürütme yetkisine meydan okuyabilecek maksimum yargı bağımsızlığından çekinmektedir. Bir kez daha, bunlar esas itibariyle siyasî sürecin ilkeleri, yürütme yetkisinin sınırları ile yargı bağımsızlığının derecesi konusundaki münakaşalardır; Türkiye'de uzun zamandır siyasî bir futbol maçı yani. Burada bile gerek Gülen gerekse AKP adına bazı tutarsızlıklar sözkonusudur: sırasıyla -şu veya bu- güçlü bir siyasî veya ideolojik yönelimin elinde olduğu müddetçe, yargı ne kadar bağımsız olmalıdır?

Gülen, Erdoğan'ın basının eleştirilerini boğma gayretleri şeklindeki tartışmalı mesele üzerine AKP'yi kamuoyu önünde eleştirme konusunda liberaller ve muhalefet partilerine katılmıştır. Gülen kurumlarının amiral gemisi Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, Nisan 2013'te basın özgürlüğünün önemi konusunda sert bir beyanat yayımlamıştır –Erdoğan'a açık bir tokattır bu. AB normlarına atıf yaparak Türk basınının uzatmalı hastalıklarının birçoğuna parmak basan beyanatta, "mesela siyasî baskı, ticarî menfaatler veya otosansür gibi basın özgürlüğünü kısıtla-

yan her girişim, demokrasiye aykırıdır ve kabul edilemez" deniyordu. Politikacılar ya da kendi ticarî menfaatlerini koruma veya eleştirel gazetecileri kovma derdindeki medya patronları tarafından "medyanın baskı altına alınması" dolambaçsız bir dille kınanıyor; gazeteciler "mesleklerinin haysiyeti ve ilkelerini" savunmaya davet ediliyordu."[4] Türkiye'deki öteki pek çok siyasî grup da AKP'nin basın üzerindeki gücünü aynı şekilde eleştirmektedir.

Erdoğan dindar Türkler arasında potansiyel rakip güç olarak Gülen Hareketi'nin etkisinden giderek daha fazla endişelenmeye başlamıştır, özellikle de gelecekteki seçimlerde Gülen'in takipçilerini AKP'den desteklerini çekmeye teşvik etme ihtimali dolayısıyla. Hizmet ile Erdoğan arasındaki gerilim büyüyünce, Erdoğan oldukça kışkırtıcı bir işaret fişeği göndermiştir: Gülen'in Türkiye'deki kurumsal ağının temellerinden birine, özel ders verilen kurumlara ya da "dershaneler"e karşı hücuma geçme tasarısı. Bu okullar çok önemli olan üniversite giriş standartlarına erişmelerini sağlamak üzere, öğrencilere yardım konusunda yaygın olarak duyulan ihtiyacın karşılanmasını sağlamaktadırlar. AKP yönetimi altında üniversitelerin sayısının hızla artmasına rağmen, Türkiye'de hâlâ talebi karşılamaya yetecek kadar üniversite bulunmamaktadır. Hizmet ülke çapındaki bu tür binlerce dersanenin yaklaşık dörtte birini işletmekte olup, öğrencilerin düşük maliyetle sınavlara hazırlanması hizmeti vermektedir. Bunlar Hizmet için hem bir gelir kaynağı, hem de Hizmet'e yeni takipçiler kazandıracak bir etki aracı işlevi görmektedirler. Kaliteleri farklı olsa bile, ülkede dersanelere olan ihtiyaç ortadan kalkacak değildir. Erdoğan açıkça Hizmet'i rahatsız edip baskı altına almanın bir yolu olarak, dersanelerin kapatılmasını istemiştir; dersanelerin ülke çapında Hizmet için önemli bir gönüllüler havuzu yaratmasından endişeli olması muhtemeldir. Hizmet öfkeli vaziyette ve tetikte beklerken dersanelerin kapatılmasına karşı kamuoyundan bir tepki yükselmiştir. AKP'nin içinde bazıları da Erdoğan'ın bu hareketinin hem aşırı provakatif, hem de mantıksız olduğunu düşünmüştür.

2013 Kasım'ında solcu basın, AKP'nin 2004'ten başlayarak, askeriyenin de teşvikiyle, Hizmet üzerinde derin nezaret ve kontrol sağlamayı düşünmeye istekli olduğunu ima eden haberler sızdırmıştır. O günden beri Hizmet Millî İstihbarat Teşkilâtı'nın Hizmet mensupları hakkında dosyalar tutup bunu AKP liderlerine ilettiğini iddia etmektedir. Erdoğan ve AKP içindeki bazı kesimler Hizmet'in, vaktiyle büyük ölçüde AKP'nin tekelinde olan "İslamî ses"in ciddî bir alternatifi olmasından endişelidirler.

Bazı gözlemciler, bir siyasî parti kurarak Hizmet'in güçlü örgütünü zamanla resmî siyasete de uzatmaya karar verebileceğinden söz etmiş-

lerdir.[5] İlke olarak Hizmet'in bir siyasî parti kurmasına engel olacak bir şey yok tabiî. Fakat böyle bir adımın atılması hiç de muhtemel değildir zira bu hareketin bugüne kadar ilan edilmiş değerlerine ve cazibesine halel getirir. Hareketin işlevleri bir siyasî partininkinden oldukça farklıdır. Siyaset, bütünüyle mümkün olanın sanatıdır. Siyaset, kolayca düşman yaratılan günlük siyasî ortamın realiteleri içinde iş yapabilmek için, birçok ideallerin bir kenara bırakılmasını gerektirir. AKP ile Gülen arasında 2013 sonlarında yaşanan açık kırılma esasen, Hizmet'e, şayet isteseydi, AKP'ye dinî bir alternatif olarak kendi siyasî partisini kurmak için mükemmel bir fırsat sunmuştu; ama bunu yapmadı. Formel siyasî faaliyetle meşgûl olmak Hizmet'in sosyal ve eğitimsel faaliyetlerinden kazandığı itibarı riske atabilir. Hizmet bir siyasî parti olur olmaz siyasî rakipleri için daha büyük bir tarafgir hedef haline gelecektir. Bir siyasî parti olmak hareketi keskin bir şekilde bölecektir zira amacı siyasetin üstünde kalmak, ideallerini muhafaza etmek ve sosyal amaçlarını gerçekleştirmektir. Hareketin sempatizanları siyasî tercihleri konusunda kolayca farklılaşabilirler. Hizmet'in gücü takipçilerinin zenginliği, adanmışlığı ve aktivizminden gelmektedir, siyasî güç dağıtımından değil. Bu durum, düzeltici bir ayarın gerekli olduğunu düşündüğü anahtar ulusal meselelerde, Gülen'in konuşmayacağı anlamına gelmez. Kendi gelişim sürecinde bunu zaten açıkça yapmış ve hükûmet içinde ortaya çıkan yolsuzluklar ile Erdoğan'ın tercih ettiğini düşündüğü tehlikeli yönelimlerden rahatsızlığını kamuoyu önünde dile getirmiş durumdadır.

AKP ve Gülen Türkiye'deki geniş Alevî (heterodoks Şiî) toplumuna yaklaşım konusunda da farklılaşmış durumdadır. Son yıllarda Gülen Alevîlerle yakınlaşmaya, onların Türk [toplumsal] hayatına entegrasyonunu desteklemeye başlamıştır. 2013 yılında kamuoyu önünde AKP'nin duyarsızlığı olarak gördüğü şeyi, Boğaz üzerinde büyük bir yeni köprüye –Alevîler gözünde 16. Yüzyıl'da kendi inançlarından on binlerce insanı öldürmekten sorumlu Osmanlı Sultanı ve fatihi- [Yavuz] Sultan Selim'in adının verilmesi konusundaki ısrarından dolayı AKP'yi eleştirmiştir. Gülen Sünnî Türkler ile Alevî Türkler arasında ortak kültürel köprülerden söz etmiştir. "Aramızda köprüler inşa etme gayretleri başlamıştır, bir cami ile bir cemevi bir parkta yan yana inşa edilmiştir; bundan dolayı yeni düşmanlıklar doğuracak eski sorunlar yeniden diriltilmemelidir. Bir tek köprünün adı yüzünden bizi bir araya getiren aramızdaki bunca köprüyü yıkmayalım."[6] Gülen Ankara'da park için tahsis edilmiş bir alanda, bu toplumların bir araya gelmesini sembolize etmek üzere bir cemevi ile bir caminin yan yana duracağı bir projeyi desteklemiştir. Gülen'in beyanatları Erdoğan'ın daha evvel gündeme gelen ve Alevîleri küçümseyen ya da eleştirel bir tarzda ele alan sert bazı yorumlarıyla

taban tabana zıttır. AKP'nin Alevî toplumuna soğukluğunun büyük bir kısmı esasen dinî prensiplerden değil, daha çok, güçlü laik karakteri nedeniyle Türk ana muhalefet partisi Kemalist CHP'ye verilen geleneksel yoğun destekten kaynaklanmaktadır. Erdoğan'ın Suriye'ye karşı uyguladığı anti-Esed, anti-Alevî duruşlu politikalar da, Türk Alevîleri kadar, AKP'nin Suriye politikasının ciddî şekilde hatalı olduğuna inanan Gülen'i de rahatsız etmektedir.

Ağustos 2013 itibariyle Gülen artık açıktan cephe almıştı. Hizmet'in önde gelen sesi, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, AKP'yi Hizmet'e karşı düşmanca bir tutum takınmakla suçladı; AKP'nin artık Hizmet'i kendisine açık bir tehdit olarak gördüğünü, doğrudan Erdoğan'a karşı hareket etmekle ve Gülen'i de ABD'nin kontrolü altında olmakla suçladığını ileri sürdü.[7] Sürtüşme, savcıların 2013 Aralık ortasında AKP'li bakanlardan üçünün oğlunu ve düzinelerce kıdemli hükûmet görevlisini –yolsuzluk, para aklama ve rüşvet yüzünden- tutuklamasıyla, açık çatışma şeklini almıştır; [tutuklananlar arasında] ABD'nin İran'a karşı uyguladığı yaptırımların kenarından dolaştığı iddia edilen bir kamu bankası genel müdürü de bulunmaktadır. Erdoğan buna ithamların tamamen uydurma ve siyasî maksatlı olduğu suçlamasıyla karşılık veriyor; Gülen Hareketi'ni "devlet içinde devlet" olmak ve AKP'nin şöhretini yok etmek istemekle suçluyordu. Daha da ileri gidip, olayla ilgili cumhuriyet savcılarının hepsini ve soruşturmaları yürüten 2.000 emniyet görevlisini değiştiriyor, emniyet genel müdür vekilinin yerine başkasını tayin ediyor, İstanbul emniyet müdürü dahil 15 ilin emniyet müdürünü geri çağırıyordu.[8]

Erdoğan ilave olarak "bu ülkeye zarar veren, karıştıran ve tuzak kuranların ellerini kırmak"la tehdit etti. Hizmet'le hiçbir kural tanımayan bir savaşa dönüşen bu süreçte, Erdoğan'a sıkı sadakatiyle bilinen on yeni bakan atadı. Hükûmettekilere ve Erdoğan'a kişisel olarak yakın olanlara yöneltilen suçlamalar çok iğneleyici idi zira parti temiz (*ak*) bir imaja sahip olmak arzusundaydı. Fakat birçok kıdemli AKP yetkilisi istifasını verirken, bunlardan biri, bakandan yapmasını istediği usûlsüzlüklerin tamamen Erdoğan'ın bilgisi dahilinde olduğunu ima etmişti. Erdoğan "niyetleri belirsiz küçük bir oligarşik gruba" ülkeyi yönettirmekle suçlanıyordu; niyeti açıkça partisine ve onun yetkililerine yönelik soruşturmayı tamamen boğmak ve bütün suçu da devlet içinde "paralel yapı" kurmuş olan Gülen takipçilerine atmaktı. Erdoğan daha da ileri gidip, yargının hükûmete önceden haber vermeden soruşturma açma yetkilerini sınırlandırmaya yönelik yeni düzenlemeler yaptı, gazetecilerin polisle irtibat kurmalarını yasakladı ve savcıların takip ettikleri [davaları] bırakmalarını istedi. Buna tepki olarak Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) yürütmenin "yargıya saygı göstermesini ve yü-

rümekte olan davalara müdahale etmemesini..." istedi. 2010'da HSYK'yı değiştirmek için amansız bir kampanya yürüten kişi Erdoğan'dı, şimdi ise aynı Erdoğan kuralları değiştirmek istiyordu."[9]

Çok sayıda yolsuzluk davasının sözkonusu olduğu olaylara getirdiği açıklamalarla ilgili kamuoyunda artan şüpheler karşısında, Erdoğan soruşturma sürecinin baştan sona AKP ve hatta Türkiye aleyhine bir komplo olduğunu söyleyerek, sürecin itibarını zedeleme yönündeki gayretlerini iki misline çıkarmıştır. Giderek artan biçimde sert bir dille, en başta Gülen örgütünü hükûmete karşı girişilen saldırıyı organize etmekle, aynı zamanda esasen kendisine karşı bir darbe peşinde olmakla itham ettiği ABD ve İsrail'in de aralarında olduğu "yabancı eller"i suçlamıştır. AKP merkez komitesinin bir üyesi olan Osman Can, 6 Ocak 2014 tarihinde soruşturmacılardan bahsederken şunları söylemiştir: "Kanaatim odur ki bu adamlar –polisi de, yargıcı da, savcısı da– suç işlemiştir... Bu örgütü [Hizmet] çökertebilirseniz, demokrasiyi kurtarabilirsiniz."[10] Erdoğan daha ileri gidip, Gülen'in yolsuzluk soruşturması görüntüsü altında bir darbe girişimi anlamına gelen bir ihanetle iştigal eden bir "korku imparatorluğu" kurmuş olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin dış ülkelerdeki büyükelçilerine Gülen örgütünün "gerçek yüzü"nü ve "tehlikenin boyutlarını" dünyaya anlatmaları çağrısında bulunmuştur. "Buradaki hedef hükûmet veya parti değil, memleket ve millî menfaatlerdir" demiştir. "Hedef Türkiye ve 76 milyondur (halk). Bu, ihanetten başkasıyla açıklanamaz."[11] Mart 2014'te Erdoğan Hizmet'in okullarının olduğu birçok ülkenin liderini bizzat telefonla arayarak bunları kapatmalarını istemiştir.

Yolsuzluk meselesi -ki onlarca yıldır olanların en büyüklerinden biridir- rüşvet, paraların gizlenmesi ve başka ortaya çıkan ve suçlamaya konu bağlantılar üzerine Erdoğan ile aile bireyleri arasında geçiyormuş gibi görünen konuşmaları içeren gizli kayıtların YouTube'da görünmesiyle daha da şiddetlenmiştir. Erdoğan bunların en azından bazılarının uydurma veya manipüle edilmiş olduğunu öne sürmüştür fakat ifşa edilen şeyler kendisi ve partisi için yaralayıcı olmuştur. Seçim zamanında adayların itibarını zedeleyen sızdırmalar Türk siyasetinin ayrılmaz bir parçasıdır; bu özel durumda Erdoğan suçlamaların uydurucusu olarak Gülen'i seçmiştir. Her ne kadar polis ve soruşturma birimlerindeki bazı Hizmet mensuplarının bu malzemenin ifşa edilmesine katılmış olması gayet muhtemel ise de, bu noktada Erdoğan birçok taraftan çok sayıda düşmana sahiptir; Kemalistler, ulusalcılar, liberaller ve başkalarının bu tür suçlayıcı malzemelerin ifşa edilmesi suretiyle Erdoğan ve AKP'nin zayıflatılması girişimlerine memnuniyetle katılması mümkündür.

Oysa daha derinde mücadele, soruşturmaların yürütülmesinde polisin ve yargının ne kadar bağımsız, hükûmetin ise süreç üzerinde ne derece kontrol gücü olması gerektiği etrafında dönmektedir. Kızgınlıkla Erdoğan YouTube, Facebook, Twitter ve anti-Erdoğan malûmatı taşıyabilecek öteki internet medya ortamlarını kapatmakla tehdit etmiştir; yargıyı yürütmenin altına yerleştiren yasal düzenleme geçirmiş, yargı bağımsızlığını tahrip etmiştir –Türkiye'nin demokratik pratik ve şeffaflık arayışında büyük bir geri adım demektir bu. Bunlar, bazı bakımlardan, Kemalist siyasî düzenin bu kurumlara tamamen egemen olduğu daha evvelki dönemlerde o kadar heyecanla tartışılan ve 2010 referandumuyla aşılması tasarlanmış olan meselelerin aynısıdır. İktidar partileri bağımsız emniyet ve yargı prosedürlerinden her zaman rahatsızlık duymuşlardır fakat bu noktada Erdoğan meseleyi daha üst bir seviyeye taşımış, kendisine ve partisine zarar vermekten başka bir sonucu olmayacak, daha derin bir krize sokmuş görünmektedir; AKP'nin yanlışlarına yönelik her soruşturmayı engellemekte ve suçu düşmanlara atmaktadır.

Şayet Gülen Hizmet mensuplarını gelecek seçimlerde AKP'ye oy vermemeye teşvik edecek olsa, Hizmet'in hangi partiyi, eğer varsa, kendisine yakın bulacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bu noktada AKP'ye muhalefeti gayet anlaşılabilirse de, Gülen herhangi bir siyasî partiyi telkin etmeyeceğini söylemiştir. Gülen saldırısını, bir bütün olarak AKP'den ziyade esas itibariyle bizzat Erdoğan'a ve yakın çevresine yoğunlaştırmıştır; ancak partinin kendisi, Erdoğan'ın parçalayıcı ve giderek artan oranda zikzak çizen liderliğinin önümüzdeki yıllardaki akıbeti konusunda ciddî bölünmelerle yüzyüze gelmiştir. Bir noktada AKP (büyük oranda) yenilikçi ve başarılı politikalarla dolu uzun yıllarının sonuna varıp da bir seçimde iktidardan düşünce, İslamî siyasî partinin kaderinden bağımsız olarak Hizmet tabandaki çalışmalarına devam edecektir. Hizmet mensupları her halükarda kendi bireysel kapasiteleri ölçüsünde siyasete girmekte serbest fakat örgüt adına siyasî görüş beyan etme konusunda serbest değildirler. Ayrıca Hizmet'e katılmak, mensuplarının hepsinin de aynı şekilde oy vereceklerini garanti etmez. Esasen, hareket içinde seçmen çeşitliliği ne kadar büyükse o kadar iyidir zira bu, hareketin ya "liberal," ya da "muhafazakar" yönlerde daha da evrilmesine imkan verir.

Bu arada, Türkiye'de bütün İslamî eğilimlere hasım olan laikçiler, birinin veya her ikisinin de zayıflaması anlamına geleceği umuduyla, iki İslamî örgüt arasındaki ihtilafların üzerine atlama eğiliminde olmuşlardır. Tam tersinin doğru olma ihtimali daha yüksektir: aralarındaki farklılıklar, Türkiye'de kamusal İslamın geleceği için farklı yönler almak ve alternatif gelişme ve politika seçenekleri önermek suretiyle, ülkedeki İslamî eğilimi genişletip büyütmeyi ima etmektedir. Özgür bir ortamda

din, yönetişim ve toplum konusunda çoğulcu bakış açılarını genişlettiği için, bunlar potansiyel olarak sağlıklı eğilimler olabilir. Bazı eğilimler başarılı olacak, bazıları ise olmayacaktır. Erdoğan ile Hizmet arasındaki çirkin soğuklukta Erdoğan'ın daha büyük kaybeden olması muhtemeldir. Gülen destekçisi olmayan birçokları Erdoğan'ın tutumunu kınamakta, onun Gülen'e yönelik –kendine yontan– saldırılarına itibar etmemektedirler; bu arada Gülen yüksek mevkilerdeki yolsuzluğu eleştirme konusunda sağlam ilkeli bir pozisyonda bulunmaktadır.

SOLCU İSLAM MI?

Hizmet ve AKP'nin laik hasımlarından ayrı olarak, bir siyasî parti olarak AKP öteki İslamî gruplardan –özellikle de önceki İslamcı partilerin kadrolarından– kaynaklı siyasî muhalefet unsurlarıyla da karşı karşıyadır. Erbakan'ın (laikçi anayasayı ihlâl iddiasıyla 1998'de devrilip yasaklanmış olan) Refah Partisi'nin bugünkü halefi mevcut İslamcı Saadet Partisi'dir. AKP'nin kendi liderleri, gördüğümüz üzere, benzer şekilde Refah'tan ayrılıp daha pragmatik AKP'yi kurmuşlardı. Saadet bugün AKP'ye birçok eleştiri yöneltmektedir: iktisadî küreselleşmenin prensiplerini kabul etmek suretiyle, AKP'nin İslamcı reçetelerden vazgeçmek, AB'nin uzattığı yemlere tav olmak (Batı tarafından reddedilecek olsa da), bölgede Amerikan çıkarlarına hizmet etmek, parti içinde bile büyüyen yolsuzlukları ihmal etmek, yeterince İslamî olmamak, fakirlerin zor durumunu görmezden gelmek gibi. Saadet'in geniş bir seçmen kitlesi yoktur ancak hayal kırıklığına uğramış İslamcılar oylarını Saadet'e kaydırabilirler.

İslamcı düşünürler arasında büyüyen popülist fikirlerin varlığına dair daha başka bir işaret de, Türkiye'de büyüyen bir "İslamî Sol"un varlığından anlaşılmaktadır. İslamcılar arasında daha açıkça antikapitalist eğilimlerden biri de, Türkiye'nin Numan Kurtulmuş liderliğindeki HAS Parti (*Halkın Sesi*) tarafından temsil edilmektedir. Kurtulmuş alimleri bol, nesiller boyunca İslam davasına hizmetle irtibatlı seçkin bir aileden gelmektedir. Kendisi bir ekonomist olup daha evvelden AKP'nin selefi İslamcı partiler olan Fazilet Partisi ile Saadet Partisi'nin üyesiydi. Sosyal adalete dikkati çekmek, Sol dahil Türkiye'deki geniş toplumsal kesimlere daha fazla İslamî açılım, daha adil bir servet dağılımı ve Türkiye'nin Batı'ya karşı daha fazla egemenlik ve bağımsızlığını savunmak amacıyla 2010 yılında HAS Parti'yi kurdu. HAS'ın, parti iç siyasetinde daha fazla şeffaflığa dayalı, "solcular, milliyetçiler ve muhafazakarlar dahil, Türk siyasetine yeni bir zihniyet getirme fikri etrafında birleşen farklı kökenlerden insanların bir koalisyonunu" temsil ettiğine inanmaktadır. Parti "İslamî Sol" etiketini reddetmektedir zira "İslam

etiketlenmemelidir," ancak amaç halka hizmet olmalı, devlete hizmet olmamalıdır ki, [Kurtulmuş] Türk siyasî partilerinin çoğunun bunu yaptığına inanmaktadır.[12]

Böylesi bir siyasî pozisyonun cazibesi, ironik olarak, bir anlamda tam da AKP'nin başarısından gelmektedir: on yıl içinde GSYH'nın ikiye katlanmasıyla, büyük şirketler ihya olmuş, güçlü bir yeni ve başarılı kapitalist sınıf doğmuştur. Kaçınılmaz şekilde iktisaden kazananlar ve kaybedenler olmuştur. Dindarlar arasında sosyal adalete yönelik bu yeni çağrının varlığı 1 Mayıs 2012'de İstanbul'da yapılan gösterilerde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmış; İstanbul'un geleneksel meydanlarından yola çıkan göstericiler, kızıl bayraklı laik solculara "Allah-Ekmek-Özgürlük" çağrısı yapan kendi siyah İslamî pankartlarını açarak katılmışlardır. Koç Üniversitesi'nden bir siyaset bilimci, Murat Somer şu yorumu yapmaktadır: "AKP ılımlı İslam ile küresel kapitalizmin evliliğinden doğmuştu... Bazı İslamcıların genç kuşakları sosyal adalet konusunda daha farklı bir yaklaşıma sahip. Daha iktisat ve sınıf temelli bir anlayışa odaklanıyorlar."[13] Muhtemelen HAS argümanlarının gücünü –ve belki de tehlikesini– hissettiğinden, Erdoğan Kurtulmuş'u 2012'de HAS'ı feshederek AKP'ye katılmaya ikna etmiş, Kurtulmuş'u AKP'nin genel başkan yardımcısı yapmıştır. Her ne kadar şu anda devralınmışsa da, Kurtulmuş'un partisi ve fikirleri muhakkak yaşayacak ve muhtemelen gelecekte bir gün ayrılarak yeniden bağımsız bir parti olacak, belki özellikle Erdoğan etrafında yolsuzluk suçlamaları büyüdükçe kendisiyle birlikte AKP'den bazı üyeleri de yanına alacaktır. 2015 yılında Erdoğan başbakanlık koltuğundan inmek zorunda olduğundan, Kurtulmuş kendisine halef olması muhtemel bir adaydır.

HAS'taki İslamî kavramlarla birleşmiş solcu sosyal adalet kaygılarının izleri, 1970'lerde yazdıklarıyla İslamcılığı devrimci sosyalist milliyetçilik ile meczetmeyi deneyen modern İranlı sosyolog ve devrimci Ali Şeriatî'nin fikirlerine kadar sürülebilir. Şeriatî "Tanrı'nın Sosyalist Tapıcıları" adlı bir hareketin parçasıydı. (Hatırlamalı ki Türkiye'de 1980 Darbesi'nin ardındaki generaller Türk milliyetçiliği ile İslam arasında devlet destekli bir sentez ortaya atmışlardı.) Şeriatî kapitalizmin gelişmekte olan dünyayı iki temel açıdan tahrip ettiğini ileri sürüyordu. Gelişmekte olan dünyayı ele geçirmiş olan Batılı emperyalizmin motoru olmuştu. Ardından da, materyalizm, tüketimi özendirme ve pazarlamacılık propagandası yoluyla, bütün halkların *kültürel kimliği* ve bağımsızlığının da altını oymaya başlamış, kuvvetli dış ekonomik güçler karşısında onları zayıf ve kırılgan hale getirmişti. Arkaplanı itibariyle Şiî olmakla birlikte, Şeriatî İslamı –Sünnî olsun Şiî olsun– daha geniş şekilde *doğası gereği* beşerî zulme karşı mücadele eden bir güç olarak yo-

rumluyordu. Fikirleri -dinî değerlerin sosyal adaleti savunmada materyalist Marksizmden daha güçlü dayanak sağladığı- Latin Amerika'daki solcu Katolik ve Protestanlar arasında yaygın olan Hıristiyan kurtuluş teolojisine çok benzemektedir.

Türkiye'de İslamî Sol alanında ikinci bir tanınmış şahsiyet İhsan Eliaçık olup, kendisi bunu açıkça söylemese de, yazılarında ve televizyonda düzenli olarak sosyalist fikirler dile getiren bir İslam hocasıdır.[14] Eliaçık kadınların eşitliği, servetin daha fazla [eşit] dağılımı için mücadele etmekte ve kapitalizmin egemenliğine karşı çıkmaktadır. Olaylara laikçiler ve dindarlar arasında bir mücadeleden ziyade, zenginler ile fakirler arasında bir *ekonomik mücadele açısından bakmaktadır. Batılı olmayan dünyanın Batılılar tarafından kontrolünün anahtar bir enstrümanı olarak kapitalizme karşı derin kuşkular beslemektedir.*[15]

Gülen Hareketi de bu yeni toplumsal çerçeveye oturmaktadır. Antikapitalist olmaktan uzak olsa da, Gülen İslamın mesajının ayrılmaz bir parçası olarak sosyal refahla kesinlikle ilgilenmektedir. Esasen, hareketinin finansal gücü tamamen dindar işadamlarından oluşan Anadolu kapitalistlerinden gelmektedir. Fakat Hizmet sosyal adaletin ve daha az şanslı olanların sıkıntılarının giderilmesinin muazzam öneminin gayet iyi farkındadır. Bu anlamda İslamî Sol ile ortak bir şeyleri paylaşmaktadır. Bütün bunlar Türkiye'de dinî yasaklar üzerine daha az ama gerek maddî gerekse manevî ihtiyaçları bağlamında ümmetin refahına daha fazla odaklanan bir İslamın ifadesidir.

Kısaca, Türkiye'de bugün İslamî entellektüel sahne gerek resmî düzeyde, gerekse parti ve halk tabanı düzeyinde canlıdır, hatta fazla gürültülüdür. Kamusal İslam anlayışı dünyada yaşayan Müslümanların fiilî koşulları konusunda daha fazla farkındalık ve duyarlılık ima eden yeni doğrultularda evrilmektedir. Sadece dindarlığın ya da basitçe "Batı'yı suçlamanın" ötesine geçerek, sahadaki koşulları değiştirmeyi hedefleyen –gerek zihinsel değişim ve gerekse yeni toplumsal mobilizasyon ve eylemler içeren– programlar benimsemektedirler. Bu eğilimlerin Müslüman dünyanın geri kalanı için de önemi büyüktür; ama otoriter rejim ve kaotik değişim arayışı tarafından engellenmektedir, gelecek bölümlerde göreceğimiz gibi. Türkiye siyasî, iktisadî ve toplumsal hayatta İslamın yerinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda canlı ve açık tartışmaların yapıldığı az sayıdaki ülkeden biridir. Esasen, İslamî partiler ve hareketler arasındaki bölünmeler ve hatta düşmanlıklar aralarındaki büyük çeşitliliğe işaret etmekte ve onların siyasetinin öteki siyasî partiler arasındaki siyaset kadar çetin olabileceğini göstermektedir. Bu aynı zamanda şunu da göstermektedir ki, toplumda tek parça bir İslam

olduğu yolundaki liberal korkular temelsizdir. İslamî olsun olmasın, siyasî partiler arasındaki sözkonusu siyasî rekabetler ve mücadeleler tartışıldığı ve seçim sandığında ya da mahkemelerde çözüme bağlandığı sürece, siyasî düzen olması gerektiği gibi işliyor demektir; kamuoyunu ilgilendiren meseleler seçmenlerin karar vermesi için masadadır. Demokratik kurumlar çerçevesinde çözüme kavuşturulan siyasî karmaşa, esas itibariyle sağlıklı bir siyasî düzenin anahtar işaretidir.

14

"ARAP BAHARI"NIN MEYDAN OKUMASI

2001 YILINDA POPÜLER KALKIŞMALARIN YA DA DEVRİMLERİN PATLAK vermesi, Batı'da "Arap Baharı" olarak bilinen ama daha doğru bir ifadeyle "Arap Uyanışı" adlı uzun bir sürecin başlangıcı olmuştur.

Sözkonusu devrimler –ülkeden ülkeye değişen– bir olaylar zembereğini boşaltmıştır. İdeolojik çatışmaları yoğunlaştıran, yerleşik rejimlerin birçoğunu deviren ve daha fazla demokratik sürecin belirli unsurlarıyla tanıştıran bir süreç. Ancak bu süreçler aynı zamanda iç çekişme ve silahlı iç çatışmaya da kapı aralamış, dış müdahaleyi cezbetmiş ve karşı-devrimi ateşlemiştir. İstisnasız her düzeyde bulunan uzatmalı çatlaklar yeniden açılmıştır: siyasal, toplumsal, etnik, mezhepsel, ideolojik, stratejik, bölgesel ve küresel. Dış oyuncuların işbaşındaki farklı gündemleri reform sürecini daha da çarpıtmıştır. Arap Baharı adlı demokratikleşme süreci gelişimini sürdürdükçe riske girecek menfaatler yüksek olmuş, bölgede yeni bir sistemik kriz yaratmıştır. Sokaklarda yeni siyasî güçler de ortaya çıkmıştır: gençler, kadınlar, sosyal medya, ayrıca *her* otoriteye meydan okumalar. İslamcıların bizzat kendi aralarında da keskin bölünmeler meydana gelmiştir. Sonuç henüz akış halindedir fakat olaylar eski düzeni fena halde sarsmış durumdadır. Siyaseten öğrenilmiş olanı yok saymanın imkanı yoktur; Mısır'daki bilindik otokratik tekniklerin yeniden ileri sürülmesine ve Suudî Arabistan'ın sürecin getirdiği değişimleri tersine döndürme girişimlerine rağmen, gerçek bir geri dönüş sözkonusu değildir.

Her şeyden öte, gerçekte din çatışmanın hakikî kaynağı olmadığı halde, bu olaylar, dinin nasıl hızlı bir şekilde farklılıkların ifadesinin ciddî bir aracı ve toparlanma nidası haline gelebildiğini göstermektedir. Bazılarınca bölgedeki çatışmanın "ezelî" kaynağı olarak çok gürültülü propagandası yapılan din ve mezhepçilik, aslında sadece –gerek iç, ge-

rekse uluslararası düzeyde- daha derin bir güç ve nüfuz mücadelesinin yerine, vekalet etmektedir.

Bölgenin her yanında derin sorunlar ve rahatsızlıkların olduğu iyi biliniyor fakat alevlenmenin fiilî kıvılcımının zamanı ve yerini kimse tahmin edemiyordu. Tunus'ta rejime karşı çalkantının başlamasından itibaren Arap Baharı, Batılı devletleri hızla eski bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştı: liderliklerinin kontrolü kaybetmeye başladığı, ciddî yanlışlar yapan ve sendelemeye başlayan o uzatmalı otoriteryen müttefiklerine verdikleri desteği hangi noktada kesmeliydiler? Batılı patronlar ne zaman zarardan dönmeli, müşterilerini bırakmalı ve şanslarını yeni muhalif güçlerde denemeliydiler? Çok acele taraf değiştirseniz, kim bilir, belki de diktatör isyanı bastırmayı başarır, kendine geldiğinde, sizi berbat ikili ilişkilerle baş başa bırakır (Suriye'de olduğu gibi). Çok geç hareket ederseniz de, *yeni* rejim kendisinin popüler mücadelesine gecikmiş desteğinizden dolayı içerleyecektir. İlkeli mi hareket etmeli? Şayet öyleyse hangi ilke? Her bir durum farklı.

İzleyen bölümler devrimsel dönüşümün sorunlarına ışık tutmaktadır. ABD'nin yanısıra Arap Baharı'nın özellikle –Türkiye, Suudî Arabistan ve İran gibi– önde gelen bölgesel oyuncular için ortaya çıkardığı meydan okumalara bakacağız. Her bir güç kendi yöntemiyle bu meydan okumalara karşılık vermeye gayret etmiş, hiçbiri de çok başarılı olamamıştır. Fakat bölgesel ilişkiler örüntüsü değişmektedir.

- Türkiye çok geçmeden çelişkili hale gelen bir "prensip" temelinde hareket edeyim derken, hırpalanmıştır: bir yanda mümkün olan her yerde bütün komşularla iyi ilişkilerin korunması, öte yanda ise demokratik değişimin desteklenmesi. Bütün bunların da tercihen Batılı müdahale olmadan yapılması.
- İran en başta Batı yanlısı otokratlara karşı devrimsel değişime sempatiyle bakma, ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik gücünün zayıflatılması ve de ABD tarafından empoze edilen çevrelenme ve izolasyonun kırılması dürtüsüyle hareket etmektedir. İran bölgedeki (özellikle Irak'taki) yararlı olabilecek Şiî halklarla yakın ilişkilerini korumaktadır ancak *mezhepçilik* aşırı Sünnî sesler tarafından içine çekilmedikçe *İran'ın en başta gelen meşgalesi olarak görülemez.*
- Suudî Arabistan kendi "ilkeli" yaklaşımını geliştirmiştir: birinci öncelik olarak bölgede monarşiyi payandalayıp korumak; –Sünnî olsun Şiî olsun– bölgedeki her tür devrimci ideolojik güçleri bastırma arzusu da buna eşlik etmektedir.
- ABD sözkonusu meydan okumaların çoğunu "pragmatik" ya da daha doğrusu, oportünist bir yaklaşımla karşılamıştır; herhangi bir genel

prensipten yoksun olarak, iyi düşünülmemiş bir -bugün için algılandığı şekliyle- "ulusal çıkarın gözetilmesi" dışında. Başarılı olmuş olsa böyle bir oportünizm politikası prensipte savunulabilir olabilirdi; bunun yerine dar, tutarsız, cahilce, kötü planlanmış, gerçekçi olmayan ve sonuçta verimsiz bir tarzda uygulanmış, nihayetinde istisnasız her ülke nezdinde ABD ulusal çıkarına, saygınlığına ve nüfuzuna zarardan başka bir şey getirmemiştir.

DEVRİMİN SEYRİ

Gelin Arap Baharı'nın ilk dört devrimine, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'deki devrimlere hızlıca bir göz atalım ve dış tarafların olayları nasıl değerlendirdiğini görelim.

TUNUS

Tunus "Arap Baharı"nın açılış sahnesi olması muhtemel bir güzergah değildi. Esasen, bütün Arap ülkeleri içinde Tunus rejimin hızla çökmesine şahit olma ihtimali en düşük ülkelerden biri gibi görünüyordu. Buna rağmen Ocak 2011'de ilk olarak orada sokaklar karışmış, düzen bozulmuş, olaylar uzatmalı diktatör Zeynel Abidin Bin Ali'nin minimum mücadeleyle şaşırtıcı derecede hızla iktidarı bırakmasıyla sonuçlanmıştı. Bin Ali sonrası sahne birçok başka ülkede oynanabilecek bilindik bir senaryo ortaya çıkarmıştı. Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesi için sokaklara dökülen güçlere başlangıçta öncülük edenler, iktisadî refah ve yönetişim açısından daha fazla özgürlük talep eden laik gruplardı. Fakat bu grup aslında siyasî muhalefet yelpazesinin küçük bir bölümünü temsil ediyordu; medya kurnazlığı ve kullandıkları siyasî dil Batı'ya tanıdık gelmişti, oysa sonunda çeşitli çizgilerden uzun zamandır bekleyen muhalif güç İslamcılar baskın çıktı. Bu nedenle, şüphe yoktu ki, kısa süre sonra -Müslüman Kardeşler Partisi'nin bir kolu olan- kalabalık, güçlü ve örgütlü *Ennahda* (*el-Nahda*, Rönesans) partisi, Bin Ali sonrası siyasî sahneyi domine edecekti. Lideri Şeyh Raşid el-Gannuşi 20 yıldan beri Londra'da sürgündeydi. Tanınmış bir ılımlı İslamcı entellektüeldi ve aktif, şiddet karşıtı bir rejim muhalifi olarak, sağlam referanslara sahipti.

Üç önemli Orta Doğulu oyuncumuz da erken bir örüntü ortaya koymuşlardı. Türkiye sert bir diktatörün düşüşüne sevinmiş ve bir Arap ülkesinde demokrasiye doğru atılmış sağlam adımı hoş karşılamıştı. Türkiye'nin Tunus'ta riske ettiği pek bir ekonomik çıkarı yoktu; fakat AKP Ennahda'ya ideolojik yakınlık hissediyordu. Ennahda'nın yeni liderliği altında Tunus, ekonomisinin tamamına yakın bölümündeki Fransa egemenliğine son verip, bölgede yeni pazarlara açılmak arzusundaydı. Lideri Gannuşi AKP'ye büyük hayranlık duyan biriydi; onu kendi partisi

ve ülkesinin gelişimi için bir tür model olarak gördüğünü söylüyordu. Her ne kadar Türkiye'nin Tunus'la olan bağları fazla değilse de, Tunus üç yüz yıl kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olarak kalmıştı; ki bu olgu birçok binada ve Osmanlı'nın bugün hâlâ görülebilir öteki kültürel mirasında hemen göze çarpmaktadır.

Oradaki en aktif Batılı oyuncu olan Fransa, bunun aksine, Bin Ali'yi bütün o kargaşa sırasında iktidarının neredeyse son saniyesine kadar desteklemişti. Washington mütereddit ve kararsız kalmıştı. Her ne kadar kâğıt üzerinde Tunus'un insan hakları ihlallerini eleştiriyor idiyse de, Bin Ali'yi terörizmle mücadelede yararlı bir Batı yanlısı güç ve müttefik olarak görüyordu. Washington geçiş sürecinde anlamlı bir rol oynamadı. Oysa Suudî Arabistan bölgesel statükoyu idame ettiren dost bir otokratın düşmesinden çok rahatsız olmuştu. Riyad'ın perspektifinden , Bin Ali'den sonra gelen rejime, Müslüman Kardeşler'le bağlantılı olduğundan, derin kuşkuyla bakılıyordu. Riyad'ın tercihleri Bin Ali'yi Suudî Arabistan'da sürgüne kabul etmesiyle gayet açık belli olmuştu. (Suudî Arabistan ve Müslüman Kardeşler hakkında daha detaylı bir tartışma için, bir sonraki bölüme bakınız.) Geri kalan Arap dünyasının büyük bölümü Tunus'taki bu beklenmedik gelişmelerden afallamış, olayları nasıl yorumlayacağını bilememişti. İran, ilginç bir şekilde, olaya mezhepsel açıdan bakmamıştı. Aksine, olaylara –gerek Batı yanlısı bir diktatörün düşmesine ve gerekse Müslüman Kardeşler ile bağlantılı bir yeni hükûmet idaresi altında halka dayalı güçlerin yükselmesine– olumlu bakmıştı.

MISIR

Arapça uydu yayını yapan El-Cezire televizyon kanalının sokaklarda gösteri yapan Tunuslu gençlerin görüntülerini göstermeye başlamasından sadece birkaç hafta sonra, aynı görüntüler Kahire'de, çok daha büyük kalabalıklar halinde ortaya çıkmaya başlamıştı. Fakat Mübarek rejimi göstericilere karşı Bin Ali'den daha sert direniş göstermişti.

Türkiye'de Erdoğan ve Davutoğlu siyaseten akıllı bir şekilde Mısır'da siyasî dinamiğin kaymakta olduğunu erkenden kavramışlar ve demokratik değişimi olumlu karşılamışlardı. Erdoğan, İslamî çağrışımlarla yüklü çarpıcı terimlerle, açıkça Mübarek'in görevi bırakmasını istedi; beyanatı bölgede yankı bulmuştu. Tunus'ta olduğu gibi Mısır'da da, Ankara'nın fazlaca yerleşik menfaatleri yoktu. Mübarek rejimiyle de hiçbir zaman yakın olmamıştı. Esasen, Mübarek Türkiye'ye bölgesel meselelerde başkasının işine burnunu sokan bir ülke gözüyle bakıyor, Müslüman Kardeşler'le olan bağlarından ve Mısır'ın (uzun zamandır terk ettiği) liderlik rolüne muhtemel meydan okumasından hazzetmiyordu.

Ordunun Mübarek rejimine desteğini çekmesi ve haftalar süren sokak gösterilerinin ardından Mübarek'in nihaî düşüşü Erdoğan'ın erken duruşunu haklı çıkarmış oldu. Göstericilere ve reformculara daha baştan sempatiyle yaklaşmıştı, onlar galip gelmişti, Müslüman Kardeşler güçlü bir konumdaydı ve Türkiye'nin onunla bağları iyiydi.

Washington, öte yandan, ABD çıkarlarına duyarlı sadık bir ABD dostu olarak gördüğü Mübarek'e karşı yükselen gösterilerden dehşete düşmüştü. Washington kararsız kalmış, Mübarek'i iç gerilimleri azaltmaya yönelik tavizler konusunda kibarca ikna etmeye çalışmış, çok sonlara yakın da olsa, onun yanında yer almıştı. Washington Müslüman Kardeşler'in ordudan ayrı olarak ülkede en kuvvetli siyasî güç haline gelebilecek olmasından da endişeliydi.

Suudî Arabistan'ın anahtar bir müttefiki olan Mübarek'in, Tunus olaylarından kısa süre sonra düşmesinden daha da fena ödü patlamış; Washington'ın onun düşüşüne bu kadar kolayca boyun eğmesine kızgınlığını açıkça ifade etmişti. Riyad bir kez daha statükonun korunmasından yana tavır almış, devrimin en başta gelen kazanan tarafının Müslüman Kardeşler olmasından derin rahatsızlık duymuştu. Öte yandan İran, bir halk devrimiyle başka bir ABD müttefikinin düşmesini oldukça sıcak karşılamış, güçlenen Müslüman Kardeşler ile iyi ilişkiler kurma arzusunu ve sempatilerini iletmişti.

Mısır kamuoyu Türkiye'nin aldığı cesur pozisyon ile Washington'ın ağırdan alan pozisyonunu kıyaslıyordu. Mübarek'in düşmesinden birkaç ay sonra Eylül 2011'de Mısır'ı ziyaret ettiği zaman Erdoğan orada bir kahraman gibi karşılanmış; birçokları tarafından Mısır'daki en popüler dünya lideri ilan edilmişti. Bu politikalarla Erdoğan ve Davutoğlu bir kez daha Orta Doğu'da diktatörlüklere karşı gelişen popüler isyanlara yüksek sesle destek vermek gibi ciddî bir adım atmışlardı. Ancak bu aynı zamanda Ankara'nın daha evvelki yıllarda açıkladığı, pragmatik olarak bölgede mevcut bütün hükûmetlerle çalışma isteğinin gereği olarak, müdahale etmeme politikalarından bir *sapma* anlamına geliyordu. Demokratik değişimi tercih etmesi, hızla statükoyu savunma realitesinin önüne geçmişti. Mısır'da da, Türkiye'nin pozisyonu kazan-kazandı; gerek ilkeli gerekse realist olduğuna inandığı politikalardan kaybedecek pek bir şeyi yoktu ama kazanacak çok şeyi vardı.

İyi de "realizm" ne demektir? Kriz boyunca Mübarek'in iktidarda kalmasına destek vermek istemek suretiyle kendi çıkarlarını korurken acaba Washington "gerçekçi" miydi? Demokrasiye retorik olarak bağlılığı açısından, Washington bu otoriteryen müşterisine sonuna kadar destek verirken, kesinlikle "ilkeli" davranıyor değildi. Rejimin doğal akışı

içinde sona ermesini seyretmesi daha "gerçekçi" olmaz mıydı? Acaba realizm sadece rüzgarın ne yana eseceğini doğru tahmin etmekten mi ibarettir? Erdoğan'ın halkın isteği adına Mübarek'i görevi bırakmaya çağırmasını nasıl tasvir edelim –bir tür "tarihin güçleri" hissiyatına dayanan "realist" bir beyanat mı?" Yoksa otokrasiye karşı demokratik değişim prensibini destekleyen "idealizm"den mi kaynaklanıyor? Bu [realizm bağlantılı] ifadeler, çok sık müracaat edilse de, seçeneklerin siyaseten karmaşıklığını tam olarak yansıtmaktan uzaktır, dolayısıyla da analitik faydadan mahrumdur.

LİBYA

Alevler içinde kalan üçüncü ülke, herkes için durumun daha karmaşık hal aldığı, Libya idi. Kahire'deki olaylardan esinlenerek, 2011 Şubat ortasında Libya'nın doğu bölgesinde bulunan Bingazi'de lider Muammer Kaddafi'ye karşı silahlı bir isyan patlak vermişti. Arap Baharı'nın yarattığı karmaşa Ankara'yı ilk defa, Kaddafi rejimi altında Libya ile kurulmuş olan büyük ticarî bağları korumak ile demokratik değişimi desteklemek arasında daha zor seçeneklerle karşı karşıya bırakmıştı. Türkiye'nin Libya'da çalışan 25.000 işçisi ve 23 milyar dolarlık yatırımları ve projeleri vardı. Gelecek bir hükûmetle de iyi ticarî ilişkiler kurma şansını açık tutmayı umuyordu. Erdoğan başlangıçta Libya'ya Batılı askerî operasyonlar yapılmasına yönelik her tartışmayı "saçma" bulup kınarken, Davutoğlu Libya içindeki taraflar arasında görüşmeler ayarlamaya uğraşıyordu. Türkiye'nin bölgede Batılı askerî müdahaleye karşı çıkması, özellikle geçmişte ABD'nin Irak ve Afganistan'da yaptığı işgallerin yarattığı kaos ve negatif sonuçlar ile bu ülkelerde meydana getirdiği devasa beşerî ve maddî tahribata dayanıyordu.

Fakat Mart 2011 sonlarında BM Güvenlik Konseyi, AB ve hatta Arap Ligi, hepsi de Kaddafi rejimine karşı bir Batılı müdahalede mutabık kalmışlardı. O noktada Ankara açıkça gördü ki, olaylar kendi kontrolünün dışına çıkmış, Libya'ya yönelik kendi tercih ettiği yaklaşım olayların gerisinde kalmıştı. Fransa'nın askerî operasyona liderlik etme arzusunu geriye iten Ankara, NATO'nun operasyon için daha iyi bir siyasî kalkan sunacağını düşünüyordu. Bir NATO üyesi olarak Türkiye en azından örgütün operasyonları konusunda veto yetkisine sahipti ve sonuçta Libya'ya karşı birçok NATO operasyonuna katıldı. NATO da, esas itibariyle Batılı bir operasyona değerli bir "Müslüman kalkan" sağladığı için Türkiye'nin katılımını önemsiyordu. Bu arada Katar da, daha güçlü bir askerî destekle hemen operasyona dahil olmak suretiyle, ilave bir Müslüman desteği sağlamış oldu.

Batılı operasyonlar hızla ve tahmin edilebilir şekilde klasik bir "misyon kayması"na* uğramış; kâğıt üzerinde sivillerin korunmasıyla başlamış, ardından taraf olmaya doğru evrilmiş ve ülkenin her yanında Kaddafi'nin askerlerini ve askerî altyapısını aktif şekilde bombalama şeklini almış, sonuçta çok sayıda sivil öldürülmüş ve iç çatışma körüklenmiştir. Libya rejim değişikliği amaçlı tam kapsamlı bir NATO savaşının sahnesi haline gelmiştir; Güvenlik Konseyi'nin verdiği yetkinin de, Türkiye veya Rusya'nın istediği şeyin de, çok ötesinde bir şeydir bu.

Washington için, Libya'nın durumunu Tunus ve Mısır'dan farklı kılan şey Kaddafi'ye duyulan büyük hoşnutsuzluktu; uzatmalı bir düşmandı, sadece son yıllarda birazcık rehabilite edilebilmişti ve Batı'da uzun zamandır şu nedenlerle kendisinden hazzedilmiyordu: donkişotvari ve tuhaf diktatöryel yönetimi, Afrika işlerine burnunu sokması, "emperyalizm"e karşı geniş çaplı duruşu, nükleer teknoloji geliştirmekle ilgili (sonradan vazgeçtiği) macerası ve de özellikle daha evvel terörizme ve 1988'de İskoçya Lockerbie üzerinde 103 sefer sayılı Pan Amerikan uçağının korkunç şekilde bombalanmasına verdiği destek. ABD şimdi artık onu dize getirme fırsatı görüyordu.

Ancak Washington'ın demokratikleşme ve reform ilkelerine destek vermekle ilgili her iddiası, daha önceden örneğin Tunus ve Mısır olaylarındaki sessizliği, hepsinden öte –ABD'nin Beşinci Filo'sunun konuşlandığı– Bahreyn'de Şiî demokrasi çağrılarının halen acımasızca bastırılması karşısındaki sessizliği tarafından itibarsızlaştırılıyordu. Ve tabiî, Washington çok önceleri 2006'da Filistin'deki meşru ve adil demokratik seçimlerde Hamas'ın zaferini tanımayı reddetmiş, hatta seçilmiş Hamas liderlerini zor kullanarak devirmeye çalışmıştı. Washington Ürdün ve Suudî Arabistan'daki otokrasi ve baskı konusunda da sessizliğini korumaktaydı.

Türkiye olaylara tepkisel yaklaşmayı sürdürdü, taktikler kadar prensip konusunda da sıkıntılar yaşadı. Ancak Temmuz 2011 başlarında Ankara müzakerelerin faydasız olduğuna kani oldu, Kaddafi'ye açıkça koltuğu bırakması çağrısı yaptı, Kaddafi rejimiyle kalan tüm bağlarını koparıp, yeni geçici hükûmeti tanıdı ve yeni hükûmete ekonomik yardım teklifinde bulundu. Durumdan azamî derecede yararlanabilmek için, Davutoğlu Bingazi'ye gitti, sokaklardaki kalabalığa karıştı ve onları Arapça selamladı, başarımlarını övdü, ortak Osmanlı geçmişini hatırlattı ve İtalya'nın Libya'daki sömürge yönetimine karşı mücadele etmiş bir kahramanı

* Misyon kayması (mission creep): Bir grup insan ya da tarafın beraber hareket ederken amaçlarında meydana gelen bir dizi tedrici değişiklik sonucu, başlangıçta hedeflenenden farklı bir sonuçla karşılaşılması durumu. (çn)

[Ömer Muhtar -ç.n.] övgüyle andı. Türkiye'nin çizgisi açıkça Müslüman dayanışması ve Libya'nın tarihsel gururu gibi temalara vurgu yapıyordu.

Türkiye'nin Libya politikası konusundaki yavaş tepkisi Batı'da oportünist ve faydasız eleştirilerine maruz kaldı. Burada Ankara'nın iç çatışmalarda tercih ettiği yaklaşım hakkında daha fazla içgörü sahibi oluyoruz: ilk önce yüzyüze diyalog önerisi, sonra müzakere çağrısı, ardından çoktaraflı diplomatik girişim. Ankara müzakerelerin Bin Ali ve Mübarek'in durumunda olduğu gibi Kaddafi'yi ya içerde ciddî reformlar yapmaya ya da barışçı bir şekilde koltuğundan inmeye ikna edeceğini umuyordu. Kaddafi, tipik zayıf siyasî öngörüsüyle, isyanı bastırabileceğine inanıyordu; ancak krizin kendisi için var oluşsal bir mesele olduğunu isabetle öngörmüştü. Müzakere yoluyla çözüm muhtemel gözükmüyordu; Ekim ortalarında Kaddafi bir sokak saldırısında vahşîce öldürüldü.

İkincisi, Ankara başlangıçta Kaddafi'ye karşı Batılı askerî güç kullanımına şiddetle karşıydı, haklı olarak bunun Irak ve Afganistan'da olduğu gibi kanlı ve sonucu tahmin edilebilir olmayan bir adım olmasından korkuyordu. Gerçekten de, üç yıl sonra Batı yardımıyla yapılan bu devirme olayının yansımaları bölgeye hâlâ yayılmaya devam etmekte olup, Libya'yı, fena halde bölünmüş, Doğu Libya'nın siyasî olarak ayrılması ihtimaliyle yüzyüze, kaotik, merkezî otoriteden mahrum, militanların, aşiret kuvvetlerinin ve radikal İslamcı aktivizmin hakim olduğu ve de komşu Kuzey Afrika ve Sahra'ya istikrarsızlık yayan bir yer haline getirmiştir. Başlangıçta isyancıları desteklemekteki isteksizliğine rağmen Türkiye yeni Libya'da kaybeden olmadı: yeni hükûmet Türk yatırımlarının ve yakın ekonomik bağların devamına sıcak bakmaktadır. Bu arada Avrupa, çevresine gücünü yansıtma becerisine hâlâ sahip olduğunu gösterme konusunda kararlı görünüyordu.

Libya ikileminden rahatsızlık konusunda Türkiye yalnız değildi: İran, Rusya, Çin, Brezilya, Güney Afrika ve Afrika Birliği'nin hepsi de Batılı askerî müdahaleye karşıydı. İran sıkıntılıydı: Kaddafi'den hiç hazzetmezdi ama aynı zamanda Suriye, Lübnan ve Irak'taki müttefiklerinin hepsi de Kaddafi'ye karşı olsa bile ilke olarak Batılı askerî müdahaleciliğe karşıydı. Avrupalı güçler Akdeniz'in hemen öte yakasında Avrupa için önemli bir petrol üreticisi olan Libya'nın potansiyel istikrarsızlık sorunları ve mülteci akınına konu olmasından endişeliydi. Ama şimdi Suriye, hemen herkesin politikalarını ve ilkelerini bir hata üçgenine sokacaktı.

SURİYE

Suriye krizi Arap Baharı'nda bütün dış oyuncuları en büyük meydan okumayla, neredeyse çözümü imkansız bir durumla karşı karşıya bı-

rakmıştı. Suriye krizi Türkiye'nin dış politika prensiplerini tepetaklak edip nihayetinde Ankara'nın dış politikalarını bir felakete sürükledi. Oysa AKP'nin Suriye'ye yönelik daha evvelki politikaları kendisinin en önemli başarı hikayelerinden biri olmuştu –sekiz yıl boyunca muazzam iyileşmiş ilişkiler ve Şam ile yakın çalışma bağlarının geliştirilmesi. Başkan Beşar el-Esed'e karşı ilk sokak gösterileriyle birlikte, Erdoğan ve Davutoğlu göstericilerin ilk taleplerini karşılayacak hızlı erken reformlar yapmaya ikna edebileceklerine ve Türkiye'nin rejim üzerindeki pozitif etkisini gösterebileceklerine inanıyorlardı. Ancak Esed'i uzlaşmaya zorlamak için gerek Erdoğan ve gerekse Davutoğlu'nun sayısız kişisel temaslarına ve de bunu yapmaya söz vermesine rağmen, Esed daha sert bir baskı ve katılığa yöneldi. Suriye'de ölümler artmaya ve on binlerle ifade edilmeye başladıkça, Ankara üzerinde, Esed'le olan iyi ilişkilerinin meyvelerini ve var olduğu söylenen etkisini gösterip baskılara son verdirmeye yönelik Batı baskısı arttı. Ciddî çabalara rağmen Suriye'deki durumu değiştiremeyince, bunların yetersizliğinden mahcup vaziyette, giderek artan oranda gözü açılan Erdoğan sonunda Esed'le ipleri kopardı ve kendisini sert bir dille kınayıp gerekirse güç kullanarak rejimin değiştirilmesi çağrısı yaptı. Çok geçmeden Türkiye İstanbul'da konuşlanacak dışarıdaki silahlı Suriyeli muhalif gruba destek şeklinde ağırlığını koyarken, Ankara kendisi de, en azından Suriye sınırları içinde Suriyeli mülteciler için bir güvenli bölge yaratmak amacıyla, tehlikeli şekilde askerî müdahaleye yaklaştı. Ankara bu amacında, yüksek sesle Esed rejimini askerî yolla sona erdirme çağrısı yapan Suudî Arabistan ve Katar tarafından desteklendi. Batı da bu çabaları tümüyle destekliyordu. Erdoğan, silahlı Batılı müdahaleye kendi muhalif tavrıyla çelişerek, sonunda Washington'a, en azından muhalif güçlere ağır silahlar temin etmek suretiyle, güçlü askerî destek çağrısı yaptı.

Ne var ki, Mayıs 2012 itibariyle Suriye'ye değişim empoze etme momentumu gerilemeye başlamıştı. Esed Batı'da, İsrail'de ve hatta Türkiye'de, kalıcı olarak görülmeye başlanmıştı. Daha önemlisi, Esed sonrası kaosun –Türkiye, Irak, İran, Ürdün, İsrail, Lübnan gibi– komşu bölge ülkeleri için potansiyel olarak çok yıkıcı içerimleri olması bunların daha güçlü bir eylem şevkini kırıyordu. İstanbul'da konuşlanmış dış Suriye muhalif grupları organize değillerdi, ideolojik olarak parçalıydı, kişisel çekişmelerle delik deşik, işbirliği yapamaz vaziyetteydi. Ruslar da Çinliler de Suriye'de Batılı silahlı müdahaleye şiddetle karşıydı. En önemlisi, el-Kaide gibi aşırılıkçı İslamcı cihatçı örgütlerin Esed karşıtı silahlı mücadeleye katılmakta olduğuna dair kaygı verici işaretler vardı, ki bunların hepsi de ılımlı Suriyeli Müslüman Kardeşler'in bile kontrolü

dışındaydı. Radikal İslamcılar, ılımlı İslamcılar veya laikler aleyhine güç kazanıyor ve daha kötüsü, Esed karşıtı mücadelede kendilerinin daha etkili ve acımasız savaşçılar olduğunu gösteriyordu. Uğursuz bir şekilde, mezhepsel içerimler –Sünnîlere karşı Alevîler/Şiîler– Irak ve Lübnan'a taşmaya ve bizzat Türkiye'yi de etkilemeye başlıyordu.

Suriye'deki çatışma Türkiye ile olan uzun sınır bölgesini istikrarsızlaştırdıkça, cihatçı İslamcıları mücadelenin içine çektikçe, Türk topraklarına şiddeti taşıdıkça ve Türkiye içindeki mezhepsel gerilimleri körükledikçe, Türkiye dahilindeki müdahaleye karşı çıkan muhalefet daha da büyümüştür. Buna rağmen Davutoğlu hiç de özür dileyici olmayan sert tutumunu sürdürmüş, 26 Nisan 2012'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada politikalarını tutkulu bir dille şöyle savunmuştur: "Yeni bir Orta Doğu doğmak üzere. Biz bu yeni Orta Doğu'nun patronu, öncüsü ve hizmetkarı olacağız." Yine de Türkiye Suriye'ye karşı fiilî askerî operasyonlar başlatmaktan geri durmuş; Erdoğan ve Davutoğlu'nun Orta Doğu'daki demokratik değişime destek yönünde "ilkeli bir politika" söylemine rağmen bir tür bekle-gör politikası egemen olmuştur. Obama yönetimi Esed'in devrilmesinin herhangi bir arzu edilir muhtemel sonucu olmayacağı konusunda gittikçe daha kuşkulu hale geldikçe, Ankara güçlü eylem çağrısında daha yalnız kaldığını hissetmiştir. Kabul etmek gerektiği üzere son derece zor bir durumda, açıktı ki Ankara çok fazla ileri gitmiş, çok hızlı ve aşırı güven içinde hareket etmiş, durum bölgedeki hemen her oyuncu için kaybet-kaybet haline gelen bir duruma dönüşmüştür; bölge çapında derin mezhepsel çatışmaya kapı aralayan bir durum (bkz. Bölüm 21). Suriye krizi bütün Arap dünyasını herkes için çok ciddî içerimleri olan siyasî, stratejik ve mezhepsel fay hatları boyunca keskin bir şekilde bölmüş, Türkiye'nin Irak ve İran'la zor kazanılmış iyi ilişkilerini ciddî şekilde tahrip etmiştir.

Esed'in Ağustos 2013'te Suriyeli sivillere karşı açıkça belli kimyasal silah kullanımı üzerine Washington, Esed'in bir "kırmızı çizgi"yi aştığını ve rejime karşı riskli bir cezalandırıcı füze saldırısına hazırlandığını ilan etmiştir. Sonra, âniden, Rusya Şam'ın elindeki bütün kimyasal silahları uluslararası gözetime terk etmesini önermiş, Şam da bunu kabul etmiştir. Washington böyle bir pazarlığa gerçekten aracılık edilip edilemeyeceğini görmek için Moskova ile bu işbirliği seçeneğini hemen kabul etmiştir. Böylece Esed'e yeniden nefes alma imkanı tanınırken, kendisine karşı ılımlı silahlı muhalefet de güme gitmiştir. Türkiye ile Suudî Arabistan hâlâ Esed'e karşı askerî müdahaleyi savunuyorlardı ancak her ikisi de Washington'ın diplomatik yolu deneme kararıyla yalnız ve çaresiz kalmışlardı. Suriye'nin durumu, daha evvelki ilkelerine epey zıt bir şekilde, Ankara'nın Esed'in devrilmesi için en açıkça silahlı

müdahale ve Batılı askerî müdahale istediği durum olmuştur. Bu arada Erdoğan Türkiye'nin Suriye Meselesi'ne karışmaması yönünde büyüyen bir iç muhalefetle karşılaşmış ve anlaşıldığı kadarıyla, mecburen Suriye hamlesinin başarısız olduğu ve zarar daha fazla büyümeden buna son vermesi gerektiği sonucuna varmıştır.

YEMEN

Batı'da Arap Baharı "devrimi"nin en az bilineni olsa da, olayın Yemen'deki yönü bazı bakımlardan sözkonusu kalkışmalar içinde daha cesaret verici olanıdır. Yemen, toprakları çok daha geniş komşusu Suudî Arabistan'dan nüfusu daha fazla olan, çok fakir bir ülkedir. Yemenliler Orta Doğu'nun çeşitli bölgelerinde ciddî bir göçmen işgücü olan, petrolün şımartmadığı, uyanık, dinamik ve becerikli bir halktır. Son yöneticisi Ali Abdullah Salih 33 yıl başkanlık yapmış olsa da, öteki devrik diktatörler kadar despotik yetkilere sahip olmamıştır. Her zaman dağınık, bireyci, kaotik bir ülke olmuş olan Yemen'in –kabilesel, bölgesel, dinî ve ideolojik– birçok bölünmeleri pürüzlü bir güçler dengesi meydana getirmekte ve hiçbir unsurun gerçek anlamda dominant bir iktidar tesis etmesine izin vermemektedir. Yarı-demokratik bir yönetime sahip olduğu dönemler olmuştur. Başkan Salih bile iktidarını sürdürebilmek için sözkonusu çok sayıdaki grupları birbiriyle kurnazca dengeleyen bir yönetim sergilemek durumunda kalmıştır. Bir hayli politize olmuş halk, Salih'in yönetiminden, kök salmış yolsuzluktan ve çevresindeki adam kayırmacılıktan usanmıştı.

Arap Baharı'nın Yemen versiyonu da, unsurlarından bazıları nötralize edilmiş, bazıları satın alınmış veya dengelenmiş, aylarca süren rejim karşıtı gösterilerle başlamıştır. Özellikle Suudî Arabistan uzun zamandır, politikacılara, aşiretlere ve bölgesel unsurlara ortalığı karıştırmamaları için aktardığı muazzam finansal kaynaklar sayesinde, Yemen üzerinde kayda değer bir güce sahip olmuştur. Riyad'ın bir tür desteği olmaksızın uzun süre ayakta kalabilecek çok az Yemenli lider vardır.

Yemen'de de, siyasî partisi el-Islah (Reform) üzerinden faaliyet gösteren Müslüman Kardeşler en büyük muhalefet gücünü temsil etmektedir. Daha çarpıcı olan, muhalefetin en önde gelen şahsiyeti, Islah'ın ılımlı kanadının lideri, Tevekkül Karman adında bir kadın olup, aynı zamanda politikacı, gazeteci, kadın hakları aktivisti ve 2011 Nobel Barış Ödülü'nün (ortak) sahibidir. Suudî Arabistan'ın aksine, Yemen siyasetinde kadınlar aktif olup Kardeşler'in [İhvan] ılımlı kanadında önemli bir konumdadır. Esasen, İhvan muhalefet hareketinde ciddî bir yer işgal etmekle beraber, Güney Yemen'de yerleşik büyük bir sosyalist hareketin

yanısıra öteki laik aşiret güçlerinin varlığı nedeniyle muhalefeti domine edememektedir.

Bir yılı aşkın bir süre devam etmiş olan gösteriler, çatışmalar ve biraz da kan döküldükten sonra, Körfez İşbirliği Konseyi'nin ve ABD'nin arabuluculuk çabalarını da içeren uzun müzakerlerin ardından Başkan Salih nihayet iktidardan uzaklaştırıldı. 11 Eylül'den beri, Teröre Karşı Küresel Savaş'ında kendisinden istediği ve elde ettiği neredeyse bedava stratejik destekten dolayı Salih, Washington'dan kuvvetli destek görmüştü. O zamandan beri kontra-terörizm ABD'nin Yemen'deki ilgisini fena halde domine etmişti, ki Yemen halkının büyük çoğunluğu nezdinde ABD'nin imajını zedeleyen bir dar odaklılıktı bu.

Yemen merkezî devletinin topraklarının her tarafına gücünü yaymadaki yetersizliği iç siyasette sürekli kendini hissettiren bir mesele olmayı sürdürmekte olup, sonunda el-Kaide'nin ülkede, özellikle de Bin Ladin ailesinin bir asır önce yaşadığı güney bölgesinde bir tutunma noktası edinmesini kolaylaştırmıştır. "Arap Yarımadası'nın el-Kaidesi" (AQAP) olarak bilinen ve adam toplamada aktif olan örgüt ABD çıkarlarına yönelik birçok terörist saldırının kaynağıydı –ABD toprağındaki en az iki girişim de dahil. Yemen hükûmeti AQAP'ın zayıflatılmasında ancak sınırlı bir başarı elde etmişti, ki bu kısmen, kültürel olarak farklı kuzeyin domine ettiği San'a hükûmetine karşı güney Yemen'in siyasî direncinin sonucuydu. Daha oynak bir durum Yemen'deki AQAP aktivistlerine karşı ABD'nin son yıllarda sık sık yaptığı insansız hava aracı saldırılarıyla ortaya çıkmıştı, ki buna Washington'ın –biri AQAP'ta önde gelen bir propagandist olan– Yemen kökenli iki Amerikan vatandaşını insansız hava araçlarıyla menfur infazları dahildi. Yemenlilere yönelik düzenli insansız hava aracı saldırıları ve bu süreçte önemli sayıda masum sivilin öldürülmesi, Yemen'de büyük bir öfke doğurmuş, aşiretlerin intikam yemini etmelerine yol açmış, AQAP'ın popülaritesi ve desteğini tahkim etmişti.

Başkan Salih'in düşmesinden ve aynı partiden birinin onun yerine geçmesinden sonra, Yemen şu anda –aşiretler, İhvan, Selefî, sosyalist, Şiî ve Sünnî, kuzey ve güneyden gelenler, kadınlar ve profesyonellerden oluşan- Yemen toplumunun bütün unsurlarından düzinelerce lider arasında ciddî bir siyasî diyalog süreciyle meşgûldür. Bu grup ülke için geniş bir fikirler ve menfaatler yelpazesine hitap edecek bir anayasa yazma çabası içindedir. Üzerinde uzlaşılan bir anayasanın yapılıp yapılamayacağını, şayet yapılabilirse de, ülkedeki farklı siyasî hizipler arasında uygulanıp uygulanamayacağını zaman gösterecektir. Ancak, geleneksel gevşek siyasî düzenlemeleriyle Yemenliler, bu tür uzlaşmacı çözümlere

–daha derin ve daha keskin otokratik gelenekler veya ideolojik harcın damgasını taşıyan– öteki birçok ülkeden daha hazır durumdadır.

Fakirliğine ve göreli kaynak kıtlığına rağmen Yemen, uzun zamandır vekalet savaşlarının ve bölgesel güç mücadelelerinin odağı olmuştur. 1960'larda burası Mısır ile Suudî Arabistan arasında şiddetli bir vekalet savaşına sahne olmuştu. 1994'te kuzey ile güney arasındaki Yemen iç savaşında Suudîler muhafazakar kuzeye yoğun destek vermişti. Arap Baharı sırasında Yemen Suudî-İran-Türk nüfuz mücadelesine sahne oldu. Komşu Suudî Arabistan en önemli dış oyuncudur zira Yemen müesses nizamının çeşitli oyuncularına yaptığı cömert nakit yardımlar Suudî kontrolünün üst düzeyde kalmasını sağlamaktadır. Riyad genelde İhvan'dan rahatsız olabilir fakat Yemenli İhvan, Riyad'a karşı olumlu yaklaşım içinde olsunlar diye, Suudîlerin sübvanse ettiği birçok Yemenli siyasî gruptan biridir. İhvan Yemen'in iki büyük aşiret konfederasyonu tarafından da desteklenmektedir; bundan dolayı onun birbiriyle uzlaştırılması gereken, rekabet halindeki geniş bir hizip çıkarları yelpazesi içinde, dominant olmasa bile önemli bir siyasî güç olarak kalması muhtemeldir.

İran'ın Yemen'e uzun zamandır ilgisi vardır, bunun kısmen nedeni buranın esasen inanç olarak Sünnî İslama daha yakın, İranlı "Oniki İmam" Şiasından farklı bir mezhep dominant Zeydî ("Beşçi")* Şiî nüfusudur. İran daha yakınlarda, başkent San'a'nın egemenliğine karşı uzun süredir direnen kuzey Yemenli Şiî isyankar bir grup olan Husilere destek vermiştir. İran, Suudî ve ABD gücünün bir enstrümanı olarak algıladığı Başkan Salih'e karşı mücadeleyi açıkça desteklemiştir (Oysa Salih Zeydi bir Şiî idi, hükûmetinin çoğu gibi). Tahran, San'a'daki ABD ve Suudî yanlısı hükûmetin altını oymak için güney Yemen'de derin ve tarihi kökleri olan ayrılıkçı bir sol hareketi de desteklemiştir. İran bu arada Yemen'de el-Kaide etkisine de elbette şiddetle karşıdır.

Türkiye bugün Yemen'de Osmanlı İmparatorluğu'nun –ki Yemen, İmparatorluğun önemli bir parçasıydı- çökmesinden bu yana her zamankinden daha büyük bir rol oynamaktadır. Oradaki Türk çıkarları ve faaliyetleri, Yemen'i kendi özel Suudî çiftliği gibi [el altında] tutmak isteyen Suudî Arabistan ile sürtüşmeye sebep olmaktadır. Ankara daha demokratik bir düzeni teşvik amacıyla Salih'in 33 yıllık iktidarına karşı ortaya çıkan isyanlar lehine konuşmakta ve İhvan'ın el-Islah Partisi'ni açıkça desteklemektedir. İhvan'ın feminist temsilcisi Tevekkül Karman uzaktan Türk kökenli olup, Türkiye yakın geçmişte kendisine fahrî vatandaşlık da vermiştir. AKP yönetimi altında Türkiye'nin başarıla-

* Beşinci İmamın kimliği konusunda Şiîlerin çoğunluğundan farklı bir inanca sahip Şiî Müslüman grup. (çn)

rına Yemen'de gıpta ile bakılsa da, Türklerin gerek Yemen ve gerekse Mısır'daki İhvan ile olan bağları Yemen siyasetindeki İhvan muhalifleri arasında Türkiye'ye karşı bir ölçüde muhalefet yaratmıştır. Mebzul miktarda Türk yapımı hafif silahlar da –zaten hafif silahlarla dolu olan– ülkeye girmişse de, Ankara bunların hükûmetin kontrolü dışında ticarî alışverişler olup hükûmet politikasını yansıtmadığını belirtmektedir.

Türkiye San'a'da büyük bir teknik eğitim okulu kurmuş, ulaştırma sektörüne yaptığı yardımın yanısıra bu ülkeye ciddî tıbbî ve gıda yardımı da sağlamıştır. Ülkede Hizmet hareketi de okullar açmıştır. Ankara'nın Yemen'e yönelik politikaları bölgede ilan edilmiş Türk diplomasi prensipleriyle uyumludur: (Suudîlerin arzusu hilafına) demokratikleşmeye destek, (Riyad'ın yaptığının aksine, ekonomik kontrolden ziyade) ekonomik gelişmeye destek, radikal ya da Vahhabî İslamcılığı karşısında İhvan'ın şahsında ılımlı İslamcılığa destek ve Arap dünyasına Türk nüfuzunu daha derinden yaymak.

DAVUTOĞLU'NUN POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Tanınmış Türk yorumcu Cengiz Çandar 2011'de –tam doğru olmaktan ziyade, nükteli olarak– " 'Sıfır Sorun'dan 'Herkesle Sorun'a Geçerken" başlıklı bir makaleyle Davutoğlu'nun ikilemini belki de ilk ifade edenlerden biriydi.[1]

Ancak bir anlamda Çandar haklıydı: Türkiye'nin sıfır sorun politikasının ilk aşaması işin kolay kısmıydı. Arap ülkelerinin çoğunda zayıf liderlerin olduğu bir zamanda, Ankara'nın politikaları vaktiyle komşularla iyi ilişkilere engel olan eski önşartların ve zihniyetlerin bir kenara bırakılması arzusuna işaret ediyordu. Türkiye'nin bir zamanlar Batı'ya o kadar yakından bağlı kimliği bağımsız bir yeni görünüm ve eyleme doğru ikna edici şekilde evrilmiş; bu değişimler bölge devletlerini Türkiye'nin artık Batılı güçlerin yedeği gibi hareket etmediğine ikna etmişti. Ankara'nın yeni ve açık yaklaşımı ve Müslüman ve Osmanlı mazisini kucaklamasıyla, komşular buna olumlu tepki vermişler, yeni iyi niyeti somut kazanımlara dönüştürmek istemişlerdi. Araplar ve İran Davutoğlu'nun Orta Doğu siyasetine uzun zamandır hakim olan ideolojik ve dinî çizgileri aşma yönündeki pragmatik arzusunu hoş karşılamışlardı. Mevcut rejimlerle çalışma isteği Türkiye'yi Batı'nın hayli ideoloji yüklü yaklaşımından farklı bir konuma yerleştirmişti. Yeni ticaret girişimleri de bu birinci aşamada neredeyse bütün devletler için daha ileri düzeyde kazan-kazan fırsatları yaratıyordu.

Ancak her zaman herkesin tarafında olarak kalmak imkansızdır. Çatışma, diplomasi işe yaramıyor göründüğünde, taraf olmayı gerekti-

rir. Türkiye, dünyadaki herkes gibi, sallantıdaki otokratik rejimlerin demokratik değişim tarafından tehdit edildiği durumlarda aynı karmaşık kararlarla yüzyüze kalmaktadır. Şaşırtıcı olmayan biçimde, Ankara'nın bazı kararları her bir durumda, kendi çıkarlarıyla ilgili görüşüne bağlıdır. Türklerin durumunda daha belirgin olansa, *rejim değişikliği için askerî güç kullanımına karşı olduğuna dair genel bir ilkeli duruş eğilimiydi*, hele Batılı askerî müdahale yoluyla olacaksa. İşte Ankara'nın eski yaklaşımından ciddî ve tahrip edici sapma, Suriye'ye yönelik politikalarındaki kayma idi: diplomasinin başarısız kaldığını görünce, Türkiye, Esed'e karşı güç kullanılmasını kabul ve giderek –en azından silah ve eğitim sağlama yoluyla- Batılı askerî müdahaleyi hoş karşılama noktasına geldi. Erdoğan'ı harekete geçiren başka bir şey de, kendisine başarıyla kur yapmış olan ABD Başkanı Barack Obama'ya değerini kanıtlama arzusuydu. Erdoğan Suriyeli muhaliflere askerî destek sağlayan Suudî Arabistan ve Katar'la bozuşmak da istemiyordu. Esed sonrası bir Suriye'de Ankara hâlâ öncü bir rol oynama arzusundaydı –ancak bu arada Suriye'nin geleceği kısmen uluslararası müzakerecilerin elindeydi, Rusya ve belki de İran dahil.

Ankara hemen her şart altında geleceğin Suriyesi'nde eninde sonunda en önemli oyuncu olarak yükselecektir. Şimdilik başka bölgelerde –Bahreyn'deki kalkışmalar, Cezayir'deki ve başka yerlerdeki kıpırdanmalar gibi artan popüler rahatsızlıklar karşısında otokrasi sendeledikçe– daha zor kararlar almak sözkonusu olduğunda, ilkelerinin ne dereceye kadar uygulanabileceğine karar vermek durumundadır. Orta Doğu rejimlerinin reform, halkın daha fazla katılımı ve daha fazla demokrasi ihtiyacını kabul etmeleri gerektiği konusunda Davutoğlu, Gül ve Erdoğan'ın söyledikleri kayıtlardadır. Peki bu ilkeler nasıl hayata geçirilecektir?

Başka hiçbir şeyi olmasa bile, Arap Baharı bir şeyi açıkça göstermiştir: diktatörlüklerin düşmesi ve bir dereceye kadar demokratikleşmeye doğru gidiş Pandora'nın Kutusu'nu açmaktadır; son derece istikrarsızlaştırıcı bir süreçtir bu. Her bir demokratikleşme süreci eski siyasî ve toplumsal düzeni ortasından çatlatmaktadır; eski ihtilaflar ve yaralar yeniden açılmakta ve tatmin talepleri sökün etmektedir. Beklentiler ve arzular yükselmektedir. Eski kurallar ortadan kaybolmakta ve bütün taraflar kaotik yeni ortamı kendi avantajına şekillendirip manipüle etmek istemektedir. Kaos belki arzu edilmez, doğru fakat eski düzen de aynı derecede tehlikeli ve nihayetinde istikrarsızdı zira uzatmalı siyasal, toplumsal ve iktisadî sürtüşmelerin tedavisini sadece ertelemişti. Uzun zamandır bastırılmış olan şeyler şimdi artık masadadır ve bütün taraflar bununla ilgilenmek durumundadır; sevse de, sevmese de. Duygular başlangıçta kaçınılmaz olarak kabarıktır zira dahilî güçler yeni düzen

içinde iktidar elde etmek için her yolu denemektedir. Fakat zamanla, her bir küçük siyasî adım nüfusun daha büyük bölümüne öncekine kıyasla daha fazla hak tanıdıkça, işler muhtemelen biraz daha sakinleşecektir. Bu değişim süreci hangi toplum olursa olsun asla sona ermeyen bir süreçtir, gelişmiş olanlarda bile.

O halde bu, Arap dünyasında yönetimi değiştiren dört zorlu devrimsel değişim süreciydi. Fakat bu yaralı ve çalkantılı bölgeye baktığımızda, gelin olayların müstakbel seyrini belirlemesi muhtemel bazı önemli jeopolitik faktörleri ayırt etmeye çalışalım; özellikle de siyasal İslam, Sünnî ve Şiî devrimi, mezhepçilik ve etnisite.

KISIM IV

İSLAM VE SÜNNÎ DEVRİM

15

İSLAM VE DEVRİM

İSLAM, ÖZELLİKLE DE SİYASAL İSLAM YA DA İSLAMCILIK, ARAP BAHARI'NDA devrim ve değişim sahnesinin acaba neresine oturuyor? Gerek İslamcılar gerekse onların düşmanları tarafından sık sık, gündemlerini belirleyen olgu olarak "İslam"a müracaat edilir. Ama gerçekte Orta Doğu'da bugün devam eden ciddî değişimlerin pek çoğu doğrudan İslamla bağlantılı değildir. *Bunun yerine, birbirinin rakibi aktörler birbiriyle rekabet halindeki İslam görüşlerini kendi eylem çağrılarında pankart olarak kullanmaktadırlar; bu pankartlar iştirak ettikleri devrim, karşı-devrim ve de siyasî iktidar yaratımının gerçek mahiyetini gizlemektedir.*

Şu ana kadarki Arap Baharı nedir, ne değildir?

- İlk olarak, Orta Doğu'da bugün temel *ideolojik* kavga, Batı'da algılandığının aksine, *esas itibariyle laiklik ile İslamcılık arasında değildir,* her ne kadar bu da ilginç bir konu olsa da.
- Bu [kavga], esasen Sünnî İslamı ile Şiî İslamı arasında [bir kavga] da değildir.
- Esas kavga bizzat Sünnî *İslamın kendi içinde* bir kavgadır. Hatta bu, beklenebileceği gibi, radikal cihatçı İslam ile muhafazakar Suudî İslamı arasında [bir kavga] bile değildir.
- Eski ABD Büyükelçisi Chas Freeman'ın formülasyonuyla, asıl kavga "*demokratik İslamcılık ile Müslüman otokrasinin birbiriyle mücadelesidir.*" Bu güçleri bir yanda –demokratik bir bağlam içinde (hâlâ evrilen) görece ılımlı bir hareket olarak– Müslüman Kardeşler, bir yanda da monarşinin korunmasının ve hatta karşı-devrim yoluyla demokratik sürecin geriye sarmasının savunuculuğunu yapan Suudî Arabistan temsil etmektedir.
- Bu sahnedeki ironi, Suudî Arabistan'ın, bu suretle sık sık –daha de-

mokratik bir düzen arayışındaki İhvan ılımlı İslamcılarıyla mücadele etmek üzere– *radikal* cihatçı *İslamcılar* ile ittifak etmesidir. Böylesi tuhaf bir durum nasıl ortaya çıkmıştır?

İSLAM VE DEVRİM

Çoğu toplumda tarihsel olarak devlet bir şekilde dini kontrol etmek istemiştir: devlet, dini kendini meşrulaştırmak için kullanırken, devletin düşmanları da onu devleti gayri meşrulaştırmak üzere rejim başarısızlığına işaret etmek için kullanırlar. Müslüman devletlerin çoğu, temel işlevi devletin politikalarını desteklemek olan devletçe atanan din adamları (*ulema* ya da din alimleri) zümresi bulundurur. Fakat elbette devlete bu tür bir din adamlığı hizmeti, aynı din adamlarının entellektüel dürüstlüklerinden taviz vermeleriyle sonuçlanır. Çok daha az sayıdaki din adamı devletin gölgesi dışında, bağımsız olarak kalmayı yeğler. Devlet dinî kurumların kesesinin bağcıklarını kontrolünde tutarken ve kendi başına buyruk din adamlarını baskı altında tutmada mahirken, bir din adamının bağımsızlığını koruması zor bir iştir. Öte yandan dinî *hareketler*i kontrol etmek din adamlarını kontrol etmekten daha zordur zira bunların kitlesel takipçileri vardır; ayrıca tanımlanabilir kurumsal yapılarının olmaması nedeniyle devletin bunları yakalaması da zordur. (Bu olgu İslam için olduğu kadar, Hıristiyanlık tarihi için de doğrudur.)

"İslamcı hareket" terimi geniş bir aktörler ve fikirler yelpazesini kapsar; ancak hemen hepsi bir tür siyasal ya da toplumsal değişim peşindedir. Çoğu kendisini "reformcu" veya "ihyacı" olarak tasvir eder, "yeniden İslamlaşma"yı savunur. Bu terimleri kullanırken çoğu hareket, bir tür idealize edilmiş geçmişin *temellerine dönüş* –iktidar, İslamî olmayan gelenekler ya da laçka dinî pratikler tarafından yozlaştırıldığını düşündükleri– bir tür "orijinal" ya da "gerçek" İslam peşindedir. 18. Yüzyıl'da bu tür erken bir hareketi temsil etmiş olan Arabistan Vahhabîleri, Osmanlı'ya karşı kabilesel muhalefeti harekete geçirmişler, Kur'an ve Sünnet'in lafzî yorumları üzerinden sade ve saf bir İslam talep etmişlerdi. (Sözkonusu çöl Araplarının Osmanlı yönetimine jeopolitik direnişi de, bu erken Arap direnişini büyük oranda izah etmektedir. Vahhabîler çölü iliklerine kadar özümsemişlerdi; bu da harekete, kentli İslamî toplumla arası iyi olmayan, kuvvetli bir Bedevî ve aşiret rayihası vermişti.) Modern Suudî devleti, çölün kabile şefleriyle arınmacı Vahhabî hareketinin dinî liderlerinin kaynaşmasından doğmuştur. Her ne kadar bugün Suudî ulemasının Suudî devletinin ihtiyaçlarına cevap vermesi beklenmekte ise de, devlet de ulemanın manevî otoritesini tamamen ihmal edemez, devlet dinî meşruiyet anlamında olumlu imajını korumak istiyorsa şayet.

Fakat İslamcılık ya da siyasal İslam, inancı çağdaş koşullar altında anlamak, yorumlamak ve ona hayatiyet kazandırmaya dönük *yeni yollar* aramak suretiyle değişim ve reform çağrısında ikinci bir yola da yaslanabilir. Bunu –yasamanın eski kaynakları hakkında yeni resmî düşüncenin yolda olduğu– Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda halihazırda görmekteyiz. Bu, devlet vesayeti altında çalışan dinî otoritenin Müslüman dünyadaki en ilerici örneğini temsil edebilir. Yahut da bunu sivil bir organizasyon olarak Hizmet'in inanç temelli hayır çalışmalarında [görürüz]. Pekala, *hükûmetten maaş almayan ve onun kontrolünden bağımsız olan* ve de reform, İslamî adalet ve iyi yönetişim adına devlet aleyhine konuşmayı seçen *ulema* veya din adamları hakkında ne söylenebilir? İslamcılar demokratik siyasete girince ne olur? Bunlar bu takdirde nüfusun çoğunluğunun oylarını kazanmak zorundadırlar; bu da kendileri üzerine yeni bir pragmatizm empoze eden bir durumdur.

MÜSLÜMAN KARDEŞLER

İslamcılığın Türk siyasetindeki evrilme şeklini daha önce irdelemiştik. Bugünkü Mısır'da da benzer bir süreç gözlemliyoruz; Müslüman Kardeşler'in seçimlerle siyasette yükselmesi ama askerî müdahale ile düşürülmesi dikkate alındığında, [Mısır İslamcılığı] evriminin ortasında bulunmaktadır. Kardeşler [İhvan] halihazırda 20. Yüzyıl'ın erken dönemlerinde başladığı noktaya nazaran siyaseten epeyce evrilmiş durumda. Müslüman Kardeşler'in Kuruluş Beyannamesi'nin inanca dair cümleleri haşindir: *"Gayemiz Allah; yasamız Kur'an, önderimiz Peygamber; yolumuz Cihad; Allah yolunda ölmekse emellerimizin en yücesi."* İhvan ve İslamcılığı ideolojik açıdan körlemesine mahkum etme peşinde olanların, bu yapıya mündemiç aşırılıkçılığı göstermek için ihtiyaç duydukları her şey bu ifadede vardır. Esasen, Usame bin Ladin ve el-Kaide herhalde bu ifadeye sonuna kadar destek verirler. Ancak bu ifade hemen tamamen retorik bir ifadedir; İhvan'ın son onyıllardaki karakteri ve eylemleriyle bir ilgisi yoktur, özellikle de ilk defa ulusal iktidar ve politikanın karmaşık halleriyle haşır neşir olduğu bugünkü halleriyle. Sözkonusu inanç ifadesi bunun sahada gerçek insanlarla yapılacak siyasî programlar, fiilî politikalar ve siyasî taktiklere nasıl dönüşeceği konusunda pek bir şey söylememektedir. İhvan içinde bazıları hâlâ (tanımlanmamış bir) Şeriat yasası ve hatta bir "küresel İslamî devlet" kurmaktan söz etmekte fakat bu emeller uzak ve muğlak idealler olarak kalmaktadır.

Gerçek şudur ki, İhvan Orta Doğu'da bugünkü devlet sisteminin gerçeklikleriyle uyum ve pragmatizme doğru ciddî bir kayma süreci geçirmiştir. Seçime dayalı siyaset ve Mısır'da ordunun gücüyle yaşadıkları

son feci yüzleşme İhvan'a artık seçim stratejileri ve taktiklerini yeniden düşünme yönünde daha büyük sorumluluk yüklemektedir. Esasen, ben de dahil birçok siyasal İslam gözlemcisi uzun zamandır *siyasal sürecin bizzat kendisinin* bir tür demokratik süreç içinde siyasî pastadan pay almak isteyen şiddet karşıtı İslamcı gruplar üzerinde güçlü bir etki doğurduğunu ileri sürmektedir. Siyasî süreç onları kamuoyunun realiteleriyle ilgilenmeye ve siyasî progrmalarını buna uyarlamaya zorlamaktadır. Örneğin Müslüman Kardeşler'in anahtar bir sloganı "Çözüm İslamdır" (el-İslam huvva el-hal) olmuştur; retorik bir çağrı olarak bir zararı olmayan bu ifade, seçmenler bunun oldukça belirli, somut politikalara nasıl dönüşeceğini bildikleri zaman ancak, gerçekten bir anlam ifade etmektedir. Hareket ne kadar "İslamî" olursa olsun halkın onlara oy verip vermemeye karar vermesini sağlayacak nihaî kriter, işte bu *politikalar*dır. İhvan işte bu imtihanı geçememiştir –en azından ilk rauntta. Ancak hikaye henüz bitmiş değildir.

Siyasal İslam, en basit ve geniş bir ifadeyle, çağdaş Müslüman toplum ve yönetişimin tesisi için Kur'an ve Sünnet'ten bir şekilde ilham alma çabası olarak tanımlanabilir. Bu tanım elbette geniş bir tanım. Aldığı şekil şiddet yanlısından barış yanlısına, otoriterinden demokratik olanına, gericisinden ilericisine, dogmatik olanından esnek olanına geniş bir tutum ve inanç yelpazesinde çok değişebilmektedir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, siyasal İslam 20. Yüzyıl'da Müslüman dünyada otoriter rejimlere siyasî muhalefetin en önemli aracı olmuştur. Neden? Birincisi, yerli İslamî kültürden doğmaktadır; Batı kültüründen ödünç alınmış değildir. İkincisi, ahlakî temellerinin İslamda olması ona belirli bir meşruiyet kazandırmaktadır. Muhalefet gruplarına öteki toplanma yerleri sık sık yasaklandığında bile [Siyasal İslam] hareketleri cami cemaat ağları üzerinden işlev ve etkinliğini informel bir şekilde sürdürebilmektedir. Genellikle tabanda, mahalle aralarında –gıda, sağlık, eğitim, barınma, kadınlarla ilgili meseleler gibi konularda– yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik pratik sosyal programlar sürdürmektedirler. Öğrenci toplulukları ve profesyonel cemiyetlerde yapılan seçimleri kazanma konusunda beceriklidirler. Çoğunlukla belediye yönetimlerinde de başarılı olmuşlardır. Genelde güçlü ve modern organizasyon becerilerine sahiptirler. Sınır ötesindeki benzer örgütlerle informel bağlantıları vardır. Mesela Müslüman Kardeşler'in, merkezden yönetilmese bile, Arap dünyasının çoğu ülkesinde olduğu kadar birçok Arap olmayan Müslüman ülkede de, birçok farklı isim altında benzer programlarla ve benzer görünümde şubeleri bulunmaktadır. Bu uluslararası karakteri, pan-İslamist bir hareket olma iddiası ve prestijini tahkim etmektedir. Bunu söyledikten sonra belirtelim ki, İhvan monolitik değildir, merkezî

bir liderliği ya da koordinasyonu olmaksızın farklı ülkelerde farklı şekillerde işlemektedir. Mısır'da yarım asrı aşkın bir süre önce şiddet ve terörden vazgeçme sözü vermiştir; şiddeti savunan birkaçı ayrılıp bağımsız örgütler kurmuştur.

Arap Baharı açıkça önemli bir dönüm noktası olmuştur. ABD'li âlim Vali Nasr "Arap Baharı İslamcı Baharı'na dönüştü" yorumunu yapmıştır. Fakat –en azından ilk aşamada– bunun böyle olması hiç de sürpriz olmamalıdır. İhvan ve diğer İslamcı muhalefet hareketlerinin otoriteryen iktidara muhalefetteki öncü konumu dikkate alındığında, İslamcılar özellikle de otoriteryen yönetimlerin düşmesinden sonraki ilk serbest seçimlerde başarılıydılar. Kendilerine saygı gösterilmiş olup, organize bir siyasî muhalefetle pek karşılaşmamışlardır. Washington'ın Müslüman dünyadaki seçimlere çoğunlukla kuşkuyla bakmasının ve otoriter liderler düştükten sonra siyasetteki değişim ve potansiyel karmaşadan endişe duymasının temel nedeni buydu. Asıl sorun bunların ilk seçimi kazanması değil, bir ülkeyi yönetmenin karmaşık realiteleriyle muhatap olmak zorunda kaldıktan sonra gelecek seçimlerde ne yapacaklarıdır. Mısır da gösteriyor ki, kamuoyu hemen sonuç istiyor ve toleransı kısa devreli çalışıyor.

Arap Baharı'nda şaşırtıcı olan gençlerin, kadınların ve Batılılaşmış liberal siyasî aktivistlerin erken katılımıydı, özellikle rejim güçlerine karşı barikatlara insan gücü sağlanması ve sosyal medyanın bir organize olma aracı olarak kullanılması konusunda. Önemli olsa da, liberal siyasî aktivistler esasen siyasî yelpazenin küçük bir bölümünü temsil etmektedirler. Bunlar siyasî cenahta deneyimsiz ve zayıf şekilde organize olduklarından, İhvan ve öteki İslamcılar tarafından kolayca domine edildiler. TV ekranında görünen olayların arkasındaki en kuvvetli güçlerden birinin İhvan olduğuna kuşku yoktu.

Aynı zamanda İhvan başlangıçta kavgaya hemen dalmadan önce tereddüt etmişti; geri durup olayların seyrini değerlendirmek ve elindeki seçenekleri korumak istemişti. Kendilerine karşı devletin o bildik ezme hareketine girişmesine yol açacak şekilde erkenden eyleme geçmeme konusunda ihtiyatlı davranıyordu. Gerçekten de, korktukları başlarına geldi. Fakat Mübarek'e karşı popüler siyasî muhalefetin gücü arttıkça İhvan devrime ağırlığını koymaya karar verdi. Seçim sandığında da başarılı oldu; ne de olsa, bir dizi Mısırlı otoriter rejime karşı uzun ve tutarlı bir muhalefet hareketine liderlik etmiş, hapse girmiş, işkence görmüş ve hatta dava uğruna can vermiş başka bir siyasî güç yoktu.

Bu anlamda, bazı liberallerin yaptığı gibi, İhvan'ın bu ülkelerde devrimi "gaspettiğini" iddia etmek kesinlikle doğru değildir. İlk sokak ey-

lemlerinde en ön cephede yer almadıkları doğru ama kayıp da değillerdi; üstelik rejim çökünce nihayetinde siyasî sahneyi domine etmek için gereken bütün altyapı, deneyim, tabandan gelen siyasî örgüt, irade ve desteğe de sahipti.

Çoğu ülkede İslamcılar yönetişimin meydan okumaları ve yüklerini taşımadan otoriteryen devleti eleştirdikleri, iktidardan uzak olma "lüksü"nden uzun zaman faydalanmışlardı. Bütün bunlar değişti. Şimdi artık iktidara gelen *her* siyasî parti, kamuoyundan mevcut sosyal, ekonomik ve siyasal şartlarla ilgili olarak yükselen rahatsızlıklarla yüzleşmek zorundadır, bu şartlar önceki otoriteryen rejimlerden devralınmış olsa bile. İslamcılar gerçek yönetsel becerilere sahip olsalar bile, başarısız bir geçmişin ağır yükü hemencecik tersine dönmez.

DEVRİMCİ BİR GÜÇ OLARAK İSLAMCILIK MI?

İhvan Mısır'da doğrudan "devrim" yoluyla iktidara gelmiş değildi. Eski Mübarek rejimine karşı geniş bir siyasî yelpazeye sahip bir halk ayaklanması patlak vermişti; ancak ordunun desteğini çekmesinden sonradır ki rejim düştü. İhvan'ın *yasal seçimlerde* çoğunluk [oyları] kazanma şansına erişmesi ancak geçici askerî hükûmet yönetimi altında olmuştur. İhvan'ın eski Mübarek rejimine yönelik ideolojik vizyonu elbette devrimciydi fakat laik liberallerin vizyonu da aynıydı. Her iki taraf da gayri meşru bir rejimin devrilmesini istiyordu. Hiçbiri de aslında Mübarek'e karşı bir darbe yapmış değildi, bu ordunun işiydi. Önemli soru İhvan'ın iktidara *nasıl* geldiğidir: İhvan demokratik süreçlerle zafer kazandığında, *iktidarı kullanımının karakter itibariyle "devrimci" olması muhtemel değildir, hatta ihtiyatlı bile olabilir, birçokları bunların genel yöneliminden hazzetmese de.*

Otoriteryen düzenler nadiren demokratik değişime gönüllü olarak yol verirler, belki çok tedricî olanı hariç, Kuveyt'in durumunda olduğu gibi belki. Bundan dolayı cumhuriyetçi veya monarşik bütün otokratik düzenler, rejim değişikliğini savunan –ister dinî, ister laik olsun– ideolojilerden korkarlar. İhvan'ın değişim çağrısı sadece bu bağlamda esas itibariyle "devrimci"dir. Otoriteryen yönetime itiraz etmektedir, monarşik olsun cumhuriyetçi olsun, her ikisi de İhvan'a (ve öteki partilere) çoğu kez siyasî düzene katılma hakkı tanımamıştır. Prensip olarak İhvan bizzat monarşiye de karşı çıkmaktadır, İslamın yaptığı gibi: yöneticiler topraklarının "malik"i değildir –anlam Arapçada "kral" *(mâlik)* kelimesinin köklerinde mündemiçtir. Oysa kendini korumak gibi pratik nedenlerle, İhvan hayatta kalmak zorunda olduğu Ürdün, Kuveyt, Suudî Arabistan veya Fas gibi krallıkla yönetilen ülkelerde bu tür görüş-

lerini açıkça ifade etmekten akıllı bir şekilde kaçınmaktadır. Monarşik veya monarşik olmayan rejimler altında pek olmayan sosyal adalet için bastırmaktadır. Bazı öteki İslamcı hareketlerin yaptığı gibi bir Batı icadı olarak demokrasiyi reddetmeyi bırakın, İhvan sürekli olarak seçim çağrısı yapmakta [demokrasiyi] rahatça yönetici ile halk arasında danışma anlamına gelen müşaverenin çağdaş bir şekli olarak yorumlamaktadır. İhvan seçimlere taraftardı çünkü sendika ve üniversite öğrenci seçimlerinde yıllarca rutin şekilde yaptığı üzere, oy toplama konusunda ispatlanmış yeteneğine güveniyordu.

Şimdi, şaşırtıcıdır ki, Arap Baharı'nın dinamiği ilkin ve en başta monarşilerden ziyade *cumhuriyetçi* rejimlere meydan okumuştur. Kırk yılı aşkın bir zamandır Orta Doğu'da düşen monarşi yoktur, kendi içinde tahlil etmeye değer bir mesele. Fakat monarşilere yönelik devrimci meydan okuyuş zımnen güçlü bir şekilde mevcuttur, kamuoyunun büyüyen daha fazla demokrasi çağrısı da İhvan'ı bölgesel monarşiler karşısında her zamankinden daha yüzleşmeci bir pozisyona sokmaktadır. Monarşiler bunu hissetmektedir. Arap dünyasının önde gelen devrim-karşıtı gücü olarak yükselen Suudî Arabistan, iktidardaki monarşileri Arap Baharı'nın –dinî olsun, seküler olsun– devrimci güçlerinin daha ileri kıyımından koruma derdindeyken, bu özellikle önemlidir. Realite odur ki, İslamcılardan gelen meydan okuma laik muhalefetten gelenden çok daha kuvvetli bir güçtür, en azından şu ana kadar. Fakat gelin şimdi özellikle zaman içinde İhvan ile Suudî Arabistan arasında gelişen bir temkinlilik dansı niteliğindeki ilişkinin dinamiğine bakalım.

İHVAN VE SUUDÎ ARABİSTAN

İslamî olsun gayri İslamî olsun, devrimci hareketlere yönelik Suudî politikaları karmaşık ve taktikseldir ve hepsi de rejimin korunmasını amaçlar. Suudî kraliyet ailesi onlarca yıldır birçok çalkantılı dönemi atlattığına göre, politikaları bu anlamda, görüldüğü kadarıyla başarılıdır. Suudî stratejisi kabaca şu şekilde özetlenebilir:

- Suudî Arabistan'ın –tanımı ve doğası gereği dinî, bundan dolayı da İslamî anlamda tamamen meşru– "istisnaî" bir ülke şeklindeki imajını koru. Mekke ve Medine'deki Kutsal Mekanlar'ın Muhafızlığı kralın anahtar meşrulaştırıcı sıfatlarıdır. (Ne var ki, İslamcılar kraliyet ailesinin İslamî meşruiyetine ve bu tür herhangi bir "muhafızlık" sıfatının önemine açıkça meydan okumaktadırlar.)
- Dinî olsun laik olsun, radikal hareketlerin krallığı hedef almasına izin verme. Çekdefteri diplomasisini mümkün olan yerde onları satın almak için kullan ve krallığı saldırıdan koru, başka yerde radikaller kime saldırırsa saldırsın.

- Demokrasi ilkesini Batılı ve kâfir bir düşünce olduğu gerekçesiyle reddeden en fundamentalist (şiddete meyyal olmayan) İslamcı (Selefî) güçleri her yerde destekle fakat bu güçlerin krallığın Vahhabî görünümü, pratiği ve çıkarlarıyla uyumlu kaldığından emin ol.
- Müslüman dünyada (milliyetçi, solcu) *radikal seküler* güçlere karşı çık fakat ihtiyaç olursa da onlarla iyi ilişkiler satın al.
- Batı ile iyi ilişkiler kur ve Batılı gücün Suudî tarafında yer alması için vazgeçilmez kal; petrol politikası, finans, silah satışları ve güvenlik düzenlemeleri bu projenin anahtar araçlarıdır.
- Doğası gereği daha az tehlikeli hükûmet şekilleri ve de cumhuriyetlere nazaran statükonun korunmasına daha eğilimli oldukları için, bütün monarşileri destekle.

Bu genel ilkeler açık olsa da, zaman zaman çelişkili olabilir; bunların nasıl bir öncelik sırasına dizileceği karmaşık taktiksel kararlar içerir. Bu durum İhvan ile Krallık arasında zamanla gelişen, değişken ve sık sık sarsıntılı ilişkilerle karakterize edilen, entrikacı münasebetlerde keskin bir şekilde ortaya konmaktadır. 1960'larda Suudîler, krallığın baş düşmanı ve devrimci Arap milliyetçiliğinin lideri Cemal Abdünnasır yönetimi altındaki Mısır'da infazdan kaçan binlerce Müslüman Kardeşler üyesine iltica imkanı sağlamıştır. Arabistan'da yaşarken birçok Mısırlı İhvan üyesi eğitim sisteminde ve özellikle de ilahiyat, finans ve tıp okullarında önemli pozisyonlara gelmişlerdir; kendileri de Vahhabîlerin apolitik karakteri ve muhafazakarlığını büyük ölçüde benimsemişlerdir; siyasetle uğraşanlar rejim tarafından katı bir şekilde caydırılmıştır. Ancak daha sonra, 1990'larda birçok İhvan Krallık'taki –sadece şekilde değil yönetişimde İslamın *içerimleri*nde de yenilenmeyi vurgulayan, monarşinin politikalarını eleştiren ve reform çağrısı yapan– *el-Sahve* (Uyanış) hareketinin cazibesine kapılmışlardı. El-Sahve mensupları, kraliyet ailesinin tutumundaki yozlaşma ve ikiyüzlülük dikkate alındığında, Suudî modelinin İslamî idealin çok uzağına düştüğünü ileri sürüyorlardı. Suudî Arabistan havuç ve sopa yoluyla –daha fazla devlet kontrolü karşılığında dinî liderlerine daha fazla finansal yardımla– el-Sahve'yi devlet kontrolü altına almaya çalıştı. El-Sahve'nin kraliyete sadakat yönündeki açık deklarasyonlarına rağmen, bu düşünce okulunun nihaî bağlılığı uzun dönemde kraliyet hanedanına değildir; bunun yerine zamanla Müslüman dünyadaki öteki İhvan hareketlerinin görüşleri ve politikalarının çekimine kapılacaktır. Esasen, İhvan'ın ideolojik bağlılık merkezi kesinlikle monarşi kavramı olmamıştır, her ne kadar uzun yıllar siyaseten ihtiyatlı bir şekilde krallık içinde bir arada yaşamış olsalar da.

İhvan, (Haziran 2011'de ölmüş olan) eski güçlü Suudî İçişleri Bakanı

ve daha sonradan Veliaht Prensi, konuyla ilgili alışılmadık derecede açık sözlü olan Nayif bin Abdül-Aziz'in özellikle kuşkularının hedefi olmuştur. 11 Eylül'den sonra, saldırıya katılan Suudî vatandaşlarının sayısının fazlalığı nedeniyle Krallık ABD'nin yoğun eleştirilerine konu olunca, Prens Nayif dışarıdan gelenleri Suudî teröristleri kışkırtmakla suçlamış ve İhvan'ı sert bir şekilde eleştirmiştir.

> Bütün sorunlarımızın kaynağı Müslüman Kardeşler. Bu gruba çok fazla destek verdik... Müslüman Kardeşler Arap dünyasını mahvetmiştir.... Her ne zaman kendi ülkelerinde başları derde girse veya özgürlükleri kısıtlansa, İhvan aktivistleri Krallık'a sığınarak canlarını kurtarmışlardır... Fakat daha sonra krallık aleyhine dönmüşlerdir.

Sonunda Suudî karşıtı bir İslamcı rejime destek veren Sudan'daki Müslüman Kardeşler'den ayrı olarak Prens Nayif özellikle önde gelen diğer iki İslamcı şahsiyeti, Arap Baharı'nın ardından Tunus'ta 2011'de başbakan olan Ennahda lideri Şeyh Raşid el-Gannuşi ve 1997'de Türkiye'de kısa süre başbakanlık yapmış, o zamanki İslamcı Refah Partisi'nin lideri Necmettin Erbakan'ı ve daha birçok önde gelen İhvan siyasetçisini kınamıştır. Hepsi de Saddam Hüseyin'in 1990'da Kuveyt'i işgal ve ilhakına ideolojik olarak sempatiyle yaklaşıyor, bunu monarşi karşıtı ve Batı karşıtı "ilerici" bir adım olarak yorumluyorlardı.[1]

Arap Baharı konusunda İhvan'ın siyasî pozisyonu Suudî monarşisinin daha da moralini bozdu. Gördüğümüz üzere, Tunus'ta laik diktatör Bin Ali'nin düşmesinden dehşete kapılan Riyad kendisine derhal Krallı'ka sığınma hakkı tanımıştı. Bin Ali'nin yerine, aynı İhvan üyesi Ennahda lideri, serbest seçimler ve çok-partili demokrasiyi açıkça savunan Şeyh Raşid el-Gannuşi geçince Riyad'ın endişesi daha da büyümüştü. Suudî kaygıları daha sonra –başlıca kazananı olarak İhvan'ın yükseldiği– Mısır'da Mübarek'in düşmesiyle katlanarak artmıştı (bkz. Bölüm 16, Sünnî Devrimi ve Mısır).

Ancak Suudîlerin pozisyonunu basitçe "devrim-karşıtı" olarak özetlemek olayı fazla basitleştirmek olur; taktiksel açıdan, kullandıkları yöntemler çok daha sofistike ve esnektir. Örneğin, Arap Baharı kapsamında Libya ve Suriye'de isyancı güçler ortaya çıkınca Riyad başlangıçta tereddüt etse de, çok geçmeden her ikisinde de isyancıları aktif olarak destekleme noktasına gelmiştir. Suudî düşüncesini iki ana faktör belirlemiştir. Birincisi, *monarşi* kurumunu savunmak Riyad için bir ideolojik menfaat kırmızı çizgisi oluşturmaktadır; monarşiler politikalarında daha güvenilir surette muhafazakar ve gayri ideolojiktir. Gerek Suriye ve gerekse Libya'da isyanlar *cumhuriyet* rejimlerine yöneldiği için daha kabul edilebilir şeylerdi. Elbette Tunus ve Mısır'daki eski rejimler de

cumhuriyet idi fakat Suudîlerin gözünde daha iyi ve daha kötü cumhuriyet rejimleri vardır. Dahası, Mübarek ile Bin Ali'nin aksine, Libya ve Suriye'nin cumhuriyetçi liderleri uzun zamandır ve açıkça kendilerinin Arap dünya siyasetinin *devrimci* kampında yer aldıklarını ilan ediyorlardı –çoğu defa bunu tantanalı bir şekilde yapıyorlar, böylece Arap sahnesinde tehlike saçıyorlardı. Buna ilaveten, Suriye'deki Esed rejimi ile Arap monarklarının çoğu arasında kişisel düzeyde zaman zaman düşmanlıklar yaşanıyordu: Riyad, Arap dünyasındaki devrimci davalar, özellikle de Filistin davası konusundaki düzenli yüksek sesli destekleri nedeniyle Esed'lerden hazzetmiyor, onlara güvenmiyordu. Bu türden Arap milliyetçisi ve Filistin yanlısı söylem Suudîlerin Filistinlilere karşı tutumunu kayıtsız hale getirmişti. Riyad aynı zamanda Lübnan üzerindeki nüfuz bağlamında Suriye ile uzun süreli bir rekabete girmişti. İran'ın Esed'in Orta Doğu'daki baş müttefiki olması gerçeği Suudîlerin Esed ve Alevî (Şiî benzeri) rejiminin tamamen devrilmesi arzusunu daha da bilemişti. Riyad Kaddafi'nin devrimci söylemi ve Krallık'ın yıllar içinde uyguladığı politikaları sürekli küçümseyen tutumu için de aynı kuşkular ve nahoş duyguları muhafaza ediyordu.

Ürdün, Fas ve Yemen'de de, İhvan monarşiye karşı önde gelen (legal) siyasî muhalefet olup, sürekli daha fazla demokrasi çağrısı yapmaktadır, sonunda seçim sandığından galip çıkacaklarından emindir. İhvan aslında ne Ürdün'de monarşiye son verilmesi çağrısı yapar, ne Fas'ta, ne de Körfez ülkelerinde. Suudîler de farkındadır ki, Türk AKP Müslüman Kardeşler'e sempatik bakan İslamcı köklerden doğmuştur. Dolayısıyla, Ankara ile Riyad, Bin Ali ile Mübarek'in devrilmesi konusunda yelpazenin zıt kutuplarında durmaktadırlar; Erdoğan'ın Mübarek'e aceleyle yaptığı –kuvvetli bir İslamî dille ifade edilmiş– istifa çağrısı Riyad'ın hiç hoşuna gitmemişti; Riyad'ın aynı derecede hiç hoşuna gitmeyen başka bir şey de Erdoğan'ın daha sonra İhvan hükûmetine karşı yapılan askerî darbeyi kınamasıydı. İşleri daha da kötüleştiren başka bir şey de, Riyad'ın düzenli olarak İhvan'a karşı (yakın zamana kadar) İslam-dışı bir Batı icadı olduğu gerekçesiyle demokratik sürece ideolojik olarak karşı çıkan Mısır (ve başka yerlerdeki) Selefî ve Vahhabî tarzı fundamentalist İslamcı rakiplerini desteklemesi.

Dolayısıyla Suudîler onlarca yıldır bölgedeki devrimci hengame ve ideolojik mayalanmayı idare etmenin ustası haline gelmişlerdir. Krallık'ın kendi içinde reformlar konusunu ufak tefek tavizlerle geçiştirirken, ülke dışındaki radikal İslamî ideolojik gruplarla, kendilerini radikal *seküler* gruplara karşı kullanmak üzere, akıllıca taktiksel ittifaklar kurmaktan da geri durmamıştır. Bundan dolayı Nasır'ın laik devrimci Arap milliyetçiliği güçlerine karşı bir araç olarak Mısır içindeki İhvan'ı uzun yıllar

hararetle desteklemiştir. Riyad aynı zamanda Pakistan ve Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne ve Krallık için daha tehlikeli olduğuna inandıkları solcu düşmanlara karşı birçok radikal İslamî harekete nakit para ve hatta silah yardımı yapmıştır. Bu tür "çekdefteri diplomasisi" (ya da Riyal-politik) aksi takdirde ideolojilerini bizzat Krallık'a karşı doğrultabilecek radikal İslamî gruplardan "korunma" satın almada oldukça etkili olmuştur. İşte bu temeldedir ki Krallık içindeki dinî unsurlar gayri resmî olarak Usame Bin Ladin ve el-Kaide'yi 11 Eylül öncesi günlerinde, onlardan gelecek saldırıya karşı bir tür sigorta olarak, destekler hale gelmişlerdir. Sonunda, elbette, el-Kaide devrimci söylemi ve şiddetini bizzat Krallık'a doğrultmuştur. Bundan dolayı Riyad'ın taktikleri çoğu kez riskli bir oyun olmuşsa da, yıllar boyu Krallığı korumada hayli başarılı olmuşlardır; Krallık finansal destek kaynağı olarak kaldığı sürece en radikal İslamî hareketler Suudî Arabistan'ı eleştirmekten kaçınmışlardır. Ayrıca bu finansal bağlantılar Suudîlere sözkonusu radikal güçlerin politikalarında, Batı bunun için krallığı şiddetle eleştirmiş olsa bile, en azından kısmen söz sahibi olma imkanı vermiştir. Filistinli Hamas örnek bir durumdur; nitekim, Müslüman Kardeşler'in bir kolu olmasına rağmen, Batı yanlısı Filistinli el-Fetih grubuyla ipleri koparıncaya kadar Hamas Suudî desteği almıştır.

Müslüman Kardeşler'in 2012'de Mısır'da iktidara gelmesiyle Krallık Mısır'ın muazzam stratejik önemi nedeniyle hükûmetle temkinli bir şekilde irtibata geçerken, perde arkasında da Mısır ordusuna İhvan'ı devirmesi için destek vermiştir. Riyad içerde İhvan üyelerinin faaliyetlerini yakından izlemeye başlamış, özellikle Birleşik Arap Emirlikleri'nde uydurma olduğu belli suçlamalarla düzinelerce İhvan faaliyetinin yasal takibata uğramasını desteklemiştir.

Krallık'ın 2011'den başlayarak Suriye'de Esed otokrasisine karşı devrim için verdiği çarpıcı desteğin demokratikleşmeye destekle hiçbir ilgisi yoktur ama Esed nefretiyle ve de Suriye'nin bölgede İran'ın kalesi olduğuna ilişkin (abartılı) korkuyla çok ilgisi vardır. (Krallık ve Suriye'deki iç çatışmayla ilgili daha fazla ayrıntı için bkz. Bölüm 21.) Bütün bunlar iki (veya daha fazla) gerçek kötü arasından ehven-i şerî seçme egzersizidir.

Riyad için ikilem –ve risk– 2012-2013'te Suriye'de Esed'e karşı ortak silahlı mücadele (el-Kaide bağlantılı olanlar dahil) radikal cihatçıların gücünün seküler güçleri bastırmasıyla tavan yapmıştır. Riyad hiç de iştah açıcı olmayan bir dizi seçenekle karşı karşıya kalmıştır. İsyancılar arasında hem seküler hem de –en azından o zaman– açıkça Suudî karşıtı olmayan cihatçı güçlerle çalışmak zorunda kalmıştır. Riyad gelecekte Suriye'de İhvan ve/veya cihatçı güç realitesiyle yaşamak zorunda kala-

bilir ve geleneksel çek-defteri diplomasisinin Krallık'a karşı herhangi bir devrimci eğilimi köreltmeye yardımcı olmasını sadece umabilir. Krallık, İhvan'ın gücünü zayıflatmak için, Mısır'da yaptığı gibi, Suriye'de de en gerici Selefî grupları desteklemek zorunda kalacak fakat bu tür destek sadece İhvan'ın Suudî Arabistan'a karşı düşmanlığını artıracaktır. Bu hesaplar, sonunda Riyad için felakete yol açabilir.

Krallık'taki Vahhabîliğe ideolojik benzerliklerine rağmen, uzun dönemde Riyad'ın ideolojik müttefikleri olarak Selefîlere bile gerçekten güvenilemez. Sonuçta Krallık'ta Vahhabîlik Suudî rejimine minnet borçludur. Oysa ülke dışındaki Selefîler, yıllar boyu "Batı ithali" bir şey olarak demokrasiyi kınasalar da, demokratik süreç açılır da iktidar oyununda önemli bir unsur haline gelirlerse, seçim siyasetine dalma eğilimine gireceklerini göstermişlerdir. Bu eğilim on yılı aşkın bir süredir Kuveyt'te, daha yakınlarda da –Selefîlerin pragmatik siyasî pazarlığa girme konusunda şaşırtıcı bir istek gösterdikleri– Mısır'da açıkça ortaya çıkmıştır. Selefîler için bile Vahhabî krallığı pek onların gözündeki temiz ve ideal İslamî yönetim modeli değildir.

Nihayetinde, Suudî politikalarına bir büyük endişe yön vermektedir: iktidardaki ailenin adıyla anılan dünyadaki tek ülke olan Suudî Arabistan'da el-Suud [Hanedanı] saltanatının korunması. Suudîleri destekleyen İslamcılar Suudî bahşişi alacak, desteklemeyen alamayacaktır. Krallığın onca "Anayasası Kur'an olan" bir İslam devleti olduğu söylemine rağmen, Suudîlerden maaş almayan İslamcılar için bu iddialar ikna edici değildir; yolsuzluğu, Batı ile yakın bağları ve –Batı'yı rahatsız etmesin diye– Müslümanların davalarını açıkça savunma konusundaki genel çekingenliği nedeniyle, çok az İslamcı, krallığı ideal bir İslam devleti olarak görmektedir. Çoğu Suudî din adamı hanedanla yakın bir menfaat ilişkisi içindeyken Suudî eliti de bir yandan Avrupa'nın, Fas'ın ve Körfez'in lüks mekanlarında paraları ahlaksızca ve hovardaca saçıp savururken bir yandan da Krallık içinde katı sosyal pratikler olmasını istemeleri son derece çirkin bir ikiyüzlülüktür. 2011'de Suudî *ulema*sı, Suudî rejimine karşı sokak gösterilerinin "İslam karşıtı" olduğunu belirten bir fetva vermek suretiyle, kendi İslamî prestijini daha da yaralamıştır.

Bu nedenle Müslüman Kardeşler'in varlığı Suudî rejimini küçük düşürücü bir olgudur; zira Kardeşler Krallık'a devrimci bir meydan okuma olan ve -kralın "Kutsal Mekanların Muhafızı"* sıfatı taşıması iddiasına rağmen Krallık'ta olmayan- İslami meşruiyetin bir şeklini temsil eden, demokratik değişimi savunmaktadır. İhvan esasen Mısır'da kendisine karşı yapılan askerî darbeden sonra krallık kamuoyunda daha fazla

* Hadimül Harameyn. (çn)

taraftar toplamış, sadece krallıkta değil Müslüman dünyada da yoğun Twitter mesajları almıştır. Kendisine karşı Mısır ordusunun yaptığı darbe ve ardından gelen kanlı zaptetme eylemleri sonucunda İhvan uzun vadede daha da güçlenebilir.

Sonuçta, zaman Suudî rejiminin aleyhine işlemektedir. Fakat bu doğru olsa bile, krallık yine de Batılı analistlerin onlarca yıldır krallığın her an çökebileceği yolundaki dehşetengiz tahminlerini boşa çıkarmıştır. Krallığa karşı iç baskılar ve gösteriler şu ana kadar siyasî düzeni gerçek anlamda değiştirme konusunda çok az başarı göstermiştir. Krallık, iç muhalefeti gayet başarılı bir havuç-sopa karışımıyla karşılamayı bilmiştir. Kısmen seçilmiş bir Şûra Konseyi'ne izin vermek gibi bazı mutedil kurumsal reformlar yapılmış ancak Konsey siyasetin yapılış tarzında ciddî bir değişiklik yaratmamıştır. Dahası, krallık dahilinde son zamanlarda sosyal medya kullanımı iç olaylarla ilgili bilgilerin yayılmasını artırmıştır, buna kraliyet ailesiyle ilgili eleştirilerin artması da dahildir. Artan yoksulluk ve gelir eşitsizliği nedeniyle toplumsal rahatsızlık had safhada olup, devasa kraliyet ailesine tanınan geniş ayrıcalıklar ve de kadınlar üzerine konan –aileler ve çalışma ortamıyla ilgili ekonomik sonuçları olan– kısıtlamalardan dolayı da büyük bir kızgınlık sözkonusudur.

Rejim birçok cepheden kendisine yönelen, büyüyen ideolojik meydan okumanın gayet iyi farkındadır. İlginç bir şekilde, 2011'de Suudî Arabistan kendi dinî ve ideolojik mezhebini meşrulaştırma yönünde alışılmadık bir adım atıp, Selefî (Vahhabî) eğilimin mevcut dört muteber klasik Sünnî okul ve Şiî (Caferî) okuluna ilave olarak artık İslamda farklı, kendi başına bir resmî fıkıh ekolü (*mezheb*) oluşturduğunu ilan etmiştir. Selefîler tarafından İslamda formel bir dinî mezhebin bağımsızlık ilanı ilk defa olan bir şeydir; daha önceleri bunlar hep muhafazakar Hanbelî mezhebinin parçası olmuşlardı. Bu ilân kendilerine ait katı İslam yorumu adına küresel düzeyde Suudîlerin yürüttüğü ideolojik mücadelenin bir üst aşamaya taşındığını ima etmektedir; ancak sözkonusu adım ideolojik gücün kuvvetinden ziyade krallığın güçlü finansal kaynaklarıyla desteklenmektedir. Ne var ki, sonuçta, ister dinî ister seküler olsun radikal unsurlara verilen oportünist Suudî desteği, bunların eninde sonunda bizzat Suudî monarşisini devirmek için birleşme tehlikesini artırmaktadır. Bu tehlikeli bir oyundur, Riyad'ın tehlikeli zamanlar olarak gördüğü bir şey.

KATAR'A GİRMEK

Arap Baharı jeopolitiği hesapları, Orta Doğu'nun stratejik sahnesinde nispeten yeni bir oyuncunun cesur yeni aktivizmi nedeniyle daha da karmaşık bir hal almıştır: küçük Katar Emirliği. Suudî Arabistan'ın ku-

zey Körfez sahiline bitişik küçük ve kırılgan bir yarımada olan Katar, bir milyonun ancak dörtte biri kadar küçücük bir yerli nüfusa sahiptir; nüfusun diğer beşte dörtlük bölümü kendi vatanı dışında yaşayan kişilerden oluşmaktadır. Yine de Katar şu anda çapı düşünüldüğünde çok daha büyük bir bölgesel nüfuza sahiptir. Zenginliği, hayal gücü ve cesareti, [Katar'ın] bölgedeki siyasî suları hareketlendirmesini ve Orta Doğu'da İslamcı siyaset, devrim ve reform yumağına yeni bir faktör katmasını sağlamıştır. Sıkletinin üzerinde yumruk atması ve bağımsız eylemleriyle Suudî Arabistan ve ABD dahil bu süreçte birçok büyük gücü rahatsız etmiştir. Katar Libya, Suriye ve Mısır'a ciddî ölçüde müdahale kapsamında para ve/veya silah yönlendirmiştir. Daha da önemlisi, Suudîlerin o kadar nefret ettiği Müslüman Kardeşler'in her yerde anahtar bir patronu konumuna yerleştirmiştir.

Çelişkiler mebzul miktardadır. Katar sözkonusu üç rejimin zorla değiştirilmesini desteklemiştir ama kendisi iktidarın miras yoluyla devralındığı bir monarşidir. İlerici imajı, Katar'ın resmî devlet dinî olan –[Suudî] krallığındakinden çok daha ılımlı bir kılık içindeki– Vahhabî İslamıyla zıtlık içindedir. Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri içinde (belki Umman dışında) Suudî Arabistan'dan en bağımsız hareket edeni Katar'dır. İki ülke arasında yıllardır devam eden gerilimler derine gitse de yönetilebilir düzeyde kalmıştır. Mart 2013 itibariyle Katar ile komşuları arasındaki çatlaklar genişlemeye başlamış olup, bunun önemli uzun vadeli ideolojik içerimleri vardır.

Katar'ın Arap dünyasına başına buyruk yaklaşımının ilk müjdesi, 1996 yılında Arap dünyasındaki ilk uydu TV kanalı olan –ve Arap kamuoyunda bölgesel meselelerle ilgili tartışmalarda devrimsel bir değişim yaratmış olan– el-Cezire'nin yeni bir küresel medya gücü olarak çarpıcı şekilde sahneye çıkmasıdır. El-Cezire, Arap ülkelerinin devletkontrolündeki televizyonlarında uzun zamandır dokunulmadan kalmış tabuları yıkan programlarla Arap dünyasını şaşkına çevirmiştir. Arap seyirciler kendilerini birdenbire, kendi ülkelerinde sesleri bastırılmış bölgedeki muhalefet hareketlerine yayın imkanı vermek de dahil, pek çok konuda açık münakaşa ve sıcak tartışmanın yapıldığı bir ortamda bulmuşlardır. İslamcı figürlere, özellikle de İhvan'ın pozisyonunu temsil edenlere, özel bir öncelik verilmiş; İslama karşı laiklik, Arap milliyetçiliğinin mirası, terörizmin kaynakları, Batılılaşmanın erdemleri ve bölgedeki çeşitli krizlerin yakından incelenmesi de dahil, çok çeşitli meselelerin artıları ve eksilerine dair duygusal tartışmalar yayımlanmıştır. Kanalın başarısı ve hatta göreli objektifliği hususunda en çok takdir edilen şey, şu veya bu noktada istisnasız bütün Arap rejimleri tarafından düzenli olarak kınanmasıydı. Konuyla ilgili şöyle bir

şaka yapılmıştır: "Katar başkenti el-Cezire olan küçük bir Körfez ülkesidir." Suudî Arabistan özellikle alınmış, yıllar sonra kendi rakip uydu kanalını devreye sokmuştur; bölgesel meseleleri daha ürkek bir tarzda ele alması ve Batı'yı eleştirme konusundaki genel isteksizliği yüzünden popülaritesi el-Cezire'nin çok gerisinde kalan, daha solgun *el-Arabiyya* kanalı (Muzipler *el-Arabiyya*'nın görüşlerini *el-Ibriyy*a, "İbranice" diyerek hicvetmişlerdir). El-Cezire'nin Orta Doğu'daki ülkelerin çoğuyla ilgili yayını nispeten sansürsüzdür, Katar'la ilgili yayını hariç, bu konuda siftahı yoktur. El-Cezire'nin dünyadaki belki de en çarpıcı etkisi, Orta Doğu halklarının menfaatleri ve tutumlarının apolojetik* olmayan şekilde yansıtılmasıdır; bu insanlar daha önce kendi bölgelerine tamamen –Arap ve dünya meselelerinin küresel yayıncısı olarak– Arapça CNN veya BBC'nin gözüyle bakmak zorunda kalıyorlardı. El-Cezire haberlerin Batılı olmayan yeni bir perspektiften sunumuna öncülük etmiş olup, şu anda bunu Batı'da cesur yeni İngilizce kanalıyla yapmakta, tazeliğiyle büyük ilgi ve takdir görmektedir.

Katar, Sudan'ın Darfur bölgesinde, birbirine rakip Filistinli gruplar, Lübnanlı gruplar ve Yemenli hizipler arasındaki çatışmalar dahil, birçok Arap ülkesinde birbiriyle savaşan taraflar arasında diplomatik çözümler peşinde koşması sayesinde profilini daha da yükseltmiştir. Katar Washington ile de atılgan ama iyi bir çizgi tutturmuştur: El-Cezire'nin ABD'nin Orta Doğu'daki savaşlarını sansürsüz vermesi ve Katar'ın İran'la iyi ilişkiler kurması (Irak ve Afganistan'da el-Cezire ofislerini bombalamış olan) Washington'ı çileden çıkarmıştır. Ancak bu, Katar'ın İsrail'le resmî diyaloğu ve –ABD'nin Irak ve Afganistan'daki askerî operasyonlarına destek sağlayan – el-Udayd'daki büyük ABD askerî hava üssüne evsahipliği yapmasıyla dengelenmiştir. Katar'ın, her ikisi de ABD'nin "terörist örgütler" listesinde yer alan Hamas ve Hizbullah ile diplomatik bağları mevcuttur ama 1996'dan bu yana İsrail'le olan resmî ticarî ilişkilerini de muhafaza etmektedir. Kayda değer bir dengeleyici hareket niteliğindeki Katar'ın dış politikaları, birçok bakımdan AKP yönetimi altındaki Türkiye'nin kendi karmaşık ve çok yönlü dış politikalarına benzemektedir. Esasen, AKP hükûmeti en başından beri Katar'la, ekonomik ilişkiler dahil, yakın ilişkiler kurmuştur.

Katar fenomeni kendi içinde kayda değer olsa da, en çarpıcı mesele İslam ve devrim konusuna olan cesur yaklaşımıdır. Tipik olarak bölgesel güçler ve hiziplerin çoğuyla çalışma isteği gösteren Katar Emirliği (her ikisine de Riyad'ın şiddetle karşı olduğu) Tunus ve Mısır'daki Arap Baharı devrimlerini olumlu karşılamış ve söylenenlere göre (Müslüman

* Apolejetik: mahcup, özür dileyici. (çn)

Kardeşler Partisi'nin Tunus'taki kolu) Ennahda'ya kayda değer miktarda finansal destek sağlamıştır. Ennahda lideri Gannuşi ilk resmî dış seyahat güzergahı olarak Katar'ı seçmiştir. Katar Libya ve Suriye'de de silahlı rejim değişikliğini desteklemiştir. Katar Yemen'de Müslüman Kardeşler Partisi'nin (*el-Islah*) ve –İhvan'a bağlılığı olup orada Suudî nüfuz hesaplarını altüst eden– önde gelen politikacılar ve askerî zevatın, güçlü bir destekçisi olmuştur. Yemen'e ciddî miktarda yardım yapmak suretiyle, uzun zamandır ülkenin şiddetli yoksulluğu sayesinde Yemen'i âdeta Suudî derebeyliğine çeviren ve ülkeye hükmetmelerini sağlayan, aynı zamanda Yemen halkının da çok gücendiği Suudî gücünü kısmen kırmıştır. Katar Yemen'de müzakere yoluyla gerçekleşen lider değişiminde önemli rol oynamıştır (ki bu değişiklik Suudî Arabistan tarafından da desteklenmişti). Katar ideolojik olarak Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'in yanısıra, bizzat Katar ve başka yerlerdeki Müslüman Kardeşler'e yakın destek sağlamaya devam etmektedir. Önde gelen Müslüman Kardeşler mensubu entellektüel ve İslamî konular üzerine dünyadaki en popüler televizyon yorumcusu, Mısırlı Şeyh Yusuf el-Karadavi Katar'da ikamet etmektedir. Katar 2012'de Suudî ve Katar baskısıyla merkezini Şam dışına taşımasından, bundan dolayı da İran'ın parasal desteğini kaybetmesinden sonra (Müslüman Kardeşler'in Filistin kolu olan) Hamas'ın başlıca finansal destek kaynağı haline gelmiştir.

Müslüman Kardeşler'e olan desteğini korurken Katar aynı zamanda Selefî gruplarla da iyi ilişkilerini muhafaza etmekte, tabiî kendi devlet markası Vahhabî İslamı üzerinden kendi muhafazakar referanslarını da ortaya koyabilmektedir. Katar (en azından 2013 ortalarına kadar), Libya'da Kaddafi karşıtı isyancı gruplara, Suriye'de de Esed karşıtı gruplara en fazla silah desteği sağlayan Arap ülkesiydi. İhvan'ın görünürdeki etkisiz iç politikalarını giderek daha çok eleştirse de, devrilmeden önce Mısır'daki Müslüman Kardeşler hükûmetine 5 milyar dolardan fazla hayatî önemde finansal destek sağlamıştı. Katar Şam'da Esed'in devrilmesi stratejileri konusunda Ankara ile yakın istişare yapmış, her iki ülke de hemen hemen aynı dalga boyunda olmuştur.

Katar'ın vizyonu ve emelleri, böylesi küçük bir ülke için şaşırtıcı olabilir ancak politikaları, muazzam gaz rezerviyle ve Körfez'in en sakinlerinden olan ve şüphesiz dünyadaki en yüksek kişi başına gelire sahip nüfusu tarafından desteklenmektedir. Katar'ın –Suudîlerin yaptığı gibi sadece parayla değil, dış politika aktivizmiyle, popüler el-Cezire'ye cesur desteği ve de Türkiye gibi, hemen bütün bölgesel ve uluslararası güçlerle açık ilişkiye geçmesiyle– neredeyse bütün düşmanları uzakta tutabileceği inancıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır. Fakat siyasî kaynakları sınırsız değildir. Türkiye'nin aksine Katar, emellerini hayata geçirebil-

mek için gereken geniş ve tecrübeli bir diplomatik kadrodan yoksundur. Bölgesel emelleri zaman zaman öteki devletleri rahatsız etmektedir, özellikle de kendisini sinir bozucu ve can sıkıcı sonradan görme bir zıpçıktı olarak gören Suudî Arabistan'ı. Fakat Katar, bölgede Müslüman Kardeşler'e güçlü destek vermek suretiyle, GCC partnerlerini ciddî olarak kendisinden uzaklaştırma riskini bile göze almıştır. 2012'deki yönetim değişikliğinden sonra el-Cezire'nin, Mısır'daki gelişmelerle ilgili yayınlarında Mısırlı liberal fraksiyonlar ve ordunun hoşuna gitmeyecek şekilde İhvan'ın borazanı haline geldiği yönünde yaygın bir algı oluşmuştur. Katar 2020 Olimpiyat Oyunları'na evsahipliği yapma teklifi vererek uluslararası görünürlüğünü artırmak istemektedir. Şansını artırmak için bastırdıkça da, Katar'da yaşayan yabancı işçilerin kötü yaşam koşulları –aynı şekilde bütün Körfez bölgesindeki yabancı işçilerin benzer utanılası kötü koşulları– insan hakları bağlamında daha yakından gözetlenir olmuştur.

Burada daha büyük bir sorun ortaya çıkıyor: Katar'ın liderliği siyasal İslamın Arap dünyasının müstakbel yönetişiminde önemli bir rol oynayacağına işaret eder görünmektedir. Dahası Katar'ın *geleceğin,* Selefî/Vahhabî *bir biçimden ziyade, İhvan gibi modernist ve pragmatik bir siyasal İslam biçimine ait olacağı*na inandığı anlaşılmaktadır. Bu inanış, İhvan'ın bölgedeki monarşik ve otoriteryen düzene uzun vadeli bir tehdit teşkil ettiği şeklindeki Suudî, BAE ve hatta Kuveyt görüşünden ciddî şekilde ayrılmaktadır. Sözkonusu İhvan siyasal İslam vizyonu, yönetişimde (artık nasıl tanımlanırsa) İslamî prensiplere yer verilmesi, bir tür demokratik siyasî süreç ve daha fazla siyasî ve dinî çoğulculuk çağrısı yapmaktadır. Katar, örneğin, Hamas'ın eninde sonunda İsrail ve ABD'nin desteklediği yolsuzluğa batmış, etkisiz ve gayri meşru Filistin Otoritesi'ne galebe çalacağını (kanaatimce, isabetle) tahmin etmiştir. Temmuz 2013'te Mısır'da İhvan'a yapılan askerî darbe bu nedenle Katar stratejisi için bir kısa dönemli ciddi bir gerileme idi ve Hamas'ı da aynı derecede zayıflattı. Katar Mısır'da asker-egemen iktidarın gerçekliklerine mecburen uyum sağlayacaktır; ancak uzun dönemde İhvan'a destek şeklindeki genel stratejisini terk etmesi muhtemel değildir. Açıkgözlü politikasınınn kendisini İslamcı eleştirilerden korumaya yardım edeceğinden emindir.

Benim kanaatimce Suudîlerin İhvan korkusu, kendi açılarından, içgüdüsel olarak doğrudur. İhvan'ın İslamî yönetişim meselelerine yaklaşımı, esas itibariyle –dar bir Selefî teolojik vizyonu desteklerken demokrasinin açıkça reddine, çoğulculuğun ve açık siyasî tartışmanın reddine dayanan– Suudî siyasî ve toplumsal modelini tehdit etmektedir. Gerçekten çelişkiler de vardır: Katar da, bir monarşidir (veya emirlik),

demokrasiyi uygulamamakta ve emirlikte siyasî tartışmayı kısıtlamaktadır; ülke dışında savunduğu şeyi kendi evinde uygulamamaktadır. Fakat öyle görünüyor ki, mevcut koşullar altında, İhvan'ın İslamî gelenek içinde İslam ile modern yönetişim arasında en iyi dengeyi temsil ettiği kanaatine varmıştır. Ayrıca Katar seküler demokrasilerle de rahatça çalışabileceğini göstermiştir.

Bu arada Katar başka bir şeye de öncülük etmiştir. Haziran 2013'te Emir Şeyh Hamad, 61 yaşında ve sağlığı yerindeyken, 33 yaşındaki oğlu Tamim lehine gönüllü olarak tahtından feragat etmiştir. Yeni emirin pozisyonu güvende görünmektedir: kamusal rahatsızlık da, görüş ayrılığı da sözkonusu değildir. Katar ileri görüşlü eski yöneticisi Hamad yönetimi altında dünya ile heyecan verici bir açık irtibata geçerek birçok yabancı üniversiteyi, kurumları ve –Doha'daki müthiş İslam Sanatları Müzesi de dahil– çeşitli modern yapılar inşa etmek üzere dünya çapında öne çıkan mimarları ülkeye çekmiştir. Kilit soru, yeni emirin Katar'ın ihtiraslı ve başına buyruk dış politikalarını, özellikle Suudî Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin çoğundan gelen itirazlara rağmen, daha ne kadar devam ettirebileceğidir. Muhtemelen öyle yapmaya devam edecektir; zira çoğu konuda Suudî çizgisini kabul etmek zorunda kalmak, artık Katar'ın kimliğini ve hatta sonunda bağımsız siyasî var oluşunu kaybetmesi anlamına gelecektir.

Açıkça hiçbir zaman ifade edilmemiş olsa da, Katar'ın esasen Suudî jeopolitik gücünün müstakbel genişlemesinden korkmak için meşru bir sebebi vardır. Suudî Arabistan anakarasına bitişik küçük bir yarımada olarak, çatışma halinde her an Suudî askerî kuvvetlerince kısa sürede istila edilip yutulabilir. Katar kendisini müstakbel bir Suudî yayılmacılığından korumaya yardım edecek büyük bir ABD hava üssü dahil sağlam, bağımsız ve uluslararası destek gören bir kimlik ve varlık inşa etmeye çalışmaktadır. GCC yöneticileriyle yapılan bütün o "İran tehdidi" görüşmelerine karşın, uzun vadede Katar ve öteki şeyhliklere yönelik gerçek fiziksel tehdit İran'dan gelmez. [Bu tehdit] iki asırda iki kez Vahhabî güçlerinin Körfez kıyılarına kadar yayıldığını görmüş bir ülke olan Suudî Arabistan'da [ortaya çıkacak] yayılmacı, muhtemelen devrim-sonrası ve kendine fazla güvenen bir rejimden gelecektir. Körfez emirliklerinin uzun dönemde minicik sahil devletçiklerinin bağımsızlığını koruma şansları çok zayıftır. Öteki Körfez ülkeleri Katar'ın bağımsız duruşuna kızsalar da, muhtemel bir Suudî işgaline karşı destek vereceklerdir –öteki kırılgan Körfez ülkelerini de Suudîler işgal ederse, o başka.

Türkiye'nin bölgede Müslüman Kardeşler hakkındaki görüşü birçok bakımdan Katar'ınkine benzemektedir. Türkiye İhvan'ı demokratik evrim ve büyüme yetisine sahip, Türkiye'nin İslamcı partilerinin on-

larca yıldır üzerinde olduğuyla aynı yörüngede ve dolayısıyla teşvik etmeye değer bir süreç olarak görmektedir. Katar Türkiye'yi cazip ve tehditkar olmayan bir model olarak kabul etmektedir; iki ülke arasındaki bağlar ekonomik ve stratejik olduğu kadar ideolojik görüşlere de dayanmaktadır.

İHVAN VE GELECEK

Büyük bir soru ortadadır: acaba İslamcı hareketler, özellikle de Müslüman Kardeşler, ne kadar "geleceğin dalgası"nı ya da en azından gelecekte kaçınılmaz bir aşamayı temsil etmektedir? Eğer temsil edeceklerse de bunlar siyasî alanda evrildikçe bu gelişmeye ne kadar direnilmeli ya da bu gelişim ne kadar yönetilmelidir? Bölgesel hükûmetlerin İslamcıları beşikteyken boğmaya kalkışma kararlılığı şeklindeki basiretsizlik, tehlikeli değilse bile çok muhtemelen etkisiz olup, İslamcılara ancak kendilerini destekleyen geniş kitleler gözünde güç kazandırır. Esasen, şu ana kadar bölgede Batı'nın tercihi İslamcıların bastırılması olmuştu; Türkiye'de, daha sonra Tunus'ta ve de Mısır'da kısa bir sıkıntılı ilk aşama evrilmesiyle birlikte ancak, realiteye yavaş ve gönülsüz bir uyum sözkonusu olmaktadır.

İkincisi, hatırlamak gerekir ki, "İslamcılık" geniş bir yelpazeyi kapsar. Tartışmalar ve mücadeleler bunların evrimsel sürecini işaretler. Ilımlı İslamcılık uzun vadede daha radikal İslamcılık biçimlerinin önündeki en etkili ve güvenilir frendir. Umulur ki, İslamcı hareketlerin geleceği yabancılar tarafından değil, bölgenin kendi vatandaşları tarafından demokratik yollarla belirlensin.

Üçüncüsü, İslamcılığın reformist, hatta devrimci yönü yerinde duracaktır. Otoriteryen yöneticiler bu anlamda ondan korkmakta haklıdırlar; fakat diktatörler laikçilerden gelen reformcu veya devrimci fikirlerden de aynı oranda korkmak durumundadırlar. Uzun vadede her ikisi de otokrasiye karşıdır. Nihaî mesele İslamcıların demokrat olacaklarına güvenip güvenemeyeceğimiz değil fakat bölgenin geçmişteki siyasî kültürü dikkate alındığında, iktidara geldiklerinde demokrat kalmaya devam edecekleri konusunda herhangi bir gruba güvenip güvenemeyeceğimizdir.

O halde, gelecek on yılda Orta Doğu siyasetinin [gündeminin] mühim bir bölümü, esas itibariyle "laikçilere karşı İslamcılar" konusu olmayacak –iktidar için verilecek bir vekalet savaşında– İslamcı hareketler içinde çeşitli eğilimler ve destekçileri konusu olacaktır. İhvan, bütün hatalarına rağmen, ılımlılaşma ve demokratik süreçlere uyum sağlama yönünde evrilmeye devam etmesi en muhtemel olandır. İktidardan dışlanan İslamcılık devrimci güç sergileyebilir; ancak iktidardayken, işba-

şında olmanın sorunlarını üstlenmek zorunda kalacaktır. İslamcılardan gelecek demokratik değişim talebinden korkan bölgesel otokratlar, muhtemelen radikal ve hatta cihatçı güçleri, İhvan'ı zayıflatmak için manipüle etmeyi sürdüreceklerdir. Belki geçici olarak ama akıllıca değil. İhvan bitmiş bir güç olmaktan uzaktır, Orta Doğu'nun çeşitli yerlerinden bu yönde yapılan bütün o beyanlara rağmen.

16

MISIR BÖLGESEL LİDERLİĞİNİ YENİDEN KAZANABİLİR Mİ?

Şayet Arap vatandaşlar arasında "Arap dünyası" kavramı prestijli konumunu koruyorsa, haklı olarak sorabiliriz o halde, buna öncülük eden kimdir? Çoğu Mısır diyebilir: antik bir tarihi pozisyonu var, geniş, Arap dünyasında açık ara en büyük nüfusa sahip (80 milyon) ve Araplar arasında tartışmasız en büyük kültürel nüfuzun sahibi. Fakat bazıları muazzam bir petrol serveti, 30 milyon nüfusu ve İslamın Kutsal Mekanlar'ını elinde bulundurması nedeniyle son on yıllarda perde arkasındaki en önemli Arap gücü olarak Suudî Arabistan'a bakabilir. Her ne kadar Mısır'ın devrimci çizgiyi terk ettiği –bazılarına göre liderlikten feragat ettiği– ve rejimin güvenliği karşılığında Washington ile işbirliği aradığı 1970'lerden beri ilişkileri yakınlaşmışsa da, geçmişte Mısır ile Suudî Arabistan arasında ciddî bir rekabetin unsurları mevcuttu. Fakat serveti ve halkının dindarlığı olsa da Suudî Arabistan vizyondan yoksundur: bazı zamanlar taktiksel kıvraklık ve hatta sağduyu ile hareket etse de, genelde politikaları, hakikî bir bölgesel liderlik sağlamak ve genel kamuoyunun geniş siyasal ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, rejimin istikrarı arayışında büyük ölçüde savunmacı ve tepkisel bir duruşu yansıtmaktadır.

Mısır, Arap milliyetçiliğinin bir devlet ideolojisi olarak zirve yaptığı 1950-60'lardaki ilk "Arap Devrimi" çağından beri kendisini kesinlikle Arap dünyasının "doğal lideri" olarak görmeye başlamıştır. Yine de ironik bir şekilde, tarihinin büyük bölümünde Mısır aslında kendisini "Arap kimliği" ile temellendirmiş değildir. Mısırlılar kendilerini, sadece Mısırlı olarak görmüşlerdir, ezelî Nil uygarlığına dayalı kendine özgü biricik tarih ve kültürüyle. Bölgede Arapçılığın siyasî bir hareket haline gelmesi ve Mısır'ı da içine çekmesi 20. Yüzyıl'da sözkonusu olmuştur.

Arap milliyetçi hareketi kültürel kimliğin ifadesinden çok daha fazlasını içermektedir; Arap milliyetçiliği sesini geleneksel Batı hakimiyetine karşı yükseltmiş ve Mısır, Soğuk Savaş dönemi boyunca yeni "Üçüncü Dünya" bağlantısız hareketinin kilit demirbaşı haline gelmiştir. Ancak 1950'ler ve 1960'lardaki bu güçlü Arap milliyetçisi ses, Mısır'ın 1967 savaşında İsrail karşısındaki yenilgisi ve daha sonra 1978'de Camp David'de İsrail'le yaptığı –ve artık Filistin için "mücadele"den çekildiği– barış antlaşmasıyla fena halde kısılmıştır. Mısır'ın bölgesel bir liderlik rolüne soyunurmuş gibi bile yapmadığı, Hüsnü Mübarek'in şevk kırıcı ve pasif yönetimi altında bir 30 yıl daha geçmiştir. Mısır'ın Arap milliyetçiliği üzerinden bölgesel ve küresel liderlik iddiası geçmişte kalmıştır. Geriye Arap milliyetçi geleneğinin liderlik iddiası taşıyan üç rakibi kalıyordu: Esed'lerin Baas rejimi altında Şam, Kaddafi yönetimi altında Libya ve son halkası Saddam Hüseyin olan Baas rejiminin birçok milliyetçi lideri yönetimi altındaki Irak. Her üçü de fena halde otokratik idi ve bölgede ideal devleti pek temsil etmiyordu.

AKP yönetimi altında 2003 yılında Türkiye'nin dinamik yeni politikalarının Arap dünyasındaki halklar arasında olumlu yankı bulmaya başladığı bağlam işte buydu; bölge, Batı hakimiyetinden azade hakikî egemenlik, ulusal itibarın yeniden kazanılması ve İsrail'i Filistinliler için onurlu bir anlaşmayı kabule zorlamak şeklindeki Arap halkının kadim ve daha derindeki özlemlerine tercüman olacak daha güçlü bir ses için can atıyordu. 2011'de Mübarek'in düşmesi Mısır sahnesini hareketlendirmişti. Bir ara öyle göründü ki, 2012'de yeni ve halkoyu ile seçilmiş Müslüman Kardeşler yönetimi altında, Mısır Orta Doğu'da önemli, daha kendine güvenen ve özerk bir oyuncu olarak yeniden yükseliyordu; Türkiye'nin artık tek aktivist olmadığı bir durum yani. Oysa Mısır'da 2013'te meşru yönetimin devrilmesiyle birlikte asker-egemen yönetimin geri dönüşü, Mübarek döneminin otoriteryen yönlerine –ya da daha kötüsüne– ve belki de içe dönük, kendi kendini bitiren bir Mısır'a yeniden dönüşü haber veriyordu. Mısır'ın uluslararası sahnede halkının arzu ettiği türden bir Arap liderliği üstlenmeye ehil ve hazır olup olmadığını zaman gösterecektir. Yeni rejimin, iktidara sıkı bir askerî damga vurmaktan başka, kendine ait tutarlı bir vizyona sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Mısır'ın Türkiye ile bağları uzun zaman önceye gider. Mısır siyasî ve askerî kültürü Türkçe konuşan insanlar tarafından neredeyse 800 yıl büyük oranda etkilenmiştir, ki bu da İstanbul ile Kahire arasında –her zaman samimî olmasa da– özel bir ilişki yaratmıştır. 13. ve 14. Yüzyıllar'da Kahire merkezli güçlü Memlûk İmparatorluğu'nun hakim yönetici sınıfı Türkçe konuşan bir "köle" ya da asker sınıftan türemiştir. Türk Osmanlı

İmparatorluğu için Mısır Arap dünyasında anahtar bir unsurdu; Mısırlı isimler, seçkin aileler, Mısır mimarisi ve hatta Mısırlı günlük konuşma dili, hâlâ yüzlerce yıllık Türk etkisinin işaretleriyle doludur.

Ancak 20. Yüzyıl'da Arap milliyetçiliği ideolojisinin ortaya çıkmasıyla gerek Türkler ve gerekse Araplar kendileri için yeni milliyetçi söylemler üretme peşine düşmüşlerdi, her biri karşı tarafı fena halde eleştiren söylemler. Soğuk Savaş'ın heyheyli döneminde, Türk politikası ağır NATO etkisi altında ve Mısır da 1970'lerin ortasına kadar Sovyetler Birliği'nin uydusuyken –Suriye ve Irak daha uzun bir dönem– iki ülke birbirinden daha da uzaklaşmıştı.

AKP Mısır'da büyük popülarite kazanmıştır, özellikle de Mübarek'in düşmesinden sonra: Ocak 2012'de bir Gallup kamuoyu araştırmasında, Mısırlıların yüzde 60'ı Türkiye ile daha yakın ilişkileri "iyi bir şey" olarak görürken, İran'la ilişkiler için aynı şeyi düşünenlerin oranı yüzde 41, ABD ile daha iyi ilişkiler isteyenlerin oranı ise sadece yüzde 28'di.[1] AKP'nin dinamik ve bağımsız zihniyetli politikaları yeni bir bölgesel gücü temsil ediyor ve küresel konseylerden saygı görüyordu; ekonomisi gelişip büyümekte olan Türkiye (Mübarek'in asla cesaret edemeyeceği bir tarzda) Filistinlilerin haklarını savunuyor, İsrail ile Filistinli Hamas arasında arabuluculuk yapmak istiyor, kendi ulusal çıkarları adına Amerikan baskılarını reddederek bağımsızlığını ortaya koyuyordu. Arapça altyazılı Türk yapımı TV pembe dizilerinden oluşan Türk "yumuşak-kültürü" Mısır'da çok popüler bir ithalat ürünüydü.

2011 baharında Cumhurbaşkanı Mübarek'e karşı gösteriler başlamazdan hemen önce, kendisini dolambaçsız bir şekilde istifaya çağıran ilk kişi Türk Başbakan Erdoğan'dı, kullandığı dil İslamî imgeler içeren hatırlanmaya değer bir dildi:

> "Buradan, Mısır devlet başkanı sayın Hüsnü Mübarek'e çok samimi bir tavsiyede, çok içten bir uyarıda bulunmak istiyorum. Bizler faniyiz, kalıcı değiliz. Her birimiz ölecek ve geride bıraktıklarımızdan dolayı sorgulanacağız. Müslümanlar olarak hepimizin gideceği yer iki metreküp çukurdur. Hepimiz gelip geçiyiz, baki olan gök kubbe altında hoş bir sada bırakmaktır. Saygıyla anılmaktır, rahmetle yâdedilmektir. Yarın öldüğümüzde hocaefendi gelip şunu söylemeyecek, 'cumhurbaşkanı niyetine, devlet başkanı niyetine, başbakan niyetine, bakan niyetine' demeyecek, 'er kişi niyetine' diyecek. Seninle beraber gelen sadece kefen olacak.
>
> Trilyonerlere sesleniyorum; trilyonerler niyetine demeyecek. Ya? 'Er kişi niyetine', 'hatun kişi niyetine' diyecek. Seninle beraber gelen sadece kefen olacak, başka bir şey gelmeyecek. O kefenin kadri kıymetini bilelim. Hem vicdanımızın sesine, hem de halkımızın sesine, onların ya hayır duasına veya bedduasına hazır olalım.

> Onun için diyorum; halkın haykırışına son verecek insani taleplerine kulak verin, kulak verelim. Halktan gelen değişim anlayışını hiç tereddüt etmeden karşılayın. Açıkça söylüyorum; istismarcıların, kirli odakların, Mısır üzerine karanlık senaryoları olan kesimlerin inisiyatif almasına fırsat vermeden, Mısır'ın huzuru, güvenliği, istikrarı adına önce siz adım atın. Halkı tatmin edecek adımlar atın."

Erdoğan'ın Mübarek'e bu çarpıcı çağrısı herhangi bir yabancı liderin kendisini istifaya davet eden bu türden ilk açık çağrıydı. Türkiye'nin Mısır'ı gölgede bırakacak emeller beslediğinden kuşkulanan Mübarek'le o ana kadar Türkiye'nin ahım şahım iyi ilişkileri yoktu. Hepsinden öte, kendisinin en baş iç muhalefet odağı olan Mısırlı Müslüman Kardeşler'le AKP'nin iyi ilişkileri Mübarek'i kızdırıyordu.

"Mısır Devrimi"nin sonraki kaderi birbirinden ayrı ve farklı üç aşamadan geçti: Mübarek-sonrası, 2012 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi askerî ara dönem; Mısır tarihindeki ilk serbest seçimle gelen cumhurbaşkanlığı; ardından bir yıl sonra da Mısır ordusunun gerçekleştirdiği darbe; yeni Mısır hükûmetinin meşru temelini harap eden, Müslüman Kardeşler hükûmetini zorla iktidardan uzaklaştıran, liderlerini ve 2.000'den fazla üyesini tutuklayan, sosyal programlarını kapatan, yeni siyasî düzende yer almasını yasaklayan ve liderlerini terörizm, vatana ihanet ve casusluktan yargılayan ve de İhvan'ı resmen "terör örgütü" ilan eden darbe. Suudî Arabistan da benzer bir deklarasyonla aynısını yapmıştır.

MÜBAREK'TEN MÜSLÜMAN KARDEŞLER'E, ORADAN MÜBAREK REJİMİNE DÖNÜŞ

Mübarek'in düşüşünü ordu vesayeti altında bir ara dönem izlemiştir; kaotik bir geçiş döneminde birbiriyle rekabet halinde bir dizi siyasî güç ortaya çıkmıştır –İhvan, aşırı-muhafazakar Selefîler, milliyetçiler, liberaller ve de eski Mübarek rejiminin kudretli "tortuları" ya da "kaybedenleri" (*fulul*). Ordunun kendisi de bu dönemde, kendi çiftliklerini ve ayrıcalıklarını, özellikle de ekonomi sektöründeki kocaman holdinglerini korumanın ötesine geçememiş, sahneye giren yeni güçleri nasıl kontrol edeceğini bilemez halde öylece kalakalmıştır.

İkinci aşama Mayıs-Haziran 2012'de dört bin yıllık Mısır tarihindeki ilk serbest başkanlık seçimleriyle başlamıştır. İhvan da bütün yasal şartları taşıyan bir aday bulmakta zorlanmış, sonunda üçüncü tercihi olarak bir kapalı kutu niteliğindeki Muhammed Mursi'yi aday yapmış, o da oyların yarıdan biraz fazlasını alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Müslüman Kardeşler'in neredeyse hiçbir üyesinin daha önce bir yönetim tecrübesi olmamıştır –AKP'nin önde gelen mensuplarının yerel siyasette ya da daha önceki partilerde başarılı liderlik rolleri üstlenmiş

oldukları Türkiye ile taban tabana zıt bir durum. Cezayirli İslamcı FIS Partisi'nin– 1991'de eli kulağında bir seçim zaferinin meyvelerini toplaması ordu tarafından aynı şekilde engellenmiş olan partinin– de çok sayıda başarılı belediyecilik tecrübesi olan adayları vardı.

Mısır'da Müslüman Kardeşler'den bir cumhurbaşkanının seçilmesi Orta Doğu'da siyasal İslamın evriminde kritik bir dönüm noktası olmuştur. Daha önceki bir dönüm noktası, değinmiş olduğumuz gibi, İslamcı köklerden gelen bir parti olarak AKP'nin Türkiye'de iktidara gelmesiydi. Günü geldiğinde, ki yakın olabilir, AKP oylarla iktidardan indirildiğinde, yönetişim yetkilerini devredeceğine kuşku yoktur. O noktada Türkiye tam siyasî döngüyü tamamlamış olacaktır: İslamcıların demokratik yollarla iktidara gelmesi, iktidar partisi olarak icraat dönemi, sonunda da aynı yollarla ayrılmaları. Bu tür bir döngü Orta Doğu'nun siyasî gelişiminde *siyasal İslamın normalleşmesi*nin ilk örneğini teşkil etmektedir, İslamcılar için olduğu kadar toplum için de öğretici bir süreçtir bu. Mısır Türkiye ve Tunus'un ayak izlerinden giderek bugün bu sürece başlamıştır. İhvan'a, uzun zamandır dile getirdiği "Çözüm İslamdır" şeklindeki sloganı test ettirmekte ve onu somut ve başarılı politikalar geliştirmeye zorlamaktadır; aksi takdirde icraat dönemi sonunda hayal kırıklığına uğramış bir kamuoyu tarafından oylarla iktidardan uzaklaştırılacaktır.

Fakat İhvan'ın adayının cumhurbaşkanlığına seçilmesi Mübarek'e karşı halk isyanına katılmış öteki unsurları –liberaller, demokratlar, milliyetçiler, azınlıklar, ki bunların çoğunun kendi güçleri hakkında abartılı bir algısı vardır– hayal kırıklığına uğratmıştır. Özellikle liberaller, sosyal medyada twit atan gençleri ülkenin durdurulamaz geleceği olarak gören Batı basınındaki yüzeysel yayınlardan cesaret almaktaydılar. İhvan seçimlerle aldığı vekaletin sınırları içinde pozisyonunu konsolide etmeye çalıştıkça, laikçiler, liberaller, Selefîler, gençler, dinî azınlıklar, ordunun kendisi ve eski rejimin görevden alınan kudretli unsurlarından oluşan geniş bir koalisyonun derhal muhalefetiyle karşılaşmıştı. Daha da ötesinde İhvan kendi uygun gördüğü gibi yönetme konusunda tam yetkiliymiş gibi hareket etmiş, muhalefet unsurlarına despotça davranmıştır. Çok geçmeden Mübarek karşıtı eski aktivistlerden gelen hoşnutsuzluk gösterileri ve kamusal kargaşa sokaklarda boy göstermiş, bunlar bizzat ordu tarafından teşvik edilip yönlendirilmiştir. 2013 ortaları itibariyle açıkça anlaşılıyordu ki Mısır'daki bazı İhvan karşıtı güçler, İhvan hakimiyetindeki hükûmeti yerinden oynatmak ve orduyu darbeye kışkırtmak üzere yeterince kaos yaratmak için şiddete ve sabotaja bulaşma eğilimindeydiler. Mısır'da darbeye giden süreç, Türk ordusu tarafından birçok kez uygulanmış olan, klasik askerî darbeye götüren tekniklere benziyordu. Sonunda Mısır siyasî yelpazesinin çeşitli kanatlarından ha-

yal kırıklığına uğramış ya da düşmanca muhalefet unsurları yeterince yüksek bir düzeye erişmişti ki, ordu –anayasal iktidar süresi dolmadan çok önce– İhvan hükûmetini sona erdirme görevi olduğunu düşündü.

Endişe verici şekilde, bizzat liberaller darbe çağrısı yapmak suretiyle sürece kısa devre yaptırmaktan utanmış görünmüyorlardı. İhvan'ı devirmek için hukuk-dışı yollara destek vermeyi meşrulaştırırken, liberaller şunu öne sürüyorlardı: "siyasal İslam" tanımı gereği başarısız olmuş bir projedir, asla başarılı olamaz, tehlikeli ve semeresiz bir deneyi temsil eder ve bu nedenle de asla sınama şansı bile verilmemelidir. Argümanlarına göre, siyasal İslam doğası gereği doktrinerdir; esnek değildir çünkü "Tanrıdan alınan" prensipler kesindir ve değiştirilemezler; siyasal İslam mutlak hakikatin kendisinde olduğunu iddia ettiği için değişim ya da uzlaşmaya kapalıdır; İslam hukukunu herkese empoze etmeye kalkışacaktır; ve nihayet tabiatı icabı demokratik değildir zira yasama ve güç kaynağı, halkın iradesine dayalı olmaktan ziyade "Allah-vergisi"dir. Pratikte bu argümanın varacağı yer şudur: İslamcı hareketler hoşgörüsüz, otoriteryen, katı, değişmekten aciz olup çoğunlukla şiddet ve kan dökme içerirler, bundan dolayı da iktidardan dışlanmalıdır, gerekirse zor kullanarak.

Bu argümanlar gerçekten de dinî gücü siyasî güçle karıştırmanın yaratacağı sorunlarla ilgili bazı haklı endişeleri dile getirmektedir. Bunlar aynı zamanda, kısmen, İhvan'ın bazı sorunlarını ve onu daha katılaştıran yapısı ve örgütünü karakterize etmektedir. Ne var ki, bu argümanlar biraz da bizatihi sabit, esnek olmayan bir dinî öz karakterizasyonuna gömülü bir İslam (ve genelde din) görüşüne dayanmaktadır, ki gözlem ve uygulamadan ziyade *teorik* bir siyasal İslam görüşüdür bu. Günlük realitede İslamın pratiği, siyasetteki pratiği dahil, beşerî karakter ve politikacı bireylerin çeşitliliğini yansıtır ve zaman, mekan, şartlar ve kişiliklerin yarattığı değişkenlikleri gösterir. İslamın pratiği, siyasetteki pratiği dahil, değişmez olmaktan uzaktır. Realite gerek İslamcıların gerekse düşmanlarının kabul etmeye hevesli olduklarından çok daha karmaşıktır. Bütün hatalarına rağmen İhvan, ülkenin –esas itibariyle iktidar kavgası olup içinde dinin pek yer almadığı– yeni siyasî realitelerinin çoğuyla ilgilenirken, büyük pragmatizm ve esneklik göstermiştir.

İhvan'ın eleştirmenleri bazı haklı endişeler dile getirmişlerdir. Örneğin, Mursi yeni kurulan Özgürlük ve Adalet Partisi'nin (FJP, Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP'yi hatırlatıyor) bir üyesi olarak seçilmiştir; esasen Mübarek iktidarda olsa, bu parti asla kurulamazdı. Sorun şuydu ki, parti ile İhvan'ın yönetim kurulu arasındaki fark açıkça ortaya konmuyordu. Bir parti olarak FJP için oy veren insanlar,

aslında ille de İhvan'a oy vermek istemiş değildi. Örneğin AKP, tümüyle özerktir ve bir dinî hareket ve yapıya bağlı değildir. Birçok kişi Mursi'nin bağımsız bir cumhurbaşkanı olarak hareket etmek yerine İhvan liderlerinden emir aldığını düşünüyordu. Parti ile hareket arasındaki bu rabıta zamanla kaçınılmaz olarak baskı altına alınıyordu.

Demokratik siyaset içinde bir oyuncu olarak ve seçim sürecinin baştan çıkarıcılığında, acaba İhvan bu yeni koşullarda ne kadar değişebilir? Güzel soru. Fakat aynı argümanlar ilkeler ve ideolojinin yönlendirdiği hemen *her* siyasî hareket için de geçerlidir: doktriner komünizm, sosyalizm veya serbest piyasa fanatikleri gibi. Hangi tavizleri verecektir? Herhangi bir partinin yeni bir diktatörlük kurmaya yönelmemesinin garantileri nelerdir? Nitekim, Mursi'yi devirdikten sonra Mübarek'in eski bekçilerinin yaptığı şey, işte tam da budur.

Mursi hükûmeti hakkındaki değerlendirmeler Mısır içinde ve dışındaki taraftarlarınca hayli kutuplaştırılmıştır. İlk realite şudur: Mursi'nin Mısır'da yüzyüze olduğu objektif koşullar her yeni seçilmiş lideri yıldırabilirdi. Mısır, bütün o birbirine benzemeyen unsurlarıyla, daha önce örneği olmayan bir kaotik siyasî geçiş döneminde yolunu bulmaya çalışıyordu. Rekabet halindeki ulusal güçler -devlet içinde iktidar köşeleri kazanma ve elde tutmaya dönük gözükara bir girişim bağlamında- manipüle etme, mücadele etme ve kendileri için avantajlı yeni temel kurallar tesis etmeye uğraşıyorlardı; ve bütün bunlar tam da o kuralların yol boyunca yazıldığı bir sistem içinde oluyordu. Neredeyse bir asır bastırılmış, ezilmiş ve siyasî iktidardan büyük ölçüde dışlanmış olan İhvan, zor kazanılmış zaferin elinden kayıp gitmesine izin vermemeye kararlıydı; bu nedenle de hasmane muhalefete karşı sigorta olarak yapabildiği kadar kurumsal güç yığma peşine düştü (Sonunda belki de korkuları, kendikendini gerçekleştiren bir kehanete dönüştü). Mursi yüzde 51'lik cumhurbaşkanlığı zaferini ülkeyi istediği gibi yönetme ruhsatı olarak görmüş, yönetimine öteki ulusal siyasî güçlerden çok az dahil etmişti (bunlar da hasmane bir tutum içindeydiler). Yapabildiği ölçüde çok sayıda kuruma İhvan'ın damgasını vurmaya çalışıyordu.

Yine de sonuçta Mursi'nin kontrolü gerçekten oldukça sınırlıydı: devlet iktidarını temsil eden kurumların çoğu hâlâ eski Mübarek rejiminin unsurlarının ellerindeydi: ordu, yargı, emniyet, istihbarat ve polis. Bu güçler İhvan'ı parçalamaya ve devletin kurumlarını ve politikalarını kontrol etmesini önlemeye kararlıydı. Mursi yılgınlık verici ekonomik ve sosyal sorunlarla yüzyüzeydi –işsizlik, çürüyen altyapı, yetersiz sosyal hizmetler– ki bunlar iktisaden başarısız olan uzatmalı Mübarek rejiminin mirasıydı. Soğuk ve kasvetli ortam, seçimlerden önceki bir buçuk yıllık –turizmi

mahveden, döviz girdisini büyük ölçüde azaltan, yabancı yatırımı caydıran ve Mursi'nin başarılı olmasını arzu etmeyen güçler, kurumlar ve devletlerden gelecek dış yardımları olumsuz etkileyen– siyasî kaos tarafından daha da karartılmıştı. İslam konusunda Amerikan bilim adamlarının duayeni olan John Esposito'nun dediği gibi,

> Uluslararası toplum –ABD, IMF, birçok Avrupa ülkesi, Suudî Arabistan ve BAE– hepsi de, devralınan çökmüş ekonomi ve yüksek işsizlik gibi cesaret kırıcı zorluklarla uğraşma bağlamında Mursi hükûmetine yardım konusunda en iyi ihtimalle kayıtsız, en kötü ihtimalle ise agresif bir şekilde engelleyici idiler. Ama darbeden hemen sonra birkaç gün içinde, Suudîler ve BAE milyarlarca dolarlık yardım sözü verme konusunda pek hızlıydılar."[2]

İç muhalif güçlerden birçoğu, darbenin yedi ay öncesi gibi erken bir zamanda, askerî liderlerle Mursi'nin iktidardan nasıl uzaklaştırılacağıyla ilgili istişareler yapmıştı.[3] Muhalefetin geniş bir kesimi mümkün olan en kısa sürede her türlü aracı kullanarak Mursi'yi alaşağı etmeye kararlıydı. Her ne kadar Mursi kendilerine kibar davransa da, ordu hiçbir sivil liderin kendisinin "derin devlet"teki iktidarını tehdit etmemesi gerektiği konusunda kararlıydı. Mursi aynı zamanda ABD tercihleri ve mevcut antlaşmalar gerçeği karşısında İsrail ile ilgili meselelere olağanüstü ihtiyat ve ihtimamla yaklaşmıştı. Her ne kadar iktidardan devrilmeme konusunda çoğu kez dikbaşlı idiyse de, Mursi pek radikal olarak betimlenemez. İş işten geçtikten sonra, rakip siyasî güçleri yönetime daha fazla dahil etmeye çalıştı ama sözkonusu muhalif güçler kendisini izole etmek ve siyasî tabanını genişletmesine yardımcı olmayı reddetmek suretiyle Mursi'yi zayıflatmaya çoktan karar vermişlerdi. Ne yazık ki, Mursi'nin de –ordunun kendisine karşı bir askerî darbenin önkoşullarını hazırlamasını kolaylaştıran– birçok hatalı politikası olmuştu. Ancak aşırılıkçılık kendisine karşı ileri sürülebilecek inandırıcı bir suçlama değildir. Mursi'ye karşı geniş –ve büyük ölçüde planlanmış– gösteriler karşısında, ordu kendisinin istifasını istemişti. Mursi, yönetimdeki koalisyonu daha da genişletmeyi önermiş fakat ülkenin meşru şekilde seçilmiş cumhurbaşkanı olarak istifayı reddetmişti. Ordunun uzlaşmaya niyeti yoktu ve hukuk-dışı bir darbenin şartlarını başarılı bir şekilde manipüle etmişti.

Eski Mübarek rejiminin ABD'de bu kadar itibarlı olmasının nedenlerinden biri, onun ABD çıkarlarına uygun politikalar uygulamaya istekli oluşuydu. Ne var ki bu politikalar Mısırlıların veya Arap kamuoyunun görüşünü yansıtmıyordu, bugün de yansıtmıyor. Mübarek'in düşmesinden ve de küresel jeopolitikte devam eden ciddî kaymalardan sonra müstakbel Mısırlı yöneticilerin mazinin Mübarek tarzı dış politikalarını ay-

nen devam ettirmeleri zor olabilir. Mursi seçilmeden önce bile, İsrail'le olan ilişkiler derhal soğumuştu. Bizzat yeni askerî rejim de, İsrail karşıtı göstericilerin Kahire'de 2011 Eylülü'nde İsrail Büyükelçiliği'ni basmasını önlememişti. Mısır o zaman bile İsrail ile olan barış antlaşmasının, Filistinlilerin acılarını hafifletme ve bir Filistin devleti kurulması konusunda İsrail'in de gayret sarfetmesini gerektiren iki yönlü bir yol olması gerektiğini belirtmişti. Kahire, İhvan iktidara gelmeden çok önce, İsrail ile önemli bir doğalgaz anlaşmasını iptal etmişti. Müslüman Kardeşler başlangıçta söylemlerinde İsrail'le Camp David Barış Antlaşması'nı muhtemel bir referanduma sunma konusunda kararsızdı; herhangi bir referandumun Mısır halkı arasındaki popüler görüş olan, İsrail'in anlaşmayı istismar ederek işgal ettiği topraklardaki yerleşimini genişletmek için zaman kazanmak istediği ve ABD'nin ayarladığı sonu gelmez anlamsız bir "barış süreci"nde Mısır'ı devre dışı bırakacağı düşüncesini yansıtması muhtemeldi.

Mısırlılar hâlâ Arap ve Filistin Meselesi'ne çözüm getirecek liderlik peşindedirler. Şu ana kadar da, dinamiklerin değişimi umuduyla mevcut bir Mısırlı veya Arap liderden ziyade, dışarı bakmak zorunda kalmışlardır –Rusya, BM veya AB ve hatta Erdoğan. Örneğin, İsrail güçleri 2011'de Gazze'ye insanî yardım götüren konvoyda bulunan 11 Türkü denizde öldürdüğü zaman, Türkiye İsrail Büyükelçisi'ni sınırdışı etmiş ve özür talep etmiştir, sonunda almıştır da. Oysa İsrail güçleri Sina sınırında beş Mısırlı askerî yanlışlıkla öldürdüğü zaman, Mısır İsrail'e karşı bir diplomatik eylemle karşılık vermemiştir. Cesaretsizlik ve bütün Arap dünyasının geleceğine yönelik bir dış politika vizyonunun olmaması, Mısır'ı bölgede herhangi bir liderlik rolünden yoksun bırakacaktır.

Yeni asker-egemen yönetim altında bile, Mısır hâlâ karmaşık bir iç meydan okumalar setiyle karşı karşıya kalacaktır: ordunun gücünün tanımlanması, gelecek seçimlerin mahiyetinin belirlenmesi, yeni bir anayasa yapılması, siyasette (şayet olacaksa) İslamcı partilerin rolünün tanımlanması ve de işgücü ve sosyal refah, işsizlik, eğitim, daralan bir ekonomi, azalan ekonomik yatırım ve memnuniyetsiz gençlerin sorunlarıyla ilgilenmek. 2012'de 256,7 milyar dolar olan Mısır'ın GSYH'si düşüyor, kredi reytingleri de çok aşağı inmiş durumda. Dünya Bankası'na göre, Mısır'ın "ekonomik büyümesi zayıf, yüksek bütçe açığı var ve iç ve dış brüt kamu borcu Haziran 2013 sonu itibariyle GSYH'nin neredeyse yüzde 100'üne olmuş durumda. Düşük büyüme oranları artan sosyal gerilimler üzerinde tehlike yaratıyor zira ihtiyaç duyulan işleri ve fırsatları üretmeye yetmiyor."[4] Tüm bunlar siyasî altyapıda esaslı değişiklikler ve yeni bir siyasî psikoloji gerektirmektedir.

Yeni askerî yönetim altında İhvan bugün yasal olarak Mısır siyaset sahnesinden dışlanmış durumdadır. Ancak yeni bir Mısır'a adapte olabilmek için, liderlik pozisyonlarına genç nesillerin dahil edilmesi, hiyerarşik ve yaşlanan liderlikten uzaklaşma ve de azınlıklar dahil halkın her kesimini içerecek yeni siyasal öğretiler benimsemek de dahil olmak üzere, kendisini ciddî bir içe bakış ve değişim sürecinden geçirmek zorundadır. İhvan'ın kendisi artık illegal bir örgüt olduğu için de, bu zorlu bir görev olacaktır. Asıl soru Mısır'ın daha ne kadar *muharebe dışı vaziyette* (*horse de combat*), oyun dışına atılmış, Arap siyasetinin yönünü etkilemekten uzak olarak kalacağıdır.

Tanınmış bir "solcu-milliyetçi-İslamcı" yorumcu, Talal Salman şu yorumu yapıyor:

> Mısır, Mısırlıların destekleyeceği, aynı zamanda öteki ülkelerdeki Araplara da ilham verecek ulusal bir plan ortaya koyacak ehil insanlardan oluşan usta liderlere sahip olmalıdır. Mısır sadece kendini düşünmemelidir çünkü izolasyonculuk Mısır Devrimi'ni öldürür. 1950'lerde, bütün Araplar liderlik için Mısır'a bakarken, Mısır bugünkünden ne daha büyüktü, ne de askerî olarak daha güçlüydü. O zaman Arapların gözü Mısır'daydı çünkü kendi ülkelerinde lider yoktu. Dolayısıyla Araplar Mısır'ın çağrısına cevap verdiler ve Mısır Devrimi'ni desteklediler. Bugün, Arapların yine liderleri yok ve bunu sağlaması için bir kez daha Mısır'a bakıyorlar.[5]

Askerî yönetim altındaki Mısır'ın ve Suudî sübvansiyonlarının o liderliği sağlaması pek muhtemel değil. Mısır için başlıca dış politika sorunları muhtemelen Filistin, İsrail, Suriye'de şiddetlenen iç savaş, Libya'daki kaos, bölgede yeni bir yer arayan Irak ve huysuz bir Sudan'la ilişkiler konusu olmayı sürdürecektir. Daha evvel, Ekim 2011'de Erdoğan'ın Kahire'yi ziyareti sırasında, Mısır ile Türkiye müstakbel bir Orta Doğu'nun şekli için potansiyel olarak önemli içerimleri olan yeni bir stratejik anlaşma imzalamışlardı. İki yıl geçmeden, Temmuz 2013 Askerî Darbesi konusunda Erdoğan'ın yüksek sesli hasmane tutumu sonrasında, Türkiye ile Mısır arasında anlamlı herhangi bir stratejik ilişkinin devam edip edemeyeceği kuşkuludur. Ancak, şayet kuşkular ve bir tür rekabet duygusunun üstesinden gelinebilirse, Mısır-Türkiye kombinasyonu bölgede iktisadî, siyasî, diplomatik ve askerî alanlarda kuvvetli bir yeni güç yaratabilir. Bu alanlardaki Türk deneyimi Kahire'ye bazı gelişme güzergahları önerebilir. Ne var ki, Türkiye'nin demokratikleşmeye bağlılığı, İhvan'ın meşruiyetini savunması, Mısır'ın Kahire'deki açık ve küstah bir askerî yönetimin kucağına düşmesi ve Türkiye'yi kınaması dikkate alındığında, bu tür bir işbirliği pek muhtemel değildir.

Mısırlı İslamcıların Türkiye'nin politikalarına genel olarak sem-

pati duymaları elbette ki beklenebilir. Fakat önde gelen bir *popülist solcu-milliyetçi* ve Nasırcı figür, 2012'deki cumhurbaşkanı adaylarından biri olan Hamdin Sabahî de, Mısır'ın Türkiye ile –ve İran'la– yakın ilişkiler kurmasını hararetle desteklemektedir: "Mısır'ın kararlarını ABD veya İsrail'e dayandırmayan bağımsız bir cumhurbaşkanına ihtiyacı vardır... Aynı zamanda Türkiye ve İran'la bir Arap üçgeni kurmalıyız. Geçmişte, Türkiye ve İran'la kavga ettik çünkü İsrail ve ABD'nin arabulucusu gibi hareket ediyorduk."[6] Bunun aksine, 2012'de Mısır'da cumhurbaşkanı adaylarından biri, Mısırlı laik milliyetçi (ve eski Mübarek bürokratı) Amr Musa, bir siyasî miting konuşmasında "Arap Orta Doğu'su İran veya Türkiye tarafından yönetilmeyecektir" diyordu. Suudî Arabistan veya ABD'yi ise hiç zikretmiyordu.

KARŞI-DEVRİMCİ DARBE

Aynen Mübarek'i istifaya çağıran dünyadaki önde gelen tek liderin Erdoğan olması gibi, Türkiye de askerî darbeye derhal ve açıkça karşı çıkan az sayıdaki muteber ülkeden biriydi. Washington ve AB, mesela, meşru yolla kurulmuş bir hükûmetin devrilmesini darbe olarak nitelendirme konusunda kararsız ve isteksizdi. Şayet Washington böyle demiş olsaydı, yasa gereği Mısır'a askerî yardımı kesmesi gerekecekti, bu da manivela gücünü kaybetmek anlamına gelebilirdi. ABD'li yorumcuların çoğu İhvan'ın hukuk-dışı yollardan iktidardan uzaklaştırılmasından rahatsız olmamış görünüyordu, o ana kadar iktidardaki İhvan ABD'nin korktuğundan çok daha az problematik olmasına rağmen. Washington sadece âdet yerini bulsun diye yumuşak bir dille demokrasiye dönüş umutlarını ifade edip kısa bir süre askerî yardımı askıya almakla yetinmişti.

Ankara'nın duruşu, oysa, daha ilkeliydi. Düzenli olarak Orta Doğu'da daha fazla demokrasiye doğru evrilmeyi destekliyordu. Dahası, Mısır'da darbe senaryosu AKP omurgasına soğuk ürpertiler gönderiyordu; çünkü Türkiye'nin kendi modern tarihindeki sahnenin aynısıydı bu: 40 yılda her defasında yasal olarak seçilmiş hükûmetlerin devrildiği dört askerî müdahale. Mursi'ye karşı darbeye Batı'nın verdiği tepkiyi yorumlarken Başbakan Erdoğan'ın dediği gibi,

> Batı'nın demokrasinin yanında saf tutması ve öteki ülkelerde de demokrasinin uygulanmasına gayret etmesi gerekmiyor muydu? Bu bir samimiyet testidir ve Batı bir kere daha sınıfta kalmıştır. 'Demokratik darbe' diye bir şey olamaz... Tek bir partiyle ülkeyi 30-40 yıl idare edeceksiniz; ama serbest seçimle işbaşına gelmiş bir cumhurbaşkanına tahammül edemeyeceksiniz. Bu demokrasiye aykırıdır.

Türkiye'nin AB'ye girmesini sürekli olarak Türkiye'de meşru, tamamen sivil bir yönetimin kurulması şartına bağlayan AB'yi de topa tutmuştur:

> Avrupa Birliği askerî darbeye darbe demeyerek bir kere daha kendi değerlerini görmezden gelmiştir... Mursi'nin hataları olmuştur; olabilir, hata yapabilir. Hiç hata yapmayan biri var mı? Her askerî darbe... geçmişte Türkiye'yi 10 yıl geriye götürmüştür... Mısırlılar Türkiye'nin tarihini iyi okumalıdırlar.[7]

Erdoğan İslam ilahiyatının önde gelen bir merkezi olan el-Ezher Üniversitesi'nin saygın başmüftüsüne karşı yaptığı duygusal bir hücumla, darbeye verdiği destekten dolayı "tarih kendisine lanet okuyacaktır" demek suretiyle, iyice köprüleri yakmıştır. İhvan destekçilerine Rabia Meydanı'nda hükûmetin yaptığı ve 150 kişinin öldürüldüğü saldırıyı da "Masum Müslümanların ["vatandaşların" değil] katledilmesi" olarak kınamıştır. Buna karşılık –her ne kadar yeni Mısır askerî rejimi Tahran'ı derhal iç işlerine karışmakla eleştirse de– İran Mısır Darbesi'ni daha ihtiyatlı bir dille "endişe verici bir durum" olarak nitelendirmiştir. Ankara başlarda Mursi hükûmetinin Mısır'da orduyu dominant siyasî rolünden uzaklaştırmayı başaracağını ummuşsa da, böylesi bir beklenti hiç de gerçekçi değildi. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu yine de Mısır'daki gelişmeleri derhal şu nefes kesen kavramsal ifadelerle tasvir etmiştir [italikler bana ait]:

> Mısır'da 25 Ocak Devrimi [Mübarek'i deviren] 21. Yüzyıl'ın ilk büyük devrimidir... [Ancak] sebebi ne olursa olsun, *demokratik* seçimlerle iktidara gelmiş [Mursi] yönetiminin gayri meşru yollarla devrilmesi, dahası, bunun *bir askerî darbe ile yapılması kabul edilemez...* 25 Ocak Devrimi'nin kazanımlarının korunması sadece Mısır değil aynı zamanda bölgenin geleceği için hayatî önem taşımaktadır... *Evrensel bir prensip olarak*, kardeş Orta Doğu halklarının insan onurunu koruyan bir demokrasi ve... hukuk devleti ve açık ve şeffaf seçimlere yönelik taleplerine destek verdik... Hiçbir zaman ülke, etnisite veya mezhep ayrımı yapmadık, asla yapmayacağız.[8]

Ülke içindeki eleştirmenleri Erdoğan'ın uyguladığı politikaların Türkiye'yi Mısır askerî darbesinin büyük kaybedeni yaptığını ileri sürmektedirler. Gerçekten de, yeni Mısır rejiminin dominant güçleri –ordu, polis, istihbarat örgütleri, mahkemeler, eski rejimin mensupları, Selefîler ve liberaller– Türk modeline duyulan bütün o hayranlık ifadelerini artık bir kenara bırakmış durumdadırlar; onlar için bu artık, demokratik yollardan iktidara gelecek İslamcı partilerin ana mecraya yönlendirilmesine müsaade edilmesi anlamına gelmektedir. İhvan gerek Mısır ve gerek Suudî Arabistan, her yerde sövülüp sayılan bir hedef tahtası haline geldikçe de, Türkiye Suriye muhalefetindeki Müslüman

Kardeşler unsurları ve (Gazze'de) Hamas ile olan bağları nedeniyle kuşkuları daha fazla üzerine çeker hale gelmiştir. Suudî Kralı Abdullah, Ekim 2013'te Mısır devlet başkanıyla yaptığı görüşmede, İhvan'ı sert bir dille "terörizm, hezeyan ve fitne" ile suçlamıştır.

Bununla birlikte, Türkiye ilkeli pozisyonundan dolayı uzun vadede kazançlı çıkabilir. Bölgede –kazansın veya kaybetsinler– İslamcıların seçimlerde yarışmaya hakkı olduğuna inananlar, bu bağlamda Türkiye'de bir destekçi bulacaktır. İlginçtir, İran Mısır askerî darbesi konusunda benzer bir tavır takınmıştır: Müslüman Kardeşler'i "Sünnî bir örgüt" olarak kınamayı bırakın, İran Batı'dan bağımsız bir İslamî sesi temsil ettiği için İhvan'a karşı her zaman kendisini rahat hissetmiştir. Tahran'ın Filistinli (Müslüman Kardeşler) Hamas ile, Suriye iç savaşında Hamas Esed'i kınayıncaya kadar, uzun zaman yakın ilişkileri olmuştur.

Eninde sonunda, elbette, Erdoğan ve Davutoğlu Kahire'deki darbeyi artık olmuş bitmiş bir şey olarak kabul etmek gerektiğini teslim edecek kadar pragmatik insanlardır. Ancak uzun vadede, askerî yönetimin Mısır'ın uzun dönem geleceğini temsil edeceğine ya da İhvan'ın bittiğine kimse inanmamaktadır. Esasen, meşru İhvan hükûmetinin zorla devrimesi uzun vadede Mısır ve dışında kendisine olan sempatiyi artırabilir de. Dahası, İhvan şimdi artık başarısızlıklarıyla yüzleşmek ihtiyacı için zaman ayırıp gerekli iç hesaplaşmayı yapabilir. Haklı olarak, kendisinin haksız yere kurban edildiğini ve Cezayir'de olduğu gibi, seçim zaferinin semeresinden illegal şekilde yoksun bırakıldığını iddia edebilir. Genç İhvan üyeleri ve öteki İslamcılar arasında seçimlerle yasal olarak iktidara gelmenin bir illüzyon olduğu, bundan dolayı da hukuk dışı yollara ya da şiddete sarılmak gerektiğine dair sorular gündeme getirilecektir. Hiçbir ciddî Orta Doğu gözlemcisi, bazılarının hemen ilan ettiği gibi, İslamcılığın artık "öldüğü"ne inanamaz; bu -riskli iktidar oyununda başarısız olmaktansa, haksızlığa kurban gitmekten dolayı İhvan'ın bugün itibariyle siyaseten daha kazançlı çıkabileceği- uzun bir yarışta, yeni bir raundun başlangıcından ibarettir. Hiç kuşkusuz süreç içinde İhvan pragmatiklik yönünde evrilmeye zorlanacaktır.

Kahire olayları ilginç bir şekilde şimdi Türkiye ve İran'ı Mısır olayları konusunda -çoğu Körfez devletleri ve Arap monarşileri ve hatta Cezayir askerî rejiminin yanı sıra- Kahire, Riyad ve BAE gibi, karşı devrim ve ılımlı İslamcılarla savaş merkezleri karşısında aynı kampa yerleştirmektedir (aynı hizada olmasalar da).

MISIR NEREYE?

Büyük bir soru işareti, Mısır'ın nereye gittiğidir: asker-egemen rejim acaba, içerde ve dışarıda Mısır'ın moral ve ideolojik prestijini artırmak ama-

cıyla tasarlanmış bir yeni vizyon, bir ideoloji kurabilir mi? Gözlemciler Mısır askerî rejiminin başı olarak bugünkü General Abdül Fettah el-Sisi ile, 2006'da bir albayken ABD Harp Akademisi'ndeki eğitimi sırasında yazdıkları –ve bu yolla izhar ettiği ciddî İslamî eğilimleri olan Sisi– arasındaki şaşırtıcı kopukluğa işaret etmektedirler. O zamanlar kendisi Filistin Sorunu'nu Arap, hatta İslam dünyasının duygusal kalbinin merkezî sorunu olarak teşhis ediyordu. Kıdemli Mısır uzmanı Robert Springborg'un dediği gibi:

> Tezinde yönetişim hakkında ileri sürdüğü görüşlerden yola çıkarak değerlendirirsek, Sisi kendisini Mısır'ın demokratik geleceğinin muhafızı olmaktan ziyade, Pakistan'da 1977'de iktidara geldiğinde devlet ve toplumu "İslamîleştirmeye" girişen Pakistanlı General Muhammed Ziyaül-Hak'ın Mısır versiyonu gibi görüyor olabilir.
>
> Tezinde Sisi "Orta Doğu'da demokrasinin başarılı olabilmesi için, kültürün dinî mahiyetine saygı göstermek ve demokratik sistemlerin tesis edilebilmesi için güçlü destek devşirebilecek dinî liderlerin kamusal desteğini almak zorunda olduğunu" ileri sürmektedir... Laikliğin, Sisi'ye göre, "İslam inancının dindar takipçileri olan Orta Doğuluların ezici çoğunluğu tarafından olumlu karşılanması pek muhtemel değildir." "Laik yönetime eğilim gösteren" hükûmetleri kınamaktadır zira bunlar, "dinin yönetimden dışlanmaması gerektiğini düşünen geniş toplum kesimlerini haklarından mahrum bırakmakta" ve "dinî liderleri sık sık hapse atmaktadırlar." "Hilafet kavramı anlaşılmadan Orta Doğu'da demokrasiyi anlamak mümkün değildir."[9]

Sisi'nin düşünceleri, iktidara gelince İhvan taraftarlarının birçoğunun katledilmesi, sonra da liderlerinin topluca tutuklanmasını emretmesiyle artık değişmiş olabilir. Fakat ilginç bir şekilde "eski" Sisi hilafet kavramının kalıcı merkezî önemini yansıtmaktadır, en azından birlik ve sosyal adalet yönünde bir Müslüman *ideali* olarak. İslamî fikirlerini Mısır milliyetçiliği ile birleştirme yönünde Sisi'nin ne kadar gayret göstereceğini zaman gösterecektir –teoride bunlar uyumsuz şeyler değildir. Ancak sonuçta, *Sisi İslamı* istiyor ama İhvan'ın siyasî gücü olmadan ve de İslamı devletin sıkı kontrolü altında tutmak istiyor. Laikçiler bu formülden bile rahatsız olacaklardır. İlginç bir şekilde, milliyetçilik, laiklik, demokrasi ve İslamî değerleri bir şekilde birleştirmenin bir yolunu bulan Türkiye'deki AKP'dir. Ancak Türkiye İhvan'ı kucakladığı ve demokrasiyi desteklediği sürece Sisi Türkiye'ye bakamaz.

Sisi 2006'da hilafetin sembolik önemini vurgulasa da, Suudî kontrolündeki basının, kontra-içgüdüsel şekilde, İhvan'a karşı bir saldırı noktası olarak bu kavrama ateş püskürdüğünü görüyoruz. Mursi hükûmeti ilk kurulduğunda Suudî kontrolündeki *Şark el-Evsat*'ta [Orta Doğu] çıkan bir editöryal yorumda -tehlikeli şekilde İhvan'ın her yerde temel

amacı olan hilafetin kurulmasına çalıştığı için- hükûmet kınanıyor ve bunun doğuracağı uluslararası tehditlerden söz ediliyordu.[10] Bundan dolayı ultra-ortodoks Vahhabî-Selefî devlet, İhvanı kara kazan olarak nitelendiriyordu.

Mısır'ın geleceği elbette sadece ordu tarafından belirlenecek değildir. Uzun dönemde İhvan'ın alacağı kararların da bunda büyük etkisi olacaktır. Hükûmete karşı uzun-dönem şiddet eylemine girişecek midir? Yoksa uysal bir şekilde yeniden iktidar halkalarına dahil edilmeye mi gayret edecektir? Kendisinden yeni bir politika sadır olmadan önce İhvan muhtemelen ciddî bir iç muhasebe süreci yaşayacaktır. Müstakbel politikalar konusunda bölünebilir de. İhvan'la irtibatlı önde gelen bir Mısırlı entellektüel olan Fehmi el-Hüveydi'ye göre, İhvan'ın bir yandan askerî darbenin demokrasiye aykırı mahiyetinin altını çizerken aynı zamanda da, daha ileri bir siyasî gelişmenin önşartı olarak, mutlaka bir muhasebe yapıp, kendi hatalarını kabul etmesi gerekmektedir. Türkiye'de esasen modern AKP'nin yükselmesi, kısmen -birbirinin devamı niteliğindeki, daha evvelki- İslamcı partilerin siyasî geri çekilmeleri ve her defasında mesajını seçim realitesine daha yakınlaştıracak şekilde rafine etmesi sayesinde olmuştur. İhvan'ın da zaman içinde, kuşaklar değiştikçe ve belki de kendi içinde bölünmelerle, aynı yolu izlemeyeceğine inanmak için bir sebep yoktur. Esasen, demokratik sürecin sonuçlarından biri budur: bütün ideolojik partilerin politikalarına çeki düzen veren baskılar yaratır. 1997'ye kadar 20 yıl boyunca iktidardan uzakta tutulduktan sonra İngiltere'de İşçi Partisi veya acımasız demografik gerçekliklerle yüzleşmeye başlayan –ABD'de Cumhuriyetçi Parti içindeki– radikal sağ Çay Partisi üzerinde doğurduğu terbiye edici etkiyi hatırlayalım.

MISIR İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ ORTAM FARKI

Birbirinin tıpatıp aynısı iki toplum yoktur; bir devletin çözümleri ötekinde mutlaka aynen uygulanamaz. Türkiye –ve AKP– deneyimi acaba Mısırlılar için ne derece işe yarar?

İlk sorun, demokratik deneyim sorunudur. Türkiye'de demokratik kurumların sağlam bir şekilde tesisi ile serbest ve adil seçimler, yarım yüzyılı aşkın demokratik pratiğin –ve dört "balans ayarı çekici" askerî darbenin– sonucunda olmuştur. Yine de Türkiye cumhuriyeti tarihi askerî müdahalenin yönetimden tedricen el çekmesini gösteren bir örnektir. 2011 itibariyle Türk ordusu –görünüşe bakılırsa, kesin bir şekilde– iç siyasetten el çektirilip kışlasına geri gönderilmiştir, 60 yıllık bir çabanın ve değişen zamanların birikimi olarak.

Mısır'da 1958'den beri orduya sivil otorite tarafından hiçbir zaman ciddî olarak meydan okunmamıştır; bütün cumhurbaşkanları ordu içinden çıkınıştır. Şimdi, 2013 Darbesi'nden sonra 50 yıldır ilk defa ordu bu kadar şeffaf şekilde kontrolü elinde tutmaktadır. Aynı zamanda, anti-Mübarek devrimden sonra, Mısırlı sivil siyasetçiler orduya meydan okumanın bedeli konusunda daha tecrübeli hale gelmişlerdir. Her ne kadar eski rejim, laikçiler, milliyetçiler, liberaller, ordu, polis, güvenlik güçleri, Hıristiyanlar ve radikal İslamcılardan oluşan büyük bir koalisyon, İhvan'ı illegal bir şekilde iktidardan uzaklaştırmak için bir araya gelmiş idiyseler de, bu koalisyonun birçok unsurunun, özellikle de liberallerin -askerî rejim, hükûmete karşı her tür siyasî muhalefete karşı harekete geçtikçe- gözü açılmaktadır. Bu unsurların çoğunun İhvan'a kızgınlığı, seçimlerde İhvan başarılı olurken kendilerinin bu kadar başarısız olmalarına duydukları kızgınlıktan daha fazla değildi; İhvan'ın Mısır otoriteryenizminin yeni yüzü olmasından da korkuyorlardı. Aksine o yeni yüz şimdi (laik?) ordu.

Ordunun rolünde herhangi bir önemsizleştirme ancak ve ancak, yönetimde askerî güce karşı, demokrasiye destek verecek muteber ve meşru kamu kurumlarınca desteklenen, güçlü ve aktif bir kamuoyu direnişi olduğunda sözkonusu olabilir. Türkiye'de ordunun nihayet siyasetten el çektirilmesi İslamcılar, orta sınıf *ve* liberallerin güçlü bir birlikteliği sayesinde olmuştur. Mısır'da, otoriter yönetim bu tür liberal kurumların ortaya çıkmasını uzun zamandır engellemiştir. Mısır için, Türkiye'nin siyasî gelişim düzeyine çıkmayı sağlayacak bu tür bir siyasî ve toplumsal deneyim sıçraması kolay olmayacaktır. Ama bu, ironik bir şekilde, liberallerin gelecekte orduya karşı İhvan içinde bir müttefik bulabileceklerini akla getirmektedir, özellikle de şayet İhvan hatalarından ders alma belirtileri gösterirse.

Fakat Mısır ve Türkiye deneyimlerini karşılaştırırken, Türk ordusunun yavaşça geri çekilişine katkıda bulunan ve Mısır'da olmayan başka anahtar faktörleri de not etmeliyiz. İlk olarak, Türkiye'de süreç uzundu –60 yıl. İkincisi, Türkiye, kabul görmüş siyasî ahlakın siyasette ordunun rolüne karşı olduğu NATO üyeliğinden istifade ediyordu – Mısır'da eksik olan bir etki. O zaman Türkiye nüfusunun çoğunluğunun Avrupa Birliği üyesi olma arzusu, AB'nin Türkiye'ye, ordunun siyasî rolüne izin verilmemesi de dahil, çeşitli reformlar için bastırabilmesi anlamına geliyordu. Nihayet, Türk toplumsal düzeninde büyüyen katılım ve demokratikleşme –kendilerinin seçmiş olduğu hükûmetlere alenî askerî müdahaleden giderek daha fazla rahatsızlık duyan– yeni bir Türk seçmen nesli ve sınıfı sahneye çıkarmıştı.

Mesele sadece siyasetten de ibaret değildir; ekonomik çıkarlar da sözkonusudur. Mısır ordusu ülkede güçlü bir iktisadî pay inşa etmiştir. Mülkiyeti altında bulunan kilit sektörler, tarımsal kuruluşlar ve başka projelerle Mısır ekonomisinin yüzde 40'tan fazlasını kontrol etmektedir. *New York Times*'da belirtildiği gibi;

> Mısır ordusu ülkeyi savunur ama aynı zamanda bakımevleri ve sahil dinlenme tesisleri de işletir. [Ordu] birimleri televizyon, jeep, çamaşır makinası, mobilya ve zeytinyağı da üretir, söylendiğine göre bir generalin kızının adıyla anılan, Safi markasıyla şişelenmiş su da üretir. Markanın sahibi, birçok işkolunda faaliyeti de olan Mısır ordusudur. Bu geniş iş yelpazesinde ordu vergi ödemez, askere alınmış gençleri işgücü olarak kullanır, kamu arazisini avantajlı şartlarda satın alır ve parlamentoya da, kamuoyuna da hiçbir şey açıklamaz.[11]

Mısır ekonomisinin bu kadar geniş bir kesiminin askerlerce kontrolü hemen ortadan kalkacak değildir. Türkiye'de bile, azaltılmış siyasî rolüne rağmen, ordunun ekonomideki payı hâlâ yüksektir.

> Halihazırda ekonomideki geniş ölçekli köklü bağlantılarıyla dünyadaki en imtiyazlı ordu olmakla övünen TSK [Türk Silahlı Kuvvetleri], 50 milyar dolara ulaşan iktisadî varlığa hükmeden bir merkez işletmektedir. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) bugün 60 şirket ve iştiraklerinden oluşan dev bir holdinge dönüşmüştür. Bu şirketlerin iştigal sahası otomobil, çimento, demir ve çelik, finans, enerji, madencilik, tarımsal kimyasallar, gıda, inşaat, ulaştırma ve lojistik, özel güvenlik ve enformasyon teknolojisi de dahil olmak üzere son derece geniştir. Hatta OYAK'ın Romanya ve Kıbrıs'ta çimento fabrikaları ile İspanya ve Hollanda'daki iki şirket dahil dış yatırımları bile mevcuttur.

Açıktır ki, kendi mensuplarının menfaati için çalışsa da ekonomi üzerinde Türk askerî etkisi önemlidir. Ancak, geniş perspektiften bakıldığında, bu bakımdan mutlak saflık sözkonusu değildir. Bir tür büyük askerî-sınaî yapının, her zaman açıkça görünür olmasa bile ciddî bir siyasî ve iktisadî rol oynamadığı, kayda değer çok az ülke vardır. Bu tür bir rol, [kaynakların] asker üyelerin cebine aktığı gelişmekte olan ülkelerde daha açık ve alenen "yozlaşmış" olabilir; Batılı toplumlarda devlet ile askerî-sınaî yapı arasındaki sıcak ilişki daha kurumsallaşmış olup, teknik olarak illegal olmasa bile, aynı şekilde yozlaştırıcı, demokratik süreci çürütücü ve iç ve dış politikalara etkisi bağlamında maliyetli ve tahripkar olabilir.

Daha kötüsü, gelişmekte olan ülkelerde, ekonominin devlet ve ordu tarafından kontrolü, bağımsız bir girişimci sınıfın yükselmesinin önünü tıkama eğilimindedir; Türkiye'de yeni demokratik güçlerin omurgasını sağlayan şey, işte tam da böyle bir sınıfın tedricen yükselmesidir.

Esasen, bazı gözlemcilere göre Mısır'da İslamcıların, hayli pragmatik AKP'ye evrilmiş olan Türk İslamcılarını yakın bir zamanda taklit etmesi mümkün değildir. Örneğin Dr. Şebnem Gümüşçü'nün ileri sürdüğüne göre, "çıkarları liberalizm ve demokrasi olan güçlü bir dindar burjuvazinin yükselişini hızlandıran ve geniş İslamcı seçmen çevresinde gücünü artıran şey, Cumhurbaşkanı Özal yönetimi altında 1980'lerde başlamış olan Türk ekonomisinin ciddî biçimde dışa açılmasıdır... Mısır'da, aksine, devletin uyguladığı ekonomik reform tarzı, siyasal İslam iddiasında olan güçlü ve bağımsız bir dindar burjuvazinin oluşumunu engellemiştir."[12]

Mısır'da, Gümüşçü'nün ileri sürdüğüne göre, liberal bir serbest piyasa sisteminin yokluğu İslamcıların sisteme dahil olmasına mâni olmuş, bu nedenle de onlar İslama –esas itibariyle hâlâ içgüdüsel olarak devletçi bir siyasî açıdan bakan– son derece *siyasal/ideolojik bir yaklaşımın* kucağına düşmüşlerdir. Bu görüşe göre, o halde, Mısırlı İslamcıların bu nedenle laik bir demokratik düzenle irtibat kurarken liberal bir yönde hızla evrilmeleri pek muhtemel değildir; yeniden güç kazanmak için yelpazenin siyasî/ideolojik tarafında iştigal etmek zorunda kalacaklar, dolayısıyla da AKP'ninkiyle aynı yoldan evrilme fırsatını kaçıracaklardır. Hizmet'in de filizlenen bir yeni dindar burjuvazi içinden yükseldiğini hatırlayalım. Nihayet, Türkiye'deki İslamcıların büyük belediyelerin yönetiminde edindiği deneyim AKP'li politikacılara –Mısırlı İslamcılarda olmayan– önemli bir pragmatizm idraki ve idarî beceri kazandırmıştır.

Laiklik doğrultusunda çalışmak da önemli bir meseledir. Mısır'a Eylül 2011'de yaptığı ziyarette kalabalıktan büyük alkış alan Erdoğan, bu vesileyle İslamcılarla dolu kalabalığa beklenmedik bir mesaj da vermişti; Mısırlılara şu tavsiyede bulunuyordu:

> Laiklikten korkmamalısınız... Türk devleti özünde özgürlükçü ve laik bir devlettir. Dünya, halkın iradesinin egemen olduğu bir sistem haline geliyor; neden haysiyetle yaşayanlar sadece Avrupalılar ve Amerikalılar olsun? Mısırlılar ve Somalililerin haysiyetli bir yaşam sürmeye hakkı yok mu?"[13]
>
> "Ben laik değil, Müslümanım,fakat laik bir devletin başbakanıyım ve diyorum ki, Umarım Mısır'da da laik bir devlet olur. Laiklikten korkmamak lâzım. Mısır demokrasiyle büyüyecektir. Anayasa hazırlama görevi verilenler şunu anlamalıdırlar ki anayasa bütün dinlere saygılı olmalıdır, aynı zamanda bütün dinlerin mensuplarına eşit mesafede olmalıdır ki, halk güven içinde yaşayabilsin."[14]

Haysiyetle ilgili sözleri Müslüman izleyici kitlesinde derin yankı bulurken, birçok Mısırlı İslamcının, kendisine duydukları hayranlığa rağmen Erdoğan'ın laikliği onaylamasına bozulduğu ve eleştirdiği ifade

edilmektedir. Erdoğan daha sonra pozisyonunu savunmuş ve demiştir ki "laiklik" terimi Arapçaya yanlışlıkla (*'ilmaniyya*) olarak çevrilmiştir, bu terim yaygın olarak "dinsizlik" anlamına da gelmektedir, oysa laiklik bu değildir. Yorumunu yaparken Erdoğan Türkiye'de laikliğin anlamı konusunda uzun zamandır devam eden bir tartışmaya da değiniyordu. Esasen doğası gereği din-karşıtı olan Fransız laiklik (*laicité*) kavramını en başta empoze edenler Türk Kemalistlerdi ve bu terimin bütün İslamcılar arasında kötü bir şöhreti vardı. Türk İslamcıları şunu fark etmişlerdi ki, laiklik devletin dinin üstünde, bütün dinî ve din-dışı topluluklar-arasında tarafsız bir hakem olmasını ifade etmeliydi. Bu laiklik anlayışına AKP destek verse de, kavram öteki ülkelerdeki –tarafsız bir devlet fikrini reddeden ve esasen devletin dinî pozitif olarak teşvik etmesini arzu eden– birçok İslamcıyı hâlâ rahatsız etmektedir. Fakat AKP'nin tam da iktidardaki başarısı, Müslüman Kardeşler'e, darbe sonrası ortamda fikirlerini yeniden formüle etmeye çalışırlarken, değerli bir deneyim sunmaktadır.

Suudî insan hakları aktivisti Dr. Hamad Al-Majed şu yorumu yapmaktadır:

> Türkiye'de Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) bu başarısı öteki siyasal İslam hareketleri için bir ilham kaynağı olmuştur, o kadar ki Mısır'da Müslüman Kardeşler Özgürlük ve Adalet Partisi (FJP) adını verdikleri partilerinin adını bile neredeyse kopya etmişlerdir; Abdelilah Benkirane'nin Adalet ve Kalkınma Partisi (PJD) de halihazırda Fas parlamentosuna liderlik etmektedir. Ne var ki, İhvan kendi deneyimi ile Erdoğan'ınki arasındaki farklılıkları ihmal etmişti, özellikle de tedricî ilerleme bağlamında olan farkı. Müslüman Kardeşler'in Mısır'daki FJP'si, ki Mısır halk devriminden hemen sonra kurulmuş, siyasete –tabandan başlamaktan ziyade– tepeden girmiştir. Erdoğan'ın deneyimiyle karşılaştırıldığında, bu, anahtar bir fark ve de hatadır.[15]

Türkiye Mübarek'in düşmesinden sonra Türkiye ile Mısır arasında çok daha derin bağlar kurmaya göz kırpmıştır. Davutoğlu Mübarek'in düşmesinden sonra başbakanın Eylül 2011'de Kahire'ye yaptığı ziyaretin ardından coşkulu bir ton tutturmuştur. Hatta kendisi, yeni bir düzen kurup demokratikleşmeyi yaygınlaştırmak üzere, Ankara ile Kahire arasında bir "eksen" kurmaktan söz etmiştir.

> Bu herhangi bir ülkeye karşı bir eksen olmayacaktır –İsrail, İran veya başka bir ülkeye karşı değil ama bu bir demokrasi, gerçek demokrasi ekseni olacaktır... Bölgemizdeki en büyük iki milletin ekseni, kuzeyden güneye, Karadeniz'den Sudan'da Nil Vadisi'ne kadar uzanan bir eksen.[16]

Bu vizyon açıktır ki Mısır'ın askerî darbesiyle birlikte ölmüştür; demokrasi bir süre Mısır'ın gündeminde pek olmayacaktır. Yine de, Mübarek rejiminin düşmesi din konusu dahil [birçok konuda] yeni düşünceye halihazırda kapı aralamıştı. Prestijli devlet dinî kurumu el-Ezher'den bir grup entellektüel ve ilahiyatçı Mübarek'in düşmesinin hemen ardından "Dinî Söylemin Yenilenmesi Belgesi" başlıklı bir metin yayımladılar. Belge şunların da aralarında olduğu bir dizi hassas dinî meselede tartışma ortaya atıyordu: "cinsiyetler arası arkadaşlığı yeniden düşünmek; kadınlara cumhurbaşkanlığının yolunu açmak, Hıristiyanların (cumhurbaşkanlığı dahil) prestijli pozisyonlara erişim hakkını garanti etmek, Peygamberin sözlerinin (Hadisler) arılaştırılması ve yeniden yorumlanması; insanları tehditle değil hikmet ve minnetle Allah'a yaklaştırmak" ve de Suudî Arabistan'dan gelen fundamentalist Vahhabî etkilere bir son vermek.[17]

Bu öneriler ile Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gözden geçirmekte olduğu meselelerin birçoğu arasındaki paralelliğe dikkat edelim. Mısırlı entellektüellerin ve din alimlerinin bu görüşleri keşfetmek için Türkiye'yi ziyaret etmelerine gerek yoksa da, sözkonusu görüşler Türkiye'de öteki bütün Müslüman ülkelerden daha coşkulu ve açıkça önerilmekte ve uygulanmaktadır. Mısır'ın bu yaklaşımları hızla benimseyeceğini varsaymak çocukça olur, özellikle de –Suudî ihsanlarının büyük bölümünü almaya devam eden (ve İhvan'ın düşmesinden kazançlı çıkan)– Mısır içindeki aşırı-muhafazakar Selefî güçlerin gücü dikkate alınırsa. Ama kapılar açılmıştır; umulur ki bir tartışma gelişecektir. Çarpıcı değişim hemen gelmese bile, Ankara'nın Mısır'ın yeni siyasî realitesine diplomatik olarak ayak uydurmasıyla Türkiye ile Mısır'daki dinî zevat arasındaki alışverişin sona ereceğine inanmak zordur.

ORDU VE GÜVENLİK MESELELERİ

Mısır ordusu aynı zamanda toplumun her veçhesini her zaman yakından takip eden güçlü Genel İstihbarat Servisi'ni idare etmektedir. Eski rejimin sivil unsurları bile "güvenlik meseleleri" konusunda orduya boyun eğmek zorundadır. Ordu bu "iktidar bakanlıkları"nın kontrolünü hiçbir zaman seçilmiş İhvan hükûmetine bırakmamıştır. Bugün Mısır'da günün modası (*du jour*) olan tehdit "terörist" Müslüman Kardeşler olarak tanımlanmaktadır, ordu da ona karşı "devletin koruyucusu"dur. Ordu İhvan'a karşı şaşırtıcı derecede sert bir dil kullanmaktadır, belki de Mısır tarihindeki en şiddetli olanı, "Mısır'ın haşerattan temizlenmesi" lafını kullanan bir dil.

Suudî Arabistan tümüyle aynı fikirdedir. Fakat, Mısır tarihindeki

uzun süredir devam eden şöhreti dikkate alındığında, Mısır ordusu liderlerinin bugün resmen yasaklı olan İhvan'ı ne kadar siyasetten uzak tutabilecekleri sorulabilir. Sevin veya sevmeyin, Mısır, tarihinde ilk defa serbestçe bir cumhurbaşkanı seçmişti, baskılar bu tür bir prosedüre dönüş yönünde olacaktır. İhvan dahil, hiçbir şey aynen eskisi gibi olmayacaktır. Halk her zamankinden daha bilgilidir ve artık gerek sokak siyaseti, gerekse seçim siyasetinin tadını almıştır. Mısır siyasetinde –ideolojileri kısmen siyasî ideallere, kısmen de yaşam tarzı tercihlerine dayanan– "liberaller", daha ne kadar, ordu karşıtı İhvan yerine otoriteryen bir ordu içinde müttefikler aramayı yeğleyecektir? Ve de Selefîler daha ne kadar ordu ile bir arada var olabileceklerdir? Ordu öncelikleri konusunda çok kararlıdır; emekli tümgeneral Abdül-Rafia Derviş, "Millî Savunma Konseyi'ndeki görev değişiklikleri cumhurbaşkanının ordunun işine karışmasını engellemektedir. Ya cumhurbaşkanı bir sivil olursa? Yanlış bir karar alabilir ve bu da orduya zarar verir" derken bunu açıkça dile getirmektedir.[18]

ARAP KİMLİĞİ MÜCADELESİ

Mısır, ulusal kimliğin en azından üç veçhesini benimsemektedir: Mısırlı, Arap ve İslamî. Halk düzeyinde bu kimliklerin hepsi mevcuttur; ama bunlar aynı zamanda devlet tarafından da zaman zaman manipülasyon amaçlı olarak benimsenmektedir. Karşılıklı dışlayıcı şeyler değildir bunlar. Nil boyunca Mısır devletinin antik ve farklı tarihî ve coğrafî karakteri dikkate alınınca, Mısırlı kimliği güçlü bir kimliktir; geniş Kıptî Hıristiyan azınlığın özellikle kendini özdeşleştirdiği bir kimlik. Fakat "Mısırcılık" modern dönemde Mısır devletinin karakterinde önemli bir unsur olmamıştır. Mısır milliyetçiliği genellikle *Arap milliyetçi dürtüleri içine sarılı olmuştur, özellikle de bunların neredeyse birbirinden ayırt edilemez olduğu Cemal* Abdünnasır *döneminde. Mısır'ın öncülük ettiği Arap milliyetçiliği 1960'ların sonlarında çökünce de*, bunun yerini İslamcı fikirler almıştır ama hâlâ birçok ortak amacı korumaktadır.

Mübarek'in düşmesinden beri Mısır'da yaşanan bütün altüst oluşa rağmen, yakın geçmişte Amerikan Üniversitesi'nde çalışan tanınmış bilim insanı ve kamuoyu araştırma uzmanı Shibley Telhami tarafından yapılan bir kamuoyu araştırması İslamcı ve Arap kimliklerinin hâlâ derinlere uzandığını göstermektedir. Mursi hükûmetinin devrilmesinden sonra Ağustos 2013'te yapılan ciddî yoklamalar şuna işaret etmektedir:

> Birincisi, vatandaşlar kendilerini ülkeleriyle daha az, Müslüman ve Arap olarak ise daha fazla oranda tanımlamaktadırlar. İkincisi, Mısırlılar kendilerini dünyadaki en dindar halk olarak görmektedirler... Geride bıraktığımız on yıl boyunca, kendilerini en başta Müslüman

olarak tanımlayanların artışı tamamen ve hatta büyük ölçüde bile İslamcı tutkuların yayılması yüzünden değildi. Bunun yerine, iç ve dış politikadaki hükûmet başarısızlıkları sebebiyle devletle kendini tanımlamanın azalmasından kaynaklanıyordu... Mısırlılara kendi ülkelerinin hangi ülkeye benzemesini istedikleri sorulduğunda, en başta gelen tercihleri Türkiye idi, İslamcı bir partiyle yönetilen demokratik bir Müslüman ülke. 2011 ve 2012'de de, Mısırlılar ve öteki Araplar kendi ülkeleri dışında en takdir ettikleri lider olarak Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı işaret ediyorlardı.[19]

Yine de Mısır ordusunun (ve bazı Mısırlı liberallerin) yönelttiği ilginç suçlamalar arasında İhvan'ın "Mısırlı karşıtı" olduğu ve "yabancı bir ideolojiyi" benimsediği yer almaktadır. İhvan'ın yaklaşık bir asır önce ilkin Mısır'da doğmuş olması ve Arap bölgesinde İhvan'ın faaliyetlerinin merkezinin Mısır olması gerçeğine rağmen yapılmaktadır bu. Ordu (ve liberallerin birçoğu) İhvan'ın İslama bağlılığının Mısır'a bağlılığına engel olduğunu ileri sürmektedir. Geçmişte bazı Mısırlı İslamcıların Mısır milliyetçiliğini bir fikir olarak gerçekten de küçümseyerek reddettiği doğrudur; fakat bu Mısır milliyetçilerinin iktidarda olduğu ve İslamcı rakiplerine baskı yaptığı zamandı. Yerel milliyetçilik ile İslamî sadakat tamamen birbiriyle çelişik şeyler olarak görülmediği takdirde, İhvan'ın Mısırlılık davasına "ihanet" ettiğini ileri sürmek zordur. Arap tarihinde ikisinin uyumsuz telakki edildiği çok nadirdir –aynı başkanlık koltuğu için kavga etmiyorsanız şayet.

Mısırlı bir azınlığa mensup birisi, özellikle de bir Kıptî Hıristiyan için, bu argüman daha çok anlam ifade eder; Hıristiyanlar güçlü bir İslamî kimliğin kendilerini ezeceğinden korkmaktadırlar. Bu tür bir liberal yorumcu demiştir ki;

Tamamen doğru veya değil, şurası önemlidir ki, Mısırlılar Müslüman Kardeşler'i, ulusal kültürel karakterin katmanlarını silmek ve Mısırlı liberallere, Hıristiyanlara ve İhvan'dan olmayanlara 'ulusal azınlıklar' muamelesi yapmak isteyen, 'Mısır'ın sömürgeleştiricileri' gibi algılamaya başlamışlardır. Varlıkları 'tolere edilebilir,' ama girdileri yeni Mısır'ın esas karakterini asla teşkil etmemesi gereken azınlıklar... İhvan'ın kendisini muteber bir siyasî partiye dönüştürmedeki başarısızlığı siyasî varlığı için zararlıydı; Özgürlük ve Adalet Partisi İhvan'ın bir kolu gibiydi, [Türkiye'deki] AKP gibi gerçek bir siyasî parti değildi.[20]

Mısır'da liberaller Mübarek'i devirip demokrasiyi kurmak için İslamcılarla işbirliği yapmışlar ama bir yıl sonra İhvan ve demokrasiyi terk edip orduyla işbirliğine gitmişlerdi. Arap milliyetçileri artık kendilerini ordunun yanında saf tutmuş bulabilirler; İhvan'dan korkuyorlar, dinî olduğundan değil -(fikirleri hiçbir zaman ölmese de) yıldızları bundan kırk yıl önce parlayıp sönmüş- Arap milliyetçilerine güçlü bir rakip

olduğu için. İdeolojik güçler arasındaki birbiri içine geçmiş bu karmaşık dans, esasen Orta Doğu siyasetini "laik-İslamcı karşıtlığı" olarak tasvir etmenin ne kadar basite indirgeyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Giuseppe Merone'nin işaret ettiği gibi, Batı'nın hoşuna gidecek bir programı ne İslamcılar desteklemektedir, ne de milliyetçiler. Laikçiler milliyetçilere daha yakın durmakta olup, "solcu" karakteri baskın daha radikal bir iç gündeme sahiptirler. Tuhaf bir şekilde, her ikisi de İslamcıların gizli bir "Batılı ajanda" taşıdıklarından kuşkulanmaktadırlar.[21]

Bugün Orta Doğu'da Mısır'ın müstakbel rolü nedir? Geleceği etkilemesi muhtemel birkaç kalıcı karakteristik daha önereyim.

- Gelecek on yıl boyunca Orta Doğu'da değişimin geleceğini kolaylaştırma veya zorlaştırma bağlamında Mısır temel faktörlerden biri olacaktır. Şayet Mısır ordusu siyaset ve ekonomideki pozisyonunu korumaya niyetliyse, finansal bağımlılığı nedeniyle ciddî oranda Suudî siperine girecektir. Bu koşullar altında ordu değişim taleplerini bastıracak şekilde hareket edecek, belki mutedil bir Mısır milliyetçiliği ile renklendirilmiş olarak bir tür bölgesel statükoyu destekleyecektir. Mısırlıların veya Arap halkın istediği şey bu değildir; Mısır muhtemelen önemli bölgesel aksiyondan uzak duracaktır, aynen Mübarek yönetimi altında olduğu gibi.
- Neo-Mübarek ve hatta karşı-devrimci politikalara, gerek İslamcı ve gerekse Arap milliyetçisi eğilimleri tarafından keskin bir şekilde meydan okunacaktır. Daha evvel Mübarek ve Suudîler her iki eğilimin de gerçek bir değişim gücü olarak yükselmesini önlemişti. Bu eğilimlerden her biri bir anlamda diğerine güçlü bir rakipse de, devrimci vizyon unsurlarını paylaşmaktadırlar; her ikisi de statükoda değişim ister. Arap milliyetçisi eğilimlerin çoğu kez Arap Solu ile güçlü bağları vardır. Mısır'da bir neo-Mübarek veya Suudî karşı-devrimci politikası ikisine de izin vermeyecektir. Sadece Esedlerin yönetimi altında Suriye ve Saddam yönetimi altında Irak bölgede devrimci bir imaj korumayı başarırken, İslamcılığı sert bir şekilde bastırmıştır. Dahası Suudîler, uzun dönemde İhvan'a karşı radikal fundamentalist Selefî güçleri desteklemenin karmaşık sorunlarıyla karşı karşıya kalacaklardır: sonunda, satın alınmadıkları takdirde, Selefîler de muhtemelen hem rejime, hem de Suudîlere yüz çevireceklerdir.
- ABD etkisi çarpıcı şekilde azalmıştır. Kahire, artık askerî hegemonya altında, 12 milyar doları aşkın Suudî ve Katar yardımı almıştır; bu meblağlar yanında 1,8 milyar dolarlık ABD yardımı cüce kalmaktadır; bu da Kahire'yi finansal açıdan Washington'a geçmiş on yıllara oranla çok daha az bağımlı kılmaktadır. Kahire, Rusya ile de silah anlaşma-

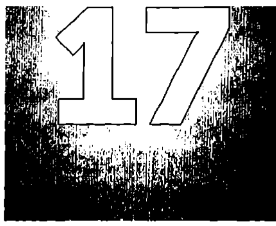
larını yenilemek üzere harekete geçmiştir; Moskova, Mısır'da muhtemelen daha büyük bir rol oynayacaktır.

- Devrim ve aylar süren sokak gösterileri sayesinde, Mısır halkı hakikî popüler siyasetle onlarca yılda olduğundan daha fazla angaje olmuştur. Halkın katılımcı siyaset deneyiminin olmaması ve işleyen demokratik kurumların yokluğu dikkate alındığında, rekabet halindeki eski ve yeni güçler ulusal sahnede birbirinin icabına bakarken bir derece düzensizlik kaçınılmazdır. Ordu için demir yumruğu muhafaza etmek eskisinden daha zor olacaktır.
- Müslüman Kardeşler bastırılabilir; fakat siyasal ve toplumsal sahneden silinemez.
- Her ne kadar tüm dünyada siyasî liderler sık sık dış politika maceralarını vatandaşların dikkatini iç sorunlardan uzaklaştırmak için kullansalar da dış politika, özellikle de radikal mahiyette olanı, muhtemelen iç meselelerin gerisinde kalacaktır En mantıklı dış macera İsrail'e karşı olabilir ama ABD buna izin vermez, Suudî Arabistan da. Sudan'daki uzatmalı İslamcı rejimi devirmek için askerî bir macera bir ihtimaldir, Doğu Libya'nın işgali de olabilir. Her ikisi de yüksek ihtimal değilse de, akıl almaz şeyler de değildir.
- Mısır ekonomisinin herhangi bir müstakbel hükûmetten öncelikli talebi GSYH'nın artırılması, istihdam yaratılması, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve sosyal altyapının iyileştirilmesi olacaktır. Daha açık bir ekonominin yaratılması –ki Türkiye'nin iktisadî başarısının ilk anahtar unsurlarından biridir– gerekli bir adımdır ancak Mısır ekonomisinin son derece devletçi karakteri dikkate alındığında zaman alacaktır. İhvan ticarî uzmanlığa açıktır ancak, Türkiye'deki dindar Müslüman işadamlarıyla kıyaslandığında bu küresel becerileri geliştirecek fazla fırsatı olmamıştır. Selefîler küresel iktisadî faaliyetlerde muhtemelen daha az kalifiye durumdadırlar.
- Yeni askerî rejim halihazırda İsrail'le –Sina'da cihatçı eylemlere karşı güvenlik meseleleri, Mısır ile Gazze arasındaki lojistik tünellerinin kapatılması konusunda– daha önce görülmemiş derecede ciddî işbirliğine yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Kahire şu anda Filistinli Hamas'ın ezilmesi çabasında İsrail'e katılmaktadır. Yabancı cihatçılar şimdi, hem İsrail, hem de "İsrail'e karşı yumuşak" bir Kahire ile savaşma yeri olarak Sina'ya çekilmişlerdir. Esasen, bu radikal cihatçılar İhvan'dan da "gerçek İslam"dan sapanlar olarak eşit derecede nefret etmektedirler. Mısır ve İsrail'in anti-İslamcı politikaları örtüşse bile, böylesi politikalar Mısırlı ve kamuoyuna ciddî şekilde ters gelecek ve Mısır'ın asker hegemonyası altındaki yeni rejimini daha da gayri meşrulaştıracaktır.

- Mısır içinde radikal cihatçı faaliyet muhtemelen asker-egemen rejime karşı bir mücadelede yeniden yükselecektir. Mısır İslamcılarının genç nesli ne yapacağı kestirilemeyen unsur durumundadır. İhvan ve Selefîler içindeki genç unsurlar bu kavgaya katılabilir. Normal İhvan unsurları muhtemelen siyasette şiddetten uzak duracaklardır. Ancak Mısır'da daha çok siyasî şiddet ihtimali artacak, buna karşılık hükûmetin bunu bastırması daha katı bir polis devletini davet edecektir.
- Mısır'ın Washington'la anlamlı bir ittifaka dönmesi muhtemel değildir ve belki de ABD'nin bölgesel müdahaleciliğine karşı çıkacaktır. Mısır işleri konusunda ABD'nin sesi son derece sınırlı kalacaktır.
- Mısır'da liberal unsurlar siyasî sahnede sadece sınırlı bir etkiye sahip olacaktır; bunlar otomatik olarak Batı yanlısı da olmayacaktır. Bundan dolayı Türkiye bölgesel "liberal" etkinin en kabul edilebilir modelini temsil edecektir.
- Mısır muhtemelen bölgesel meselelerde bir dereceye kadar liderliğini restore etmeye çalışacak ama bir etkisi olmayacaktır. Irak tarihsel olarak sık sık Mısır'a bir rakip olmuştur fakat mevcut Şiî-egemen hükûmetiyle şimdiki "Arap referansları" bu meydan okumaya yetmez. Şayet Irak İran'la güçlü ve su götürmez bir şekilde yakın ittifak halinde olursa, Mısır –ciddî bir eski pan-Arabizm merkezi olan– Bağdat'ı bir rakip veya düşman olarak görecektir. Suriye, Irak ile Mısır arasında bir ihtilaf konusu haline gelebilir ki, bu durumda Ankara'nın rolü önemli bir denge unsuru olabilir.
- Mısır'ın İran'a karşı şiddetli bir uzun dönemli hasmane tutum benimsemesi pek ihtimal dahilinde değildir –Suudî baskısı altında kalırsa başka. İran'la bağları, Riyad ve Bağdat ile Mısır'ın ilişkileri bağlamında faydalı bir denge unsuru olarak görebilir. Mezhepsel görüşlerin etkisine girmekle Mısır'ın faydalanabileceği pek bir zemin yoktur.

Bu arada, Mısır için kısa vadede durum kasvetlidir. Uluslararası Af Örgütü'nün 2014 başlarında rapor ettiği gibi, "Mısır otoriteleri ellerinin altındaki her kaynağı insan haklarını ezip yok etme amacıyla kullanmaktadırlar... Üç yıl aradan sonra, [Mübarek karşıtı] '25 Ocak Devrimi'nin onur ve insan hakları talepleri [karşılanmaktan] her zamankinden daha uzak görünmektedir. Mimarlarının birçoğu demir parmaklıklar arkasında olup, baskı ve hukuk dışılık vakayı adiyedendir."[22]

Siyasî ufukta siyasî şiddet ihtimalinin her zamankinden daha belirgin olduğu mevcut kutuplaştırıcı ortamda, Mısırlıların ellerinde çok fazla bir seçenekleri bulunmamaktadır.

TÜRKİYE, MISIR VE SUUDÎ ARABİSTAN
İdeolojik Çok-Kutupluluk

Türkiye ve Suudî Arabistan bugün gelecek yıllarda Orta Doğu siyasetinin birbiriyle rekabet halinde olacak iki *ideolojik kutbunu* temsil eder hale gelmiş olabilirler. Bu görüş kesinlikle Suudî Arabistan ile İran'ı ölümüne rakipler olarak tasvir eden geleneksel tahliller ile uyuşmamaktadır. İronik şekilde, hem Türkiye ve hem de Suudî Arabistan, Orta Doğu'da ABD ile en yakın bağları olan iki ülkedir. [O halde] bu çok-kutupluluk hali acaba nasıl ortaya çıkmıştır?

Türkiye bugün demokratikleşme, İslamın ılımlı ve çağdaş yorumları, modernite, küreselleşme, gayri mezhepçilik, evrimsel değişimin gereğini ve diplomatik çözümleri tercih etmeyi destekleyen bir ideolojik ve diplomatik aktivizmi temsil etmektedir. Yönetişimdeki hıçkırıklar ve periyodik çekişmelere rağmen, Türkiye'de bu sayılan şeylerin hiçbirine olan bağlılıkta ciddî bir tersine dönüş sözkonusu olmamıştır. Buna karşılık Suudî Arabistan statükonun, kapalı bir geleneksel toplumun, monarşinin korunmasının, radikal biçimde muhafazakar bir İslam şeklinin, aşırı bağnaz bir Sünnî mezhepçiliğinin, bölgesel kutupluluk ve demokrasi karşıtlığının savunucusu konumundadır. Türkiye ve Suudî Arabistan devletlerinin bugün ümmetin geleceği için endişelenme dışında pek bir ortak paydaları yoktur –ki onu da çok farklı şekillerde anlıyorlar; güçlü iktisadî bağlar ve bölgenin istikrarı paylaştıkları az sayıdaki ortak menfaatlerindendir. Aralarındaki stratejik, siyasî, dinî ve kültürel mahiyetteki gerilimler müzakere ile giderilemez ancak her iki ülkenin de bu rahat olmayan ilişkiyi, bitirmekten ziyade, karşılıklı menfaatlerden dolayı, sürdürmeleri muhtemeldir. Belki de Müslüman dünyada siyasal İslamın olduğu kadar Müslüman siyasetinin de geleceği için her zamankinden daha çarpıcı bir mücadeleye şahit olmaktayız.

Tarih, Türkler ile Arap Yarımadası'nın Bedevî Vahhabî Arapları arasındaki ilişkilerde yüzlerce yıllık bir gerilimin tanığıdır. Meydan okuma, Osmanlı Sultan-Halifesinin 1517'de Mısır'ı fethi ve bu suretle Kızıl Deniz boyunca uzanan sahil toprakları ile Mekke ve Medine'deki Kutsal Mekanlar'ın Muhafızı ûnvanını ele geçirmesiyle başlamıştır. Hicaz sahili kültürel olarak Vahhabî hareketinin kök saldığı Arabistan içlerindeki Necd bölgesinin haşin Bedevi çöl kültüründen oldukça farklıydı. Hicaz kozmopolit, kentsel, küresel Hac'cın güzergahı, Kutsal Mekanlar'ı dünyanın her yerinden ziyarete gelen yabancı hacıların her yıl gelip gittikleri sahne, bir ticaret merkezi ve "Mümbit Arabistan" Yemen'e giden yoldu. Osmanlılar Hicaz'ı yaklaşık 400 yıl yönetmişlerdir; fakat dışa kapalı Necd bölgesinin aşırı-muhafazakar Bedevî Vahhabî güçleri tekrar tekrar Hicaz'ı fethedip Osmanlılar'ı dışarı atma girişiminde bulunmuşlar, her defasında Osmanlı/Mısır güçleri tarafından püskürtülmüşlerdir –1924'teki nihaî Vahhabî fethine kadar. Bundan dolayı, Osmanlı İmparatorluğu'na hiçbir zaman eklemlenmemiş olan Necd Vahhabîleri ile bölgede anti-Vahhabî Sünnî güç merkezini temsil eden Türkiye arasında tarihî bir çekişme vardır. Mücadele toprak, siyasî ve dinî otorite ve de teolojik boyutu olan bir mücadeledir.

Modern Türkiye tarihinin büyük bölümünde, Kemalist Ankara'nın Suudî Arabistan'da olup biten hiçbir şeye pek bir ilgisi olmamıştı, 1980'de filizlenen –en başta Yarımada'daki büyük ölçekli Türk inşaat işlerinden oluşan– ticarî ilişkilerin gelişmesine kadar. Suudî Arabistan'ın egemen Kemalist çevrelerde -Kemalistlerin nefret ettiği her şeyi temsil eden- kötü bir şöhreti vardı: köktenci İslam devletinin ta kendisi, laikliğin reddi, mecburî ibadet, kadınların gözlerden uzaklaştırılması ve de baskıcı ve toplumsal olarak geri kalmış İslamın kalbi. Türkiye'deki Suudî bankaları ve yatırımlarına, Ankara'daki hükûmet tarafından Türk dinî grupları ve "gerici güçler"e finansal destek sağlıyor olabilecekleri ihtimaline karşı kuşkuyla bakılırdı. Kadınları baştan ayağa siyahlara bürünmüş İstanbul'daki Suudî turistler, İslamın gerici karakterine dair Kemalist vizyonun timsali gibiydi. Müslüman Kardeşler de dahil dünyadaki çoğu İslamcılar için bile, Vahhabî Selefîliği ve Suudî Hanedanı, bir İslam devleti modeli teşkil etmez. Fakat devletler arasındaki ilişkiler tamamen olması gerektiği gibiydi ve de Hac kafilesine en büyük katkıyı verenler hep Türklerdi –daha önceki dönemde Suudî Arabistan'da görev yapan Kemalist diplomatları rahatsız etme pahasına. Oysa Türkiye'nin şimdiki cumhurbaşkanı, Abdullah Gül, Cidde'deki İslam Kalkınma Bankası'nda çalıştığı 1980'lerde sekiz yıl Krallık'ta yaşamış olup, Krallık ile iyi kişisel ilişkileri olan biridir.

Tunus, Libya, Mısır, Yemen ve Suriye'de eski rejimlerin devrilmesi için Ankara'nın desteğine rağmen, Orta Doğu'da rejim değişikliği politikalarında yine de çelişkiler mevcuttu. Önemli bir nokta olarak, bütün bu devletlerin hepsi cumhuriyet idi; monarşiyi onlarca yıl önce devirmişlerdi. Bu nedenle Davutoğlu bölge devletlerine "tarihin akışıyla birlikte hareket" çağrısı yaparken, bu prensibi –görece sükûnet içinde oldukları kabul edilmesi gereken– mevcut monarşik devletlerin hiçbirine uygulamıyordu. Davutoğlu sonunda açık çelişkiyle yüzleşmek zorunda kalmış; iki grup ülke arasında önemli bir ayırt edici çizgi çekmeye başlamıştı. Arap Uyanışı'nın kargaşasına kapılmış olan ilk grup devletleri –Mısır, Suriye, Libya, Tunus, Yemen– "değişime direnen" devletler olarak tasvir etmiştir. Ardından da Davutoğlu monarşileri uygun şekilde "değişime ihtiyacı olmayan devletler" olarak kategorize etmiştir."[1]

Bu hafiften zorlama fark Ankara'yı, monarşilere karşı gelme yükümlülüğünden, en azından bir süreliğine, kurtarmış görünmektedir. Burada bile, Davutoğlu –on yılı aşkın bir süredir devam eden kalkışmalar karşısında "değişime direnen devlet"in klasik bir örneği olan– Bahreyn'deki durumu açıkça görmezden geliyordu. Ankara'nın bu konudaki politikalarına ne "ilkeli" denebilir, ne de tutarlı. Bahreyn'deki istikrarsız ve yoğunlaşan kalkışma tabiî ki Arap Baharı'ndan bir on yıl öncesine, belki daha da fazlasına gider. [Bu kalkışma] otokratik el-Halife yönetimine karşı hem Şiîler *ve* hem de Sünnîler tarafından daha fazla demokrasi talep eden demokratik gösteriler olarak başlamıştı; rejim tedricen bu ortak demokratik protestoları mezhepsel bir mücadeleye dönüştürünce, Sünnî muhalefet devreden çıktı, böylece Şiî protestocular yalnız kalmışlardı. Bu durum el-Halife rejimine, baskı altındaki –nüfusun en azından üçte ikisini oluşturan– Şiî çoğunluğun rahatsızlığının İran fitnesince kışkırtıldığını iddia etme fırsatı vermişti. Ancak Şiîlerin kanıtlarla desteklenmiş belgeli şikayetleri çok ve derindir; bunlar arasında yönetimde önemli pozisyonlardan dışlanma, temsilî hükûmetin olmaması, gettolaştırma, Şiî göstericilere karşı kullanılan sert taktikler ve de Ürdün ve başka yerlerden çok sayıda Arap Sünnî ithal edip onlara Bahreyn vatandaşlığı vermek suretiyle esasen nüfusun mezhep dengesini değiştirmeye yönelik bir hükûmet programı. Suudî Arabistan Bahreyn'deki Şiîlere taviz vermeme ve demokratikleşme sürecine kesinlikle hayır politikasını hararetle desteklemektedir.

Bu politikaları hayata geçirmek için, 2011'de Suudîler, ülkedeki Şiîlerin uzun süredir devam eden gösterileri karşısında düzeni sağlamak için Bahreyn hükûmetinin "ricası" üzerine Bahreyn'e 1.500 kişilik bir askerî birlik göndermiştir. Suudîler son derece endişeliydiler, sadece

bir monarşik rejimin devrilme ihtimalinden dolayı değil, daha da kötüsü bir Şiî çoğunluğun iktidara gelme ihtimali nedeniyle. Mayıs 2012'de Suudî Arabistan GCC [Körfez İşbirliği Konseyi] üyesi devletler arasında yeni bir Körfez Ülkeleri Birliği oluşturma planını resmen açıklamıştır. Daha sonraki bir zirvede, ne var ki, GCC'nin birçok üyesinin planı benimsemeye istekli olmadığı ve bunun daha fazla düşünme ve planlamaya ihtiyacı olduğunu kibarca dile getirdiği görülmüştür. Bahreyn rejimi, esasen Bahreyn'in Suudî Arabistan tarafından fiilen ilhak edilmesini sağlayacak olan öneriye tam destek veren tek GCC üyesi idi: iki ülke halihazırda kısa bir dolgu yolla bağlıdır –sembolik, hatta bağlayıcı bir göbek bağı. Suudî birlik önerisi aynı zamanda GCC saflarını İran'a karşı sıklaştırmak için tasarlanmıştı; İran'a karşı bütün üyeler aynı derecede düşmanlık beslememektedir, özellikle de Katar, Dubai ve Umman. Öteki birçok GCC ülkesinin, kendi ülkelerinin siyasî, ekonomik ve stratejik egemenliğini sadece azaltacak olan bu Suudî planına razı olmaları pek muhtemel değildir.

Bahreyn bu nedenle Türkiye için zor bir mesele olmaya devam etmektedir. Demokrasi mücadelesine fena halde maruz kalmış bir rejim durumundadır; Ankara'nın kendi ölçütüne göre protestocular desteği hak ediyor olmalıdırlar. Yine de Ankara, şu ana kadar, Suudî Arabistan'la ilişkileri kopma noktasına getirebilecek bu konuda karşı karşıya gelmek istememiştir. Washington da Bahreyn'in el-Halife rejimini liberalizasyona ikna etmeye çalışmışsa da, Bahreyn'deki önemli ABD deniz üssünün varlığını dikkate alarak, çok fazla bastırmak istememiştir. Ankara'nın Bahreyn meselesinde sesini yükseltip yükseltmeyeceğini zaman gösterecektir.

Mısır'daki kargaşa Suudî-Türk karşı karşıya gelişini yoğunlaştırmıştır. Türkiye Müslüman Kardeşler'in 2012'deki seçim zaferini hararetle desteklemiş, bu da Riyad'ı korkutmuştur. Suudîler de hemen Müslüman Kardeşler hükûmetine karşı yapılan 2013 Darbesi'ni memnuniyetle karşılamış ve "terörizm"e –Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in yeni kod adı oluyor– karşı ciddî bir yeni uluslararası kampanya başlatmıştır. Erdoğan Suudî Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal'a "İslam ve Şeriatı savunduğu iddiasında olan bir ülke nasıl olur da adil seçimlerin ardından iktidara gelmiş bir seçilmiş İslamcı cumhurbaşkanının devrilmesini destekleyebilir?" retorik sorusunu yöneltmiştir. Oysa mesele aslında tam da budur: Riyad'a olan tehdit "adil seçimler"dir. Daha da önemlisi, Riyad, İhvan gibi başka bir Sünnî örgüt veya devletin, Sünnî dünyada herhangi bir dinî meşruiyet iddiasında bulunmasını tolere edilemez bulmaktadır, özellikle de demokratik yönetişimle flört ederken.

O halde prensip olarak Türkiye esas itibariyle Suudî Arabistan'ın gerek Şia karşıtı ve gerekse demokrasi karşıtı emellerini desteklememektedir. Türkiye ile Riyad'ın samimî ya da rahat bir uzun vadeli siyasî ittifak kurmaları muhtemel değildir, Suriye'de geçici olarak paylaştıkları ortak politikalar olsa bile. Ankara'nın Şia'ya karşı genel bir Sünnî davası savunuculuğu pozisyonuna çekilmesi ihtimali de yoktur –böyle bir karar onun ahlakî prestijini aşağı çekip, Tahran'la tam bir çatışma ortamına sürükleyebilir.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ'LE EKONOMİK BAĞLARI

Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ticaret 2000'li yıllarda başarılı bir şekilde gelişmeye başlamış, 2002'deki 1,5 milyar dolardan, 2011'de 11,9 milyar dolara yükselmiştir; ticaretin 14,2 milyar dolarla zirve yaptığı yıl 2008'dir. Gelecekte ön plana çıkması hedeflenen sektörler ulaştırma, inşaat, petrokimya, enerji, turizm ve tarımdır; her iki taraf da vize rejimlerini serbestleştirmek ve bir serbest ticaret anlaşması imzalamak arzusundadır. Son zamanlardaki bu patlamanın niteliği iktisadî olduğu kadar kültürel faktörleri de yansıtmaktadır. Bir Arap şirket yöneticisinin dediği gibi, Körfez ülkeleri eskiden AB ile çok ticaret yaparlardı, oysa artık "yükselen piyasa burada. Dahası, halkının değerleri, anlayışı ve sıcak duyguları bakımından Türkiye kendi ülkemiz gibidir."[2]

Türkiye halihazırda sadece BAE'de 7 milyar dolarlık inşaat projesi üstlenmiş durumdadır. Katar Türkiye ekonomisinde milyarlarca dolara ulaşacak kadar yoğun şekilde yatırım yapmıştır.[3] Suudî Arabistan'ın Türkiye ekonomisine yüzlerce milyarlık yatırım yapması beklenmektedir. Bu kadar hayatî nakit kaynak aktarımı, doğal olarak Körfez'e yönelik Türk dış politikasının her tür ideolojik yönü üzerine pragmatik kısıtlar yerleştirecektir. Şimdi kaos içine düştüğünden, Mısır artık Körfez turizmi için cazip bir güzergah olmayacağından, Türkiye bu işten kazançlı çıkacaktır.

GCC destekçileri ideolojik kutuplaşmayı daha da ileriye taşımaktadır; bazıları GCC'nin artık Arap dünya siyasetinin merkezini temsil ettiğini ileri sürecek kadar ileri gitmektedir. Nefesinin yettiği yere kadar bu görüşü savunan Kuveytli profesör Abdullah el-Şayji'ye göre,

> GCC Arapların motoru ve rakipsiz lideri olarak yükselmiştir. Bugün, Arap dünyasının tartışmasız lideri bu örgüttür. Arap Baharı'nın geniş kapsamlı değişimi bile GCC'yi öncü bir role oturtmuş ve –hepsi de kritik kavşaklarda bulunan, kendi devrimleriyle, kan dökmeleriyle, kan davalarıyla ve de dış müdahale korkularıyla boğuşan– Mısır, Irak ve Suriye gibi geleneksel iktidar merkezlerinden rol çalmasına yardım etmiştir. Bahreyn ve Umman'daki yangınları GCC söndürmüş,

Yemen'de bir anlaşma sağlanmasına aracılık etmiştir. Libya'da NATO ile omuz omuza vermiştir. GCC ülkeleri Arap Ligi ve BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'deki kargaşaya son verilmesi çabalarına öncülük etmiştir.[4]

El-Şayji GCC'yi artık yumuşak gücün ötesine geçip "daha dişli ve pazulu bir ittifak" olmaya çağırmaktadır.

Körfez liderliği yönündeki bu iddialar şu çok ilginç soruyu gündeme getirmektedir: Arap dünyasında hangi yönetim biçimi –monarşi mi, cumhuriyet mi– daha başarılı olmuştur ve geleceği hangisi temsil edecektir? Bu, eski (hatta el-Cezire'de de yayımlanmış) bir tartışma olup, kolay bir cevabı yoktur. İlk olarak, başarılı monarşi daha çok küçük nüfuslu *petrol-zengini* devletlerde mevcut olma eğilimindedir; bu rejimler yüksek yaşam standartları tutturmayı ve sübvansiyonlar yoluyla halkı büyük ölçüde siyaset dışında tutmayı başarmıştır. Devasa petrol rezervlerine sahip olup 1958'de yaptığı monarşi karşıtı devrimle bunun ciddî bir istisnası Irak'tır; petrol-zengini Libya monarşisi 1969'da düşmüştür. Arap olmayan ama enerji-zengini İran da 1979'da Şah'ı devirerek ciddî bir istisna olmuştur. Monarşi, petrolü olmayan devletlerden yalnızca ikisinde hâlâ ayaktadır– Fas ve Ürdün; ancak her ikisi de siyaseten meydan okumaya tâbi olup, petrol ülkelerinden doğrudan yardım alır durumdadır. Dahası, geri kalan monarşilerin çoğu Körfez'in küçük devletlerinde (sadece Suudî Arabistan büyük) korunmaktadır; buralarda bir gelir denizi küçücük bir yerli nüfusu beslemektedir. Dolayısıyla, petrol zenginliği, küçük nüfus ve istikrar arasında kaba bir korelasyon bulunmaktadır.

İkincisi, devrim çeşitli ideolojilerle muhatap, *gelişmiş ve farklılaşmış sosyal düzenleri* olan devletlerde ortaya çıkma eğiliminde olmuştur. Irak, Mısır, İran, Suriye ve Yemen bu kategoriye girmektedir. Nihayet, *cumhuriyet rejimlerinin kendi retoriklerinin* ve halklarının arzularının gerisine düştükleri ileri sürülebilir: bunların kamuoyu halkın yönetişimi kavramına muhatap olmuş ama [halka] açık siyaset, Cezayir, Irak, Libya, Suriye ve Mısır gibi cumhuriyetle yönetilen ülkelerin istisnasız hepsinde rutin bir şekilde ezilmiştir –ezenler de *seküler* güçlerdir. Bu anlamda, cumhuriyetçi ülkeler, ki çoğunun petrolü yoktur, değişim ve –ne kadar hileli olursa olsun– seçimler gibi fikirlere daha çok muhatap olmuşlardır. Dahası bu devletlerin kamusal olarak benimsediği devrimci retorik ve idealler iç siyasî ayrıcalık ve baskı realitesiyle daha keskin bir şekilde çatışma halindedir. Ve de monarkların iktidarının el değiştirmesi beklenmezken, cumhuriyet idarecilerinin bunu yapması beklenirdi ama yapmadılar. Nihayet, monarşi meşruiyetini, sadece idarî ehliyetten ibaret olmayan, başka bir şeye de dayandırır– mesela idarecinin bir dinî çizgiyle bağlantılı olması gibi.

Velakin, el-Şayji'nin GCC'nin Arap dünyasının "tartışmasız lideri" olduğu iddiası gerçeği yansıtmaktan uzak görünmektedir. GCC Arap dünyasının liderliğini devralmak üzere değildir; karşı-devrim açıkçası Arap dünyasının veya orada yaşayan vatandaşların çoğunun geleceği için uygun bir politika değildir. Monarşinin Arap dünyasında veya başka herhangi bir yerde, geleceğin dalgası olacağını ileri sürmek zordur; cumhuriyetçilik, pratikteki bütün eksiklerine rağmen, "tarihin dalgası" ile daha uyumlu görünmektedir. Arap Baharı'yla birlikte sözkonusu cumhuriyetle yönetilen ülkelerdeki genç kuşak daha fazla şeyin mümkün olduğunu gördü ve değişime talip oldu. Her ne kadar onlarca yıldır, devasa serveti sayesinde bir dereceye kadar istikrar sunmuşsa da, monarşi hemen hiçbir Arap ülkesinde bir siyasî vizyon öneriyor değildir. Çoğunun kanaatine göre cumhuriyete geçiş uzun vadede kaçınılmaz olup, sonuçta daha fazla demokratik katılıma kapı araladığı sürece de, muhtemelen daha iyidir. Her ne kadar Müslüman dünyada bunun pek örneği olmasa da çoğu vatandaşının arzusu olduğu üzere tercihen, bir monarşi, barışçı bir şekilde anayasal monarşiye evrilebilir. Tacir devlet Kuveyt'te yavaş yavaş tam da bu oluyor olabilir. Bu çerçevede, Davutoğlu'nun "değişime direnen" ile "ihtiyacı olmayan" rejimler arasında yaptığı yüzeysel ayrım ciddî analitik testi geçememektedir. Ancak Ankara pragmatiktir, kalkışmalar olmadığı sürece de, Davutoğlu monarşilerde değişim ihtiyacı (henüz) yoktur demekte serbesttir. Buna rağmen burada bile Bahreyn çarpıcı ve can sıkıcı bir istisna teşkil etmektedir.

GCC'nin iktisadî gücünün kendi adına inovatif karar almaya götüreceğini ileri sürmek daha da zordur. Suudî Arabistan ve özellikle de Katar Esed rejiminin devrilmesi konusundaki son zamanlardaki eylemlerinde şaşırtıcı derecede cesurdular. Yine de, Katar hariç, *siyasî* dinamizm yıllar boyunca GCC veya Suudî politikalarının çok nadiren ayırt edici özelliği olmuştur. Muazzam petrol servetlerini parlak yeni şehirler ve önemli anahtar teslimi projeler inşa etme şeklindeki görkemli kullanımlarına rağmen, siyaseten ürkek birer statüko destekçisi olmaya devam etmektedirler. Dikkat çekicidir, yakın zamana kadar, kendi vatandaşlarının desteklemediği ABD politikalarına ciddî şekilde itiraz etmeye hiçbiri hevesli olmamıştır. Suudî Arabistan hariç, Körfez ülkeleri "normal" devletler değildir: yerli halk nüfusun sadece küçük bir kısmını (yüzde 10 civarı) teşkil eder, kalan büyük kısmı kendi vatanından ayrı yaşayan devasa bir hizmetçiler topluluğudur; küçük yerli nüfusları, cömert ihsanların gerek idaresi ve gerekse dağıtımını çok kolaylaştırmaktadır. Bugün GCC Suriye'de devrimi desteklerken bile muhtemel bir risk almaktadır, [zira] burada muhtemel halefler, az veya çok radikal, asla monarşi yanlısı olmayan İslamcılar olacaktır. GCC ekonomik yardımıyla belki bazıları bir

süreliğine satın alınabilirler ama uzun vadede monarşiler kimi paraya boğduklarının farkında olmalıdırlar –aynen geçmişteki acı tecrübelerinden öğrendikleri gibi, Bin Ladin örneği dahil. (Asla açıkça dile getirilmese de) Suudî hegemonyası korkusu ciddî ortak GCC politikaları önünde bir engeldir; örgüt zor zamanlara ve büyük bölünmelere doğru yol almaktadır, özellikle de "İran tehdidi" azaldıkça.

Buna ilaveten, tüm konuşmalarına rağmen GCC ülkeleri İran'la askerî çatışmayı arzu etmezler. Bilirler ki, İran'la savaş Arap halkları arasında popüler değildir ve herkes için bir hayli istikrarsız bir ortam yaratabilir. İran'ın da ille bunlarla çatışma istediği yoktur. 1997-2005 döneminin Cumhurbaşkanı Ayetullah Muhammed Hatemi yönetimi altında, mesela, İran'ın politikaları Arap ülkeleriyle yakınlaşma ve bir arada yaşamayı hedeflemiştir; sözkonusu politikalar daha sonra Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın –İran elitlerinin çoğunu bile rahatsız eden– delibozuk, miyopik ve çoğu kez akılsız ve düşüncesizce politikaları tarafından iptal edilmiştir. Artık o günler geride kalmış olup, Arap Körfez devletleriyle ilişkileri geliştirmek isteyen yeni, daha ılımlı bir Cumhurbaşkanı olan Hasan Ruhanî işbaşındadır. [S. Arabistan] Krallığı'nın İran'a karşı sertliğinin içi boştur: Batı Tahran'la nükleer ve öteki meselelerde bir uzlaşmaya vardıkça, Riyad çatışmacı dilini geri çekip İran'la isteksiz ve rahatsız bir geçici uzlaşmaya razı olmak zorunda kalacaktır –modern dönemin çoğu kısmına damgasını vuran bir durum.

SELEFÎLİĞİN YÜKSELİŞİ

Selefîliğin Tunus, Mısır ve Libya *siyaset* sahnesindeki dinamik görünümü Arap Baharı'nın sürprizlerinden biridir. Ondan önce, Selefîler genellikle siyaseti küçümserlerdi, özellikle de seçimler gibi "Batılı" siyasî mekanizmaları.

Selefîler Suudî Arabistan'daki Vahhabîlere çok yakın aşırı-fundamentalist bir inançlar kümesine sahiptirler; başlıca hedefleri tamamen Şeriat hukukuyla yönetilen bir İslam devleti kurmak; metinlerin lafzî yorumu ve kendi görüşlerini paylaşmayan Müslümanları alenen kınayıp "kâfir" ilan etmektir (*tekfir*). Kuvvetli bir anti-Şia damara sahiptir. Selefîler Hıristiyanları İslama döndürmekle pek ilgilenmezler; asıl odaklandıkları konu kayıtsız ve kandırılmış gördükleri Müslümanları aşırı-ortodoks bir İslam anlayışına döndürmektir. Radikal cihatçılar da, genel olarak Selefî teolojik görüşleri benimser ama ilave bir "dinî yükümlülük" olarak silahlı cihat üzerinde ısrar ederler. Fakat her ne kadar cihatçıların çoğunluğu Selefî olsa da, Selefîlerin çoğunluğu cihatçı değildir. Ayrıca bunlar birleşik bir blok da değildir; siyasî katılım, demokrasinin kabulü, amaçlarına ulaşmak için siyasî şiddete başvurma ve Müslümanlara kar-

şı şiddet kullanılıp kullanılamayacağı gibi konularda vurgu farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Selefîlerin çoğu siyasî şiddeti tam da siyasete bulaşmanın istenmeyen bir sonucu olarak görür ve sivillere saldırıyı kınar. Yine de, daha şiddete meyyal bazı cihatçı hareketler Selefî hareketler içinde doğmuş ama sonunda onlardan kopmuştur.

Mısır ve Tunus'ta siyasî düzen içinde ilk defa hakikî demokratik seçenekler gündeme gelince, iktidarın baştan çıkarıcılığına Selefîler bile kayıtsız kalamamıştır. Mübarek'in düşmesinden sonra, seçimler devlet ve toplum içinde iktidarı paylaşmanın yeni aracı haline gelmiş, Selefîler de dışarıda kalmak istememişti. (Onlarca yıl önce Kuveyt'te parlamento seçimlerinde kısmî iktidar şansı verilince de aynı şekilde tepki vermiş, bu şansı değerlendirmişlerdi.) Böylece, çoğunun korktuğu başına gelmiş, seçimler "yozlaştırır" prensibi işlemiş, daha önce aşağıladıkları oyuna sonunda kendileri de dahil olmuştur.

Mısır'da yeni bir siyasî sahne yükselirken Selefîlerin geniş bir kanadı Nur (Işık) Partisi'ni kurmuştur. İhvan'ı ideolojik müttefik olarak mı, yoksa siyasî rakip olarak mı gördükleri her zaman açık değildi fakat siyasî seçimlerde adaylar kaçınılmaz olarak rakip haline geldiler. Selefîler şaşırtıcı bir şekilde Parlamentodaki sandalyelerin yüzde 27'sini kazanarak İhvan'dan sonra siyasette en büyük ikinci İslamcı güç oldular ve anayasa komisyonuna girmeyi başardılar. Velakin, bir yıl sonra ordu Mursi'yi devirmeye kalktığında Selefîler İhvan'a *karşı* darbeyi açıkça desteklemişlerdir. Birçok İslamcının gözünde, İslamcı hükûmete karşı bir askerî darbeye Selefî desteği, şayet ihanet değilse, su katılmamış bir oportünizmdi. Selefîler askerî güç simsarlarıyla masaya oturma kısa vadeli kazancı için geniş İslamcı hareketi zayıflatmaya hazır olduklarını açığa vurmuştur. Siyasetin kendilerini İhvan'dan daha fazla yozlaştırdığını göstermişlerdi. Başka bazı Selefîler ise İhvan'ı mürtedler olarak kınamaktadır.

Tercihlerini bu şekilde yaptıktan sonra, ordunun Selefîlerin herhangi bir yeni hükûmette iktidar veya etki sahibi olmalarına fiilen izin verip vermeyeceğini zaman gösterecektir. Onların zayıf, manipüle edilebilir ve de askeriyenin İhvan'ı ezme girişiminde yararlı bir İslamcı "maske" sağlayabileceklerine kanaat getirir ise, muhtemelen dahil edecektir.[5]

Peki Müslüman Kardeşler ile Selefîlik arasındaki rekabetin mahiyeti nedir? Müslüman Kardeşler 20. Yüzyıl'ın en büyük ve en başarılı İslamcı hareketi olmuştur. Gücünün büyük bölümü sosyal adalet, iyi yönetişim ve demokratik sürecin ideal ilham kaynağı olarak İslamî geleneğe ve İslama yaslanmasından gelmektedir. Hareketin nesiller boyunca, özellikle devletin sert baskısı karşısında adanmışlığı kendisine itibar ve ka-

labalık bir takipçiler topluluğu kazandırmıştır; mahalle düzeyinde uyguladıkları sosyal programlarla cazibesi artmıştır. Türkiye'deki Hizmet hareketi dışında, İhvan birçok Müslüman toplumda faaliyet gösteren tek ciddî uluslararası tabandan gelme örgüttür. Toplumun geniş kesimlerinin öfkesi, hayal kırıklığı ve emellerinin çoğunun en başta gelen ifade aracı olmuştur. Oysa şimdi İhvan, adil veya değil, düşmanlarınca bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Selefî rakiplerince bir başarısızlık ve teolojik zayıflık örneği olarak algılanmakta; ve de kendi takipçilerinin birçoğu tarafından da bir hayal kırıklığı olarak görülmektedir –en azından işbaşında olup ülkeyi yönettiği ilk ve tek yılda. İhvan artık siyaseten "kana bulanmıştır." Fazlasıyla bastırılmış popüler duyguların güçlü şekilde dile getirilme aracı hâlâ olabilir mi? Bu arada, Selefîlerin kendileri de herhangi bir tutarlı ve gerçekçi politika platformundan yoksun olup, daha az yönetim tecrübesine ve hatta yönetişim teorisine sahiptirler ve de siyasî düzlemde hâlâ rahat değildirler. Ama ülkede yeni terörist katmanlarını bir kez daha üretebilirler. Ve şayet İhvan Mısır, Libya ya da Tunus'ta yönetme işini beceremezse, Selefîler, gidecek başka bir yeri de olmayan dindar ama hayal kırıklığına uğramış ve öfkeli Müslümanlar için nihaî alternatif haline gelebilir ve bu durumun baş yararlanıcısı olabilirler. Ancak İhvan'ın siyasî deneyim ve sofistikasyon düzeyine erişebilmek için bile daha katetmeleri gereken uzun bir mesafe vardır. Şimdi yeniden baskı altına alınan toplumlarda, özellikle de Selefî çevrelerde, şiddet potansiyeli yüksektir.

Bu kitabın bir ana teması da Müslüman Doğu halkının geniş kesimlerinin belirli emelleri ve inançlarının muhkem karakteridir. İhvan bastırılmış, üyeleri tutuklanmış ve hatta öldürülmüş, siyasî sahneden bertaraf edilmiş olabilir fakat bu, savunduğu fikirlerin ortadan kalkacağı anlamına gelmez, aynen eski yazılarında bizzat General el-Sisi'nin de teslim ettiği gibi. Bir toplumdaki belirli siyasî, iktisadî, toplumsal ve hatta ideolojik talepler, dile getirileceği uygun aracı muhakkak şekilde bulacaktır. Darbeden birkaç ay sonra İhvan sözcüsünün dediği gibi:

> İhvan 80 yılı aşkın süredir ayaktadır; birçok darbeye maruz kalmış ama daha güçlü olarak geri gelmiştir. Bu bir örgüt değil, daha ziyade bir fikirdir. Mısır toplumunda derinlere kök salmış İslamın temel prensiplerinin benimsenmesidir. İhvan ortadan kaybolsa bile, bu fikri başka biri alacak ve bunu başka bir adla anacaktır.[6]

Sosyal, ekonomik, politik ve hatta psikolojik ihtiyaçlar halk arasında *devamlı olarak mevcuttur*, bu ihtiyaçlar zamanla evrilse bile. Bunların dile getirildiği *ideolojik araç* zamandan zamana, mekandan mekana çok değişebilir fakat bu ihtiyaçlar her zaman bir uygun ifade aracı arayacaktır.

Seçilen araç itibardan düşebilir ama ihtiyaçlar ortadan kalkmaz. (Bunun klasik bir örneği Filistin'in özgürlük, bağımsızlık ve zamanla devlet olma daimî arayışının ardında yatan ideolojiler geçididir. 1960'larda Filistinliler emellerini zamanın egemen ideolojisi olan Arap milliyetçiliği üzerinden ifade ediyorlardı; bu hareket sönünce, Filistinliler aynı amaçlar için Marksist-Leninist araçlar benimsediler. Ve nihayet, solcu ideolojinin genel olarak zayıflamasıyla da Filistinliler İslamcılığa yöneldiler– aynı amaçlar, farklılaşan araçlar.)

Şayet Mısır'da askerî yönetim altında siyasî sahnede devasa İhvan örgütü namevcut olacaksa, Selefî hareket bu işi nasıl başaracak? Elbette Suudîler ve Körfez ülkelerinin çoğu için Selefîler Müslüman dünyadaki sırtını sıvazladıkları araçtır, arkalarında tam Suudî desteğiyle birlikte. Daha yakın zamanlarda Selefîler Suudîler'in İhvan'ı zayıflatmak, yerinden etmek ve tahrip etmek için görevlendirdiği araç haline gelmiştir. Ama şayet dindar ve muhafazakar Müslümanların siyasî hayal kırıklığı, İhvan'a karşı girişilen darbenin sonucu olarak çok artacak olursa, acaba Selefîler tercih edilen, daha radikal araç olabilir mi? Bir zamanlar İhvan'ın kurumsal olarak baskın İslamcı güç olduğu bölgede, özellikle de Irak ve Afganistan'daki ABD savaşlarından sonra, son birkaç on yılda yeni Selefî gücün yükselişi, İhvan'a ve daha genelde İslamcı harekete yönelik yeni meydan okumalar ortaya çıkarmıştır. Bunlar şimdi, en azından Mısır'da, basitçe askerî güç ve Suudî parasıyla satın alınmış güç olarak mı algılanacaktır? İhvan büyük İslamcı hareketler arasında artık "ilerici" gücü mü temsil edecektir? Yoksa başarısızlıkta bile -kendilerine karşı Selefî güçlerden ve hatta "solcu" İslamî güçlerden gelecek yeni bir İslamcı muhalefeti uyaracak şekilde- eski formüllere mi sarılacaktır?

Sünnî İslamcı *siyasî güçler arasında böylesi bir bölünme modern İslamcı siyasette önemli bir olaydır*. Bunun içerimleri Mısır'ın ötesine geçer. Kavgalar Irak'taki herkesin dahil olduğu şiddet siyasetinde yansımasını bulmaktadır. Tunus'ta Selefîler, ılımlı İhvan-bağlantılı Ennahda Partisi'ne karşı başlıca dinî muhalefet durumundadır. Tunus Devrimi'nden sonra şaşırtıcı bir güç kazanmışlar ve Mısır'daki gibi, demokratik süreçlere katılım yoluyla daha fazla güç kazanmaya yönelik yeni fırsatlara direnememişlerdir. Bunlar da Suudîlerden çok miktarda para almaktadırlar. Böylelikle Selefîler ılımlı Ennahda hükûmeti nezdinde anahtar bir diken haline gelmişlerdir. Bir yandan Şeriatla ilgili konularda onu aşırı dindar pozisyonlara zorlarken, bir yandan da bazı unsurları şiddete ve hatta liberallere karşı suiskasta yönelmekte, Ennahda'nın İslamî meşruiyetinin olmadığını ilan etmektedir. Tunus'ta Selefîler -Ennahda'nın şu ana kadar hafifletemediği- zor ekonomik ve

sosyal sorunlarla yüzyüze olan genç nüfus arasında cazibe kazanmıştır. Bu arada Ennahda açık sözlü bir şekilde daha çok Türk AKP modeli istikametinde evrilmiştir, kamusal alanda İslama özgürlük tanımaya sempatiyle bakan muhafazakar demokrat bir parti.

Koşullar farklı olsa da, Pakistan'da da Selefî-yönelimli partilerin (özellikle Deobandi eğilimliler) seslerinin daha ılımlı İslamcı partilerden daha çok çıktığı görülmektedir. O halde soru şudur: acaba İslamcı partiler ortak dava inşa etmeye mi eğilimlidir, yoksa haşin rakipler olmaya mı? İslamcı eğilimlerin destekçileri arttıkça, aralarında bölünme ihtimali de artmaktadır. Partinin menfaati için acaba hangi siyasî koalisyonlara ve pazarlıklara gireceklerdir? Küresel düzeyde Selefî hareketin arkasında ciddî Suudî finansal gücü oldukça, Selefîler "uzlaşma" içine giren daha ılımlı İhvan'ın gücü ve cazibesine aslında zarar verebilir. Fakat bir şey netleşmiştir: Mısır ordusunun İhvan korkusunun kaynağı, İhvan'ın teolojisi veya ideolojisinden çok, bir siyasî rakip olarak onun *siyasî çekim gücü ve organizasyonel beceriler*idir. Ordunun bugün İhvan'a yönelik suçlamaları histeri ve saçmalık sınırında gezinmektedir, özellikle de İhvan'ın bir terör örgütü olduğuna dair düzmece suçlama. Bu argümanı artık Batı'da bile satmak zor hale gelmiştir. Esasen, Selefîlerin çoğu bizzat terörist olmasa da, teröristlerin çoğu ideolojik ve teolojik olarak Selefîlere İhvan'dan daha yakındır.

R4BIA –İHVAN NEREYE?

İlk başta geçirdiği bir siyasî başarısızlık döneminin ardından, İhvan halen yaralarını sarmakla meşgûldür. Kesin bir siyasî yenilgiyi bile henüz kabul etmiş değildir –en azından takipçilerinin birçoğunun gözünde. Hiçbir şey R4BIA hareketinin yükselişi kadar bunu örnekleyemez. R4BIA veya *Rābi*'a, Rabia Meydanı'nda Ağustos 2013'te Mursi'ye yapılan askerî darbeye karşı gösteri yapan İhvan destekçilerine karşı girişilen katliamın sembolüdür –rakamlar çok değişiyor ama ordu tarafından tamamı sivil 1.000 ila 2.000 kişi katledilmiştir (Human Rights Watch [İnsan Hakları İzleme Örgütü] bu olayı modern Mısır tarihinde en fazla sivilin öldürüldüğü olay olarak nitelendirmektedir).

R4BIA'nın sembolü siyah bir palmiyedir, bir trafik işaretindeki gibi sarı renk bir fonda yüzü ileri dönük, yükseltilmiş ve açılmış halde dört (*arbi'a ya da rabi'a*) parmak. İsim olayın ve meydanın hatırasını yaşatıyor ama aynı zamanda -8'inci yüzyılda Basra'da yaşamış ve İlahî Aşk fikrini ileri sürmüş bir kadın Sufî azize ve şaire olan- Rabia el-Adeviye'yi anımsatıyor. İmaj hızla sosyal medyada Müslüman dünya ve ötesine yayılmış olup, her yerdeki baskılara karşı verilen mücadelede haklı direnişi

sembolize etmektedir. Onlarca yıl önce şehit edilmiş olan Mısırlı İhvan üyesi ve düşünür Seyyid Kutup'un hapisanede yazmış olduğu bir şiire dayanarak bir şarkı yazılmış durumda ve artık milyonlarca Müslüman tarafından benimsenmiş olan imaj, umut ve direnişin sembolü olarak işlev görmektedir.

Kardeşim, sen özgürsün, bu kapıların ardında.
Kardeşim, sen özgürsün, bu zincirlerin içinde.
Eğer dayanırsan Allah'a,
Kullarının entrikaları acı veremez sana.

Bir R4BIA web sitesinde dendiği gibi:

> R4BIA'nın nimetleri hızla dünyaya yayılıyor ve bunlar beraberinde yeni bir ruh, taze fikirler ve asil bir kardeşlik duygusu getiriyor. 30'u aşkın ülkede vicdan sahibi, her türlü haksızlık ve adaletsizliğe karşı çıkan insanlar, kendilerini R4BIA işareti, bayrağı, logosu ve sloganlarıyla ifade etmektedirler. Bir merhamet eylemi dünyayı çepeçevre dolaşıyor, farklı etnisite, renk, mezhep ve inançlarda ama aynı işaret etrafında birleşmiş bir eylem.[7]

Manidar bir şekilde, sözkonusu sembol Türkiye'de hemen benimsenmiş, Başbakan Erdoğan tarafından kamuoyu önünde el işareti olarak kullanmak da dahil, yoğun bir propagandası yapılmıştır; o zamandan beri adalet, şeref ve haysiyet mücadelesi şeklinde geniş bir anlam kazanarak Müslüman dünya boyunca yayılmıştır. Bu olay Türkiye'nin sürekli bir şekilde Müslüman dünya siyasetiyle ciddî olarak ilgilendiğini göstermeye devam etmektedir. Bu şekilde İhvan'ın Rabia Meydanı'ndaki yenilgisi kendisine –ve belki de mücadele halindeki öteki Müslüman hareketlere– gelecek yıllarda etkili şekilde hizmet edecek güçlü bir sembol üretmiş olabilir; dünya çapında milyonlardan, hatta gayri Müslimlerden bile, aynı duygusal tepkiyi almayı sürdürürse şayet.

Mısır'daki askerî rejim Mısır ulusal ideolojisinde İslamla ilgili meseleleri nasıl yönetecektir? İslamî sembolleri bizzat kendilerinin suiistimal etmeleri kullanmaları zordur ama şikayetçi Selefî grupları bu amaçla kullanmak isteyebilirler. İslamcı dalganın muhtemel olmasa da sütre gerisine çekilmesi halinde –ki bu tek bir dalga olmayıp birçok değişik şekil ve bağlamlarda gelmektedir– geriye hangi ideolojik alternatifler kalmaktadır? Daha önceki bir bölümde not ettiğimiz gibi, gayet muhtemeldir ki, 1970'lerden beri Orta Doğu'da uzun zamandır yeterince temsil edilmeyen Sol, İslamcılarla güçleri birleştirecek veya onların yerini alacak yeni yükselen popülist ve ideolojik güç olabilir.

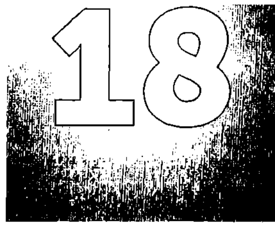
Gelecekte Riyad'ın, servetini seçilmiş yerlerde statükonun korunması

için kullanmayı başaracağına kuşku yoktur ancak geniş anlamda bölgesel liderlik çabaları ancak daha kabul edilebilir herhangi bir dinamik iddia sahibinin yokluğunda mümkün olabilir. GCC politikalarını sonsuza kadar -Suudî egemenliği altında sıkı güvenlik için bir araya gelme noktası olarak- düşman bir İran korkusuna dayandıramaz. Dahası, uzun vadede, Suudî Arabistan Körfez devletlerinin bağımsızlığına İran'dan daha büyük bir tehdit demektir. Suudî Arabistan müstakbel bir Suudî dinî/milliyetçi devrimci rejim altında, bir tür "kaçınılmaz kader"* duası eşliğinde, sınırlarını yeniden Körfez'in sularına kadar uzatmak isteyebilir. Böyle bir durumda, küçük Körfez devletlerinin koruma talebiyle kendisine müracaat edeceği güç, pekala İran –veya belki daha yüksek bir ihtimal Arap Irak ya da hatta Türkiye– olabilir. Ve Türkiye bölgedeki, bir tür ılımlı İslamî yapıyı başarıyla entegre etmiş, ileriye bakan, gelişmiş ve demokratik tek modeli temsil etmektedir. İhvan yönetimi altında Mısır bir süre bölgesel vizyon için meydan okuyan bir güç olabilir gibi görünmüş olsa da, bu olasılık şu anda belirsiz bir geleceğe ertelenmiş durumdadır. Kahire'deki yeni askerî rejimin Arap dünyası için cesur bir liderlik rolü geliştirmesi pek muhtemel değildir. İnsanların gönlüne heyecan veren uygulanabilir bir ideolojisi yoktur ve radikal bir gelecek vizyonu için yola çıkma derdinde değildir. Arap devletleri arasında ileri görüşlü bir liderlik hâlâ ortalarda gözükmemektedir. Türkiye hâlâ, bölge için kendi kültürel kökleriyle uyum halinde bir modernist vizyon tanımlamak ve uygulamak derdindeki tek devlet olarak kalmaktadır.

* Kaçınılmaz kader (*manifest destiny*): Amerika'nın batıya doğru yayılmasının Tanrı'nın takdiri ve kaçınılmaz kader olduğu siyasi öğretisi, ya da inancı. (çn)

KISIM V

ŞİÎLİK VE DEVRİM

ŞİÎ DEVRİMİ

Hayal ve Gerçek

MEZHEPSEL ÇATIŞMA NEDİR?

Sünnîlerle Şia arasındaki mücadele bugün Orta Doğu coğrafyasına yüzyıllardır hiç olmadığı kadar egemendir. Batılı raporların çoğu bu mezhepsel gerilimleri sanki bütün Orta Doğu siyasetinde ebediyen geçerli bir fay hattıymış gibi görürler. Oysa Orta Doğu'yu mezhepsel gözlerle analiz etmek, bölgenin gerçek dinamiklerinden çoğunu gözden kaçırmak demektir. Mezhepsel çatışma tiyatrosu çoğu zaman bölgeyi sürükleyen gerçek güçleri maskeler. Din siyasî ve toplumsal bölünmeleri anlamak konusunda tembel insanın mihenktaşı haline gelir. Teolojiye odaklanmak, *rejimi koruma arayışı*nın büyük önemini gözden kaçırır. Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca İran bir şekilde neredeyse herkesin dış güvenlik endişesinin odağı haline gelmiştir, aslında bizatihi Şiîlikle pek alakası olmayan ama bölgesel jeopolitik ve dahilî rejim güvenliğiyle çok alakalı yollardan.

Teoloji, nadiren dünyada birbiriyle mücadele halindeki toplumlarda çatışmanın ardında yatan gerçek meseledir. Merkezde çözüme kavuşturulmamış korkular ile iktidar ve kaynaklar için girilen rekabet vardır; çoğu *topluluksal [communal]* sorunları bunlar karakterize eder. Bu topluluklar-arası sorunlar eski siyasî dengelerden yenilerine sancılı siyasî geçiş dönemlerinde özel bir yoğunlukla birden alevlenir. *Topluluklar-arasındaki güç dengesi –ki bütün topluluklar için geçerlidir–* şiddet yoluyla rejim değişimi, savaş, ekonomik kriz ya da siyasî süreçte yeni demokratik açılımlar tarafından, kaçınılmaz şekilde istikrarsızlaştırılır. Yeni kazananlar ve kaybedenler ortaya çıkar. Bu olguyu en başta, iktidardaki *azınlık* topluluğunun çoğunluğu teşkil eden topluluğu uzun

zamandır baskı altında tuttuğu Irak, Bahreyn, Suriye ve Lübnan'da gözlemliyoruz. Olaylar bu geçişlerin etkisinin nasıl kaçınılmaz şekilde sancılı, allak-bullak ve hatta devrimsel olduğunu gösteriyor. ABD'de bugün yükselen siyah ve Latin siyasî gücü esas itibariyle artık tehdit altında olan beyazların ayrıcalığını korumak etrafında dönen gerilimleri tetiklemektedir.

Peki "mezhepsel" (dinî) yerine "topluluksal" [komünal] çatışma demekle acaba ne demek istiyoruz? Fark hemen göze çarpmaz ama önemlidir; bunu nasıl anladığımız, sorunun *teşhis ve tedavisini* etkiler. "Mezhepsel çatışma" deyince esas itibariyle din, teoloji ve dinî pratikle ilgili sorunlardan bahsediyoruz demektir –birbirinin inandığı şeyden dolayı, birbirinden nefret eden insanlar sözkonusudur. Böyle bir dinî teşhis, 'sorun öylesine derindir ki, çözülemez' noktasına götürür. Oysa sorunu "komünal" şeklinde tanımlarsak, o takdirde mezhepsel çatışmalar dünyadaki uzlaşmaya açık öteki çatışmalara benzemeye başlar.

Toplulukların doğası –kökeni, evrimi, karakteri ve önemi– fazlasıyla analiz edilmiştir. Bir topluluk [komünite] esas itibariyle *ortak, bilinçli olarak benimsenen ve paylaşılan bir kimliğe* dayanır; sözkonusu kimlik, paylaşılan herhangi bir kayda değer özelliğe dayanabilir, yeter ki o özellik tarihte belirli bir zaman ve mekanda kaynaşmış bir topluluğun muhafazasına yardımcı olsun. Hepimiz milliyet, etnisite, dil, cinsiyet, din, sınıf, meslek, ideoloji ve bölgesel köklere dayalı çoklu kimliklere sahibizdir. Farklı zaman ve mekanlarda, hatta aynı gün içinde bile, kimliklerimizin başka bir yönünü ortaya koyarız. Fakat belirli bir zamanda kimliğimizin bu yüzlerinden hangisinin baskın olacağı hayatımızda değişen koşullara bağlıdır. Liberal Weimar Almanyası'nda 1920'de bir Yahudi kendisini bir Alman, bir Berlinli, bir sosyoloji profesörü, bir Yahudi, bir sosyalist, bir erkek olarak tanımlayabilirdi. Aynı Yahudi 1936'da –Nazi iktidarı altında ölüm-kalım içerimleriyle birlikte– önem taşıyan bir tek kimliğe sahipti: Yahudi.

Toplulukların ortaya çıkması beşerî tarihin doğuşuna kadar gerilere gider: belirli bir grubun bir noktada ortak refah ve başka bir gruba karşı koruma için bir araya gelmesine, acaba hangi faktörler sebep olmuştur? Bu, çağdaş ulus-devletlerde çoğunlukla "ulusal yakınlık"a uzanan bir tür akrabalık, bağlar, ortak şeyler gibi kavramlarla başlar. Fakat aynı akrabalık duygusu, yayıldıkça ve daha fazla insana ulaştıkça, anlamını yitirebilir, daha kırılgan hale gelebilir ve hatta belirli fay hatları boyunca kırılabilir. Örneğin, bir toplumdaki bir alt-grup refahının ve hatta varlığının tehlikede olduğu kanısına varırsa, eskiden ait olduğu daha geniş topluluğa isyan edebilir veya o topluluktan ayrılmak, yahut

sürgün gitmek isteyebilir. Akrabalığın *yeniden formüle edilmesini* isteyebilir. 1850'lerde güney Amerikalılar acaba ne zaman, kendilerini artık Amerikalı değil, *güneyli* olarak algılamaya başlamışlardı? Herhangi bir noktada, bir topluluğa belirli grupları *dahil* ettirirken öteki grupları *dışlattıran* şey nedir? Bunun net bir tek cevabı yoktur; kayan bir sahnenin şahitleri durumundayız. Başlangıçta tarih öncesi bir vadinin bir bölümünde, başka bir bölümündekilere karşı duran, bir grup mağara tasavvur edebiliriz. Zamanla dil, diyalekt, yaşam tarzı, ekonomik ihtiyaçlar ve pratikler, rekabetler, göç ve başka etmenler –birbiriyle ilişkilerde işbirliği, rekabet ve hatta şiddet arasında gidip gelen– daha büyük grupların oluşumuna yol açabilir. Bu gruplaşmaların sınırları ve hatta isimleri evrilip değişebilir, değişir de. Bazı gruplar, arkalarında bir iz bırakmadan, geniş toplum içinde özümsenirler. Dünün düşmanları bugünün müttefikleri haline gelebilir veya bunun tersi olabilir. Fransız ve Almanlar arasında "ebedî" düşmanlık 1939'da ileri sürülebilir bir jeopolitik gerçek idi, bugün değildir.

SÜNNÎLER VE ŞİA

Sünnî-Şia bölünmesinin kökeni, erken dönemde hızla büyüyen Müslüman toplumun lideri olarak Peygamber'e kimin halife olacağı konusundaki mücadeleye kadar geriye gider. Peygamber'in damadı ve İslamı ilk kabul eden erkek olan ve de dürüst bir insan olarak bilinen Ali, (Şia geleneğine göre) Peygamber'in arzusu hilafına, halifelik makamına getirilmemiştir. Muhalefet, esas itibariyle, buna itiraz eden ve yeni oluşmaya başlayan Müslüman toplumu tahrip etmeye çalışan, geniş kabile federasyonu Kureyş'ten gelmiştir. Teknik olarak argüman, halife Peygamber'in soyundan mı olmalı (ki Ali'ye göre böyleydi), yoksa toplumun üst düzey liderleri arasından mı seçilmeli, tartışmasıydı. O halde ticaret, akrabalık, iktisadî meseleler, hakimiyet alanı ve iktidar daha en başta ilk dört halifenin tayini sırasında risk altındaydı. Ali'nin oğulları ve torunlarının savaşta katledilmelerinden sonra, Ali taraftarları (*şia*) davanın korunması ve himaye edilmesi için ayrılıp, kendi farklı topluluklarını kurdular. O halde Şiîlerin kökeninin teolojiyle bir alakası yoktur ama klanla, kabilesel ve bölgesel güç ve nüfuz mücadeleleriyle çok alakası vardır, her ne kadar sonradan her iki taraf da kendi pozisyonu için dinî ve ahlakî meşrulaştırma arayışında olmuşsa da. Din bayrak, klasik iktidar mücadelesini maskeleyen yüceltici sebep haline gelir. Fakat kökeni ne olursa olsun, zamanla Şiî topluluğu bugün hâlâ yaşayan güçlü ve farklı karakteristikler, kimlik, semboller, inançlar, ilim-irfan, örf ve gelenekler benimsemişlerdir. Bu kimlik Sünnî topluluklarla yaşanan çatışma ve acılarla tahkim edilmiştir: kimlik, sizin kendinizi ta-

nımlama şeklinizle tahkim edilebileceği kadar, başkalarının düşmanca görüşleri tarafından da tahkim edilebilir. Ancak sonuçta hâlâ ayrı toplulukların genel meselelerinden bahsediyoruz –topluluk A topluluk B'ye karşı; her birinin karakteristikleri bağlamında boşlukları istediğiniz gibi doldurabilirsiniz. Klan, mezhepsel ve komünal problemler dünyanın her yerinde çoğunlukla hakikî ve ciddî özden yoksundur ama topluluklar kesin olarak mevcutturlar, tutkuları vardır ve kendilerini tehditlere karşı koruyup, kendi çıkarlarını gözetmek isterler –kendilerini nasıl adlandırırlarsa adlandırsınlar. Hatta kuşatma altında oldukları hissiyatından bile güç ve birlik devşirebilirler. Ama bunlar böyle diye, topluluklar gerçekliğinden bir şey kaybetmez.

Komünal ("sekteryen") mücadelenin yoğunluk düzeyi de zaman ve olaylara bağlı olarak yükselip alçalır. Örneğin, Saddam Hüseyin yönetimi altındaki Irak'ta Sünnîlerle Şiîler arasında evlilikler yaygındı; Saddam'ın devrilmesinden ve Şiî gücünün yükselişinden beri, azınlık Sünnîlerin siyaseten gerilemeleri ve buna eşlik eden endişe ve öfkeyle birlikte, bu tür mezhepler arası evlilikler artık kesinlikle imkansız bir şey. Ancak şartlar bir noktada yine kaçınılmaz şekilde bir kez daha değişecektir, aynen mezhepsel olanı hariç öteki –etnik, siyasî, toplumsal, bölgesel, ideolojik ve meslekî– kimliklerin yeni roller edineceği gibi. Bu arada, *bir iktidar değişimi döneminde, donmuş mezhepsel kimlik* büyük duygusal travma yaratmakta ve bu bütün taraflarca istismar edilmektedir.

Son on yıllarda –Irak, Bahreyn, Lübnan'daki– şiddete dayalı ciddî Şia-Sünnî çatışmalarının çoğunda devlette kendilerine nüfuslarıyla orantılı meşru bir rol verilmeyenler Şiî çoğunluklar olmuştur. Sadece Suriye'de roller tersine dönmüştür: Sünnî bir çoğunluğa, iktidardaki (yüzde 12 civarındaki, yarı-Şiî) Alevîler karşısında yönetimde münasip bir oransal rol verilmemektedir. Her halükarda yeni başlatılan demokratikleşme süreçleri komünal düzen üzerinde devrimci bir etkiye sahiptir: iktidarı grup A'dan grup B'ye, Sünnîlerden Şiîlere –veya Suriye'de, tersine– aktardıkça her bir ülkeyi radikal bir siyasî ve toplumsal değişime açmaktadır.

Bugünkü Arap Baharı'nın karmakarışık ortamında birçok devlet –özellikle de Suudî Arabistan– karmaşık bölgesel ve siyasî etmenleri basit mezhepsel mücadeleye indirgemek istemiş –otoriter rejimler altında iç toplumsal ve siyasî memnuniyetsizlik ve reform talebi gibi– öteki daha kritik meseleleri kasıtlı olarak maskelemiştir. Toplulukla ilgili rekabet üzerine dinî bir kılıf kondurmak, bu tür sorunların esasen çözülemez bir ideolojik doğası olduğunu ima eder. Bu noktada her bir grup, kendisinin Tanrı'nın Hakikati'ne ötekinden daha yakın olduğu-

na inanmaya heveslidir, bu da siyasî reformun çok gereksiz olduğunu, böylesi hayatî ilke ve inanç meselelerinde uzlaşmaya pek yer olmadığını ima eder.

Komünal çatışmayı düşündükçe, burada tartışılamayacak kadar uzun, *ayrımcılık psikolojisi*, bağnazlık ve dışlama gibi daha karmaşık meselelere dalıyoruz: bir bireyi, araya çizgiler çekip ötekileri dışlamaya yöneltirken, başka birini mümkün olduğu kadar ötekileri kucaklamaya sevk eden psikolojik özellikler nelerdir? Ayrımcılık ve önyargının böylesi kökleri ırksal, dilsel, dinsel, etnik ya da cinsiyet hatları boyunca derinlerde yatar. Cehalet ve korku unsurları da bu psikolojinin parçasıdır. Sünnî İslamda, Vahhabî/Selefîler özellikle katı, doktriner ve dışlayıcı olma eğilimindedirler. *Şia*'nın reddi tek dertleri değilse de, önemli bir dertleridir. Selefîler 20. Yüzyıl'ın büyük bölümünde de Şiîliğe dair, özellikle Irak'ta, örtülü kınamalar yayımlamışlardır; İslamın üç düşmanıyla ilgili şu sloganı atıp durmuşlardır: Shi'iyya, Shiyu'iyya, Shu'ubiyya (Şiîlik, komünizm, (anti-Arap) milliyetçilik) Selefîlerin gözünde İslamı yozlaştıran üç faktör.

1979'daki İran Devrimi 20. Yüzyıl sonlarında Orta Doğu'daki kilit siyasî olaydı; ideolojik alanda yeni bir kilometre taşı oluşturmuş ve mezhepsel değerlendirmeleri yeniden fakat değişik bir şekilde başlatmıştı. Bu, İran ve "Şiî Tehdidi"nin işlendiği gelecek bölümün konusu olacaktır. Şunu fark etmek önemlidir ki, İran Devrimi modern Orta Doğu siyaset arenasında yeni bir dönüm noktası olmuştur. Bu olay Orta Doğu'da çok uzun bir zamandır gerçekleşen ilk gerçek halk devrimi olmuştur. İran'ın yeni liderleri bunu, artık ilk modern İslam devletinin yapısında içerilmiş siyasî, sosyal ve ekonomik değişimin öncüsü olarak görmüşlerdir. "İslamî" sıfatını hak etmek için kendilerini sembolik bir Şeriat yasası ilanıyla sınırlamaktan uzak biçimde, İran'ın yeni idarecileri *modern* yönetişimin İslamî kavramlarını pratiğe dökmek üzere dizayn edilmiş bir dizi detaylı ilke ve kurumlar ortaya koymak suretiyle, yeni bir alana girmişlerdir. Ve çarpıcıdır ki, İran kendisini bir halifelik ya da emirlik olarak değil, seçilmiş bir parlamentosu olan bir cumhuriyet olarak teşkilatlandırmıştır– her iki kurum da daha evvelki İslamcıların çoğu tarafından Batılı ve "gayri İslamî" olduğu gerekçesiyle reddediliyordu.

Açılan bu çığır, Sünnî olsun Şiî olsun, bölgedeki İslamcıları canlandırıp harekete geçirmiştir. Her ne kadar anayasa siyasî düşüncenin daha tipik Şiî özelliklerine de yer vermişse de (ruhanî yönetim ve dinî gözetim sağlayan dinî liderin rolü gibi) deneyimin kapsamı cesurdu ve *bütün* İslamcılar için geçerliydi. Yüzlerce yıllık Batılı emperyalizme açıkça direnişi ve düşmanlığıyla, yeni İran devleti bölge Müslümanları için çarpıcı

bir yeni tecrübeydi; cesareti, kararlılığı ve özgüvenine hayranlık duyuluyordu, özellikle de Arap liderler arasında böyle bir cesaretin büyük ölçüde ortadan kalktığı bir zamanda. Sünnî İslamcılar bile çok etkilenmişlerdi ve siyasî olarak birçok yönden sempatiyle bakıyorlardı, özellikle de Müslüman Kardeşler.

1979 devrimi aktif bir jeopolitik oyuncu olarak bölgede İran'ın rolünü yükseltmişti. Ama aynı zamanda bölgedeki –Arap siyasî düzeninden büyük ölçüde dışlanmış olan– birçok Şiî azınlık topluluklarını da cesaretlendirmişti. Modern çağda ilk defa İran bölgesel konular üzerine Şia damgası vurmanın örneğini teşkil ediyordu. Baskı altındaki Şiî topluluklar inanıyordu ki, ihtiyaç olduğunda İran arkalarındaydı.

Vurgulamak önemlidir ki, yeni İran İslam Cumhuriyeti kendisini Şiî bir güç olarak değil, daha çok İslamî bir güç olarak algılıyordu. İran, Sünnî İslamcı hareketler ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir ; özellikle de –bir İslam devleti ve Batı egemenliğine direniş çağrısı nedeniyle– Mısır'daki Müslüman Kardeşler'le. Hatta Tahran, Marksizmin unsurlarını kendi İslamî kavramlarıyla, özellikle de Şiî sosyal adalet kavramıyla birleştiren Ali Şeriatî gibi çağdaş radikal Şiî düşünürlere referansla, gayri Müslim Üçüncü Dünya kurtuluş hareketleriyle bile irtibat kurmak istemiştir. Yeni yönetim İslam Devrimi'nin *bütün Müslümanlar için geçerli olduğunu ilan etmiş*; daha da ileri gidip, kendisini "dünyanın bütün ezilenleri"nin (*mustazaflarının*) destekçisi olarak tanımlamıştır –basitçe (belki idealleri dışında kesinlikle devrimci bir karakterde olmayan) İslam hukukunu yürürlüğe koymanın çok ötesine geçen radikal bir kavram. Bölgenin baskı altındaki Şiîleri için endişelerini dile getirmek dışında mezhepçilik İran'ın gündeminde değildi. Daha Ocak 2014 gibi yakın bir tarihte İran eski cumhurbaşkanı Mehdi [Haşimî] Rafsancanî şunu diyordu: "İlk halifenin kim olup kim olmadığı tarihî bir mesele olup, bugün bize pek bir faydası yoktur, üzerinde herhangi bir uzlaşma sağlayacak da değiliz. Abdesti nasıl alıp namazı nasıl kıldığımız aramızda bir fark yaratmak için mâkul bir sebep değildir, Kur'an ve Sünnet'te bunun meşru bir temeli yoktur." Böylece Rafsancanî sözkonusu "dinî" meseleleri özü itibariyle bugün politize edilmiş, istenirse depolitize edilebilecek küçük meseleler olarak algılamaktadır.

Böylelikle, İran'ın bugün siyaseten öne çıkmasından ayrı olarak, yeni İslam Cumhuriyeti –monarşinin devrilmesi ve Batılı güçler karşısında millî egemenliğin korunması çağrısı bağlamında– Orta Doğu'nun geri kalanını ciddî bir *ideolojik* meydan okumaya maruz bırakmıştır. Daha kötüsü, Sünnî idarecilerin perspektifinden, baskı altındaki Şiî halklar İran Devrimi sayesinde artık kimliklerinin yeni yeni güçlendirildiğini

hissetmiştir. Burada her türden otokratlar ve kaşarlanmış kralları korkutacak gereğinden fazla malzeme vardır.

Bugün İran bölgeye daha da karmaşık yollarla nüfuz etmektedir. Arap Baharı –2003'te Saddam'ın Sünnî Irak rejiminin ABD tarafından devrilmesi ve Irak Şiası'nın iktidara gelmesi ve Irak'taki demokratik açılımlarla birlikte, Bahreyn'de devam eden isyan, Suriye'deki mezhepsel mücadeleyle birleşince– bunların hepsi birlikte mezhebî dengelerle ilgili eski meseleleri, özellikle de Körfez'de, yeniden gündeme taşımıştır. Buna ilaveten, ABD'nin İran'a yönelik onlarca yıldır süren jeopolitik antipatisi kendilerini güvende hissetmeyen Körfez Arap liderlerini, İran'ı bölgesel sorunların baş sorumlusu olarak şeytanlaştıran koroya katılmak suretiyle, Washington'a yaltaklanmaya teşvik etmiştir. İran'ın devrimci vizyonu ve retoriği (teolojisi değil) geleneksel rejimlerin hâlâ keyfini kaçırmaktadır. Ve her ne kadar bizzat Tahran da sekiz yıllık kaprisli Cumhurbaşkanı Ahmedinecad dönemindeki daha tepkisel iç politikaları yüzünden Arap halkları nezdindeki prestijinin bir bölümünü kaybetmişse de, bütün bunlar yeni ve çok daha sempatik ve ılımlı Cumhurbaşkanı Ruhanî'yi iktidara getiren 2013'teki İran seçimleriyle bir kez daha değişmeye başlamıştır. Batı ile olan yeni müzakereleriyle birlikte İran izolasyondan kurtulma sürecinde olabilir. Bu arada Türkiye'nin AKP'si, çok daha başarılı bir demokratik, egemen, bağımsız, ilerlemeci ve gelişen Müslüman ülke modeliyle, İran'ın önceki siyasî cazibesini açık bir şekilde büyük oranda çalmıştır.

Kitabın bu bölümü mevcut bölgesel mücadelede Şiîliğin rolü üzerinde odaklanmaktadır. İran, Irak ve Suriye'yi ilgilendirdiği ölçüde Şiî meydan okumasının gerçek mahiyetini –bu meydan okuma gerçekte nedir, ne değildir meselesini– inceleyeceğiz.

19

ŞİÎLİĞİN MEYDAN OKUMASI
İran Jeopolitik Bir Tehdit midir?

İRAN'IN –YÜZÖLÇÜMÜ VE NÜFUS İTİBARİYLE– ORTA DOĞU'DA BİR GÜÇ olarak katışıksız jeopolitik ağırlığı, daha küçük ve daha zayıf konumdaki komşuları ve rakipleri için potansiyel olarak göz korkutucu bir durumdur. Coğrafî alanı Körfez'i domine etmektedir. Bölgedeki öteki her ülkeden çok daha geniş yüzölçümüne, Türkiye hariç öteki ülkelere göre çok daha büyük bir nüfusa sahip (76 milyon), (kendine yeterli çeşitlendirme açısından) siyasî ve iktisadî olarak daha gelişmiştir. Ayrıca 4.000 yıl geriye giden güçlü bir tarihsel kimlik duygusuna sahiptir. İran'ın bölgesel ağırlığı dikkat çekicidir –etnik açıdan büyük ölçüde Farsî ya da mezhep açısından Şiî olmasaydı bile, bu yine de doğru olurdu.

Fakat İran elbette ki Arap değildir ve dili de Hint-Avrupalıdır –Arapça veya Türkçe ile tamamen alakasız bir dil. Dahası her ne kadar İslam ilk önce geleneksel Arap dünyasının kalbi olan çölde yükselmişse de, İran İslam medeniyetine –felsefede, teolojide, bilimde, edebiyatta ve sanatta– ezici bir üstünlükle *Arap-olmayan en önemli kültürel katkı kaynağını* temsil etmektedir.

Bir devlet olarak bütün gücüne rağmen, İran tarih boyunca Basra Körfezi'nin fiilî sularında sadece mutedil bir varlık göstermiştir. Araplara kıyasla tarihsel olarak denizcilikle uğraşan bir millet olmamıştır. Körfez'in Arap yakası neredeyse 1.000 yıldır İran tarafından gerçek anlamda fethedilmiş veya kontrol altına alınmış değildir; ayrıca İran –Irak veya Vahhabî Arabistan'ı gibi bölgesel güçlere nazaran– Arap Yarımadası'na hiçbir zaman önemli bir askerî tehdit oluşturmamıştır. İran'ın tarihsel olarak ilgilenip kontrol etmek için –Roma, Bizanslılar ve Osmanlılar ile 2.000 yılı aşkın bir süredir– yarıştığı topraklar Mezopotamya (Irak) ile Anadolu'nun parçalarıdır. Modern tarih şahittir ki, İran küçük Körfez devletleriyle sı-

nır savaşına girmemiş ya da onlara karşı devam eden önemli bir *askerî* tehdit oluşturmamıştır, BAE ile ihtilaf halinde olduğu üç küçük ada hariç. Tahran modern zamanlarda askerî kapasitesini artırmıştır –küçük Körfez ülkelerinin de yaptığı gibi. Hükûmetin kendinden menkûl güçlü İslamî karakterine rağmen, İran aynı zamanda güçlü bir Farsî milliyetçi geleneğini muhafaza etmektedir; dış politika davranışının İslamcı olmayan bir milliyetçi hükûmetin yönetimi altında bile önemli oranda değişmesi pek ihtimal dahilinde değildir.

İRAN, ARAP DÜNYASI, NÜKLEER MESELESİ: ŞİÎ BOMBASI MI?*

Bugün İran'ın düşmanları İran ya da "Şiî" tehdidinden söz edince, ilk akla gelen şey İran'ın nükleer kapasitesi meselesidir –en azından İsrail ve Batı için böyle. Bölgedeki "mezhepsel" mücadelenin ardındaki etmenlerden biri budur. Yine de meselenin gerçekliği tartışmaya açıktır. Her ne kadar İran nükleer döngüyü kontrol etmeye kararlıysa da –Silahsızlanma Antlaşması'na imza atan bir taraf olarak hakkıdır– İran'ın fiilen bir nükleer silah geliştirmiş olduğunu iddia eden bir güvenilir kaynak yoktur; öteden beri bunun olmasına "birkaç yıl kaldı" diyen alarmcılar da dahil. Tahran'ın bu bağlamdaki gerçek niyetleri Batılı istihbarat teşkilatları arasında ve İsrail'de tartışma konusudur. İran'ın bir nükleer silah üretim kapasitesi olmasının gerek ABD ve gerekse İsrail'in, Körfez bölgesinde –cezalandırılma korkusu olmadan– askerî operasyon yapma mutlak özgürlüğüne meydan okuyacağına kuşku yoktur. Bazıları nükleer silah kapasitesinin İsrail için var oluşsal bir tehdit anlamına geleceğini ileri sürmektedir. Birçok başkaları ise bunun gerçekçi olmadığını çünkü İsrail'in karşılık verme kapasitesinin İran'ın ezici bir şekilde üstünde olduğunu ve İran'ın da bunu bildiğini iddia etmektedir. İsrail ve ABD'de bazı şahinler Tahran'daki rejimin –İsrail'e karşı nükleer silahları ateşlemekte tereddüt etmeyecek ve " Mehdi ya da Kurtarıcı'nın dönüşü"nü hızlandıracak bir kıyamet savaşını hoş karşılayacak "çılgın mollalar"ca yönetildiğini ileri sürmektedirler. Ancak siyasî ve askerî açıdan birikimli İran gözlemcilerinin çoğu bu argümanı bütünüyle reddetmekte ve Tahran'ın –görüşlerinde sözünü sakınmayan ve zaman zaman da kışkırtıcı olsa bile– oldukça pragmatik ve rasyonel olduğunu belirtmektedirler. Açıktır ki nükleer güce sahip bir İran ABD için var oluşsal bir sorun teşkil etmez fakat ABD'nin bölgedeki askerî ey-

* İran'ın nükleer programı sebebiyle Batı dünyasının uyguladığı ambargonun, uzun süreli müzakareler sonunda Temmuz 2015'te Viyana'da varılan anlaşma uyarınca kaldırılması kararlaştırılmıştır. Buna göre İran'ın barışçıl nükleer faaliyetleri uluslararası kurumların denetimi altında devam edecek ve Batı dünyası İran'a uyguladığı yaptırımları sonlandıracaktır. (çn)

lem serbestliğini sınırlandırır. Esasen, İran'ın yıllar içinde Washington'a yönelik baş kusurları şunlar olmuştur: 1) 1979'da ABD Büyükelçiliği'nin onur kırıcı şekilde ele geçirilmesi ve Amerikalı rehinelerin yıllarca alıkonması, 2) İran'ın ABD politika emellerine karşı daima meydan okuyan retoriği ve ABD'nin bölgedeki stratejik hedeflerine direnişi ve 3) Lübnan'daki Şiî Hizbullah ve Filistinli Sünnî Hamas gibi Washington ile İsrail'in düşman gördüğü güçlere desteği. Washington'ın gözünde onu "haydut devlet" olarak karakterize etmek için bu kadarı yeterliydi; nitekim George W. Bush bu ülkeyi uluslararası bir "şer ekseni"nin parçası ilan ediyordu. Buna karşılık İranlılar da İran'ın ilk demokratik olarak seçilmiş başbakanı Muhammed Musaddık'ın 1953'te, İngiliz BP şirketinin İran'daki petrol imtiyazlarının millîleştirilmesiyle sonuçlanan milliyetçi politikaları nedeniyle, ABD ve İngiltere tarafından devrilmesine işaret ediyorlardı.

Buradaki tartışmamız açısından daha yerinde soru, İran'ın nükleer gelişiminin Arap dünyası üzerindeki etkisi olup, esasen bu, potansiyel bir "Şiî bombası"nın duygusal yükünü yüklenmiş durumdadır. Orta Doğu'da bu konuda iki farklı görüş vardır: Körfez Arap *rejimlerinin* görüşü ve *Arap halklarının tutumları*. Bunlar birbirinden ayrılıyor. Bir yanda, Körfez rejimleri neredeyse ittifakla İran'ın nükleer projelerine karşıdırlar (silahlarla ilgisi olmayan projeler dahil); bunları "Şiî gücü"nün tehlikeli bir projeksiyonu olarak görmekte ve Washington'ı bunu sona erdirmeye teşvik etmektedirler. Ancak halk düzeyinde, tutumlar farklıdır. Burada, İran'ın nükleer meselesine yönelik rasyonel bölgesel stratejik hesapların bir temsilcisi olarak, Türklerin tutumlarına bakmak bir hayli öğreticidir. Benim kanaatimce Türklerin tutumu, Orta Doğu'nun uzun dönem güvenlik düzeninde İran'ın yeri konusundaki en gerçekçi görüşü temsil etmektedir; bu görüşler aynı zamanda Arap dünyasının büyük bölümündeki halk tutumlarını da yansıtmaktadır.

BÖLGENİN GÖZÜNDE İRAN NÜKLEER MESELESİ

Türkiye prensip olarak İran'daki nükleer gelişmelerden en çok endişelenmesi gereken ülkelerden biri olmalıdır. Ankara'nın endişeleri ABD'nin gördüğünden daha farklı bir öncelik sıralamasına sahiptir. Esasen, İran ile Türkiye arasındaki nükleer meselenin özü kesinlikle iki tarafla ilgili değildir; daha ziyade, *İran'a yönelik ABD politikalarıyla* Ankara'nın *ne ilgisi olduğuyla ilgilidir*.

İran'ın, uluslararası hukuka ve Silahsızlanma Antlaşması'na göre, nükleer enerji üretimi ve sivil amaçlarla kullanımı konusunda belirlenmiş kurallar çerçevesinde (genelde yüzde beş civarında uranyum zenginleştir-

mesi) nükleer yakıtlar rafine etmek üzere bir nükleer kapasite geliştirmeye hakkı vardır. İran araştırma reaktörü için yüzde 20 düzeyinde uranyum zenginleştirmesi yapmıştır fakat bunu yüzde 90 civarında bir zenginleştirme gerektiren, gelişmiş silah-düzeyi saflığına taşıyıp taşımadığı bilinmemektedir. Ancak Washington için mesele kesinlikle İran'ın uranyum saflaştırmaya *hakkı olup olmaması* değil, ki buna hakkı var fakat daha çok *Washington'ın ne dereceye kadar bu yasal hakkı tanıyacağı* ve İran üzerinde uluslararası tesis edilmiş korunma önlemlerini ne kadar kabul edeceğidir. Washington Tahran'ın saflaştırma konusundaki niyetlerine hiçbir şekilde güvenmemektedir, uluslararası kurallar ve kontroller dahilinde olsa bile. Bu güvensizliğin gerekçeleri vardır; fakat bunun çoğu, büyük ölçüde her iki taraf adına onlarca yıldır sürüp gelen yüksek sesli hakaretler ve güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Bu anlamda nükleer meselesi büyük oranda siyasî bir mesele olup, aslında pek nükleer haklarla ilgili değildir. Washington İran'ın eninde sonunda bir nükleer silah geliştirebileceğine inanmaktadır. İran bunu yapmayacağını söylemektedir, ayrıca Dinî Lideri Ayetullah Hameney nükleer silah geliştirmenin İslama aykırı olduğu yolunda bir *fetva* yayımlamış ve bunu teyit etmiştir. (Bu sözün inandırıcılığı ve sağlamlığı elbette tartışmaya açıktır fakat ifade İran'ın dinî lideri tarafından dinî bir dille tekraren dile getirilmiş ciddî bir beyanı temsil etmektedir.) Dahası İran yasal olarak nükleer zenginleştirme eşiğinin çok altında çalışırken, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) İran'ın halihazırda bir nükleer silah geliştirmekte olduğuna inanmamaktadır –hatta ABD istihbaratı da öyle.

Tahran'ın beyanını bir kenara koyarsak, gayet mantıklı görünüyor ki, uzun dönemde İran bir nükleer silah üretmenin en azından *yakın kabiliyeti*ni ("eşik kapasitesi") elde etmeye çalışabilir. 1970'lere geri gidersek, İran Şahı, ki o zaman İsrail dışında Amerika'nın Orta Doğu'daki en yakın müttefikiydi, büyük bir ülke ve halk olarak İran'ın nükleer silahları "hak ettiğini" ilan etmişti. Esasen ABD 1970'lerde Şah'ın İran'da nükleer reaktörler inşa etmesine yakınen destek vermişti. *Bulletin of the Atomic Scientists*'te [*Atom Bilimciler Bülteni*] belirtildiği gibi, "[Şah yönetimi altında] İran'ın yeniden işleme 'tam yetkisi'ni vurgulayıp 'ikinci sınıf' statüyü reddeden aynı [İran] milliyetçiliği, Nükleer Silahların Sınırlandırılması Antlaşması çerçevesinde nükleer 'hakları'na ilişkin İran'ın bugünkü iddialarının habercisiydi. Dahası, 1979 İslam Devrimi sonrasında ABD'nin İran düşmanlığı, rejimin nükleer caydırıcılığa ilgisini ciddî biçimde artırmıştır.."[1]

İran kendi nükleer silahlarına sahip Rusya, Pakistan, Hindistan ve İsrail'in yanısıra, ABD'nin Türkiye'deki nükleer silahlarının varlığı ve Körfez'de İran'ın hemen dibindeki ABD donanmasına ait gemilerdeki si-

lahlarca kuşatılmış durumdadır. İran'ın uzun vadeli planı nettir: bir tür minimal düzeyde nükleer silah kapasitesine sahip olmak İran'ı tehdit etmek veya saldırmak isteyecek dış güçleri caydırmaya hizmet edecektir. Ancak bugün için, İran'ın devam eden yüzde 20 veya altındaki yasal uranyum zenginleştirme faaliyeti çok muhtemeldir ki İran'a yönelik ekonomik yaptırımlara ve izolasyona son verilmesi konusunda Batı'ya karşı bir pazarlık kozu olarak kullanılacaktır. Nükleer araştırması İran'a, günün birinde bir silah geliştirmeye karar verebilmenin gerektireceği genel nükleer teknoloji seviyesine hâkim olma imkanı vermektedir.

Nükleer bir caydırıcılığın ulusal itibar, bölgesel politika bağımsızlığı ve özgürlüğü bakımından kendisine sonsuz kazanımlar sağlayacağından İran'ın pek bir kuşkusu yoktur. Ancak realite şudur ki, İran'da milliyetçi ve bağımsız zihniyetli *her bir hükûmetin bir nükleer caydırıcılık amacı gütmesi muhtemeldir. Dahası*, rejim karşıtı İranlılar bile İran'ın bunu yapmaya *hakkı* olduğu inancını paylaşmaktadır. Uluslararası düzen açısından meselenin özü, esasen, İran'da *ne tür bir hükûmetin* eninde sonunda nükleer bir caydırıcıya sahip olacağı olmalıdır. Rusya'nın durumuna bakalım: Sovyetler Birliği'nin düşmesiyle orada ideolojik planda gerçekleşen çarpıcı değişim Rusya'nın nükleer silahları konusunda ABD'nin "tehdit" algısını muazzam ölçüde değiştirmiştir, sözkonusu silahlar hâlâ çok sayıda bulunduğu halde. ABD'de kimse İngiliz, Fransız ya da Hint nükleer silahlarının korkusundan geceyi uyanık geçirmez –bu, o silahları elinde bulunduran *hükûmetin tabiatı*na yönelik mâkul dış güven sayesindedir. Bunu akılda tutarak şunu sorabiliriz, 30 yıl boyunca İran'ı izole etme, baskı altına alma ve tehdit etme konusundaki ısrarcı Batılı politikalar akıllıca mıydı acaba? Yoksa, Batı için –sonunda İran'la rahatça bir arada yaşamasını mümkün kılıp ve belki de İran'ın nükleer kabiliyetini ilerde silaha dönüştürme gerekçesini azaltmasını sağlayacak şekilde– rejimle ilişkileri normalleştirmeye çalışmak, daha anlamlı olmaz mıydı? Yahut da –artık bir kuşku ve kırıcı söylem objesi olmayan– nükleer silaha sahip bir İran'la beraber yaşamak? ABD realite eninde sonunda bu pozisyonda bir değişikliği zorlayacak olsa da defalarca İran'ın nükleer silah üretme kapasitesine sahip olmasına izin vermeyeceğini söylemiştir İsrailli politikacılar nükleer silahlar meselesinin İsrail için var oluşsal bir mesele olduğunu söylemekten asla vazgeçmeyecektir (birçok İsrailli üst düzey istihbarat görevlisi böyle düşünmese de). Başka tehlikeli liderlerin elinde nükleer silah bulunması olayı bundan önce de birçok defa vuku bulmuştu: Sovyetler Birliği'nde nükleer [silahlı] bir Stalin'den veya Çin'de nükleer Mao Zedong, yahut Kuzey Kore'de nükleer Kim Jong-Un veya cihatçı hareketleri ve büyüyen aşırı İslamcı partileriyle bir nükleer Pakistan'dan ne haber?

Bunlar Washington'ın ihtilafın dozajını ayarlamaya dönük uzaktan hesapları. Peki İran'ın nükleer meselelerine daha yakın olan Türkiye ve öteki bölge ülkelerinden ne haber? Çarpıcıdır ki, Körfez'deki ve de özellikle Suudî Arabistan'daki kendini emniyette hissetmeyen otokratlar, sürekli İran "tehdidi"nden dem vurup dursalar da, Orta Doğu'nun kamuoyu hiç de öyle düşünmüyor. Körfez *rejimlerinin* aşırı rahatsızlığının nedeni, herhangi bir doğrudan dış askerî tehditten ziyade, dahilde kendilerini güvende hissetmemeleriyle alakalıdır. (Mübarek yönetimi altında) Mısır ile Ürdün gibi ülkeler periyodik olarak bir "Şiî tehdidi"nden söz etseler de, suçlama hiç de ikna edici değildir: hiçbiri İran'ın sınır komşusu değildir; hiçbirinin İran'ın saldırısına uğraması pek ihtimal dahilinde değildir; ve hiçbirinin de anlamlı bir Şiî nüfusu yoktur. En azından Suudî Arabistan bağlamında, bölgenin jeopolitik konfigürasyonu dikkate alındığında, günün birinde kendisini İran'la askerî çatışma içinde bulması tümüyle tasavvur edilemez değildir. Ancak, onlarca yıllık soğuk ilişkilere ve periyodik siyasî sürtüşmeye rağmen asla askerî çatışmaya doğru gidilmediğine göre, bu bile kuvvetli bir ihtimal değildir.

Siyasî düzeyde bu Amerikan-bağımlısı otoriteryen rejimlerin en korktuğu şey İran'ın *popülist* karakteridir. Yani halk devriminin şampiyonluğunu yapması ve Arap milliyetçi Filistin davasını –halk gözündeki meşruiyetleri halihazırda sallantıda olan– sözkonusu Arap ülkelerinin liderlerine kıyasla, daha heyecanla ve etkili bir tarzda kucaklamasıdır. Filistin'deki Hizbullah ve Hamas gibi popüler kitlesel kurtuluş hareketlerine İran desteği Körfez'de bu tür kitlesel yeni hareketler ihtimali korkusuna kapı aralamaktadır. ABD yanlısı diktatörlerin devrildiği Tunus, Mısır ve Yemen'de Arap Baharı'nın tezahürlerine halihazırda şahit olunmuştur. Suudî Arabistan, kendinden menkûl bir monarşik blokun lideri olarak, bölge çapında monarşiyi halk ayaklanmalarından korumaya kararlıdır. İran İslam Cumhuriyeti ise, popüler Arap davalarına destek ve İsrail ile Washington'a meydan okumayı sembolize etmektedir. Bunlar Arap halklarınca memnuniyetle karşılanan politikalardır . Süreç içinde –monarşik olsun cumhuriyetçi olsun– otokratların korkaklığı ve zayıflığı belli olup gün ışığına çıkmıştır. Aynı algı ilginç bir şekilde –Şiî olsun Sünnî olsun– Hint Müslümanlar arasında da mevcuttur. Bir *gayri* Müslim Hint diplomatik yorumcu şu gözlemi yapmaktadır:

> Hint Müslümanlarının ABD'nin küresel politikaları konusunda görüşü bulanıktır. Hint alimler İran'ı Şiî bir ülke olarak görebilir fakat Hint Müslümanlar için İran, ABD'ye stratejik meydan okuyuşu temsil etmektedir. Körfez Arap monarşileri Hindistan'daki Müslüman ulemayı ne kadar bol keseden yemlerse yemlesin ... ortalama Hint Müslüman gözünde Tahran adalet, onur ve direnişin sesidir."[2]

Popüler düzeyde *Arap halkları* İran'ı ciddî bir tehdit olarak algılamamaktadır. Genelde Araplar Farslardan çok hazzetmese de, Arap vatandaşlar İran'dan pek korkarmış gibi görünmemektedir, nükleer bir güç olsa bile. Üstelik de, kendi zayıf pozisyonlarından bakarak Tahran'ın yıllar içinde Orta Doğu'da ABD ve İsrail politikalarının egemenliğine meydan okuma cesaretine hayran kalmışlardır. Kayda değerdir ki, Brookings Institution tarafından 2010 yılında Mısır ve Suudî Arabistan dahil altı Arap ülkesinde yapılan bir kamuoyu araştırmasında, Arap kamuoyunun yüzde 57'si İran'ın nükleer bir güç olmasının Orta Doğu için "olumlu bir sonuç" doğuracağına inandığını söylemiştir.[3]

Türkiye elbette farklı bir görüntü arzetmektedir; hükûmetinin sırtında halkın sevmediği otokratik bir yönetim kamburu yoktur. Hükûmeti halk tarafından seçilmiştir ve İsrail'in işgal politikalarına Orta Doğu'da başka hiçbir ciddî liderin yapmaya istekli olmadığı kadar açık eleştiriler yöneltmiştir. Bu duruşuyla Ankara, İran'ın geçmişteki –İsrail'in Filistinlilere muamelesine "direniş"in lideri– rolünü çalmıştır. Ankara bugün Orta Doğu'da bağımsız bir dış politika bağlamında İran'ınkinden çok daha itibarlı ve başarılı alternatif bir model önermektedir. (Çok daha rasyonel, ılımlı ve itibarlı bir devletin şimdi Orta Doğu'da öne çıkması ve İsrail'in politikalarına ciddî eleştiriler yöneltmeye başlamış olması İsrail için iyi haber mi, yoksa kötü mü?) Bu arada İran, Cumhurbaşkanı Ahmedinecad yönetimi altında Araplar arasında bölgesel prestijini kısmen kaybetmiş olmaktan açıkça mutsuz olup, Suriye'de iç Sünnî muhalefete karşı Esed rejimine Tahran'ın güçlü desteği, bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Yine de yeni Cumhurbaşkanı Ruhanî yönetimi altında İran'ın yeniden biraz popüler destek kazanması çok muhtemeldir.

İran konusunda Türk *kamuoyu* da hemen hemen aynı birbiriyle çelişkili tutumu ortaya koymakta ve Türkiye'deki yüksek rütbeli subayların pozisyonundan, özellikle de geçmiştekinden, keskin şekilde farklılaşmaktadır. Ankara'nın dış politikası üzerinde askerlerin güçlü bir etkiye sahip olduğu önceki onyıllarda generaller, gerçekten de Türkiye'nin İran'la yakın ilişki kurmasına karşıydı. Bunun açık nedeni, bu ülkenin İslamî radikalizmi bizzat Türkiye içinde de teşvik edebileceğini düşünmeleriydi. Eski İslamcı lider Necmettin Erbakan'ın 1996'da başbakan olarak ilk dış ziyaretini, daha sonra kendisini devirecek olan askerleri çok kızdırarak, Tahran'a yapmayı tercih ettiğine değinmiştik (Türk anaakım Sünnî İslamcısı olan Erbakan'ı hiçbir mezhepsel mülahazanın İran'la kur yapmaktan alıkoymadığına dikkat edelim).

İkincisi, kayda değerdir ki Türkiye'nin önde gelen milliyetçi partisi, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de, ki oldukça laiktir, İran'a ciddî oran-

da sempati beslemiştir –yine, açıkça Batı'ya meydan okuması dolayısıyla. Türk bilim adamları Kibaroğlu ve Çağlar "Türkiye'deki milliyetçiler İran'ın liderliğini ve dünyanın 'tek süper gücü'ne karşı İran'ın haklarını ve millî menfaatlerini korumaya yönelik 'haysiyetli' politikalarını takdir etmektedirler" demektedir.[4]

Bundan dolayı Türkiye'deki *iç* siyasî gelişmeler Ankara'nın Tahran'a yönelik politikalarını doğrudan etkilemektedir. Kibaroğlu ve Çağlar'a göre Türk (Sünnî) İslamcıları İran'ın potansiyel nükleer silah edinme çabasına sıcak bakmaktadır zira bu durum "İsrail'i dehşete düşürecek" ve bu ülkeyi Müslüman ülkelere karşı daha saygılı olmaya zorlayacaktır. Şüphe yoktur ki, şayet İran bir nükleer silah geliştirecek olursa, İsrail bölgede daha ihtiyatlı hareket etmek durumunda kalacaktır. Bir kere daha, çarpıcıdır ki Türkiye, İran'ın gelecekte edinmesi muhtemel bir nükleer silahı Türkiye'ye karşı kullanabileceğinden korkar gibi görünmemektedir, özellikle de modern zamanlarda aralarında askerî çatışma ve yüksek gerginlik olmamışken. Sözkonusu iki bilim adamının da not ettiği gibi, "Türklerin çoğunluğu İran'ın, kardeş bir Müslüman ülke olarak, bugün veya gelecekte, Türkiye'yi tehdit etmek isteyeceğine inanmamaktadır, özellikle de İsrail İran'ın esas hedefi olarak görülürken." Dahası, çoğu Türk İran'ın –Türkiye'nin bizzat kendisinin de karmaşık duygular beslediği– egemen Batılı güçler karşısında kendi haysiyetini korumaya çalıştığını düşünmektedir.

Başbakan Erdoğan, hemen hemen bütün Türk hükûmet yetkilileri gibi, bütün ülkelerin nükleer enerji teknolojileri geliştirme haklarının olduğunu, Türkiye'nin de yakında aynısını yapacağını vurgularken, ihtiyatlıydı. "Türkiye, Nükleer Silahların Sınırlandırılması Antlaşması'nın bir tarafı olarak, İran'ın nükleer teknoloji geliştirme hakkını resmen tanımaktadır, şu şartla ki, barışçı bir istikamette kalsın ve niyetleri konusunda uluslararası topluma tam güven verecek şekilde IAEA'nın tüm güvenlik önlemlerini uygulamaya izin versin." Türkiye Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Kurulu'nun seçilmiş bir üyesidir; şayet İran'ın açıkça nükleer silah patikasında olduğuna dair ciddî bir delil ortaya çıkacak olursa, Türkiye tarafını seçmek zorunda kalacaktır. Öteki meselelerde Ankara'nın uluslararası yaptırımlara bağlanmış çözümlere verdiği güçlü destek dikkate alındığında, Türkiye neredeyse kesin olarak –sürekli alarm halinde olan ABD/İsrail pozisyonunda değil– uluslararası mutabakatla aynı safta yer alacaktır, artık bu ne olursa.

Türkiye 2010'da, zenginleştirme programı konusunda Batı ile müzakerelerde İran'la bir anlaşmaya aracılık etmeye çalışırken Brezilya'nın ortağıydı. Ankara böylesi bir arabuluculuk için Washington'ın onayı

olduğuna inanıyordu ama Brezilya ve Türkiye, oldukça beklenmedik şekilde, gerçekten de altyapıyı hazırlayıp İran'ı müzakerelere razı edince, Washington Türkiye'yi terslercesine anlaşmayı baştan reddetmişti. Washington'ın sonradan reddetmesine rağmen, bu Brezilya-Türk girişimi yine de uluslararası ilişkilerin mimarîsinde yeni bir kilometre taşı anlamına geliyordu: iki yükselen ve saygın orta düzey güç, Washington'ın kabadayılık ve tehditle başaramadığını başarmış, iyiniyetli arabuluculuklarını Tahran'la bir uzlaşmaya varma konusunda başarıyla kullanmışlardı. Bu olay aynı zamanda orta çaplı dünya güçlerinin, emperyal kamburların ayakbağı olmaksızın –Batılı despotça ve dayatmacı yaklaşımların aksine– gelişmekte olan ülkelerin haysiyetine saygı göstermek suretiyle, barışçı çözümler aramada gelecekte daha büyük roller üstlenebileceklerini ima etmektedir. Batı, güç siyaseti dünyasında "haysiyet"in herhangi bir gerçek değeri var mı acaba diye yılışıkça sırıtabilir ama birçok ülke ve –devam edegelen Batılı müdahalecilik tarihine diş bileyen ve uluslararası dengenin yeniden kurulmasını isteyen– halkları için, bunun giderek daha güçlü bir itici unsur olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tahran'ın, elbette, kenarda öylece durup tarafsız arabulucuların önerecekleri tavizleri cebe indirmesi ve sonra da *bezirgan*-tarzı bir pazarlıkla bahsi yükseltmesine izin verilemez. Tahran, hemen bütün arabuluculara, hatta İran tarafında müzakereye katılmak isteyen dost taraflara karşı bile, olağanüstü huysuz, cin fikirli ve çileden çıkarıcı bir muhatap olduğunu göstermiştir. İyi niyetli olduğu aşikar tarafsız devletleri, arabuluculuk gayretlerinde başarısızlığa mahkûm etmeye Tahran acaba daha ne kadar devam edebileceğini düşünecektir? İran, izolasyonu kırmaya çalıştıkça, önümüzdeki yıllarda bu sorunla giderek daha fazla yüzyüze kalacaktır.

Eğer İran eninde sonunda bir nükleer silah üretme kabiliyeti geliştirecek olursa, Türkiye hiç kuşku yok ki çok gerisinde kalmayacaktır. (Suudî Arabistan da öyle olabilir.) Ancak böylesi bir kabiliyetin amacı muhtemelen ötekini rahatsız etmek olmayacaktır. Nükleer kulübe katılmak tamamen sembolizmle ilgilidir. İran'ın bölgedeki prestiji tartışma götürmez şekilde yükselecek, stratejik karşılaşmalarda iradesini empoze etme kabiliyeti artacak, komşuları daha temkinli olacaktır. Ancak Körfez'deki stratejik durum, bazılarının sandığının aksine, dönüşüme uğramayacaktır.

Türkiye –her ne kadar Tahran'ın Türkiye'ye karşı nükleer silah kullanma tehdidinde bulunma ihtimali pek yoksa da– İran'ın herhangi bir şekilde ciddî prestij kazanmasına sıcak bakmayacaktır. Esasen, NATO üyeliği bu tür bir saldırıya karşı Türkiye'ye bir şemsiye sağlayacaktır. Dahası,

Türkiye'nin Eylül 2011'de topraklarında anti-balistik füze bulundurma anlaşması prensip olarak İran'dan füzeyle gelecek bir potansiyel tehdide karşı bir miktar teorik koruma sağlamaktadır. Fakat gerçek şu ki, Türkiye topraklarına bu tür NATO füzelerinin yerleştirilmesini kabul etmekte pek stratejik fayda görmemektedir; Ankara'nın kararı neredeyse tamamıyla, İsrail büyükelçisini sınırdışı etmenin hemen akabinde ve Washington'ın tercihleriyle uyumlu olmayan bölgesel meseleler karşısında Washington'a bir sus payı olarak alınmıştır. Füze kalkanı NATO'nun çıkarlarına başıyla bir onay verme olup, Türkiye'nin hiç de muhtemel görmediği bir İran saldırısına karşı güvenilir bir kalkan değildir. Oysa Türkiye'ye Suriye'den bir saldırı, orada 2011'de iç çatışmanın patlak vermesinden beri çok daha ihtimal dahilindedir. (bkz. Bölüm 21).

AKP hükûmeti ve belki de kurumsal olarak Türkiye, müstakbel görüşmelerde İsrail'i İran'la irtibatlandırarak bütün bölgenin nükleer silahlardan arındırılmasının hedeflenmesini tercih eder, İsrail dahil. Bu görüş Orta Doğu'da büyük ölçüde destek bulacaktır. Yine de İran'ın bir nükleer silaha başvurabileceği bütün senaryoları ihtimal dışı görmek çocukça olacaktır –İran-Irak Savaşı bunun başlıca örneğidir. Saddam Hüseyin tarafından aptalca ve saldırganca başlatılmış olan sekiz yıllık o savaş, aralıksız Irak füze ve kimyasal silah saldırıları altında yeni İran rejimini daha yolun başında dizçökmenin eşiğine getirmiştir. Pek şüphe yoktur ki, şayet İran o zaman nükleer silahlara sahip olsaydı, rejime ve ülkeye yönelik o çok ciddî var oluşsal tehdit altında, Tahran, topraklarını ve rejimini savunmak için rahatlıkla bir nükleer silah kullanabilirdi. Diğer taraftan, bazı nükleer stratejistler işin içinde iki nükleer devlet olunca savaşın daha tehlikeli –hatta belki de düşünülemez– hale geleceğini ileri sürmektedirler. Bir başka deyişle, Saddam nükleer bir İran'a karşı zaten en başta o savaşı başlatamazdı.

Benim kanaatimce, Türkiye'nin de eninde sonunda bir nükleer silah geliştirme kabiliyeti eşiğine doğru yol alma ihtimali yüksektir –ille de İran'a tepki olarak değil ama– İran Şahı'nın 40 yıl önceki ruh halinin aynısıyla –Türkiye'nin dünyadaki konumu onun "nükleer güç" olmasını gerektirdiği için. Böylesi bir Türk başarımı büyük ihtimalle Arap dünyasında halk düzeyinde popüler destek bulacaktır. Arap halkının gözünde, İsrail'e karşı bölgesel nükleer güç dengesi İran'a karşı denge kadar önemlidir –yine en başta sembolizm ve Müslüman jeopolitik prestijin unsurları nedeniyle.

O halde asıl mesele, *bölge için*, bir İran nükleer silahı en başta gözardı edilemeyecek bir siyasî öneme sahiptir. İran toprağına saldıracak veya ona gözdağı vermek isteyecek dış güçler için askerî içerimleri çok

daha yüksektir. Her ne kadar bazı Körfez ülkeleri, özellikle de Suudî Arabistan, İran rejiminin kibirinin kırılmasından çok hazzetse de, İran'a yönelik bir Amerikan veya İsrail saldırısının infilâk ettirici bölgesel sonuçlarından da fena halde çekindiğine dair kayda değer işaretler vardır. Bilirler ki, böyle bir saldırının İran İslam Cumhuriyeti rejimini ortadan kaldırma ihtimali pek yoktur. Ardından gelecek bir hükûmet –mesela Tahran'da bir milliyetçi askerî rejim gibi– Arap Körfez devletlerine daha cömertçe teslim olacak değildir, özellikle de eğer Araplar İran'a karşı bir Amerikan/İsrail saldırısının teşvikinde gizlice işbirliği içinde olmuşlarsa. Arap Körfez rejimlerinin ana umudu, İran'ı kendi rejimlerine karşı cesur bir siyasî ve söylemsel duruştan caydırmak üzere, ABD ile yakın ilişki içinde olmaktır; ABD'nin açıkça kendilerine desteğe hazır ve istekli olmasını arzu etmektedirler. Suudî Arabistan dahil hiçbiri, İran'la bir askerî çatışma sözkonusu olduğunda kendisini gerçekten savunabileceğine inanmamaktadır –muhtemelen böyle bir durumun ihtimal dahilinde olduğuna da inanmıyorlardır.

Sonuç olarak, Körfez'deki nükleer meseleler –bir tehdit olarak Şiîlikten ya da nükleer müzakerelerin askerî yönlerinden ziyade– bölgede İran'ın konumunun potansiyel olarak güçlendirilmesi ve prestijle alakalıdır. Körfez Arap devletleri haklı olarak İran'dan korktuklarından çok daha fazla Saddam Hüseyin'in Sünnî rejiminden korkuyorlardı. Esasen, şayet İran Sünnî olsaydı da jeostratejik durum pek farklı olmazdı, sadece mezhepsel sloganlar bu takdirde İran'a karşı kullanılamazdı.

KÖRFEZ'DEKİ ŞİÎ AZINLIKLAR (VE ÇOĞUNLUKLAR)

ABD Irak'ta Saddam Hüseyin'i devirinceye kadar, İran Orta Doğu'daki tek Şiî ülke durumundaydı. (Irak'ta Şia açıkça çoğunluğu teşkil ediyordu ama Saddam'ın Sünnî rejimi tarafından dışlanmış ve bastırılmıştı.) Bu arada Körfez rejimleri kendi Şiî azınlıklarından (ortalama yüzde 10-15 kadar) çekinmeye devam etmektedirler. Hepsinden kırılgan olanı Bahreyn'dir çünkü orada Şia –sallantılı, esnek olmayan ve beceriksiz– bir Sünnî *azınlık* rejimi altında, ciddî bir çoğunluk –nüfusun üçte ikisi kadar– teşkil etmektedir. Neredeyse yirmi yıldır Bahreyn sürekli olarak –ayrımcılık ve baskıya son verilmesini talep eden ve nüfuslarıyla orantılı bir siyasî güç ve eşit haklar isteyen– çoğunluk Şiî nüfusun direnişine maruzdur; yıllardır süren baskı ve umursamaz tutumlar karşısında, Şia sonunda iktidardaki Halife hanedanının devrilmesi çağrısında bulunma noktasına gelmiştir. Saddam sonrası Irak'ta Sünnî-Şia güç dengesinin tersine dönmesinden sonra, Bahreynli Sünnî rejimin Şiî çoğunluk lehine devrilmesi öteki Körfez rejimleri üzerindeki liberalleştirme ve reformları devreye sokma baskılarını büyük oranda artırabilir. Oradaki

yüksek gerilimler ve kargaşa dikkate alındığında, Bahreyn muhtemelen düşecek ilk Körfez otokrasisi olacaktır. Suudî Arabistan da, öfkeli bir Şiî azınlıkla (nüfusun yüzde 15'i civarı) yüzyüze olup, rejimin baskısı gerilimleri ve istikrarsızlığı artırmaktan başka işe yaramamıştır.

1979 İran Devrimi bütün Körfez Şiîlerini kendilerine karşı yapılan ayrımcılığı protesto etmenin yanısıra, siyasî değişim ve daha fazla siyasî haklar talebinde bulunma konusunda cesaretlendirmiştir. 2003'te Saddam'ın düşmesini müteakiben Irak'ta ilk Şiî hükûmetin kurulmasından sonra, Riyad –kendi otoriteryen ve Şiî-karşıtı düzenine yönelik demokratik meydan okumayla ilgilenmek yerine– derhal bölgede baş-gösteren bir "Şiî tehdidi" heyülasına sarılmıştır. Riyad'ın 2011 itibariyle Şam'daki Esed rejimini devirme kararlılığı doğrudan doğruya İran'dan ve onun Şam'a desteğinden gelen "tehdit"le ilgiliydi. Olayların bu şekildeki gelişiminin en çirkin kısmı ise, Riyad'ın aşırı mezhepsel duyguları kaşıyıp Sünnî-Şiî mücadelesini körükleyerek çatışmayı daha önce görülmemiş seviyelere yükseltip bütün bölgeye yayma tercihiydi. Riyad, gerek Şia ve gerekse Sünnîlerden gelen siyasî reform ve demokratik kurumların tesisi çağrıları dahil, içerde karşı karşıya kaldığı meydan okumaların çoğunu "mezhepsel" diye damgalamayı seçmiştir. Daha kötüsü, mezhepsel antipatilerin bu şekilde azdırılması, Krallık'ın düşmanlarına karşı cihatçı aşırılık ve hoşgörüsüz Vahhabî görüşlere serbest alan açmaktadır.

Riyad'ın Suriye'de Esed'e karşı silahlı isyana verdiği destek, en başta Şiîlik ve İran'a karşı bir mücadele olarak görülmüştür, bizzat Suriye tarafından öyle algılanmasa da. Suudî iddialarının sonucu olarak, Sünnî cihatçılar Suriye'deki silahlı mücadelenin en başta gelen kazançlıları olmuşlardı. Riyad aynı zamanda Ürdün ve tuhaf bir şekilde, Fas'ı da, Şiî-karşıtı, anti-İrancı bu Haçlı Seferi listesine eklemek istiyordu –ki hiç Şiî nüfusu olmayan iki devlettir bunlar. Riyad bu arada, [Washington'ın] sıkı anti-İrancı politikalarına oynayarak, yağcılık yaparcasına, krallığın Washington'ın gözüne girmesini sağlamaya çalışıyordu. Ancak krallık bu taktiklerle, bölgede mezhepsel ihritasları ve cihatçı şiddeti yoğunlaştırmak suretiyle, ateşle oynamaktadır. Kampanya Körfez rejimlerinin Şiî nüfuslarına –ya da her bir reformcu gruba– demokratik taviz vermeme yönündeki iradelerini de tahkim etmektedir. Suudî tanımına göre Şiî'lerin demokratikleşme talepleri ve eşit siyasî ve sosyal haklara kavuşma çabaları yıkıcılık olup, "İran'ın burnunu sokması"nın sonucudur.

Elbette Şiî karşıtı önyargılar Arap dünyasının çoğunda mevcuttur. Fakat bunlar daha çok Şiîlerin Sünnîlerle yan yana yaşadığı bölgelerde görülür; Sünnî önyargı "o insanlar"a yöneltilmektedir –hattın öbür tarafında yaşayan topluluk yani, adı veya lakâbı ne olursa olsun, daha faz-

la hak iddiasında bulunanlar. Amerikan güneyindeki beyaz vatandaşlar akla geliyor; onlar da siyahların reform ve sosyal adalet taleplerini "küstahlık" ve egemen beyaz statükoya tehdit olarak görüyordu. Yerel Şiî toplulukların mevcut olmadığı yerde pek ciddî bir anti-İrancı hissiyat yok. Riyad etnik ve dinî yaftalamayı temel bir iç ve dış politika aracı yapmak veya onunla oynamak istiyor. Bundan dolayı, Batılı analistlerce bütün bunların bir tür kalıcı ve uzlaşılması imkansız "mezhepsel bölünme" olarak algılanması bir yanılgı olacaktır.

Suudîlerin Körfez monarşilerine payanda olma mücadelesi bölgenin her bir köşesinde İran'ın siyasî nüfuzu ve ideolojisini zayıflatma çabasına dönüşmüştür. Şia'nın Mısır nüfusunun yüzde 1'den daha azını teşkil etmesine rağmen, Mısır bir süredir kilit bir savaş alanı durumundadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, Müslüman Kardeşler ilk önceleri 1979'da İran Devrimi'nin İslamî karakterine karşı pozitif bir tutum almış, Tahran'ın modern bir İslamcı cumhuriyet kurma çabasını memnuniyetle karşılamış, Tahran'ın Filistin davasına ve Sünnî direniş hareketi Hamas'a yönelik güçlü yeni desteğini ve Batılı müdahaleci politikalara karşı sözünü sakınmayan duruşunu alkışlamıştır. İran 1981'de (İhvan'dan olmayan) Sünnî cihatçı teröristler tarafından Mısır devlet başkanı Enver Sedat'a yönelik sûikastı övmüştür; Sedat büyük ölçüde *gerek* Arap milliyetçiler *ve gerekse* İslamcılar tarafından, Mısır ile İsrail arasındaki Camp David Barış Antlaşması'nı imzalamakla ABD ve İsrail'e satılmış olarak algılanır –özü itibariyle İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'yi işgaline karşı çıkmada Mısır'ı ön saflardan uzaklaştıran ve Arap dünyasını bölen anlaşmadır bu.

Mısır devlet başkanı Mübarek, bir ABD bağımlısı olarak, İran'la ilişkilerini soğuk tutmuş, hatta İran gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçişini bile engellemiştir. Kendisinin düşüşü ve Kahire'de 2012'de İhvan liderliğinde bir rejimin yükselişiyle bu durum değişmiştir. Yeni Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi 2012'de Tahran'ı ziyaret etmiş, Tahran'da bir bağlantısızlar toplantısına katılmıştı; bu sembolizm önemliydi ve Washington tarafından eleştirilmişti. Mısır turizm bakanı çok ihtiyaç duyulan İran turizmini Mısır'a çekmeye teşvik için 2013'te Tahran'a gitmiş fakat Mısırlı Selefîler –tanımı gereği hepsi de Şia karşıtı– turizm yoluyla bile olsa, İran'la kurulacak herhangi bir ilişkinin Sünnî kültürün yozlaşmasına sebep olacağına dair endişelerini dile getirmişlerdir. Mısırlı liberaller İran'la kurulacak ilişkilerin sadece Mısır'daki dinî güçleri tahkim etmeye yarayacağından korkuyordu. Mısır eski Anayasası Şiî İslamını meşru bir yasama kaynağı olarak bile kabul etmiyordu. Suudîler Mursi'nin İran'la irtibatını keskin biçimde sınırlandırmak için para vermeyi deniyorlardı.[5]

Mısır'ın kuvvetli bir anti-Şiî tutum benimseme çabaları garipti; zira Mısır tarihi ve İslam tarihinin şanlı ve şerefli sayfalarından biri, 10'uncu yüzyıldan başlayarak Arap dünyasının büyük bölümüne 250 yıl hakim olan İsmailî (Şiî) Fatımî İmparatorluğu idi. Bugün başkent Kahire'de bulunan el-Ezher Camii ve öteki birçok bina ve kültürel yapılar dahil İslam mimarîsinin görkemli eserlerinin bazıları Fatımîlerin eseridir. Esasen, Sünnî İslamın kilit bir merkezi olan el-Ezher Üniversitesi, 1.000 yılı aşkın bir süre önce Fatimîler tarafından kurulmuştur. 1958'de el-Ezher Şeyhi, İran Şiî teoloji okulunun da İslam açısından meşru olduğuna dair bir *fetva* yayımlamıştır. O dönemde ayrıca bir de İslamî Teoloji Okullarının [İslam Mezheplerinin] Yakınlaştırılması Konseyi kurulması için çalışmıştır. 1988'de bu defa Tahran, İslamî Okulların Yakınlaştırılması Dünya Meclisi'ni kurmuştur. Böylece mezhepçiliğin kaba istismarı çok daha yakın zamanlara kadar bu kadar alenice yapılmamıştır.[6] Esasen, Mısırlıların Şiîlikten çekinmek veya nefret etmek için pek bir nedeni yoktur. Mısır halkı üzerinde 2012'de yapılan bir Gallup kamuoyu araştırması halkın yüzde 56'sının ABD ile yakın ilişkileri kötü bir şey olarak gördüğüne, buna karşılık yüzde 41'inin İran'la ilişkilerin Mısır için iyi olacağına inandığına, yüzde 60'ının da Türkiye ile ilişkilere olumlu baktığına işaret etmektedir.[7]

Demografik terimler açısından, Arap dünyasındaki en fazla Şiî yoğunluğuna sahip bölge Körfez olup, bu olgu [buradaki] yüksek dereceli mezhepsel hissiyatı açıklamaya yardım eder. Tarihsel olarak Körfez Şiası en eski şehirli ve tüccar Şiî topluluklarından birini temsil etmekte olup, Arap çölü dışındaki esas itibariyle Sünnî Bedevî göçmen kabileleri tarafından sadece son birkaç asırda zaptedilmişlerdir. Riyad'ın resmî Vahhabî ideolojisi elbette, herhangi bir demografik ya da siyasî tehditten ayrı olarak, ideolojik düzlemde keskin şekilde anti-Şiîdir. Şu anda Suudî Arabistan'ın gayri resmî hamiliği altında bulunan Bahreyn'de, herkesin görebileceği bir duvar yazısı diyor ki: nüfusun üçte ikisini oluşturan Şia çoğunluğu el-Halife rejimi yerinden edilir edilmez veya ülke demokratik yönetişimi kabul eder etmez, siyasî kontrolü ele alacaktır. Bu durum Riyad'ı korkutmaktadır; zira Bahreynli Şia, Doğu Suudî Arabistan bölgesinin büyük çoğunlukla Şiî el-Hasa bölgesiyle yakın aile ve kabile bağlarını muhafaza etmektedir; (suyun hemen karşısında yer alan bölge aynı zamanda önemli bir petrol üretim bölgesidir). Bu Suudî Şiası da, yüzlerce yıldır Vahhabî güçlerin elinden gördüğü baskı ve ikinci sınıf vatandaş muamelesine öfkelidir. Kültürleri ve dinî özgürlükleri bastırılmış olup, Şiî inançları devletin ders kitaplarında mürted olarak aşağılanmaktadır. O halde, sözkonusu Şiî azınlıkların dış koruma için sadece İran'a yönelmiş olmaları hiç de sürpriz değildir. İran'ın tepki-

si ise genel olarak söylem düzeyinde kalmış, kayıtsızlığın ötesine pek geçmemiştir.

TÜRKİYE VE İRAN: RAKİP Mİ, YOKSA HIZ BELİRLEYİCİ Mİ?

Türkiye ve İran, Mısır'ın yanısıra, Orta Doğu'nun tarihsel olarak en derinlere kök salmış iki devletidir. Türk ve Fars kültürel kimlikleri görece net ve oturmuştur. Sınırları istikrarlı ve uzun ömürlü olarak algılanır. Sözkonusu sağlam ve önemli Arap-olmayan kültürün her ikisi de, "tek başına" duran birer kültürdür; Arap devletlerinin aksine yanıbaşlarında çok yakın doğal etnik müttefikleri yoktur.

Arap Baharı'ndan sonraki bölgesel değişim hesaplarında İran nereye tekabül etmektedir, ayrıca bunun Türkiye'nin bölgede yükselen rolüyle ilgisi nedir? *İran, eninde sonunda Orta Doğu'da Türkiye için kesinlikle en önemli ülke olabilir.* Türkiye'den sonra, İran tartışmasız şekilde –zamanla zayıflaması değil, güçlenmesi mukadder– ikinci bölgesel büyük güçtür. Türkiye ile birlikte İran bölgede öteki her devletten daha büyük etkiye sahip olacaktır. Diğer potansiyel rakipler debelenmekteler: Mısır yeni bir askerî rejim altında siyasî karmaşa ortasında kendini bulmaya çabalamakta olup, bir bölgesel liderlik rolü oynamaya hazır değildir. Suudî Arabistan ise bölgesel monarşileri kendi halklarından gelen isyanlara karşı payandalamak için savunmacı girişimlere bayraktarlık yapmakla meşgûl olup gelecek vizyonundan yoksundur. Oysa Türklerin İran'la ilişkileri bölgenin geri kalanı için çok ciddî bir önem ve etkiye sahiptir. Acaba [bu ilişki] nasıl gelişecektir? Türkiye'nin İran'la ilişkileri önemli karşılıklı meseleler, özellikle büyük çaplı enerji anlaşmalarının yanısıra, çetrefilli ortak üçüncü tarafları ilgilendiren meseleleri de içermektedir; Kürtlerle, Irak, Suriye ve bölgedeki mezhep çatışmalarıyla ilgilenmek gibi. Washington İran'la ilişkilerini yoluna koyamadığı sürece, İran Ankara'nın Washington'la ilişkilerinin önünde kilit bir ayak bağı anlamına gelmektedir.

Güç sarkacının zaman içinde büyük salınımlarının damgasını vurduğu bir bölgede, Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler aslında yüzlerce yıldır çarpıcı derecede istikrarını korumuştur. Böyle kalması da muhtemeldir, bu ilişkiyi koparmak için birçok yönden gelen baskılara rağmen, özellikle de ABD'den. Aynı zamanda, Türkiye ve İran'ın hiçbir zaman birbirine karşı gerçek anlamda samimî olmaması da mukadder görünmektedir. Aralarında aşikar bir düşmanlık nasıl sözkonusu değilse, gerçek bir ittifak da öyle. Birbirlerini bu anlamda çok uzun zamandır fazlasıyla iyi tanımaktadırlar. Tarihsel ve kültürel nedenlerle, İran'ın genelde dünyaya bakışı kuşkulu ve asabidir; kültürel olarak Türkler ve Araplara küçümseyerek bakar –her ne kadar 20. Yüzyıl'da bölgede Türkiye'nin öncü ro-

lünü tanımak zorunda kalmışsa da. İran'ın 30 yıllık Batı'dan izolasyonu bu güdüleri sadece daha da yoğunlaştırmıştır.

Bu her zaman böyle değildi. Her ikisinin tarihsel deneyiminde Farsları Türklerden ayırmak zordur. İki halk derin bir şekilde beraber dokunmuş bir geçmişi paylaşır. Türkler, çeşitli kabileler ve klanlar halinde Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru M.S. 800 civarında başlayan ve yüzyıllar süren büyük göçleri sırasında –göçebe Türkî gruplar Batı'ya doğru hareket ederken durup uzun süre kaldıkça ve Farsî-Türkî siyasî, toplumsal ve kültürel düzeninin parçası haline geldikçe– kendilerini Fars kültür dünyasıyla derin şekilde iç içe bulmuşlardır. Türkler çoğu kez birçok Farsî hükümdarın askerî olmuş ve uzun dönemler boyunca İran İmparatorluğu'nun idaresinde ciddî bir rol oynamışlardır. Fars tarihinin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiş olan Türkî halklar, modern İran devletinin de hayli önemli bir parçasını oluşturmaktadır –özellikle de Türkî Azeriler. Türklerin çoğu farkında olmasa da çok sayıda Farsça kelime hâlâ günlük Türkçe konuşmaları süslemektedir. Türkiye'nin (ve de Batı'nın) çok sevdiği şair, [Mevlana Celaleddin-i] Rumî, İran'dan göç ettikten sonra, hayatının büyük bölümünde Türkiye'de yaşamıştır, her ne kadar Sufî mistik şiirlerinin büyük bölümünü Farsça kaleme almışsa da.

Batı'da pek iyi bilinmeyen bir olgu da –bugün Şiîliğin nihaî sembolü olan– İran'ın aslında İslam tarihinin büyük bölümünde Sünnî bir devlet olduğudur. 1500 kadar geç zamanlardadır ki, Sünnî İran'ı ele geçiren, Türkî nüfuz altındaki İran Safevî Hanedanı Şiîliği benimsemiş, eski Sünnî inancı bir kenara atmış ve İran halkını yavaş yavaş Şiîliğe döndürmüştür. Sözkonusu yeni Şiî devlet daha sonra Şiîliğin düşmanı olarak gördükleri –Sünnî İslamın merkezi– Osmanlılar'a meydan okumaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak, Orta Doğu, yaklaşık 1500-1800 arasında, İran'ın Şiî Safevî İmparatorluğu ile Sünnî Osmanlı İmparatorluğu arasında tarihin büyük Soğuk –zaman zaman da sıcak– Savaşlarından birine tanıklık etmiştir. Koyu ideolojik sövgü ve kınamaların damgasını vurduğu bu mücadeleye, Doğu Anadolu ve Mezopotamya'daki oynak sınırları boyunca gerçekleşen birçok hudut çatışması eşlik etmiştir. İran kimliğinin Şiîlikle yeni ve kalıcı olarak özdeşleştiği dönem işte bu dönemdir.

Fakat ideolojik ağız kavgalarına ve devam eden güvensizliğe rağmen, 17. Yüzyıl'dan itibaren çekişme halindeki bu iki devlet arasındaki sınır savaşları son bulmuştu. Sürtüşmeler bir daha asla sınır çatışmasına dönüşmemiştir. Bunun yerine iki devlet arası ilişkiler ihtiyatlı bir bir aradalık ve gönülsüz saygı ile karakterize edilir hale gelmiştir. Sonuç olarak, iki ülke yüzlerce yıldır süren gerçek barışın tadını çıkarmıştır. ABD-Sovyet Soğuk Savaşı sırasında sık sık kendilerini karşı kamplarda

bulmuş olan Türkler ve Arapların aksine, Türkler ve İranlılar aynı taraftaydı; her ikisi de yüzyıllarca kurbanı oldukları Rus bölgesel yayılmacılığına karşı büyük güvensizlik besliyordu.

İran'ın 20. Yüzyıl'daki reformcu şahları –Rıza Pehlevi ve Muhammed Rıza Pehlevi– İran'a tepeden-inme reformlar getirirken çok daha az beceriyle de olsa Kemalist reform programlarını model almışlardı. Belki de iki ülke arasında modern zamanlardaki en büyük ideolojik gerilim, 1979'da Tahran'da modern Müslüman tarihinde ilk yarı-demokratik İslamcı rejimini iktidara getiren İran İslam Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Tahran'ın mollaları Kemalist devrimin laikçi politikalarını İslam-karşıtı olarak karalamaya ve Ankara'yı Batı emperyalizmine yaltaklanmakla suçlamaya başlamışlardır. Ancak bu tür ideolojik gerilimler aradaki ilişkileri pratikte pek etkilememiştir; dolayısıyla her iki tarafın görüş ve eylemlerine pragmatizm damga vurmuştur. Türkiye'nin İslamcıları genel olarak İran'a düşmanlık beslememiştir. Batı'nın hegemonik politikalarından duyulan ortak İslamcı kuşkular ve İslamın etkisinde değişim arzusu açıkça mezhepsel kaygıların önüne geçmiştir.

Türkiye'nin İran'la ilişkilerinde en önemli hedefi, istikrarlı bir bölgesel ortam ve İran'la olan önemli miktardaki ticaretini, özellikle de hayatî önemdeki enerji tedarikini korumaktır. 2011'deki Suriye krizine kadar AKP oldukça tutarlı biçimde, İran dahil bölge devletlerine karşı Batılı askerî müdahale ya da iktidarları devirmeye yönelik operasyonlara karşı çıkmıştır. Ankara ABD'nin Afganistan ve Irak savaşlarının, İsrail'in Lübnan işgallerinin ve Filistin topraklarına İsrail'in genişlemeci politikalarının yıkıcı ve istikrarsızlaştırıcı sonuçlarının yakinen farkındadır. Ankara aynı zamanda Sünnîleri Şia'nın karşısına çıkaran mezhepçiliğe dayalı politikalara karşı olduğunu ilan etmiştir. Davutoğlu Türkiye ve İran'ın bölgesel istikrarın "omurgasını" teşkil ettiğini belirtmiştir. Ankara bölgeye yönelik dış askerî müdahalelerin Türkiye'nin menfaatlerine –siyasî, ekonomik, mezhepsel ve etnik– her düzeyde daima zarar verdiği görüşündedir. Davutoğlu bölgesel sorunlara –tercihen uzlaşma ve diplomasiyle ulaşılmış– bölgesel çözümler çağrısı yapmıştır. Bu prensipler asgarî düzeydeki Türk menfaatleri ve hedefleri olmuştur.

O halde, Türkiye'nin İran'la ilişkilerine damgasını vuran anahtar bölgesel meseleler nelerdir?

- Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt ayrılıkçı hareketleri konusundaki ortak kaygılar (Kürt Bölgesel Ağı konusunda bkz. Bölüm 22).
- Irak'ta Arap Şiası, Arap Sünnîleri, Kürtler ve Türkmenler arasında –Türkiye'nin sınırlarında istikrarsızlaştırıcı kargaşalıklar yaratabilecek– potansiyel iç savaş konusundaki endişe; İran'ın politikaları bu

meseleleri doğrudan etkilemektedir (Şiîlik ve Irak konusunda bkz. Bölüm 20).

- Suriye'deki Esed rejiminin akıbeti ve oradaki herhangi bir müstakbel rejimin karakteri konusunda keskin bir şekilde farklılaşan perspektifler. Suriye krizine bulunacak bir çözüm Ankara'nın Tahran'la ilişkilerini büyük ölçüde rahatlatacaktır (bkz. Bölüm 21).
- İran nükleer politikaları ve Washington'ın İran'ı izole etme ve istikrarsızlaştırmada Ankara'nın desteğini alma yönündeki ciddî çabaları.
- Bölgede –Türkiye için de ciddî *iç* yansımaları olabilecek– Sünnî-Şiî mezhep çatışmasından kaçınmaya yönelik ortak arzu;
- Afganistan'da çatışmaya son verme ve Batılı güçleri dışarı çıkarmayı başarma arzusu;
- Orta Asya'da yönetilebilir bir rekabet ve Orta Asya devletlerinin gerek Rusya ve gerekse Çin egemenliğinden bağımsız olmaları yönündeki ortak arzu.

Washington onlarca yıl İran'a karşı mücadelesinde Ankara'nın desteğini almaya çalışmış ancak Türkiye ABD'den gelen faraziyeler ve politika reçetelerini büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Washington bugün hâlâ Tahran'a baskı amacıyla tasarlanmış politikalara destek konusunda Türkiye'ye baskı yapmakta fakat pek başarılı olamamaktadır. Türkiye (bazı keskin kapışmalara rağmen, özellikle Suriye konusunda) Tahran'la iyi günde de kötü günde de devam eden doğru ilişkiler kurmuştur. Ankara'ya yön veren en başta İran'dan enerji ithal etme ihtiyacı ve İran'a karşı ABD veya İsrail'den gelecek –son derece istikrarsızlaştırıcı olarak gördüğü– askerî saldırıya karşı oluşudur. İran'ı kesinlikle ciddî bir tehdit olarak görmemektedir.

Ancak Batı basını, Türkiye'nin İran'la ilişkilerine dair bir dizi farklı ve düşüncesiz hikaye anlatıp durmuştur. Beğendiğinizi alın –hiçbiri de doğru değil:

- Laik Türkiye fundamentalist İran'a karşı savaşa kilitlendi– Kemalizm mollalara karşı;
- Türkiye İslamcı İran'a karşı büyük mücadelede Batı'yı temsil ediyor;
- Aksine, Türkiye Batı-karşıtı, İsrail-karşıtı bir eksen oluşturmada Tahran'ın yanında yer aldı –yeni muhafazakar [neo-con] gözlemcilerce yayılan bir görüş;
- Sünnî Türkiye Şiî İran'la kapışmak için büyük bir Sünnî bölgesel koalisyonda Suudî Arabistan safına katıldı;
- Türkiye Orta Doğu'ya egemen olmak için İran'la büyük ve şiddetli bir rekabet içinde.

Kendi içinde çelişkili bu iddiaların hiçbiri de ciddî olarak savunulabilir şeyler olmayıp, bölgedeki bütün meseleleri dar görüşlü bir ABD ve İsrail perspektifinden görme eğilimini yansıtmaktadır.

EKONOMİ VE ENERJİ

Enerji meselelerinin dinamiğini anlamak, bugün Türkiye ile İran arasındaki sağlam karşılıklı çıkar bağlarını anlamanın anahtarıdır. Rakamlar çarpıcıdır: Türk Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) Türkiye'nin 2010 yılında petrol ithalatında yüzde 45 oranında İran'a bağımlı olduğunu, bunu yüzde 12 ile Irak'ın izlediğini rapor etmiştir.[8] Türkiye buna ilaveten yıllık doğalgaz ihtiyacının yaklaşık yüzde 30'unu İran'dan ithal etmekte olup, Türkiye'nin Rusya'dan sonraki ikinci büyük gaz kaynağı İran'dır. Türkiye İran'ın gaz sahalarının daha da gelişmesine yatırım yapmakta ve İran gazını Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya ihraç etmeyi de planlamaktadır. 2000 ile 2010 arasında Türkiye ile İran arasındaki ticaret 10 katına çıkmış olup 2014'te bir üç katına daha çıkması beklenmektedir. İki milyon kadar İranlı ziyaretçi her yıl Türkiye'ye gelmektedir.[9] Türkiye bundan dolayı sözkonusu hayatî uzun vadeli enerji altyapısını Tahran'a karşı kısa vadeli taktiksel manevralar uğruna tehlikeye atmak istememektedir. Ankara Washington'a açıktan kafa tutmayacaktır fakat politikalarının sağlam, kendi çıkarlarınca belirlenmiş ve sadece kozmetik değişikliliklere konu olduğunu açık edecektir.

Türkiye'nin İran'la ticareti, kayda değer olsa da, umulanın altındadır ve Ankara bunun artırılmasını hedeflemiştir. Halihazırda İran ithalat ihtiyacının yalnızca yüzde 5'ini Türkiye'den karşılamaktadır. Finansal, enerji ve öteki başlıca sektörlerde kapsamlı ABD yaptırımları aradaki ikili ticareti baskılayan önemli bir faktördür fakat Ankara ABD'nin yaptırım politikalarına başıyla onay verirmiş gibi yapıp ticareti yoğunlaştırma yönünde ilerlemektedir. Bu bağlar, 2014'te ABD ile İran arasındaki başlangıç müzakerelerine rağmen bir kez daha Washington'ın rahatsızlığına sebep olmaktadır.

Ticaret sadece ikili değildir. Her iki ülde de birbiri için önemli giriş noktaları durumundadır: Türkiye İran için Batı'ya açılan kapı iken, İran da Türkiye için Doğu'ya açılan kapıdır. Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'na göre, Türkiye İran ticaretinde antrepo olarak tedricen Dubai'nin yerini almaktadır. "'İran'ın en iyi firmaları dünya piyasalarına Türkiye üzerinden girmektedir' derken [bir görevli], İranlı firmaların Türkiye'ye ilgilerinin yanısıra aradaki kültürel, tarihî ve dinî bağların yüzlerce yıl geriye gittiğine dikkat çekiyor."[10] Verilen bilgiye göre, İran'da her üç işadamından biri Türkçe (veya çok yakın Azerice)

konuşmakta, bu da iş ilişkilerini büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. AKP döneminde Batı ile ticaret yapmak üzere Türkiye'de faaliyet gösteren İranlı firmaların sayısı muazzam derecede artmıştır: 2002'den önceki 50 yılda Türkiye'de sadece 319 İran firması varken; bunu izleyen dokuz yılda bu sayı 11.470'e fırlamıştır. Türk Hava Yolları beş İran şehrine doğrudan sefer düzenlemektedir –Tahran, Tebriz, İsfahan, Kirmanşah ve Meşhed– bu da iş bağlantılarını çok kolaylaştırmaktadır. Ankara daha fazla sınır kapısı açıldıkça 2014 itibariyle İran'la ticareti üçe katlayarak 30 milyar dolara çıkarmayı ummaktadır. Ankara aynı zamanda İran'ın Afganistan ve Tacikistan'la olan iyi ilişkilerinin oralarda ortak projeler yapmak için fırsatlar yarattığını düşünmektedir.[11]

TAHRAN'IN DOĞUSU

1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Rusya'nın güneyinde –altısı Müslüman, beşi Türkî, biri Farsça konuşan– sekiz yeni bağımsız devletin ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye Orta Asya ve Kafkaslara Türk nüfuzunu ihraç için yeni fırsatlar görmüştür. Aynı fırsatları İran da algılamıştır. Ne de olsa İran, –dili, mimarîsi, sanatları, yiyecek, müzik ve felsefesi bağlamında– kültürüyle Orta Asya'yı Türkiye'den çok daha uzun süre, bin yıl güçlü bir şekilde domine etmiş, özü itibariyle bir Orta Asya ülkesidir. Washington başlangıçta Orta Asya'da İran etkisine karşı seküler bir rakip olarak Türkiye'yi desteklemiştir. Sonuçta, Türkiye'nin ekonomik patlaması ve Gülen okulları sayesindedir ki, Ankara'nın 2000'li yıllarda Orta Asya'nın iktisadî hayatında sağlam bir yer edinmesi mümkün olmuştur. İran, anlaşılabilir şekilde, Hizmet okullarını kendi nüfuzuna ve vizyonuna bir rakip olarak gördüğünden, Orta Doğu'da henüz hiç Hizmet okulu olmayan birkaç ülkeden biridir. Tahran şu ana kadar onları reddetmiştir fakat Azerbaycan'da ve başka yerlerde Şiî öğrenciler "mezhepsel" sorunların olmadığı Gülen okullarına devam etmektedirler.

Başka yerlerde olduğu gibi Türkiye Orta Asya'da da İran'la informel bir rekabet içindedir fakat bu bir sıfır-toplam [oyunu] değildir, her iki ülke de işbirliği alanları görmektedir. Yukarıda not ettiğimiz gibi, Türkiye'nin Orta Asya'ya karadan geçişini kolaylaştırmak için İran'a ihtiyacı vardır. Her iki ülkenin –İran'ın Batı'ya geçiş için doğal güzergah olduğu– Orta Asya ve Hazar enerjisinde ortak bir çıkarı bulunmaktadır. Orta Asyalı ve küçük Kafkas devletlerinin tamamen Rus veya Çin egemenliği altına girmelerini önlemek her ikisinin de ortak jeopolitik çıkarınadır –Çin'in nüfuzu büyümekteyse de. İran aynı zamanda Türkiye'nin de uzun süreli bağları ve çıkarlarının olduğu Afganistan ve Pakistan gibi sorunlu bölgelerde doğal bir oyuncudur. Gerek Türkiye gerek İran, istikrarlı bir

Afganistan arzusunda olup, ABD/NATO kuvvetleri ayrıldıktan sonra ortaya çıkacak kaçınılmaz iktidar kavgasını müteakip ülkenin gelişmesi konusunda yardım edebilecek bir konumdadır.

Sonunda, İran'da Türkiye'yi Tahran'ın çıkarlarını tehdit eden bir rakip olarak gören bazı şahinler varsa da, her iki ülkedeki anaakım müesseseler pragmatiktir ve bölgede rekabetten çok ortak çıkarları olduğuna inanmaktadır.

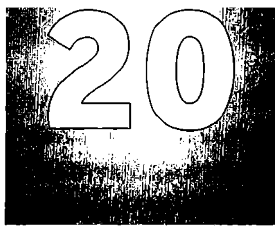
İRAN'A KARŞI TÜRK "MODELİ"

Gerek Türkiye ve gerekse İran, Arap Baharı olaylarını memnuniyetle karşılamıştır. Her ikisi de bölgenin popüler olmayan otoriteryen rejimlerden uzaklaşma yönünde değişim ve harekete hazır olduğuna inanıyordu. Her biri kendisinin bundan fayda sağlayacağını düşünüyordu. İran Orta Doğu halklarının gözündeki "Batı'ya karşı ayağa kalkma" azminden ve devrimci imajından fayda görmüştü. Ancak Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanlığı altında İran'ın demokratik ve İslamî imajı zarar görmüştü. Tahran'da şimdiki daha ılımlı yeni cumhurbaşkanı ve İran'ın Batı'ya açılımıyla artık imajının daha iyi olacağı kesin. Ankara bölgede hâlâ kalkınma, demokrasi ve İslamî dış politikalar konusunda İran'dan daha itibarlı biçimde konuşabilir durumdadır. Araplar için taklit edilecek bir model tercihi sözkonusu olduğunda, Türkiye İran'ın önerebileceğinden çok daha fazlasını önerebilir, İslamî bir bağlam içinde bile. Dolayısıyla Orta Doğu'daki genel halk nezdinde Türkiye'nin büyüyen rolü karşısında, İran'ın cazibesi gözle görülür biçimde azalmıştır. Türkiye, Orta Doğu'da yaşayabilir ve sorumlu demokratik model olarak, gerek otokrasiye ve gerekse şahin İsrail politikalarına meydan okuyucu olarak esas itibariyle İran'ın yerini almıştır. Arap dünyasında bile Türk ve İran çıkarları tam olarak sıfır-toplamlı [oyun] değildir –birinin kazancı otomatik olarak diğerinin kaybı anlamına gelmez. Orta Doğu'da sürekli olarak Batılı gücü ve müdahalesini azaltmak isteyen İslam Cumhuriyeti, artık görmektedir ki Arap Baharı, yön değiştirirken bile, sonunda genel olarak ABD gücü ve pozisyonuna faydalı olmayacak güçler yaratmaktadır. Türkiye'nin izlediği Washington'dan daha bağımsız politika bile, İran'ın bölgede ABD nüfuzunu azaltmaya dönük uzun vadeli hedefine hizmet etmiştir. İran hâlâ bölgesel gelişmelerin esas itibariyle doğru yönde ilerlediğini, bunun –Suriye dışında– İran için net kazanç anlamına geldiğini düşünmektedir. Her ne kadar süreç dağınık ve nihayete ermekten uzak olsa da, Orta Doğu'nun şu anda yüzyıllardır olduğundan daha fazla bölgesel özerkliğe sahip olduğu ileri sürülebilir. İran bu gelişmelerde tatmin gerekçesi bulmaktadır fakat olayların

bölgede İran'ın gücüne apaçık katkı yapmamış olmasından rahatsızdır (Irak'taki çarpıcı istisna dışında). Daha kötüsü, Suudî Arabistan İran'a karşı mezhep savaşı ilan etmiştir. Ancak Riyad'ın bölgeyi Şiî/İran tehdidine karşı savunmaya çalıştığı iddiası giderek itibarını yitirecektir.

Orta Doğu devletleri Batılı hegemonyaya karşı daha bağımsız hale geldikçe, İran'ın meydan okuyan sembol konumu ironik bir şekilde geçerliliğini ve cazibesini yitirecektir. Filistin Sorunu'na adil bir çözüm İran'ın elinden bir kartı daha alacaktır. Her ne kadar Türkiye kasıtlı olarak İran'ın nüfuzunu azaltmak için çalışmamışsa –ve hatta mümkün olduğu ölçüde yakın işbirliğinde ısrar etse– bile, olayların gelişimi Tahran aleyhine Ankara'yı kazançlı çıkarmıştır. Bölgesel bir aktör olarak İran'ın kayda değer bir söz hakkına sahip olacağı koşullar tasavvur etmek zordur. Fakat şöyle bir durum akıldan ırak tutulamaz: şayet küçük Körfez devletleri Irak veya Suudî Arabistan'dan yeni ve hayli agresif bir tutuma maruz kalacak olursa, İran ironik bir şekilde bu tür bir tehdide karşı ciddî bir dengeleyici rol oyayabilir. Saddam Hüseyin yönetimi altında Irak Kuveyt'i ilhak ederek, sonu felaketle bitecek şekilde şansını denemiştir. Daha muhtemeldir ki, Riyad'da yeni bir devrimci rejimin bizzat kendisi bir gün, olası bir Vahhabî "Kaçınılmaz Kader" yayılmacılığıyla, küçük Körfez Şeyhliklerinin bağımsız var oluşlarını tehdit edebilir. Bu şartlar altında İran ve/veya Irak gayet mâkul olarak, böylesi bir yayılmacı (Suudî) Arabistan'ı kontrol altında tutmaya hizmet edebilir.

Şayet Batı, Ankara ile Tahran arasında ciddî bir stratejik bölünme umuyorsa, muhtemelen daha uzun bir zaman beklemek zorunda kalacaktır. Ne Ankara ister bunu ne Tahran; ne de ihtiyaçları vardır buna, her ikisi de farkındadır bunun. İran ile Batı arasında gelecek vaat eden yeni ilişkiler, geçmişin donmuş ve fosilleşmiş ilişkilerinden farklı, taze jeopolitik hizalanışlar için birçok yeni kombinasyonlara kapı aralamaktadır.

ŞİÎLİĞİN MEYDAN OKUMASI

Irak Dengeyi Değiştiriyor

Şayet bugün dünyanın önde gelen Şiî devleti İran ise de, Irak da güçlü bir kültürel rakiptir. Aslında, tarihsel olarak Irak Şiîlik için İran'dan daha önemlidir: bin yılı aşkın bir süre Irak Şiî entellektüel düşüncesinin ana kaynağıydı. Şiîliğin dünyadaki en meşhur dinî eğitim merkezi (*havza*) Irak'ın ortasında bulunan Necef'tir, Şiî türbelerinin en önemlisi –bizzat Ali'nin türbesi– oradadır. Şeklî olarak, tabiî Irak kendisini bir Şiî devlet olarak ilan etmez, etmeyecektir; nüfusun üçte ikisini temsil eden Irak Şiası, geri kalan üçte birlik Sünnî nüfusla ülkeyi paylaşmaktadır.

400 yıl Irak –ya da Mezopotamya– Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir parçası olmuştu. Fakat Osmanlılar için de sıkıntılı bir bölge olarak bilinirdi. *Yanlış hesap Bağdat'tan döner* Osmanlı bürokratları tarafından iyi bilinen bir tabirdir. Gerçekten de, Bağdat'taki Osmanlı valilerinin çoğunlukla sık sık değiştirilmesi de, burayı yönetmenin zorluğunu ortaya koymaktaydı: Mezopotamya bin yıl boyunca İran'la rekabet edilen bölgeydi. Nüfusunun büyük bir bölümü Şiî (dolayısıyla Osmanlılar'a karşı antipatik) idi, Kürtler dağlık bölgelerde izole vaziyette ve otoriteler tarafından kendi başlarına bırakılma arzusundaydılar; bölge Osmanlı idaresinin yetersizliklerinden duyulan örtük Arap rahatsızlığının yatağı durumundaydı. 1500'lerde İran'ın yeni Safevî idarecileri Sünnîliği feshedip Şiîliği benimsemişler ancak İran, özellikle Kerbela ve Necef olmak üzere, en kutsal Şiî kentlerinin Osmanlı Irakı'nda yer aldığı gerçeğini değiştirememiştir. Irak'taki yerel idaresinde Osmanlılar Sünnî cemaatten yana olmuşlar, Şia anaakım toplumun dışında kalmış, bu da onlarda bir memnuniyetsizlik hissiyatı yaratmıştır. Ardından İngiliz emperyalistleri ülkeyi ele geçirdikleri zaman Sünnî hakimiyetini sürdürmeye karar

vermişlerdir, bu politika da sonunda Irak'ın Baas Partisi yöneticileri ve Saddam Hüseyin tarafından tevarüs edilmiştir. Yüzyıllar sürmüş kendi siyasî izolasyonlarının canlı ve kızgın hatırasını hâlâ muhafaza etmekte olan Irak'ın bugünkü yeni Şiî yöneticileri bunun tekrar olmamasında kararlıdırlar.

2003'teki ABD işgali ve Saddam Hüseyin'in düşmesinin ardından Sünnîlerden Şiîlere bu güç transferi Sünnî Körfez'in, özellikle de Suudî Arabistan ve Bahreyn'in kalbine bir korku düşürmüştür. Bölgesel mezhepsel siyaset açısından Irak, Sünnî sütundan çıkıp Şiî sütuna dahil olmuş, böylece Irak iç iktidar dengesine yeniden ayar verilmiş, Körfez boyunca kenarda kalmış Şiî topluluklara cesaret aşılanmıştır. Bölgeye yönelik yeni Şiî "tehdidi"nin anahtar bir unsurunu teşkil etmesi münasebetiyle, hikayenin bu Irak veçhesine bir göz atalım.

IRAK KİMLİĞİ SORUNU

Şayet "komünal kimlik" çatışmanın merkezinde yer alıyorsa, "ulusal kimlik" de dünyanın çoğu devletini meşgûl eden bir sorundur. Kendi-algısı, bir devletin dünyanın geri kalanıyla olan "doğal" bağlantıları ile ilgilidir; bu öz-algısı devletin doğası ve niteliğinin yanısıra, kendisini nereye doğru gidiyor gördüğüyle ilgili de çok şey ortaya koyar. Biz bu olguyu özellikle sınırların emperyal güçlerin menfaatine göre yeniden çizildiği Orta Doğu'da kuvvetli bir şekilde gözlemliyoruz. Yeni devletler esasen, şimdi artık kim olduklarına, çıkarları ve doğal müttefiklerinin nerede olduğuna ve hangi ortak hedeflerinin var olabileceğine karar vermek zorundaydılar. Acaba Irak o klasik medeniyetin merkezinde bir "Mezopotamya devleti" miydi? Yoksa, nasıl yorumlanırsa artık, sade bir "Irak" devleti mi? Kimliğinin acaba ne kadarı Müslüman bir devlet olmakla sarmalanmış oluyordu? Veya bir Arap devleti ya da bir Sünnî veya Şiî devleti olmakla? Belki bir Arap milliyetçisi devlet, hatta bir solcu devlet (Irak komünist partisinin ülkede büyük güce sahip olduğu bir dönemde). Yoksa karakteri (Saddam yönetimi altında) Baasçı bir devlet olarak mı belirlenmişti? Olaylar ve koşullarla ve de liderlik tercihleriyle uyumlu olarak, devletler zamanla kimliklerinin unsurlarını değiştirebilirler. Yansıtılan kimlikte kamuoyunun her zaman belirleyici bir söz hakkı yoktur. Ve kaçınılmaz bir şekilde, seçilen kimliğin niteliği dahilî sahnede bazılarını güçlendirirken, başkalarını zayıflatır.

Ancak geçmiş yarım yüzyılda Irak'ın "Arap kimliği" baskın kimlik olmuştur. Fakat bu bile görece yeni bir kültürel gelişme olup, Irak'ın 20. Yüzyıl'da Arap milliyetçiliğinin birçok kilit merkezinden biri haline gelmesiyle başlamıştır. "Arap milliyetçiliği" fikri de ayrıca netleştirilmeye muhtaçtır. Sadece anadili Arapça olanları mı kapsar –dolayısıyla ulusal

projeye, mesela Araplaşmış Kürtlerin katılımını dışlar mı? Ya dinden ne haber? Arap milliyetçiliğinin tarihi, Suriye ve başka yerlerde Arap milliyetçiliği fikrinin evriminde hayatî rol oynayan Hıristiyan Arap şahsiyetler de içermektedir. Fakat Arap milliyetçiliği her zaman *gayri resmî olarak* "Müslüman kültür"e mensubiyeti ima etmiştir; esasen, birçok Arap Hıristiyan kendisinin geniş bir "Müslüman kültür"ün parçası olduğunu teslim edecektir, Orta Doğu'nun Hıristiyan mukimleri olsalar bile. Fakat şartlar değişmektedir; bugün Arap Hıristiyanlar kendilerinin Arap milliyetçi projesine pek de uygun düşmediğini düşünmektedirler, özellikle de bölge tahmin edilebilir şekilde toleransın kaybolduğu bir çatışma alanına döndükçe. Irak'taki Müslüman kültür de, neredeyse değişmez şekilde, Sünnî bir çeşniye sahip olmuştur, özü itibariyle –Şia'nın her zaman bir parçası olmadığı– Sünnî bir projeye katılım algısı. (Orta Doğu'da, özellikle de Irak'ta komünist partilerin cazibesinin bir sebebi de, mensuplarının Hıristiyan mı, Müslüman mı, Yahudi mi, Sünnî mi, yoksa Şiî mi olduğuyla ilgilenmemeleridir; komünist partiler her yerde azınlıkları daima cezbederler.) Bugünün Orta Doğusu'nda da, özellikle sömürge yönetiminin sona ermesinden beri –ve hatta 11 Eylül savaşlarından beri daha da fazla– toplum içine düştüğü çatışma ve savaşların kötüleşen koşulları altında daha sinirli, daha gergin, daha dar görüşlü ve daha az hoşgörülü hale gelmiştir. Zaman çok kötüleştiğinde, güvenlik için acaba kime sığınacaksınız?

Bu meseleler teorik gelebilir ama bunlar bugün bölge ülkeleri arasındaki etkileşime tesir etmektedir. 2003'teki ABD işgaline kadar, Irak –Suriye ve (kendi Don Kişotça tarzıyla) Libya'nın yanısıra– Arap milliyetçi blokunun sadık bir üyesiydi. Mısır Arap milliyetçi hareketinin bir kurucu üyesiydi fakat 30 yıllık Mübarek iktidarı sırasında Mısır bölgede herhangi bir anlamlı liderlik rolünden vazgeçmişti. Ancak Arap milliyetçileri, Arap dünyasının birliğini güçlendirme, Filistin üzerindeki İsrail egemenliğine direniş ve bölgede Batı'nın hegemonik güç icra etmesine karşı çıkmayı başlıca dış politika amaçları olarak benimsemişlerdi. Mahiyeti itibariyle aslında bir Sünnî proje olmakla birlikte, tamamen öyle değil: Esed'lerin Alevî rejimi Arap milliyetçiliği davasının en sözünü sakınmaz aktivistleri arasındaydı, Irak'taki Şiîlerin geniş kesimi de bunu destekliyordu. Peki Irak'taki Sünnîler Saddam'ın düşmesinden sonra devletin kontrolünü Şiî çoğunluğa kaptırınca, bunun Irak kimliğine etkisi acaba ne olabilir? Iraklıların elbette konu üzerinde kendi (farklı) görüşleri vardır, Irak çevresindeki devletlerin de öyle. Körfez'de birçokları, Şiî egemenliğinde İran'la yakın ilişkileri olan bir Irak yönetiminin hâlâ bir "Arap dünyası projesi"nin parçası olup olmayacağından emin değildir –Suudîlerin giderek Sünnî olarak tanımladığı bir dünya-

dır bu. Tabiî Şia'nın da bu projenin bir parçası olamaması için bir sebep yoktur ancak Sünnîler onları savunmacı bir tutuma itince, "Arap birliği"ne dair Sünnî çağrılar Şia için cazibesini büyük ölçüde yitirmektedir.

Yakın tarih Irak'ın kimlik meselelerini daha da karmaşıklaştırmıştır. Büyük ölçüde keyfî olarak empoze edilmiş sömürgeci dönemden kalma sınırlar dikkate alındığında, Arap devletleri arası ulus-ötesi etkiler her zaman norm olmuştur. Saddam Hüseyin'e karşı uzun mücadele sırasında, muhalefet grupları Saddam karşıtı muhalefet hareketini organize edebilmek için bölgede bir yerlere –İran, Suriye, Suudî Arabistan ve de Batı'ya– sürgüne gitmeye zorlanmıştır. Ülke dışındayken bu devletlerden gelen farklı tutumlara, fikirlere ve etkilere maruz kalmışlardır; şimdi Saddam-sonrası Bağdat'a hepsi geri dönmüşlerdir ancak o eski dış etkiler ve bağlar yerinde durmaktadır. Buna ilaveten, ABD'nin Saddam'ı devirmesi ve onu izleyen iç savaş, çalkantı ve milyonlarca Iraklının yerinden olması, Ürdün dahil aynı yerlerin birçoğunda yeni bir Irak diasporasının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmış, bu da birçok Iraklının eğilim ve düşüncesi üzerinde dış Arap etkisini daha da teşvik etmiştir.[1] Soru yine ortadadır: Iraklılar, derin toplumsal var oluşsal korkular ve fırtınada sığınacak bir liman arayışının sürüklemesi yerine, daha barışçıl koşullar altında –bir bütün olarak milletçe– millî kimliğini düşünme lüksüne, acaba ne zaman kavuşacaktır?

İRAN VE IRAK–YENİ BİR İLİŞKİ

Şu ana kadar Irak'ın yakın dış ilişkilerinde en çarpıcı ve geniş kapsamlı –180 derecelik– değişim İran'la olmuştur. Modern tarihte en azından son yarım yüzyılda Irak ve İran birbirine karşı düşmanlık beslemiştir: Irak uzun yıllar bir Sovyet yanaşması iken, İran Şahı sadık bir Batılı müttefik idi; İran ile Irak sınır meselelerinde hararetle çekişme halindeydiler; her ikisi de birbirinin Kürt nüfusunu manipüle ediyordu ve de Saddam Hüseyin sonunda İran'daki yeni İslam Cumhuriyeti'ne karşı hiçbir tahrike dayanmayan bir sekiz-yıl savaşı başlatmış, bunun her iki ülkeye maliyeti ağır olmuştu, özellikle de İran'a. ABD işgalinden sonra Irak'ta Şia'nın iktidara gelmesiyle birlikte, İran derhal Şiî egemenliğindeki –kendisini Sünnî militanlar ve Sünnî cihatçılarca kuşatma ve tehdit altında hisseden– yeni hükûmete yardım sağlamaya başlamıştır; bu nedenle [hükûmet] İran desteğini memnuniyetle karşılamıştı, ABD işgali altında bile. Bugün İran, Irak hükûmetinin anahtar bir destekçisi olup, bu ülkede ciddî ekonomik çıkarları vardır. İran, Irak'taki ABD felaketinin en başta gelen yararlanıcısı olup, artık Irak toprağındaki Amerikan gücünün tehdidi altında değildir. Tahran öncelikli bir politika amacı olarak, Bağdat'ı Tahran'a mümkün olduğunca dost olarak tutma-

ya çalışacaktır. Bütün bunlar aynı zamanda bölgedeki genel Şiî gücü için ciddî bir kazanım olmuştur.

Sözkonusu yakın yeni İran-Irak ilişkileri, şimdi ikiye katlanmış Şiî tehdidine dair Suudî korkularını beslemekte olup, Riyad ile Bağdat'taki yeni hükûmet arasındaki diplomatik ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Şiî hükûmeti Suudî Arabistan'ın kendi meşruiyetini gerçek anlamda hiçbir zaman tanımayacağından çekinmektedir. İki ülke Suriye'deki vekalet savaşında zıt kutuplarda yer almışlardır; Bağdat Esed rejimine destek verirken Suudî Arabistan onu devirmek için Sünnî cihatçıları desteklemektedir. Bağdat, Suudî Arabistan'ın orada yeniden Sünnîleri iktidara getirmek ya da en azından Irak hükûmetine karşı devam eden Sünnî cihatçı saldırıları sürdürmek için bir dahaki sefere bizzat Irak'ı hedef alabileceğinden korkmaktadır.

Yine de, İran ile şimdiki Irak'ın her ikisine de Şiî hükûmetlerin egemen olmamasının ikisi arasında samimî ilişkileri kalıcı olarak garantiye alacağına inanmak, fazla basitçe olur. Irak Şiası için, Irak tarihinin bu aşamasında bütünüyle ülkedeki siyasî iktidarın kendi çoğunluklarına dayalı temelini konsolide etmeye odaklanmaları tamamen mantıksaldır; bunun için de biraz İran desteğine ihtiyaçları vardır. Ancak uzun dönemde, bölgede önem taşıyan yegane etkili kimlikler Şiîlik ve Sünnîlik değildir. Irak Şiası aynı zamanda Araptır, Farsî değildir; dil ve ulusal anlatı bakımından keskin şekilde farklıdırlar. Irak Şiası Şiîliğe dair kendilerinin kültürel "Arap" ifade tarzını sonraki Farsî kültürel formundan daha orijinal olarak görür. Kendi Şiîlikleri daha çok Peygamberin damadı Ali'ye yaslanırken, İranlılarınki daha ziyade Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in şehadetine yaslanır. Irak Şiası Irak siyasî oyununda kendini daha güvende hissettikçe, Irak ile İran'ın çıkarlarının belli alanlarda farklılaşabileceğini ve hatta bölgede rekabet unsurları taşıyabileceğini kesinlikle teslim edecektir. Bağdat, İran'ın Irak'ın işlerine rutin bir şekilde karışmasını asla hoş karşılamayacak, İran da Irak işlerine elini fazla bulaştırmamak için adımlarını dikkatli atmak durumunda kalacaktır. Aralarında bölünmelerin ortaya çıkması çok uzak olamaz. Ancak –Sünnî güçlerce bir tür askerî darbe olmadığı takdirde– Irak'ta Şiî siyasî egemenliği artık kalıcı bir realitedir; askerî bir darbe durumunda iktidar mücadelesi hakikî ve kanlı bir savaşa dönüşebilir, İran da Şiî güçleri büyük avantajının olduğu bir pozisyondan destekler. Böyle bir olay muhtemel gözükmemektedir. Çok daha muhtemel olan, dikenli de olsa, Irak'ta Şia ile Sünnîler arasında bir uzlaşmaya varılmasıdır. Bu arada bütün Iraklılar, nihayetinde ülkelerinin dar mezhepsel çıkarları aşarak gelişmesi gibi bir ortak çıkarı paylaşmaktadırlar. Çoğunluk olarak Şia, demokra-

tik siyaset ve seçimlerle uygun söz hakkına kavuştuğundan, ülke sonuçta artık daha istikrarlı olacaktır. Sünnîlerin eninde sonunda bu gerçeği kabul etmekten başka çaresi yoktur. Ne var ki, şayet Şia, Başbakan Nuri el-Maliki yönetimi altında büyük ölçüde yaptığı gibi, şimdiki yeni iktidar pozisyonundan yararlanarak, ülkedeki birçok Sünnî çevreyi kalıcı olarak haklarından mahrum etmeye kalkışırsa manzara pek iyi olmayacaktır. Sünnîler ve Şiîlerin mezhepsel kimlik dışında birçok başka çıkarları vardır: sükûneti sağlamak, bölgesel siyasete oynamak, ekonomiyi imar etmek, petrol politikaları, Kürt meseleleri ve daha birçok başka dış politika çıkarları. İç Irak siyaseti her iki topluluk için de daha az var oluşsal hale geldiği gün, bir miktar işbirliği gündeme gelecektir.

Peki Irak'taki bu yeni Şia gücü acaba Körfez'deki Şia'yı nasıl etkiler? Öteki Körfez ülkelerindeki Şiî topluluklar dışlanmaya veya baskı altında tutulmaya devam edildiği sürece, eşit muamele mücadelesini sürdüreceklerdir –özellikle de, en berbat ayrımcılığın olduğu yerler olan Bahreyn ve Suudî Arabistan'da. Geçmişte baskı altındaki iktidarsız Şia gerçekten de yegane dış destek kaynağı ya da davalarının temsilcisi olarak İran'a bakıyordu. Daha radikal zamanlarında İran da, Körfez'deki şiddete meyyal çeşitli Şiî grupları desteklemişti, özellikle Kuveyt ve BAE gibi İran'a karşı savaşında Irak'a destek vermiş olan ülkelerde. Ama bugün Körfez'de yeni bir Şiî devlet gücü var– Irak. Irak birçok bakımdan çoğu Körfez Arap Şiasına İran'dan daha yakındır: ortak bir Arapça dilini, aile ve topluluk bağlarını ve de ortak Arap Şiî kültürünü paylaşırlar. Körfez Arap Şiasına Arap *Bağdat*'tan destek –*etnik* rekabet meselelerini de gündeme getirebilecek olan– Farsî İran'dan gelecek destekten daha mantıksal ve muteberdir. Böylelikle Irak, geniş Sünnî azınlık nüfusuyla bile, artık Körfez Şiası adına yeni etki kullanabilecek bir pozisyondadır.

Bağdat'ın Körfez'de elbette ki mezhebin ötesine geçen petrol politikası, ekonomik işbirliği ve Arap dünyasında liderliğe ilişkin ortak meselelere ilgi gibi daha başka dış politika çıkarları da olacaktır: . Irak, Arap milliyetçi ideolojisine destek verme ve Arap milliyetçiliği davasıyla ilgilenme geleneği olan bir Arap ülkesidir. Bölgesel Arap liderliği arayışı ortadan kaybolmayacaktır; Irak'ta mezhepsel rekabet eninde sonunda bir dengeye ulaşınca Irak kesinlikle daha kaynaşmış bir Arap sesine kavuşacaktır. Arap Şiası, Tahran'ın görmezden gelemeyeceği güçlü bir Araplık hissiyatına sahiptir. Irak aşamalı olarak genelde Arap dünyasının işleriyle daha fazla ilgilenecek ve söz söyleyecektir. Irak; Suudî Arabistan ve İran'ın yanısıra, Körfez jeopolitiğinde söz sahibi olan başlıca üç Körfez ülkesinden biri olacaktır. Irak ideolojik olarak anti-monarşik bir pozisyonda karar kılabilir –Körfez'de "aktörünü arayan" bir rol olabilir bu.

Yahut, kim bilir, ilerde Irak Körfez monarşilerini muhtemel İran baskısına karşı savunmak durumunda da kalabilir. Daha muhtemeldir ki, Irak gelecekte küçük Körfez Şeyhlikleri üzerinde olası bir *Suudî* hegemonya arayışını dengeleyecek hayatî bir pozisyonda da olabilir. Bu küçük devletler çok tehdit altında olabilir ve potansiyel olarak saldırgan bir Riyad'a karşı egemenliklerini savunmaya yardım edecek, ABD'den ayrı bir bölgesel güce bel bağlayabilirler.

Bir tür bölgesel güvenlik düzenlemeleri tasarlamak Körfez'i daimî olarak bölmüş olan bir meseledir –iki başlıca askerî güç olarak Irak ve İran bir yanda, Suudî Arabistan ve küçük Körfez ülkeleri diğer yanda. Önemli bölgesel güçler olarak İran ve Irak'ın her ikisi de Körfez'de Batılı güvenlik garantileri ve müdahaleye karşı olmuşlardır; Körfez ülkelerinin bölgesel bir blok olarak güvenlik düzenlemelerini kendi aralarında yapmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Öte yandan Riyad, Körfez krizi olayında başlıca güvenlik sağlayıcısı olarak daima Batı ve özellikle ABD'ye dayanmıştır. Bu, kısmen ABD'nin muazzam askerî gücü nedeniyledir zira Riyad kendi silahlı kuvvetlerinin sadakatine ya da kapasitesine tamamen güvenmemekte, İran veya Irak'a Körfez güvenlik meselelerinde yapısal ya da organizasyonel bir söz hakkı tanımak istememektedir. Güvenlik meselelerini ele almak üzere Irak ve İran şimdi artık beraberce kapsamlı bir bölgesel güvenlik örgütü –genişletilmiş bir Körfez İşbirliği Konseyi– geliştirmek isteyebilir; fakat Riyad, her koşuldaki müttefiki ve koruyucusu olarak ABD'ye duyduğu güven yavaş yavaş azalmasına rağmen, İran ve Irak'ın uyur haldeki devrimci ya da demokratik karakterinden duyduğu korku nedeniyle, muhtemelen böyle bir plana hararetle karşı çıkacaktır.

Her halükarda, bölgesel siyasetin doğasını esas itibariyle bir mezhep kavgası olarak tanımlamaya dönük Suudî çabaları son derece basite indirgeyici olup hareket halindeki gerçek jeopolitik güçleri maskelemektedir. Irak'ın Şiî gücünü içeren kısmen yeni bir kimlikle yükselişi, bölgedeki güç denkleminde komplikasyonlar yaratmaktadır; sözkonusu kimliğin Arap dünyası siyasetinde Irak'ın rolünü nasıl etkileyeceği henüz tam olarak belli değildir. Irak'ın geçmişte Arap jeopolitiğinde güçlü bir ses olduğu dikkate alınırsa, yeni Şiî egemenliği altında, Arap meselelerinden uzak bir pasifliğe gömülmesi pek muhtemel görünmemektedir. Sünnî sesler de aşamalı olarak Irak'ın yönetiminde belirli bir rol oynama pozisyonuna döndükçe, Bağdat'ın bundan böyle bölgesel meselelerde tahmin edilebilir bir "Şiî sütun"a dönüşmesi ihtimal dahilinde değildir. Irak'ta Sünnîlerin biraz güven tazelemesinin Irak'ın Arap siyasetine dönüşünü hızlandırması muhtemeldir.

IRAK VE SURİYE

Irak modern tarihte ilk defa şimdi Irak Şiasının egemenliğine girmiştir fakat bunlar tek-tip bir grup değildir: bazıları laiktir, bazıları ise –birbiriyle aynı fikirde olmayan- çeşitli Ayetullahları takip eder. Sağ ve Sol, farklı seküler ideolojileri izlerler; bölgesel olduğu kadar sınıf aidiyetleri de vardır. Yalnızca mezhepçiliğe dayalı hepsini birden hedef alan var oluşsal bir tehdit bunları birleştirebilir. Suudî Arabistan'ın bölgesel mücadelesi niyetleri bu olmasa da tam da bunu başarmak için düzenlenmiş gibi. Bundan dolayı Riyad'ın Suriye'deki Alevî (Şiî benzeri) Esed yönetimini devirme kararlılığının Irak için doğrudan yakın olumsuz içerimleri bulunmaktadır. Bu durum Riyad'ın benzer şekilde Irak'ta mezhepsel güç dengesini değiştirmeyi veya en azından Irak'ta kargaşanın devamını umduğunu ima etmektedir. Oradaki ABD karşıtı silahlı kalkışmanın güçlendirdiği Iraklı Sünnî cihatçı unsurlar da, mezhep savaşı adına Esed karşıtı mücadeleye katılmışlardır. Lübnan'daki Hizbullah'ın Şiî unsurları ve bazı Iraklı Şiî unsurlar da Esed rejiminin yanında savaşa sürüklenmişlerdir. Suriye Sorunu Irak içindeki mezhepsel hırsları sadece azdırmaktadır. Çağdaş Arap jeopolitiğinde yeni bir unsurdur bu.

YENİ IRAK SİYASETİNDE TÜRKİYE

1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri Ankara'nın Irak'taki en başta gelen ilgisi tek bir mesele etrafında toplanmıştır: Kürtler. Ankara, Türkiye içinde bir Kürt kalkışmasının kışkırtılmasında –Kuzey Irak'ın kendileri için bir sığınak olduğu– Iraklı Kürtlerin oynaması muhtemel rolden çekinmiştir. Türk ordusu onlarca yıl isyancıların sıcak takibi için periyodik olarak –her zaman Bağdat'ın onayı da olmadan– Irak sınırını geçmiştir. (bkz. Bölüm 22, Orta Doğu jeopolitiğinde Bölgesel Kürt Ağı.)

Irak ile İran arasında Saddam Hüseyin tarafından 1980'de başlatılmış olan sekiz-yıl savaşı da bölgeyi istikrarsızlaştırmıştır; bunun da göze batan Sünnî-Şia tonları kadar, etnik Araplara karşı Farsî unsurları da vardı. Çatışma boyunca Türkiye "Sünnî kartı" oynamaya sıkıca direnmiştir; Ankara tarafsız kalmış ve gerek İran ve gerekse Irak'la yaptığı muazzam savaş-dönemi ticaretinden büyük kazançlar da elde etmiştir. Temel endişesi, çatışma sırasında sınır bölgelerinde Iraklı Kürtlerin artan eylem imkanları olmuştur. 2003'te Türkiye, ilerisinin kaçınılmaz bir kaos olduğunu görüp endişe duyarak ABD'nin Irak'ı işgaline karşı çıkmış ve çatışmanın patlak vermesini önlemek için Davutoğlu ciddî diplomatik çaba harcamıştır. Ankara nihaî olarak ABD'ye Irak'ı işgal için Türk topraklarını kullanma izni vermemiştir. Türkiye Saddam'ın dev-

rilmesinden sonraki kaos ve Iraklı Kürtlerin bunu müteakip daha fazla özerklik tesisi yönünde attığı adımlar nedeniyle, Kuzey Irak'ı kendisi işgal etmeyi ciddî olarak düşünmüştür. Fakat bu defa Türkiye, vizyonunu ve Irak'taki çıkar ufkunu Kürt Meselesi'ne takılıp kalmanın ötesine genişletmiş ve Irak'taki genel gidişat ve bunun bölgesel istikrara yönelik içerimlerinden endişe duymuştur. Bu, Saddam'ın düşüşünü müteakiben Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin olumlu dönüşümünün birçok unsurundan biri olmuştur.

Bölgeye yeni ilgisiyle Türkiye'nin, yeni Irak'ı tahrip etmeye başlamış olan bölgesel mezhepçilik meselelerinin içine çekilmekten kaçınması zorlaşmıştır. Erdoğan ve Davutoğlu daha önce Türkiye'nin yeni dış politikasında önemli ve sağlam bir ilke benimsemişti: *mezhepsel çatışmalar ve bağlantıların üstünde kalmak* ve Irak'taki bütün etnik ve mezhebî unsurlarla çalışmak. Aralık 2010'da Şiîlerin en büyük Aşüre günü kutlamaları sırasında, Erdoğan sürpriz bir şekilde, "1330 yıl önce Kerbela'da yaşanan trajedi [Ali'nin oğlu Hüseyin'in öldürülmesi, Şiîlik için belirleyici önemdeki olay] bütün Müslümanları etkilemekte olup, Sünnîlerle Şiîler arasında bir birliğe vesile olmalıdır" şeklinde bir çağrıda bulunmuştur. Erdoğan Mart 2011'de Irak'a yaptığı hayli şaşaalı, etkileyici bir ziyaret sırasında bu duruşunu ete kemiğe büründürmüş, bu sırada Şianın en kutsal şehri Necef'i ziyaret ederek İmam Ali'nin türbesinde dua etmiş; belirtildiğine göre resmî olarak bunu yapan ilk Sünnî lider olmuştur. Arka sokaklardan yürüyerek –dünyadaki en etkili Şiî teolog olduğu iddia edilen– Büyük Ayetullah Ali Sistanî'yi de evinde ziyaret etmiştir. Bu tür ziyaretler gerek Erdoğan ve gerekse Davutoğlu'nun Müslüman dünyadaki camileri ziyaret ederken, halka açık ibadet eylemini güçlü bir sembolizm olarak, diplomatik alet çantalarının parçası yapmadaki rahatlık ve aşinalığını karakterize etmektedir. Türk dış politikasındaki bu yeni unsurlar Müslüman dünyanın başka yerlerinde fark edilmiyor değildir. Türk politikası o zamandan beri tutarlı biçimde Irak'ı, Irak'ın istikrarı ve uluslararası saygınlığını temin için Şiîlerin yanısıra Sünnîlerin de geniş temsilini içeren kucaklayıcı bir hükûmet kurmaya teşvik etmiştir. Ne var ki, bu tür tavsiyeler –en büyük amacı, nihayet ele geçirilmiş olan Irak'taki siyasî iktidarın Şiîlerin elinden bir daha asla kayıp gitmemesini temin olan– Şiî Başbakan Nuri el-Maliki yönetimindeki Irak'ta kabul görmemiştir. Maliki'nin ülke içindeki Sünnî güçlerin çoğunu dışlamış olması, uluslararası Sünnî cihatçı unsurların iç çatışmaya dahil olmasına kapı aralamıştır.

Kuzey Irak'ta Türkmen azınlığın varlığı Türkiye'nin politikalarını daha da karmaşıklaştırmaktadır. Türkmenler etnik olarak Türklerle

yakından bağlantılı olup bazıları Osmanlı soyundan gelir ve geçmişte Osmanlı idaresinde merkezî bir rol oynamışlardır. Kuzey'deki –bugün Iraklı Kürtler tarafından sıkıştırılmış oldukları– Kerkük şehri civarında yoğunlaşmışlardır; [Kürtlerin] üzerinde hak iddia ettikleri Kerkük, önemli bir petrol bölgesi olup, Türkmenler burayı kendi başkentleri olarak görürler. Türkiye Türkmenlerin refahını temine kendini adamış olup, Amerikan işgalinin ilk yıllarında, Kerkük şehrini herhangi bir müstakbel Irak Kürdistanı'nın dışında tutmak suretiyle Iraklı Kürt gücünü sınırlandırmak istemiştir. Ankara hâlâ Türkmenleri önemsemekle birlikte, Türkiye'nin Iraklı Kürtlerle ilişkileri iyileştikçe, mesele yavaştan daha az çalkantılı hale gelmiştir. Türkmenler yine de ihtiyaç halinde Türkiye'nin Iraklı Kürtlere karşı oynayabileceği potansiyel bir kart olup, Türkiye'nin çok kaygılandığı önemli bir iç meseleyi temsil etmektedir. Ankara'nın Irak hükûmetiyle bağları, Başbakan Maliki'nin iktidar temelini giderek daha fazla Şiî partilerine dayandırmaya ve önde gelen Sünnîleri iktidardan dışlamaya başladıkça yıpranma sürecine girmiştir. Bu durum ülke içindeki mezhepsel gerilimleri keskinleştirerek Maliki'nin Irakı'nın geniş Arap dünyasından izolasyonuna sebep olmuştur. Ankara –Irak içindeki siyasî-mezhebî gerilimleri tamire yardım için– siyasî uzlaşma aramak ve diyalog mekanizmaları kurmak üzere, Iraklı Sünnî ve Şiî liderleri Şubat 2012'de bir konferans için İstanbul'a davet etmek suretiyle, bu bölünmelerin üstesinden gelmeye çalışmıştır. [Konferansta] Türkiye, Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından temsil edilecekti –bir kez daha, AKP'nin bu kurumu yeni kullanım şekli görülüyor burada. Bu konferans hiç toplanamadı, [ama] kısa süre sonra, Nisan 2012'de, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), ki dünyadaki en büyük uluslararası örgütlerden biridir, 2006 tarihli Mekke Antlaşması'nı yenilemek için çalışmalara başladı; bu sayede İİT gözetimi altında, Iraklı hizipler ve siyasî taraflar siyasî şiddeti sona erdirecek bir planı kabul etmişlerdi. Ayrıca önemli bir nokta, İİT'nin başında bir Türk diplomat, Ekmeleddin İhsanoğlu vardı, ki bu da Türkiye'nin Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak için bölgesel Müslüman kurumlardan yararlanma konusuyla yakından ilgilendiğine işaret etmektedir.

Türkiye'nin yakın ilgisine rağmen, ne yazık ki, Ankara Irak'ta Maliki'nin planlarına karşı daha büyük mezhepsel uzlaşı çağrısına devam ettikçe, söylem hızla her iki tarafta da kötüleşiyordu. Erdoğan Maliki'nin önde gelen muhaliflerinden biri olan, Irak'taki Müslüman Kardeşler'in lideri ve ülkenin cumhurbaşkanı yardımcılarından biri konumundaki Tarık el-Haşimî'ye Türkiye'ye sığınma hakkı tanıdı; zira mezhepsel cinayetleri desteklemekle suçlanıp idama mahkûm edildiği için, Bağdat'ta kendisinin can güvenliği tehdit altındaydı. Suçlamalar

büyük ihtimalle siyasî kaynaklıydı ama [gelişmeler] aynı zamanda Erdoğan'ın bölgede Müslüman Kardeşler'e olan özel sempatisini de ortaya koyuyordu. Lafını sakınmayan ve duygusal tarzıyla, Erdoğan Maliki'yi "kendi ben-merkezci yöntemleriyle" mezhepsel ve etnik gerilimleri körüklemekle suçluyordu. Maliki sert bir karşılıkla, bu tür beyanatların Türkiye'nin "Irak'ın iç işlerine pervasızca karışmasının başka bir örneği" olduğunu söylüyordu; Ankara'nın kendi politikalarını "mezhepsel bir boyut" taşımakla ve Türkiye'yi bölgede kendisini "herkese düşman bir devlet" yapacak tarzda bir "hegemonya" kurma arzusunda olmakla suçluyordu."[2] Böylece Bağdat'la ilişkiler hızla kötüleşiyor, Türkiye'nin yıllardır süren Irak'la yeni bir ilişki geliştirme çabalarının ve Ankara'nın –geniş kapsamlı bölgesel içerimleri olan– mezhep çatışmasının tarafı olmaktan kaçınma arzusunun altını oyuyordu. Ekim 2013 itibariyle Ankara bozuşmayı tedavi etmeye yönelik yoğun diplomatik çabalara girişti; esasen her iki devlet de, bu ağız dalaşının ikisinin de taşıyamayacağı bir siyasî yük olduğunun farkındaydı. Bunun iki ülke ilişkilerinin geleceğine egemen olması pek ihtimal dahilinde değildir zira Türkiye Irak'ta bir mezhepsel kart oynamamakta, aksine mezhepsel denge ve uyumun korunması ve Irak'ın bütün kesimleriyle kurulacak yakın ilişkilerden istifade etme arzusundadır.

Bu arada Bağdat'ta ilk defa bir Şiî hükûmetin kurulması Arap dünyasının öteki birçok bölgesini de dehşete düşürmüştü, özellikle Suudî Arabistan ve Körfez ülkelerini. Zira İran Bağdat'ın yeni hükûmetine sıkı destek adımları atıyordu. Belirttiğimiz gibi, Riyad Arap Baharı'nın birçok yönünü özellikle mezhepsel terimlerle yorumlamayı tercih ediyordu: demokrasi çağrısı maskesi altında Körfez'deki Şiî toplulukları manipüle etmek suretiyle, Sünnî rejimleri istikrarsızlaştırmaya dönük bir İran girişimiydi bu. İran'ın monarşilere, Amerika yanlısı idarecilere ve "gayri İslamî" rejimlere karşı 1980'lerdeki geniş kapsamlı siyasî devrim çağrıları Riyad tarafından o zaman da tamamen mezhepsel bir çağrı olarak yorumlanıyordu. Riyad, 2011 itibariyle bütün Arap dünyasını Şiîlik ve İran'a karşı geniş kapsamlı bir mücadeleye destek vermeye çağırıyordu. Türkiye'nin kendi kendine ilan ettiği mezhepsel tarafsızlık, Sünnî güçlerle aynı safta yer alması için Türkiye'ye yoğun baskı yapan Riyad'ı kızdırıyordu. Esasen, bölgedeki birçok Şia mensubu –kendisi inkar etse de– Ankara'nın aslında Sünnî güçlerle aynı safta yer aldığına inanmaktadır.

Ankara'nın Irak'la sorunları Arap Baharı Esed'in Alevî rejimine karşı isyanlar yoluyla Suriye'yi vurunca daha da alevlenmişti. (Bkz. Bölüm 21, Şiî Devrimi –Dünyanın Suriye ile İmtihanı.) Ankara giderek daha belirgin biçimde Esed'e karşı silahlı mücadeleye destek veriyordu– mezhep-

sel gerekçelerle değil ama otoriteryen yönetime karşı popüler demokratik kalkışmaya destek gerekçesiyle.

Türkiye böylelikle kendisini büyük ikilemin içinde buluyordu. Mezhepsel çekişmelerin üstünde kalmak ve bu tür farklılıkları uzlaştırmak istiyordu. Türkiye'nin Arap dünyasındaki Sünnîlerin destekçisi rolü oynamaktan daha büyük bir emeli vardı. Osmanlı İmparatorluğu bile, Şiî İran'la 16.-18. Yüzyıl'lar arasındaki periyodik kapışmalarından sonra, izleyen dönemde İslam içinde hem Sünnî ve hem de Şiî okullarını destekleme rolünü üstlenmek istemişti. Fakat Erdoğan, Esed'i taviz verip Suriye'de reform yapmaya itme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına açıkça kızmış, bu da Erdoğan'ın Suudî Arabistan ve Katar'la Suriye'ye karşı *defacto* bir eğilime girmesine sebep olmuştur; bu da Maliki tarafından Türkiye'nin mezhepsel tarafgirliği olarak yorumlanmıştır. Ankara Esed'in devrilmesi için askerî destekten uzaklaşmaya başladıkça, gerek İran ve gerekse Irak'la ilişkilerindeki ciddî bir tahrik unsuru hafiflemeye başlamıştır.

Tekrar söylemek gerekirse, mezhepçilik sınavı Irak'taki siyasî mücadelenin niteliğini doğru olarak yansıtmamaktadır. İlk olarak, Irak'ın ne Sünnîleri tek bir blok oluşturur, ne de Şiîleri; aralarında önemli kişisel, bölgesel, ideolojik, etnik ve siyasî farklılıklar bulunmaktadır. Şiî cemaati içindeki bölünmenin en önemli unsurlarından biri –seçkin, etkili ve güçlü bir din adamları sülalesinden gelen– Mukteda el-Sadr'ın başında olduğu hareket tarafından temsil edilmektedir. Siyasî motivasyonları her ne kadar taktiksel açıdan karmaşık olsa da, el-Sadr, ki genç bir din adamıdır kendisi, belki de en iyi şöyle özetlenebilecek biridir: milliyetçi, hatta nativist*, tamamen mezhepsel çıkarlarla hareket etmeyen, aynı zamanda güçlü ve birleşik bir Irak arzusunun yön verdiği, Irak siyasetiyle iç içe, Sünnî güçlerle arada arabulucu olmak isteyen ve nüfusun iktisaden yoksul kesimleriyle ilgili popülist kaygıları olan bir insan. El-Sadr, Sünnî cihatçı güçlerle birlikte, Irak'a yönelik Amerikan işgaline karşı ilk silahlı muhalefeti organize eden öncü bir güç idi. Maliki'nin koalisyon hükûmetinin parçası olduğu halde Sadr, Maliki'nin çevresinin dar mezhepsel niteliğine karşı çıkıyor ve millî yönetim için mezhep-ötesi geniş bir zemin arzu ediyordu. Maliki popülaritesini kaybedip itibarsızlaştıkça, Sadr nihaî Şiî liderliği için önde gelen bir aday haline gelmişti. Laik Sünnî güçlerle çalışmaya oldukça hazırdı, muhtemelen ılımlı Sünnî İslamcı unsurlarla da öyle, mesela Müslüman Kardeşler'in Irak kolu (Irak İslam Partisi). Birçok Sünnî din adamıyla iyi ilişkileri mevcut. Amerikan etkisinden azade, ba-

* Nativist: yerlilerin yabancılardan üstün tutulması gerektiği inancı, yerlilerin hak ve menfaatlerini gözetme siyaseti. (çn)

ğımsız, milliyetçi bir Irak'ı savunuyor; aynı zamanda İran'a da borçlu olmayan bir Irak. Kendisi yine de İran'la ciddî çalışma ilişkileri muhafaza ediyor. Türkiye ile de iyi çalışma ilişkileri var.

El-Sadr Şia içindeki yegane aykırı dinî ses değildir. Maliki'nin şu anda başı olduğu Şiî Irak Dava Partisi, bir zamanlar –Sünnî bir hareket olmasına rağmen- Müslüman Kardeşler'in kapsamlı programına ve modern İslamcı siyaset vizyonuna olumlu gözle bakıyordu. Meşhur din adamı Muhammad Bakır el-Sadr "halkın yönetimi" (*velayet el-ümmet*) prensibini benimsemişti ki, bu İran'ın "din adamları yönetimi"ni (*velayet el-fakih*) öngören hakim ideolojisiyle keskin bir farklılık taşıyordu. Dünyanın en önde gelen Şiî din adamı Ayetullah el-Sistanî, Maliki hükûmetinin dargörüşlü tabanından ve bir bütün olarak millete hitap edememesinden duyduğu memnuniyetsizliği düzenli olarak dile getirmiştir. Maliki'nin kendi partisinden birçokları, mezhepçi yöneliminin ülkenin menfaatine olmamasından kaynaklı kaygılarla üçüncü bir dönem aday olmamasını istemişlerdir ama beyhude. Maliki gelecek seçimlerde yine de iktidarı kaybedebilir. Eğer öyle olursa, Irak'ın son derece ihtiyacı olan, azalmış mezhepçiliğin 'hoşgeldiniz zaferi' olur bu.*

Dahası, Irak'taki Sünnî güçler, Iraklı Müslüman Kardeşler'den güçlü etkiler taşımaktadırlar. Suudî Arabistan ve Mısır'ın 2013'te (Sünnî) Müslüman Kardeşler hareketine amansız bir savaş ilan etmiş olması, Şiîliğe muhalif olsalar bile, Irak'ta mezhepsel hatların halihazırda bulanıklaştığını ima etmektedir.

2014 başlarında, Irak'ın kendisi de, Suriye üzerinde yürütülen uluslararası mücadelede bir vekil güç haline geldikçe, mezhep çatışmaları daha çirkin ve kanlı bir hal almıştı. Daha rahatsız edici olan, el-Kaide'nin hem Irak ve hem de şimdi Suriye'de artan gücüdür; örgüt yerel adını bile Irak ve Büyük Suriye İslam Devleti (IŞİD) [Islamic State of Iraq and Greater Syria (ISIS)] olarak yeniden isimlendirmiştir; bu isimlendirme onun İslamî birlik arayışıyla iki ülke arasındaki sınırları kabul etmemesini yansıtmaktadır (Müslüman dünyada ABD'ye karşı herhangi bir mücadele, tabiî ki uluslararası cihatçı güçlerin, El-Kaide'nin Müslüman dünyada Amerikan müdahaleciliğini ortadan kaldırma kararlılığıyla irtibat kurması için yakın ve güçlü bir mıknatıstır). Kapısının eşiğinde Suriye mücadelesi devam ettikçe Irak'ın herhangi bir şekilde sükûnete ermesi ihtimal dahilinde değildir.

Ancak, Irak'taki mezhepsel kördüğümün sonsuza dek sürmeyeceğine dair iyimser olmak için nedenler var. Fakat Maliki ile Türkiye arasındaki

* Yeni bir başlangıç. (çn)

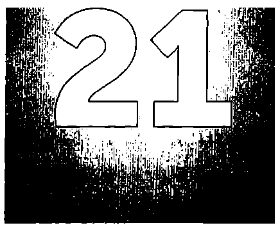
ilişkiler yalnızca Maliki hükûmetine bağlı değildir. Maliki Türkiye'nin Irak Kürdüstanı ile Kürdistan'dan Türkiye'ye giden petrol boru hatları için bağımsız bir şekilde görüşme politikalarına da kızgındır; bu politikaların Irak'ın egemenliğini ihlal ettiği ve Kürtlerin statüsü gibi Irak'ın bir iç meselesinde taraf olmak anlamına geldiği görüşündedir. Ankara yine de –mezhepçiliğin dışında kalmak, geniş tabanlı yönetişim ve demokratik süreç gibi– daha istikrarlı bir Irak siyasî sistemi getireceğini umduğu, bir dizi ilkeden hareket etmeye çalışmıştır. Ankara'nın bu ilkelerde ısrarı, bugün Ankara'nın Bağdat'la sıfır sorunu olduğu söylenemese de, gelecekte meyvelerini verebilir. Ankara rekabet halindeki birçok ilke ve istek arasında sıkışmış durumdadır: mezhep kavgasının üstünde kalmak, bölgesel "realitelerle" iş yapmak ama aynı zamanda "tarihin güçleri" ve demokratikleşme tarafında saf tutmak; meseleleri bölgesel bir zeminde çözmek, bütün bölge devletleriyle iyi işleyen ilişkileri muhafaza etmek, problemli devletler arasında arabuluculuk yapmak; Batılı askerî müdahaleyi bölgesel konularla sınırlandırmak; ve de Ankara'nın sorunlara yaklaşımının bölgesel meseleleri çözmede etkili olabileceğini Washington'a göstermek.

Uzun vadede, büyüyen ekonomik bağlar Türk-Irak ilişkilerine büyük katkı yapacaktır: Türk mal ve hizmetleri; Irak enerji kaynakları; ve de bölgede istikrar arzusu. Türkiye'nin Iraklı Kürtlerle giderek artan samimî ilişkileri (bkz. Bölüm 22) eninde sonunda hem Bağdat ve hem de Ankara'ya yarayacaktır. Bağdat'taki Şiî hükûmet de, Selefî ve cihatçı güçlerin hakimiyetinde olmamak şartıyla, Şam'daki bir Sünnî rejimden korkmamalıdır. Ancak Suriye'de Müslüman Kardeşler hakimiyetinde bir rejim aşikar bir ihtimal olarak durmaktadır; böyle bir durumda İhvan'ın güçlü bir Irak karşıtı kart oynaması ihtimal dahilinde değildir. İhvan geçmişte kuvvetli mezhepsel davranış tarzlarıyla hareket etmemiş, sadece saldırıya uğradığında bu yöne kaymıştır. Arap *jeopolitik* rekabetlerinin egemen olması daha muhtemeldir; hatırlamalı ki Irak, Suriye ve Mısır'ın hepsi de Arap milliyetçilerince idare ediliyordu, bunlar arasındaki ilişkiler hâlâ sık sık şiddetli rekabet içerir. Baas idaresi altındaki Suriye, Baas idaresi altındaki Irak'ın amansız bir düşmanıydı. Mezhepçilik ya da ideolojiden bağımsız olarak, bu tür *liderlik* çekişmesi meseleleri Irak, Suriye ve Mısır arasında kendisini yeniden hissettirebilir.

Acaba Türklerle İranlılar Irak'ta rakip midir? –Orta Doğu'yu İran'la kendi çatışmasının prizmasından görme eğilimindeki– çoğu Amerikan tahlili, Türk-İran ilişkisini mutlak kazananları ve kaybedenleri olan bir sıfır-toplamlı oyun olarak yorumlamaktadır. Bu doğru değildir. Irak'ta İran nüfuzu otomatik olarak Türk çıkarları pahasına gelmez; özellikle

de şayet Türkiye kendisini, en başta Sünnî gücünün bir koruyucusu olarak konumlandırmazsa. Türkiye Irak'ta devam eden mezhepsel kargaşadan kârlı çıkmaz; İran, [kargaşa] Irak Şiasını Tahran'ın kollarına attığı ölçüde, bundan kazançlı çıkmıştır. Fakat İran bile Irak'taki kanlı mezhep çatışması ve istikrarsızlıktan ciddî bir kazanç elde edemez. Ankara Bağdat'taki her Şiî rejimini, bölge ve ülkenin istikrarı için Sünnîleri dışlayıp yabancılaştırmamaya teşvik edecektir. Türk nüfuzu da İran'ın kaybı anlamına gelmek zorunda değildir; özellikle Tahran Türkiye'yi ABD politikasının bir aracı olarak görmezse şayet. Ankara'nın Irak'taki çıkarlarına köstek vuracak olan Şianın ne kadar gücü olduğu değil fakat daha ziyade bu gücün –Kürt Meselesi ile ekonomik ve bölgesel meseleler üzerinde– nasıl kullanılacağıdır.

Böylelikle Türkiye ve İran kaçınılmaz şekilde Irak'ta yavaştan yeni bir yaşam tarzı geliştirme sürecine başlamaktadırlar. İran'ın en büyük amacı Irak'ın bir Amerikan gücünün yansıma zemini olmasını önlemektir –Washington'ın ellerinden zaten kaymış bir olgudur bu. Türkiye'nin de orada bu tür Amerikan varlığına ihtiyacı veya bundan kazancı yoktur– aslında Davutoğlu'nun Irak'ta Amerikan askerî varlığını bizatihi istikrarsızlaştırıcı olarak görmesi muhtemeldir. İstikrarlı ve müreffeh bir Irak'tan hem Türkiye ve hem de İran kazançlı çıkacaktır; İran bilmektedir ki, şayet kendisi Irak'ta sadece Şianın destekçisi olarak algılanırsa, bunun bedelini ilerde ödeyecektir.

ŞİÎLİĞİN MEYDAN OKUMASI

Dünyanın Suriye ile İmtihanı

"ARAP BAHARI"NIN SURİYE VEÇHESİ ONLARCA YILDIR ARAP DÜNyasında meydana gelmiş en feci kargaşayı ortaya çıkarmıştır. Suriye'deki halk ayaklanması Arap Baharı'ndaki öteki her devrimden çok daha uzun sürmüş ve çok daha fazla can kaybına sebep olmuştur –2014 başı itibariyle 120.000'den fazla ve artmaya devam ediyor*. Uzun bir zamandır uyur durumdaki ulusal memnuniyetsizliği kaşıyınca, hoşnutsuz Suriyeliler, Arap Baharı'nın öteki ayaklanmalarından ilham alarak, Esed rejiminden yerel talepleri için gösterilere başlamışlardı. Aşırı sert bir hükûmet tepkisi, vatandaşların gözünü korkutmak yerine, öfkelerini kabartmış ve hareketin yayılmasına sebep olmuştu. Çok geçmeden kavga kısır mezhepsel bir niteliğe bürünmüş ve yabancıların yürüttüğü bir vekalet savaşına dönüşmüştür. Sonuç ne olursa olsun, hiçbir taraftan artık gerçek bir kazanan olamaz. Vekalet savaşı –merkezinde Suudî Arabistan ve İran var ama her taraftan başka güçleri de içine çekiyor, ABD, Rusya ve Türkiye dahil– Afgan çatışmasını andırır biçimde çok sayıda radikal ve şiddet yanlısı yabancı cihatçıyı sahneye çekmiştir. Suriye mücadelesi Arap Baharı'nın bütün kargaşalıkları içinde en büyük uluslararası krizi de yaratmış durumdadır.

Suriye, bölgedeki Şiî faktörü ya da Şiî "tehdidi"nin öne çıktığı üçüncü önemli devlettir. Çatışmadan kazanan devlet olmamıştır. Özellikle de Türkiye üç yıldır genel dış politikasına büyük zarar veren, bir uçtan diğer uca o şiddetli çalkantının ön sırasında yer almıştır. AKP dış politika reçetelerini Suriye kadar sancılı şekilde test eden başka bir ülke yoktur. Bu olaylar, ülke her geçen gün bir "kaybet-kaybet" mücadelesine sürük-

* 2016 Mart ayı itibariyle bu rakamın 470.000'i bulduğu tahmin edilmektedir. (çn)

lendikçe –İran, Suudî Arabistan, Irak, Rusya, İsrail, BAE ve ABD gibi– neredeyse bütün bölgesel oyuncuların politikalarını da test etmiştir. Eylül 2013'te Washington halkına karşı kimyasal silah kullandığı ileri sürülen Suriye'ye füze saldırıları başlatmanın eşiğindeydi; son dakikada Suriye'nin kimyasal silah programının lağvedilmesine yönelik şaşırtıcı ve beklenmedik bir Rus girişiminin sürpriz bir şekilde ABD onayını alması, ABD'nin askerî eylemden geri durmasını sağlamıştır. Washington Esed rejimine karşı savaşan uluslararası cihatçı güçlerden gelen ciddî tehdidi kabul etmek zorunda kalmıştır. ABD politikasındaki kayma iç savaşın mahiyetini de etkilemiş, muhalefetin Esed rejimini devirme şansına belki de hayatî derecede zarar vermiştir. Çatışma belki tedricen sona erebilir ama anlamlı bir siyasî uzlaşma hâlâ çok uzaktadır.

SURİYE: TARİHİN DİKENLİ ARMUT AĞACI

Suriye'yi bölge için özellikle zor bir meydan okuma haline getiren şey nedir acaba? Cevabın bir bölümü ülkenin –Büyük Suriye bölgesi– ateşli bir bağımsızlık, canlılık ve Batılı güçlerden hazzetmeme hali sergileyen, 2.000 yıllık tarihinde yatmaktadır. Arap tarihinde başka hiçbir Arap devletinin boy ölçüşemediği güçlü bir merkezîlik hissiyatına sahiptir. Demografik olarak karmaşık nüfus yapısı yönetmek için ince dengeler gerektirir, bütün unsurlarını tek bir tarafta toplamak zordur.

Orta Doğu'nun birçok ülkesi antik bir tarihsel geçmişe sahiptir fakat Şam güçlü bir bölgesel kimliğe sahip, devamlı olarak ikamet edilen dünyadaki en eski şehirdir. Suriye'nin kendi karmaşık etnik ve dinî yapısına rağmen, modern zamanlarda Arap birliği ve Arap kimliği dürtüsü Suriye'de başka hiçbir Arap devletinde olmadığı kadar köklüdür. Suriye her zaman bölgesel (Levanten/ Doğu Akdenizli) milliyetçiliğinin bir köşetaşı olmuştur –esas itibariyle "Büyük Suriye" bölgesi, Türkiye ile Mısır arasında kalan Arap toprakları yani. Güçlü bölgesel kimliği, potansiyel fatihlerin ve hegemonların her zaman başının belası olmuştur. Büyük Suriye devamlı olarak kendisini kontrol altına almak için mücadele eden birçok imparatorluğun yollarının kesiştiği huysuz ve dikenli bir bölge olmuştur. 3. ve 4. Yüzyıllar'da burası Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun isyankar bir sınır bölgesiydi: bir Alman tarihçi burasının daha o zaman bile "kuvvetli Batı-karşıtı" (yani Bizans karşıtı ve Roma karşıtı) ve kendi ayrıcalıklarına düşkün olduğunu belirtmektedir. Suriye çölündeki büyük şehirleri Palmira ve Edessa ile, (Arapça ile çok irtibatlı) Suriyece diliyle, Bizans ve Roma egemenliğine karşı uzun bir isyan tarihi vardır. Ayrıca daha o zaman bile büyük oranda Fars bölgesinin etkisine maruzdur.

Bölge çoğu efsanelere malzeme sağlıyordu. MÖ 269'da önde gelen Suriye şehri Palmira'nın efsanevi Kraliçesi Zenobia Roma idaresine karşı muazzam bir askerî seferberlik başlatmıştı; o günün jeopolitiğinde kayda değerdir ki Zenobia, Kartaca (bugünkü Tunus) asilzadelerinin soyundan gelmekteydi; Kartaca da baş Akdenizli rakibi Roma'ya karşı derin bir tarihsel nefret besliyordu. Birkaç yıl içinde Palmira kuvvetleri Suriye'nin tamamını, Mısır'ı ve Anadolu'nun yarısını fethetmişti. Esasen, bu "Palmira İmparatorluğu" aslında Doğu'da Roma İmparatorluğu'nun yerini almaya hazırdı. Bu öyle bir olaydı ki, şayet başarılı olsaydı, Doğu Akdeniz'de Rum Bizans yerine Suriyeli/Semitik bir imparatorluk hüküm sürecekti. Güzelliği dillere destan Zenobia sonunda Romalı kuvvetlere yenik düştü, söylentiye göre altın zincirlere sarılı olarak Roma'ya gönderildi; sonradan affedildi ve imparatorluğu çökertildikten sonra bile, Roma toplumunun önde gelen egzotik bir vatandaşı oldu. Böyle hikayeler Suriye'nin geniş kesimleri boyunca yayıldıkça Roma'ya karşı ve İstanbul'a karşı isyan ruhunu taşır. Coğrafî isyan –Roma'nın lanetlediği Hıristiyan "sapkınlara" düzenli olarak kucak açmak durumunda kalan– Suriye şehri Edessa'da Roma'ya karşı süregiden *ideolojik ve teolojik ihtilaf* tarafından tahkim ediliyordu: önce Nasturîler, daha sonra da İsa'nın gerçek tabiatı hakkındaki Monofisit* öğreti. Din, bir kere daha, burada büyük siyasî güçlerin bayrağı ve aracı olarak hizmet görmektedir .

İslamlaşma ve daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edildikten sonra, Büyük Suriye, şu veya bu biçimde kültürel bir birimi temsil etmiştir; burayı kim yönetmişse, genellikle Doğu Akdeniz'in (Levant) geri kalanını, güney Mezopotamya'nın bazı bölümlerini ve Türkiye'nin güneyini de yönetmiştir. Ancak Osmanlı'nın çöküşünden sonradır ki hepsi de klasik sömürgeci politikası 'böl ve yönet'e uygun şekilde İngilizler ve Fransızlar, Büyük Suriye bölgesini aralarında paylaşacakları şekilde bölmüşler ve İngiliz kontrolünde olacak Ürdün ve Filistin, Fransız kontrolünde olacak çok küçültülmüş, bakiye bir Suriye devleti ile yeni bir Lübnan devleti dahil birçok yeni devlet kurmuşlardır. Suriye bundan dolayı kendisini hâlâ –uzun zaman yönettiği– büyük Levanten kültürel uzanımının bir parçası olarak görmektedir. 1948'de İsrail de eski Büyük Suriye toprağında oluşturulmuştur.

Bir 'Büyük Suriye' düşüncesi asla ölmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriyeli ve Arap milliyetçileri bir kısmı bunun restorasyonu eme-

---

* Monofisit (*monophysite*): "İsa'nın iki tabiatı vardır, hem tamamen insan, hem de tamamen Tanrı, Baba (Peder) ile birlikte eş-ezeli (*co-eternal*) ve eş-özlü (*co-substantial*)" diyen ortodoks görüşe aykırı olarak, Hz. İsa'nın tek bir tabiatı olduğuna inanan bir erken dönem Hıristiyan mezhebine mensup. (çn)

linde olmuştur. 1932'de bir Müslüman tarafından değil ama bir Rum Ortodoks Suriyeli tarafından, laik, milliyetçi ve *pan-Arap* karakterli Hıristiyan Suriye Sosyal Nasyonalist Partisi (SSNP) kurulmuştur. Parti ihtirasla Levant'ın tamamını, hatta Kuveyt'i, güney Irak'ın bir kısmını ve Batı İran'ın Arap bölümlerini kapsayacak Büyük Suriye'nin yeniden oluşturulması çağrısında bulunmuştur. Hareket başlangıçta Alman Nasyonal Sosyalistlerinden etkinlemiş sağcı-milliyetçi bir karaktere sahipti –Avrupa faşizminin bu heyheyli günlerinde pek çok başka harekette olduğu gibi. Suriye daha sonra 1958'de millî egemenliğini bile Mısır'ın emrine vermeye istekliydi; Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmaya razı oldu. İki devletin formel birliğiydi bu, güçlü popüler pan-Arap milliyetçi dürtülere ve Mısır'da Cemal Abdünnasır ve onun Batılı egemenliğe milliyetçi meydan okumasına dayalı. (Mısır'ın büyük beceriksizliğiyle, bu birlik 1961'de çökmüştü.) SSNP hareketi de ciddî ideolojik farklılıklardan ziyade, esas itibariyle kişisel ve ulusal rekabet sorunları yüzünden sonunda hem Nasırcı pan-Araplarla, hem de Baasçı Arap milliyetçileriyle bozuştu; .

Fakat bu Arapçılık ya da pan-Arapçılık teması tekrar tekrar gündeme gelmektedir. Suriye ilk *Baas* (Rönesans) Partisi'nin vatanıydı. Baas seküler bir pan-Arap milliyetçi partiydi ve yine bir Arap Ortodoks Hıristiyan tarafından kurulmuştu; daha sonra Irak'ta bir şube açacak ve onlarca yıl Irak'ta resmî ideoloji haline gelecekti. Bundan dolayı Suriye –dinî, mezhepsel ve etnik hatlarda işleyen– seküler Arap milliyetçiliğinin en az üç varyantına evsahipliği yapmıştır. Bu hareketler "Arap"ı genellikle dar bir etnik terim olmaktan ziyade, geniş bir dilsel ve kültürel terim olarak yorumlamıştır. Suriye Baas Partisi her ne kadar Alevî azınlığın –ve daha özelde Esed ailesinin– egemenliği altında, otoriteryen bir tarzda olsa da hâlâ bu karakteristikleri taşımaya devam etmektedir. Baas Partisi'nin Suriye'deki kalıcılığı, çok-dinli ve çok-etnik unsurlu ideallerine ve devrimci söylem tutkusuna çok şey borçludur –dar bir Alevî vizyona değil.

Burada başka bir önemli değişmez daha var: Suriye'deki *bütün* milliyetçi partiler anti-Siyonist olmuşlardır. Bu, Filistinlilerin vatanlarını kaybetmelerine karşı duygudaşlık, Siyonizmin Avrupalı yerleşimci sömürgeciliğinin bir biçimi olduğu algısı ve Suriye'nin Golan Tepeleri'nin İsrail tarafından işgaline duyulan öfkeden kaynaklanmaktadır. Suriye İsrail gücüne karşı Arap direnişinin son kalelerinden biri ve Filistin davasının destekçisi olmaktan dolayı kendisiyle gurur duymuştur. Bu duruşu kendisine bölgenin Arap halkları nezdinde büyük bir sempati kazandırmıştır, özellikle de Ürdün, Suudî Arabistan ve Mısır'ın otoriteryen idarecilerinin ABD'ye minnettar olduğu ve kamuoyuna danışmadan İsrail ile sessizce işbirliği yaptıkları bir dönemde.

“Suriye”nin geleneksel olarak modern Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan ve İsrail devletlerini içine alması da, başka bir kalıcı efsane yaratmıştır: Batılı devletlerin komşu devletlerin işlerine sürekli “Suriye’nin burnunu sokması” olarak gördükleri şey esasında, yeni devletlerin “sınırları” boyunca bugün hâlâ mevcut derin tarihsel, jeopolitik, kültürel, ekonomik, etnik ve kabile bağlarının çapraz geçişlerini yansıtmaktadır. Ve tabiî modern Suriye rejimi de –her zaman Büyük Suriye’nin ayrılmaz bir parçası olmuş– Ürdün, Filistin ve özellikle de Lübnan siyasetini etkileme çabasıyla, sözkonusu bağları manipüle etmekten mutluydu. İyi veya kötü, Lübnan siyaseti hâlâ bir Suriye unsuru olmadan düşünülemez. Suriye aynı zamanda, Lübnan’daki hakim Şiî hareketi Hizbullah’a da yakındır. Bu hareket, İsrail’e karşı cesur ve başarılı askerî direnişi nedeniyle, özellikle de İsrail’in Lübnan’a 2006’daki saldırısında Hizbullah’ın tek başına İsrail’in korkunç ateşgücüne karşı durması ve yenilmemesiyle, uzun zamandır (Lübnan dışındaki) Sünnî halklar nezdinde olumlu bir imaja sahip olmuştur.

O halde Suriye’nin birçok bakımdan hâlâ modern Arap milliyetçiliğinin kalbinin attığı yer olması, şaşırtıcı değildir. Deneyimli İsrailli gözlemci Uri Avnery’nin de işaret ettiği gibi, “Şam’daki tipik bir Suriyeli milliyetçi aynı zamanda Arap bölgesinin, Müslüman dünyanın ve de Sünnî cemaatin bir parçasıydı ve bu farklı bağlılıkların sırası hiçbir zaman çok deşelenmiş değildi.”[1] Sözkonusu milliyetçi liderlik için bugün de başka rakip pek yoktur. Nasır yönetimi altında 1960’larda Arap milliyetçiliği lideri olarak ciddî bir rol oynamış olan Mısır bile, bir anlamda Arap millî karakterini 20. Yüzyıl’ın ortasında “keşfetmiştir.” Her ne kadar bazı erken Arap birliği teorisyenleri oradan çıkmış olsa da Irak, Arap milliyetçi oyununda ancak 1960’lardan itibaren önemli bir oyuncu olabilmiştir. Yine de, kuvvetli bir Arap kültürel gücü olduğu teslim edilse bile, Irak hiçbir zaman Arap milliyetçiliğinin “gerçek” merkezi olarak kabul edilmeyecektir. Irak’ın yeni Şiî-egemen hükûmeti, bazı Arap milliyetçilerinin zihninde, Irak’ın “gerçek” Arap referansları hakkında soru işaretleri uyandırmaktadır.

Suriye Arap milliyetçiliği olgusunu özellikle çarpıcı yapan şey, dinî ve etnik yapısının çeşitliliğidir. Sünnîler nüfusun yaklaşık yüzde 73’ünü teşkil ederken, iktidardaki Alevîler (yarı-Şiîler) yüzde 13 kadardır; çeşitli Hıristiyan mezhepler ilave bir yüzde 10, Dürziler ise yüzde 3’tür. Etnik bölünmeler de mevcuttur: yüzde 90 kendisini Arap olarak görür, yüzde 7 Kürt vardır, yüzde 2 kadarı da Asuri yahut Suriyek’tir. Küçük bir Yahudi topluluğu da bulunmaktadır.

Karışık yapısına rağmen ya da belki de bu karışım nedeniyle, modern

Suriye milliyetçiliği sıkı biçimde laiktir, Sünnî-Şiî (Alevî) dinî hatları keser geçer, Alevî azınlık iktidarda olsa bile. Esasen iktidardaki Alevîlerin öteki her bir unsurdan daha fazla Arap milliyetçisi olduğu ileri sürülebilir: laik Arap milliyetçiliğinin teşviki, bölgede Baas Partisi ve Esed sülalesinin en büyük meşruiyet kaynağı olmuştur. Sünnîlerden daha Sünnî denebilir. Suriye rejiminin Alevî niteliğinin, yakın zamana kadar, Arapların çoğunun devlet algısında bir önemi yoktu, ülke İsrail'e karşı "Direniş Bloku"nun lideri olarak görülüyordu. Suriye, Sünnî veya Şiî, İsrail'e direniş ortak davasına katkı yapmak isteyen herkese yardım etmiştir. Suriye'nin Arap milliyetçiliği davasında bayraktarlık rolü, 2011'de başlayan Esed rejiminin düşürülmesi çağrılarına birçok Arap devletinin ilk başlardaki tereddüt ve kararsızlığını kısmen açıklamaktadır.

ŞAM SARKACIYLA SALINAN TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Ancak Suriye, son zamanlardaki Türk dış politikasının mezarı ya da en azından, hâlâ etkisinden kurtulmaya çalıştığı, sersemletici taş –olmuştur. Aynı zamanda, Şam'daki bütün o değişiklikler serisiyle bölgedeki öteki her devletten daha fazla ilgilenen ülke, Türkiye olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve (Fransız hakimiyeti altında) Suriye'nin "bağımsızlığı" ile birlikte Ankara'nın Şam ile ilişkileri keskin bir şekilde kötüleşmiştir. Suriye'nin –müttefiklerin Suriye'yi Osmanlı idaresine karşı Arap isyanının kalbi haline getirmeye çalıştığı– Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı askerî idaresinin merhametsizliğine dair kötü hatıraları vardı. Sonra 1939'da Türkiye başarılı bir manevrayla, kuzey Suriye bölgesi Hatay'ı (Alexandretta/Antakya) ülkesine dahil etmiş, bu da Suriye'nin çok gücüne gitmişti. 1950'lerden başlayarak iki devlet kendini Soğuk Savaş'ın zıt kutuplarında çalışır bulmuştu. 1980'lerde Suriye Türkiye'deki isyancı Kürt hareketi PKK'ya destek vermeye başlamış, daha sonra da PKK liderine sığınma hakkı tanımıştı. Suriye, Ankara'ya karşı Kürtleri bir manivela aracı olarak istismar etmeyi yararlı buluyordu; nihayet bu sürtüşme, 1990'ların sonunda neredeyse aralarında savaşa yol açıyordu.

Derken 1999'da her şey değişiverdi. Çarpıcı biçimde, neredeyse bir asırlık bir düşmanlıktan sonra, iki tarafın da çitleri tamir etmeye karar vermesiyle medcezir tersine dönmüştü. Değişim 1999'da başlamıştı; Türkiye'nin zorlamasıyla, Şam sürgündeki PKK liderini açığa çıkarmış, süreç ABD'nin yardımıyla Türkler tarafından sonunda [PKK liderinin] yakalanmasıyla sonuçlanmıştı. AKP yönetimi altında 2003'ten itibaren Davutoğlu Suriye ile kur yapmaya başlıyordu; sınırdaki uzun zamandır gerginlik kaynağı olan askerleri geri çekiyor, sınır bölgelerindeki mayınları temizliyor, vizeleri kaldırıyor, ülkeyi artan ticarete açıyor, her bir ül-

kedeki milliyetçi renge boyanmış, karşı tarafı kötüleyen ders kitaplarını yeniden yazma konusunda işbirliği yapıyor ve de Suriye ile İsrail arasında çözüm bekleyen sorunların müzakeresine gayret ediyordu. Erdoğan Şam'a yüksek profilli bir devlet ziyaretinden daha fazlasını yapıyor, iki lider iki ülke arasında derin dostluk [kurulduğunu] ilan ediyordu. Türkiye Suriye'de hızla muazzam popülarite kazanıyor ve Suriyeli turistler Türkiye'ye akmaya başlıyordu. Osmanlı'yla olan eski bağlar hatırlanıyor, yeniden diriltiliyordu. Kayda değer şekilde, Ankara bir Suriye-AB diyalog kanalı olarak AB ile çalışmaya başlıyordu; AB Şam'ı Orta Doğu'da ileride barışın tesis edilebilmesi ve liberal ekonomik değişim için muhtemel bir anahtar olarak görüyordu. Bu AB politikaları, ABD'nin Suriye'ye her türlü yakınlaşmaya hasmane bakan ve Suriye'yi rutin bir şekilde "haydut devlet" olarak yaftalayan politikalarıyla keskin şekilde farklılaşıyordu. Ankara ve AB, Orta Doğu devletlerindeki ekonomik açılımların kaçınılmaz şekilde siyasî düzende de tedricî bir liberalleşmeye yol açıp, Suriye'yi AB ticaret uygulamalarıyla uyumlu yeni iktisadî ve hukukî kurumlar geliştirmeye teşvik edebileceği yönünde bir vizyonu paylaşıyordu. AB, Türk değişim modelinin, Orta Doğu'da ithal bir Batılı modelden daha hazmedilebilir ve aşina olduğuna kani olmuştu.[2]

Birçok bakımdan 2000'lerde uluslararası sahnede Suriye'nin yıldızı parlıyordu ve iyimser olmak için sebepler vardı. Ankara ile Şam arasında ilişkiler filiz veriyordu. Oysa 2011'de bütün bunlar yine değişiyordu. Arap Baharı'nın yarattığı kargaşa Suriye'yi vurunca sarkaç keskin bir şekilde geriye doğru salınmıştı. İlk rejim karşıtı gösteriler –kötü ekonomik koşullar, siyasî reform eksikliği, rejimin Alevî hakimiyeti sebepleriyle– kısmen Tunus, Mısır ve Libya'daki değişimlerden ilham alarak acil reform çağrılarına yol açmıştı, hatta sonra rejim değişikliği çağrısına. O sırada Esed başlangıçtaki karışıklıklarla başa çıkmada yetersiz kalmıştı. Göstericilerin şiddeti karşısında, uzlaşmaya pek çaba harcamamış, bunun yerine sert askerî ve polisiye karşı önlemlere başvurmuştu, bu da sürekli artan sivil can kayıplarına ve halktan daha da uzaklaşmaya neden oluyordu. Suriye ordusunun misilleme girişimleri karşısında binlerce mülteci çok geçmeden sınırı geçerek Türkiye'ye sığınmıştı. İç karışıklıkların başlamasından itibaren Davutoğlu Esed'i tavizlerin gerekliliğini kabule, tek-partili Baas idaresine son vermeye, reformlar yapıp demokratikleşme önlemleri almaya, sivilleri öldürmekten vazgeçmeye ve daha temsilî bir hükûmete yönelmeye ikna edebileceğini ummuştu. 2003'ten itibaren Şam'ı 60 defadan fazla ziyaret etmişti. Esed gerek Davutoğlu ve gerekse Erdoğan'a reform yapacağına dair tekrar tekrar kişisel sözler vermiş fakat sözünü tutmamıştı. Ziyaretleri sırasında Esed'i "kardeş" olarak kucaklamış olan Erdoğan, Esed'in niyetleri konusunda Ankara'yı bilinçli olarak yanıltma-

ya kalkıştığını düşünüp hırçınlamaya başlamıştı. Türkiye'nin Suriye'de arabuluculuk için göze çarpan gayretleri, can sıkıcı bir başarısızlığa dönüşmüştü. Erdoğan'ın Batı'ya tiyosunu verdiği Esed'le "özel ilişki" sonuç vermemişti. Erdoğan kişisel ihanet olduğunu düşündüğü şeye kızgınlıkla tepki vermiş ve dış silahlı muhalif güçlere, Türkiye'de konuşlanmış Suriye Ulusal Konseyi direniş cephesine askerî ve lojistik destek vermeye başlamıştı. Ancak Ankara, doğrudan Türk askerî müdahalesini düşünmemiş ve başlangıçta Batılı silahlı müdahaleyi caydırıcı hareket etmişti. Sonunda –özellikle Arap kökenli Türk vatandaşları veya Alevîlerle çok sayıda mültecinin ortak etnik ve dinî bağları da dikkate alınınca– sınırın Türkiye tarafında geçici barınma alanlarında yüzbinlerce Suriyeli sığınmacının birikmesi gerilimi daha da artırmıştı.

Ankara nahoş seçeneklerle karşı karşıya kalmıştır. Hararetle şiddetten kaçınmayı ve arabuluculuk ve ikna edicilik yapmayı ummuştur. Ancak arabuluculuğu başkalarınınkinden çok da fazla etkili olmamıştır, Esed'i etkilemek üzere Arap Ligi misyonları ve Rus girişimleri dahil. Bu kördüğüm karşısında Ankara giderek daha fazla –aynen Arap Baharı'nın öteki ülkelerinde olduğu gibi– isyan bağlamında "tarihin medceziri ile hareket etmek" ve Esed'in çökmesini hızlandırmak gerektiğine kani olmuştur. Erdoğan dış silah kaynaklarından Suriye muhalefetini daha ağır silahlandırmayı kolaylaştırmaya ve Batı'yı da aynısını yapmaya teşvik etmeye başlamıştır. Oysa Esed'in çabucak düşeceğine ilişkin erken yargı isabetsiz olmuştur. Ardından Ankara, Suriye'yi bizzat kendisi işgal edip düzeni sağlamak ve yeni bir rejim kurmayı tasarlamalı mı, konusunda bir karara varmak zorunda kalmış; bunu yapmamaya karar vermiştir. Şemsiye direniş örgütü Suriye Ulusal Konseyi'nin fena halde bölünmüş ve Esed rejimine karşı mücadelede etkisiz olduğu anlaşılmıştır.

Bölgesel faktörler, denkleme durumu daha da karmaşıklaştırıcı unsurlar eklemiştir. Birincisi, Arap kamuoyunun büyük bölümü başlangıçta Şam'ın Arap milliyetçisi politikalarına sempatik bakıyordu. Fakat Esed rejimi onlarca yıl [ABD tarafından] devrilecek hedefler listesinde üst sıralarda yeralmıştı, belki sebepsiz değil ama başarısız. ABD'nin şikayetleri arasında şunun gibi realiteler vardı: Suriye'nin Hamas liderliğine evsahipliği yapıp destek vermesi, Şam'daki Filistin direniş hareketi; Lübnan'da Şiî Hizbullah hareketini desteklemesi; İran'ın Hizbullah'a yardımını kolaylaştırması; tarihsel olarak Lübnan iç politikasında ciddî bir oyuncu olması, zaman zaman Lübnan'da ABD stratejilerine muhalif farklı gruplara destek vermesi; ve de –hem Suudî Arabistan hem de Fransa eski Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın himayesindeki– Lübnan Başbakanı Refik el-Hariri'ye yönelik 2005'teki sûikastın arkasında

Suriye güvenlik güçlerinin olduğu inancı. Suriye, Washington'ın bölgeye yönelik reçetelerine meydan okuyordu –30 yıllık sonuçsuz İsrail'le ABD barış sürecini reddi dahil. Suriye'nin aynı zamanda ABD'nin Irak'ı işgaline karşı Irak Sünnî direnişini desteklemesinin de Washington'ı kızdırdığını kaydedelim. Yine de Suriye'nin bütün o Arap milliyetçisi referanslarına rağmen, Esed'in kendi vatandaşlarına karşı giriştiği kanlı misillemeler Orta Doğu'daki saygınlığı ve halk desteğini büyük ölçüde eritmişti. Çatışmalar da Afganistan ve Irak'ta halihazırda işbaşında olan uluslararası Sünnî cihatçı güçleri cezbetmeye başlamıştı.

Suriyeli Sünnîlerin büyük çoğunluğu Esed'in sadece ülkeyi yöneten azınlık Alevî gücünü temsil ettiğini düşünürken, öteki Suriyeli azınlıklar –Kürtler, Hıristiyanlar, Yahudiler, Dürziler– Esed'i bütün zaafiyetlerine rağmen devirmeye hazır değillerdi. Onlar için Esed, güçlü bir laik geleneği ve kendilerini ezebilecek fundamentalist Sünnî görüşlere karşı korunmayı temsil ediyordu. Mezhepçilik Suriye'de işbaşındaki bütün meseleleri yeterince açıklayamaz. Laik Esed rejimi önemli bazı bakımlardan iç iktidarı Sünnîlerle paylaşmıştı: başbakanlık dahil, başlıca bakanlıkların çoğu genellikle Sünnîlerin elindeydi; ancak güvenlikle ilgili hassas bakanlıklar Alevîler tarafından kontrol ediliyordu. Tüccar sınıfı geniş ölçüde Sünnî idi ve devletle ilişkilerinden büyük menfaat sağlıyorlardı. Esed'e karşı savaşan yabancı cihatçıların –çoğu kez sivillere en az Esed'in kendi güçleri kadar zalimce davranan– aşırı, radikalleşmiş ve şiddet yanlısı niteliği, birçok Suriyeliyi mevcudun yerine geçecek herhangi bir İslamcı rejimin niteliğinden korkar hale getirmişti. Washington bile Suriyeli silahlı muhalefete yardımını geri çekmeye başlamıştı zira –el-Kaide ile bağlantılı olanların da dahil olduğu– radikal cihatçıların Esed karşıtı savaşı domine etmeye başladığına ilişkin emareler yükseliyordu. Esed'in düşmesi halinde, yerine geçecek bir rejimin herhangi bir şekilde Batı için daha iyi olacağının bir garantisi yoktu, daha kötüsü çok muhtemeldi. Hepsinden öte, Suriye'de ABD politikası Esed karşıtı dürtülerden daha çok, İran'ın en başta gelen Arap müttefikini tahrip etme arzusu şeklindeki, İran karşıtı dürtülerle hareket ediyordu.

Türkiye girdap gibi dönen bu çatışan çıkarlara ancak –kendisini Türkiye sınırında ortaya çıkmaya başlayan terör saldırıları dahil büyük tehlikeye maruz bırakma pahasına– askerî olarak müdahale edebilirdi. Sonunda Ankara, Esed'i devirmeye yönelik koalisyonun başarısızlığını ve Türkiye'nin –Suudî Arabistan, Katar ve bocalayan bir İsrail haricinde– projede giderek yalnızlaştığını teslim etmek zorunda kalıyordu. Bu arada Ankara'nın Suriye politikalarına iç muhalefet de büyüyordu. 2014 başlarında 600.000'i aşmış olan Türkiye'ye yönelik Suriyeli mülteci akı-

nı* artmaya devam ediyordu; 2 milyondan fazla Suriyeli ülkesini terketmişti.** Şayet bu sadece Suriye ile Türkiye arasında bir kriz olsaydı, daha basit olurdu. Fakat mesele Suriye meselesi olmaktan çıkmış, rekabet halindeki küresel jeopolitik güçler, büyük güç sorunları ve –ABD, AB, İran, Irak, Suudî Arabistan, İsrail, GCC ve Rusya'nın dahil olduğu– bir vekalet savaşına dönüşmüştü. Basit kararlar ciddî uluslararası tepki çekiyordu. Bu koşullar altında bağımsız bir Türk dış politikası izlemek, neredeyse imkansız hale gelmişti.

Suudî Arabistan giderek daha ısrarlı bir şekilde Suriye krizinin en başta "Şiî tehdidi" ve Suriye'deki İran gücü ve nüfuzu ile ilgili olduğunu söylüyordu. Ne var ki bu suçlama boş bir iddiaydı. Mezhepçi olduğu gerekçesiyle devrilmekle tehdit edilmediği sürece, Esed mezhepçi bir Şiî gibi hareket etmez. Uzun zamandır kendisi Arap dünyasında Sünnî davalarıyla yakından ilgilenmiştir. İçerde adam kayırmacılık hariç, politikalarında belirgin Alevî özellikler bulmak zordur, İran'la uzatmalı iyi ilişkileri bile sıkı şekilde jeopolitik temelli olup, buna Saddam'ın Irakı'na karşı onlarca yıllık ortak düşmanlık dahildir –bu tutumlar birçok Suriyeli Sünnîlerce de paylaşılır.

Realite şudur ki –muhtemelen Suriyeli Müslüman Kardeşler'in domine edeceği ama seküler Arap milliyetçilerini olduğu kadar Selefîleri ve hatta cihatçı unsurları da içerecek– müstakbel bir Suriye rejimi Washington, Tel Aviv ya da Riyad'a, Esed rejiminden daha sevimli gelmeyecektir. İsrail ile ilişkileri iyi demokratik bir Batı yanlısı Suriye, hemen hemen bütün akla yatkın senaryolar altında, kesinlikle boş bir hayalden ibarettir.

Durum ilgili bütün taraflar için bir kaybet-kaybet durumudur. Bu arada krizin insanî sıkıntıları büyüdükçe büyümüştür –bütün yönlere kitlesel mülteci akınları, mülteci kamplarının artması, gıda ve sağlık krizleri, mültecilerin radikalleşmesi ve de komşu ülkelerin iç siyaseti üzerindeki olumsuz etkisi. En büyük umut odur ki, Cenevre'deki çok-uluslu görüşmeler sonunda –Alevî rejimin yerinde kalmasına imkan verecek, daha çok iktidar paylaşımını empoze edecek, Esed'li veya Esed'siz, acımasız çatışmaya son verip yabancı cihatçıları uzaklaştıracak– türden bir, yavan ama istikrar sağlayıcı, anlaşmayla sonuçlanır.***

* Bu rakam 2016 Mart ayı başlarında 2,7 milyonu aşmıştı. (çn)

** 2016 başlarında bu rakam ise 6 milyonu geçmişti. (çn)

*** İsviçre'de Nisan ayında barış görüşmeleri başlamış, ancak kitabın baskıya girdiği tarihe kadar kayda değer bir ilerleme sağlanamamış, Suriye'deki insanlık faciası tüm dünyanın gözü önünde devam etmiştir. (çn)

ESED SONRASI BÖLGESEL KRİZLER

Şimdi de Esed sonrası gelecek üzerinde uluslararası ihtilaf yaratan anahtar unsurların bazılarına göz atalım.

- *Herhangi bir* demokratik süreç, eninde sonunda, Suriye'deki güç dengesini keskin bir şekilde kaydıracak, iktidardaki yüzde 13'lük Alevîlerin elini zayıflatıp nüfuslarıyla uyumlu siyasî güç peşindeki yüzde 73'lük Sünnîleri güçlendirecektir. Ancak "çoğunluğun tiranlığı" şeklindeki siyasî sorun burada da olacaktır –yeni demokrasiye geçen toplumlarda yaygın bir geçiş aşamasıdır bu, Irak'ta olduğu gibi.
- Suriye-İran ilişkisinin geleceği hiç kuşkusuz değişecektir ama ille de kopacak değildir. 1979'daki İran Devrimi'nden beri Suriye-İran ittifakı Orta Doğu'daki en uzun ömürlü siyasî ittifak olmuştur. Şam'daki yeni Sünnî iktidar bu özel ittifakı artık sürdürmeyecektir ama Suriye'yi İran'la bazı önemli ilişkileri sürdürmeyi yararlı bulmaya itecek birçok jeopolitik mülahaza bulunmaktadır. Suriye Alevîlerinin kombinasyonu, Lübnanlı Şiîlerin çoğulculuğu ve Irak Şiî çoğunluğu hep, bölgede bir derece kalıcı bir İran nüfuzunu ima etmekte olup, yok edilemez; ayrıca bu, tanımı gereği tamamen olumsuz bir şey olmak zorunda da değildir.
- Suriye'de Sünnîlere bir iktidar devri Irak'taki Şiî-egemen yeni rejimi doğrudan etkileyecektir. Şam'da Alevîlerin iktidardan düşmesinden sonra, Bağdat başlangıçta kendisini güvensiz ve izole olmuş hissedecektir. En kötü ihtimalle Riyad tarafından desteklenen Şam'daki yeni bir Sünnî fundamentalist rejimin saldırısına bile hedef olabilir. Böyle bir olay Iraklı Şiî yönetimini İran'a daha da yaklaştırabilir. Ancak Şam'da Müslüman Kardeşler-egemen bir rejimin, militan bir şekilde İran karşıtı olması ihtimal dahilinde değildir.
- 2013'te Suriye'ye daha çok cihatçı gönüllü sızmaya başlamıştır, Batı'da yaşayan Sünnî radikaller dahil; Suriye bugün artık Afganistan ve Saddam sonrası Irak ile boy ölçüşen ciddî bir meşhur uluslararası radikal Sünnî davası haline gelmektedir. Suriyeli sivillere karşı işlenmiş en kötü şiddet eylemlerinin bazılarından sorumlu olan cihatçılar Esed rejimine karşı Suriye içinde terörist bombalamalara başvurmuşlardır. Esed rejimine karşı herhangi bir başarılı ortak mücadelenin ardından bunlar kolayca ortadan kaldırılamayacaktır.
- Türkiye'deki yüzde 20'lik Alevî (yarı-Şiî) topluluğu Suriye krizinden müteessir olmuş hissetmektedir. Her ne kadar Türk Alevîleri biraz farklı, dinî pratikleri de Suriyeli Alevîlerinkinden değişik olsa da, [yine de] onlara biraz yakınlık hissetmekte ve Suriye'deki Alevî topluluğunun akıbetinden endişe duymaktadırlar. Türkiye'de Alevî ra-

hatsızlığı, siyasî şiddet yoluyla dışa vurulmasa da, yine de mevcut olup, komşu Suriye'deki Alevîlerin devrilmesine yönelik devlet politikaları bunların sinirlerini bozmuştur. Esed rejiminin düşmesinden sonra Suriye'den Türkiye'ye çok sayıda Alevî mültecinin kaçması Türk Alevîlerinin huzursuzluğunu artırabilir, hatta Türkiye içinde mezhep çatışmasını ateşleyebilir.

- Suriye'deki yüzde 7-10 kadar huzursuz Kürt nüfus Türkiye içindeki Kürt aşiretlerle yakın bağlara sahiptir. Esasen, Suriyeli Kürtler –Türkiye'deki ayrılıkçı Kürt gerilla hareketi– PKK'nın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu Suriyeli Kürtlerin çoğu, şayet Ankara ile PKK arasındaki barış görüşmeleri suya düşerse, Türkiye içindeki devlete karşı operasyonlar için devşirilmeye açık hale gelebilir. Suriye devletinin herhangi bir şekilde bölünmesi, Türkiye, Suriye, Irak ve İran'dan oluşan dört devletin Kürt bölgesinde ciddî bir yeni bölgesel kriz yaratır. Dahası Suriyeli Kürtler, Şam'da müstakbel bir Arap milliyetçisi veya Selefî-Sünnî rejimin, Esed'den daha fazla Kürt karşıtı olabileceğinden korkmaktadırlar.
- Suriye Müslüman Kardeşleri'nin, Suriye'deki herhangi bir rejim değişikliğinin en büyük uzun dönem siyasî kazananı olması çok muhtemeldir –aynen Tunus ve Mısır'da rejim değişiminin hemen ardından olduğu gibi. Suriye'deki İhvan gücü Mısır, Yemen, Ürdün ve Irak'ta olduğu kadar Körfez ve Kuzey Afrika gibi başka yerlerdeki duruşunu da etkiler. Çarpıcı şekilde, Suriye Müslüman Kardeşleri'nin Genel Sekreteri Muhammed Faruk Tayfur Türkiye'yi bir "model İslam devleti" olarak tasvir etmiştir. Ancak Suudî Arabistan şimdi artık müstakbel bir Suriye rejiminde Müslüman Kardeşler'in ciddî bir söz hakkına sahip olmaması için çok çaba sarfedebilir.
- Esed'lerin "Arap devrimci geleneği" ile sıkı bir şekilde özdeşleştirilmesi Arap monarşilerini her zaman tedirgin etmiştir. Suriye'nin İran'la siyasî ittifakı bu kaygıyı daha da yoğunlaştırmıştır. Suudî Arabistan kendi huzursuz yüzde 10'luk Şiî nüfusundan korkmaktadır; bu yüzden Riyad için Esed rejiminin devrilmesi Suudî Arabistan'daki Şiî topluluğu için de bir esinti kaynağı olacaktır.
- Lübnan'da birçokları Suriye'de bir rejim değişikliğinden korkmaktadır zira böyle bir şey Lübnan'da Şiîler, Sünnîler, çeşitli Hıristiyan mezhepler, Dürziler ve öteki güçler arasında dikkatle ayarlanmış güç dengesini altüst edecektir.
- ABD yarım yüzyılı epey aşkın bir süreden beri Suriye'yi kendi çıkarlarına hasım bir devlet olarak görmüştür. Suriye de buna karşılık uzun zamandır İsrail'in askerî ve diplomatik gücü karşısında kendisini teh-

dit altında hissetmekte olup –İsrail tarafından 1967 savaşında ele geçirilmiş olan– Golan Tepeleri'nin kontrolünü yeniden ele almaya kararlıdır. ABD sürekli olarak Şam'ın bölgesel nüfuzunu ve bölgedeki Arap direnişinin liderliğini köreltmek istemiştir. ABD (beyhude bir şekilde) Esed karşıtı isyanların, uzun zamandır peşinde olduğu güç dengesini –İsrail ve ABD stratejik hedefleriyle uyum yanlısı devletler lehine– değiştirme fırsatını sağlayabileceğini ummuştur.

- İsrail Esed rejiminden hoşlanmaz ama Esed'ler bu sahnede uzun süredir bilinen, hatta oldukça tahmin edilebilir bir birimdir. İsrail'i daha fazla tedirgin eden şey, Esed rejiminin çökmesini neyin takip edebileceğidir. [Şöyle bir şey mesela]: muhtemelen Müslüman Kardeşler'in hakimiyetinde, Selefîlerin güçlü bir şekilde mevcut olduğu, hiç de daha az İsrail karşıtı olmayan politikalar uygulayan, bölgedeki öteki Müslüman Kardeşler partileriyle yakın ilişkileri olan, iç meşruiyeti Esed'den daha fazla olacak bir devlet. Oysa İsrail'in İran'ın bölgesel gücüyle ilgili endişesi, öyle görünüyor ki, Esed'le bir arada var oluşuna ağır basmaktadır, özellikle de İran –İsrail'e karşı ciddî bir askerî siper olan– Lübnan'daki Hizbullah'a silah akışını kolaylaştırdığı için.
- Eğer Türkiye Suriye'deki duruma askerî müdahalede bulunursa, bu durum –olayı ya bir Türk neo-emperyalizmi ya da bölgede ABD politikalarının vekili olan bir Türk eylemi olarak gören– bazı Arap devletleri ve partileri [ile Türkiye] arasında düşmanlık yaratacaktır. Türkiye'nin diplomatik statüsü ve bağımsızlığı kadar, bölgedeki mezhepçilik yapmama tutumu da ciddî ölçüde yara alacaktır. Artık doğrudan Türk müdahalesi oldukça ihtimal dışı hale gelmiştir.

SURİYE VE İRAN: ARADAKİ BAĞLAR NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Suriye-İran ilişkisi yıllardır hep ihmal edilmiş, geçici bir "mantık evliliği"nden başka bir şey değil gibi görülmüştür. Oysa gerçekte o evlilik, bütün bir Orta Doğu'daki en kıdemli ve en kalıcı jeopolitik ittifaklardan biridir; uzun dönemde kolayca örselenemeyecek, oldukça sağlam bir uzun ömürlü jeopolitik temele dayanmaktadır.

1979 İran Devrimi'nden sonra, Tahran'daki yeni İslamî yönetim, Şah'ın ABD ile yakın işbirliği politikasını reddetmiştir. Daha da ileri gidip, Filistin davasına sempatisini ilan etmiş ve Arap ülkelerindeki bütün diktatörlüklere karşı devrim çağrısı yapmıştır, özellikle de ABD kontrolü ve himayesi altında olarak algılanan idarecilere karşı. Bu noktada Suriye Tahran için doğal bir *ideolojik* müttefikti, Alevî olduğu için değil, *devrimci* olduğu için. Esasen, İranlıların çoğu Alevî pratiklerini Şiîliğin meşru bir şekli olarak pek kabul etmez bile zira bunlar İslamî olmayan birçok

unsur içerir. Fakat Suriye'nin daha fazla desteğini almak ve Esed'lerin izolasyonunu azaltmak için, tanınmış bir İranlı Ayetullah, Musa el-Sadr (Şah zamanında 1973'te Lübnan'da aktif biriydi), Alevî inancını resmen "Şiîliğin parçası" ilan ediyordu. Bu ciddî bir sembolik tanımaydı. Dahası, bizzat Esed ailesi de, uzun zaman Sünnî ritüellerine katılmıştı. O halde İran ile Suriye arasındaki saf dinî bağlar pek sağlam değildir. Ancak Şam'daki Seyyide Zeynep türbesi, dünya Şiîleri için önemli bir kutsal ziyaretgahtır, ki bu Suriye'nin "Şiî imajı"nı parlatmaktadır. (Mısır da Fatımî Hanedanlığı'ndan kalma –çok sayıda Şiî ziyaretçiyi çeken– önemli Şiî camilere ve yapılara sahiptir.)

Ortak ideoloji veya din siyasî yakınlığı garanti etmez, Alevîler ile İran arasında bile. Kaydetmek gerekir ki, Irak ile Suriye her ikisi de bir süredir Baas partilerince yönetildiği halde, iki taraf sonunda kişisel meseleler ve bölgesel nüfuz konusunda devletlerarası rekabet yüzünden amansız düşmanlar haline gelmişlerdir. Irak'ın Saddam Hüseyin'i 1980'de İran'a karşı uzun ve acımasız savaşı başlattığı zaman, İran destek için doğal olarak Irak'ın o dönemdeki haşin rakibi Suriye'ye dönmüştü. Esasen Suriye, Saddam'ın işgaline karşı verdiği o korkunç mücadelede İranlıları destekleyen, dünyadaki tek ülkeydi, Tahran bunun için minnettardı. Bir kez daha Suriye, dinî bağlardan çok, Irak karşıtı dürtülerle hareket ediyordu. Suriye –İran'ın kendi devrimci ideolojisiyle örtüşen– Arap Devrimi'nin fitilini muhafaza etmeyi sürdürmektedir. Suriye'nin İran'la bağları Şam'ın genel olarak izolasyonunu yumuşatmakta önemli olmuştur –özellikle de 2000'lerde Esed rejimine gözdağı vermek veya onu devirmek amaçlı ABD'nin organize ettiği diplomatik girişimler sırasında. Esed'e karşı 2011'deki isyanların kopardığı ilk gürültünün ardından, İran aslında Suriyeli Müslüman Kardeşler'le durumun nasıl kurtarılabileceği ya da çözüm bulunabileceği konusunda irtibata geçmek istemiştir; İran her şart altında İhvan'la uzun vadeli ilişkiler umut etmiştir. Ve nihayet, Irak ve Türkiye ile birlikte Suriye de, İran gibi, kendi ülkesindeki Kürt ayrılıkçılığıyla ilgili endişeler taşımaktadır.

Ancak, Türkiye'nin Suriye'deki oyunundan şüphelenen İran –isabetsiz şekilde– onun bölgede Sünnî gücünü tahkim edecek mezhepsel bir politika sürdürdüğünden kuşkulanmaktadır. Tahran, belki daha isabetli olarak, Suriye Meselesi'nde Ankara'nın Washington'ı hoşnut etmeye çalıştığına, oysa gerçekte ABD'nin Suriye politikasında asıl hedefin kendisi olduğuna inanmaktadır. Ankara ile Esed arasında AKP'nin on yıllık politikası altında bir zamanlar sözkonusu olan samimî ilişkiler, Türkiye'nin bu Alevî rejimle –"mezhep farklılığı" herhangi bir şekilde arayı karıştırmadan– nasıl iyi geçinebildiğini göstermektedir, Suriye Tahran'ın bir müttefiki iken bile. Türkiye, Suriye'deki iç çatışmaya *ilke olarak*, bizatihi

istikrarsızlaştırıcı niteliğinden duyduğu kaygı nedeniyle, çözüm bulunmasını isteyen ve buna daha geniş herhangi bir vekalet savaşının parçası olarak bakmayan yegane oyuncudur. Şayet Esed siyasî muhaliflerini ilk başlarda tatmin etmiş olsaydı, Ankara ona yardım etme yönünde memnuniyetle çalışırdı. Ayrıca, mevcut gerilimlere rağmen, uzun dönemde Türkiye, Suriye'nin geleceği konusunda İran'la sıfır toplamlı bir oyun ilişkisi içinde değildir.

Suriye'nin Lübnan'la olan önemli ve derinlere kök salmış tarihsel bağları da Tahran'ı çok yakından ilgilendirmektedir; zira bu ülke İran'a, Lübnanlı Şiî hareket Hizbullah üzerinden kolay erişim ve bölgesel nüfuz imkanı tanımıştır. Ancak burada bile, dikkat etmeli ki, Suriye'nin Lübnanlı gruplarla bağları çeşitli zamanlarda *bütün* dinî hatları aşmıştır. Şam bu vesileyle güç dengesine yönelik en avantajlı ve işe yarar taktiğin hangisi olduğuna bağlı olarak çeşitli şekillerde Rum Ortodoks Hıristiyanlar, Marunî Hıristiyanlar, Filistinliler, Dürzîler, Şiîler, Sünnîler, kısaca Lübnan'daki iç siyasî rekabet unsurlarının istisnasız hepsiyle de ittifak etmiştir. Suriye periyodik olarak Suudî Arabistan'la bile gayet mâkul iş ilişkileri kurmuştur, her ne kadar bu durum 2000'lerde Lübnan siyasetinde çatışan çıkarlar yüzünden meydana gelen ciddî bir kapışmadan sonra kötüleşmişse de.

Bir kere daha, mezhepçilik Orta Doğu'daki temel jeopolitik ve ideolojik mücadeleleri kavramaktan aciz bir analitik araçtır ve Suriye'nin eylemlerini yeterince açıklamamaktadır. Saddam'ın düşmesinden hemen sonra, mesela, Suriye Irak'ta ABD kuvvetlerine karşı Sünnî gerilla operasyonlarını desteklemek ve tahkim etmek için çalışmıştır; Iraklı Sünnî gerrillalara Suriye'ye sığınma hakkı vermiş ve sınırdan rahatça girip çıkmalarına izin vermiş, bu da Washington'ı kızdırmıştır. Suriye açık bir şekilde ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik güç projeksiyonu ve egemenliğine karşı mezhepsel değil, daha çok ideolojik dürtülerle hareket ediyordu. Suriye Müslüman Kardeşler'in Filistin kolu Sünnî Hamas'ın yakın bir destekçisi olmuştur. Buna karşılık Maliki'nin kalbinde Şam için sıcak bir hissiyat vardı zira Saddam'a karşı sürgünde uzun yıllar verdiği mücadele sırasında Şam kendisine sığınma hakkı vermişti.

Nihayet, Arap jeopolitiğinin kuvvetleri karmaşıktır, hareket halindedir, dünya değiştikçe dengeleri sürekli yeniden ayarlar ve karşı-ağırlık oluşturan yeni ilişkiler geliştirir. Ne ABD ne de Suriye karşıtı Arap güçler, bu hareketliliği dondurabilir ve de tercih edecekleri bir dengeye kalıcı olarak yerleştirebilir. Suriye Irak ve Mısır'la zaman zaman yakın ilişkiler kurmuş, bazı zamanlar ise düşman olmuştur. Benzer şekilde Suudî Arabistan'la da. Bu ilişkinin her dönemin liderliği ile evrilmeye devam etmesi muhtemeldir. Gayet akla yatkındır ki, Sünnî liderliği altında bir

Suriye bile bir noktada potansiyel olarak saldırgan bir Irak'tan gelecek tehditleri zayıflatmak için İran'la işbirliği yapabilir. Bugün düşünülemez olan yarın âniden gayet düşünülebilir olabilir. Sünnî-yönetiminde bir Suriye bile, kendini neden İran'la sürekli hasmane ilişkilere adasın ki, ondan herhangi bir tehlike gelmedikten ve de Tahran'la ilişkileri korumaktan doğabilecek kazançlar olduktan sonra?

Ne kadar karmaşık olursa olsun, Suriye, Ankara'nın ilgilenmek durumunda olduğu, bölgenin merkezî bir devletidir. Suriye içinde uzatmalı iç mezhepsel rekabet kesindir: en başta Sünnî-Alevî karşıtlığı ama aynı zamanda Müslüman-Hıristiyan veya Kürt-Arap, Baas-SSNP, laikçiler-İslamcılar, İhvan-Selefîler ya da el-Kaide, yahut hatta Halep-Şam karşıtlığı gibi bir bölgeselcilik –bütün bunlar Türkiye'nin sınırında– ülkenin ne istediği, ne de ihtiyaç duyduğu- potansiyel olarak istikrarsızlaştırıcı etkiler yaratacaktır.

SURİYE'NİN GELECEĞİ

Erdoğan ve Davutoğlu bağımsız bir Türk dış politikasında ısrarlıdırlar. Genel anlamda bundan sonra gelecek bir Türk hükûmeti de böyle olacaktır. Washington, Türkiye'nin politikasını sürekli olarak, dar bir ABD-merkezci ölçüye vurmaktadır: Ankara'nın herhangi bir zamandaki her bir hareketini, Washington'ın politikalarına destek yönünde mi, köstek yönünde mi ilerlediğine göre değerlendirmektedir. Oysa, Türk politikasının temel belirleyicisi ya da mihenktaşı Washington değil, Türkiye'nin kendi bölgesel çıkarlarıdır.

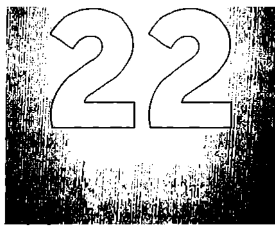
Washington Türkiye'nin yeni bağımsız dış politikası konusunda sekiz yıllık bir duygusal altüst oluş tecrübesi yaşamıştır: Ankara bazı Washington gözlemcilerince çeşitli defalar "düşman saflarına katılmakla," ya da "kuralları ihlal edip, yoldan çıkmakla" (gerçekten kültürel değer yüklü bir ifade) suçlanmıştır. Bu arada, Türkiye'de muhalif eleştirmenler AKP'yi, Esed'le köprüleri yakarak çok ileri gitmek, Esed'in gidişi hiç de garanti değilken riskli politikalar uygulamak ve Suriye'de bir "Amerikan ajandasını yerine getirmek" ile suçlamışlardır. Daha önemlisi, Mart 2012 itibariyle Washington'ın Esed'i devirmek için saldırgan bir tutumdan vazgeçme kararıyla, Türkiye yalnız bırakılmışlık hissine kapılmıştır. Esed rejimine sesli muhalefetine zaten aşırı yüklenmiş durumda olan Erdoğan, pedalı geri çevirmek ve Suriye'de şiddeti sona erdirmek için –Rusya'nın arabuluculuğu dahil– daha diplomatik önlemler istemek zorunda kalmıştır. Ekim 2013 itibariyle Ankara ve Tahran Suriye konusundaki görüş ayrılıklarının üstesinden gelmeye çalışıyor, Davutoğlu bir kere daha Orta Doğu'da mezhep çatışmasından kaçınmanın önemini vurguluyordu. Felaketli Suriye politikasından tedricen

uzaklaşması Türkiye'nin öteki iki anahtar ilişkisini de ciddî olarak etkileyecektir: Ankara'nın İran'la olduğu kadar Irak'la ilişkisinde de ciddî bir rahatsızlık kaynağını ortadan kaldıracaktır.

Suriye'ye gelince, şimdikine halef herhangi bir rejimin Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya ihtiyacı olacaktır, hem mecburiyetten, hem de Türk tecrübe birikimine saygıdan dolayı. Türkiye Suriye'de rejim değişikliği üzerinde gereğinden ağır bir parmak izi bırakmayacak kadar akıllı davranabilir. Ankara "gelecek" ile aynı safta olma konusunda ilkeli durmuştur; yeni-Osmanlı emperyalizmi uygulama ya da Batı'nın buyruğunun icracısı suçlamalarından kaçınmak durumundadır. Türkiye'nin Suriye'deki çıkarları sonuçta Şam'daki rejim değişikliği ne olursa olsun yaşamalıdır; Suriye Ankara'ya muhtaçtır. Pek net olmayan şey ise, Esed-sonrası bir Suriye'nin bölgesel resme nasıl uyum sağlayacağıdır. Hemen hemen kesin bir şekilde, Suudî Arabistan ve Körfez gibi karşı-devrimci güçlerle aynı safta olmayacaktır ama aynı zamanda Körfez'in iktisadî yardımına oldukça bağımlı olması da muhtemeldir. Genel olarak Suriye bölgenin müstakbel çehresini belirlemede kritik bir salıngaç devlet olacaktır –ileri sürülen "Şiî karakteri"nin bizatihi stratejik önemi sınırlı olup, gelişmelerin dış analizine gereğinden fazla rengini vermemelidir.

KISIM VI

KÜRT SORUNU, İSRAİL VE GELECEK

KÜRT BÖLGESEL AĞI

Son on yıl boyunca, Orta Doğu'da devam etmiş olan tüm bu kaos ve istikrarsızlığın ortasında en kazançlı çıkanlar, öyle görünüyor ki Kürtlerdir. Dahası, akla gelenin aksine, Kürtlerin talihinin dönmesinden en kazançlı çıkacak ülke de, muhtemelen Türkiye'dir.

Orta Doğu'nun Kürtleri uzun zamandır unutulmuş, bastırılmış ve yaşadıkları her ülkede ulusal siyasetten dışlanmış olup, dünyada kendilerine ait bir devleti olmayan muhtemelen en kalabalık etnik gruptur. Dilleri (birçok lehçesi var) Türkçe ve Arapçadan tamamen farklıdır, bunun yerine Farsça ile irtibatlıdır. Toplam nüfuslarına ilişkin rakamlar tartışmalı ve politize olsa da, Orta Doğu'nun Kürtleri muhtemelen en azından 30 milyon kişiyi bulur. Türkiye'nin güneydoğusunun çoğu ile, güneye doğru aşağıda Suriye-Irak-İran sınırını içine alan kabaca dikdötgen şeklinde bir bölgede yaşarlar. Orta Doğu siyasetinin sürpriz yeni hesabında bölgesel siyasetin merkezine doğru yavaşça yollarını buluyorlar. Ermenistan, Azerbaycan, Lübnan ve başka yerlerdeki daha küçük çaplı Kürt topluluklarının yanısıra, Türkiye, İran, Irak ve Suriye nüfusları içinde önemli bir azınlığı oluştururlar. Ortak kimlik duyguları tarihte hiçbir zaman şimdiki kadar belirgin olmamıştı.

Acaba neden, sonunda Kürtlerin devri gelip çatmıştır? İki temel nedeni var: genişleyen öz-bilinçleri, içinde yaşadıkları ülkelerin çoğunda çeşitli derecelerde devam eden artan açıklık, siyasî çalkantı ve hatta demokratikleşmeden kaynaklanmaktadır; bu insanları daha önce hiç olmadığı kadar birbirine bağlayan yeni medya patlaması da cabası. İkincisi, bu başlıca ülkelerde Kürtlerin sesi yükseldikçe, bölge boyunca rekabet halindeki *küresel* jeopolitik, Kürtleri yeni siyasî denklemlerin içine çekmiş ve görünürlüklerini artırmıştır.

Öyle görünüyor ki Kürtler, dış güçler tarafından Orta Doğu'nun çeşit-

li devletlerine karşı bir araç olarak sürekli manipüle edilmişlerdir: özellikle de İngiltere, ABD, Rusya ve İsrail'in yanısıra, çoğu bölgesel devlet tarafından da, birbirine karşı. ABD'nin Iraklı Kürtleri onlarca yıl önce Bağdat, sonra da Tahran'daki rejimlere karşı bir silah olarak kullandığı gayet iyi bilinen bir şeydir; [üstelik] bu oyun tamamen sona ermiş de değildir. Geçmişte Kürtler genellikle kaybedenler olagelmiştir. Yerel rejimlerine karşı isyana kışkırtılmışlar, sonra da –kullanışlı olmaktan çıktıklarında– aynı dış güçler tarafından ortada bırakılmışlar, en sonunda da yaşadıkları yerin rejimi tarafından intikamcı bir tarzda ezilmişlerdir. Sadece son on-yirmi yıldır, Kürtler esasen bölgesel siyasî kargaşa ve değişimden istifade etmeye başlamışlardır.

Modern Türk devleti kurulduğundan beri, ayrılıkçı Kürt tehdidi Ankara'nın zihnini meşgul eden bir numaralı mesele olmuştur. Türkiye'deki Kürtlerin sayısı yaklaşık 14 milyon olup, nüfusun kabaca yüzde 18'ini teşkil eder. Kürtlerin baskı altına alınması ve bunun sonucu onların rahatsızlıkları geçtiğimiz yüzyılın büyük bölümünün kanayan yarası olarak kalmış, iç gerilimler, üreyen terörizm, gerilla savaşı ve de devlet tarafından icra edilen acımasız polisiye ve askerî baskı yaratmıştır. Daha kötüsü, Türk ordusu, kendisinin Türkiye'nin iç politikasındaki egemenliğini meşrulaştırmak için, Kürt ayrılıkçı tehdidini bir silah olarak sürekli kullanıp durmuştur.

Ergenekon Davası (bkz. Bölüm 6), Türk ordusu ve güvenlik birimleri içindeki radikal grupların Kürt bölgesi içinde ve dışında –sıkıyönetim ilan etmek, ordunun gücünü sivil hükûmetler üzerine yaymak ve hatta seçilmiş hükûmetleri devirmek için bir bahane olarak kullanmak üzere– terörist eylemleri nasıl istismar ettiği, provoke ettiği ve hatta zaman zaman sponsorluğunu yaptığına dair zengin bir çirkin detaylar kümesi ortaya koymuştur. Bundan dolayı Kürt Sorunu'na barışçı çözüm, daha çok demokratikleşme ve Türk siyaseti üzerinde uzun zamandır süregelen askerî "vesayet"in kalıcı şekilde sona erdirilmesi için hayatî bir önkoşuldur. Bu aynı zamanda Türkiye'deki, çok-kültürlü bir toplumda kimin "Türk," kimin "Türk vatandaşı" olduğu tartışmasında ciddî bir ideolojik dönüm noktasına da işaret etmektedir.

Kürtler üzerinde bu neredeyse obsesif odaklanma, benzer şekilde Ankara'nın –Irak, İran ve Suriye gibi– komşu devletlerle ilişkilerini de, sınır-ötesi bir mesele olarak Kürtlerle ilgilenme şeklinin bir fonksiyonuna indirgemişti. Bu durum artık değişmiştir. Bugün Kürtler etrafında dönen jeopolitik çok daha karmaşık ve ince ayrıntılı hale gelmiştir. Modern Türk tarihinde ilk defa, AKP hükûmeti Kürt Sorunu'nu içerde çözmek için öncü girişimlerde bulunmuştur, içerde ciddî vaatlerde bulunan, bölgeye de önemli etkisi olacak bir yaklaşımdır bu.

AKP hükûmeti 2000'lerin başından itibaren nihayet Kürt Sorunu'nu herhangi bir şekilde çözebilmek için hayatî derecede önemli olan o ilk adımı atmıştır: ayrı dilsel ve kültürel Kürt kimliği realitesinin resmen kabul edilmesi. Bu süreç aslında, sessiz ve dolaylı yollardan, AKP iktidara gelmeden önce başlamıştı: bir on yıl kadar önce, önemli reformcu cumhurbaşkanı Turgut Özal ve onun genelkurmay başkanı dahil birçok tanınmış Türk lider, bizzat kendilerinin de kısmen Kürt kanı taşıyor olabileceğine ilişkin ipuçları vermişti. Bu adımlar kolay değildi. Kemalist vizyonla hareket eden erken Türk milliyetçileri, Fransız tarihsel sürecini andırır biçimde, ülke içinde "Türk" dışındaki herhangi bir alternatif kimliği inkar edip bastıran bir, üniter devlet peşindeydiler.

Kemalist-devletçi argüman şuydu: şayet Türkiye'de hepimiz "Türk" olarak görülürsek, o zaman hepimiz eşit oluruz; böylece başka bir etnisiteyi tanımaya da gerek kalmaz. Sorun şuydu ki, Kürtler kendi ayrı kimlik, dil ve etnisitelerinin tanınmasını, bunun yanısıra ihmal edilmiş güneydoğu bölgesinin durumunun iyileştirilmesini istiyorlardı. Mesele, bir Kürdün Türk toplumunda yükselememesi değildi; yüksek yerlere gelebiliyorlardı, gelmişlerdi de. Sadece Kürt olduklarını açıkça belli edemiyorlardı. Böyle yapmaları "üniter devlet" kavramını mahvedebilirdi. Ülke bir tür "ne sor, ne söyle" ikilemine sıkışmıştı. Türk politikasının aslında ABD, Kanada veya Avustralya'ya benzediği ileri sürülüyordu, buralarda herkes birlikte, etnik kökeni ne olursa olsun, "Amerikan," "Kanadalı," veya "Avustralyalı" olarak anılıyordu. Türkiye gerçekten de çok-etnik unsurlu bir devletti ama sorun "Türk"ün orijinal haliyle etnik ve linguistik [dilsel] bir terim olmasıydı. Bu kelime nasıl olur da etnik ve dilsel çağrışımlarını kaybeder ve "Amerikan" ya da "Kanadalı" gibi nötr, etnik olmayan bir kelime haline gelirdi? Özellikle de Türk milliyetçileri "Türk" teriminin tam da ırkçı niteliği ve kültürel önemiyle gurur duyarken. Bizzat Atatürk *Ne mutlu Türküm diyene* özdeyişini icat etmişti. Fakat "Türk" acaba bir etnik Türk müydü? Dolayısıyla Kürt olmayan demek miydi? Yoksa sadece bir Türkiye vatandaşı mı demekti? Özdeyiş farklı şekilde okunabilirdi fakat Kürtler için dışlayıcılık kokuyordu. Dahası, Kanadalı olarak asimile olan bir Kürt bundan dolayı Kürt vatanını tehdit etmezdi; oysa *vatanında* kimliğini terk etmiş olan bir Kürt, Kürt anavatanının var oluşunu tehdit ediyor demekti.

Kemalist milliyetçi politikanın yaptığı gibi, Türk devleti içinde var olan öteki etnik gruplar, diller ve kültürler realitesini inkar veya ihmal etmek, gerçekten de Kürtlere ve –ülke içindeki kendi ayrı dilsel ve kültürel kimliklerine değer veren ve korumak isteyen– ötekilere karşı ayrımcılık yapmaktı. Kürtler sürekli olarak devletin bu realiteyi tanımasını istemişlerdir –yakın Türk tarihindeki çok sayıda Kürt isyanının

bir nedeni budur. Ancak basitçe Kemalist milliyetçilerin hepsinin birer paranoyak veya ırkçı olduğunu ima etmek adil olmaz. Türkiye'nin bütün vatandaşları, Osmanlı devleti içindeki –Rumlar, Sırplar, Ermeniler, Kürtler, Araplar ve diğerleri gibi- çeşitli etnik unsurların geçmişte Batılı güçler tarafından isyana teşvik edilip, Türk ya da Osmanlı devletini tahrip etmek veya zayıflatmak amacıyla, emperyalist manipülasyonlara tâbi tutulmasının tarihini bilirler. Kemalistler haklı olarak dış güçler tarafından bu şekilde etnisite manipülasyonunun bir daha asla olmamasını temin etmek istemişlerdir (Şunu da belirtmeliyiz ki, 20. Yüzyıl başlarındaki ırkçı Türk milliyetçiliğinin heyheyli günleri Avrupa'nın büyük bölümünde alıp yürümüş olan bir ırkçılık ve etno-milliyetçilik dönemiyle çakışmaktadır).

Kürt [Sorunu'nun] çözümüne yönelik ilerlemeyi hızlandıran üçüncü bir önemli faktör, Türkiye'nin AB'ye girme isteğinde yatmaktadır; bu tür bir üyelik, öteki şeyler yanında, ülke içindeki azınlıkların haklarının tanınmasına bağlıdır. AB'nin bu şartı Kürt realitesiyle ilgilenme sürecini gerekli kılmıştır. Ve nihayet, onlarca yıldır süren ve Türk devletinin demokratik temellerini tahrip edip sonunda ayrılıkçı duyguları teşvik etmekten başka işe yaramayan acımasızca kan dökülmesinden, Türkler de Kürtler de, yorgun düşmüşlerdir.

Kısaca, Türkiye için Kürt Sorunu'nu ülke içinde çözmek için her müşevvik mevcuttu. Bugün Türkiye'de "Kürt" sözcüğünün bile halk arasında asla ağza alınamadığı, bütün o Kürt Meselesi'nin "güneydoğu sorunu" olarak anılıp sürekli olarak basitçe doğudaki eşkiyalık ve kanunsuzluk olarak nitelendiği daha önceki dönemler gibi, sorunun doğasının resmen inkarı sözkonusu değildir. Kürt emellerinin katı bir şekilde bir güvenlik sorunu olarak değerlendirildiği bir dönemdi o. Türk ordusu, problemi askerî yöntemlerle çözme konusunda tam yetkiye sahipti; bu da çoğunluğu Kürtler olmak üzere onbinlerce vatandaşın ölümüne yol açıyor, sorunu sadece daha da azdırıyordu. Kürt realitesinin tanınması –kimlik, dil, kültür ve bir derece Kürt bölgesel özerkliği arzusu– artık yolda olup, kalıcı bir çözümün kapıda olduğuna dair umut yaratmaktadır. Belirleyici büyük atılım ânı, PKK gerilla hareketi ile Türk hükûmeti arasında dönüm noktası niteliğindeki anlaşmanın imzalandığı Nisan 2013 olabilir: Kürt gerilla hareketi, taleplerini yüksek derecede karşılayacak bir siyasî süreç –Kürt kimliğinin resmen tanınması, kültürel haklar ve bir derece bölgesel özerklik– karşılığında, Türkiye topraklarında askerî operasyonlara son vermeyi ve kuvvetlerini Irak'a çekmeyi kabul ediyordu. Şartlar karmaşık ve hâlâ üzerinde çalışılması gerekiyor. Esasen, çözümün detayları Türk iç siyaseti tarafından istismar edilmeye de açıktır. Ama yine de, ciddî ve tarihî bir başlangıç adımı inkar gö-

türmez biçimde atılmış olup, bir çözümün yapıtaşlarının çoğu nettir ve yerindedir. Bugün olmazsa, yarın olacaktır.*

Nihayet, son yirmi yıldır bölgedeki bir dizi askerî çatışma Kürt Sorunu'nu daha uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgaline tepki olarak ABD'nin başı çektiği 1991'deki Körfez Savaşı –Saddam zayıfladıkça daha büyük özerklik peşine düşmüş milyonlarca Iraklı Kürdün, Irak'ın askerî misillemelerinden kaçmak için kuzeyde Türk sınırına yığılmasıyla– ilk defa Kürt Meselesi ciddî olarak uluslararası toplumun gündemine taşınmış; gelenler orada çoğu aynı aşiretten olan Türkiye Kürtlerine katılmışlardır. Nihayet en sonunda "Kürt" sözcüğü Türk siyasî lugatının artık dışında tutulamaz hale gelmiştir. Bir sonraki psikolojik adım, Ankara'nın Kuzey Irak için kullanılmaya başlanan daha kışkırtıcı "Kürdistan" terimiyle ilgilenmesi zorunluluğuyla ortaya çıkmıştır. Kürt Meselesi 2003'ten itibaren ABD'nin Irak işgali ve istilasıyla daha da kızışmış; bu olayla yeni Irak siyaseti ve formel bir Kürt bölgesel varlığı ortaya çıkmıştır. Nihayet, Suriye'de Arap Baharı ve iç savaşın patlak vermesi, iki milyon (veya daha fazla) Suriyeli Kürdün profilini ve rolünü ve de hâlâ karşılanmamış gelecek emellerini yükseltmiştir. Her ne kadar İran kendi Kürt bölgesi üzerinde oldukça baskıcı kontrol uygulasa da bütün bu olaylar kaçınılmaz şekilde yedi milyonluk İran Kürtlerini etkilemiştir. Beraberce bu gelişmeler Kürt Meselesi'ni neredeyse bütün boyutlarıyla, Kürt siyasetinin geleceği üzerinde öngörülemez sonuçları ve bunların bölgeye etkisiyle, patlatmıştır. Bu yeni Kürt meydan okuması potansiyel olarak, doğrudan etkilenecek dört devlette son derece kapsamlı iç değişimler içermektedir; bunun Orta Doğu'da büyük çaplı azınlıkları olan bütün öteki devletlerde gelecekte etnik meseleleri ele alış tarzı ile siyasî yapı üzerinde de doğrudan içerimleri vardır –belki sınırlarını bile etkileyebilir.

SURİYE VE KÜRTLER

AKP öncesinde onlarca yıllık Türk-Suriye düşmanlığı sırasında, Suriye Türkiye'deki Kürt gerilla hareketi PKK'yı aktif şekilde desteklemiştir, Ankara'ya bir baskı aracı olarak. 1999 yılı bir kilometre taşı olmuş, uzun zamandır Şam'a sığınmış olan PKK gerillalarının lideri Abdallah Öcalan yakalanmıştı. Öcalan'ın yakalanmasıyla Suriye –kendisini Ankara ile savaşın eşiğine getirmiş olan– PKK'ya desteğini geri çekmeye karar vermişti. Fakat Kürt Meselesi iki ülke arasında 2011'de –öfkeli ve köşeye

---

* Yeni anayasa sorunu kitap baskıya girdiğinde hala Türk siyasetinin en önemli gündem maddesi olmaya devam ediyordu. Başkanlık sistemi iktidar ile muhalefet arasındaki temel anlaşmazlık konusu olup, bu konuda bir uzlaşma ihtimali çok zayıf gözükmektedir. (çn)

sıkıştırılmış, iç isyanlarla karşı karşıya kalan Esed'in Türkiye'de PKK'ya yeniden destek verme tehdidiyle– tekrar devreye girmiştir. Böyle bir adım kolayca atılabilirdi; zira Suriyeli Kürtler ki Suriye nüfusunun yüzde 9 kadarıdır -aradaki uzun sınır çizgisi boyunca Türkiye'deki Kürtlerle yakın aşiret bağlarını muhafaza etmektedirler. Aslında, PKK üyelerinin üçte bir kadarı Suriye vatandaşı olup bunların ataları bir veya iki kuşak öncesi Türkiye'nin Kürtlere yönelik askerî baskısından kaçmışlardı. Türk hükûmetinin Türkiye içinde Kürt liderlerle müzakere halinde olduğu hassas bir zamanda, Suriye tarafından kıvılcımı çakılacak yeni bir olası kargaşa unsuru, Türkiye'nin Kürtlerle iç uzlaşma sürecini büyük ölçüde zorlaştıracaktır.

Yine de iki mesele tamamen birbirinden ayrılamaz. Oradaki ikinci-sınıf vatandaşlık ve kültürel haklarının inkarından rahatsız olan Suriye Kürtleri, Esed'e karşı silahlı Suriye muhalefet hareketini destekleyip desteklememe konusunu tartışmaya başladılar. Her ne kadar Suriyeli Kürtler Esed rejiminin ellerinde kendilerine yapılan muameleden nefret etseler de, yerine gelecek muhtemel rejimlere karşı da eşit oranda tetikteydiler, mesela –Kürt ayırt edici özelliklerine karşı daha da az tolerans gösterecek– bir çoğunlukçu Sünnî Arap milliyetçi rejimi –özellikle de Sünnî değil, Alevî olan çok sayıda Kürt için. İronik biçimde, 2012 başları itibariyle Ankara kendisini Esed rejimini devirmeye yardımcı olmak üzere Suriye içindeki Kürt isyanını *teşvike* çalışmak gibi tuhaf bir pozisyonda bulmuştur. Ankara aynı zamanda, herhangi bir Esed sonrası hükûmetin siyasî olarak Türkiye'ye minnettar olacağı ve Türkiye ile ekonomik ve yatırım ilişkilerini kuvvetlendirmek isteyeceği inancıyla hareket etmiştir.

Kısacası, Ankara'nın Suriyeli Kürtlerle ilişkileri bir hayli gel-gitlidir. Bir yanda Türkiye'nin kendi Kürtleri arasında bunların kargaşa ve şiddeti besleme yetisinden korkarken, bir yandan da Esed rejimine karşı birleşik bir Suriye cephesi inşa edebilmek için onların desteğini arıyordu. Türkiye karmaşık bir mücadele içinde Suriye Kürtlerinin serseri mayın gibi hareket etmesine izin veremezdi, dolayısıyla durumu doğrudan kontrol etmek istiyordu, bu da Ankara'yı giderek daha derinlemesine dışarıdaki Kürt siyasetinin merkezine çekiyordu. Bu durum Türkiye'yi Suriye'de Kürtlerin geleceği ve refahının evriminde belirleyici bir konuma oturtmaktadır. Mevcut durum, ilk defa, Suriye'nin Kürtlerini de sahnede müstakbel bölgesel anlaşmaların parçası olması gereken yeni bir özerk oyuncu yapmaktadır. Irak Kürdistanı, Suriye'deki Kürtlerin geleceğini yönlendirme ve aracı olmada, Türkiye'ye katılacak mıdır? Suriyeli Kürtler bazı Iraklı Kürt liderlerin daha feodal karakterinden pek hoşnut olmama eğilimindedirler.

IRAKLI KÜRTLER–SALINIM FAKTÖRÜ

Türkiye dışındaki bütün Kürt toplulukları içinde, Türkiye'nin en büyük korkusu Irak'taki Kürt ayrılıkçılığı olmuştur. Irak onlarca yıl boyunca PKK gerillaları için fiilî bir sığınak ve hatta sınırın Türk tarafındaki operasyonları için bir üs işlevi görmüştür. Saddam Kuzey Irak'taki Kürt gücünü zehirli gaz kullanmak da dahil olmak üzere tekrar tekrar ve acımasızca ezmek istemiştir, fakat konuyla ilgili Ankara ile pek iletişim kurmamıştır. ABD'nin 2003'teki Irak işgaliyle birlikte Kürtler çabucak özerk bölgesel yönetimin temellerini atmışlar, Kürt Bölgesel Yönetimi'ni (KBG) kurup ciddî bir 'kuzeyin Kürtleştirilmesi' süreci başlatmışlardır. Kürtçe resmî dil haline gelmiş, yerel ekonomi canlanmaya başlamış, Kürtler kendi kimliklerinin kontolünü ele almışlardı; bölge Bağdat'la kendi ilişkilerini müzakere eden yarı-bağımsız bir devlet haline gelmişti. Iraklı Kürtler artık kendi bölgelerini resmen "Kürdistan" olarak anıyorlardı –1990'lara kadar Ankara'nın telaffuz dahi etmediği bir kelimeydi bu. Irak'a seyahat eden Türkiye Kürtleri bile "Kürdistan"a hoş geldiniz işaretleri görmekten ve resmî amaçlarla Kürtçenin konuşulduğunu işitmekten duydukları heyecanı itiraf ediyorlardı.

Geçmiş yıllarda Irak'ta böyle bir Kürt özerkliğinin ortaya çıkması, bunu ezmek için bir Türk askerî işgalini harekete geçirebilirdi. Esasen, Saddam'ın düşmesinden sonraki ilk yıllarda, Türkiye hâlâ –PKK'yı ortadan kaldırmak ve yerel Kürt özerkliğine doğru atılacak herhangi bir adımı daha baştan engellemek için Irak Kürdistanı'nın askerî işgalini ciddî olarak düşünüyordu. Ama bu defa koşullar farklıydı. Türkiye yavaşça, pek hazzetmeyerek de olsa, tedricen yeni Kürt varlığı realitesine uyum sağlamaya başlıyordu. Ankara fark ediyordu ki, ABD'nin Irak işgali veri alındığında, Türkiye'nin askerî olarak kuzey Irak'ı işgal etmesine izin verilmezdi; Kürtler Washington'ın yakın müttefikleriydi. İkincisi, Ankara Irak Kürdistanı ile yeni bağlar kurma fırsatlarını değerlendirmeye başladıkça dezavantajı avantaja çeviriyordu. Türkiyeli Kürtler bu rolü oynamaya da, bölgeye Türk işadamlarının iktisaden girişini kolaylaştırmaya da çok müsaittiler. Birkaç yıl içinde Irak Kürdistanı kendisini Türkiye ekonomisiyle çift yönlü kârlı bir ilişki çerçevesinde neredeyse koparılamaz bağlarla bağlanmış bulmuştu. Iraklı Kürt liderler, bölgeyi çok sayıda Türk işadamının yatırım ve iş yapmasına açma bağlamında kartlarını zekice oynamıştı. İlginç bir şekilde, Kürdistan'daki bu Türk iş menfaatleri, Türk milliyetçileri dahil neredeyse bütün Türk siyasî taraf ve eğilimlerini içine alacak şekilde büyümüştü. Türkiye'den Irak Kürdistanı'na karayolu ve havayolu bağlantıları çarpıcı oranda artmış, Kürdistan'ın belli başlı şehirleri de ekonomik güzergah olarak, güneye Bağdat'a bakmak yerine, kuzeye bakmaya başlamışlardı.

Kürdistan'ın petrolü Ankara'nın KBG ile ilişkisinde önemli bir yeni faktör haline gelmişti. Türkiye Irak Kürdistanı'ndan Türkiye'ye doğalgaz ve petrol boruhatları inşa etmekte ve petrol arama yatırımı yapmaktadır, ki bütün bunlar Türkiye'nin içerde enerji ihtiyacını karşılamaya yardım edebilir ve İran enerjisine bağımlılığını azaltabilir. Fakat Bağdat, Türk tarafının Bağdat'ı baypas ederek Kürt Bölgesel Yönetimi'yle doğrudan ve tek-taraflı enerji müzakereleri yapmasından hoşnutsuzdur; Türkiye'nin büyüyen bu rolünü Bağdat'ın egemenliğine ve Irak Kürdistanı'ndaki gelişmeleri kontrol edebilme yetisine doğrudan bir meydan okuma olarak görmektedir. Maliki rejiminin dar mezhepçiliğinin yanısıra, Kürdistan'da Türkiye'nin ekonomik varlığı da Bağdat'ın Ankara ile ilgili önemli şikayetlerinden birini teşkil etmektedir.

1990'ların ortalarından beri Gülen (Hizmet) Hareketi'yle bağlantılı Türk girişimciler Irak Kürdistanı'nda 20'den fazla ilkokul ve ortaokul açmıştır; buralarda eğitim dili İngilizce olup, Türkçe, Kürtçe ve Arapça seçmeli dersler de vardır. Hepsine de yoğun talep vardır. 2008'de Hizmet, Kuzey Irak Üniversitesi'ni açmıştır. Bu, Hizmet'in Kürdistan'daki ilk Üniversitesi'dir. Türkçe ve Türk-Kürt kültürü –Türkçe, Kürtçe ve Arapça müzik formunda– sınırın iki yakasına çift yönlü olarak kolayca yayılmakta ve sınırın iki yakasında Türk filmleri ve TV programlarının geniş bir popüler izleyici topluluğu bulunmaktadur. Türk ev eşyaları Kürt ve giderek artan bir şekilde de, Irak tüketici piyasasını tıkabasa doldurmaktadır. Satışların 8 milyar doları bulduğu Irak, bugün Almanya'dan sonra Türkiye'nın ikinci en büyük ihracat pazarını oluşturmaktadır. Dahası, bölgenin yakında Almanya'yı da geçip Türkiye'nin en büyük pazarı olması beklenmektedir. Daha önemlisi, sözkonusu ihracatın yaklaşık yüzde 70'i Irak Kürdistanı'na gitmektedir. 2012 itibariyle Kürdistan tek başına Türkiye'nin dünyadaki en büyük sekizinci pazarı olmuştur ve halen de büyümeye devam etmektedir.[1]

IRAK VE KÜRDİSTAN'IN GELECEĞİ

Irak'ta Kürtlerin geleceği Türkiye'deki Kürtlerin geleceği ve statüsü ile çok yakından bağlantılıdır. Türkiyeli Kürtler şu anda Türkiye içinde ciddî bir bölgesel özerklik konusunu müzakere etmektedirler, özellikle kültürel ve iktisadî politikalarda. Aslında, Türkiye'nin tamamında bölgesel yönetim çok uzun zamandır atamaları ve politikaları etkiler şekilde Ankara'da temerküz etmişti. Bütün ülke için daha büyük bölgesel özerklik arzu edilir, hatta gelecekte olması muhtemel bir gelişmedir. Türkiye'de Kürtlerin geleceği, Kürtlerin ülkenin her tarafına yayılmış olmasından dolayı çok daha karmaşık bir hal almıştır. Artık Türkiye Kürtlerinin evinin sadece Güneydoğu Anadolu olduğu kolayca söyle-

nemez: İstanbul bugün dünyadaki en büyük Kürt şehri durumundadır. Türkiye'de güneydoğu Kürt bölgesi dışında, bu bölgedekinden daha fazla Kürt yaşamaktadır. Kürtler ülke çapında Türk sosyal ve ekonomik düzenine köklü biçimde entegre olmuş durumda olup, çok azı bu statüden vazgeçip –hızla gelişiyor olsa da– görece hâlâ izole ve azgelişmiş durumdaki Kürt bölgesine geri gönderilmeye razı olur. Irak Kürdistanı'nın şimdiki canlı ekonomik gelişmesi demektir ki, Türkiye'nin Kürt bölgeleri artık "hattın sonunda" ya da "Türkiye'nin sınır bölgelerinde" değil, Türkiye ile Irak arasındaki ulaşım ve iletişim hatlarının kavşak noktasındadır. Bu konumdan çok istifade etmektedirler.

Sıklıkla gözlemim odur ki, "mutsuz bir Diyarbakır" her zaman Ankara için bir direniş kaynağı ve tehdit olmaya mahkûmdur, gerilla eylemlerini ateşlemek dahil; Kürt rahatsızlığı Türkiye'nin istikrar ve birliğine ciddî tehdit olup, Türkiye'yi dış düşmanların manipülasyonuna açık hale getirmektedir. Öte yandan, "mutlu bir Diyarbakır," tehdidi tersine çevirip, kendi huzursuz Kürt azınlıkları olan komşu ülkelere yöneltir; müreffeh bir Türk Kürdistanı iktisadî ve kültürel bir çekim alanı yaratacaktır; Irak, Suriye ve İran'daki Kürtlerin gıpta edeceği bir model yani.

O halde, Irak'ta müreffeh bir Kürdistan'ın yükselişi acaba Kürt bölgesi için ne anlama gelmektedir? Kürt Meselesi'ne daha geniş kapsamlı bir çözümün tohumlarını mı önermektedir? Yoksa, Türk bakış açısından, bu bir tehdit, Türkiye Kürtlerinin ayrılıkçılığa ve hatta sonunda birleşik bir Kürt devletine doğru gitmeleri ihtimalini yükselten bir şey mi?

Hoşunuza gitsin gitmesin, Türkiye'nin geleceği artık ayrılmaz biçimde bir bütün olarak Kürt halkının geleceğine bağlıdır –sadece Türkiye içindekilerin değil, dışındakilerin de. Eğer Ankara ilişkiyi kötü yönetirse, bu bütün ülkeye yönelik tehdit yaratacaktır. İyi yönetilirse de Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu büyük oranda artıracak ve ona Irak, İran ve Suriye iç siyasetini daha fazla etkileme gücü verecektir. Irak Kürdistanının müstakbel gelişiminde canciğer ortak olacak bir Türkiye'nin verebileceği de, kazanabileceği de çok şey vardır. Düşman bir Türkiye ise bölgede gücüne ve prestijine yönelik sonu gelmez meydan okumalarla karşılaşacak, sürekli sorunlarla tehdit edilecektir. Ankara bu noktada hiçbir komşu ülkenin yanına bile yaklaşamayacağı tarzda bir çözüme doğru gidecek demokratik ve idarî kurumlara sahiptir. Esasen Irak, İran ve Suriye halihazırda Ankara'nın Kürt siyaseti üzerindeki yeni nüfuzundan tehdit algılamaktadırlar. Ancak eğer Türkiye bölgedeki yeni güçlü konumundan istifade etmek istiyorsa, kendi içindeki Kürt taleplerini karşılama konusunda hızlı hareket etmek zorundadır. Kısacası Türkiye, bölgedeki başka hiçbir ülkenin yapmadığı tarzda, Orta Doğu'daki kalabalık etnik azınlıklarla ilgilenmenin modelini ortaya koyabilir.

Bölgedeki öteki Kürtlerin bizzat herhangi bir bağımsızlık ilanı konusunda acelesi yoktur, her ne kadar Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin lideri Mesud Barzani, zaman zaman gerçekten bağımsız birleşik bir Kürt devletinin Kürtlerin çoğunun uzun dönem ideali olduğunu kabul etmişse de. Esasen, sadece fikrin dile getirilmesi bile bugün Bağdat üzerinde Kürt bölgesiyle siyasî ve iktisadî güç paylaşımını daha akıllıca müzakere etmesi yönünde baskı yaratacaktır. İran'a gelince, ikili bir politikası vardır: Irak Kürdistanı ile yakın, sağlam ve artan ekonomik, kültürel ve siyasî ilişkilere sahiptir; oradaki Türk nüfuzu ve gücünün çok gerisinde kalsa da. Fakat Tahran da kendi Kürt nüfusu üzerinde daha fazla özerklik yönünde herhangi bir hareketi sert bir şekilde bastırmaya devam etmektedir. İran bu noktada kalabalık Kürt azınlıklara sahip başlıca dört bölge devleti içinde en az ilerleyeni durumundadır.

Barzani ile Türkiye arasındaki ilişkilerin iyileşmesinin daha ileri bir işareti olarak, Ankara bugün Irak Kürtlerini iki noktada müttefik ve baskı aracı olarak görmektedir. KBG Türkiye'ye, PKK gerilla savaşını bitirip Ankara ile KBG arasındaki baş kapışma unsurunu ortadan kaldıracak bir siyasî çözüm bulma konusunda işbirliği yapmaya dönük, sessiz ama önemli bir diplomatik yardım sağlamaktadır. İkincisi, Irak Kürtleri, müstakbel her Bağdat hükûmeti üzerinde, yararlı bir Türk baskı unsuru demektir. Ankara gerek Irak'ın istikrarını artırmak ve gerekse Şiî-Sünnî çatışmalarına oynayan güçlü İran etkisini azaltmak için Irak yönetiminde daha fazla Sünnî Arap ve Kürt katılımını arzu etmektedir. Irak Kürtleri ve Sünnî Araplar, Şiî çoğunluk karşısında Irak'ta daha fazla etnik ve mezhepsel denge arayan doğal ortaklardır.

Aynı zamanda, Washington da Ankara da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni İran karşıtı bir cepheye dahil edemeyeceklerini bilmektedirler. Iraklı Kürtler uzun bir tecrübeden sonra bilmektedirler ki, İran –olumlu ya da olumsuz anlamda– Irak Kürdistanı içinde ciddî bir nüfuz kullanabilir. Bağdat'tan gelebilecek baskılara karşı İran'ın verebileceği dengeleyici desteğe ihtiyaçları olup, Tahran'la iyi ilişkiler kurmak için her türlü sebep mevcuttur. Soranî lehçesi KBG'de en yoğun kullanılan Kürtçe edebî form olup, sınırın İran tarafında da eşit sayıda insan tarafından kullanılmaktadır. İran'daki kardeşlerinin [yaşam] koşullarını izlemekte olan Iraklı Kürtler, oradaki Kürt milliyetçisi savaşçılara karşı İran'ın kullandığı çoğunlukla sert önlemlerden hoşnutsuzdurlar. Fakat Tahran çoğu kez Bağdat'a karşı Irak Kürtlerinin koruyucusu ve destekçisi gibi hareket etmiş olup, benzer şekilde gelecekte de KBG ile iyi ilişkiler kurmak isteyecektir. Iraklı Kürt liderlerin birçoğu İran'da çok zaman geçirmiştir, orasıyla kişisel bağları vardır ve çok iyi Farsça konuşurlar. İran'ın KBG ile ticareti geçtiğimiz on yılda KBG'nin kuru-

luşundan beri neredeyse 40 kat artarak, bugün yıllık 4 milyar dolara ulaşmıştır, Türkiye'ninkinin yarısı kadar. Bu, İran veya Türkiye için Irak Kürdistanı'nda bir kazan-kaybet durumu anlamına gelmemektedir; işbirliği imkanı vardır.[2]

Kürt bölgesinin müstakbel evrimi hakkında spekülasyon birçok soru akla getirmektedir ama belirli anahtar eğilimler ve nitelikler halihazırda açık görünmektedir:

- Irak'taki Kürt toplumu ve yönetiminin bir derece feodal niteliğine Kürtlerin genç kuşaklarınca meydan okunmaktadır. Değişim istiyorlar. Iraklı Kürtler çok daha az izole durumda ve kendilerini etkileyen bölgesel siyasetin çok daha farkındadır. Bu oyunda başlı başına oyuncudurlar, Ankara da Bağdat da, bu realiteyi kabullenmek durumunda kalmıştır.
- Kürtlerin hepsi şu anda, bütün Kürtlerin birleşik bir Kürdistan altında bir tür nihaî büyük birliğine dair daha yüksek bir potansiyel sezmektedirler. Marksist ve otoriteryen olmakla birlikte, PKK liderliğinin cazibelerinden biri, yerel feodal liderlerin asla anlamadığı hatta kendi yerel otoritelerine bir meydan okuma olmasından korktukları bir tarzda, birleşik bir Kürdistan vizyonuna sahip olmasıyla bağlantılıdır. Bu görüşler artık PKK'nın tekelinde değildir. Yine de, bunların hiçbiri Kürtlerin görünür bir gelecekte güçlerini birleştirebilecekleri veya birleşik bir Kürdistan kurabilecekleri anlamına gelmemektedir. Engeller büyüktür:

Farklı bölgelerin Kürtleri arasındaki dört lehçe, ortak iletişimi zorlaştırır derecede ciddî farklılıklar taşımaktadır.

- Kürtlerin ikinci dili, devletten devlete tamamen farklılaşmaktadır: Türkçe, Farsça veya Arapça uzun zamandır onların esas eğitim ve kültür dili olmuştur.
- Çeşitli Kürt halklarının siyasî toplumsallaşması, içinde yaşadıkları ülkeye göre büyük farklılık göstermektedir. Türkiye Kürtleri, İran, Irak veya Suriye Kürtlerinden oldukça farklı tarihi tecrübelere ve kültürel etkilere maruz kalmışlardır.
- Kürtler aynı zamanda –Sünnî, Şiî ve Alevî olara–k mezhepsel aidiyetler açısından da farklılaşmaktadırlar.

Kürtlerin aralarındaki bir devletten diğerine farklardan ayrı olarak, kendi aralarındaki siyasî, şahsî, aşiretsel ve ideolojik farklılıklar da iç siyaseti karmaşıklaştırmaktadır. Kürt milliyetçiliği kavramı, yeni durumlar ve fırsatlar ortaya çıktıkça, evrilme halindedir. Irak'taki Kürt milliyetçileri, mesela, Türkiye'nin KBG'ye sağlamış olduğu büyük ticarî

ve ekonomik faydaları kabul etmekle birlikte, Türk devletinin yumuşak gücünün yaydığı yeni ekonomik, siyasî ve kültürel hegemonyadan çekinmektedir. Türk işadamları KBG'deki dış yatırımcıların yarısını temsil etmektedir. Türkiye Kürt petrolüne ihtiyaç duyup ithal etse bile, bu Türk enerji ithalatının sadece küçük bir parçasını teşkil etmektedir; öte yandan bu ithalat KBG'nin gelirinin devasa bir kısmını oluşturmaktadır, dolayısıyla KBG giderek daha fazla –müstakbel siyasî ilişkileri etkileyebilecek şekilde– iktisaden Türkiye'ye bağımlı hale gelmektedir. Yeni refah Kürdistan'ı etkisi altına aldıkça Kürt siyasetinde daha fazla demokratikleşme çağrılarını tetikledikçe sınıf farklılıkları da artmıştır. Zamanla Kürt siyasetinde Türkiye yanlısı ve Türkiye karşıtı unsurların artması muhtemeldir, özellikle bir tür "Kürt Baharı" sahneye çıktıkça. Kısacası, Irak Kürdistanı'nda yeni Türk rolünün başlıca kazançlarının birçok Iraklı Kürdün gözünde bazı dezavantajları da vardır. Esasen, bazı Irak Kürtleri, Türkiye'nin kendi Kürt bölgesinin gücünün, Irak Kürdistanını marabalaştırma tehlikesinden çekinmektedir.[3]

Her ne kadar Türkiye ve Irak'ta Kürtler için siyasî liberalizasyon yükselmekteyse de, ne Ankara ne de Bağdat, hele Tahran çok daha az, Kürtler tarafından gerçek bağımsızlık yönünde atılacak bir adımı kabule isteklidir; bu üç ülke böyle bir inisiyatifi boğmak için, geçmişte periyodik olarak yaptıkları gibi, işbirliği bile yapabilirler. Uzun dönemde müstakbel bir birleşik Kürdistan'ın nasıl bir şey olabileceğini kimse tahmin edemese de, Kürtlerin çoğu bunun en iyi ihtimalle çok uzun dönemli bir proje olduğunu bilmektedir. Dahası, şayet bir tür birleşme planı siyasetlerinin odağı olursa, belirsiz ve çalkantılı bir gelecek uğruna gayet iyi işleyen ve arzu edilir mevcut durumu riske edebilirler. "Birleşik Kürdistan" liderliği için çekişmeler hızla ortaya çıkabilir ve bu da dış güçlerin manipülasyonuna açık olabilir.

Kürtler için herhangi bir müstakbel "otonom bölgeler" veya federatif ilişkiler doğal olarak her bir ülkenin iç siyasetine olduğu kadar, aynı zamanda hızla gelişen bir dünyada uluslararası sınırların müstakbel karakterine de bağlıdır. Devlet ilişkilerine yönelik AB modeli, hâlâ evrilmekle birlikte, resmî sınırları zayıflatmış ve rasyonel yeni ekonomik birimler oluşturmak üzere, sınır ötesi yeni birlikler doğurmuştur. Katalonya gibi yerlerde, daha fazla bölgesel özerkliğe yönelik İspanyol modelleri evrim halindedir. Şayet bu tür modeller Avrupa'da başarılı olursa, Türkiye'nin de uzun dönemde bu tür fikirlerden etkilenmesi muhtemeldir. Böylece Türkiye'de hayli özerk bir Kürt bölgesi bugün, yüksek egemenlik duvarları olan ulusal sınırlara dayalı "eski siyaset"te daha önce anlaşıldığından daha az tehdit taşıyacaktır.

Nihayet, kimi Türkler hâlâ daha fazla Kürt özerkliğinin sonunda Türkiye'den tam bağımsız bir Kürt devleti ilanına giden yolda bir ara duraktan başka bir şey olmayacağından korkmaktadır. Bu olasılık yok sayılamaz. [Zira] bu karmaşık denklemde olayların hangi yöne gideceğini kimse bilmiyor. Ama bir şey açıktır: Türkiye ya Kürt bölgelerindeki evrime barışçıl bir şekilde uyum sağlayacak ya da geçmişte yaptığı gibi gerekirse güç kullanarak bu evrimi önlemeye çalışacaktır. Tecrübeler güç ve şiddetin sonuçta yalnızca Kürt ayrılık talebini hızlandırıp çirkin ve kötüye giden bir atmosfer yaratacağını ima etmektedir. Bu tür bir ayrılık çağrısı, bugün Türkiye'nin önerdiği pozitif ekonomik ve siyasî koşullar altında, çok daha düşük bir aciliyete sahiptir.

Kısaca, Kürtler bugün belki de tarihte hiç olmadıkları kadar iyi durumdadırlar. Orta Doğu'daki son zamanların çalkantısından belki de en kazançlı çıkanlar onlar olmuştur. Üç önemli ülkede halihazırda aşikar siyasî oyuncular haline gelmişlerdir, şayet Tahran yakında Kürt taleplerine cevap verecek adımlar atmazsa hızla İran'a da meydan okuyacaklardır. İran yakında, Kürtlere henüz pek bir şey vermemiş tek ülke haline gelebilir. Şayet Türkiye ülkesindeki Kürtlere cömert bir anlaşma –kültürel özgürlük ve biraz siyasî özerklik– önerme konusunda İran'ın çok önünde giderse –ki şu anda öyle görünmektedir– Tahran üzerindeki, kendi Kürtlerine benzer teklifler yapma baskısı artacaktır. Bu tür gelişmeler İran'ı, Türk siyasî inisiyatiflerini sabote etmeye bile itebilir.

Bu göreli özgürlük farkı Türkiye ile İran arasında bir gerilim kaynağı olacaktır. Şans ve hikmet sayesinde İran toplumu, Türkiye'yi –İran'ın kendi çok-kültürlü, çok-etnikli ve çok-dinli toplumunu oluşturmak için– bir model olarak görme noktasına gelebilir. Bu arada Ankara ile KBG arasındaki ilişki büyümekte olup her iki tarafa da faydalıdır. Türkiye'deki Kürtlerin sorununu çözme bağlamında Türkiye doğru yoldadır, tamamen hayata geçirmesi hâlâ biraz zaman alacak ve yol boyunca sarsıntılar olacak olsa bile. Orta Doğu siyasetinin geleceğinde Kürtlerin siyasî yörüngesi henüz pek istikrar kazanmış değildir, hatta evriminin ancak erken aşamalarında bile olabilir. Fakat bir daha asla eskisi gibi olmayacaktır.

23

İSRAİL FAKTÖRÜ

Uzun tarihleri boyunca Yahudiler, Batılıların elinden, başka herkesten gördüklerinden daha fazla şiddet ve zulüm görmüşlerdir. Batı'da yaşayan Yahudilerin maruz kaldığı daimî ayrımcılık, sert muamele, soykırımlar ve gettolaştırma, bin beşyüz yılı aşkın bir süre devam etmiş, sonunda Holokost denen devasa cürümle noktalanmıştır; modern sanayileşmiş soykırım paradigması yani.

19. Yüzyıl sonlarında Siyonist hareketin yükselişi birçok bakımdan yüzlerce yıllık bu ayrımcılığın doğal bir sonucudur. Bu aynı zamanda Avrupa'daki milliyetçi hareketler devrinin bir yansıması olup, aynı dönemdeki Slav, Alman, Türk ve diğerleri gibi öteki milliyetçi hareketlere benzemektedir Fakat daha fazlası da vardır: Siyonizm öteki milliyetçi hareketlerin çoğunun karşılaştığı görece daha güvenli ihtimallerin aksine, gerçek bir var oluşsal tehdide bir tepki olarak Yahudilerin dünyada kendi güvenli devletleri formunda bir sığınak bulma arzusunu yansıtmaktadır. İsrail devletinin kurulması, Yahudi fiziksel güvenliği ve kültürünün korunması için çok önemli idiyse de, ne yazık ki aynı zamanda İsrail'in işgal ettiği toprakların öteki Semitik kökenli sakinlerine, Filistinlilere karşı büyük haksızlıklara yol açıyordu. İsrail devletinin trajedisi tam da burada yatmaktadır: bugün çok sayıda Yahudinin bile vicdanını sızlatan, Siyonist devletin kuruluşundan geldiğini hissettikleri, Filistinlilere karşı ayrımcılık, gettolaştırma ve adaletsizlik. Bu olayların yansımaları Orta Doğu ve dünyaya yayılmaktadır. En başta yeni bir devlet için Filistin'den toprak edinmeye yönelik Siyonist bir çaba olarak başlayan şey, Filistinlilerle Filistin'de toprak kavgasına dönüşmüş, daha sonra ise etnik ve hatta dinî bir renge bürünmüştür. "Filistin topraksız bir halk için, halksız bir topraktı" şeklindeki Siyonist slogan sadece mantıksız değil, aynı zamanda yerlerinden edilmiş –ve süregiden etnik temizlik sürecinde mültecilere

dönüşmüş– kalabalık Filistin halkının var oluşu ve insanlığının zalim ve kinik bir inkarından başka bir şey değildi.

Müslümanların Yahudiler hakkındaki görüşleri karmaşık bir manzara sergiler. Bir yanda, İslam teolojisi hiçbir kuşkuya yer bırakmaz biçimde, Musa'nın misyonu ve Museviliğin mesajının İslamın önemli ve ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul eder. İbrahim, Musa, Nuh, İshak ve Tevrat'ta geçen çoğu peygamber İslam teolojisinde de Allah'ın önemli peygamberleri olarak kabul edilir; Müslümanların yaygın biçimde taşıdığı yüzlerce ismin kökeni Tevrat veya ortak Semitik gelenektedir. Bu arada Kur'an'da Yahudilerle ilgili, özellikle yeni Müslüman topluma karşı Arap kabile savaşları dönemine atıfla, oldukça zaman ve mekana oldukça bağlı, birkaç düşmanca gönderme bulunmaktadır. Kur'an, Müslüman topluluğun yeni gelişmeye başladığı ilk yıllarda, birkaç Yahudi kabilesinin, Müslüman topluluğa zarar vermek için, Müslümanların düşmanı Mekkeli müşriklerle nasıl işbirliği yaptıkları algısını nakleder. Bu eylemlerinden dolayı Yahudiler sert bir şekilde kınanırlar, onlara karşı o dönemden kalma hasmane dil Kur'an'da muhafaza edilir. Öteki türlü Yahudiler, Hıristiyanların yanısıra, "Kitap Ehli" olarak anılır ve İslam toplumunda yasal ve teolojik olarak koruma altındadır. Yahudilerin Müslüman toplumlarda çok iyi geliştikleri bilinir, Avrupa tarihindeki herhangi bir dönemdekinden çok daha iyi –en başta da Müslüman İspanyası'nda [Endülüs] ve daha sonra da İspanyol Engizisyonu'ndan kendisine sığındıkları Osmanlı İmparatorluğu'nda. Müslüman İspanya Ortaçağ Yahudi kültürünün zirvesini temsil etmektedir.

Sonunda, Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması, 1948'de bir milyon Filistinlinin dörtte üçünün yeni İsrail devletinden zorla çıkarılması, bunun yanısıra, işgal altındaki Batı Şeria'da İsrail'in Filistinlilerden bugüne kadar süregelen toprak gaspı –uluslararası hukuka göre, bunların hepsi de illegaldir– dünya çapında Müslümanları üzmüş, İsrail'e de küresel ölçekte çok sempati kaybettirmiştir. Bugün Orta Doğu'daki bölgesel gerilimin büyük bölümünün merkezinde, çözülmemiş ve hâlâ kanamaya devam eden Filistin Meselesi yatmaktadır. Neredeyse bütün Araplar Filistin'in zor durumuna –Müslüman kardeşlerine yönelik bir adaletsizlik ve baskı sembolü olarak– derin bir acıma hissiyle bakmaktadır. Dünyadaki öteki Müslümanlar da giderek artan biçimde artık sembolizm yüklü bu meselede aynı şekilde düşünmeye başlamıştır. Filistin vakası, Doğu halkları üzerindeki geniş kapsamlı Batılı hegemonyanın önde gelen bir örneği olarak görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu 1492'den başlayarak İspanyol Yahudilerine bir erken sığınak olmuştu; Kral Ferdinand ile Kraliçe İsabella –bütün

Yahudilerin ve Müslümanların İspanya'dan sürüleceğini, terk etmeyenlerin ölüm cezasına çarptırılacağını haber veren– Reconquista [Yeniden Fetih]* başlatmıştı. Ancak Filistinlilere Osmanlı desteği de, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kudüs'teki Kutsal Mekanlar'ın resmî sorumluluğunu devraldığı zamana kadar geri gider. Osmanlı Sultanı ve Halifesi de Müslüman toplumlarını Batı'dan koruma sorumluluğu üstlenmişti; bu nedenle Osmanlı hükûmeti 19. Yüzyıl sonlarında –Filistin ileri gelenleri İstanbul'a gelip toprakları için Osmanlı'dan koruma talep ettiklerinde– Filistin'deki Siyonist yerleşimcilerin gerek yasal toprak satınalmaları ve gerekse illegal gasplarından duyduğu endişeden bahsediyordu. Türkler bu olayları kendi imparatorluk tarihlerinin parçası olarak hatırlarlar.

Siyonist girişimin *Batılı sömürgeci karakteri,* sorunu daha da kötüleştirmiştir, özellikle de çok sayıda Batılının –Doğu ve Batı Avrupalı Yahudiler– Filistin'e gelip orada esas itibariyle Batı dışında bir Batılı yerleşimci devlet yaratmasıyla. Avrupalılar tarafından yaratılan bu tür uzak göçmen devletlerin tarihi (Güney Afrika'da Hollandalı ve İngilizler, Rodezya'da beyaz İngiliz göçmenler) nahoş bir tarihtir; bu örnekler bu tür Batılı göçmen kolonilerin uzun dönemde kaçınılmaz şekilde –oraya gelip yerleşen ve yeni bir devlet kuran Batılılarca– yerlerinden edilen yerel halklardan gelen direnişle karşılaştıklarına dair açık kanıtlar sunmaktadır. Filistin Meselesi'nin kalbinde yatan şey –etnisite ya da kültür değil– topraktır. Filistinliler İsrail devletinin kurulması sürecinde topraklarını kaybetmişler ve yurtlarını terk etmeye zorlanmışlardur; bu ise Filistin'de bugüne kadar henüz tedavi edilememiş kanayan bir yara meydana getirmiştir. Esasen Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinliler yaklaşık yarım yüzyıldır İsrail askerî işgali altında yaşadıkça durum daha da kötüleşmiş olup ufukta bir rahatlama da görünmemektedir. Filistinliler, İsrail işgaline ve Filistinlilere baskı yapıp, kendi yurtlarında esir haline getirmeye devam eden ırk ayrımcısı İsrail politikalarına karşı, kısmen terörizm eylemleriyle karşılık vermiştir. Zamanla işgal altındaki toprakların yeni ve kayda değer bir kısmı, oralara yerleşmeleri için kendilerine ciddî devlet finansal yardımı önerilen sağcı yerleşimciler ve hatta ideolojik olmayan İsraillilerce elkonup devralınmıştır. Çok sayıda İsraillinin bu toprağın herhangi bir parçasını Filistinlilere gönüllü olarak bir daha geri vereceklerine dair hiçbir işaret yoktur. İki devletli çözüm ihtimali İsrail tarafından kasten yaratılan "alandaki gerçekler" karşısında, artık

* Kelime anlamı İspanyolca "Yeniden Fetih" olan reconquista, 15'inci yüzyıl sonunda İspanya'daki Hıristiyanların Endülüs Müslümanları ve Yahudilerinin varlıklarını ortadan kaldırma girişimlerinin adıdır. 1492 yılında son Endülüs Müslüman devletinin yıkılmasıyla başarıya ulaşan Reconquista İspanya'yı Müslümanlardan geri almayı ima etmektedir. (çn).

tamamen ortadan kalkmıştır. İsrail içindeki bazı gözlemciler bugün artık bu durumun bizzat İsrail devletinin müstakbel var oluşunu tehdit etmesinden çekinmektedir: o halde önümüzdeki ihtimal iki-milletli tek bir devlettir –milyonlarca başka Filistinli daha sürülmedikçe– kolaylıkla "Yahudi devleti" olarak kalamayacak bir devlet.

İsrail siyasetinde –işgal altındaki toprakları iade etmeye veya illegal yerleşimlerin yıkılmasına karşı olan, milyonlarca Filistinliyi işgal altındaki topraklarda 40 yılı aşkın bir süredir gayri resmî rehine olarak tutan, sertlik yanlısı ve ırkçı politikalara yönelen– aşırı sağa doğru tarihî kayma, sorunu daha da büyütmüştür. İsrail politikalarının sertlik yanlısı ve ayrımcı mahiyeti dünyanın giderek daha fazla dikkatini çekmiş ve İsrail devletine karşı uluslararası izolasyonun artmasına neden olmuştur. Şimdilerde İsrail'in devletin "Yahudi" niteliği üzerindeki ısrarı, bir devletin ırkçı terimlerle tanımlanmasının demokratik çok-kültürlü bir dünya ile artık uyumlu olmadığı bir devirde, pek uygun düşmemektedir. (Şayet Almanya, örneğin, kendisini "Alman devleti" olarak tanımlamaya kalksa bunun içerimleri büyük uluslararası öfke doğururdu.)

Esasen, *New York Times*'ın tanınmış yorumcusu –bir İsrail dostu– Thomas Friedman Eylül 2011'de Netanyahu hükûmetine şu göndermeyi yapıyordu: "İsrail tarihindeki diplomatik olarak en beceriksiz ve stratejik olarak en yetersiz hükûmet... ABD yönetimini de İsrail liderlerinden bezdirip beceriksizliğinin tutsağı etmiştir; zira güçlü bir İsrail yanlısı lobi, yönetimi İsrail'in uyguladığı politikaların kendi çıkarına ya da Amerika'nın çıkarına olmadığını bilse bile İsrail'i BM'de savunmaya zorlayabilir."[1]

1948'de İsrail'in kurulmasından sonra Orta Doğu'da siyaset uzun süre, kendi orta yerinde bir "Siyonist varlığı" başlangıçta reddeden ve devletini tanımayan cüretkar bir Arap bloku tarafından tanımlanmıştır. Her iki tarafta da düşmanlık hâlâ gözle görülür durumdadır. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın 1978'de Camp David'de İsrail'le imzaladığı barış antlaşması bu örüntüyü kırmış olmakla birlikte, İsrail'in politikaları, yayılmacılığı ve Filistinlilere yaptığı kötü muameleye karşı Arapların düşmanca tavrının ciddî istisnası olarak kalmıştır. İsrail'i tanıyan Ürdün de kervana katılmıştır –her iki ülke de fena halde Washington'ın desteğine bağımlıdır. Her bir durumda da böylesi diplomatik anlaşmaları kabul eden halk değil, ülkenin yöneticisi olmuştur.

Ancak Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri çok farklı bir seyir izlemiştir. Bu ilişkiler Türkiye'nin yeni İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman ülke olduğu ta 1949'a kadar geri gider. Bu tanıma Orta Doğu dış politikasında o dönemde Ankara'nın ABD'yi takip etme eğilimini kısmen yansıtır. Her

ne kadar Ankara 1987'de İsrail'e karşı ilk İntifada, yahut Filistin ayaklanması sırasında, Filistin devletini de resmen tanımaktan çekinmemiş olsa da iki ülke Sovyetler Birliği'ne karşı Soğuk Savaş mücadelesinde beraber hareket etmeye itilmişlerdir. Türkiye'de başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye içinde de anti-Semitizm oyukları mevcutsa da –kendini güvende hisseden, gayet iyi asimile olmuş ve Türk toplum ve iş hayatında görünür ve saygın roller üstlenen– önemli bir Türk-Musevi topluluğu vardır.

İsrail ile Türkiye arasındaki resmî ilişkinin en parlak zamanı, 1990'ların ortalarında, Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın İsrail'i özellikle Washington'ın stratejik hassasiyet nedeniyle Ankara'ya çoğu kez satmak istemediği askerî malzemeleri alabileceği bir kaynak olarak gördüğü dünlerde yaşanmıştır. İkincisi, Genelkurmay Başkanlığı İsrail'le yakın ilişkiler kurma isteğini, AKP'nin İslamcı Selefî ve AKP'den daha açıkça İsrail karşıtı olan Refah Partisi'ni taciz edip sıkıştırmak için manipüle etmiştir. O dönemde Genelkurmay Başkanlığı, İsrail'in de ortak düşmanlar olarak gördüğü –Suriye, İran, Irak ve Yunanistan gibi– bütün komşularına karşı sıkı bir güvenlikçi görüş benimsemişti. Nihayet Genelkurmay Başkanlığı, İsrail'le iyi ilişkilerin kendilerini ABD'deki güçlü İsrail yanlısı lobi ile dost yapacağı ve böylece onların da ABD Kongresi'nde Türkiye'ye destek vereceği kanısındaydı. Ancak Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşleri, Filistinlilerin çaresizliğine her zaman önemli bir insanî acıma hissiyle bakan Türk kamuoyunun görüşlerini pek yansıtmıyordu.

İsrail siyaseti yıllar içinde sürekli sağa doğru kaydıkça Türkiye'nin de İsrail'in politikalarıyla giderek daha zıt bir çizgiye girmesi sürpriz değildi, özellikle de AKP'nin iktidara gelmesinin ardından. Başbakan Erdoğan başlarda Türkiye'nin İsrail'le mevcut iyi ilişkilerini koruma arzusunu dile getirmiş ancak Netanyahu'nun İsrail devletinin yayılmacı, ırkçı ve dargörüşlü bir şekilde tanımlanmış "Yahudi" karakteri ile iyi ilişkileri koruma planının yanılgısından sıyrılmıştır. Özellikle de, İsrail Başbakanı Olmert'in 2008'de İsrail'de kendisinin İsrail-Suriye müzakerelerinde arabuluculuk yapmaya devam etmesine izin verirken, aynı zamanda İsrail'in Gazze'ye ve içindeki sivillere karşı sadece birkaç hafta sonra gerçekleştireceği –İsraillilere karşı bire-on oranıyla, binden fazla Filistinlinin öldüğü– eli kulağında ve vahşîce "Döküm Kurşunu" operasyonu planlaması nedeniyle, Erdoğan kendisini aşağılanmış ve ihanete uğramış hissetmiştir.

İsrail'in Lübnan ve Gazze'yi işgaline dair Türk eleştirileri dahil, Türkiye ile İsrail arasındaki gerilim tırmandıkça tırmanmış, sonunda

Erdoğan kamuoyu önünde İsrail Cumhurbaşkanı Perez'i Ocak 2009'da Davos'ta yapılan bir halka açık forumda ağır biçimde eleştirmiş, İsrail'in Filistinlilere karşı sürekli olarak aşırı şiddete başvurmada ne kadar çabuk davrandıklarına dair öfkesini ifade etmiştir –"siz öldürmeyi gayet iyi bilirsiniz" şeklindeki provokatif kelimeleri de kullanarak.* Kamuoyu önündeki bu azarlama, Türkler arasında İsrail'e yönelik geniş ve artan öfkeyi yansıtırcasına, Erdoğan'ın Türk kamuoyu yoklamalarındaki desteğini yükseltmiştir. 2010'da İsrail kamuoyu önünde ve önceden çalışılmış şekilde –sadece İsrail bayrağının gösterildiği bir diplomatik toplantıda kendisini herkesinkinden daha alçak bir sandalyeye oturtmak suretiyle– Türkiye'nin İsrail büyükelçisini aşağılamıştır. Orta Doğu'da Türk dış politikası ABD'nin politikalarından daha da saptıkça, İsrail lobisi ve Washington'daki yeni-muhafazakar [neo-con] çevreler artan biçimde basın üzerinden Türkiye'ye şiddetli saldırılar organize etmiş, bu ülkenin artık "düşman haline geldiğini" ve Türk hükûmetinin "İslamî radikaller"in eline düştüğünü öne sürmüşlerdir.

AKP iktidara geldiğinden beri Türkiye'de İsrail karşıtı hissiyatın artmış olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu duygular Türkiye ile sınırlı olmaktan uzaktır; yaklaşık son on yılda İsrail karşıtı hissiyat, sebebi bir ölçüde kaçınılmaz olarak o olsa bile, sırf "anti-Semitizm"den dolayı değil, belirli İsrail politikalarının kınanmasına bağlı olarak bütün dünyada artmıştır. Başbakan Netanyahu yönetimi altında İsrail siyaseti ülkeyi Filistinliler için şimdiye kadarki en uzlaşmaz pozisyona sokmuştur. Sertlik yanlısı politikaları –görüşleri İsrail içinde bile birçoklarınca faşist olarak nitelenen bir dışişleri bakanı– Avigdor Lieberman tarafından güçlendirilmiştir. Batılı hükûmetler İsrail aleyhine herhangi bir olumsuz görüş serdetmeme konusunda her zaman ihtiyatlı davrandıkları halde bu İsrailli şahin zevat ve politikalar Batı'da da birçoklarını kızdırmıştır. Bu aynı zamanda öyle bir on yıldı ki, Washington 11 Eylül'den beri neredeyse yarım düzine Müslüman ülkede askerî operasyonlar başlatmak üzere saldırganca hareket etmiş, bu da her yerdeki Müslümanlar arasında büyük ızdırap yaratmıştır. Afganistan'da tarihteki en uzun Amerikan savaşı; Irak'ta uzun ve zalim bir savaş; Pakistan, Yemen, Somali, Libya ve başka yerlerdeki savaş operasyonları sonucunda ortaya çıkan bilanço, bir milyonu aşkın Müslümanın ölümü ve bunun birkaç katı kadarının da yaralanmasıdır.

Bu koşullar altında, Amerika'nın en yakın müttefiki İsrail'e karşı duyguların sadece Türkiye'de değil, dünyanın başka çoğu yerinde de yükselmiş olması bir sürpriz değildir, özellikle de uzun zamandır ABD ve İsrail

---

* Meşhur "one minute" olayı. (çn)

askerî gücü karşısında kendisini aciz hisseden Müslüman dünyada. İsrail Orta Doğu'da istisnasız ezici bir üstünlükle en güçlü askerî kuvvete hükmetmektedir. Bu arada İsrail'in belirli politikalarına yönelik devam eden düşmanlığın zamanla olaylar katlanıp duygular depreştikçe daha genel bir anti-Semitik niteliğe bürünebileceği, hatta büründüğü konusunda pek bir şüphe yoktur.

Türk-İsrail ilişkilerindeki genel aşağı gidiş *Mavi Marmara* olayı ile dibi görmüştür. 2010'da uluslararası sol-kanat bir özel insanî yardım filosu, hükûmetin bilgisi dahilinde, Türkiye'den Gazze'ye doğru yola çıkmıştır; amacı Gazze'ye gıda ve ilaç götürmek, İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukayı barışçıl bir tarzda kırmaktır. *Mavi Marmara* uluslararası sularda İsrail komandolarının saldırısına uğramış, güverteye çıkan komandolarca 11 Türk öldürülmüştür. Olay üzerine Türkiye galeyana gelmiş ve Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi geri çağrılmıştır. Türkiye ilişkilerin herhangi bir şekilde normale dönmesi için iki şart koşmuştur: olay için İsrail'in özür dilemesi ve saldırı kurbanı Türkler için tazminat.* Türkiye ilave olarak İsrail'e karşı gerek Türk, gerekse uluslararası mahkemelerde gemide öldürülen Türklerin aileleri adına yasal eylemlere destek vermeyi planladığını söylemiştir. Buna ilaveten Türkiye İsrail'in Gazze'ye yönelik ablukasına karşı Uluslararası Adalet Divanı'nda dava açmayı planlamıştır. Eskiden ikili olan bir mesele böylece uluslararası içerimler yüklenmiştir. Eylül 2011'de Türkiye İsrail'in NATO'da bir ofis açma talebini veto etmiş, Türk toprakları üzerindeki NATO anti-balistik füze radar istasyonlarında toplanan verilerin İsrail'e aktarılmasına izin verilmesini de reddetmiştir.

Yine de, AKP hükûmeti, İsrail'i kuvvetle eleştirmeye devam etse de, açık anti-Semitik retorikten kaçınmıştır. Fakat eleştirmenler aynı dönemde Türkiye'de anti-Semitik ifadelerde genel bir artış olduğuna işaret etmektedirler. AKP'nin Müslüman dünyaya karşı, daha önce iktidara gelmiş bütün Türk siyasî partilerinden daha yüksek bir sempati ve dayanışma beslediğine kuşku yoktur. Yine de neredeyse bütün Türkler yıllar içinde tutarlı bir şekilde Filistinliler için sempati göstermişlerdir. İsrail'in genel kamuoyunda rağbet görmezliği oldukça yaygın olup, AKP'nin İsrail'e yönelik politikasına kamuoyunda pek ciddî bir eleştiri yoktur. Kayda değer bir istisna, İsrail'e yönelik herhangi bir eleştiriye karşı daima ihtiyatlı olmuş olan Fethullah Gülen'in dinî hareketidir; esasen Gülen AKP'nin insanî yardım konvoyuna desteğini açıkça eleştirmiş, bunu kışkırtıcı ve verimsiz olarak nitelemiştir. Gülen'in İsrail'le

---

* Türkiye'nin dört şartı vardı: 1. Özür, 2. Tazminat, 3.Uluslararası soruşturma komisyonu kurulması, 4. Gazze'ye ablukanın kaldırılması. (çn)

bozuşmama arzusu bazılarının kendisini "ABD ajanı" olarak suçlamasına yol açmıştır.

İLİŞKİLERİN KÖTÜLEŞMESİ

2001'den beri kayda değer oranda daha anti-Amerikan ve anti-İsrail hale gelmiş bir Orta Doğu'da, Ankara İsrail'le özel ilişkiler kurmanın Washington'ı hoşnut etmek dışında Türkiye için pek bir meşruiyetinin olmadığına inanıyor görünmektedir. Geçmişte İsrail'le ilişkiler Türkiye'ye ABD Siyonist lobisi ve Amerikan Kongresi nezdinde biraz itibar sağlamıştı ancak çıkarlar değiştikçe ve de ABD'nin bölgedeki geniş kapsamlı başarısızlıklarıyla birlikte, Türkiye İsrail'le ilişkilerinin önceliğini keskin şekilde aşağı çekmiştir. İsrailli stratejistler, belki de isabetle, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin artık asla eski statüsünü tekrar kazanamayacağı sonucuna varmışlardır. Ancak ABD'li anaakım gözlemci Fareed Zakaria'nın işaret ettiği gibi, "gerçek şu ki eski İsrail modeli –krallar ve diktatörlerle anlaşıp, Washington'ın Türkiye'nin generallerine yaslanmasını sağlamak– artık işe yaramayacaktır. Türkiye'nin yeni tutumundan kaygı duymak anahtar bir etkiyi gözden kaçırmaktadır: Türkiye Arap sokağının lideri olarak İran'ı tamamen gölgede bırakmış durumdadır. "Erdoğan 12 ve 13 Eylül'de Kahire'yi ziyaret ederken, muzaffer bir kahraman gibi karşılanmıştır. Bir zamanlar [İran Cumhurbaşkanı] Mahmud Ahmedinecad'ın resimlerini asmış olan kafeler şimdi onları Türk liderin resimleriyle değiştirmektedirler."[2]

Esasen, İsrail'in stratejik açıdan uluslararası sağlam pozisyonu keskin şekilde aşınmış durumdadır. Yayılmacı ve apartheid [ırk ayrımcısı] politikalarının sonuçlarından, birçok nedenle, uzun zaman korunmuştu: geleneksel Batılı sempatiler ve Holokost'tan kaynaklı suçluluk duygusu, Batılı hükûmetlerden gelen destek, Siyonist lobilerin güçlü fon toplama faaliyetleri ve cezalandırma kabiliyetleri, fena halde oto-sansür uygulayan Amerikan medyasında Filistin Sorunu'yla ilgili kamuoyuna dengeli bilgi verilmemesi ve nihayet Batı'da sorunu daha dengeli bir şekilde ortaya koyacak herhangi bir anaakım haber kanalının yokluğu. ABD basını İsrail'i eleştirmekten çekinir, İsrail hükûmetine yönelik bizzat İsrail basınında çıkan eleştirileri bile aktarmaya istekli değildir. Fakat son yıllarda medyanın çoğu, İsrail'in kendi sabit fikirli inatçı politikaları ve ABD başkanlarına meydan okumaları karşısında, Siyonist lobi ABD Kongresi'ni finansal kıskaca almasına rağmen İsrail'i daha objektif bir değerlendirmeye tâbi tutma isteği yönünde hafif bir değişim göstermiştir. Dahası, genç Amerikan Yahudilerinin, İsrail'in siyasî sistemi içinde liberal duyarlılıkların olmadığını idrak konusunda gözleri açılmaya başlamıştır.

Müslüman Kardeşler'in Filistin versiyonu, aynı zamanda bir siyasî hareket, bir siyasî parti, Gazze'de meşru olarak seçilmiş iktidar partisi ve de İsrail'e karşı gerilla operasyonları yapan silahlı kanat olan Hamas'la ilişkileri muhafaza etme konusundaki ısrarı nedeniyle de, AKP'nin Washington ve Tel Aviv'le arası iyi değildir. Hamas, Filistin'de 2006'daki seçimleri kazandıktan sonra 2007'den beri Gazze şeridini yönetmiştir. Ankara –bölgedeki öteki gözlemcilerin çoğu gibi– önemli bir Filistinli siyasî oyuncu olarak Hamas'ın oyuna dahil edilmesinin kalıcı bir barış anlaşması için hayatî olduğuna inanmaktadır. Hamas'ın üst düzey yetkilileri Ankara'yı ziyaret etmişlerdir. Türkiye, her iki tarafta uyumlu müzakere heyetleri oluşturma adına, Batı Şeria'da Hamas ile el-Fetih liderliği arasındaki siyasî bölünmüşlüğü gidermek için arabuluculuk yapmak istemiştir. Oysa Washington ve Kudüs, Hamas'ın tamamen boykot edilmesi ve hatta devrilmesi gereken bir terör örgütü olarak kabul edilmesi gerektiğinde ısrar etmektedirler. Washington ile İsrail, Gazze'deki Hamas iktidarını devirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır.

Fakat Türkiye Hamas'a gözü kapalı tavsiyede bulunuyor da değildir. Hem 2006 hem de 2011'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Hamas lideri Halid Meşal'e, herhangi bir barış anlaşmasının parçası olarak, Hamas'ın İsrail'in varlığını tanıması gerektiğini belirtmiştir. Ardından, 2012'den itibaren, Türkiye'nin el-Fetih ile Hamas arasındaki özel arabulucu rolü, ilkin Müslüman Kardeşler'in seçimleri kazanması ve Arap siyasetine "Mısır'ın dönüşü" ile, daha sonra da Kahire'nin iki Filistinli grubu bir araya getirme çabası bağlamında öncülüğü ele almasıyla hayli karmaşık yeni bir aşamaya girmişti. O noktada Türkiye, Arap diplomatik kötürümlüğü ve eylemsizliği karşısında bir zamanlar elinde tuttuğu diplomatik arabuluculuk tekelini kaybetmişti. Bu durum, 2013'te İhvan hükûmetine karşı askerî darbe yapılıp da Kahire'de Müslüman Kardeşler'i bütün biçimleri ve –Filistin kolu Hamas dahil– bütün kollarıyla "terörist" bir örgüt ilan eden askerî yönetimin işbaşına gelmesiyle yine değişmiştir. Bu noktada Türkiye, Hamas'la ilişkilerini sürdüren tek önemli Müslüman ülke olarak, biraz yalnız kalmıştır –en azından şimdilik; fakat muhtemelen ilkeye sadık kalacak ve bu ilişkileri meşru ve gerekli gördüğü için sürdürecektir. Bu tür bir duruş şu anda, İsrail ile Washington'ı olduğu kadar, Kahire'nin askerî yöneticilerini ve Suudî Arabistan'ı da kızdırmaktadır.

İsrail ile destekçilerinin yaptığı bazı analizler İsrail-Türkiye ilişkilerinde gerilimin yükselmesini AKP'ye ve onun İslamcı köklerine atfetmektedirler. Her ne kadar AKP'nin Müslüman dünya ve Müslüman Kardeşler'e özel bir ilgi ve sempatisi olduğunda şüphe yoksa da, AKP'nin İsrail'e karşı duruşu Türk halkının geniş desteğine sahiptir. Türkiye'de AKP-sonrası

herhangi bir hükûmetin bu ilişkilerin mahiyetini çok fazla değiştirmesi hiç de muhtemel değildir. Gerek MHP gerekse CHP güçlü bir milliyetçilik damarı olup, her ikisi de benzer şekilde İsrail'e sempatik bakmazlar.

Türkiye'nin İsrail ile ticareti önemlidir ama taraflardan hiçbiri için de hayatî değildir. 2011'de Türkiye ile ticareti bir önceki yıla kıyasla yüzde 26'lık bir artışla İsrail'in dış ticaretinin yaklaşık yüzde 3'üne tekabül ediyordu. En başta kimyasallar ve petrol ürünleri [olmak üzere] Türkiye, İsrail'in altıncı büyük ihracat güzergahıdır. Türkiye'ye askerî satışlar ve bakım-onarım sözleşmelerinin kaybı İsrail'in uzay-havacılık sektörü için büyük kayıptır.[3]

İsrail kaynaklı öteki tahliller –bence isabetli bir şekilde– yukarıda tartıştığımız bütün o sebeplerle, Türk politikalarını İsrail'den gerçek bir stratejik uzaklaşma olarak teşhis etmektedir. Bu gözlemciler, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin zayıflamasının, görünür gelecekte geriye döndürülme ihtimali olmayan bir uzun dönem eğilimi olduğuna inanmaktadır. Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri canlandırmak gibi ciddî bir niyeti olmadığı ve daha çok Müslüman dünyanın gözüne girmeye çalışacağı kanısındadır. Sonra da akılsızca şu sonuca varmaktadırlar: bundan dolayı koşullar İsrail'in bölgede uyguladığı stratejilerin yenilenmesini gerektirmektedir –hatta Ankara'nın yeni ve cesur politikalarını frenlemeye yönelik adımlar da dahil olmak üzere.[4] Türkiye'ye karşı, ya budalaca ya da tehlikeli şekilde kavgacı görünen bir tepkiyle, İsrail Dışişleri Bakanı Lieberman, 2011'de İsrail'in Kürt isyancı grubu PKK ile ilişkileri geliştirmek suretiyle "Türkiye'yi cezalandırma" kararlılığını vurgulamış ve ABD Kongresi'nden Ermeni Soykırımı'yla ilgili Türkiye aleyhine kararlar çıkarmak için ABD'deki Ermeni diyasporasıyla birlikte çalışacaklarını belirtmiştir. Hassas Alevî Meselesi gibi Türkiye'nin azınlıklarla ilgili iç sorunları bağlamındaki yetersizliklerle ilgili uluslararası düzeyde haberlerin teşviki için İsrail Dışişleri Bakanlığı'nı devreye sokabileceğini söylemiştir. Aşağılayıcı taleplerle iki tarafın da birbiriyle oynaması mümkünse de, bu tür İsrail politikaları oldukça ters tepici olup, Türkiye'nin her bir meseleyle ilgili aşırı duyarlılığını artıracağı ve sert bir karşılığı tetikleyeceği kesindir. Bunun İsrail'e de bir faydası olmayacak, Türkiye'nin esnekliğini de artırmayacaktır; bu tür hamlelerden İsrail'in kaybı Türkiye'den çok daha fazla olacaktır.

Yine de, Kıbrıs İsrail'in yeni Türkiye karşıtı hamlesinde yakın bir hedef olmuştur. Kudüs İsrail, Lübnan ve Kıbrıs çevresindeki açık sularda bulunan gaz alanlarının geliştirilmesiyle ilgilendiğini ifade etmiştir. İsrail, Kıbrıs hükûmeti –daha doğrusu, Kıbrıs'ın uluslararası tanınmış, Rum-kontrolünde, Türkiye'nin hâlâ tanımadığı kısmı– ile, doğalgaz ara-

mak üzere ortak bir anlaşma imzalamış, bir Amerikan şirketini de bu amaçla istihdam etmiştir. Ankara buna itiraz etmiştir zira Rum ve Türk kontrolündeki Kıbrıs Meselesi bir çözüme kavuşturulmadıkça adanın Rum kontrolündeki kısmında tek-taraflı arama yapılamayacağı kanısındadır. Türkiye bu nedenle aynı alanda arama yapmak üzere (Türkiye ve uluslararası tanınmamış bir hükûmetin egemenliğindeki) Kuzey Kıbrıs ile çabucak bir anlaşma imzalamış, tek-taraflı Rum doğalgaz arama çalışmalarını önlemek için deniz kuvvetlerini kullanmakla tehdit etmiştir. Dolayısıyla, Kıbrıs Rum Yönetimi-İsrail ile Türkiye kapışmasının temelleri ufukta belirebilir.

Hiç de şaşırtıcı değildir ki, Washington İsrail-Kıbrıs gaz anlaşmasına destek vermektedir. Daha şaşırtıcı şekilde, Moskova ile Ankara arasındaki giderek karmaşıklaşan ilişkiyi yansıtır biçimde, Rusya da şu ana kadar Kıbrıs'a destek vermiştir. Rusya'nın Kıbrıs ile, tehlikeye atmak istemediği güçlü ekonomik ve stratejik bağları vardır. Her ne kadar Moskova Türkiye ile olan stratejik ilişkisine büyük değer verse de, bu ilişkinin çantada keklik görülmesini istemez, ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de potansiyel bir dizginlenmemiş yeni hegemon gibi görülmesine sıcak bakmaz.

Mart 2013'te ABD Başkanı Obama, İsrail'i ziyareti sırasında, nihayet İsrail Başbakanı Netanyahu'yu *Mavi Marmara* gemisine saldırısı nedeniyle Türkiye'den –çok lanse edilen– resmen özür dilemeye ikna etmiş, böylece Ankara'nın İsrail ile diplomatik ilişkilerinin restorasyonu için öne sürdüğü önemli önşartlardan biri yerine getirilmiştir. Yine de İsrail-Türk dinamiğinin bütün boyutlarına vakıf olanlar Netanyahu'nun özrünün, karşılıklı şikayetlerle ilgili müzakerelerin başlamasını sağlasa da iki ülke arasında gerçekten çok şeyi değiştireceğinden kuşkuludurlar. İsrail'in Türkiye ile düzeltilmiş ilişkilere çok ihtiyacı vardır, Ankara ise İsrail'le ilişkilerinde sağlayacağı bazı kozmetik iyileştirmelerden Washington'da fayda sağlayacaktır. Türkiye'nin Kudüs'le ilişkilerini iyileştirmesi için belki de en önemli müşevvik, bölgenin dürüst arabulucusu pozisyonunu yeniden kazanması olacaktır. Şayet Ankara Kudüs'le etkili şekilde iletişim kuramazsa, inandırıcılığı zayıflayacaktır. Suriye iç savaşında iç çatışma bu mesele konusunda Kudüs ile Ankara arasında iletişime kapı aralamış olup, Türkiye Suriye yüzünden Washington'la ilişkilerinin zayıflamasını arzu etmez. Ancak İsrail ile Türkiye arasındaki müzakereler dikenli olmayı sürdürmekte, ufukta bir stratejik değişim de görünmemektedir. Filistinliler ve bölgeye yönelik İsrail politikalarının geniş yörüngesi, iki ülke arasında uzun bir soğukluk dönemini neredeyse garanti etmektedir. Bu durum Ankara'da bundan sonra işbaşına gelecek herhangi bir hükûmetle önemli derecede değişmeyecektir.

GELECEK

Türkiye'nin İsrail ile gelecekteki ilişkileri Filistin-İsrail çatışmasını doğrudan etkiler. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, Türkiye doğası gereği Orta Doğu'daki en az Yahudi karşıtı olan Müslüman ülkedir. Fakat bugün Türkiye esasen Orta Doğu'daki siyasî güç dengesinde, Batılı taleplerden daha çok bağımsızlığa doğru bir bölgesel değişimi hızlandırmaktadır. Filistin çatışması yarım asrı aşkın bir zamandır bölgedeki en büyük istikrarsızlaştırıcı ve duygusal mesele olmuştur. Hakkaniyetli ve kabul edilebilir bir çözüm bulununcaya kadar da, sorun daima çalkantı yaratacaktır. Bu çalkantı, daha fazla demokratikleşme ve Arap dış politikasında –ABD hegemonyasındaki otokratik yönetim altında bastırılmış olan- halkın görüşünün daha büyük bir faktör olarak yükselmesiyle, bırakın azalmayı, muhtemelen daha da artacaktır.

Peki bir anlaşma ne kadar muhtemeldir? ABD'nin haşin ve acımasız reel-politiğinin son derece dürüst bir analizinde, Lee Smith, ki kendisinin harika yeni-muhafazakar referansları vardır, Ekim 2013'te şunları yazmıştır (italikler bana ait):

> İlk başta barış görüşmeleri Amerikan çıkarlarının güdülmesi için bir araçtı –iplerin Washington'ın elinde olduğu bir bölgesel kukla gösterisi. İsrail'e ezici siyasî, diplomatik ve (en önemlisi) askerî destek vermekle, Washington Kudüs'ü bağımlı bir müşteriye çevirmişti. Bu aynı zamanda Araplara da bir davet idi, İsrail'i savaşta yenme umudu hiç kalmamış olan Araplar, dizleri üzerinde Washington'a gelmek zorundaydılar, Yahudi devletinden –geri çekilme vaatleri gibi– taviz koparmayı sağlamak için...
>
> [Ancak]...bildik global Sovyet tehdidinin yokluğunda, Amerikalılar, *büyük ihtimalle asla Amerikan çıkarına olmayan bir nihaî barış çağrısıyla* şaşkına dönmüştü–*zira sonsuza kadar yol boyunca kutuyu tekmeleyip durmak* suretiyle çatışmanın sürekli kılınması, hem Arapları ve hem de İsraillileri sıkı bir şekilde Amerikan kontrolü altında tutmanın anahtarıydı.*[5]

İşte bu tahlil, birçoklarının şüphelendiği şeyi –"barış süreci"nin neden 30 yıldır asla bir yere gitmediğini ve bugün de hâlâ gitmemeye devam ettiğini, ayrıca neden öteki gözlemcilerin, mesela Türkiye'nin, buna sırtını dönüp de başka bağımsız kanallardan arabuluculuk yapmaya çalıştığını– açıklamaya yardımcı olmaktadır. İsrail, kendisine karşı çeşitli kışkırtıcı Arap diktatörlerinin dillendirdiği sorumsuz ve demagojik söylemin uzun zamandır aşinasıdır. Oysa, Türkiye gibi Batı'ya yakın, itibarlı, başarılı, demokratik, küresel sisteme entegre anaakım hükûmetler ve liderlerin kendisine yönelttiği açık sözlü eleştirilere alış-

* İşi hep sürüncemede bırakmak. (çn)

kın değildir. Orta Doğu'da bu tür bir devletin boy göstermesi, İsrail'i –ilkel, fanatik, ideolojik, anti-Semitik, otoriteryen, irrasyonel ya da Batı-karşıtı şeklinde, hemencecik değersizleştiremeyeceği– olağanüstü bir meydan okumayla karşı karşıya bırakmaktadır. Orta Doğu'nun bütün sorunlarının tek suçlusu elbette ki sadece İsrail değildir; ancak İsrail geçmişte onlarca yıl herhangi bir saygın merciden eleştiri almamaya veya geri itilmemeye alışmıştır. Batı'da Türkiye'nin İsrail'e yönelik eleştirileriyle önemli ölçüde hemfikir olduğu halde, birçok tarihsel nedenle, yüksek sesle konuşma konusunda kendini rahat hissetmeyen birçok lider vardır. Bu durum artık değişmekte ve Orta Doğu yeni bir stratejik çehreye bürünmektedir.

Mesele sadece Türkiye ya da AKP hükûmeti meselesi değildir. Eninde sonunda Orta Doğu'nun Filistinlileri savunacak saygın bir sözcüye kavuşmaya mukadderdi. Filistinlileri savunmak Orta Doğu'da "aktörünü arayan bir rol"dür. O aktör tesadüfen bugün için Türkiye'dir. Ancak sözcüyü meydana çıkaran şey *durum*dur, yoksa durumu meydana çıkaran şey sözcü değildir; adil bir anlaşmanın yokluğunda bir tür sözcü her zaman ortaya çıkacaktır.

Olaylar bugün İsrail ile kısa veya uzun dönemli bir kapışmaya doğru gidiyor olabilir. Ancak Likud [Partisi] ve Netanyahu'nun aşırılıkçı politikaları İsrail içinde negatif, verimsiz ve sonuçta bizzat İsrail'in zararına olarak görüldüğü takdirde iç siyasî sahne değişebilir, umulur ki İsrail'i içine girdiği çıkmaz sokaktan çıkaracak cesur yeni inisiyatifler ortaya koyma becerisine sahip, yeni liderlik üreten bir sahne olur bu.

Türkiye açıkça İsrail ile savaş istemeyecektir. Zaten askerî olarak rakip İsrail'e karşı üstünlük sağlayamayacağını bilir. Bu yönde hareket etme niyeti de yoktur. Fakat İsrail içindeki durum ve politikalar değişinceye kadar bir derece kontrollü gerilim muhtemeldir; ufukta da böyle bir değişim gözükmemektedir. Ufak bir umut vesilesi şudur ki, İsrail'deki kamuoyu yoklamaları, bir Filistin devletini kabule ve BM tarafından bunun tanınmasına istekli olma konusunda halkın Likud Partisi'nin çok ilerisinde olduğuna işaret etmektedir. Bu arada Türkiye'nin İsrail'le bağlarının, Ankara için, hiçbir zaman Arap dünyası ile olan bağlarından daha büyük stratejik önem taşıyabileceğine inanmak zorlama olur –yalnızca iktisadî anlamda bile, kültürel ve duygusal anlamda ise haydi haydi böyle. Yine de, İsrail'le bağları tamamen koparmak Ankara'nın çıkarına değildir. Nihayet, değindiğimiz gibi, Türkiye'nin İsrail'e ihtiyacından daha çok, İsrail'in Türkiye'ye ihtiyacı vardır.

İsrail ve ABD'deki muhafazakar yorumcular sık sık AKP (ve onun muhtemel halefleri) altında Türkiye'nin İsrail için bir "tehdit" haline geldiği-

ni ileri sürmektedirler. Bir açıdan bu endişede bir haklılık payı vardır –en azından siyasî ve diplomatik anlamda. Türkiye muhtemelen yeniden bir İsrail müttefiki haline gelmeyecektir. İsrail Filistinlilere ve işgal altındaki topraklara yönelik mevcut politikasını devam ettirdiği müddetçe, Türkiye de bunu yüksek sesle eleştirmekten vazgeçmeyecektir; itirazları dünyanın başka yerlerinde ciddiye alınacaktır. Halihazırda NATO'da güçlü bir İsrail varlığına Türkiye'nin hasmane tutumu Türkiye'nin İsrail eleştirisini paylaşan birçok NATO üyesince anlaşılmakta ve hatta üstü kapalı kabul edilmektedir. Türkiye aynı zamanda Orta Doğu halkının İsrail konusundaki mutabakatını yansıtacak olup, bu da İsrail'in lehine olmayacaktır.

Yahudi devleti ve politikalarının niteliğinde kayda değer bir değişim olmadan, hangi koşullar Türkiye'nin İsrail'e yönelik görüşünü değiştirebilir? Ancak Türkiye'yi güçlü bölgesel müttefikler aramaya itecek ezici bir bölgesel askerî ve siyasî tehdit. İran, Rusya veya bir Arap devlet blokundan bu ölçekte bir şeyin doğmasını hayal etmek zordur. Sadece içerde yangın yerine dönmüş Suriye, istikrarsızlaştırılmış sınırı ve mülteci akınıyla Türkiye'yi bir tehdide maruz bırakmaktadır; İsrail hiçbir şekilde Suriye'nin iç dinamiğini değiştirecek bir pozisyonda değildir.

Türkiye'nin yeni İslamî-yönelimli sesi, Ankara Washington'la daha yakın çalıştığı zaman, Müslüman dünyada daha evvelki bölgesel politikalarından daha etkili olacaktır. Türkiye bu nedenle şimdi İsrail'e yönelik Arap görüşleri ve politikalarının değiştirilmesine yardım konusunda daha ikna edici bir rol oynayabilecek konumdadır, şayet İsrail'in politika değişiklikleri buna cevaz verirse. Esasen, sürtüşmenin kontrolden çıkmasını ve savaş moduna girilmesini önlemeye yardımcı olabilecek biri varsa, o da Türkiye'dir. İsrail'le kendi gerilimlerine rağmen Türkiye, İsrail'le müzakerelerde daha birleşik ama ılımlı bir cephe sergileyecek bir Orta Doğu'nun önde gelen sözcüsü olabilir. Bu amaçla Arap Ligi gibi mekanizmalar var ve Türkiye bu mekanizma içinde veya başka ortamlarda iş yapabilir. Daha muhtemeldir ki Ankara, hem İsrail hem de İran'ı içine alacak bölgesel güvenlik meseleleriyle ilgilenecek İslam İşbirliği Teşkilatı gibi başka bir bölgesel örgüt bulacak veya mevcutları değiştirecektir.

Arap dünyasının, kamuoyunun görüşünü yansıtacak bir tür işleyen demokrasi ve etkili dış politika mekanizmaları kurabilmesi daha uzun yıllar alacaktır. Her ne kadar Türkiye hiçbir zaman Arap dünyası adına konuşmasa –ve Araplar da bunu istemese– bile, Türkiye Arap-İsrail Sorunu konusunda bölgenin büyük bölümünde kamuoyunun paylaştığına inandığı görüşleri dile getirebilir. Ankara'nın, Filistin'e adil davra-

nılmadığına inandığı sürece, İsrail'e karşı güçlü bir hukukî hat izlemesi muhtemeldir. Temsil gücü daha yüksek yeni Arap hükûmetleri ortaya çıktıkça, Filistin'in durumu hakkında siyasî düzeyde muhtemelen giderek daha fazla ses çıkaracaklardır. Türkiye inisiyatif alabilir, belki şu veya bu Arap ülkesini de yanına alarak, daha geniş bir uluslararası eyleme öncülük edebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin en önde gelen seslerden biri olarak kalması muhtemeldir çünkü –siyasî, iktisadî, askerî, kültürel ve dış politikada– başardıkları ve konumu kendisine bu tür bir yetki vermektedir.

24

AKP VE TÜRKİYE'NİN GELECEĞİ

AKP HÜKÛMETİNİN TÜRKİYE'DEKİ 12 YILLIK ÇARPICI İKTİDARI İÇSEL, bölgesel ve küresel dinamik değişim bağlamında gerçekleşmiştir. Yeni bir post-Kemalist Türkiye görmekteyiz; Arap Baharı çalkantısının sarstığı yeni bir Orta Doğu bağlamında faaliyet gösteren [bir Türkiye]. Bütün bunlar da artık ABD'nin domine etmediği, yükselmekte olan yeni bir uluslararası düzende ortaya çıkmaktadır. Onca farklı düzeylerde işleyen bu dinamiği tamamen yakalamak da zordur.

AKP döneminin şimdiki hali, halihazırda, 12 yıllık iktidarın doğurduğu baskılardan kaynaklanan ciddî yıpranma belirtileri göstermektedir. Başbakan Erdoğan, etrafındaki yetenekli insanların, özellikle de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun yakın işbirliğinin de yardımıyla yeni Türkiye'nin baş mimarıdır. Fakat Erdoğan için kendi dönemi statü olarak sona yaklaşıyor. Daha evvelki emellerine rağmen, kişisel ve parti skandalı üzerinden yıpranan imajı dikkate alındığında, Türkiye cumhurbaşkanlığına aday olma konusunu bir daha düşünebilir. AKP 2015'te yapılacak gelecek parlamento seçimlerini hâlâ kazanabilir fakat debelenen muhalefet partileri o zamana kadar beraberce çekilip AKP hükûmetini sona erdirmek isteyebilirler.*

Peki bu dönemden ne anlıyoruz? Modern Türk tarihinin hangi standardıyla olursa olsun bu dönem, (bazı geri dönüşlere rağmen) en yüksek

* Malum olduğu üzere, 2015 Haziran seçimlerini Ak Parti kazanmasına rağmen hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememiş; koalisyon arayışları sonuç vermemiş, baş-gösteren istikrarsızlık ve terörün yeniden hortlamasının da etkisiyle, 1 Kasım 2015'te tekrarlanan seçimleri Ak Parti %49,5 oyla kazanmış ve tek başına hükümeti kurmuştur. Bu kadar yüksek bir halk desteğiyle iktidara gelmiş, başarılı ve adı herhangi bir yolsuzluğa bulaşmamış bir Başbakan olarak Ahmet Davutoğlu'nun 6 ay sonra, kitabın baskıya girdiği günlerde, görevi bırakmak zorunda kalması, Türk siyasetine özgü, izahı kolay olmayan bir garipliktir. (çn)

derecede demokratikleşme, gıpta edilecek bir ekonomik büyüme ve refah, iktisadî küreselleşmeye başarılı bir katılım, Türkiye'nin dünyadaki yerine ilişkin muazzam genişlemiş bir vizyon, İslamî bir partinin "ehlîleşmesi" ve demokratik düzene başarılı entegrasyonu, Kürt Meselesi'nin çözümüne yönelik ciddî bir ileri adım ve nihayet, Türk siyasetinde asker egemenliğine bir son verilmesine tanıklık etmiştir.

Parti'nin İslamcı kökleri acaba bu dönemi, Türk tarihinde biricik ve –artık tersine dönecek olan– geçici bir an mı yapmaktadır? Yoksa Türkiye'nin ilerde de kabaca benzer bir seyir izlemeye devam etmesini bekleyebilir miyiz? Gelin şimdi Türkiye'nin kendi deneyimini ve bunun müstakbel Orta Doğu ile ilgisini etkileyecek bazı önemli eğilimlere bakalım.

Ordunun kışlaya geri dönmeye zorlanmasında AKP hükûmetinin dramatik başarısı Türk tarihinde bir kilometre taşıdır; ordunun gücü ve nüfuzundaki bu ciddî azalma, ordu içindeki bazılarında anlaşılabilir bir kızgınlık ve güceniklik duygusu bırakmıştır. Kemalistlerin çoğu için, Kemalizm sadece bir ideoloji değildir *–vatanseverliğin dengidir*. Birçoğu, AKP siyasî düzeninin Kemalizmin değerleri –ve gücünü– fena halde zayıflattığına, bunun da, onlara göre, Türkiye'nin laikliğe doğru asırlık siyasî ve toplumsal ilerleyişini sona erdirdiğine, bunun ise İslamın kamusal alanda daha fazla ifade edildiği bir gerilemeye tekabül ettiğine inanmaktadır. Ancak bir kuşak öncesine mensup birçok subay ve ortodoks Kemalistin zihniyeti, tedricen sahneden çekilmektedir; bir sayfa neredeyse kesin olarak kapanmıştır. Bugün en ümit verici faktör sivil yönetime askerin müdahalesine bir son verilmesine yönelik genel kamuoyu desteğidir. Son zamanlarda Erdoğan'a karşı ülkede yapılan gösteriler ve öfkeye ve de parti skandalından kaynaklanan siyasî çalkantıya rağmen, ilk defa kamuoyunda hiçbir çevreden, geçmişin darbe öncesi durumlarını simgeleyen, *"Ordu göreve!"* çağrısı yapan çıkmamıştır. Kamuoyunun bu yeni tutumu, yeni bir siyasî neslin yükselişini ve ulusal mutabakattaki değişimi yansıtmaktadır: siyasî kriz siyaset yoluyla çözülmelidir, askerî müdahaleyle değil. Her ne kadar Atatürk'ün –yeni bir devletin kahraman kurucusu ve modernleştiricisi olarak– Türk tarihindeki hayatî rolü güvendeyse de, haleflerinin ideolojisi Kemalizm çoğunluk tarafından artık kutsal bir ulusal değer olarak görülmemektedir.

Şayet Atatürk, reformlara kapsamlı ve otoriter yaklaşımıyla kendi zamanında dinamik ve ilerici bir figür idiyse, bugün Kemalizmi hâlâ –bir zamanlar iddia ettiği gibi– "ilerleme" ve "Batılılaşma" güçlerinin temsilcisi olarak görmek, giderek zorlaşmaktadır. Esasen –geçmişe tutunmak ve Türkiye'de ve dünyada nesilden nesile meydana gelen, demografik, de-

mokratik ve entellektüel değişime direnmek suretiyle– aslında Kemalizm bir anlamda gerici bir güç haline gelmiştir. Kemalizm, her köşe başında hazır ve nazır kamusal resimleri, heykelleri, büstleri ve Atatürk'ten alıntılarıyla, çağdaş dünyaya ayak uyduramayan –ve muhtemelen Atatürk'ün kendisinin de desteklemeyeceği– bir şahsiyet kültü* halini almıştır. Kemalist dönemin katıksız sembollerine genç nesillerce giderek meydan okunmakta –ve hatta bunlar ipe sapa gelmez şeyler olarak gözardı edilmektedir. Bugün İslamî ve Kürt örgütlerin, seküler bir kimlik öngören ve ülkedeki öteki etnik grupların varlığını gözardı ederken "Türklüğü" öven geleneksel Kemalist ulusal bağlılık yeminini** protesto ettiğini görmekteyiz.[1] Mecburî kimlikler –dinî veya laik, Türk ya da Kürt olsun– müstakbel çok-kültürlü dünyanın bir parçası değildir. Yine önemli bir gelişme olarak, 2012'de AKP, geleneksel tanklar ve askerî birliklerin geçişini törenlerden çıkarmak suretiyle, 1919-1923 Kurtuluş Savaşı'nı anmaya dönük 19 Mayıs kutlamalarının askerî-yurtsever niteliğini değiştirmiştir. Bu geçit töreni her zaman o kadar ateşli milliyetçi –hatta şovenist– ve militarist bir izlenim vermiştir ki, "eski Demir Perde ülkelerindeki geçit törenlerini akla getiriyor" diyen Erdoğan, yeni millî bayramın bir "değişim ve dönüşüm sembolü" olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu değişimi şimdi biz gerici mi, yoksa ilerici bir adım olarak mı yorumlayalım?

İkincisi, askeriyenin yönetimde herhangi bir vesayetçi role geri dönmesi hele de herhangi bir çeşit darbe Türkiye'nin uluslararası imaj ve itibarını çok fena sarsacaktır. En fanatik AKP karşıtları dışında bunu herkes bilmektedir. Nihayet, Türkiye'nin ulusal güvenliği, güçlü bir güvenlik devletinin yeniden diriltilmesini gerekli kılacak pek bir uluslararası tehditle karşı karşıya değildir. Tek önemli güvenlik sorunu, içerde Kürt Sorunu'dur. Eğer, beklenmedik şekilde, mevcut barış görüşmeleri her iki tarafın yapacağı hatalarla çok bozulur da iç çatışma, şiddet ve terörizme yeniden dönülecek olursa, kamuoyu iç güvenlik politikasında daha kuvvetli bir askerî role daha açık hale gelebilir. Esasen, Ergenekon'la irtibatlı bazı şahin subayların kafasında tam da bu tür –Kürt cephesinde çatışmayı kasıtlı olarak teşvik eden– bir senaryo mevcuttur. Elbette Türklerin çoğundaki Kürtlerle mümkün olan en kısa zamanda barışçı bir siyasî çözümün başarılmasına dair artan istekliliğin ardında, askerî vesayete geri dönülmesinin önlenmesi arzusu yatmaktadır. Ergenekon yargılamaları da, bazıları belki biraz fazla zorlansa da,

---

* Şahsiyet kültü (cult of the personality): Kişi kültü, tek kişilik mezhep, tarikat; bir şahsiyetin aşırı yüceltilmesi ve adeta tapınma nesnesi haline getirilmesini ifade eden marazi durum. (çn)

** Andımız. (çn)

yine de ortaya koymuştur ki, ordu uzun zamandır kendi saflarında istikrarsızlığı ve darbe yanlısı zihniyeti teşvike hazır külhanbeyi unsurlar barındırmaktadır.

AKP hükûmetinin eleştirmenleri aynı zamanda Erdoğan'da otoriter bir karakter olarak gördükleri şey üzerinde durmaktadırlar. Duygusal ve fevri olabildiği gibi; bazen duygularını hayırlı siyasî amaçlara da kanalize etmektedir. Sert adam imajı vermekten haz duymakta, siyasî muhaliflerine giderek daha kaba davranmaktadır. Gerek kendisine ve gerekse siyasî tabanına, çatışmacı yaklaşımlar iyi gelmektedir. Basınla ilişkilerde kendisinden önceki çoğu hükûmetin kullandığı yöntemleri izlemektedir, özellikle de basının finansal manipülasyonu konusunda. Hükûmet yanlısı gazete sahiplerine, saldırgan bulduğu gazetecileri işten atmaları için baskı yapmıştır. Erdoğan yine de Atatürk'ten beri en uzun süre görevde kalmış başbakandır ve hâlâ da bu makam için en popüler aday olabilir.* Son birkaç yıldır, ki şu anda 60 yaşındadır, hatalı siyasî yargılarda bulunmaya daha yatkın görünmektedir. Finansal skandallar ve usûlsüzlükler muhaliflerine karşı siyasî hoşgörüsüzlüğünü, hatta her yerde hazır ve nazır düşmanlara karşı paranoyasını artırmıştır. Kendi çarpıcı mirasını darmadağın edip geçmişte oluşturduğu imajına ve mirasına olduğu kadar partinin geleceğine de zarar verecek nahoş koşullar altında- kendi siyasî mağlubiyetinin mühendisliğini yapma tehlikesi ile yüzyüzedir.

Erdoğan aynı zamanda Türkiye'nin gördüğü demokratik olarak seçilmiş tartışmasız en güçlü başbakandır: ardı ardına gelen seçim galibiyetleri kendisine bir tek-parti hükûmeti ve parlamentoda güçlü bir çoğunluk armağan etmiş, bu gelişmeler canlanan bir ekonomi, ordunun önemli bir iç siyasî güç olmaktan çıkması ve güçlü ve itibarlı bir siyasî muhalefetin yokluğuyla desteklenmiştir. Fakat çok sayıda liberal Türk, muhalefet mensupları ve birçok Batılı gözlemci şu anda Erdoğan'ın Rusya'da Vladimir Putin'in hafif yollu otoriteryen yönlerini benimsiyor olabileceğine dair kaygılarını dile getirmektedir. Bu korkularda biraz haklılık payı olmakla birlikte, genelde abartılı görünmekte ve gerek ülkedeki bilinçli kamuoyunun büyüyen gücünü, gerekse kolayca bir kenara konamayacak siyasî kurumların artan gücü ve güvenilirliğini gözardı etmektedir. Yine de, Türkiye'de siyaset her an haşin bir oyuna dönüşebilmekte, Erdoğan da bu oyunu sonuna kadar oynamaktadır. Bu, kendisinin İslamcı arkaplanı ya da dinî inançlarından ziyade, kişisel tarzını yansıtır görünmektedir; yazar Mustafa Akyol'un dediği gibi, "AKP fazla

* Atatürk hiçbir zaman başbakanlık görevinde bulunmuş olmasa da bu karşılaştırma hükûmet etme anlamında yapılmaktadır. (çn)

İslamî falan değil, fazla Türktür." Antropolog Jenny White şu notu düşmektedir: "Aslında, AKP çok Türk bir partidir: tepeden inmeci, hiyerarşik, otoriteryen, ataerkil, vb., öteki partilerin hepsinde de olan şeyler, az veya çok."[2]

Erdoğan'ın eleştiriye fazla tahammülü yoktur fakat pek çok öteki Türk liderin de öyle. Ne de olsa burası, "Atatürk'e hakaret"in hâlâ suç olduğu ve işleyenin hapse gönderildiği bir ülkedir. Eski Türk Ceza Kanunu'nun 301. Maddesine göre, Türkiye, Türk etnisitesi veya Türk devlet kurumlarına "hakaret" hâlâ yasadışıdır. Onlarca yıllık bu uzatmalı düzenlemeler her ne kadar giderek daha az uygulanmaktaysa da, geçmişten kalma otoriteryen tortuların henüz tamamen ortadan kaldırılamadığına işaret etmektedir.

Potansiyel olarak sürünerek ilerleyen otoriteryenizmin ikinci bir kilit alanı, muhalefetin –Batı'da da sıklıkla tekrarlanan– Erdoğan'ın basın özgürlüğünü baskı altına almış olması iddiasında yatmaktadır. Sınır Tanımayan Gazeteciler'e göre, Türkiye inanılmaz derecede alt sıralarda yer almaktadır: basın özgürlüğü bakımından 178 ülke arasında 138'inci. Yine de Türkiye'yi tanıyan herhangi birine göre, bu sıralama tuhaf görünmektedir. Birincisi, gerçek şu ki, basın Türkiye'de her zaman siyasî bir futbol oyunu olmuştur, aynen öteki bir sürü ülkede olduğu gibi. Onlarca yıl basın birkaç güçlü sanayici bloku ile basın kodamanının hakimiyetinde olmuştur, bunların çoğu Kemalist kurumlarla ve dönemin iktidar partisiyle irtibatlıdır. Hükûmetler her zaman basının büyük bölümüyle "özel ilişkiler" geliştirmişler, hamilik yapmışlar ve de basını sübvansiyonlarla, devasa reklam gelirleri sunarak veya geri çekerek manipüle etmeyi başarmışlardır –birçok başka ülkenin de aşina olduğu araçlar. Geçmişte askeriye basın içinde ordu yanlısı bloklar oluşturmuş, eylemlerini meşrulaştırmak için askerî darbeler öncesinde ve sonrasında siyasî kampanyalar düzenlemiştir.

Ancak Türk basınını takip edenler bilir ki, açıkçası bugün ülkedeki kamusal tartışmaların karakteri, daha önce hiç bu kadar cesur olmamıştı. Türkiye'nin en seçkin, ferasetli ve dengeli liberal yorumcularından biri olan Şahin Alpay, durumun iki yüzü olduğuna işaret etmektedir:

> Türkiye'deki gazeteciler ve yazarlar olarak giderek bariz hale gelen bir paradoksla karşı karşıyayız. Bir yandan –Kemalist devlet ideolojisi, siyasette askeriyenin rolü, Türk tipi laikliğin otoriteryen karakteri ve Ermeniler ve Kürtlere yapılan muamele bağlamında Türk tarihinin karanlık sayfaları dahil– ülkenin belli başlı sorunlarını giderek daha özgürce ve canlı biçimde, eskiden tabu olan hiçbir konuyu dışta bırakmadan tartışıyoruz; [öte yandan] soruşturma geçiren ve gözaltına alınan gazeteciler ve yazarların sayısı da artıyor.[3]

2012'de 50 dolayında gazeteci gözaltındaydı ancak sadece birkaçı basın yasalarını ihlal etmek suçundan. "Diğerleri seçilmiş hükûmeti devirmeye yönelik komplolara karışmak suçlamasıyla veya acımasız Terörle Mücadele Kanunu'nu (TMK) ihlalden gözaltına alınmış durumda –o kadar geniş bir terörizm tanımı var ki, şiddete teşvik veya şiddet eylemiyle ilgisi olmayan kişiler bile soruşturmaya uğruyor." [Alpay]. Ergenekon soruşturmaları sırasında –askerî darbe komplocularıyla aktif olarak işbirliği yaparak medya yoluyla darbeye uygun ortam yaratmaya çalışmakla suçlanan– bu gazetecilerin önemli bir kısmı hakkında dava açılmıştır– ki bunun çok sayıda geçmiş örneği mevcuttur. Ancak gerçek şu ki –sözkonusu gazetecilerin (ve başkalarının) yargı önüne çıkarılmadan aylarca gözaltında tutulmasına imkan veren– bu eski yasal düzenleme, hâlâ yürürlükte olan, askeriyenin dayattığı 1982 Anayasası'ndan kaynaklanmaktadır.

Herkes kabul etmektedir ki 1982 Anayasası'nın yeniden yazılması, geçmişin demokratik olmayan kalıntılarından temizlenmesi bağlamında ülkenin en acil görevlerinden biridir. Bu yeniden yazma süreci yürüyor ama yavaş, karmaşık ve siyaseten endişe verici tarzda. AKP bu cenahta daha hızlı hareket etmemekle eleştirilmeyi hak ediyor. Ama o zamana kadar eski önlemler hâlâ yürürlüktedir. Ancak, gerçekte, bugün hassas konular üzerinde Türk kamuoyu tartışmaları, radyo, televizyon ve kitap yayıncılığının içeriği sonuna kadar açıktır. Fakat hızla gelişen Gezi ayaklanmalarına yeterince yer verme konusunda basının başarısız kalması umutsuzluğa düşürücü bir hadise olup, kabul edilemez ve utanç verici basın etiği demekti ve –onlarca yıllık– basının hükûmet gücüne teslimiyetinin devam ettiğinin işaretiydi. Erdoğan'ın finansal skandallarla ilgili olarak, son zamanlardaki –internet, YouTube ve Twitter dahil– her türlü medya haberini susturma çabası, sivil özgürlükler açısından, geçmiş Türk standartlarına göre bile, ciddî bir geriye gidiştir.

Hiç de şaşırtıcı değildir ki, şimdi rüzgar tersine dönünce [güç AKP'de] nağme değişmektedir. Alpay'ın not ettiği gibi:

> Nihayet, şunun da söylenmesi gerekir ki –çoğu egemen Doğan Medya Grubu'nda yazan, [Kemalist] bürokratik vesayet rejiminin ateşli savunucusu olan ve ordunun siyasî rolünün meşrulaştırılmasında anahtar rol oynamış– bazı gazeteciler, bugünlerde kapı kapı dünyayı dolaşıp basın özgürlüğünün bastırılmasından şikayet ediyor ve Türkiye'de demokrasi ve özgürlük savunuculuğu yapıyorlar. Kuşkusuz bu utanç verici bir iki yüzlülükten başka bir şey değildir.

Gülen Hareketi de, bazılarınca Ergenekon Meselesi'yle ilgili gazetecilerin yargısal soruşturmalarının ardındaki gizli güç olarak görülmüştür. Şikayet şuydu: rüzgar tersine döndüğü için [güç Gülen'de], bugün hapsi

boylamak için seçilenler, Gülen'i eleştirenler olmuştur. Kuşkusuz Gülen Hareketi konusunda basında bir kutuplaşma olmuştur. Ama gerçek şu ki kitapçılar hâlâ, gazeteler dahil, Gülen'i eleştiren yayınlarla doludur. Şu anda farklı olan şudur: Gülen ve İslamcıların yargılanma eşiği, her iki grubun da, anaakım medyanın rutin, sabit ve kesin hedefleri oldukları, kaba bir şekilde ilkel ve tehlikeli, gerici dinciler olarak karikatürize edildikleri geçmiş dönemden daha yüksektir.

Bütün kriterler açısından, basın özgürlüğü meselesi dikkatle izlenmeyi hak eder, özellikle de modern bir İslamî partinin nasıl bir şey olabileceğini göstermek isteyen bir ülkede. Her demokraside basın yakından gözlenmesi gereken en etkili kurumdur, özellikle polis ve yargı güçleri sözkonusu olduğunda. Mesele pek Kemalistlere karşı İslamcılar meselesi değildir, daha çok geçmişin otoriteryen mirasını açığa çıkarıp, bunu tersine çevirmektir. Osmanlı dönemine kadar geri giden, güçlü devlet geleneği hâlâ ayaktadır. Dünyada çeşitli toplumlarda devlet, kendine ait, halkın toplumsal refahının ötesine geçmesine razı olunan bizatihi bir yaşam tarzı ve değer üstlenebilir. Türkiye'nin geçtiğimiz yıllarda bir dizi zor siyasî krizle yüzleşme, bunların üstesinden gelme ve krizden güçlenerek çıkma yetisi dikkate alındığında, basın ve sivil özgürlük meselelerinin yavaş ve pürüzlü de olsa bir tür çözüme, eskisinden çok daha büyük kamusal farkındalık, katılım ve eleştiriye doğru ilerlediği konusunda iyimser olmak için sebepler vardır. Fakat bu yargı ve güvenlik kurumlarının birçoğunda baskın sesin kim olacağına dair bir mücadele yoldadır, her bir taraf devlet gücünün kendisine karşı kullanıldığından kaygılıdır. Tam yargı bağımsızlığı ve polisin tam depolitizasyonu başarılıncaya kadar bu tür kaygılar var olmaya devam edecektir. Bu aşamada, Erdoğan sözkonusu kurumları serbestleştirmekten ziyade kontrolü altında tutmaya kararlı görünmektedir.

AKP önceki reform inisiyatiflerinin son yıllarda yavaşladığının farkındadır; 2013 yılında Gezi ayaklanmalarından sonra, dinî azınlıklar ve askerî gücün daha ileri düzeyde kontrolü üzerinde odaklanacak önemli bir yeni reform paketi devreye sokmak suretiyle partinin taahhüdünü canlandırma planları duyurulmuştur. Kürtler için, empoze edilen Türkçe isimler yerine geleneksel Kürtçe yer isimleri iade edilecek ve Kürt bölgesindeki baskıcı "köy korucusu" sistemi (devletin beslediği silahlı koruma grupları) lağvedilecekti. Siyasî partiler artık kapatılamayacaktı. (İslamcılar, Kürtler ve komünistler geçtiğimiz yıllarda [bu uygulamanın] sürekli olarak baş kurbanları olmuştu.) Duruşma öncesi uzun süre gözaltında tutulmalara izin verilmeyecekti. Ana dilin kamusal kullanımına daha fazla özgürlük tanınacaktı. Alevî ve gayri Müslim dinî örgütler resmen tanınacaktı. Seçim barajları küçük partilerin de parla-

mentoya girebilme şansını artıracak şekilde düşürülecekti. Bu demokratikleşme paketi, şayet hayata geçerse, muhalefetin ve azınlıkların bazı kilit şikayetlerini karşılamada epey bir yol katedecek ve AKP'nin zayıflamış imajını yeniden canlandıracaktır. Eleştirmenler bunların değerli ilk adımlar olduğunu fakat geniş Alevî nüfusun devletin dinî politikalarında kendilerini Sünnîlerle eşit hissedebilmeleri için daha fazlasının yapılması gerektiğini belirtmektedirler. Bu reformların hayata geçirilmesi AKP'nin gelecek planları konusunda önemli bir sınav olacaktır ancak bir seçim dönemi bu tür bir değişim için uygun bir ortam değildir. Önde gelen AKP yetkilileri geçmişte Türkiye'yi terk etmeye zorlanmış azınlıklar, özellikle de Hıristiyanlar ve Yahudiler için, "evlerine geri dönmeleri" yolunda bir çağrı yayımlamışlardır. Bugünün İstanbul'unu ziyaret eden biri, birkaç on yıl öncesiyle karşılaştırıldığında, şehrin şimdiki muazzam çok-kültürlü karakterinden etkilenmeden edemez.

AKP'NİN GELECEĞİ

AKP Türkiye ve dünyadaki değişen zamanların ruhunu kavramış ve içselleştirmiştir; öteki partiler, şahsiyetleri ve kamusal platformlarıyla, bunu yapmamışlardır. Genç seçmenler kadar kıdemli seçmenler de, geçmişin bıkkınlık veren söyleminin çamuruna saplanmış eski partilerin önerebildiğinden daha fazla bir şey istemektedirler. Ve işte AKP'nin bu başarısı, tam da Türkiye'nin şu anki siyasî probleminin parçasıdır: ne kadar başarılı olursa olsun, rekabete ve anlamlı, yaratıcı muhalefete ihtiyacı vardır.

Dahası sonunda AKP'nin benzini bitince, yerini kim alacaktır? Geleneksel Türk partileri içinde, en muhtemel aday varsayılan parti, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olabilir, Türkiye'deki en eski parti yani. CHP her zaman klasik Kemalist parti olmuştur fakat yıllar içinde seçimlerdeki başarısı giderek azalmıştır zira halkın algısı onun zamanı yakalamaktan aciz yorgun bir elitist parti olduğu yönündedir, Atatürk tarafından kurulduğu için doğal bir "yönetme hakkı"na sahip olduğuna inanan bir parti. CHP seçmenlerin görüşlerini küçümsemiş ve AKP'ye verdikleri oyları cehalet eseri olarak görmüştür. Fakat CHP'nin yeni lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun yönetiminde, parti eski paternalizmini en azından bir derece gözden geçirme, basmakalıp ve modası geçmiş Kemalist görüşlerini değiştirme ve Kürt Meselesi'nde AKP ile ciddî olarak işbirliği yapma konusunda isteklilik göstermiştir –ki eğer mesele başarılı bir şekilde halledilecekse, hayatî bir şeydir bu. Peki parti bir seçim kazanacak kadar taze görüşlere sahip olacak mıdır?

Bu arada bazı gözlemciler AKP'nin enerjisi tükendikçe, Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) bazı unsurlarıyla bir tür uzlaşmaya gidebi-

leceği ihtimali sezinlemektedirler. MHP uzun zamandır –AKP'de asla olmayan tarzda– otoriteryen eğilimleri olan, kısmen şovenist bir parti olmuştur. Karışık bir çantadır bu; Atatürk kalıbında radikal laikçiler içerdiği gibi –AKP içinde de karşılığı olan– Osmanlı geleneğini yüceltip saygı duyan milliyetçileri de ve hatta bir miktar İslamı öz Türk kimliğinin parçası olarak görenleri de bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca birçok paranoyak ve Batı'dan kuşku duyan unsuru da içermektedir. Şayet AKP destek kaybettiğini görürse, bir strateji, daha milliyetçi bir yöne direksiyon kırıp, "Sol"daki CHP'den gelmeyecek ilave oylar kazanmak olabilir. İslamcılar ile milliyetçilerin bu tür bir birleşimi muhtemelen çok daha az liberal, daha az demokrat-zihniyetli, ırkî ve etnik meselelerde daha az hoşgörülü, Kürtlere daha az kucak açan ve de daha az Batı dostu olacaktır. Böylesi bir koalisyon Gülen Hareketi'yle de papaz olacaktır; Hizmet'in inançlar ve etnisiteler arası diyalog ve tolerans mesajından vazgeçmesi gayri muhtemeldir.

Alternatif biçimde, AKP farklı kanatlara bölünebilir, daha dinî ve ideolojik olanlar karşısında daha esnek ve pragmatik olanlar, muhtemelen partinin Erdoğan ve Gül kanatlarını yansıtmak üzere. Şayet CHP Kürt Meselesi'ne bir çözüm üretmede Erdoğan'la işbirliği yapabilirse, AKP'nin sağa direksiyon kırması ihtimali çok daha düşüktür.

YA GÜLEN'DEN SONRA HİZMET'İN HALİ?

Hoca Efendi sahneden çekildikten sonra acaba Hizmet nasıl bir şekil alacaktır? (2014 yılında 73 yaşındaydı, sağlığı da yerinde değildi.) Aslında bunu gerçekten kimse bilmiyor. Kendisi sağ olduğu müddetçe hareket evrilmeye devam edecektir. Yarım asırdır hareketi sürükleyen en önemli güç ve vizyon, Gülen'in kendi kişiliği olmuştur; bu anlamda o, yeri doldurulabilir biri değildir. Fakat elemanları ve başdanışmanları farklı alanlarda kendisinin vizyonunu realiteye tercüme etme konusunda önemli rol oynamaktadırlar. Bunu söyledikten sonra, bu noktada –kamuoyunun karizmatik desteğine sahip olan veya Gülen'e böylesi bir otorite ve takipçi topluluğu kazandıran yazılar ve vaazlar külliyatı üretmiş– açık bir halef olmadığını söyleyelim.

Gülen, hareketin günlük işlerinin ince detaylarıyla uğraşmaz. Onun baş rolü genel vizyon sağlamaktır. Bazıları ilerde hareketin farklı hatlar ve çıkarlar boyunca bölünebileceği yolunda spekülasyon yapmaktadır. Halihazırda hareketin Kuzey Amerika'nın oldukça farklı koşulları altında –kendine özgü koşulları ve meseleleriyle Türkiye'de faaliyet gösteren örgütten farklı olarak– faaliyet gösteren güçlü bir ABD grubu vardır. Hareketin Orta Asyalı, Arap ve Güney Asyalı unsurları Hizmet'in ilerde daha da bölgeselleşmesine katkıda bulunabilir. Böylesi bir gelişme, yerel

şartlara ve ihtiyaçlara uyum sağlarken hareketin kapsamlı ideallerinin de yayılmasında çok sağlıklı olabilir.

Tepedeki şahsiyetler arasında zamanla, farklı vurgularla farklı yönlere gidebilecek farklı bakış açıları ortaya çıkabilir. Gülen sonrası hareketle ilgili tahminler belirsizdir. Fakat hareketin ruhu, Nursî hareketinin erken köklerinin mahiyetine kadar gidecek şekilde, neredeyse bir asırdır muhafaza edilmektedir. Böylesi bir ruh, mensuplarına anlam, amaç ve tatmin duygusu sağlamaktadır. Gülen'in yazıları ve konuşmalarından oluşan geniş külliyat sürekli ilham ve kılavuzluğun felsefî temelini sağlamaktadır. Bu yazılar bir şablon olmayıp, günümüz hayatında inanç ve eylemin yeri konusunda geniş felsefî kılavuzluk anlamına gelmektedir.

İSLAMCILIKTA YENİ TRENDLER Mİ?

Türkiye'de AKP veya Gülen Hareketi'nden ayrı başka İslamî eğilimler de mevcuttur. Türkiye'nin İslamcıları –veya neo-İslamcıları ya da muhafazakar demokrat Müslümanlar yahut post-İslamcılar, geniş AKP fenomenini nasıl betimlemek isterseniz artık– kamuoyunun İslam, modern yönetişimin doğası ve genel olarak toplum hakkındaki düşüncesini değiştirmişlerdir. Bu değişim hoş bir şey olup, İslamcı düşüncenin gerçek hayatın testinden geçmiş realizmi ve akılcılığını tahkim edecektir.

AKP her ne kadar çarpıcı derecede başarılı bir ekonomik gelişme modeli ortaya koymuşsa da, toplumun bazı kesimleri kendilerini dışarıda bırakılmış hissederler. Bütün İslamcılar da statükodan memnun değillerdir. İslamcıların genç kuşağı arasında küçük ama muhtemelen büyümekte olan bir grup, bugün daha radikal bir iktisadî vizyon benimsiyor, "anti-kapitalist" bir vizyon bu. Ekonomik şikayetler dile getiriyor; işsizliği, düşük yaşam standartlarını, yolsuzluğu, yetersiz işçi güvenliğini ve yetersiz sosyal güvenceyi protesto ediyorlar. Bütün bunların suçunu da, Batı'nın dayattığı "neo-liberalizm" ya da ekonomik reform konusundaki "Washington-IMF mutabakatı"na yüklüyorlar. Bu görüşler geçtiğimiz on yılda aşırı zenginleşmiş, bazılarına göre "sonradan görme" çok sayıda yeni girişimcinin olduğu, bolluk içinde yaşamaya henüz başlamış bir Türk toplumu bağlamında ortaya çıkmaktadır. Laik Sol AKP politikalarının sosyal başarısızlığı olarak nitelediği şeyi eleştirebilir; AKP ise bu tür eleştiriye duyarlıdır zira bu eleştiri bir sosyal adalet çerçevesi arayışındaki İslamî bir eleştiriyi andırmaktadır. AKP günün birinde –gelişmiş bir sosyal güvenlik ağı ve yoksullar için daha fazla İslamî ilgi çağrısı yapan– bazı İslamcılardan gelecek büyüyen bir meydan okumayla yüzyüze gelebilir (Bir "İslamî Sol"un muhtemel dönüşünü Bölüm 13'te tartışmıştık).

Bu alanda, öteki iki ana muhalefet partisinin –Kemalist CHP ile mil-

liyetçi MHP– sosyal adalet üzerine odaklanan *güçlü bir taban geleneği yoktur.* Türk İslamcıları, öte yandan, uzun zamandır iktisadî adalet meselelerine vurgu yapmışlardır, mesela –1997'de devrilip kapatılan– eski (İslamcı) Refah Partisi'nin sloganı "Adil Düzen" idi. Müslüman dünyadaki öteki pek çok İslamcı parti gibi, Refah Partisi –ve onun ardılı AKP– de gıda programları, sağlık hizmetleri, eğitim programları ve sosyal yardımlar gibi mahalle düzeyinde sosyal programlarından dolayı büyük halk desteği sağlamışlardır. Refah Partisi'nin Kemalist eleştirmenleri bu AKP programlarını da "oy satın alma" olarak suçlamışlardır. Sosyal yardım programlarının partiye destek sağladığına kuşku yoktur ancak partinin sosyal gündemi iktisadî düzlemde adil bir toplum kavramıyla sağlam bir temele dayanmaktadır. İslamcıların küçük şehirleri yönetme becerileri kendilerine büyük şehirlerdeki belediye seçimlerini de kazandırmış, sonunda ülke çapında iktidarı da getirmiştir. Elbette sosyal programları partiye oy kazandırmaktadır; iyi de neden AKP bunu yapan tek-parti oluyor da, güçlü sosyalist eğilimleri olan Kemalist devlet bunu yapmıyor? Bu sorunun cevabı, muhaliflerinin fena halde devletçi ve seçkinci geleneklerinin aksine, AKP'nin halk tabanına dayalı karakterinde yatmaktadır.

Birçok eski sosyal kategori artık gözden kaybolmaktadır. Genç nesle dayalı, eski "Beyaz Türk-Esmer Türk" (üst ve alt sınıf) ikilemine pek uymayan, bunun yerine iki uç sosyal katman arasında duran "melez Türkler"den oluşan, bir yeni sınıf doğmaktadır. Bu grup, mazinin toplumsal kutuplaşmalarını azaltmaya yarayacak cesaret verici bir gelişmeyi temsil etmektedir –karikatürleştirerek söylersek, 'kot pantolon giyip başörtüsü takan genç kadınlar'ın temsil ettiği bir sınıftır bu.

Melez Türkler, yeni Türkiye'nin sosyolojik koşullarının doğal bir yan ürünüdür. Bunlar kentlidir, iyi eğitim almıştır, akıcı İngilizce konuşur, dış seyahate çıkar, demokrasiye ve çoğulculuğa inanır ve de her dindar Müslüman kadar dinî görevlerini dikkatle yerine getirir. Her iki dünyanın en iyi imkanlarına sahip olmaktan mutlu görünmektedirler... Ülkenin ne kadar hızla tam demokratikleşmeye doğru ilerleyebileceğini belirleyecek olan işte bu gruptur çünkü Türkiye'deki büyük dönüşüm, küreselleşmeye açık olan mütedeyyin kesimde gerçekleşmektedir.[4]

MÜSLÜMANCILIK–YENİ BİR KİMLİK Mİ?

Sık sık belirttiğimiz gibi bir bireyin Müslüman kimliği aynı zamanda Arap ya da Türk kimliğiyle hiçbir şekilde çelişmek durumunda değildir. Esasen bunlar birbirini tamamlayabilir de. (Sadece dinî kimlikler, güç kaynakları üzerinde etnik kimliklerle doğrudan rekabet içindeyse, reka-

bet halindeki siyasî partilerde olduğu gibi, o zaman iki kimlik "çatışır.") AKP *Müslüman kimliğ*ini Türk kimliği *ile başarılı bir şekilde entegre etmektedir* –bunlar karşılıklı dışlayıcı değildir, Osmanlı döneminde de değildi. Arap bağlamında ise, gördük ki "Ürdünlü" olmak yetmeyebilir; bir insan kendisini Müslüman olmak kadar, "Arap" hatta "pan-Arap" eğilimli olarak bile tanımlayabilir.

Antropolog Jenny White Türk bağlamında bu olguyu Müslümancılık ["Muslim-ness"] olarak betimlemektedir; Türklüğün dar *seküler kanbağı kimliğ*ini veya sadece "Müslüman" olmak şeklindeki basit dinî kimliği aşan bir kavramdır bu; kişinin arzu ettiği genişlikte veya darlıkta olabilen, *Türk kültürü içinde İslamî-yönelimli bir kültürel kimliği içermektedir.* Terimle kastedilen, Müslümanı gayri Müslimden ayrıştırmak değil, daha ziyade kişinin içinde yaşadığı kültürel kimlik ve atmosferi genişletmektir; bıkkınlık veren o eski laik-dindar karşıtlığı ikileminin üstüne çıkmaktadır. Esasen bu kavramın –Afganlı veya Cezayirli olmanın dışında, mesela, Müslümancılık önemli niteliğini de paylaşan– her yerdeki Müslümanlar için güçlü içerimleri bulunmaktadır. Dahası kavram bir tür pan-İslamî bağlantı ima etse de, oldukça kültüre özgü de olabilir. Dolayısıyla Türkler için, kendi *Türk* kimliklerinin parçasını oluşturan güçlü bir İslam algısı ve dahi İslamın Türk pratiğinde özel, hatta belki de üstün, bir İslamı uygulama biçimine sahip olmanın gururu vardır. O halde bu Müslümancılık kavramı, Türk geleneğinin –dar bir seküler-etnik milliyetçiliğin yakalayamadığı– kritik bir parçasını içermektedir.[5]

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

On yılı aşkın bir zamandır AKP, Türk dış politikasına –ülkesinin yeni statüsü ve dünyadaki iktisadî rolünden memnun– halkın çoğunluğunun onayını almış olan, yeni bir damga vurmuştur. Hiçbir halef partinin AKP'nin koymuş olduğu ilkeler ve öncü uygulamaların çoğundan keskin bir şekilde sapma ihtimali yoktur, özellikle de Asya ve Müslüman dünyaya yeni yönelimden. Bu politikalar iktisadî ve jeopolitik olarak anlamlı ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla da büyük ölçüde uyumludur.

Fakat yine de AKP diplomasisinde eleştirilecek çok şey vardır. Anahtar eleştiri, Ankara'nın 2011'den itibaren Suriye'ye yönelik olarak uyguladığı riskli ve başarısız politikadır; Türk kamuoyu oldukça hızlı bir şekilde karmakarışık Suriye kavgasına karışmaya temkinli, Türkiye'nin süreç içinde çok şey kaybetmesinden çekinir hale gelmiştir (Hoş, Suriye politikasını çok daha iyi beceren başka bir ülke de yoktur). Kemalistler AKP politikasında "Osmanlı" eğilimi olarak nitelediklerini şeyi eleştirmişlerdir fakat Türkiye'nin Orta Doğu ve dünyaya dönük yeni ilgisini ciddî olarak kim-

se tersine çevirecek değildir. Türkiye'nin Osmanlı mirası ve Müslüman kültürü küresel Türk görünümünden ayrıştırılamaz. Müstakbel bir Türk hükûmeti, Müslüman Kardeşler gibi örgütlerle muhtemelen daha az sempatik ilişkiler kuracaktır fakat Orta Doğu'nun geleceğinde bu tür İslamî hareketlerin önemini gözardı edemeyecek ve bunlarla ilişki kurma konusundaki eski Kemalist korkuyu da muhtemelen aşacaktır.

Bazıları AKP'yi tehdit altındaki Orta Doğu rejimleri içindeki demokratik unsurlara verdiği ideolojik destekten dolayı eleştirebilir; bu tür bir politika –Türkiye'nin ekonomik ve yatırım politikalarında hayatî önemi olan– Suudî Arabistan ve Körfez'i dehşete düşürmüştür. Bu politikalar nasıl uygulanırsa uygulansın, açıktır ki AKP genel olarak "tarihin akışı" olarak gördüğü tarafta "hata yapma"yı, hâlâ sağlam otoriteryen rejimlerle ilişkilerde ise pragmatik olmayı tercih etmektedir. Ankara'nın yeni aktivizmi Türklerin eskiye kıyasla dış politikanın çok daha fazla bilincine varmasını sağlarken, ülkenin kendi çok-kültürlü karakteri de, bölgesel güçler hakkında daha çok farkındalık yaratmaktadır. Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacılar bile mevcut realitenin parçası olarak son zamanlardaki Türk dizilerine konu olmaya başlamıştır; çoğu Suriyelinin Türkiye'de kalması ve ülkenin etnik mozaiği ve demografisine bir renk daha eklemesi muhtemeldir.

Türkiye'nin Washington'la yakın müttefik olmaktan uzaklaşması da, herhangi bir yeni partiyle değişme ihtimali pek olmayan belirli realitelere dayanmaktadır; ABD ile bağların merkezî öneminin azaltılmasının Türkiye'nin daha geniş çıkarlarıyla uyumlu olduğu konusunda artan bir ulusal mutabakat sözkonusudur. Ancak Washington, Türkiye'deki gelişmeler konusunda bir hayli özgöndergesel* bakış benimsemektedir; Türkiye'nin bir şekilde hayatî bir "kavşak noktasında" olduğundan kaygılıdır; mihenktaşı, Türkiye'nin ABD'den "uzaklaşıyor" mu, yoksa "geri geliyor" mu olduğudur. Bu kendine özgü Amerikan bakış açısının Orta Doğu'da ne olduğunu anlama konusunda pek bir analitik değeri yoktur. Türkler kendilerini herhangi bir şekilde yolların kavşak noktasında görmemektedir. "Washington'a-endeksli" değildirler; daha ziyade kendilerini –daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir alanda, daha büyük bir eylem bağımsızlığı tarafından yönetilen– çıkarlarını genişlettikleri mantıksal bir yol boyunca ilerliyor olarak görmektedirler. Doğal olarak Ankara, Washington ile olumlu ilişkiler kurmak isteyecektir ancak bu, belki taktiksel bir temel dışında, her şeye ağır basan bir mülahaza veya öncelik değildir.

---

* Özgöndergesel (*self-referential*): Kendi kendine referans veren, kanıtı kendisi olan, ben-merkezci. (çn)

Bu bakış açısıyla, Washington Türkiye'nin bariz tutarsızlığı tarafından hayal kırıklığına uğratılmış olarak kalmaya mahkûmdur. Türkiye'yi hâlâ büyük resmin içinde ABD "ortaklığı"nın parçası olarak görmeye çalışmaktadır ama Ankara gerçekte bir ortaklık peşinde değildir; üstelik iyi bilinen dezavantajlarına karşılık Washington tarafından tanımlandığı şekliyle böyle bir ortaklığın faydaları aşikar da değildir. Her ne kadar NATO üyeliği AB'de Türkiye'nin üyeliğinin askıda olduğu Batı masasında hâlâ değerli bir resmî konumu temsil etse bile Ankara ellerini bağlamak da, yahut herhangi başka bir gücün yörüngesinde hareket ediyor olarak tanınmak da istemeyecektir. Kayda değer biçimde, Ankara aynı anda halihazırda "diyalog ortağı" olarak kabul edildiği– Şanghay İşbirliği Örgütü'nde Rusya ve Çin'le yan yana üye olma arzusunu uygun bulmaktadır.

İroni şu ki, Batı'da bazıları incinmiş tonlarla hâlâ AKP yönetimi altında Türkiye'den "Batı'yı terk etmiş" olarak söz etse de, ülkenin kendisi resmi oldukça farklı görmektedir. Amerikalılara sürpriz gelebilir; ama çok sayıda Türk –Kemalistler, milliyetçiler, hatta sağlam İslamcılar ve de AKP'nin bizzat kendi içinde bir azınlık– AKP'nin aslında ABD için çantada keklik olduğuna, ABD politikasının bir aracı olduğuna, Erdoğan'ın da "Obama'nın adamı" olup bölgede Amerikan mandasını hayata geçirdiğine inanmaktadır. Benzer şekilde birçokları da, Hizmet'i CIA ya da Mossad'ın bir kölesi olarak tasavvur etmektedir. Orta Doğu'da daha küçük bir grup ise Türkiye'nin, kısmen ülkenin NATO üyeliği temelinde, hâlâ Batı gündemine girmenin peşinde olduğuna dair kuşkular beslemektedir. Dahası Mısır'da Muhammed Hasaneyn Heykel gibi bazı eski tarz Arap milliyetçileri de AKP'nin uluslararası Müslüman Kardeşler'in Türk versiyonundan başka bir şey olmadığına dair endişeler dile getirip, Mısırlı Müslüman Kardeşler ile birlikte, o eski Arap milliyetçi laik ideallerine bir tehdit teşkil ettiğini söylemektedir. Bu görüşler, alternatif olarak Batılı, laik, ılımlı İslamî, NATO müttefiki, başına buyruk güç, Orta Doğulu bir güç ve Asyalı bir güç gibi öteki üstünkörü ve klişe Türkiye karakterizasyonlarına benzemektedir. Böylece AKP denen fil, çeşitli körler tarafından oldukça farklı şekillerde tarif edilmektedir.

Türkiye muhtemelen öngörülemez yollarla kendi tarihsel kimlik duygusunu derinleştirdikçe Türkiye olmaya devam edecektir. Başka hiçbir ülke Türkiye'yi müttefik olarak yanına çekemeyecektir. Türkiye kendi çıkarlarına hizmet etmektedir ama aynı zamanda Orta Doğu'nun nereye gidebileceği ve gitmesi gerektiğine ilişkin kendi ilkeli ve saygın vizyonuna sahiptir. Saygın çünkü post-ABD dünyasının yeni çerçevesi içinde hareket etmektedir; çok-kutuplu bir dünyadır bu; BRICS'in* yanı-

* BRICS: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ülkelerinin İngilizce ilk harflerinin kısaltması. (çn)

sıra, bugün yeni küresel siyasî realitelerin hayatî unsurlarını teşkil eden öteki devletlerin yükselişinin karakterize ettiği bir dünya. ABD'de belki de çok az kişi Türkiye'nin bağımsız yaklaşımından hoşnuttur –Fransa'yı düşünün– ama bu, daha farklı bir şekilde de olamaz. Türkiye'nin tarihi, siyasî yörüngesi, deneyimi, demokratik karakteri, diyalog arayışı, Müslüman kültürü ve ispatlanabilir başarısı dikkate alındığında, bütün o geçici siyasî krizlerine rağmen dengeli bir uluslararası düzenin parçası olarak, bölge için daha iyi bir model tasavvur etmek zordur.

Yine de, AKP'nin dış politika başarıları Davutoğlu'nun bazı daha heybetli vizyonlarının gerisinde kalmıştır. Bir eleştirmenin dediği gibi, "Türkiye'nin dış politika davranışının çoğunlukla kendi kendini kutlayan üst-kavramsallaştırması [Davutoğlu diye anlayın] 'dış politika alanında' Türkiye'nin dış imajını tarumar eden 'belirli bir bilişsel ahenksizlik ölçütü yaratmıştır."[6]

Bu kitabın seyrinde gördüğümüz gibi, Erdoğan ve Davutoğlu yönetimi altında Türkiye'nin dış politikası, çevresindeki küresel değişime tepki olarak, birçok farklı evreden geçmiştir. Bu yörünge şu şekilde özetlenebilir:

- En başta "ABD müttefiki" statüsünden Türkiye'nin bağımsızlığını, farklı bölgesel çıkarlarını vurgulayan bir konuma kayma ve de bölgedeki ABD politikalarıyla sık sık ihtilafa düşme.
- Rusya ve Avrasya devletleriyle muazzam derecede iyileşen birlikte çalışma ilişkileri ama onlarla ittifak yapmak gibi bir arzunun da olmaması.
- Başlarda ABD'nin onayı olsun veya olmasın, bütün komşularıyla çatışma sebeplerini ortadan kaldırma ve ülkeler arası ilişkileri iyileştirme yolunda bir arayış. Nitelikleri ne olursa olsun, bölgedeki bütün rejimler ve hükûmetlerle çalışma arzusu.
- Arap dünyasındaki uzun liderlik ve vizyon boşluğu sırasında, Türkiye Orta Doğu'daki çatışan taraflar arasında arabulucu olarak hizmet vermek, ayrıca daha fazla liberalleşme ve yönetimlerin demokratikleşmesini teşvik etmek istemiştir.
- Arap Uyanışı'nın âni yeni dinamizmiyle birlikte, Türkiye de kendisine karşı mücadele verilen otokratik rejimlere karşı demokrasi güçlerini desteklemek istemiştir: Tunus, Mısır, Libya, Yemen'de (ama Bahreyn'de değil). Prensip olarak Ankara Arap Baharı'na Batılı silahlı müdahaleye karşı çıkmış (fakat Libya'da bunu kabule zorlanmış, Suriye'de ise fiilen bunu bağrına basmak durumunda kalmıştır).
- Suriye ayaklanmasıyla birlikte Ankara reform ve demokratikleşmeyi

teşvik politikasını sürdürmüş fakat Esed'in iktidarda kalma gücünü ciddî biçimde yanlış hesaplamıştır. Bundan dolayı politikalarını dramatik biçimde değiştirerek Şam'da rejimin şiddet yoluyla değiştirilmesine destek vermiş ve hatta bu amaçla Batı'yla birlikte çalışmıştır; istisnasız bütün önceki politika prensipleriyle çelişme pahasına.

- Sonuç olarak Ankara Suudîlerin mezhepsel bölünme ve çatışmayı kışkırtma oyununa bulaşmıştır. Suudî Arabistan'la ortaklaşa olarak, Şam'da şiddet yoluyla rejimi değiştirmeye verdiği destek, Irak ve İran'la ilişkilerinin ciddî biçimde gerilemesinin doğrudan sorumlusudur.
- Kötüleşen ilişkilerinin yakıp kavurmasıyla, Ankara izole vaziyette geri çekilmiş, ABD tarafından da Suriye'de değişim için güç kullanmaktan kaçınmak suretiyle terk edilmiştir. Suriye krizi Ankara'nın neredeyse bütün politika pozisyonlarının altını oymuştur.
- Mısır'daki karşı devrim, Ankara'yı anahtar bir ilkeyi desteklemeye geri döndürmüş –demokratik sürecin korunmasında ısrar, darbelere ve karşı-devrimlere karşı çıkmak; fakat bu duruşuyla, bu defa da Körfez devletleri tarafından yalnız bırakılmıştır.
- Suriye politikalarının zararlarını daha fazla büyütmeme arzusuyla Ankara, İran ve Irak'la ilişkileri tamir yoluna koyulmuştur.
- İran'la Batılı ülkelerin uzlaşmasının başlaması şimdi artık Türkiye'nin bölgesel posizyonuna ciddî etki yapabileceğinden, Türkiye İran'la çeşitli meselelerde daha yakın çalışmaya doğru stratejik bir kayma sürecine girebilir.

Ankara esasen neredeyse tam bir döngüyü tamamlamıştır –bütün komşularla kötü ilişkilerden, bütün komşularla iyi ilişkilere, sonra yeniden kötü ilişkilere, bir derece bölgesel izolasyona da yol açarak üstelik. Ancak "kötü ilişkiler"in ikinci aşaması –AKP'nin devraldığı– komşularla "kötü ilişkiler"in Kemalist aşamasından niteliksel olarak son derece farklıdır. Sözkonusu Kemalist aşama Türk devletine bütün komşuların "tehdit" saçtığı bir güvenlik zihniyeti tarafından karakterize ediliyordu. Bugünün Türkiyesi "güvenlik tehditleri" zihniyeti veya dilini kullanmıyor; farklılıklar esas itibariyle, genelde diyalog ve demokratikleşme çağrısı yapan bir ilkeli dış politikayı ne kadar desteklemeli, meselesinden kaynaklanmaktadır.

Yine de Arap Solu'ndan (bence hatalı olarak) Türkiye ve Arap Baharı'ndan duyulan bu düş kırıklığını dile getiren keskin eleştiriler duyabiliyoruz:

> Türkiye'ye gelince, Arap Baharı'nda itibarını tamamıyla yitirmiştir. Suriye ayaklanması sırasında, "yumuşak güç" rezervlerini tedricen

inşa etmiş bölgesel bir güçten, Müslüman Kardeşler'le aynı safta yer alan ve Katar'la aynı bölgesel ajandayı paylaşan bir taraf haline hiç de zarifçe olmayan bir şekilde dönüşmüştür. Eğer Türkiye, İran'ın zekası, Kürt direnişi ve mezhep faktörü yüzünden Irak pastasından payını almayı başaramazsa, hem coğrafî hem de mezhepsel anlamda uygun bir zemin olan kuzey Suriye üzerinde askerî, siyasî ve iktisadî hegemonyasıyla kendisini tatmin edecektir.

Yedi yıl boyunca siyasî söylemi bölgesel meselelere dış müdahaleye itiraz şeklinde olan Türkiye –ki görünüşe bakılırsa böyle yaparak bölgede kendisi başrol oynamak istiyormuş– bu söylemlerini yutmuştur. Suriye krizi yapabileceklerinin sınırlılığını ortaya koyunca, kendi lehine çevirebileceği bir bölgesel rekabetin yolunu döşemek için, dış müdahaleyi davet etmiştir...[7]

2013 ortası itibariyle Ankara eski, komşularla "sıfır sorun" politikasının artık gidişatın doğru tasviri olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştır. [Dönemin] Cumhurbaşkanlığı dış politika danışmanı İbrahim Kalın, Mısır'da devrilen İhvan hükûmetine desteğinden dolayı Türkiye'nin artar görünen izolasyonu sorulduğunda, alışılmadık "*değerli yalnızlık*" ifadesini kullanmıştı. Bu ifade bir nevi Türkiye'nin, o gün için, duruşunda yalnız kaldığının buruk kabulü ama değişimi boğmak isteyen karşı devrim kampının (Suudî Arabistan, Körfez monarşileri, Mısır ve İsrail) hızlı hareket eden acımasız kumarına karşı hâlâ ilkeli duruşu yansıtır. İbrahim Kalın duygusal biçimde Türkiye'nin politikalarını savunuyordu:

"Ama dünya darbeler ve katliamlar karşısında sessiz kalırken, haklının yanında tek başına durmak zorunda kalırsak, bundan kaçınmayacağız. Şayet buna 'izolasyon' diyorsanız, değerli bir yalnızlıktır bu. Bu yalnızlık değil, onurlu bir duruş sergilemektir."[8] diyen Kalın ekliyordu: "İnsanlık, haysiyet, şeffaflık ve hakkaniyeti savunmak ne zamandan beri duygusal dış politika oldu?"

Başka bir deyişle, Türkiye bölgenin karşı-devrimci güçlerine boyun eğmeye niyetli görünmemektedir. Ancak kaçınılmaz olarak iktisaden görmezden gelinemeyecek veya reddedilemeyecek kadar güçlü olan yeni karşı-devrimci blok ile anlaşmak zorunda kalacaktır . Fakat Esed rejiminin silahla devrilmesini desteklemekten geri adım atmak, kendilerini karşı-devrimci blokla özdeşleştirmeyen Arap halklarıyla olduğu kadar, Irak ve İran'la da önemli ilişkilerin iyileştirilmesine vesile olmalı. Dolayısıyla, Ankara'nın "izolasyon"u eskisinden çok farklı bir komşularla "zayıf ilişki" türüdür; birçoklarının uzun dönemde Orta Doğu'da "tarihin yönü"nü temsil ettiğini ileri sürdüğü bazı anahtar ilkelerin kabulü anlamına gelmektedir. Zamanla ortaya çıkacak bölgesel siyasî değişime hızla ayak uydurma opsiyonu da içermektedir. Türkiye'nin

Arap halklarının büyük destek ve hayranlığını kazanması muhtemeldir, otoriteryen (ya da karşı-devrimci) liderleri varsın Ankara'yı kınasınlar. Bizzat Müslüman dünya da büyük bir değişimden geçerken Türkiye hâlâ Müslüman dünya ile yeniden kurduğu bağlantılarını keşfetmektedir.

Bu kitap, Orta Doğu ülkeleri arasında kesinlikle biricik bir ülke olan Türkiye'nin, bölgenin en önemli sorunlarının birçoğuna çözüm arayışına öncülük ettiğini göstermeyi denemiştir. Bütün bunlar elbette devam eden çalışmalardır –bu türden siyasî vazifeler ne zaman tamamına erer ki zaten? Fakat bölgedeki başka hiçbir devlet bu tür bir başarının küçük bir zerresini bile iddia edemez. Bu açıdan, Türkiye Orta Doğu'daki, belki de Müslüman dünyadaki evrimi ve gelişimi bakımından en önemli ülke olarak görülmelidir. Giderek artan biçimde, bütün bir gelişmekte olan dünyada, orta çaplı ülkeler arasında ciddî bir oyuncu olarak kabul edilmektedir. Uluslararası düzendeki yeri konusundaki vizyonunu, özgüven ve büyüyen hırsıyla genişletmiştir. Arap Baharı'nın erken döneminde gündeme gelen geçici umutlara rağmen, bugün için Müslüman dünyanın hiçbir yerinde, taklit etmeye değer başkaca bir itibarlı başarı modeli hâlâ mevcut değildir.

Türkiye Batı'yı reddetmiş değildir ancak bir zamanlar çoğunlukla Batı ile olan ilişkileri, kayda değer yeni ilişkilerinin genişlemesiyle mütenasip olarak, görece daralmıştır. Yine de, bölgede güçlü yeni bir oyuncu olarak Türkiye'nin yükselişi, ne kadar takdir toplasa da, aynı zamanda geleneksel çıkar ve güç dengelerinin keyfini kaçırmaktadır; Orta Doğu'nun geri kalanında hüküm süren bir çalkantı ve geçiş döneminde bu özellikle geçerlidir. Bu çalkantı yakın zamanda dinmeyecektir, aksine belki de olay yeni başlamaktadır.

Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun kavramı en azından bir ilkeler bütünü olarak bölgede Türk politikası için en sağlam temeli oluşturmaktadır . Elbette, yanıbaşınızda şiddet ve devrimsel hadiseler girdap gibi dönerken daha karmaşık dolambaçlı sorunların içine çekilmekten kaçınmak zordur. Çok şey akıllı taktiksel kararlara bağlıdır. Yine de, Çin'in de esas itibariyle Orta Doğu ülkeleriyle sıfır sorun icra etmeye çalıştığına dikkat etmek, öğreticidir: İran, Suriye, Türkiye, Suudî Arabistan, Mısır ve İsrail gibi farklı ülkelerle, bütün bunlar arasındaki ciddî jeopolitik farklılıklara rağmen, eşanlı olarak yakın siyasî ve iktisadî ilişkilere sahiptir. Pekin bölgesel mücadelelere müdahale etmeme politikası ilan etmiştir. Hatta daha çarpıcı olmak üzere Çin, İslamcı hareketler ile gayet iyi geçindiğini ilan etme noktasına gelmiştir –en azından Orta Doğu'da (İslamcı hareketlerin ayrılık istediği, Çin'in içindeki Müslüman Uygur halkı arasındakilerle olmasa da). Ocak 2012'de Başbakan Wen Jiabao'nun Körfez'i ziyareti sırasında *People's Daily* şöyle diyordu:

> [Arap Baharı] Arap siyasî durumunun ana rengini değiştirmiş ve Batı'yı endişelendiren, hatta korkutan görkemli bir "yeşil" sahne oluşturmuştur. Aslında, Arapların modernleşme ve sekülerleşme sürecinde bir "gerilik" [kötüye giden gelişme] değil fakat sadece devrilen [eski] rejimlerin uzun dönem aşırı sekülerleşmesinden bir geri çekilme ve geleneksel kültüre bir dönüştür. Aynı zamanda halkın ortak bir arzusudur... Elbette ki dünya daha geniş ve daha açık zihinli olmalı ve bu ülkelere iyi dilekte bulunmalıdır. Ne de olsa, bu Arap halkının kendi tercihidir.[9]

Türkiye'nin bu yönde adım atması basitçe yeni bir kasıt ya da inatçılık değildir. Orta çaplı güçlerin özelliği budur: uzaktaki ve daha güçlü oyuncuları kendi sahalarının dışında tutmak, böylece kendi bölgesel nüfuz ve etkilerini maksimize etmek. Stratejik güvenlik ya da iktisadî güvenlik için artık Batı'ya bağımlı olmayan Türkiye, artık Batılıların öncülüğünü takip etmek zorunda da değildir. Büyük dış güçlerin etki ve gücü ile artık kendi bölgesel çıkarlarını dengelemek durumundadır –buna "Orta Doğu, Orta Doğulularındır" diyebilirsiniz isterseniz– hepten yeni bir kavram değil, her ne kadar büyük dış güçlerin pek hoşuna gitmeyen bir şey olsa da.

ABD politikası ciddî biçimde değişinceye kadar, bu ülkenin izlemeye devam edeceği Orta Doğu gündemi Rusya ve Çin dahil dünyadaki çoğu ülkenin gittiği yönden farklı olacaktır. (İngiltere ve Fransa hâlâ kendini tekrar edip duran emperyal nostalji çamuruna saplanmış durumdadır.) Fakat ABD'nin İran'la ilişkilerde yeni bir çığır açma vaadinin, ülkenin Orta Doğu'ya yönelik dış politika vizyonu üzerinde ciddî içerimleri olabilir ve bölgesel gerçekliklerin kabul edilmesinde potansiyel köklü bir değişim getirebilir. Aksi takdirde, aynı yörüngede devam etmek bölgede ABD rolünü giderek marjinalleştirecektir. İran'la yakınlaşma, ABD'nin –GCC ile anti-emperyal bir blokta birleşmeye yönelik– Suudî Arabistan planlarına verdiği destekle ilk elde bağdaşmamaktadır. Benzer şekilde, İsrail'e verdiği açıkça kayıtsız şartsız daimî destek de AB içinde bile giderek daha sınırlı yankı bulacaktır, hele hele Moskova veya –son 10-15 yıldır İsrail politikalarının niteliğinde kayda değer bir değişimi askıda tutan– Pekin'de çok daha az. Bölgedeki kilit hedefleri bağlamında Rusya ve Çin ABD'nin geçmişteki –özellikle askerî– küresel müdahalelerinin etkilerini özellikle de Asya'nın merkezinde sınırlandırma arzusuyla hareket edeceklerdir. İran'la savaşa karşı çıkacaklardır. Rusya ve Çin muhtemelen statükoyu destekleyecek ancak barışçı yoldan gerçekleştirilmesi halinde değişime olumlu bakacaklardır. Rusya Orta Doğu'da bir tür stratejik ayak bulundurmak isteyecek, ki bunun da Türkiye ya da ABD'yi, bizatihi, tehdit eder bir tarafı yoktur. Gerek Rusya ve gerekse Çin'in kendi ülkelerini de tehdit eden cihadî İslamcı güçlere karşı çıkmak için derin sebepleri bulunmaktadır.

Rusya, BM'nin de işbirliğiyle Suriye'den kimyasal silahları uzaklaştırmak suretiyle Suriye çatışmasını silahsızlandırma konusunda Washington'la çalışmak istediğini göstermiştir. Rusya ve Çin, petrol akışı devam ettikçe –ki hemen her yönetim altında bu akış devam edecektir– Suudî Arabistan gibi yerlerde rejim değişikliğinden gocunmayacak fakat rejim değişikliği için de bastırmayacak, yahut eğer böyle bir şey muhakkak gibi görünürse önlemeye çalışmayacaklardır. Türkiye geçmiş 20 yıldaki ABD yaklaşımına kıyasla bu yaklaşımı büyük ihtimalle daha hoş karşılayacaktır. Orta Doğu'daki yeni ideolojik kutuplaşmanın, Türkiye'nin demokratikleştirme ajandası ile, Suudî Arabistan, Mısır ve Körfez'in karşı-devrimci güçleri arasında olması muhtemeldir.

Kısaca, bir yanda Rusya ve Çin, diğer yanda ise Türkiye arasında, bölge meseleleri üzerinde geniş bir yelpazede doğal bir işbirliği şekli, yahut ortak bir bakış açısı muhtemeldir.* Yine de, bu ülkelerle Türkiye arasında, enerji ve bir enerji dağıtım merkezi olarak Türkiye'nin rolüyle ilgili meselelerin yanısıra, Rusya ile Çin'in kendi ülkelerindeki Müslüman azınlıklara yaptığı muamele konusunda ihtilaf gibi potansiyel farklılıkların ortaya çıkması anlaşılabilir bir şeydir. Rusya Kıbrıs'ta da uzun süreli varlığını devam ettirmek isteyecektir, bu konuda da Türkiye ile ayrı düşebilir –Kıbrıs açıklarında enerji arama meselesi halihazırda biraz sürtüşme yaratmış durumdadır.

AVRUPA BİRLİĞİ

Her ne kadar Avrupa –çoğu kez üstten bakarak– Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine direnmişse de, uzun dönemde Türkiye'yi kabul etme ihtimali yüksektir. Özellikle güçlü ekonomisi ve dinamik jeopolitik konumu da dikkate alındığında, Türkiye AB'nin dışarıda tutamayacağı kadar önemli bir ülkedir. Ancak Türkiye artık AB kapısında dileniyor değildir. Haziran 2012 itibariyle, Türkiye'de AB üyeliğine kamuoyu desteği, ilk defa yüzde 50'nin altına düşmüştü (Bu oran 2005'te yüzde 74'tü). Gençler arasında AB üyeliğine *karşı* olanların oranı yüzde 30,8'e yükselmişti. Türkiye'de, AB'nin Türkiye'ye, Türkiye'nin AB'ye olduğundan daha fazla ihtiyacı olduğu hissiyatı yükselişteydi; avronun çektiği sancılar ve de Türk kamuoyundaki, AB'nin başarılı bir Türkiye'ye yeterince saygılı davranmadığı, hatta ırkçı davrandığı yönündeki algı dikkate alındığında bu özellikle böyledir.

AB üyeliği Türkiye'nin dış politika bağımsızlığı üzerine birtakım kısıtlar getirebilir ancak AB birçok bölgesel meselede Ankara ile yakın

---

* Hatırlanacağı üzere, 2000'li yıllarda Rusya ile giderek güçlenmiş olan iyi ilişkiler Suriye krizindeki farklı pozisyonlar nedeniyle bozulmuş, nihayet Ocak 2016'da yaşanan uçak düşürme olayından sonra büsbütün kötüleşmiştir. (çn)

istişare halinde olabilir. AB'nin Orta Doğu'daki çıkarları üç temel meseleye indiregenebilir: enerji akışı, ki esas itibariyle tehdit altında değildir; Orta Doğu'dan kontrolsüz illegal göç konusunda AB korkusu, ki Türkiye'nin bu konudaki etkisi minimaldir; ve de uluslararası suç ve terörizm. Terörizm konusunda Türkiye İslamcı terörizm gibi meselelerde öteki ülkelerle birlikte çalışmaya gayet donanımlıdır. Aynı zamanda gelişmekte olan dünyada demokrasi, iktisadî başarı ve kendi kimliğini daha derinlemesine keşfetme algısı konusunda az sayıdaki başarılı modelden birini sunmada da donanımlıdır.

Şayet Batı AKP'den gerçekten hazzetmiyorsa, [bilmeli ki] Türkiye'deki bütün muhalefet partileri ondan daha milliyetçi, Batı'ya ve AB'ye daha soğuk ve de bağımsız bir Türk dış politikasının eşit derecede hararetli savunucularıdır. Hatta bazıları Rusya, Çin ve Orta Doğu ile daha güçlü bağlardan yanadır. Bu partiler Türk toplumunda İslamî değerlerin yayılmasından pek hoşnut olmayabilirler ancak klasik Kemalizmin geçmişteki yontulmamış din karşıtı içtepilerine dönüş olmayacaktır. Türkiye ufukta stratejik bir tehditle karşı karşıya kalmadığı sürece –ki böyle bir şey gözükmüyor– Ankara Batı ile stratejik ittifaka iktisadî alan hariç çok daha az ihtiyaç duyacaktır. Türkiye'deki bu yeni itkiler yeni küresel koşullar altında sosyalleşmiş, Batı'yla sorunu olmayan ama onun karşısında huşu içinde de durmayan, değişen nesillerin bir yansımasıdır. Bunlar aynı zamanda artık Türkiye'nin Osmanlı ve İslamî mirasını da rahatlıkla özümseyen güçlü bir Türk kimliği algısına da sahiptir. Bu güçlü kimlik ortadan kaybolma ihtimali olmayan yeni bir özgüven üretmektedir.

Bu arada, AKP yeni ve yetenekli bir lider tarafından kurtarılmazsa tahmin edilemez bir hızla düşüşe geçmiş görünmektedir. Düşüşü izlemek asla rahat bir şey değildir. Esasen, paldır küldür bir düşüş, kendisinden önceki duruma göre, hafızaya daha canlı saplanıp kalır. Darmadağınık düşüş hatta önceki yetenekli devlet adamlığının hatıralarını silme eğilimindedir. Burada Margaret Thatcher'ın tedricî olarak siyasî cazibesini kaybetmesi, düşüşü ve utandırıcı yenilgisi akla geliyor. AKP'nin hasımları düşüşüne sevinecek, taraftarları üzülecektir. Ancak siyasî ve tarihî analizin ana gıdası, partinin başardıklarıdır. Hataları ne olursa olsun, AKP'nin iktidardaki on yılına damgasını vuran asıl şey, rekor düzeydeki başarımlarıdır. Sözkonusu on yıl, aynı dönemde Orta Doğu ve dünyadaki kayda değer, çoğu kez felaketli olaylar ve çalkantıyla karşılaştırıldığı zaman çok daha parlak durmaktadır. Türkiye'de AKP on yılının ve Arap Baharı'nın, gelecek on yıllar için çok önemli sicilini oluşturan da, işte budur.

25

ORTA DOĞU NEREYE?

Orta Doğu Siyasetinde İslamcılığın Geleceği

Birçok gözlemci Mısır'da Müslüman Kardeşler hükûmetine karşı yapılan askerî darbeden sonra çabucak bunun "İslamcılığın sonu"nu müjdelediğini ilan edirvermişti. Körfez ülkelerinin birçoğunda İhvan'a karşı girişilen baskıların yanısıra Filistin'de (Hamas), Ürdün'de (İslamî Eylem Cephesi) ve Tunus'ta hareketin zayıflamasıyla da bu argüman teyit ediliyordu. Ancak böyle bir görüş oldukça yetersiz olup, tarihsel perspektifeten de yoksundur. İslamcılık –daha doğrusu onun en geniş ve en önemli temsilcisi olan İhvan– şu an için Mısır siyaset sahnesinde iktidardan dışlanmış vaziyettedir. Yaralanmış olsa da, hâlâ yüzeyin altında kuvvetli bir siyasî ve toplumsal güç olup, çap ve organizasyon açısından Mısır ve Arap dünyasında ciddî bir rakibi yoktur. Mısır'da birçokları İhvan'ın Mısır'da "başarısız"lığının halihazırda görüldüğünü söyleyecektir ancak İhvan'ın sahneden çekilmesi ancak milyonlarca taraftarının da aynı kanaate ulaşmasıyla mümkün olacaktır. Mısır'da –ve başka yerlerde– siyasal İslamın evriminin ilk raundunun sonuna şahit olduğumuzu söylemek, daha isabetli olacaktır.

İslamcılığa bir son vermeye yönelik felaketli bir askerî teşebbüs olan Cezayir deneyimine bakmak ibret vericidir. 1989'da Cezayir'deki çeşitli İslamcı hareketler bir şemsiye örgüt kurmuşlardı: İslamî Selamet Cephesi (Fransızca kısaltması FIS). 1991'de FIS parlamento seçimlerinde yarışmış, ilk turda çoğunluğu kazanmıştı. Cezayirli askerî yöneticiler paniklemiş, ardından FIS'ın seçimlerin son turuna katılmasını derhal yasaklamış, iktidarda rol alma hakkı tanımamış, çok sayıda üyesini tutuklamış ve hareketi zor kullanarak dağıtmış ve zalimce bastırmıştı. Tam anlamıyla korkunç bir iç savaş peşinden gelmiş –devlet güvenlik güçleri, çeşitli İslamcı örgütler, kendinden-vazifeli milisler ve suça bulaşmış insanlardan oluşan– her biri

ayrı bir gündeme sahip çok sayıda oyuncu, on yıl süren ve 100.000'den fazla insanın öldürüldüğü acımasız bir kan banyosunun ateşine odun taşımıştı. Ülkede pek de huzurlu olmayan bir ateşkese rağmen FIS henüz siyasete dönebilmiş değildir. "Cezayir çözümü"nün felâketten başka bir şey olmadığına inanmayan birkaç gözlemci vardır: ülkeye verilen devasa hasar ve can kaybı, devlete, topluma ve devam eden çalkantılı toplumsal manzaraya İslamcıların verebileceği akla gelebilecek her türlü zararı çoktan aşmıştır. Arap Baharı, özellikle o süreçte komşusu Tunus'ta olanlar, bugün bir kez daha Ordu destekli Cezayir rejiminin sinirlerini bozmuş olup, rejimin, ılımlı Müslüman Kardeşler (Ennahda) hükûmetini zayıflatıp mağlup etmek için oradaki Selefî güçlere destek vermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Cezayir'in Kuzey Afrika'daki İslamcı hareketlerin bastırılması konusunda Suudî Arabistan'la koordineli politikalar izlemesi muhtemeldir. Yine de İslamcı güçler Cezayir'de kuvvetli bir güç olarak kenarda, yeniden meşruiyet kazanacağı günü beklemektedir (Mısır ordusu bu tarihî tecrübeden bihaber olamaz, buna rağmen şu anda benzer bir rota izlemektedir).

Benzer şekilde, 2006'daki Filistin serbest seçimlerini kazandıktan sonra Filistin'de kurulan Hamas hükûmetini ezmeye yönelik İsrail ve Amerikan girişimleri ancak İhvan'ın bu kolunu güçlendirmek ve meşrulaştırmakla sonuçlanmıştır. Daha evvelki bir dönemde İran Şahı İslamcıların siyasî gücünü ezmeyi başaramamış ama onlar 1979'da kendisinin yerine geçmişlerdi. Bugün itibariyle, kana bulanmış olsa bile, Mısır'da İslamcılar neredeyse halkın yarısı tarafından hâlâ gerçek bir Mısır siyasî gücü ve bölgedeki en meşru siyasî unsurlardan biri olarak algılanmaktadır; hâlâ seçim sandığındaki en başarılı siyasî örgüttür. Hâlâ dişe dokunur bir organize siyasî rakipleri yoktur. Esasen, olsa daha iyi olurdu: böylece sadece ordu ile İslamcılar arasında cereyan eden şiddetli ikili mücadeleye kıyasla, daha dengeli bir siyasî düzene gidilebilirdi. O halde yasal baskı ve zor bu hareketleri mağlup edemeyecektir. Bunlarla uğraşmanın en etkili araçları, demokratik sürecin içindedir. İdeolojiler baskı yüzünden ya da soyut düşünceler cazibesini kaybedince değil, taraftarlarının somut beklentilerini karşılayamadıkları zaman başarısız olurlar. İslamcı partiler, bütün ötekiler gibi, (ideolojik değil) *siyasî ve yönetsel* başarısızlıklarını gözden geçirmeye zorlanacaklardır, aksi takdirde tamamen çökeceklerdir.

Orta Doğu'da Siyasal İslam çeşitli biçimleriyle birlikte gelecek onyıllarda muhtemelen çok daha hızlı bir evrim geçirecektir. İslamcı hareketler uzun zaman yakıcı yönetişim meseleleriyle ilgilenme sorumluluğu taşımadan, devleti eleştirme lüksüne sahip olmuşlardır. Bu durum Arap Baharı sırasında, Tunus, Libya, Mısır, Yemen ve Fas'ta kısa ya da uzun dönemli İslamcı kalkışmalarla, Ürdün ile Kuveyt'te ise resmî muhalefe-

tin parçası olarak, değişmiştir. Esed sonrası bir Suriye'de İslamcıların daha büyük güç kazanması mukadderdir. Artık seçime dayalı ulusal siyasetle daha derinlemesine iç içe olduklarından halka hitap eden anlamlı ve başarılı liderlik sağlamak için daha çok çalışmak zorundadırlar. Bu onları yeni koşulları yeni fikirlerle karşılama adına yeni düşünceye zorlar –yoksa eski klişeleriyle tarihe gömüleceklerdir.

Batı'daki birçok üstünkörü anti-İslamcı klişe arasında, eski ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Edward Djerejian tarafından söylenen şu söz vardır: İslamcılar sadece "bir adama, bir defalık, bir oy" isterler; yani, seçimleri kazandıktan sonra demokrasiyi lağvedeceklerdir. Her ne kadar böyle bir şey şüphesiz ihtimal dahilindeyse de, realite şudur ki, ülke çapında seçimle gelmiş hiçbir İslamcı hükûmet bugüne kadar demokrasi taahhüdü konusunda iflas etmiş değildir. Bir gün belki olabilir, aynen –sonradan otoriteryenizme dönmüş– seçilmiş *laik* yetkililerde defalarca olduğu gibi. Burada gerçekte bahse konu ettiğimiz şey, Siyasal İslamın bizatihi zayıflığı değil, dünya üzerindeki demokrasi deneyiminden yoksun çeşitli ülkelerde *ulusal siyasî kültürün niteliğidir.* Mısır'da İhvan'a ne yazık ki, seçim sandığında kesin olarak "başarısız" olmak için yeterince zaman tanınmamıştır; esasen böylesi bir uzun dönem öz-hesaplaşmadan neredeyse mucizevî bir şekilde ordu tarafından kurtarılmıştır.

Peki, her ne kadar farklı düzeylerde olsa da, Sudan, İran ve Afganistan'da iktidardaki İslamcıların zayıf otoriteryen siciline ne demeli? Hatırlamak önemlidir ki, bunların hiçbiri iktidara *seçimlerle* gelmemiştir. Sudan'da iktidara askerî darbeyle gelmişlerdir; İran'da Şah'ın düşmesinden sonraki kaotik iç çatışmanın ortasında sonunda kontrolü ele geçirerek; Afganistan'da yirmi yıllık bir anti-Sovyet gerilla savaşı ve İslamcılar arasındaki bir iç savaşın ardından Pakistan ordusunun da ciddî desteğiyle Taliban galebe çalmıştır. Hiçbiri de demokratik olarak seçilmiş İslamcıların örneği değildir. İslamcı yönetimin bugün için Mısır ve Cezayir'de engellenmiş, Yemen ve Tunus'ta ise askıya alınmış olması dikkate alındığında, günümüzde başarılı demokratik yönetim niteliği taşıyan tek ülke hâlâ Türkiye'dir.

AKP, Müslüman Kardeşler'e biraz sempati beslemekte; liderlerinden birçoğu onu Arap dünyasında İslamcı düşüncenin modernite ve demokratik sürece doğru evrilmesinde önde gelen umut olarak görmektedir. (Bu, İhvan'ın başarılı olacağını söylemek demek değildir.) Bu rol için şu ana kadar başka büyük rakip çıkmamıştır. Tunus, Fas, Yemen, Mısır ve başka yerlerdeki İhvan'ın hepsi de Türkiye'yi kendilerinin müstakbel gelişimi için cazip bir model olarak görmektedir. Ancak Arap bağlamında İhvan'a göre AKP hâlâ fazla seküler, AKP'ye göre ise İhvan, hâlâ İslam hu-

kukunun muğlak cazibesine fazla odaklanmış durumdadır. Yine de her biri yekdiğerinde, Orta Doğu'da siyaset ve İslamın geleceğini temsil ettiğine inandığı bir dinamizm görmektedir. İşte, Suudî Arabistan'ın başını çektiği karşı-devrimci blokun Türkiye'ye ve değişim çağrısı bağlamında İhvan'a verdiği desteğe kızmasının sebebi, demokratik değişimin altını çizen bu çift yönlü yakınlıktır. Türkiye başka alanlarda da yeterince modern ve başarılıdır, öyle ki Arap dünyasındaki seküler partiler bile onun siyasî platform ve başarılarında takdire değer çok şey bulmaktadır.

Akademisyenler, AKP için "İslamcı" teriminin kullanılıp kullanılamayacağı meselesini, bizzat partinin bu terimi reddedip kendisini kesinlikle "muhafazakar demokrat bir parti" olarak tasvir ettiğine dikkat çekerek tartışmaktadırlar. Mesela "post-İslamcı," yahut "hizmet partisi" gibi çeşitli başka terimler de düşünülmüştür. Esasen tartışma tanımlar üzerinde basit ağız kavgası yapmaktan çok daha fazla bir şey içermektedir. Bir olgu olarak İslamcılık veya Siyasal İslam bir düşünceler ve tutumlar *yelpazesi* anlamına gelmektedir. Kavram sadece şiddet yanlısı ve fanatik örgütler ve bireyler için kullanılmamaktadır. Bu tür şiddet yanlısı İslamcı bireyler ve örgütler gerçekten vardır; ancak şiddet yanlısı olmayan ılımlı İslamcı gruplar cihatçıları fersah fersah geride bırakır. Gerçek şudur ki AKP –şu andaki üst düzey yöneticilerinin çoğu dahil– Türkiye'de uzun bir İslamcı/İslamî partiler serisinden evrilmiştir; şayet bu partiler kendilerini İslamcı olarak tanımlamış olsalardı, Türk yasalarını ihlal etmiş olurlardı. Sırf ılımlı, pragmatik ve başarılı diye AKP "İslamî" veya "İslamî köklere sahip" olmaktan çıkmaz. Değerleri İslamdan kaynaklandığı halde, şayet objektif biçimde İslamî/İslamcı olarak tanımlanmayacaksa, o zaman İslamî yelpazede başarılı ılımlı ve pragmatik bir parti için uygun olan isim başka hangisidir? İyi bilinen tarihî nedenlerle Türk siyaseti İslamî/İslamcı terimini kullanmaktan rahatsız olsa da, dünyanın geri kalanının büyük bölümü kullanmaktadır. Aksi takdirde terimi sadece radikal, şiddet yanlısı ve fanatikler için kullanmak zorunda kalacağız. Esasen, AKP'nin İslamcılık içinde bizzat kendi evrimi ve yörüngesi, böylesi bir evrimin başka yerlerde de gayet mümkün olduğunun öncü örneğini teşkil etmektedir. Bu olgu Sol'un komünist bir spektrum boyunca yolculuğuna benzemektedir: İtalyan Kızıl Tugaylar, Pol Pot'un Kamboçyası, Maoistler, sosyalistler, demokratik sosyalistler ve Hıristiyan sosyalistler. "Sol" otomatik olarak fanatik, dogmatik ve şiddet yanlısı anlamına gelmemektedir. İdeolojilerin çoğunda daha fazla ılımlılığa doğru bir evrim gözlemleriz.

İslamcıların seçimle iktidara geldikten sonra "devrimci" olmaları ne kadar muhtemeldir? Bu, partiye ve yerel koşullara bağlıdır; İslamcılar gerçekten de yerel siyasî realiteler tarafından sınırlandırılacaktır. İslamcılar

Batı'da çoğu kez radikaller olarak algılansa da, aslında sosyal ve iktisadî zeminlerde genellikle oldukça muhafazakardırlar. Müslüman dünyadaki İslamcı partiler aslında hakikî toplumsal devrim savunuculuğu yapmazlar, sınıfsal unsurlara müracaat etmezler, ulusal geliri yeniden dağıtmayı hedeflemezler ve de toprak mülkiyeti politikalarında ciddî değişiklik önermezler. Türkiye, Mısır, Pakistan, Ürdün ve başka yerlerde ekonomi politikaları kararlı bir şekilde "burjuvazi" ve işdünyası taraftarıdır. Ekonomik ve sosyal politikalarda radikal değişimi teşvik edenler daha çok *seküler Arap milliyetçileri* olmuştur. Sadece İran'da İslam Devrimi radikal ekonomik ve sosyal politikalar benimsemiştir; bu da hem onun Şiî karakteri ve hem de, İran İslamcı düşüncesinin büyük bölümüne Marksist kavramların damardan girmiş olmasını yansıtan bir olgudur. Bu programlar eğitimin yaygınlaştırılması, özellikle kızlar için genişletilmesi, toprak reformu, seçilmiş bir parlamentonun tesisi, eski aristokrasinin elindeki servetin daha fazla dağıtılması ve "yoksun kalmışlar"ı gözetme gibi konulara dokunmuştur.

Arap Baharı'nın bugüne kadar siyasî düzeni dönüştürme konusundaki başarısızlığı ne olursa olsun, bu olayla yine de Orta Doğu'da popüler beklentilerin yükselmesini tetiklemiştir. Bölgede yeni bir kamusal ruhun (tatmin edilmiş olmasa bile) yükseldiği ve de eski düzenin her zamankinden daha sallantılı bir zemine oturduğuna dair bir hissiyat vardır. Meydan okumaya muhatap rejimler hayatta kalabilmek için baskıyı artırmak zorunda kalacak ya da daha esnek davranıp halka anlamlı tavizler verecektir. Bu tür esneklik daha popülist iktisadî politikalar, hanedan yolsuzluğu ve sistemik yolsuzluklarda bir azalma, popüler isteklere daha uygun dış politikalar ve yenilenmiş bir ulusal onur ve egemenlik duygusu gerektirecektir.

İSLAMCILIK BİÇİMLERİ

Gördüğümüz gibi İslamcılık birçok farklı şekillerde bulunmaktadır. Müslüman Kardeşler şu veya bu yerde bir ehil yönetim çığırı açmak için hâlâ en iyi konumda bulunmaktadır.

- *Tunus'un* Ennahda'sı potansiyel başarı listesinin en tepesine yükselebilir, tek başına ya da koalisyonla. Bu büyük oranda, hareketin başı durumundaki, Türk modelinden ilham aldığını söyleyen Şeyh Raşid el-Gannuşi'nin tecrübesi, ılımlılığı ve siyasî kavrayışı sayesindedir. Öteki pek çok devletin aksine, Tunus siyasette asker hakimiyeti geleneği olmayan bir ülkedir. Ennahda 2013'te Selefîler dahil birçok koldan yükselen muhalefet karşısında ulusal bir krizi önlemek için iktidarı bırakmıştır; yeni seçimler yapılıncaya kadar teknokrat bir hükûmetin kurulması yoluna gidilmiştir. Parlamentoda etkili bir oyuncu olup, ülkesini "Arap Baharı'nı ihraç eden" ilk ülke olarak görmektedir.

- *Mısır*'ın Müslüman Kardeşler'i yasaklanmış olabilir ancak sahneden çekilmiş değildir, bir gün büyük ihtimalle iktidardaki ilk riskli atılımı sırasında yaptığı hatalardan ders almış olarak, siyasî bir dönüş yapması muhtemeldir. Yönetişim deneyimsizliğine rağmen, en görüp geçirmiş İslamcı hareketlerden biri olmaya devam etmektedir.
- *Fas'ın* Adalet ve Kalkınma Partisi gayri resmî olarak İhvan'la irtibatlı olup, AKP'den ilham aldığını öne sürmektedir. 2011 Arap Baharı reformları sırasında yapılan seçimlerde çoğunluğu kazanmıştır; partinin lideri şu anda bir koalisyon hükûmetinde başbakan olup, yönetim tecrübesi kazanmaya devam etmektedir. Hedefleri ılımlıdır, daha çok ülkenin uzun vadeli ihtiyaçlarına odaklanmış durumdadır; Arap ve Müslüman birliği çağrısı da yapmaktadır. Fas, elbette, bir monarşidir ve parti şu anda Mısır ve Körfez devletlerinin sert anti-İhvan kutsal savaşları ortamında, İhvan bağlantısını zikretmekten kaçınmaktadır.
- *Libya'nın* yeni Adalet ve Kalkınma (veya İnşa) Partisi Libya'daki –Kaddafi tarafından uzun zaman önce yasaklanmış– çok daha eski Müslüman Kardeşler hareketini temsil etmektedir. 2012 seçimlerinde ikinci olan parti, önemli bir siyasî güçtür; her ne kadar Kaddafi sonrasında ülkenin siyaseti parçalanmış, kaotik ve istikrarsız olsa da.
- *Cezayir'deki* İhvan 1990'lardaki kısır iç çatışma sırasında İslamî şemsiye örgüt FIS'le içli dışlı olmaktan kaçınmıştır; FIS'ın aksine, Cezayir'de hâlâ legal durumda olup, ılımlı bir koalisyon hükûmetinin de parçasıdır.
- *Yemen'in* İhvan hareketi *el-Islah* (Reform) siyasî sahnede –önde gelen kabile güçlerinin yanısıra entellektüellerle de yakın ilişkisi olan– önemli bir oyuncudur. Son seçimlerde parlamentodaki sandalyelerin yaklaşık dörtte birini kazanmıştır; parlamentodaki sandalyelerinin üçte biri kadın vekillere aittir.

İhvan bugün değişen nüfuz derecelerinde istisnasız bütün Arap ülkelerinde temsil edilmektedir. Beceri, deneyim ve imkanları devletten devlete büyük oranda değişse de, kökleri sağlam İhvan bugün hâlâ Orta Doğu'da en önde gelen İslamcı eğilim olmayı muhtemelen sürdürecektir. Suudî Arabistan ve Mısır'la mevcut ideolojik kapışma sırasında düşük bir profil üstlenebilir ama ortadan kaybolmayacaktır. Batılı bir perspektiften İhvan iç yüzünde "Müslüman milliyetçi" olarak kalacaktır; yabancı işgaline direniş haricinde büyük ölçüde şiddet dışı ama Batılı etkilere karşı derin kuşku yüklü.

Müslüman Kardeşler'in Orta Doğu'daki en güçlü rakibi Selefîlerdir. İhvanı yok etmeye yönelik Suudîlerin ve Mısır'ın sürdürdüğü mücadelede tercih edilen silah olarak tam Suudî finansal desteğine sahiptirler.

Büyük bir tehlike, İslamcıların çoğunun, Arap Baharı'nın mevcut ekonomik, sosyal ve siyasî zorluklara çözüm getirme konusundaki başarısızlığından yarattığı hayal kırıklığı içinde –İhvan'ın daha ılımlı, esnek ve pragmatik yaklaşımına kıyasla, İslamcılığın daha hoşgörüsüz ve çetin versiyonunun temsilcisi bir alternatif olarak– Selefîlere yönelme ihtimalidir. Selefîler gerçek olanı vermeyi vaat ediyorlar –çözüm olarak Şeriatın katı uygulamasını (artık ne demekse)– Selefîlerin sicilinde herhangi bir yönetim tecrübesi olmamasına rağmen. Hareketin ideolojik katılıkları ve siyasî parti olarak neredeyse hiç siyasî tecrübesinin olmaması, yönetmeye hazır olmadığını hemen hemen garanti etmektedir. Pozitif olmaktan ziyade negatif yönden güçlü bir görünüme sahiptir. Selefîlerin hepsi ille de şiddet yanlısı değilse de, şiddet yanlısı cihatçı hareketler çoğunlukla Selefî çevrelerin içinden çıkmaktadır.

BÜYÜK İDEOLOJİK MÜCADELENİN YENİ FAY HATLARI

Geçtiğimiz birkaç onyılın büyük ideolojik kutuplaşması bir uçta İran, diğer uçta ise Suudî Arabistan tarafından oluşturulmuş, bu da bugünkü Orta Doğu Soğuk Savaşı'nı meydana getirmiştir. Tahran Batılı gücün bölgeye yansıtılmasına karşı çıkmaya, monarşiye karşı olmaya, İsrail'in Filistinlilere uyguladığı baskıya karşı verilen mücadeleyi desteklemeye, Körfez siyasetinde İran'ın çapıyla uyumlu nüfuz kullanmaya devam edecektir. Suudî Arabistan'ın karşı-devrimci şampiyonluğu rolüne, Sünnî mezhepçiliğine, Körfez siyasetinde liderlik iddiasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Bölgesel değişim güçlerini ve Batı'yı dışarıda tutma arzusunu tahkim ettiği için Müslüman Kardeşler'e büyük ihtimalle zararsız, hatta pozitif gözlerle bakacaktır. Ancak mücadele çoğu zaman, eylemden ziyade gürültü ve hararet içermektedir. Mezhep meselesi, değindiğimiz gibi, büyük ölçüde dikkati başka yöne çekmek için ortaya atılan bir konudur; gerçekten geçerli olduğu yer, baskı altındaki Şianın aktivizminden Körfezin duyduğu korkulardır. Bu konuda zaman –demokratikleşme ve Şiî haklarını bloke etmeye dönük– Suudî girişimlerinin aleyhine işlemektedir. Dahası, İran'ın Körfez devletlerini askerî tehdide maruz bırakması gayri muhtemel olup, çok uzun zamandır böyle bir şey yapmış değildir. Riyad, onyıllarca önce, 1970'lerde önemli bir ABD müttefiki iken, İran Şahı'na bile ayıracak fazla zamanı yoktu. İran'lı veya İran'sız, Suudîlerin anti-Şiî politikaları ve kendi iç istikrarına yönelik meydan okuma devam edecektir. İran bu "tarihin güçleri"ni istismar etmeye çalışabilir; ama bunları yaratan o değildir, sona da erdiremez.

Fakat şu anda Arap Baharı'nın eseri olarak Orta Doğu'da yeni bir ideolojik kutuplaşma doğmaktadır. Türkiye, [Suudî] krallığı için bundan açıkça bahsedilmese bile çok daha ciddî –hatta ideolojik olarak tehli-

keli– bir rakip haline gelmiştir. Suudî Arabistan için tehlikeli çünkü o da güçlü bir Sünnî ülkedir, tarihsel ve modern dinî saygınlığa sahiptir; üstelik İran'ın sahip olmadığı şekilde müreffeh, bağımsız ve başarılı bir demokrasiyi temsil etmektedir. Türkiye'nin –Riyad'ın nefret edip korktuğu– İhvan'la iyi ilişkileri vardır. Türkiye, Suudîlerin –bölgesel istikrarı tahrip eden ve Ankara'nın esnekliğini sınırlandıran– mezhepçiliği teşvik yaklaşımına karşıdır. Türkiye hem Doğu hem Batı'da faaliyet gösterebilmekte, dünyada saygınlıkla konuşabilmekte, mevcut güçlerle çalışma konusunda pragmatik yaklaşımlar da sergilemektedir. Suudî Arabistan ve Türkiye görünür gelecekte aralarında kabul edilebilir ilişkileri muhafazaya gayret edeceklerdir ancak iki ülkenin uyguladığı dış politikalar ve ideolojileri temelden uyumsuzdur.

Krallık [S. Arabistan], küçük Körfez müttefikleri ve çek defterinin gücünü bir kenara bırakırsak, Arap cumhuriyetleri arasında pek bir müttefik bulamayacaktır. Suriye'nin hemen hiçbir yönetim altında Suudî rolünü benimsemesi ihtimal dahilinde değildir. Irak'ta Şia muhtemelen zamanla daha az mezhepsel hale gelecektir, özellikle de Suriye'deki mezhep çatışması kontrol edilebilirse. Irak, Suudî mezhepsel politikaları ve niyetlerinden kuşkulanmayı sürdürecektir. Iraklı Sünnî*ler* bile, Irak yönetiminde yeniden biraz söz hakkı kazandıkça, büyük ölçüde Arap milliyetçi renklerine bürünecek olup, bunların İran'ı kötüleyip mezhepçiliği destekleyen Suudî stratejisini onaylaması gayri muhtemeldir. Bir cumhuriyet olarak Cezayir'in İslamcılar için, hele Suudîlerin desteklediği Selefîler için, hiçbir şekilde kullanışlı bir tarafı yoktur. Filistinli Hamas, gelecekte Riyad tarafından fena halde paraya boğulmadıkça, Suudî karşı-devrimci kampına ideolojik olarak soğuktur.

Defteri kebirin Suudî tarafında ise, bütün monarşiler yer almaktadır. Ürdün'ün Suud liderliğini izlemekten başka seçeneği yoktur. Katar ve Umman hariç Körfez monarşilerinin hemen hepsinin, bölgesel meselelerin çoğunda Suud politikalarını takip etmeleri muhtemeldir. Ancak bütün monarşilerin Suud baskısından kendi bağımsızlıkları adına korkuları olacağından, Suud gücünü dengeleyecek dış güçlere yönelebilirler. Katar muhakkak surette Riyad'dan bir ölçüde bağımsız duruşunu sürdürecek, muhtemelen bölge çapında Müslüman Kardeşler güçlerini destekleyici ilişkilerini devam ettirecek ve "değişim güçleri" ile yol almaya çalışacaktır. Türkiye ile ilişkileri artacaktır.

ORTA DOĞU'DA LİDERLİK

Bu kitabın anahtar bir teması, bugün Orta Doğu'daki liderlik arayışıdır: liderlik nedir, kimin üstlenmesi muhtemeldir? Arap dünyası onyıllar boyunca önemli bir *liderlik boşluğu*na şahit olmuştur. Nasır'dan bu yana

geniş Arap kamuoyunun dikkatini çekip imgeleminde yer edinen bir lider olmamıştır –kısmen, hiç değilse Batı'ya ve Körfez şeyhliklerine karşı "sert" ve meydan okuyan biri olarak algılanan ama evinde de zalim ve totaliter olan, Saddam Hüseyin hariç. İronik olarak, Arap-*olmayanlar*, birkaç İranlı devrimci lider ile Türkiye'den Tayyip Erdoğan, Arap kamuoyunun büyük bölümünün bunca zamandır hasretini çektiği profile daha yakın olarak algılanmaktadır. Bölge, sallantıdaki Arap devletlerindeki geniş kitleye ilham verecek hakikî vizyon sahibi liderlere açtır. İşte el-Cezire uydu TV kanalının halkı büyülemesinin nedeni kısmen, tam da budur: haberlerin ve meselelerin –bugüne kadarki Arap liderlerin çoğunun bütün ikilemleri, zayıflıkları ve başarısızlıklarını yakalayan– bölgesel bir perspektiften sunulmasının yanısıra, bölgeye Batılı siyasî ve askerî müdahalenin sansürsüz bir şekilde verilmesi. Arap dünyası üç veya dört onyıl boyunca diktatörlük altında –aralarındaki normal jeopolitiğin işlemesini fiilen askıya alan yollarla– büyük ölçüde dondurulmuş vaziyetteydi. Şimdi bu değişiyor. Eski jeopolitik kurallar bir kenara bırakılıyor; yeni güçler ve ideoloji ile jeopolitiğin kombinasyonları taze yollardan yükseliyor. Hepsinden önemlisi, halkın arzu ve taleplerinin daha yüksek sesle dile getirildiğini görüyoruz –daha etkili başka bir aracın yokluğunda– gösteriler ve sokak çatışmalarıyla ifade edilse bile.

Bir ara Arap Baharı Orta Doğu'da liderlik için mücadele edecek yeni rakipleri ringe çıkarabilir gibi görünüyordu. Fakat üç yıl sonra, ciddî bir Arap lideri veya liderliği yükselmiş değil. Otuz yıldır izole vaziyette olan Mısır, Mübarek'in devrilmesinden sonra bu rolü yeniden üstlenebilirdi. Müslüman Kardeşler liderliği altında Mısır, Mübarek mirasını yeniden düşünmeye hazırdı, radikal eylemlerden kaçınsa da, yalpalayıp durdu. Erken temkinli adımlar, tecrübesizlik, sınırlı yönetme yetkisi, oyunun yeni kurallarını herkesin kendine yontarak yazmaya kalkıştığı herkese sonuna kadar açık yarışma, bir de –yapacak zaman olmadığı halde– İslamî kavramları sahadaki gerçekliklerle uzlaştırma ihtiyacı arasında, perişan oldu. Mursi'nin devrilmesiyle birlikte, Mısır şu anda Mübarek'inkinden bile daha sert otoriter bir iç düzene dönmüştür. Bütün siyasî muhalefetin ezilmesine yönelik bir zalim kararlılık dışında bir vizyonu yoktur. Mübarek düzeninin onca çehre ve kurumuyla iktidara geri dönmesiyle birlikte, net bir kazanç algılamak zordur. Körfez devletlerine olan ekonomik bağımlılığı ordunun fena halde elini kolunu bağlamaktadır; bölgenin imgelemine hitap edecek dinamik bir iç ve dış politika takip edemeyecektir. İçerde pek ilham vermeyen, sınır kapısında da pili biten muğlak bir "Mısırlılık" dışında, bunu yapacak ikna edici bir ideolojiden bile yoksundur. "Tarihin güçleri"ne karşı durma ve halka dayalı, sorumlu ve ehil yönetişimi boğma konusunda, Orta Doğu'nun öteki bütün ülkelerinden daha kararlı görün-

mektedir. Mısır büyük ihtimalle daha önce örneği görülmemiş bir iç şiddet ve bölgesel izolasyon dönemine girmektedir zira –İslamcı, Arap milliyetçisi ve askeriyeye karşı zayıf bir liberal hizip gibi– çeşitli popüler güçler arasındaki mücadelenin ikinci raundu yolda görünmektedir.

İronik şekilde, Suudî Arabistan'ın karşı-devrimci blokun fiilî lideri olarak umutsuz yeni önlemleri kendisini yıllardır olduğundan daha zinde yapmıştır. "Terörizm," Şiîlik, İran ve İhvan'la daha açıkça ve arsızca yeni ideolojik mücadelesini sürdürmekte, ABD politikalarını da daha yüksek sesle eleştirmektedir. Fakat bölge için doğru bir vizyon teşkil etmeyen bu savunmacı duruş, kamuoyuna heyecan da vermeyecektir. Ülke giderek anakronik bir hale gelmektedir. Baskı altında, Suudî Arabistan bugün İslamcı hareketlere karşı İsrail ile yakın birlikte çalışma ilişkileri geliştirmektedir. Gerici kampın lideri kendi canını kurtarmak için bölgesel düşmanı kucaklıyorsa, durum gerçekten umutsuz demektir. Böyle yapmakla Krallık halkın gözünde bütün meşruiyetini kaybetmektedir. Mesele Arap devletleri için İsrail ile diplomatik ilişki kurmanın uygun olup olmayacağı değildir –elbette bir gün olabilir– ancak kendi kendine hizmet eden karşı-devrimci bir ittifak sözkonusu olunca, bu durum bölgenin emellerine düşmanlık olarak algılanır.

Suriye'nin zalimane iç çatışmanın yaralarını sarması uzun yıllar alacak olup, herhangi bir yeni dış politika inisiyatifi başlatması gayri muhtemeldir. Bu konjonktürde saygın bir liderlik iddiası taşıyan başka bir Arap devleti de yoktur. Tam da Arap Baharı'nın başladığı yere geri dönülmüş görünüyor.

Tunus'ta Şeyh Raşid el-Gannuşi sahnedeki tek istisna olabilir: kendisi Arap dünyasında liderlik potansiyeli olan karizmatik, vizyoner, mâkul ve ilerlemeci bir İslamcıyı temsil etmektedir; çok saygın biri ama genç değil. Tunus da çok küçük bir ülke olup, Arap dünyasına liderlik yapacak temsil kabiliyeti yoktur, belki örnek olursa, ne âlâ. Yine de Müslüman Kardeşler için önemli bir düşünce ve eylem merkezi olmayı sürdürecektir. Gannuşi'nin İhvan kolu, ülkedeki karmaşa karşısında ve demokratik yönetimin başlarında itidal ve hatta hikmetle hareket etmiştir.

Saddam sonrası Irak, yüksek dereceli şiddete rağmen, bir ölçüde önemli bir bölgesel nüfuzun potansiyel yeni sahip çıkanı durumundadır ancak sadece uzun dönemde; yeni siyasî düzeni hâlâ aşağı yönlü sallantılı durumdadır, mezhep kavgaları hâlâ çözülmüş değildir, elbette şimdi artık herkesin anlaşmak zorunda olduğu Şiî çoğunluğu tarafından domine edilmeye devam edecektir. Arap Şiîlerini herhangi bir liderlik rolüne kabul etmek için Körfez yöneticilerinin ciddî bir zihniyet değişimine ihtiyacı olacaktır. Yine de unutmamalıyız ki Sünnî olmayan Esed'ler bölgede herkes tarafından onyıllarca Arap milliyetçiliği dava-

sının güçlü sesi olarak kabul edilmiştir. Irak her zaman uzun onyıllar boyunca Arap milliyetçi dürtülerinin temsilcisi olmuştur; bu dürtüler ve gelenekler ortadan kaybolacak değildir. Mezhepçilik Irak siyasetinin ille de baskın özelliği değildir. Arap Şiasının Arap milliyetçiliği davası hakkında ne düşündüğü üzerinde yeniden çalışması gerekecektir. Şayet Şia Arap milliyetçileri kulübünden dışlanacak olursa, o takdirde ideolojiyi paylaşmayacak, hatta ona düşman olacaktır; ama kabul edilecek olursa, Irak'ın da öteki herhangi biri kadar "Arap" olamaması için bir sebep yoktur. İran'la ilişkileri kendisini nerede göreceği (ve başkalarınca kendisinin nerede olmasına izin verileceği) anahtar bir etmen olacaktır –potansiyel müttefik, köprü, arabulucu veya ilerde rakip.

Bölgenin karşı karşıya olduğu nihaî mesele bir ideolojik tercih meselesi değil fakat ehil yönetişim sağlamaktır. Sorunların karmaşıklığı ve büyüklüğü, onlarca kaybedilmiş fırsat yılları ve de –kendilerinin demokratik süreç deneyimi olmayan, daha bilgili vatandaşlardan oluşan– yeni neslin yükselen beklentileri ve sabırsızlığı dikkate alındığında, ehil bir yönetim sunmak hiçbir ideolojik rengin hiçbir partisi için kolay bir iş değildir. Kesin olan bir şey var –Arap Baharı yeni beklentiler yaratmış, yönetimde halkın daha fazla söz hakkı talebi gündeme gelmiştir. Bu talep karşılanmadığı takdirde İkinci bir Arap Baharı'nda siyasî bir patlama yaşanması ihtimali yüksektir. Bunu ihmal eden otokratların başına geleceklerden ancak kendileri sorumlu olur.

DEMOKRASİ VE SOSYAL ÇATIŞMA

Otoriteryen devletler uzun zaman çoğunlukla kendini koruma kaygısıyla ama biraz da topluluklar-arası sürtüşmeyi iç çatışmayı bastırmak için siyasî ifade imkanını boğmuşlardır. İfade edilen bir amaç sosyal barışın empoze edilmesidir, zor kullanarak olsa bile. Ancak üzücüdür ki, tecrübeler bize bu tür baskıların sosyal, etnik ve dinî farklılıkları hiçbir yerde gerçekten ortadan kaldırmadığını, yalnızca dışa vurulmasını engellediğini göstermiştir. Bölünmeler ve gücenmeler bastırılırsa, hâlâ varlığını korur, basitçe askıya alınmış vaziyette bekler, siyasî düdüklü tencerenin kapağı açılır açılmaz da, eski yoğunluğuyla birlikte alevlenir. Dünyanın her yerinde durum budur.

Yeni demokratikleşme süreçlerinin devreye girmesini hoş karşılamamız gerekse de, bunlar bir sürü yeni sorunlara da kapı aralar. Baskı altındaki otoriteryen toplumlardan daha açık siyasî düzenlere geçiş, sözkonusu uzun zaman sıkıştırılmış siyasal ve toplumsal düşmanlıkların patlamasına imkan verir. Uzun zamandır bastırılmış rakipler arasındaki hararetli yeni rekabet âniden –bilinen çok az kuralın olduğu, oyuncuların hiçbir deneyiminin olmadığı– yeni bir oyun sahasına dalar.

Şikayetlerin masaya yatırılması ve bunların tanınması süreci –ne kadar duygu yüklü olursa olsun– bir anlaşma ve tedavi sürecinde *toplumsal uzlaşma*nın hayatî bir aşaması olabilir. Yine de bir süreç olarak demokrasi başlangıçta –oylar için sıfır-toplamlı yarış içinde– rekabet eden toplumsal sınıflar, hizipler ve etnisiteler arasındaki bu bölünmeler ve çatışmaları yoğunlaştırma eğilimindedir.

Devlet içinde nihaî güveni inşa etmekten bahsediyoruz. Derin tehditlerle karşı karşıya kalan topluluklar amaca *en etkili şekilde* hizmet eden, mensuplarına tehlike zamanlarında en büyük dayanışma ve güven duygusu verecek sosyal birime –kabile, bölge, etnik veya dinî topluluğa– tutunma eğilimindedir. Şiddet egemen olduğunda, güvenliğiniz için kime sığınırsınız? İşte topluluğun nihaî mihenktaşı odur. Refahınızı korumak üzere "devlet"e güvenemediğinizde, bunu yapabilecek sosyal gruplaşmaya yönelirsiniz. Toplumsal birimler hayatta kalmak için daha küçük ve daha özcü topluluklara bölünürler. Grup ne kadar küçük olursa güvenilir kimlik, topluluk, dayanışma ve öz-koruma sağlama ihtimali de o kadar yüksektir. Şayet bu süreç tersine çevrilmek isteniyorsa, devlet güvenilir bir tarafsızlık ve ehliyet düzeyi tutturmalıdır ki, genel kamuoyu onun bütün bireyleri ve bütün toplulukları korumada tarafsızlığı, hakkaniyeti ve etkililiğine güvenebilsin. Bütün vatandaşlarının –hatta belki hiçbir vatandaşının– refahına gerçekten kendini adamamış başka bir kabile veya grubun elinde olması ihtimali bulunan devletin bürokratik bir kurgusu için kim kabile korumasından vazgeçer ki? Dahası, devlete güven hiçbir zaman tam olamaz, hiçbir yerde, hiçbir zaman. Devlete güven, daha "kesin" ve daha güvenilir küçük toplumsal birimlere geri dönülmesine yol açan yeni baskılar altında da çoğu zaman kırılgandır. Bu durum stres altındaki gelişmiş toplumlar için bile geçerlidir.

O halde "sadece birbiriyle geçinip gitmeyi" öğrenmek nasıl mümkün olur? Demokrasinin özgürlüğü, toplumsal grupların barış içinde bir arada yaşamayı tedricen öğrenmelerine imkan verir mi? Belki de ders şudur: ancak zor olanı öğrenmek, kaotik demokratik koşullar altında bile tartışarak uzlaşmaya varmak yoluyla toplumsal bölünmeler aşılmaya başlanır. Fakat bu zaman alır. Hele bir de yanlış yönetilirse, toplumsal şikayetlerin serbest fakat şiddete dayalı ifadesi bir hayli istikrar bozucudur. Özellikle de dış güçler bunları kendi amaçları için manipüle ettiği zaman.

Batılı devletler de, özellikle ABD, esasen bölgede özü itibariyle negatif ya da kötüye götürücü gücü temsil etmiştir, özellikle de 11 Eylül'ü izleyen ve hâlâ devam eden felaketli ve zalim dönem boyunca. Savaşın ve işgalin yıkımı, insansız hava aracıyla yapılan saldırıların insanın kanını donduran korkusu altında, bölgenin sakinleşmek ve biraz toplumsal dinginlik sağlamak için pek fırsatı veya mekanizması olmamıştır.

Radikal koşullar, radikal tepkiler üretir. ABD politikaları ve eylemlerine karşı siyasî öfkeyle beraber, iç koşulların yarattığı hüsran duygusuyla hareket edenlerin anahtar enstrümanları, şiddet ve terörizm olmaya devam edecektir. ABD'nin "Teröre Karşı Küresel Savaş"ının terörizm olgusunu sona erdirmeye pek bir faydası olmamıştır –esasen terörizm zayıf, öfkeli ve yoksunların karşı darbesi olarak, oldukça rasyonel bir tepkidir. Terörle Savaş, bazı kilit liderleri devreden çıkarsa da, aynı zamanda radikal cihadîlerin varlığını da daha geniş bir bölgeye yaymıştır. Merkezî terörist planlamanın çözülmesi adem-i merkeziyetçi, yerelleşmiş, daha az organize ve daha spontane terörist eylemlere yol açmıştır. Çatışma bölgeleri –Irak, Afganistan, Somali, Yemen, Suriye– uluslararası cihadî eylem için yeni besleyici zeminler sağlamaktadır. ABD'nin terörü mağlup etmeye yönelik askerî enstrümanları ancak daha fazla terörist faaliyet üretecek, ılımlı güçlere yardımcı olabilecek siyasî atmosferi ise tahrip edecektir. Terörizmi yaratan orijinal koşullar devam ettikçe –ki hâlâ etmektedir– terörizm azalmayacaktır.

Sonunda aralarından terörizmi en iyi nasıl uzaklaştıracaklarını ancak Müslüman toplumlar bilirler; fakat bunun yolu hükûmetlerin meşru olarak görülen eylemleridir. Not edilmelidir ki Türkiye, on yılı aşkın bir süredir içerden kaynaklı terörizmin olağanüstü azaldığına tanık olmuştur –kesinlikle bunun nedeni siyasî sorunların çözümü için yönetişimin işe yarayacağına olan kamuoyu güvenidir. Vatandaşlarının baskıcı ve adaletsiz olarak gördükleri hükûmetlerine ya da ABD'ye karşı yapılan terörist faaliyetlere gizlice sevindikleri birçok ülkenin aksine, her türlü terörizm Türk halkını öfkelendirir. ABD Terörle Savaş'ına ve –dünya çapında, canı istediği zaman yaptığı– kendi uluslararası illegal şiddet belasına bir son vermek durumundadır. ABD dış politikasında saplantılı bir merkezî konuma yerleşmiş olan terörizme karşı mücadele, ülkeye içerde ve dışarıda çok büyük zarar vermiştir. Terörizm ihmal edilemez fakat şayet onunla mücadele araçlarının tam da kendileri onu azdırmaya yol açıyor ve hayatî önemdeki Amerikan değerlerine zarar veriyorsa, artık bir kere daha düşünme zamanıdır.

KİMLİĞE KARAR VERME

Türkiye Orta Doğu'da şu ana kadar belirli bir demokratik pratik geleneğine sahip olan tek ülkedir. Türkiye'de seçimler artık, meseleler ulusal tartışmalara konu oldukça sosyal çatlakların üstesinden gelmeye yaramaktadır. Kürt ve Alevî meseleleri yavaştan bir diyalog ve tartışma sürecine girmiştir. Türk ve Kürt kimlikleri sorunu konusunda bir çatışma durumuyla karşı karşıya kaldığında, AKP "hepimiz beraberce bir Müslüman kimliğine sahibiz" demiştir. Bu tabiî, çok sayıda etnik

farklılıklara karşı Osmanlı'nın yaklaşımıydı, orada fiilen etnik kimliğin fazla önemi yoktu, önemli olan geniş dinî topluluktu. Fakat İslam, Hıristiyanlar ve Alevîleri de mâkul şekilde içine alacak kapsayıcı bir kimlik sağlayamaz.

19. Yüzyıl'ın ortalarında Genç Osmanlılar denen bir hareket, etnik ve dinî topluluklar-arasındaki bütün farklılıkları aşacak siyasî ve toplumsal birimin temeli olarak kapsayıcı nitelikte bir Osmanlı vatandaşlığı önermiştir. Fakat gayri Müslimlerin çoğu, Osmanlı devletinin kendi refahlarını gözeteceğine yeterince güvenmiyordu. Birçok Hıristiyan grup 19. Yüzyıl Batılı uğursuz –Balkanlar'ı bugün bile tamamen çözülmemiş, alev almaya hazır bir kav kutusuna dönüştüren– milliyetçilik virüsünü kapmış haldeydi. Acaba "Müslüman" terimi bugün Sünnîler kadar Şiîler ve Alevîleri de içine alacak hazır bir kimlik işlevi görebilir mi? Peki gayri Müslimler ne olacak? Bu noktada Gülen Hareketi insanları dahil ederken çıtayı –sadece etnisite veya dinî kimlikten– daha yüksek insanî değerlere hizmet amacıyla, belirli dinlerin üstüne yükseltme arayışındadır. Sufî bir özdeyiş vardır: "Onlar bir kare çizip beni dışladılar; ben bir daire çizip onları içine aldım." Yanılabilir bir beşerî dünyada, zaman ve kayda değer bir bilinç değişimi gerektirse de, en azından arzu budur.

Arap dünyasında, acaba "Arap" terimi –kültürel anlamda– farklı bölgesel boylardan insanları geniş kapsamlı bir kavram altında bir araya getirecek, her amaca hizmet eden bir kelime olabilir mi? Problem şudur: bütün bu sözcükler –Türk, Arap, Kürt– orijinal haliyle belirli *etnik* grupları işaret ediyordu; [dolayısıyla] bunlara saf coğrafî veya vatandaşlık bağlarına işaret edecek yeni anlamlar kazandırmak oldukça zordur. Türk liberalleri Türkiyeli terimini Türkiye devletinde ortak vatandaşlığı ifade etmek üzere kullanmayı önerdiler; bu terim prensip olarak vaktiyle etnik "Türkler"in vatanı anlamında kullanılan Türkiye kelimesini özel dışlayıcı etnik çağrışımından arındırmaktadır. Bu yeni kelimeyle yakalamaya çalıştıkları şey, yeni dünyanın göçmen kültürlerinde kullanılan "Amerikan," "Kanadalı," veya "Avustralyalı" gibi terimlerin etnik-olmayan nötr karakteridir. Amerikan, Kanadalı ya da Avustralyalı terimlerinin avantajı tabiî, bunların hiçbir zaman *etnik* terimler olmamalarıydı (her ne kadar kendi kafalarında bu terimin gerçekte sadece beyaz Anglo-Sakson ya da kuzey Avrupalılara karşılık geldiği bazı Amerikalılar olsa da). Acaba Ruslar, Fransızlar, Almanlar, Yahudiler ve Türkler anavatanlarının –etnik köklerden türetilmiş– adının kendi kastettikleri tarihî, etnik ve kültürel anlamlardan soyulmasına ne kadar hazırlar? Rusya, Rusya Federasyonu vatandaşlığını ima eden *Rossiski* terimini icat etmiş olup, bu etnik bir Rus'u işaret eden *Russki* kelimesinden farklı bir kelîmedir. Kazakistan çok-etnikli devletin bir vatandaşını

ifade etmek üzere, "Kazakistani" terimini kullanır; "Kazak" etnik bir terimdir. Ortak bir etnik ve kültürel gruptan ortak bir bürokratik devlete bu tabiîyet kayması zor ve karmaşık bir süreç olup, devlete güvende ciddî bir artış gerektirir ki, bu ancak yavaş yavaş olur.

Dahası, Türkiye'de olduğu gibi, "laik" terimi sadece teolojik ya da ideolojik duruşa karşılık gelmemekte; aynı zamanda sınıf ve iktidarı da sembolize etmektedir. Laiklik eski Batılılaşmış elitlerin kurucu ideolojisiydi; elitlerin ülkeyi "doğru" yolda tutmaya yönelik doğuştan kazanılmış hakkını meşrulaştırıyordu. Bu tür bir paternalist ideoloji her durumda otoriteryen ve demokratik-olmayan bir pratiğe götürür. İslamcılar için İslam ne ifade ediyorsa, tarihsel olarak otokrasinin maskesi olan "laiklik" bu seçkinler için aynı şekilde kutsal bir mertebededir. Elbette ki ne "laiklik" ne de "İslam", herhangi bir hükûmeti bizatihi ve kendisi için meşrulaştırmalıdır. Esasen, Mısır'da sözüm-ona liberallerin, meşru seçim sonuçlarını çöpe atmak ve İhvan hükûmetini gayri-meşrulaştırıp devirmek için ordu ile nasıl çabucak menfaat ortaklığı yaptığını görüyoruz –hepsi de "liberal" bir projenin parçası olarak.

Tunus'un kritik durumunda, yorumcu Giuseppe Merone şu gözlemi yapmaktadır: iktidar ve meşruiyet tartışması birkaç yeni katılan İslamcı ve orta sınıfın yanısıra gerçekten hâlâ sadece eski elitlerin safları *içinde* yapılmaktadır. Nüfusun ezici çoğunluğu siyasî diyaloğun dışına itilmiş olup, kendisini dışlanmış *hissetmektedir*. Bilhassa alt sınıfları etkileyen kötü ekonomik koşulların asıl yükünü taşıyanlar özellikle canı sıkkın ve işsiz gençlerdir; Tunus'ta en başta Arap Baharı'nı ateşleyen kıvılcımın kaynağı tam da buydu. Şayet yakın zamanda iktisadî hayat iyileşmezse, bu gençlik kitlesi kesinlikle hem eski (ve eski rejim) laik milliyetçilerini, hem de İslamcıları terk edecektir –hepsi de dezavantajlıları yüzüstü bırakan elitler olarak. Daha uç çözümlere yönelebilirler; artık İhvan'a doğru değil, daha çok Selefîlere ve hatta belki de şiddet yoluyla değişim ve "gerçek" devrimi gerçekleştirmek için şiddet yanlısı cihatçılara.[1]

AKP VE ORTA DOĞU İSLAMCILARI

Önümüzdeki on yıl boyunca Orta Doğu'da çeşitli renklerden İslamcılar iktidara geldikçe, İslamcı çevre ve düşünme biçimlerine daha aşina olan liderlere sahip AKP bunlarla irtibat kurma konusunda laikçilerden muhtemelen daha donanımlı ve rahat olacaktır. Öteki İslamî partilerin önerdiği belirli politikaları benimsesin veya benimsemesin, AKP bunlarla muhatap olma konusunda hemen bütün öteki siyasî güçlerden daha fazla erişilebilirlik ve esnekliğe sahiptir. Öteki ülkelerdeki partiler, İslamî bir gelenek içinde çalışma arzuları bağlamında, Türkiye'yi Batılı hükûmetlerden daha anlayışlı bulabilirler. Şimdi etrafı kuşatılmış bir

AKP iktidardan ayrıldıktan sonra bile, Türkiye'nin daha sempatik ve daha *bilgili* bir muhatap olarak kalması muhtemeldir, Hizmet hareketi de sahnede daha fazla denge sağlayıcı olarak kalmak üzere.* Türkiye bugün kendisini Orta Doğu'nun *içinde*, aynı kültürün bir parçası olarak kabul etmektedir, dışarıdan biri olarak değil. İşte bu nedenle Davutoğlu Orta Doğu'nun sorunları "*bize* aittir," bölgedeki herkese, şeklinde konuşmaktadır. Sesi *ümmeti*-gözeten bir ses olup açıkça sempati, özgünlük ve tecrübeyi temsil eden bir ses olarak işitilmektedir –her ne kadar Batı'da birçoğu bunu vaaz gibi ve itici bulsa da.

Bölge çapındaki gerilimlerin artan karmaşıklığına rağmen, Orta Doğu'da Türkiye'nin duruşuyla ilgili 2012'de yapılan bir yıllık kamuoyu araştırmasına göre, Türkiye yüzde 78'lik bir oranla dünyadaki öteki bütün ülkelerden daha olumlu algılanmaktadır. ABD'nin oranı sadece yüzde 33 olup, Çin, Suudî Arabistan, Mısır, Fransa *ve İran*'ın çok altındadır. Yüzde 77 Türkiye'nin bölgesel barışa sırasıyla AB, BM, Rusya, ABD, Çin ve NATO'dan daha çok olumlu katkıda bulunduğuna inanmaktadır. Türkiye aynı zamanda güvenilir bir muhatap olarak algılanmaktadır. Yüzde 61 Türkiye'yi bölge için bir model olarak görmektedir. Araştırmada Türkiye'nin yüksek reytingleri özellikle iktisadî peformansıyla ilgilidir. İsrail bölgede barışa en büyük *tehdit* olarak algılanmaktadır (yüzde 47), bunu ABD (yüzde 24) ve ardından İran (yüzde 11) izlemektedir. Araştırmaya katılanlar ezici bir çoğunlukla en büyük sorunları olarak iktisadî meseleleri göstermişlerdir, siyasî meselelerden fazla.[2] Bu araştırma sonuçları pek bir Orta Doğu dinî fanatizmi tablosu çizmemektedir.

Yine de Arap Baharı olayları Türkiye'nin bile bölgedeki duruşuna zarar vermiştir. İki yıl sonra aynı kamuoyu araştırmasında Türkiye'nin olumlu algısı 10 puanlık kayıpla yüzde 59'a düşmüştür. Konumu, en keskin şekilde, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'e devrildikten sonra da devam eden desteği ve Suriye rejimini devirme girişimlerine katılmasından etkilenmiştir.[3] Elbette bu tür kamuoyu yoklamalarının sonuçları geçici ve kesinlikten yoksundur ama kamuoylarının değişen havasını yansıtırlar. Bölgesel gerilimler azaldıkça her ne kadar rejimler nezdinde pek böyle olmasa da Türkiye, Orta Doğu halkları arasında hâlâ iyi bir imaja ve yararlı bir konuma sahiptir. Bölgenin zayıflayan otokratik rejimleri, Türkiye'nin daha fazla demokrasiye yönelik açık çağrısı tarafın-

---

* Hizmet hareketi siyasetle ilgisi olmayan bir sivil toplum ve sosyal yardım hareketi olarak kalmış olsa bu gayet mümkündü. Ancak 17-25 Aralık 2013 ve sonrasında yaşananlar Hizmetin prestijine büyük darbe vurmuş, "paralel yapı ile mücadele" adı altında ilgili cemaatin faaliyetleri ve işbirliği ağına yönelik kapsamlı operasyonlar yapılmıştır. Cemaatin bürokrasideki taraftarları üzerinden "devleti ele geçirme" girişimi son derece tehlikeli bir kumar ve demokrasilerde kabulü mümkün olmayan bir girişimdi. (çn)

dan tehdit edilmektedir. Türkiye aynı zamanda (bir asırlık bir boşluktan sonra) bölgede yeni bir gücü temsil etmekte olup, eski ve durgun jeopolitik düzeni sarsmakta, hatta değişim meseleleri ve dış politika nüfuzu bağlamında öteki Orta Doğu devletleriyle rekabet etmektedir. Burada Türkiye, değişimi teşvik etmek ile mevcut rejimlerle çalışmak arasında yeni alan keşfederken dikkatli hareket etmek zorundadır. Ancak hem AKP ve hem de Gülen Hareketi demokratik yönetişim ve sosyal politika konusunda İslamî değerlerin yeni yorumlarını ortaya koymuşlardır; bu –en başta dinî olumsuzluklar, yasaklanmışı yasaklama ve hayatta neyin *haram* olduğunu tanımlama üzerinde yoğunlaşmış olan– eski İslamcılar kuşağına güçlü bir yeni meydan okumayı temsil etmektedir.

İSLAM İKTİSADI, İDEOLOJİ VE SOLUN YOKLUĞU

Orta Doğu siyasetinin orta yerinde bir boşluk vardır: Sol'un yokluğu. Bir siyasî yelpazenin tanımı gereği bir Sağ ve bir de Sol içermesi gerekir ("Sol" derken kastettiğim, değişimi teşvik arzusu, daha fazla ekonomik eşitlikçilik, çok-kültürcülük, kapsamlı sosyal güvenlik ağları, başlıca sosyal ihtiyaçları karşılamanın en uygun aracı olarak kapitalizme güvensizlik, bu amaçlara ulaşmada devletin rolünden hoşnutluk duymak, sosyalist bir eğilim ve anti-emperyalist bir itkiyi içeren, bir fikirler kümesidir). Bugün İslam dünyasında sosyal adalet talebi en başta gelen taleplerden olup, her zaman paralel İslamî fikirlerle irtibatlandırılmaktadır. Daha fazla sosyal adalet gerçekleştirme girişimleri bağlamında büyük ihtimalle İslamî bir çeşniyle bir Sol kaçınılmaz şekilde canlılık kazanacaktır.

İslam içinde Solcu bir program, İslamcılığın –bundan en azından bin yıl önce yorumlandığı şekliyle– hukuk (fıkıh) üzerindeki formel saplantıdan uzaklaşmasının anahtar bir aracı olabilir; neyin yasak olduğuna dair kurallar ve İslam içindeki "gayri meşru görüşler"in kökünden sökülüp atılmasına yönelik kovalamaca yerine, günümüz hayatı ve yönetimi için anlamlı olacak, İslamın "özü"nün damıtılmasına yönelebilir. Birçok modernist Müslüman düşünür bu özü makâsıd –İslamın bugünün insanî var oluş ve değerleriyle ilgili "amaçları" ya da "hedefleri"– olarak adlandırmıştır. "Şeriat" ("Yol") farklı şekillerde anlaşılabilir; fakat Kur'an'dan türetilen *makâsıd* üzerinde odaklanan modern disiplinin merkezî vurgusu *insanî var oluşun beş temel alanının korunması*dır: din (inanca bağlılık ve uygulama); hayat (içinde yaşandığı bütün küresel ve ekolojik çevre dahil, bütün veçheleriyle); akıl (ima ettiği) özgürlükleri ve bilgiyi arama özelliğiyle); mal (ve en geniş anlamıyla kişisel idare); ve aile (nesil, yetiştirme, onur, kişisel haysiyet ve kıymet.)[4] İktidara gelip sorumluluk alan birçok İslamcı politikacı toplumun ihtiyaçlarını gidermek bağlamında, çoğu kez kemikleşmiş İslam hukukuna kıyasla, makâ-

sıd kavramını "günümüz uygulamalı İslamı" için daha güçlü bir kılavuz olarak görebilir. AKP liderlerinin bugün ahlakî vizyon bağlamında fıkıhtan ziyade –terim halk arasında kullanılmıyor olsa da– makâsıd anlayışlarına göre hareket etmekte olduklarını söylemek yanlış olmaz. İslamcı Sol da makâsıd *üzerinde odaklanmaktadır*.

Aslında Orta Doğu siyasetinde onlarca yıldır Sol, kayıp durumdadır. Güçlü Arap sosyalist, Marksist ve komünist gruplarıyla 1960'lı ve 1970'li yıllar Solun şaşaalı zamanlarıydı. İdeolojileri onlarca yıl şu veya bu şekilde "üçüncü dünya" siyasetine egemen olmuş Sovyetler Birliği ve Çin'in varlığı Solu çok etkilemişti. Sosyalist ya da komünist fikirler, çoğu zaman milliyetçi siyasetin de bir aracı olmuştu. Hepsinin ortak yanı Batı'ya duyulan kuşkuydu. Fakat Haziran 1967'deki Altı-Gün Savaşı'nda Arapların İsrail'e karşı feci askerî yenilgisi Arap milliyetçiliği hareketini ve onun liderlerini itibarsızlaştırmıştı; daha sonra SSCB'nin çökmesi Sol ve komünizmin imajı ve vaatlerini tahrip etmişti –en azından Rus versiyonuyla. Derken Çin de Marksizme sırtını dönmüş ve bir hayli başarılı bir devlet kapitalizmi yoluna girmişti. Velhasıl, Solun enerjisi tükenmiş görünüyordu.

Ancak Müslüman dünyada "solcu" ideolojinin sonunu henüz işitmedik. "Sol" her siyasî yelpazenin parçası olup "Sağ"dan daha az meşru değildir. Solun fikirlerinin, geri dönüp siyasî ve ideolojik ihtiyaçları tatmin etmesi muhtemeldir. Buna Müslüman dünya dahil. Bu fikirler İran'daki İslam Devrimi'nin başlangıcında etkili olmuştur. Şimdi de gördüğümüz üzere Türkiye'de İslamî bir bağlam içinde ifade edilmektedir. Bunların gücü ve etkisi artabilir. Şayet Türkiye'de bile bu oluyorsa, İslam dünyasının Arap kısmında da, öteki kısımlarında da haydi haydi olacaktır.

Fakat Solun zayıflaması için başka bir sebep daha vardı: popüler bilinçte Siyasal İslamın yükselişi. İlginç bir şekilde, Orta Doğulu komünistlerin çoğu o dönemde kendi geçmişleriyle araya mesafe koyup görüşlerin ciddî oranda uyuştuğunu görerek İslamcı oluyorlardı. Dahası, Batı'dan ödünç aldıkları kavramlarla konuşan, daha elitist olan Solcuların aksine İslamcılık, kitlelere cazip gelen hakikî bir kitle hareketiydi. Netleştirmek gerekirse, birçok Solcu Siyasal İslamda örtük olarak bulunandan daha radikal bir "sosyal adalet" yorumuna yatkındır; Mısır'daki İhvan gibi birçok anaakım İslamcı esasen tarımsal arazilerin yeniden dağıtılması gibi solcu çağrılara kızıyorlardı mesela. Bunun gibi genel olarak toprağın kamulaştırılması ve servetin yeniden dağıtılmasına itiraz ediyorlardı. Aynı şey devlet ve yozlaşmaya eleştirel bakmalarına rağmen İslamcıların hâlâ eski toplumsal –hatta feodal– düzeni desteklemeye eğilimli oldukları Pakistan için de geçerlidir. Dahası İslamcılar, sosya-

lizm ve özellikle komünist ideolojinin temeli olarak ateizmin seküler yönlerine ilişkin ilave kuşkular ve korkular besliyorlardı.

Arap dünyası, Türkiye ve İran'da sol-kanat partilerin zayıf olması veya hiç olmaması nedeniyle, doldurulmayı bekleyen bir boşluk vardır. Bazı liberal seküler gruplar da sosyal adaletten bahsederler fakat bunların pek bir kitlesel cazibesi yoktur. Yine de, Mısır'da Haziran 2012 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde solcu bir aday âniden ortaya çıkmış ve beklenmedik bir halk desteği toplamıştır –belki de olacakların bir işaretidir bu.

Türk veya dünya ekonomisi zor bir döneme girer de gelir uçurumu gözle görülür derecede büyürse, bakış açıları hızla değişebilir. Türkiye'de ve Müslüman dünyada sosyalizm (yanlış olarak) çoğunlukla komünist materyalizm ve ateizmle irtibatlandırılmıştır. Sosyalizmin doğası gereği ateist bir tarafı yoktur. İslamın kendisi de, Batılı sosyalizm ve Marksizme atıfta bulunmadan, "sosyalist" çeşnili fikirler üretebilir. Bu olgu, fikirler ve ilkeleri –bütün siyasî kamburlarıyla birlikte– Batı'dan ithal etmek yerine, Müslüman kültürün kendi *içinden* devşirirse güç kazanır. Esasen Batı bu bağlamda, vaktiyle emperyalizmin hakim olduğu ülkelerde *adaletsizlik sistemlerini destekliyor* olarak algılanmaktadır. 2000'lerin sonundaki Wall Street-dürtmesi küresel ekonomik krizler, sosyal ve finansal açıdan vahşî Batılı kapitalizmin cinnet geçirdiği fikrini tahkim etmiştir. Öyle görünüyor ki, Washington'ın Müslüman dünyada yıllardır uyguladığı hatalı politikalar, şimdi dönüp kendisini de olumsuz etkilemeye başlamıştır: ne yazık ki, bugün [İslam dünyasında] çok sayıda siyasî partinin meşruiyeti için çoğunlukla dikkat edilen özellik, partinin ne kadar Amerikan karşıtı olduğudur.

MIKNATIS DEVLET OLARAK TÜRKİYE

Bir devlet siyasî, iktisadî, toplumsal, kültürel ve uluslararası meseleleri başarılı bir şekilde yönettiğini belirgin biçimde gösterebildiği zaman, çoğu halde öteki devletleri kendisine doğru yönelten bir çekim gücü –bir manyetik çekim– yaratmaktadır. AB böyle bir model ollmuştur: çok sayıda ülke aslında AB projesinin parçası olabilmek için, egemenliğinin kayda değer oranda bir kısmından vazgeçmeye razıdır. Elbette avro, 2011 ve 2012'de gerilemeler göstermiştir, sistem ayarlanıncaya kadar daha başka bir krizle karşılaşması da muhtemeldir. Bu ayarlama büyük ihtimalle AB'de ekonomik gücü daha da merkezîleştirecek yönde olacaktır. Her durumda, model evrilmekte olup, belki –çevre bölgelerin imparatorluğun projelerine dahil olmaya çalıştığı– Roma İmparatorluğu günlerinden beri, başka hiçbir modelin kendisiyle boy ölçüşemediği kadar, tarihsel olarak güçlüdür.

Benzer şekilde Orta Doğu'da da, egemenlik arzusunun yanısıra daimî

büyük birlik özlemleri görüyoruz. Özellikle Araplar hâlâ, mesela Ürdün veya Körfez devletleri gibi, herhangi bir tekil güdük devlete yönelmiş bir milliyetçilikte "bir şeylerin eksik" veya yapay olduğunu düşünme eğiliminde olup, farkına varılması gereken daha büyük bir siyasî bütün idealine yönelik özlemlerini korumaktadırlar. Daha büyük Arap veya Müslüman birliği çağrısı; bazen sadece yüzeyin altında fakat daima sürüp gitmekte, zaman içinde farklı bölgelerdeki şu tür ideolojik vizyonlar arasında dönüp durmaktadır: İslam, pan-İslamizm, hilafet, komünizm, Büyük Suriye, Arabizm, Arap sosyalizmi, Baasçılık, Osmanlı İmparatorluğu, [Osmanlıcılık] ve İslamcılık. Özellikle modern sınırların keyfî ve duygusal yönden pek haz vermeyen çoğu kez kültürel açıdan fakirleşmiş olduğu yerlerde, Arap devletleri arasında daha samimî ilişkiler fikri merak uyandırıcıdır. Batı'nın tapındığı 19. Yüzyıl "ulus-devlet" modeli artık gerçekten bir model değildir; sonuçta 20. Yüzyıl'ı modern dünyanın bugüne kadar gördüğü en çirkin savaşlar serisine o sürüklemiştir. Avrupa bile yeni ilişkiler, yeni birlikler ve azaltılmış egemenlik lehine "ulus-devlet"e olan derin saygısından geri adım atmaktadır. Tek başına "ulus-devletler" Arap devletleri arasında daha da münasebetsiz bir kavramdır.

AB'den ayrı olarak, öteki devletler de, başarıyla yönetebilirlerse, mıknatıs olabilirler. Sovyetler Birliği, mütemmim cüzü cumhuriyetleri başarılı bir iktisadî model çerçevesinde bir araya getirmeyi başarabilseydi prensip olarak, geçerli bir model olabilirdi. Oysa model berbat, çoğu kez zalimane bir şekilde yönetilmiştir. Yeni ve yaratıcı bir Rus liderliğinin, ilke olarak, eski Sovyet bölgesindeki çevre devletler için bir mıknatıs etkisi yaratmaması için bir sebep yoktur fakat Sovyet deneyimi çok fazla kalıcı yara bırakmış olup, Rusya –herhangi bir şey için model olmayı bırakın– kendi iç düzenini iyileştirme çabasındadır. Yine de Rusya bir Avrasya Ekonomik Topluluğu yaratma peşindedir. Çin de, devasa ekonomik çekim gücü ve çok daha yüksek başarı iddiasıyla, benzer bir süreç içinde olabilir. Latin Amerika'da Brezilya aynı işlevi görebilir. Peki Orta Doğu'da Türkiye neden olmasın? Hayli ciddî bir ihtimaldir ki, Orta Doğu devletleri –özellikle kırılgan otoriteryen yapıları reforme edilirse– şu veya bu şekilde, Türkiye ile daha yakın gönüllü birliktelik arayacaktır; belki iktisadî ve kültürel anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik alanının bir tür yeniden canlandırılması, gönüllü olduğu ve somut bir iktisadî ve siyasî anlam ifade ettiği müddetçe. Erbakan yönetimi altında eski İslamcı Refah Partisi gelişmekte olan Müslüman devletler arasında bu tür bir ekonomik D-8 projesi peşinde koşmuştu. Elbette, bu tür herhangi bir girişim bazıları için bir umut pırıltısından fazla bir şey değildir; Orta Doğu'da ortak ekonomik ve kültürel bağlara dayalı yeni bir bölgesel pazarın tam potansiyelinin ortaya çıkması uzun yıl-

lar alacaktır. Orta Doğu'da böyle bir şeyi organize etmeye –giderek artan oranda sanayileşmiş ve küreselleşmiş ekonomisiyle, Arap dünyası ekonomilerini tamamlayan– Türkiye kadar uygun konumda başka ülke yoktur. Hele Türkiye'nin 2013-2014 siyasî krizleri ve skandalları demokratik süreç ve seçim sandığıyla çözülebilirse –ki çok büyük ihtimalle öyle de olacaktır– siyasî düzeni çok daha etkileyici hale gelecektir.

Müslüman Kardeşler'in tabandan gelme gücünün seçim sandığı üzerinden serbest kalmasıyla Mısır bu tür bir yeni siyasî vizyonda muhtemel bir partner olabilirdi. Cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen önce, yeni seçilmiş İhvan lideri Muhammed el-Mursi şu yorumu yapıyordu:

> [Planım] Arap ülkeleri arasında iktisadî işbirliği yoluyla Mısır'ın bölgedeki kimliğini ihya edecek şekilde, bölgenin bütün ülkeleriyle ilişkiler kurmak ve uluslararası alandaki rolünü canlandırmak üzere Arap Ligi'nde belirli reformlar yapmak, bunun yanında da, haklarını hayata geçirmeye yönelik meşru mücadelesinde Filistin halkına destek vermektir.[5]

Mursi bu tür bir projeyi hayata geçirmeyi düşünmeye başlayacak kadar bile iktidarda kalamadı. Şimdi de Mısır'ın önümüzdeki yıllarda ilgilenmesi gereken çok miktarda can alıcı iç meselesi var. Yine de bir Arap projesi ideali ve emeli sağlam bir şekilde dikilmiştir; bu birçok Arabı heyecanlandırabilir. Mursi Türkiye'yi zikretmemiştir –ama kelimelerinin Ankara'nın kulağında kesinlikle olumlu yankı bulacağından kuşku duyabilir miyiz? Konuşan kişi sadece Mısır'ın yeni cumhurbaşkanı değil fakat uluslararası bir İslamcı örgütün anahtar kanadının lideridir, yani söyledikleri ve uzun vadeli emelleri öteki devletleri de etkileyen biri. Bunlar potansiyel bir yeni düzen arayışının yolda olduğunun açık göstergeleridir. Birçok ülkede İslamcılar başarısız olabilir –veya olmuştur– ve sonraki seçimlerde iktidardan indirilebilir de. Fakat bu vizyon çoğu başka ideolojik arkaplana sahip politikacıya yabancı olmayıp, ortadan yok olmayacaktır.

İslamcılar geleceğin yegane dalgasını temsil etmezler. Esasen, şayet daha iyi yönetimi hızla öğrenmez, yönetim tabanını bütün vatandaşları içine alacak şekilde genişletmezlerse sadece kısa bir fırsat penceresine de sahip olabilirler. Laik devlet –vatandaşlarının belirli dinî kimliklerinin üstünde kalan ve tarafsız bir arabulucu olarak çalışanı– gelecekteki yönetişimin kesinlikle temelidir; fakat sözkonusu laik devletin bir Hıristiyan veya Müslüman kültürel çevrede faaliyet gösterip de bu inançların evrensel değerlerinden ilham almaması için bir sebep yoktur. Gülen Hareketi bu yöne gitmeyi arzulayan bir örgüttür. "Laikçiler" "İslamcılar" ile çatışabilirler; ancak gerçekte uğruna çatıştıkları şey, dev-

let iktidarının ele geçirilmesidir; hiçbiri yekdiğerine güvenmez. Fakat daha büyük bir süreç yoldadır.

Yeni ufuklar ardına kadar açıktır. Çağrısı yapılan şey tasavvurun ve zihin haritalarının dönüşümüdür; bu emperyal yönetim örüntülerinin kopardığı kültürel ve iktisadî bağların ve topluluğun yeniden kurulması için Orta Doğu'nun neredeyse 100 yıllık verimsiz izolasyonunun aşılmasını gerektirir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa, ne de olsa, daha yüksek bir sosyal, ekonomik ve hatta siyasî düzen lehine, çatışan sınırlara sahip eski ulus-devlet modelinden vazgeçmeye başlamıştır. Orta Doğu'da ne yazık ki bu çoğu kez zorla ulaşılması gereken bir amaç olarak algılanmıştır. O zaman da değişmez biçimde buna kötü yönetim eşlik etmiştir. Bunun her daim öyle olması kesinlikle gerekmiyor.

Daha özelde tarihsel olarak Büyük Suriye'yi içine alan bölge, Orta Doğu siyaset ağının merkezidir. Sınırları sömürgecilik tarafından törpülenmiş olsa bile, Suriye'nin –en azından emelleri ve vizyonuyla– bugünkü küçülmüş boyutu ve ızdırap verici iç savaşının ima ettiğinden daha büyük bir oyuncu olarak kalması muhtemeldir. Şayet Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün, Filistin bölgesi –hepsi birden Levant– veya Arap Yarımadası iç savaşlara batsa ya da çökseler, yeni devletler ve bölgesel birlik kombinasyonları yükselebilir; geçen yüzyıl boyunca rahatsızlık vere vere var olmuş, sömürgeci devlet düzeni silinip atılabilir. Bu olmayabilir de; Orta Doğu'nun siyasî zeminini yeniden tasarlayıp yeniden yapılandırma süreci son derece kaotik de olabilir. Ne de olsa sömürgeci tarihin sonuçları hâlâ geçerlidir. Dahası, Arap birliğinin cazibesi, her ne kadar kötü tarihî tecrübe yüzünden oldukça lekelenmişse de –yeni bir gelecek vizyonu olan– doğru lider(ler) ortaya çıktığı takdirde, Arapların ruhlarını daima heyecanlandırmayı başaracaktır. Arızalı olan şey vizyonun kendisi değildir; bu fikirlerin etkili biçimde hayata geçirilmesi girişimlerini mahveden şey, *arızalı siyasî düzenler ve arızalı liderlik* olmuştur.

2012'deki zamansız ölümünden bir yıl önce, *New York Times*'ta yazan büyük gazeteci Anthony Shadid'in dediği gibi,

> Sınırların ötesindeki Arap dünyası, devrimlerinin ifade ettiği –dindarlık, mezhep ve kabile gibi daha küçük iddialarla çatışan yeni bir vatandaşlık kavramı gibi– fikirlerle ve travmalarla boğuşurken, 1923'te Atatürk'ün bilinçli bir devrimci inançla varlığına son verdiği üç kıtada altı yüzyıl var olmuş o imparatorluğun eski toprakları boyunca başka bir şeyler yavaş yavaş yayılıyor...
>
> Oralarda yeni yeni ortaya çıkan kimlikleri tanımlamak için muhtemelen daha çok erken. On yıllar süren sömürgecilik ve Soğuk Savaş tarafından esnemiş ama bir türlü kopamamış emperyal bağlantılar arasında çok daha büyük bir şeyler iş üstündedir. Bu bağlantılar bilim araştırmalarının ve günlük hayatların ilgi alanında kalan ama çoğu

zaman bir dizi çatışmanın peşinden koşmakla meşgul gazetecelerin sık sık gözünden kaçırdığı toprak, kültür, tarih, mimarî, hafıza ve tasavvur malzemeleridir.[6]

Arap Baharı'nın mevcut sarsıntıları acaba, bir tür yeni Orta Doğu düzeninin çok uzamış doğum sancılarının parçası mıdır? Bu süreçten hangi dersler çıkarılmış ya da feraset kazanılmıştır? Türkiye şu ana kadar, bir ilham kaynağı, bir liderlik ve başarı kaynağı olarak önde gelen bir aday görünümündedir. Yetersizliklerine rağmen, kurumları bütün komşularını gıpta ettirmektedir. Bir asırdır ilk defa, Türkiye [rolünü oynamaya] hazır görünmektedir.

NOTLAR

2. BÖLÜM

1. Pilling, David, "Why Americans should learn to love the renminbi," *Financial Times*, 12 Ekim 2011. http://www.ft.com/intl/cms/s/0/3aa54f1a-f3fe-11e0-b221-00144feab49a.html#axzz1vZB87hYn
2. UNDP 2013 Human Development Report, http://hdr.undp.org/en/
3. Makdisi, Ussama, "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review* Cilt 107, Sayı 3, 2011. http://www.historycooperative.org/journals/ahr/107.3/ah0302000768.html
4. *a.g.e.*
5. Aydın, Cemil, *The Politics of Anti-Westernism in Asia*, Columbia University Press, NY, 2007, ss. 191-192.

KISIM II

1. Avnery, Uri, "Butterflies in Damascus," *Outlook India*, 7 Haziran 2013, http://www.outlookindia.com/article.aspx?286019

3. BÖLÜM

1. Beck, 4 Şubat 2011.
2. Terörle Savaş üzerine National Endowment for Democracy'de [Ulusal Demokrasi Vakfı] Başkan Bush'un beyanatı, Ekim, 2005.
3. Özcan, Azmi, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, Brill, Leiden, 1997, ss 1-5.
4. Özcan, s. 11-13.
5. Özcan s. 27.
6. Özcan s. 28.
7. Özcan s. 37.
8. Urdu Akhbar, 17 Ağustos 1876, aktaran Özcan, s. 65.

9. Kramer, Martin, *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses*, Columbia University Press, NY 1986, s.9.

10. Özcan s. 61

11. Davutoğlu, Ahmet, "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring," Tepav, Nisan, 2012. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1334845338-5.Principles_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Regional_Political_Structuring.pdf

4. BÖLÜM

1. "The Farewell Sermon of the Prophet Muhammad", (Veda Hutbesi) Islamicity.com. http://www.islamicity.com/articles/articles.asp?ref=IC0107-322

5. BÖLÜM

1. Hanioğlu, M. Şükrü, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton, 2011, s. 32.

2. Hanioğlu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, s 34, 41.

3. Hanioğlu, *Atatürk*, s. 37.

4. Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2008, s. 148.

5. Wikipedia: The 1980 Turkish coup d'état (1980 askeri darbesi).

6. Dağı, İhsan, "The Fall of the Generals," *Today's Zaman*, 8 Nisan 2012. http://www.todayszaman.com/columnist-276811-the-fall-of-the-generals.html

6. BÖLÜM

1. Cengiz, Orhan Kemal; Oğur, Turgay; Özipek, Bekir Berat, "Ergenekon is our Reality," (Ergenekon bizim Realitemizdir) Human Rights Agenda Association, Young Civilians, Ankara, Haziran 2010.

2. Ergenekon'un sağlam ve detaylı bir cerhi için bkz. Jenkins, Gareth, "Ergenekon, Sledgehammer and the Politics of Turkish Justice: Conspiracies and Coincidences," Gloria Center, Herzliya, İsrail, 29 Ağustos 2011. http://www.gloria-center.org/2011/08/ergenekon-sledgehammer-and-the-politics-of-turkish-justice-conspiracies-and-coincidences/

3. Birand, Mehmet Ali, "Evet, genlerimizde darbecilik vardı," (Yes, a coup mentality has resided in our genes), Posta, 19 Mayıs 2011. http://www.posta.com.tr/siyaset/YazarHaberDetay/%E2%80%9C_ Evet_genleri mizde_darbecilik_vardi %E2%80%9D.htm?ArticleID=73145

4. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf

5. Mahcupyan, Etyen, "End of the Story," (Hikayenin Sonu) *Today's Zaman*, 1 Eylül 2011. http://www.todayszaman.com/columnist-255486-end-of-the-story.html

8. BÖLÜM

1. *The Economist*, "What a Prime Minister's Funeral Says About Democracy and Islam," 3 Mart 2011. http://www.economist.com/node/18289145

2. Alpay, Şahin, "İslami Kemalizm'in kökleri nerede?," (Where are the roots of

Islamic Kemalism?), *Zaman*, 19 Nisan 2012. http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1275771

3. *a. g. m.*
4. Index Mundi, "Turkey Economy Profile," 2012. http://www.indexmundi.com/Turkey/economy_profile.html
5. Mahcupyan, Etyen, "A Headscarved Woman at the April 24 Commemoration, *Today's Zaman*, 3 Mayıs 2012. http://www.todayszaman.com/columnist-279331-a-headscarved-woman-at-the-april-24-commemoration.html]
6. Zıbak, Fatma Dişli, "Not State's Job to Raise People According to Religion," (Dindar Nesil Yetiştirmek Devletin Görevi Değil) *Today's Zaman*, 12 Şubat 2012. http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?newsId=271162
7. Taşpınar, Ömer, "Turkey: The New Model?", Brookings Institution, April 2012. http://www.brookings.edu/research/papers/2012/04/24-Türkiye-new-model-taspinar
8. **Nathan Gardels'ın Abdullah Gül ile mülakatı**, *Christian Science Monitor*, 29 Mayıs 2012. http://www.csmonitor.com/Commentary/Global-Viewpoint/2012/0529/Interview-with-Türkiye-s-Abdullah-Gul-Egypt-should-embrace-secularism

9. BÖLÜM

1. Sunier, Landman, van der Linden, vd., "Diyanet: The Turkish Directorate for Religious Affairs in a Changing Environment," VU University Amsterdam, Utrecht University, Ocak 2011.
2. Pigott, Robert, "Turkey in radical revision of Islamic texts," (Türkiye İslami Metinleri Kökten Gözden Geçiriyor) BBC News, 27 Şubat 2007.
3. Jones, Gareth, "Turkey Explains Revision of Hadith Project," (Türkiye Hadislerin Gözden Geçirilmesi Projesini Açıklıyor) Reuters, 7 Mart 2008, http://blogs.reuters.com/faithworld/2008/03/07/Türkiye-explains-revision-of- hadith-project/
4. *a.g.e.*
5. *a.g.e.*
6. Donovan, Jeffrey, "Turkey: Islamic Reformers Look Back To Future," (Türkiye: İslami Reformcular Geleceğe Bakıyor) RFE/RL, 29 Kasım 2006. http://www.rferl.org/content/article/1073078.html
7. *a.g.e.*
8. Birch, Nicholas, "How the AKP is Using Islam to Transform Turkey in a Global Power," (AKP Türkiye'yi Küresel Bir Güce Dönüştürmek İçin İslam'ı Nasıl Kullanıyor) *The Majalla*, 06 Temmuz 2011. http://www.majalla.com/en/cover_story/article467067.ece
9. Akyol, Mustafa, *Islam Without Extremes: A Muslim Case for Liberty*, W. W. Norton and Company, New York, 2011.
10. Esposito, John, "Racing Backwards Into the Future: Saudi Arabia and Kuwait," (Geleceğe Doğru Geriye Sarmak: Suudi Arabistan ve Kuveyt) Huffington Post, 14 Mayıs 2012. http://www.huffingtonpost.com/john-l-esposito/racing-backwards-into-the-future-saudi-arabia-and-kuwait_b_1507134.html
11. "Turkish Religion Officials Rule Out Haram Fatwa for Protests," *Hürriyet Daily News*, 8 Mayıs 2012. http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-religion-officials-rule- out-haram-fatwa-for-protests.aspx?pageID=238&nID=20227&NewsCatID=356

12. "Turkey to Help Rebuild Mosques in Gaza Strip," (Türkiye Gazze'de Camilerin Yeniden İnşasına Yardım Ediyor) *Hürriyet Daily News*, 12 Ocak 2012. http://www.hurriyetdailynews.com/Türkiye-to-help-rebuild-mosques-in-gaza-strip.aspx?pageID=238&nID=11286&NewsCatID=338

13. İdris, Hamza, "Africa: Turkey - Shouldering the Pains of Muslims on Continent," *Daily Trust*, 6 Aralık 2011. http://allafrica.com/stories/201112060858.html

14. "Head of Turkish religious establishment meets with Russian Muslim leaders," *Today's Zaman*, 30 Kasım 2011. http://www.todayszaman.com/news-264366-head-of-turkish-religious-establishment-meets-with-russian-muslim-leaders.html

15. "Bosnian grand mufti praises Turkey's regional power," (Bosna Müftüsü Türkiye'nin bölgesel gücünü övüyor) *Today's Zaman*, 04 Aralık 2011.

10. BÖLÜM

1. Anadolu Ajansı, 26 Nisan 2012.

2. Göktürk, Gülay, "Davutoğlu o sözlere açıklık getirdi," (Davutoğlu clarifies his remarks,") 5 Mayıs 2012, http://gundem.bugun.com.tr/davutoglu-o-sozlere-aciklik-getirdi-191595-haberi.aspx

3. Doğan, Yonca Poyraz, "Anthropologist: Turkish Muslimhood replacing Islamism," (Antropolog: Türk Müslümanlığı İslamcılığın Yerini Alıyor) *Today's Zaman*, 1 Temmuz 2012.

4. Bacık, Gökhan, "Erdoğan, Gül and Davutoğlu: the inner bargain on Turkish foreign policy," *Today's Zaman*, 27 Mayıs 2012. http://www.todayszaman.com/columnist-281620-erdogan-gul-and-davutoglu-the-inner-bargain-on-turkish-foreign-policy.html

5. Gül, Abdullah, "Eğer yetkisi olsaydı Uludere'yi DDK'ya tereddütsüz inceletirdim," *Star Politika*, 28 Mayıs Pazartesi. http://www.stargazete.com/politika/eger-yetkisi-olsaydi-uludereyi-ddkya-tereddutsuz-inceletirdim/haber-589998

6. Baban, Mehmet, "Whither Axis Shift: A Perspective from Turkey's Foreign Trade," SETA, Rapor No: 4, Ankara, Kasım 2010.

7. Enginsoy, Ümit, "Islamic Trade Tops Turkish Defense, *Hürriyet*, 28 Mayıs 2012. http://www.hurriyetdailynews.com/islamic-trade-tops-turkish-defense.aspx?pageID=238&nID=14586&NewsCatID=344

8. "NATO Defense Official: Turkey's Plan to Purchase Chinese Weapons System Would Implant 'Virus' Into NATO Command and Control System," (Türkiye'nin Çin Silah Sistemleri Satınalma Planı NATO'nun Kumanda ve Kontrol Sistemine 'Virüs' Sokabilir) *The Tower Magazine*, 15 Ekim 2013. http://www.thetower.org/Türkiye-china-missile-deal-virus

9. İhsanoğlu, Ekmeleddin, *The Islamic World in the New Century*, Columbia University Press, New York, 2010, ss. 6-10.

10. İhsanoğlu, s. 17.

11. Kardaş, Şaban "No Boutique State: Understanding the Debate on Turkey's Involvement in Afghanistan," German Marshall Fund, 13 Nisan 2012.

11. BÖLÜM

1. Life Positive, "The Dervish and the King" http://www.lifepositive.com/Mind/Inspirations/The_Dervish_and_the_king112010. asp

2. Mardin, Şerif, *Religion and Social Change in Modern Turkey*, Suny, Albany, 1989, s. 59.

3. Birch, Nicholas, "Sufism in Turkey: The Next Big Thing?," Eurasianet, 22 Haziran 2010, http://www.eurasianet.org/node/61379

4. İngilizce Nurcu websitesi için bkz: http://www.risaleinur.us/

12. BÖLÜM

1. Oxford Analytica, "Gulen Inspires Muslims Worldwide," *Forbes Magazine*, 2 Ocak 2008. http://www.forbes.com/2008/01/18/Türkiye-islam-gulen-cx_0121oxford.html

2. Bkz. http://www.fethullahgulen.org/

3. http://www.fgulen.org/about-fethullah-gulen/gulens-thoughts/1294-the-new-man- and-woman.html

4. Seufert, Günter, "Is the Fethullah Gülen Movement Overstretching Itself?", SWP Research Paper, Stiftung Wissenschaft und Politik (German Institute for International and Security Affairs), Berlin, Ocak 2014, s. 14, http://www.swp-berlin.org/en/publications/swp-research-papers/swp-research-paper-detail/article/Türkiye_the_fethullah_guelen_movement.html

5. Seufert, s. 25

6. www.todayszaman.com

7. Michel, Thomas, S.J., "Sufism and Modernity in the Thought of Fethullah Gülen," *The Muslim World*, Özel Sayı, Temmuz 2005 - Cilt 95 Sayı 3.

8. *a.g.m.*

9. Ahmet Kuru, "Searching for a Middle Way between Modernity and Tradition: The Case of Fethullah Gülen," iktibas, M. Hakan Yavuz ve John L. Esposito (editörler), *Turkish Islam and the Secular State: The Gülen Movement*. Syracuse: Syracuse University Press, 2003, s.117. Kuru'nun Gülen iktibasının kaynağı, Fethullah Gülen, *Prophet Muhammad: The Infinite Light*, Londra: Truestar, 1995, ss. 200-201. Her iki kaynak Michel'de belirtildiği gibi.

10. Michel, Thomas, S.J., "Sufism and Modernity in the Thought of Fethullah Gülen," *The Muslim World*, Özel Sayı, Temmuz 2005 - Cilt 95 Sayı 3.

13. BÖLÜM

1. "Turkish corruption probe deepens," *Europost*, 10 Ocak 2014. http://www.europost.bg/article?id=9432

2. Samanyolu Haber, "Taraf Ankara'yı karıştıracak şok belgeler yayınladı!" ("Taraf Newspaper Publishes Shocking Documents that Shake up Ankara!"), 9 Aralık 2013. http://www.samanyoluhaber.com/gundem/Taraf-Ankarayi-karistiracak-sok-belgeler-yayinladi/1035465/]

3. Bu konularla ilgili mükemmel bir tartışma için bkz. Balcı, Bayram, "Turkey's Gülen Movement: Between Social Activism and Politics," (Sosyal Aktivizm ile Siyaset Arasında Türkiye'nin Gülen Hareketi) Carnegie Endowment, 24 Aralık 2013. http://carnegieendowment.org/2013/10/24/Türkiye-s-g%C3%BClen-movement-between-social-activism-and-politics/gr8q?reloadFlag=1#

4. Gürsel, Kadri, "Gülenist-AKP Clash Is Now in the Open," (Gülenci-AKP Çatışması Artık Aşikar) Al-Monitor, 16 Ağustos 2013. http://www.al-monitor.com/pulse/

originals/2013/08/Turkey-erdogan-akp-gulenism-the-service-power-struggle.html##ixzz2mwDFJ3KW

5. Bkz., örneğin, Çakır, Ruşen, "Gülen Cemaati Parti Kurar mı?", ("Will the Gülen Community Found a Political Party?"), *Vatan*, 23 Ocak 2014. http://haber.gazetevatan.com/gulen-cemaati-parti-kurar-mi/602960/4/yazarlar

6. Taştekin, Fehim, "Turkey's Sunni Identity Test," Al-Monitor, 21 Haziran 2013. http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/06/Turkey-sunnism-sectarian-rhetoric.html##ixzz2kE6SlALt

7. Gürsel, Kadri, "Gülenist-AKP Clash Is Now in the Open," Al-Monitor, 16 Ağustos 2013. http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/08/Turkey-erdogan-akp-gulenism-the-service-power-struggle.html##ixzz2mwDFJ3KW

8. *Europost*, "Turkish corruption probe deepens," 10 Ocak 2014. http://www.europost.bg/article?id=9432

9. Gültaşlı, Selçuk, "The 'grand theory' and the corruption scandal in Turkey," *EU Observer*, 7 Ocak 2014. http://euobserver.com/opinion/122641

10. "Erdogan Declares War On Gulen's 'Empire Of Fear'," (Erdoğan Gülen'in 'Korku İmparatorluğu' Üzerine Savaş İlan Ediyor) Agence France Press, 15 Ocak 2014. http://news.yahoo.com/erdogan-declares-war-gulen-39-39-empire-fear-144757124.html]

11. *a.g.e.*

12. Öğret, Özgür, "Young Party Seeks New Perspective For Turkish Politics," Hürriyet Daily News, 6 Aralık 2010. http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=young-party-aims-to-bring-a-brand-new-perspective-to-turkish-politics-2010-12-06

13. Güsten, Susanne, "Pious Turks Push for Labor Justice," *New York Times*, 9 Mayıs 2012. http://www.nytimes.com/2012/05/10/world/middleeast/pious-turks-push-for-labor-justice.html?ref=world&pagewanted=print

14. http://www.economist.com/blogs/charlemagne/2013/07/turkish-politics

15. Çolak, İbrahim, vd., *"Mesele söz söylemek değil; Mesele zamanın sözünü söyleyebilmek!"*, ("The issue isn't just about speaking out but about addressing the issues of our time!"), *Racon Dergisi*, 23 Temmuz 2011. http://ihsaneliacik.blogspot.com/2011/07/mesele-soz- soylemek-degil-mesele-zamann.html

14. BÖLÜM

1. Çandar, Cengiz, "'Sıfır Sorun'dan' Herkesle Sorun'a Geçerken," ("From 'Zero Problems' to 'Problems with Everybody"), *Hürriyet*, 23 Eylül 2011. http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=18805750

15. BÖLÜM

1. Arab News, Riyad, 28 Kasım 2002. http://www.arabnews.com/Article.asp?ID=20711

16. BÖLÜM

1. Younis, Ahmed ve Younis, Muhammad, "Egyptians Sour on U.S., Eye Closer Ties to Turkey, Iran," 23 Mart 2012. http://www.gallup.com/poll/153401/Egyptians-Sour-Eye-Closer-Ties-Turkey- Iran.aspx?utm_source=alert&utm_medium=email&utm_campaign=syndication&utm_content=morelink&utm_term=World

2. Esposito, John, al-Jazeera, 15 Temmuz 13. http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/07/2013715105014165446.html

3. "In Egypt, the 'Deep State' Rises Again," *The Wall Street Journal*, 12 Temmuz 2013. http://online.wsj.com/news/articles/SB100014241278873244252045786017000512 4658

4. "Egypt Overview," World Bank, Eylül 2013. http://www.worldbank.org/en/country/Egypt/overview

5. Salman, Talal, "Protesters Show Awareness Of Egypt's Historic Role," Al-Monitor, 3 Temmuz 2013. http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2013/07/Egypt-brotherhood-protests-arabism.html#ixzz2YO5GkVzz

6. Daragahi, Borzou, "Egypt's leftwing populist draws broad support," *Financial Times*, 21 Mayıs 2012. http://www.ft.com/intl/cms/s/0/f29ce774-a356-11e1-988e-00144feabdc0.html#axzz1vZB87hYn

7. "Erdoğan slams West for not calling Egypt army intervention a 'coup,'" (Erdoğan Batı'yı Mısır askeri müdahalesine 'darbe' diyememekle eleştiriyor) *Today's Zaman*, 5 Temmuz 2013. http://www.todayszaman.com/news-320102-erdogan-slams- west-for-not-calling-Egypt-army-intervention-a-coup.html; Bhadrakumar, M. K. "Turkey's sultan deplores the pharaoh's fall," *Asia Times*, 9 Temmuz 2013. http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/MID-01-090713.html

8. Turkish Ministry of Foreign Affairs Bulletin, 4 Temmuz 2013, "Foreign Minister Davutoğlu remarks on the latest developments in Egypt." http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-remarks-on-the-latest- developments-in-Egypt.en.mfa

9. Springborg, Robert, "Sisi's Islamist Agenda for Egypt," *Foreign Affairs*, 28 Temmuz 2013. http://www.foreignaffairs.com/articles/139605/robert-springborg/sisis-islamist- agenda-for-Egypt?page=show

10. al-Dhayidi, Mishari, "The Revolution of the Muslim Brotherhood 'Caliph'", Asharq al-Awsat'ın Arapça websitesi, 24 Temmuz 2012; http://www.asharqalawsat.com/

11. Kirkpatrick, David D., "Egyptians Say Military Discourages an Open Economy," *New York Times*, 18 Şubat 2011. http://www.nytimes.com/2011/02/18/world/middleeast/18military.html?pagewante d=all

12. Gümüşçü, Şebnem "Political Islam in Turkey and Egypt," Changing Turkey, 3 Haziran 2010. http://changingTurkey.com/2010/06/03/political-islam-in-Turkey-and-Egypt-by-dr-sebnem-gumuscu/

13. Kirkpatrick, David D., "Premier of Turkey Takes Role in Region," *New York Times*, 12 Eylül 2011. http://www.nytimes.com/2011/09/13/world/middleeast/13egypt.html?_r=0

14. Mirenzi, Nicola, "Erdoğan and Secularism," Reset Doc, 27 Eylül 2011. http://www.resetdoc.org/story/00000021750

15. Al-Majid, Hamad, "Egypt's Brotherhood: Follow the Turkish Example," Asharq Al-Awsat, 2 Nisan 2013. http://www.aawsat.net/2013/04/article55297585

16. Shadid, Anthony, "Turkey Predicts Alliance With Egypt as Regional Anchors," *New York Times*, 18 Eylül 2011. http://www.nytimes.com/2011/09/19/world/middleeast/Turkey-predicts-partnership-with-Egypt-as-regional-anchors.html?pagewanted=all

17. Samir, Samir Khalil, "Egyptian Imams and intellectuals: Renewing Islam towards modernity," *Asia News*, 26 Ocak 2011. http://www.asianews.it/news-en/Egyptian-Imams-and-intellectuals:-Renewing-Islam-towards-modernity-20609.html

18. http://arabist.net/blog/2014/3/2/civilian-military-relations-in-Egypt

19. Telhami, Shibley, "Egypt's Identity Crisis," *The Washington Post*, 16 Ağustos 2013. http://www.washingtonpost.com/opinions/egypts-identity-crisis/2013/08/16/70d1459c-0524-11e3-88d6-d5795fab4637_story.html

20. Maziad, Marwa, "Egypt's security solution," Al Jazeera, Aug. 21, 2013. http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/08/2013821121826242832.html

21. Merone, Guiseppe, "Tunisia and the divided Arab Spring," Open Democracy.net, 9 Ağustos 2013. http://www.opendemocracy.net/giuseppe-merone/Tunisia-and-divided-arab-spring

22. http://www.amnesty.org/en/news/Egypt-three-years-wide-scale-repression-continues-unabated-2014-01-23

17. BÖLÜM

1. *a.g.e.*

2. Şenerdem, Erisa Dautaj, "Turkey and Gulf countries to foster trade ties," SES Turkey, 10 Şubat 2012. http://Turkey.setimes.com/en_GB/articles/ses/articles/ features/departments/economy/2012/02/10/feature-01

3. Noureddine, Mohammad, "Turkish President Opens New Chapter in Relations with Gulf States," al-Monitor, 3 Şubat 2012. http://www.al-monitor.com/cms/ contents/articles/politics/2012/02/turkish-gulf-honeymoon.html

4. Al-Shayji, 'Abdullah, "A bolder GCC Can Tackle Regional Challenges Better," *Gulf News*, Şubat 2012'de indirildi. http://gulfnews.com/opinions/columnists/a- bolder-gcc-can-tackle-regional-challenges-better-1.983207]

5. Brown, Jonathan A. C., "Dim Prospects for Egypt's Salafis," Council on Foreign Relations, 19 Temmuz 2013 http://www.cfr.org/Mısır/dim-prospects-egypts-salafis/p31127

6. Marroushi, Nadine, "Persisting Brothers," Müslüman Kardeşler'in Özgürlük ve Adalet Partisi'nin dış ilişkiler sekreteri Amr Darrag ile röportaj, Mada Masr, 8 Eylül 2013. http://madamasr.com/content/persisting-brothers

7. R4BIA Şarkısı. http://www.r4bia.com/en/content/r4bia-song

19. BÖLÜM

1. Burr, William, "The history of Iran's nuclear energy program," Bulletin of the Atomic Scientists, 19 Ocak 2009, http://www.thebulletin.org/web-edition/op-eds/the-history-of-irans-nuclear-energy-program

2. MK Bhadrakumar, "Iran urges India to cherish friendship," 16 Mayıs 2012. http://indrus.in/articles/2012/05/16/iran_urges_india_to_cherish_friendship_15766.html

3. 29 Haziran-20 Temmuz 2010'da yapılan 2010 Arap Kamuoyu Anketi: Arapların ne Düşündüklerine dair Anketin Sonuçları, 2010, Brookings Institution, Washington DC. http://www.brookings.edu/reports/2010/0805_arab_opinion_poll_telhami.aspx

4. Kibaroğlu, Mustafa ve Çağlar, Barış, "Implications of a Nuclear Iran for Turkey," Middle East Policy Council, 2011. http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/implications-nuclear-iran-Türkiye?print

5. "The Shiites are coming, The Shiites Are Coming," (Şiiler Geliyor, Şiiler Geliyor) Egyptian Chronicles, 5 Mart 2013. http://egyptianchronicles.blogspot.co.uk/2013/03/the-

shiites-are-coming- shiites-are.html

6. Çeriç, Şeyh Mustafa (Bosna eski Baş Müftüsü), "Sunni-Shia relations the key to regional stability," (Sünni-Şia ilişkileri bölgesel istikrarın anahtarı) 3 Eylül 2013. http://www.commongroundnews.org/print_article.php?artId=33180&dir=left&lan=en&sid=2

7. Younis, Ahmed ve Younis, Mohamed, "Egyptians Sour on U.S., Eye Closer Ties to Turkey, Iran," Gallup Poll, 23 Mart 2012. http://www.gallup.com/poll/153401/Egyptians-Sour-Eye-Closer-Ties-Turkey-Iran.aspx?utm_source=alert&utm_medium=email&utm_campaign=syndication&utm_content=morelink&utm_term=World

8. "Almost Half of Turkey's Oil Needs Supplied by Iran," *Fars News*, 19 Eylül 2011, http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=9006230520

9. Omidi, Ali, "The Ultra-Importance of Turkish AKP's Parliamentary Victory for Iran," *Foreign Policy Journal*, 17 Haziran 2011. http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/06/17/the-ultra-importance-of-turkish-akps-parliamentary-victory-for-iran/

10. Kurtaran, Gökhan, "Iranian firms break into world markets via Turkey," *Hürriyet Daily News*, 18 Nisan 2011. http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=iranian- firms-break-into-world-markets-via-Turkey-2011-04-18

11. Kurtaran.

20. BÖLÜM

1. Stansfield, Gareth; Kinninmont, Jane ve Sirri, Omar, "Iraq On The International Stage: Foreign Policy And National Identity In Transition," Chatham House, Birleşik Krallık, Temmuz 2013. http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/192895

2. Donat, Gözde Nur; Cengiz, Sinem, "Iraq on brink of disintegration as rift with Turkey deepens," *Today's Zaman*, 29 Nisan 2012. http://www.sundayszaman.com/ sunday/newsDetail_getNewsById.action?newsId=278894

21. BÖLÜM

1. Avnery, Uri, "Butterflies in Damascus," 8 Haziran 2013. http://www.opednews.com/articles/Butterflies-in-Damascus-by-Uri-Avnery-130608-428.html

2. Islam, Rana Deep, "Politics of Dilemma: Turkish and EU Approaches toward Syria," AICGS Transatlantic Perspectives, American Institute for Contemporary German Studies, Haziran 2011.

22. BÖLÜM

1. Hemming, Jon, "Middle East turmoil draws Turkey and Iraqi Kurds closer," Reuters, 1 Şubat 2012, http://uk.reuters.com/article/2012/02/01/uk-Turkey-iraq-kurds-idUKTRE8101Z620120201

2. Richards, George, "Iran influence in Iraqi Kurdistan," *The Guardian*, 21 Kasım 2013. http://www.theguardian.com/world/2013/nov/21/iran-influence-iraqi-kurdistan

3. Natali, Denise, "Iraqi Kurds Criticize Growing Turkish Influence," Al-Monitor Iraq Pulse, 4 Haziran 2013. http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/06/iraqi-kurds-critical-turkish-influence.html?utm_source=&utm_medium=email&utm_campaign=7425#ixzz2VM meGQLE

23. BÖLÜM

1. Friedman, Thomas, "Israel: Adrift at Sea Alone," *New York Times*, 18 Eylül 2011.
2. Zakaria, Fareed, "The Storm Before the Calm," *TIME*, 3 Aralık 2011. http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,2094387,00.html#ixzz2T98xtT Yj
3. Ynetnews, 4 Eylül 2011. http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4117793,00.html
4. Bhadrakumar, M.K., "Israel turns tables on Turkey", *Asia Times*, 29 Ağustos 2011. http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/MH27Ak05.html
5. Smith, Lee, "The Arab-Israeli Peace Process Is Over. Enter the Era of Chaos," *The Tablet*, 30 Aralık 2013. http://www.tabletmag.com/jewishnews-and- politics/150744/without-peace-enter-chaos

24. BÖLÜM

1. Vela, Justin, "Is Turkey Turning Its Back on Atatürk?," Eurasianet, 20 Haziran 2012. http://www.eurasianet.org/node/65576
2. Doğan, Yonca Poyraz, "Anthropologist: Turkish Muslimhood replacing Islamism," *Today's Zaman*, 1 Temmuz 2012. http://www.todayszaman.com/news-285170-anthropologist-turkish-muslimhood-replacing-islamism.html
3. Alpay, Şahin, "Paradox of press freedom in Turkey," *Today's Zaman*, 23 Mayıs 2011. http://www.todayszaman.com/columnist-244740-paradox-of-press-freedom-in-Turkey.html
4. Akarçeşme, Sevgi, "A new class of Hybrid Turks emerging between White and Black Turks," (Beyazlar ve Siyahlar arasında yeni bir Melez Türkler sınıfı doğuyor) *Today's Zaman*, 5 Ağustos 2012. http://www.todayszaman.com/news-288628-a-new-class-of-hybrid-turks-emerging-between-white-and-black-turks.html
5. White, Jenny, *Muslimness and the New Turkish Nationalism*, Princeton University Press, Princeton NJ, 2012.
6. Afrasiabi, Kaveh L, "Misstep in Turkey's neighborly ties," *Asia Times*, 12 Aralık 2011. http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/MJ12Ak03.html
7. Al-Labbad, Mustafa, "Arab World Is Loser in Syrian war," al-Monitor, 9 Eylül 2013. http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2013/09/syria-crisis-arab-exodus-history.html
8. Alperen, Tahir, "Yalnız değiliz ama yalnızlığı göze alacak kadar ilkeliyiz," (We're not alone, but we are principled enough to risk standing alone," *Stargazete*, 26 Ağustos 2013. http://haber.stargazete.com/guncel/yalniz-degiliz-ama-yalnizligi-goze-alacak- kadar-ilkeliyiz/haber-783839#ixzz2gEGDsNNW
9. Bhadrakumar'dan alıntı , M.K, "China weighs in on 'right side of history' in Gulf," *Asia Times*, 18 Ocak 2012. http://www.atimes.com/atimes/China/NA18Ad02.html

25. BÖLÜM

1. Merone, Giuseppe, "Tunus and the divided Arab Spring," Open Democracy.net, 9 Ağustos 2013. http://www.opendemocracy.net/giuseppe-merone/Tunisia-and-divided- arab-spring
2. "Turkey remains popular for Middle Eastern nations, TESEV study finds," *Today's Zaman*, 2 Şubat 2012. http://www.todayszaman.com/news-270290-Turkey-

remains-popular-for-middle-eastern-nations-tesev-study-finds.html

3. Akarçeşme, Sevgi, "Turkey's approval rating in Middle East down 10 percent from 2012," *Today's Zaman*, 3 Aralık 2013. http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=4E84F7666AD9110363848FDC461BB477?newsId=333047&columnistId=0

4. Bkz, örneğin, Hathout, Dr. Hassan, "Basics of Sharia," (Şeriatın Temelleri) http://www.islamicity.com/voi/transcripts/Shariah.htm; ayrıca bu düşünce tarzının 12. yüzyıldan bu yana, önem kazandığı çağdaş düşünceye kadarki evriminin bir tartışması için bkz. Wikipedia'da "Maqasid" [Şeriatın Temelleri]; .

5. Aktaran Bhadrakumar, Melkulanangara, "Egypt's Brothers and New Middle East (II)," Strategic Culture Foundation, 29 Haziran 2012. http://www.strategic- culture.org/news/2012/06/29/Egypt-brothers-and-new-middle-east-ii.html

6. Shadid, Anthony, "Can Turkey Unify the Arabs?," *New York Times*, 28 Mayıs 2011, http://www.nytimes.com/2011/05/29/weekinreview/29ottoman.html

DİZİN

D

E

F

G

L

M

V-W

Y-Z

TÜRKİYE ve ARAP BAHARI

Graham E. Fuller

2011'de otoriter yönetimlere karşı bir özgürlük, demokrasi ve haysiyet arayışı olarak başlayan Arap Baharı, sadece uzun yıllardır müzmin sorunlarla boğuşan Orta Doğu'da değil, tüm dünyada heyecan yaratmıştır. Ancak çok geçmeden bu gelişmeler bahardan çok kışı andıran bir siyasal ve toplumsal karmaşaya dönüşmüştür. Hatta Suriye gibi örneklerde kanlı bir iç savaş ve büyük güçlerin Suriye topraklarında yürüttüğü vekâlet savaşlarına ve küresel bir mücadeleye dönüşmüştür.

Orta Doğu'daki bu geniş çaplı ve derin sarsıntılar esnasında bilhassa ABD gittikçe etkisizleşmiş, bu ise bölgede bir liderlik arayışını daha güçlü bir şekilde gündeme getirmiştir. Bir kez daha derin bir karmaşa içindeki Orta Doğu'da bir rol model ülke arayışında gözler öncelikle Türkiye'ye çevrilmiştir. Birçoklarınca otoriter yönetimlerden kurtulma mücadelesi veren Arap halklarına Türkiye'nin siyasî-iktisadî dönüşümü ve kurduğu model örnek olarak sunulmuştur.

Tabiî hem Orta Doğu'da hem de Türkiye'de her şey çok büyük bir hızla gelişmekte ve değişmektedir. O kadar ki, dünyanın sayılı Orta Doğu uzmanlarından olan Graham Fuller'ın bu kitabı kaleme aldığı sırada yaşananlar ile Türkçe baskısının yayına hazırlandığı dönem arasındaki gelişmeler bile yeni bir kitap konusu olabilir. Ancak tüm bu yerel ve bölgesel aşırı-dinamizme rağmen Fuller'ın ferasetli analiz ve öngörüleri Arap devrimlerini ve Türkiye'nin bu kompozisyon içindeki konumunu net ve ufuk açıcı bir şekilde göz önüne sermektedir. Görüşlerine katılsak da katılmasak da, Fuller'ın tespit, tahlil ve önerileri üzerinde ciddiyetle durmayı hak etmekte, Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmektedir.

Kitabın Türkçe baskısı için yazdığı önsözde de belirttiği gibi Fuller, son birkaç yıldaki gelişmeleri, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, iktidarının ilk yıllarında başardıklarıyla karşılaştırdığında bir nebze hayal kırıklığı içerisindedir. Ancak bölgeyi ve ülkeyi çok yakından tanıyan bir isim olarak, yine de Türkiye'ye olan kuvvetli inancı kendisini iyimser kılmaktadır.

ISBN: 978-605-9305-03-7

30₺

eksikitaplar.com